

Η ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ • ΑΧΑΪΑ • ΑΣΙΑ

**ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: Η ιεραποστολική περιοδεία του Παύλου στον ελληνικό χώρο
Μακεδονία • Αχαΐα • Ασία**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Σωτήριος Σ. Δεσπότης,
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιώργος Παζάλος
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σταμάτιος Κοτσάτος & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Σωτήριος Σ. Δεσπότης, 2011
© Εκδόσεις Ουρανός, Αθήνα 2011

Οι Εκδόσεις Ουρανός είναι κατοχυρωμένη επωνυμία
των Εκδόσεων ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2011
Πρώτη ανατύπωση: Φεβρουάριος 2014

ISBN 978-960-453-881-2

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοΐου 121
144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομιχάλη 1
106 79 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoiou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
106 79 Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ

Αναπληρωτή Καθηγήτῆ Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ❁ ΑΧΑΪΑ ❁ ΑΣΙΑ

ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ

Εκδόσεις Ουρανός

*Αφιερώνεται στους δασκάλους μου
Καθηγητές Ν. Μπρατσιώτη και Α. Φίλη*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Εισαγωγικά	13

I. ΔΕΥΤΕΡΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

A. Η μετάβαση στην Τρωάδα	26
B. Φίλιπποι	49
Γ. Θεσσαλονίκη	108
Δ. Βέροια	131
Ε. Αθήνα	143
ΣΤ. Κόρινθος	155

II. ΤΡΙΤΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

A. Έφεσος	207
B. Ο Παύλος στη Μακεδονία, (νότια) Ελλάδα και Τρωάδα	252
Γ. Από την Ελλάδα στην Ιερουσαλήμ	262
Επίμετρο	303

III. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΡΩΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΣΤΗ ΜΕΛΙΤΗ

A. Εισαγωγή	321
B. Οι σταθμοί του ταξιδιού του Παύλου στη Ρώμη	323
Γ. Ο θεολογικός και φιλολογικός χαρακτήρας της διηγήσεως	343
Χρονολόγιο	355
Συντμήσεις	358
Βιβλιογραφία	363
Χάρτες	368

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόλησή μου με την παρουσία του απ. Παύλου στην Αθήνα και η εκπόνηση σχετικής μελέτης «φυσιολογικά» με οδήγησαν να παρακολουθήσω τη συνολική του πορεία στην Ελλάδα – στη Μακεδονία και την Αχαΐα αλλά και γενικότερα στις πόλεις του ελλαδικού χώρου. Πρόκειται για την πιο γόνιμη φάση της ζωής του Αποστόλου των Εθνών η οποία ταυτόχρονα μπόλιασε στην Ευρώπη το Χριστιανισμό και τη σφράγισε ανεξίτηλα μέχρι σήμερα. Επειδή επιπλέον διατυπώθηκε η άποψη ότι η Μελίτη όπου ξεχειμώνιασε ο Απόστολος των Εθνών κατά τη διάρκεια του περιπετειώδους ταξιδιού του προς τη Ρώμη δεν είναι η Μάλτα αλλά η Κεφαλληνία, αναγκαστικά η έρευνα επεκτάθηκε και στα κεφάλαια 27-28 των Πράξεων των Αποστόλων.

Αυτή η μελέτη αφιερώνεται στους Καθηγητές Ν. Μπρατσιώτη και Λ. Φίλη οι οποίοι μας ενέπνευσαν με τη διδασκαλία και τις παραδόσεις τους στο αμφιθέατρο την αγάπη προς τις Γραφές και τη μεθοδική και διαρκή αναζήτηση της αλήθειας. Επιπλέον με τη σιωπή και τη βιοτή τους μέχρι σήμερα μας διδάσκουν την ηρωικότητα του να σηκώνει κάποιος αγόγγυστα το Σταυρό ατενίζοντας την Ανάσταση και καταυγαζόμενος από το φως της. Υπομνηματίζουν έτσι άριστα τη συνολική πορεία του απ. Παύλου ο οποίος σε κάθε βήμα του βίωσε το «άρκεϊ σοι ή Χάρις μου, ή γάρ δύναμις έν άσθενεία τελειούται» (Β' Κορ. 12, 9). Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω εκείνη την ομάδα των φοιτητριών και φοιτητών με τους οποίους το Μάιο του 2010 συμπορευθήκαμε ακολουθώντας τα βήματα του Αποστόλου των Εθνών. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στο φοιτητή Δημήτριο Αλεξόπουλο για την απαθανάτιση (μέσω του φωτογραφικού φακού) και την ψηφιοποίηση του υλικού που συλλέξαμε από την ανωτέρω πορεία και παρατίθεται στο: www.slideboom.com/presentations/182705/Στα-Βήματα-του-Αποστόλου-Παύλου-In-the-Footsteps-of-St.Paul - . Η έρευνά μου πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Προγράμματος του ΕΚΠΑ Καποδίστριας, τους φορείς του οποίου ευχαριστώ. Τη γραμματειακή υποστήρι-

ξη ανέλαβε η ευγενέστατη γραμματέας του τομέως Βιβλικών Σπουδών και Πολιτιστικού Βίου της Μεσογείου κ. Αφροδίτη Αγαπητού. Η απόδοση των Κειμένων στη Νέα Ελληνική έγινε από εμένα. Προσπάθησα να παραμείνω, όσο είναι εφικτό, «πιστός» στο Πρωτότυπο.

Ελπίζω ότι σε μια περίοδο εξαιρετικής και πολύπλευρης κρίσης η αναψηλάφηση της πορείας του Αποστόλου των Εθνών θα δώσει σε όλους μας εναύσματα για επανακαθορισμό της προοπτικής μας «έως εσχάτων» ως έθνους και προσώπων.

*Σωτήριος Σ. Δεσπότης
Οκτώβριος 2010*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ¹

Η δεύτερη (β΄) ιεραποστολική περιοδεία του Παύλου (Π.) επί Κλαυδίου

1. Αναφορικά με την έλευση του Π. στην Ελλάδα κλασικό παραμένει στον ελλαδικό χώρο το έργο του Γ. Γαλίτη, *Παύλος ο Απόστολος των Ελλήνων. Οδοιπορικό στην Ελλάδα και στην Κύπρο*, φωτογραφίες Λ. Έβερτ, Αθήνα 2000. Χρήσιμοι και οι ταξιδιωτικοί οδηγοί των Μ. Μαυροματάκη, *Παύλος. Ο Απόστολος των Εθνών. Οι Περιοδείες του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Χαϊτάλης 2003 και Η. Μπαρτζουλιάνου, *Τα Ταξίδια του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Explorer 2004. Ο ΕΟΤ το 2003 με την ευκαιρία της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων το επόμενο έτος, δημοσίευσε ένα μικρό βιβλίο με τίτλο: *Τα Βήματα του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, ελληνιστί και αγγλιστί για διευκόλυνση των Ελλήνων και ξένων τουριστών που επισκέπτονταν τις πόλεις που επισκέφτηκε ο Παύλος. Στα γερμανικά κλασικό είναι το έργο του Winfried Elliger, *Paulus in Griechenland*, SBS 92/93, Stuttgart 1978. Οι πόλεις του Παύλου παρουσιάζονται και σε μορφή DVD ντοκιμαντέρ. Από τα πλέον γνωστά είναι τα: *Le Mystère Paul*, Agat Films & Ciem 2000· *The Gospel Comes to Europe*, Blue Skies Productions 2001· *The Apostle Paul*, Weller Grossman Productions for the History Channel 2001· *Apostle Paul and the Early Churches*, B & N Production 2003· *St. Paul in Greece*. Από τον Η. Koester εκδόθηκε ψηφιακός δίσκος (CD-ROM) με τίτλο *Cities of Paul: Images and Interpretations from the Harvard New Testament and Archaeology Project*, Minneapolis Fortress 2004 όπου περιέχονται 282 διαφάνειες με φωτογραφικό υλικό από τις χριστιανικές κοινότητες της Ελλάδας και της Μ. Ασίας. Μία ακόμη ιστοσελίδα που διαθέτει υλικό αυτού του είδους είναι η Virtual World Project (<http://moses.creighton.edu/vr/com/toc.html>). Βλ. επίσης C. von Brocke, *Griechenland*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2007. Ο ίδιος εκδοτικός οίκος έχει εκδώσει και άλλα τεύχη (ταξιδιωτικούς οδηγούς) που αφορούν σε περιοχές οι οποίες συνδέονται με βιβλικά γεγονότα (Αίγυπτος, Ιορδανία-Μικρά Ασία). Αξιόλογο είναι και το βιβλίο του P. Walker, *In the Steps of Saint Paul. An Illustrated Guide to Paul's Journeys*, Oxford: Lion 2008. Ειδικότερα για τους Φιλίππους ο Μητρ. Φιλίππων Προκόπιος εξέδωσε το *Απόστολος Παύλος και Φίλιπποι. Το Βαπτιστήριο της Αγίας Λυδίας*, Καβάλα²1995. Στις υποσημειώσεις του έργου παραθέτουμε μόνο τα χαρακτηριστικά λεξήματα του τίτλου ενός έργου (με πλάγια εάν πρόκειται για βιβλίο και κανονικά στις λοιπές περιπτώσεις). Τα πλήρη στοιχεία παρατίθενται είτε στην αρχή κάθε ενότητας (όπου παρατίθεται η βασική βιβλιογραφία) είτε στη Βιβλιογραφία στο τέλος. Εξάιρεση στον κανόνα συνιστά η τελευταία ενότητα του βιβλίου που πραγματεύεται το τελικό ταξίδι του Π. στη Ρώμη, το οποίο αρχικά συνιστούσε αυτόνομο άρθρο.

Καίσαρος το 49-52 μ.Χ.², η οποία εγκαινιάζει την έλευσή του στις πόλεις του Αιγαίου και σηματοδοτεί την παρουσία του χριστιανικού κηρύγματος στην Ευρώπη, κατέχει σημαντικότερη θέση στο βιβλίο των *Πράξεων* (Πρ.). Στην Εισαγωγή του (βιβλίου) δεσπόζει η προγραμματική διακήρυξη του Αναστά- ντος: ενώ οι μαθητές με αγωνία ρωτούν εάν ο Κύριος αποκαταστήσει τούτον τον καιρό τη θεοκρατική βασιλεία του Ισραήλ, Εκείνος τους απαντά ότι δεν είναι δική τους υπόθεση να εξιχνιάζουν τους χρόνους ή καιρούς, τους οποίους ο Πατέρας έθεσε στη δική Του εξουσία. Και συνεχίζει: *ἀλλὰ λήμψεσθε Δύνα- μιν ἐπελθόντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθέ Μου μάρτυρες (α) ἐν τε Ἱερουσαλήμ καὶ (β) [ἐν] πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ (γ) Σαμαρεία καὶ (δ) ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς (1, 7-8)*³. Επί τη βάσει αυτής της προτροπής οι Πρ. διαιρού- νται στις εξής τέσσερις ενότητες⁴:

2. Η χρονολόγηση γίνεται επί τη βάσει του διωγμού των Ιουδαίων από τη Ρώμη (Σουητ., *Τιβέριος* 36), που τοποθετείται στα τέλη του 49 μ.Χ., και της επιγραφής των Δελφών, πού ήταν τοποθετημένη στον εξωτερικό τοίχο του ναού του Απόλλωνα και βρέθηκε στα τέλη του περασμένου αιώνα. Από αυτό το αντίγραφο επιστολής του Κλαυδίου προς την πόλη των Δελφών που χαρακτηρίζει τον Γαλλίωνα ως φίλο του και ανθύπατο της Αχαΐας, συμπεραί- νουμε ότι η ανθυπατεία του Γαλλίωνα στην Αχαΐα άρχισε τον Ιούλιο του 51 και δεν διήρκε- σε πάνω από ένα χρόνο αφού αρρώστησε από πυρετό (Σενέκας, *Epistulae* 104.6). Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Λουκάς στο Πρ. 18, ο Παύλος ήδη βρισκόταν καιρό στην Κόρινθο, στην οποία έμεινε επί ένα χρόνο και έξι μήνες. Στην αρχή της παρουσίας του στην πόλη σημειώνε- ται ότι *προσφάτως* είχε καταφθάσει και το ζεύγος Ακύλας και Πρίσκιλα ένεκα του διατάγμα- τος του Κλαυδίου (18, 2), το οποίο εξεδόθη σύμφωνα με τον Ορόσιο (*Historia adversum paga- nos* 7.6.15· πρβλ. Σουητώνιος, *Κλαύδιος* 25.4) τον ένατο χρόνο του Κλαυδίου, δηλ. μεταξύ 25.01 του 49 και της ίδιας ημέρας του 50 μ.Χ. Από τα ανωτέρω συνεπάγεται ότι ο Απόστο- λος των Εθνών έφθασε στην πόλη στις αρχές του 50 μ.Χ. Εάν ο Παύλος προηγουμένως πα- ρέμεινε κάποιες μέρες στην Αθήνα και λίγες μέρες στη Βέροια, τότε στους Φιλίππους και τη Θεσσαλονίκη έδρασε τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 49 μ.Χ. Πρβλ. Χ. Βούλγαρη, *Χρονο- λογία των γεγονότων του βίου του Αποστόλου Παύλου. Από της μεταστροφής αυτού μέχρι της Αποστολικής Συνόδου*, Αθήνα 1981, 57 κε.: Χ. Οικονόμου, *Η Συγκρότηση της Πρώτης Χρι- στιανικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002. 229. Η ηλικία του Π. πρέπει να ήταν πάνω από σαράντα ετών αφού στο *Φιλήμων* 9 (που γράφτηκε μεταξύ 55- 60) αυτοχαρακτηρίζεται ως *πρεσβύτες*, χαρακτηρισμός που σύμφωνα με τον Φίλιωνα (*Περί της κατά Μωυσέα Κοσμοποιίας* 3) χρησιμοποιείται για την ηλικία άνω των σαράντα εννιά.

3. Η αναφορά στον Goulder (*Type and History in Acts*, London 1964, 65. 97) ελήφθη από τον Οικονόμου, *Η Συγκρότηση της Πρώτης Χριστιανικής Κοινότητας*, 180-182.

4. Σε κάθε μέρος από τα τέσσερα, που είναι παράλληλα όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και με το *Κατά Λουκά*, διακρίνει ο Goulder εννιά στοιχεία που απαντούν και στο Ευαγγέλιο: 1) εκλογή, 2) κατάβαση του Αγ. Πνεύματος, 3) κήρυγμα με βάπτισμα των πιστών, 4) θαυμα- στά έργα, 5) διωγμό, 6) σύναξη Εκκλησίας, 7) ψευδαπόστολοι, 8) πάθος και 9) ανάσταση.

A	B	Γ	Δ
κεφ. 1-5 Ιερουσαλήμ	6, 1-9, 31 Σαμάρεια	9, 32-12, 24 Ιουδαία	12, 25-28, 31 Εσχατιές γης
Ισραήλ	Σύνορα του Ισραήλ	Φοβούμενοι τον Θεό	Έθνη
Απόστολοι	Διάκονοι	Πέτρος	Παύλος

1. Η β' περιοδεία χαρακτηρίζεται από την καταγιστική κινητικότητα κατεξοχήν του Παύλου στον δακτύλιο της ανατολικής Μεσογείου. Ενώ ο Δευτερονομιστής και οι Προφήτες διακηρύσσουν την ιεραποδημία των εξόριστων Ιουδαίων και των εθνών στην Ιερουσαλήμ και μάλιστα το Ναό, όπου ανατέλλει το φως (Ησ. 60, 1 κε.) και στο Ευαγγέλιο του Λουκά δεσπόζει το Οδοιπορικό του Ιησού προς την πόλη του Δαβίδ (9, 51- 19, 27), οι Πρ. περιγράφουν την αντίστροφη φυγόκεντρη κίνηση από την Ιερουσαλήμ προς τα έθνη. Δεν αναμένει η «μήτηρ» Εκκλησία της Σιών τους άλλους «να πέσουν στα πόδια της», αλλά είναι εκείνη η οποία εξακτινώνεται σ' έναν παγκοσμιοποιημένο για πρώτη φορά στα ιστορικά χρονικά κόσμο (*Αύγουστος μοναρχήσαντος*). Ολόκληρο το βιβλίο των Πρ. αποτελεί ανάπτυξη της κατακλείδας του *Κατά Ματθαίον: Πορευθέντες μαθητεύσατε (!) πάντα τὰ ἔθνη* (28, 28). Όντως η «Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται και θριαμβεύει όταν διώκεται»⁵. Το τέλος της πορείας έχει ήδη προσδιορι-

5. Πρόκειται για τίτλο του βιβλίου του Θ. Παπαθανασίου, *Η Ιεραποστολή ως Ελπίδα και ως Εφιάλτης*, Αθήνα: Εν Πλω 2008. Η απάντηση στο ερώτημα εάν αντίστοιχη κίνηση προϋπήρξε από την πλευρά του Ιουδαϊσμού έχει προκαλέσει διχασμό στην έρευνα. Σύνοψη των απόψεων που έχουν διατυπωθεί βλ. R.S. Ascough, *The Formation of Pauline Churches?* New York: Paulist 1998, 15-16. Ο ίδιος ερευνητής εξετάζει και το ερώτημα εάν ασκούσαν προπαγάνδα οι φιλοσοφικές σχολές, οι μυστηριακές θρησκείες και οι θίασοι/τα κολλήγια. Οι απόψεις δίστανται στο εάν η παρουσία των Ιουδαίων ήταν *παθητική* (περιοριζόμενη στο άνοιγμα της Συναγωγής προς τα έθνη) ή εάν εκδηλώθηκε δυναμικός ιουδαϊκός προσηλυτισμός, όπως φαίνονται να προϋποθέτουν τα Μτ. 23, 15 και Ιώσ, *Αρχ.* 20. 17-53 (όπου περιγράφεται η *μεταβολή τοῦ βίου τῶν Ἀδιαβηνῶν [βασίλις Ἑλένη καὶ ὁ παῖς αὐτῆς Ἰζάτης] εἰς τὰ Ἰουδαίων ἔθνη* το 44-47 μ.Χ.). Ο M.F. Bird «Gentiles for Moses»: The Debate about the Nature and Intensity of Jewish Proselytizing Efforts in Ancient Judaism <http://www.bibleinterp.com/articles/gentile357918.shtml> καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κάθε περίπτωση θα πρέπει να αντιμετωπισθεί ως ξεχωριστή κι ότι στον μεταιχμαλωσιακό Ιουδαϊσμό δεν παρατηρείται μία ομοιόμορφη τάση απέναντι στους εθνικούς. Γενικά ωστόσο μπορεί να σημειωθεί μία πρόθυμη αποδοχή των εθνικών, στην περίπτωση που επιθυμούν να γίνουν προσήλυτοι, όχι όμως

σθεί στην εισαγωγή των Πρ. με την προαναφερθείσα Διακήρυξη του Αναστάντος, η οποία εκπληρώνει την προφητεία του Ησαΐα περί του πάσχοντος Δούλου (49, 6)⁶. Αυτή η πορεία, η οποία προσδιορίζεται επακριβώς από τον Λουκά με ιδιαίτερη αναφορά των τοπικών θεσμών, δεν συνοδεύεται από αντίστοιχους χρονικούς προσδιορισμούς ή τουλάχιστον από συγχρονισμό με κάποιο κορυφαίο γεγονός της αντίστοιχης περιόδου της ρωμαϊκής ιστορίας, όπως συμβαίνει με τη γέννηση του Ιησού η οποία τέμνει το χρόνο (Λκ. 3, 1). Αντιθέτως, ο χρόνος της παρουσίας του Π. στα αστικά κέντρα της Μεσογείου παρουσιάζεται συνεχώς παρατεινόμενος. Στη Θεσσαλονίκη διατρίβει επί τουλάχιστον τρία Σάββατα, στην Κόρινθο παρα-

μία εσκεμμένη και συνειδητή ιεραποστολική δράση. Αυτή η στάση σίγουρα προκύπτει από την κατάσταση την οποία βιώνουν οι διάφορες ιουδαϊκές ομάδες στη Διασπορά. Σύμφωνα με το σχόλιο της Α. Τσαλαμπούνη στη δημοσίευση αυτού του άρθρου και την κοινοποίησή του στο ιστολόγιό της <http://biblicalstudiesblog.blogspot.com/> (20.08.2010) «το ζήτημα του ιουδαϊκού προσηλυτισμού δεν μπορεί να απαντηθεί με απόλυτη βεβαιότητα, δεδομένου ότι –όπως συμβαίνει γενικά με τις πηγές αυτής της εποχής– οι πληροφορίες είναι αποσπασματικές και ποικίλης αξιοπιστίας και προέλευσης. Ωστόσο –και χωρίς με αυτό να ακυρώνεται το τελικό συμπέρασμα του Bird– δε φαίνεται από κάποιες πηγές, με πολεμικό κυρίως εναντίον των Ιουδαίων ύφος, ότι ο προσηλυτισμός εθνικών ήταν πάντοτε ένα ακούσιο αποτέλεσμα της παρουσίας των ιουδαϊκών κοινοτήτων μέσα στις πόλεις των εθνικών. Αντίθετα κάποιες φορές ήταν μία περισσότερο συνειδητή πράξη. Οι κατηγορίες, για παράδειγμα, εναντίον των Ιουδαίων για προσηλυτισμό που προκάλεσαν την εκδίωξή τους από τη Ρώμη κατά καιρούς, κι όταν ακόμη ήταν ένα είδος “στημένης” και αβάσιμης κατηγορίας και φυσικά ήταν μεμονωμένα περιστατικά, μπόρεσαν να βρουν απήχηση προφανώς, γιατί υπήρχε η εντύπωση ήδη ότι οι Ιουδαίοι ή κάποιοι από αυτούς (οι οποίοι όμως για ευνόητους λόγους χαρακτηρίζονταν με το γενικό όρο “Ιουδαίοι”) προσπάθησαν να προσελκύσουν στην ιουδαϊκή πίστη εθνικούς. Είναι επίσης βέβαιο ότι ο βαθμός προσέλευσης διέφερε από κοινότητα σε κοινότητα ή από άτομο σε άτομο, όπως έδειξε ο S. Cohen στο πολύ κατατοπιστικό του άρθρο “Crossing the Boundaries and Becoming a Jew” (HTR 82: 1989, 13-33) κι αυτό συνδέεται άμεσα με την πολιτικοκοινωνική κατάσταση που επικρατούσε στις διάφορες περιοχές της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας». Στο πλαίσιο της παραπάνω συζήτησης θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και το βιβλίο του Ιωνά αλλά και άλλα ιουδαϊκά κείμενα (π.χ. οι Σιβυλλικοί Χρησμοί) που προϋποθέτουν πορεία προς τα έθνη.

6. Σχετικά με το γεγονός ότι τα έσχατα της γης δεν ταυτίζονται με τη Ρώμη αλλά με τη Σπανία (Ρωμ. 15, 24, 28) και μάλιστα με τα Γάδαιρα δυτικά του Γιβραλτάρ, βλ. E.E. Ellis, «The Ends of the Earth», *BBR* 1 (1991), 123-132. Σύμφωνα με τον Στράβωνα (3.1.8), *Γάδαιρα, πορθμῶ στενῶ διειρηγομένη νῆσος ἀπὸ τῆς Τουρδητανίας, διέχουσα τῆς Κάλπης περὶ ἑπτακοσίους καὶ πενήκοντα σταδίους· οἱ δὲ ὀκτακοσίους φασίν. ἔστι δ' ἡ νῆσος αὕτη τᾶλλα μὲν οὐδὲν διαφέρουσα τῶν ἄλλων, ἀνδρεία δὲ τῶν ἐνοικούντων τῆ περὶ τὰς ναυτιλίας καὶ φιλία πρὸς Ρωμαίους τοσαύτην ἐπίδοσιν εἰς πᾶσαν εὐτυχίαν ἔσχεν ὥστε καίπερ ἑσχάτη ἰδρυμένη τῆς γῆς ὀνομαστοτάτη τῶν ἀπασῶν ἐστίν. ἀλλὰ περὶ μὲν ταύτης ἐροῦμεν, ὅταν καὶ περὶ τῶν ἄλλων νήσων λέγομεν.*

μένει επί δεκαοκτάμηνο και στην Έφεσο επί τριετία (20, 31). Η Αθήνα, το κλεινόν άστν, αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση, αφού η πενιχρή ανταπόκριση στο κήρυγμα τής ανάστασης οδηγεί στην αποχώρηση του Π.

2. Αφορμή για τη συγκεκριμένη περιοδεία στάθηκε ο παροξυσμός (= η έξαψη των πνευμάτων και η λογομαχία) μεταξύ των κορυφαίων Παύλου και Ιωσήφ Βαρνάβα (= *υιός της παρακλήσεως/παρηγορίας*: Πρ. 4, 36) εξαιτίας της συμμετοχής του αποστάτη Ιωάννη Μάρκου: *Ο Βαρνάβας ήθελε να πάρει μαζί του τον Ιωάννη τον ονομαζόμενο Μάρκο. Ο Παύλος, όμως, είχε την αξίωση να μην πάρουν μαζί τους αυτόν που αποστάτησε από τη συντροφιά τους από την Παμφυλία και δεν συμπορεύτηκε στο έργο (του ευαγγελισμού). Τότε προκλήθηκε παροξυσμός ώστε να αποχωριστεί ο ένας από τον άλλο και ο Βαρνάβας αφού παρέλαβε τον Μάρκο εξέπλευσε για την Κύπρο* (15, 37-39)⁷. Όπως η έριδα μεταξύ των Ελληνιστών (των ελληνόφωνων Ιουδαιοχριστιανών από το εξωτερικό) και των Εβραίων της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων στο 6, 1 κε. για την τροφοδοσία των χηρών των πρώτων, ίσως και για βαθύτερα αίτια (τη στάση των Χριστιανών απέναντι στο Ναό και το Νόμο), και το μαρτύριο εν συνεχεία του Πρωτοδιακόνου Στεφάνου έγιναν τελικά αφορμή για περαιτέρω διάδοση του Ευαγγελίου στη Σαμάρεια, έτσι και αυτή η ένταση και ο προκληθείς αποχωρισμός όχι μόνο δεν αποδιοργάνωσαν το έργο της μαρτυρίας του Λόγου αλλά συνήργησαν τελικά εις αγαθόν, αφού προκάλεσαν τη «χειραφέτηση» του Π. και οδήγησαν στην ιεραποστολή της Δύσης. Τόσο το αίσθημα του παροξυσμού και μάλιστα *δι' ασήμαντον αφορμήν*⁸ όσο και εκείνο του φόβου που αισθάνεται ακολούθως ο Π. στην Κόρινθο, αποτυπώνουν εκτός των άλλων

7. *Βαρναβᾶς δὲ ἐβούλετο συμπαραλαβεῖν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μᾶρκον· Παῦλος δὲ ἤξιον, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαμβάνειν τοῦτον. Ἐγένετο δὲ παροξυσμὸς ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τὸν τε Βαρναβᾶν παραλαβόντα τὸν Μᾶρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον.* Στον Κατάλογο του Μουρατόρι σημειώνεται ότι ο συγγραφέας των Πρ. ούτε το μαρτύριο του Πέτρου, ούτε τη μετάβαση του Παύλου στη Σπανία περιγράφει καθώς αυτά τα συμβάντα δεν τα έζησε.

8. Προφανώς κατόπιν αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις των δύο αποστόλων (Α΄ Κορ. 9, 6) αλλά και η σχέση του Π. με τον Ιωάννη Μάρκο (Κολ. 4, 10· Φιλήμ. 24· Β΄ Τιμ. 4, 11). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο συγγραφέας των Πρ., ο οποίος στη συγγραφή του πρώτου λόγου έχει στηριχθεί στο *Κατά Μάρκον*, δεν ταυτίζει άμεσα τον Ιωάννη Μάρκο με το συγγραφέα του αρχαιότερου Ευαγγελίου, το οποίο απευθυνόμενο μάλλον σε χριστιανούς της Ρώμης (όπως και ο Λουκάς) έχει οικουμενική προοπτική (πρβλ. Μκ. 7). Επίσης δεν καταγράφει την εξομάλυνση των σχέσεων των αποστόλων για να αποκαταστήσει το προφίλ και των δύο κορυφαίων αλλά και του Μάρκου.

λων ανάγλυφα την ανθρώπινη πλευρά του. Με αυτόν τον τρόπο ο Λουκάς καταδεικνύει ότι ο αποκλειστικός «ήρωας» του δεύτερου μέρους των Πρ. Παύλος δεν είναι ούτε Υπεράνθρωπος θεός ανήρ ούτε ταυτίζεται με τον απαθή Σοφό των Στωικών, αλλά είναι απόλυτα βρότειος, «ανθρώπινος». Στους κόλπους της Εκκλησίας η συμφωνία της δοξολογίας του τριαδικού Θεού μετά την Πεντηκοστή καταργεί την πολυγλωσσία της Βαβέλ αλλά όχι και την πολυφωνία που διασώζεται ακόμη και στην ίδια την Κ.Δ. Αυτοί, οι οποίοι τελικά ενεργούν ακόμη και μέσω των αδυναμιών των απεσταλμένων Τους, είναι ο γνωστός Άγνωστος Θεός, το Πνεύμα και ο Ανήρ-Υιός του Ανθρώπου, ο οποίος, όπως δηλώνεται στην Εισαγωγή κατά την Ανάληψη, θα ξαναέλθει για να κρίνει (1, 11· 17, 31).

3. Παραδόξως, ενώ ο Παύλος έχει πρωταγωνιστήσει για τη μη εφαρμογή του μωσαϊκού Νόμου και μάλιστα της περιτομής όσον αφορά στην είσοδο των *Ελλήνων* –των εθνικών– στην Εκκλησία και η Αποστολική Σύνοδος όντως δεν συμπεριέλαβε το συγκεκριμένο έθιμο στα δόγματα, τους Κανόνες της, εκείνος στην αρχή της περιοδείας του *περιτέμνει* τον Τιμόθεο *διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες ὅτι Ἕλλην ὁ πατήρ αὐτοῦ ὑπῆρχεν* (16, 3· πρβλ. 21, 23-26). Δεν διστάζει συνεπώς ακόμη και τον εαυτό του να ακυρώσει όταν πρόκειται για έθιμα και παραδόσεις που δεν θίγουν την *Παράδοση* του κηρύγματος της σωτηρίας την οποία μέσω της Ανάστασης παρέχει ο Χριστιανισμός.
4. Επιπλέον αυτή η συγκεκριμένη πορεία χαρακτηρίζεται από ανατροπές όσον αφορά στον προορισμό της. Ενώ ο Παύλος ως γόνος της κοσμοπολίτικης Ταρσού ακολουθεί κατά την ιεραποστολική του πορεία μια συγκεκριμένη στρατηγική (επισκέπτεται αστικά κέντρα της Μεσογείου⁹ και ρωμαϊκές κολωνίες [αποικίες] που βρίσκονταν σε κεντρικές οδικές αρτηρίες, όπως η Εγνατία στη Μακεδονία, ξεκινώντας πάντα το κήρυγμά του από τη Συναγωγή –Χάβρα– των Ιουδαίων¹⁰), ο προγραμματισμός του επα-

9. Σύμφωνα με τον J.D.G. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, Michigan: Eedermans 2009, 556-7 ο Π. επέλεγε τις πόλεις καθώς αποτελούσαν διοικητικά κέντρα και τόπο κατοικίας μετοίκων, στοιχεία τα οποία θα μπορούσαν να γίνουν αφορμή διάδοσης του Ευαγγελίου στην περιφέρεια. Σε αυτές (τις πόλεις) υπήρχε επίσης ιουδαϊκή Συναγωγή, η δυνατότητα για τον Π. να εργαστεί αλλά και η αρτιότερη κατανόηση της Ελληνικής σε αντίθεση για παράδειγμα με τα Λύστρα όπου ένεκα της χρήσης της τοπικής διαλέκτου απαντά ασυνενοησία (14, 11-18). Επίσης σε μεγάλες πόλεις μικρές κοινότητες (όπως αυτές των Χριστιανών) περνούσαν μάλλον απαρατήρητες.

10. Στο Β' Κορ. 11, 24 ο Π. στον Κατάλογο των Παθημάτων του υπογραμμίζει ότι πέ-

νειλημμένως ματαιώνεται και μάλιστα άρδην. Ενώ οι Ευαγγελιστές Παύλος και Σίλας ξεκινούν από την Αντιόχεια, όπου διέτριβον, με τον αρχικό στόχο, αφού επιστρέψουν στα μέρη όπου είχαν κηρύξει στην α΄ περιόδεια, να επισκεφθούν τους αδελφούς σε κάθε πόλη όπου είχαν καταγγείλει το λόγο του Κυρίου και να εξετάσουν πώς είναι (15, 36)¹¹, ο παροξυσμός οδηγεί τον Π. στα πάτρια εδάφη της Κιλικίας και κατόπιν στη Δέρβη και στα Λύστρα. Μετά ταύτα ακολουθώντας τη Σεβαστή Οδό (Via Sebaste), *διήλθον την Φρυγίαν και Γαλατικὴν χώραν κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ* (16, 6). Πάλι *ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπέιραζον εἰς τὴν Βιθυνίαν πορευθῆναι, καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ* (16, 7). Τελικά διὰ του οράματος του Μακεδόνα και της παράκλησής του *διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν* (16, 9) κατευθύνονται από την Τρωάδα στην Ευρώπη. Και εκεί παρουσιάζονται να μεταβαίνουν μέσω της Εγνατίας και διὰ θαλάσσης σε διάφορα αστικά κέντρα αγόμενοι και φερόμενοι κυρίως από τους Ιουδαίους. Ο ίδιος ο Π. χωρίς να το έχει σχεδιάσει και χωρίς να το επιθυμεί φθάνει στην Αθήνα, η οποία για τους υπόλοιπους Ρωμαίους πολίτες αποτελούσε κατεξοχήν ελκυστικό προορισμό. Τελικά το ίδιο Πνεῦμα θα οδηγήσει τον Π. στην Ιερουσαλήμ από όπου παρά τον διωγμό που υφίσταται από τους ομοφύλους του και παρά την οδυσσειακή περιπέτεια ενός ποντοπόρου ταξιδιού θα καταλήξει με θαυμαστό τρόπο στη Ρώμη.

5. Γενικότερα σε μία εποχή που ανθούσε η προπαγάνδα της Ρωμαϊκής Ειρήνης (Pax Romana) και του Αυγούστου, ο ιατρός Λουκάς, προφανώς εμπνεόμενος από το Πνεῦμα, γράφει μία παγκόσμια αντι-ιστορία μίας εναλλακτικής Pax που ενώ φαινομενικά κινείται παράλληλα με τη ρωμαϊκή, τοπικά και τροπικά βρίσκεται στον αντίποδά της. Η Οδός (όπως ονομάζεται αρχικά ο Χριστιανισμός· 9, 2), ενώ όχι μόνο δεν αρνείται τα θετικά της παγκοσμιοποιημένης αυτοκρατορίας, αλλά κατεξοχήν μέσω του Π. αξιοποιεί στο έπακρο την Κοινή Ελληνική γλώσσα, το διαδίκτυο επικοινωνίας και την ιθαγένεια του «Ευρωπαϊού»-Ρωμαίου πολίτη, διαγράφει μια πορεία αντίστροφη προς την πορεία που είχε ακολουθήσει ο Αλέξανδρος και ο Οκταβιανός Αύγουστος. Χρησιμοποιώντας τα ακριβώς αντίθετα μέσα από

ντε φορές ραβδίστηκε τεσσαράκοντα παρά μία. Πρόκειται για την ποινή που επιβαλλόταν στη Συναγωγή.

11. *Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψόμεθα τοὺς ἀδελφοὺς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς καταγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου πῶς ἔχουσιν.*

αυτά της εκάστοτε εξουσίας και του πλανητάρχη Καίσαρα πορεύεται ακάθεκτη *ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς* με μοναδικό της ὄπλο όχι την παιδεία, τη ρώμη, τη σοφία και την Τύχη, αλλά το λόγο. Τελικά ο Χριστιανισμός φθάνει προοδευτικά από την Ανατολή στη Δύση γεφυρώνοντας έτσι το «πολιτιστικό» χάσμα μεταξύ Ιεροσολύμων, Αθηνών και Ρώμης.

6. Επί τη βάσει των ανωτέρω, ορθώς επικρίθηκε ο εκ των υστέρων δοθείς τίτλος *Πράξεις των Αποστόλων*¹², καθώς το συγκεκριμένο έργο αφορά στη Μαρτυρία του Πνεύματος. Αυτό το στοιχείο εξαιρεί ο Λουκάς με μια παραδοξότητα που σκοπίμως εκτίθεται στον Πρόλογο του δίτομου έργου του, προκειμένου να κεντρίσει το ενδιαφέρον του αναγνώστη/ακροατή¹³. Οι απόστολοι δεν ονομάζονται *υπηρέτες* ή *μάρτυρες του Κυρίου Ιησού* (όπως στον Πρόλογο των Πρ. 1, 8), *αλλά του λόγου*¹⁴. Με αυτόν τον τρόπο ο Έλληνας ιστορικός εκφράζει, ίσως και σε αντίθεση προς το δόγμα παρά Καίσαρος (Λκ. 2, 1), τον καταλυτικό κυριαρχικό ρόλο του *Ευ-αγγελίου*¹⁵. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ στα ιστορικά έργα της ελληνορωμαϊκής περιόδου δεσπόζουν οι γενεαλογίες και οι μάχες των εθνών, το 22,5% του συνολικού περιεχομένου των Πρ. απαρτίζεται από δώδεκα εκτενείς Ομιλίες. Αυτές εκτός των άλλων θέλουν να καταδείξουν ότι τελικά κινητήριοι μοχλός της Ιστορίας της θείας Οικονομίας δεν είναι άλλος από το Κήρυγμα, την αυθεντική μαρτυρία των Αποστόλων της Εκκλησίας σχετικά με τον εσταυρωμένο, αναστημένο και επανερχόμενο Μεσσία. Χαρακτηριστική είναι η σκηνή 10, 34-43, όπου κατά τη διάρκεια της λαλιάς του Πέτρου επαναλαμβάνεται η Πεντηκοστή σε ανθρώπους εθνικούς, οι οποίοι κατηχούνται/υπ-ακούουν τον Λόγο: *Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπέπεσεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον* (10, 44· πρβλ. 13, 46). Κάτι

12. Πρβλ. Χ. Οικονόμου, *Το πρόβλημα του τίτλου Πράξεις (των) Αποστόλων*, Θεσσαλονίκη 1995, passim.

13. Σύμφωνα με τον Λουκιανό (*Περὶ τοῦ πῶς δεῖ Ἱστορίαν συγγράφειν* 53), ο ιστορικός *ὅπότεν δὲ καὶ προσιμιάζεται, ἀπὸ δυοῖν μόνον ἄρζεται, οὐχ ὥσπερ οἱ ῥήτορες ἀπὸ τριῶν, ἀλλὰ τὸ τῆς εὐνοίας παρὲς προσοχὴν καὶ εὐμάθειαν εὐπορήσει τοῖς ἀκούουσι. Προσέξουσι μὲν γὰρ αὐτῷ ἢν δείξῃ ὡς περὶ μεγάλων ἢ ἀναγκαίων ἢ οἰκείων ἢ χρησίμων ἐρεῖ. Εὐμάθη δὲ καὶ σαφῆ τὰ ὕστερα ποιήσει τὰς αἰτίας προεκτιθέμενος καὶ περιορίζων τὰ κεφάλαια τῶν γεγενημένων. τοιοῦτοις προσιμίαις οἱ ἄριστοι τῶν συγγραφέων ἐχρήσαντο.*

14. Στο Πρ. 1, 17. 25 γίνεται αναφορά στη *διακονία* και μάλιστα στο 6, 4 *του λόγου*.

15. Στα ελληνικά ηχεί *παράδοξο* (πρβλ. Πλάτων, *Θεαίτητος* 173c· Ευριπίδης, *Μήδεια* 588). Σημειωτέον ότι σε κανένα σημείο του έργου δεν ταυτίζει ο Έλληνας συγγραφέας τον Ιησού Χριστό με το Λόγο, όπως συμβαίνει, αντιθέτως, στον Πρόλογο του Ιω.

αντίστοιχο συμβαίνει και με το Κήρυγμα του Παύλου στην Αντιόχεια της Πισιδίας (13, 14-52). Οι μεν Ιουδαίοι *ἀντέλεγον βλασφημοῦντες* (στ. 45), οι δε Ἕλληνες κατέκλυσαν τη Συναγωγή *ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου* (στ. 42) και *ἔχαιρον καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον· διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας*. Ἦδη στο Πρ. 12, 24, διὰ της ἐξ ὑψους Δυνάμεως, της ρώμης του Αγ. Πνεύματος, ο λόγος (ὡσάν να εἶναι πρόσωπο) μέσα ἀπό κρίσεις-διωγμούς αυξάνει και πολυπλασιάζεται (πρβλ. 13, 48-49· 19, 20)¹⁶. Ἐτσι αναδεικνύεται η ἐνέργεια του θεϊκού ρήματος, το οποίο παρότι «εκπέμπεται» ἀπό ιδιώτες στη δημόδη-Κοινὴ Ἑλληνικὴ και ὄχι στη λόγια αττικὴ και εἶναι βραχύ¹⁷ αναδημιουργεῖ ψυχές και σώματα (πρβλ. θεραπεία του χωλοῦ Πρ. 3) ἀλλὰ προκαλεῖ κρίση και τιμωρία (πρβλ. επεισόδιο Ἀνανία και Σαπφείρας Πρ. 4). Σημειωτέον ὅτι στις Ομιλίες των Πρ. δεσπόζουν η Ἀπολογία του Στεφάνου (Πρ. 7) και η Δημηγορία του Παύλου στον Ἄρειο Πάγο (Πρ. 17, 23-31) που κυριολεκτικὰ «σαρώνουν» τα ερεῖσματα κάθε religio-θρησκείας (ιουδαϊκῆς και ἑλληνικῆς): τον εγκιβωτισμό του Θεοῦ στο ἅγιον Ὄρος της Σιών και το Ναό και την καθιέρωση ἐμπορικῆς σχέσης μαζί Του μέσω της θυσίας.

7. Ολόκληρο το δίτομο σύγγραμμα του Λουκά θα μπορούσε εντέλει ἴσως να χαρακτηριστεῖ και ὡς οι *ἀντι-Πράξεις του Ἰησοῦ*. Ἀντί των Πράξεων-θριάμβων του Καίσαρα ἐξαίρεται ο *Θρίαμβος*, το Οδοιπορικὸ του Ἰησοῦ *προς το Πάθος* (που τον αναμένει στην Ἱερουσαλήμ), ἀλλὰ και ο θρίαμβος του δέσμιου ναυαγοῦ Παύλου στη Ρώμη *μέσω του Πάθους*. Ο Ἰησοῦς, ο οποίος δεν παραδίδει το Πνεῦμα Του με την κραυγὴ *Ἐλωι Ἐλωι λεμα σαβαχθάνι*; (Μκ. 15, 34 = Ψ. 22, 2) ἀλλὰ με τον ψαλμικὸ στίχο *Πάτερ εἰς χειρὰς σου παρατίθεμαι τὸ Πνεῦμα μου* (23, 45 = Ψ. 31, 6), εἶναι ο ἀληθινὰ σοφός, πρᾶος και δίκαιος Υἱός του Θεοῦ και Ἀυτὸς χορηγεῖ διὰ της Ευχαριστίας και της Κοινωνίας τον πραγματικὸ ἄρτο. Ἀυτὸς πραγματικὰ υψώνεται και ἐνθρονίζεται διὰ της Ἀνάληψης στον Ουρανὸ, προκειμένου να ἐπανεέλθει ὡς Κριτῆς. Ταυτόχρονα ὁμως στο μεσοδιάστημα δρα καταλυτικὰ στον Κόσμο και την Ἱστορία²⁰ *ὅπως ἂν ἔλθωσιν καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου* (3, 20).

16. Στην Π.Δ. το ἴδιο γεγονός συνδέεται με τη θεϊκὴ εὐλογία προς τον Πρωτοάνθρωπο (Γέν. 1, 22. 28· 8, 17) και ἰδιαίτερα προς τον ἐκλεκτὸ λαό (Γέν. 47, 27· Ἐξ. 1, 7· πρβλ. Πρ. 7, 17) και προϋποθέτει την ἐφαρμογὴ της Τορὰ (Δτ. 12, 28· Ἱερ. 11, 6).

17. Στο συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγει ὁποῖος συγκρίνει τις Ομιλίες των Πρ. με αὐτές του Ἰωσήπου.

Χαρακτηριστικός είναι ο παραλληλισμός μεταξύ Ευαγγελίου και Πράξεων, αλλά και εντός του *Δευτέρου Λόγου* των Πράξεων του Πέτρου και αυτών του Παύλου (*Βίων Παραλλήλων*). Στους παρακάτω πίνακες με έντονη γραφή επισημαίνουμε τις περικοπές όπου εντάσσεται η Παρουσία του Π. στην Ελλάδα:

Ευαγγέλιο

1, 1-4: Πρόλογος αφιερωμένος στον Θεόφιλο
 3, 21: Προσευχή Ιησού κατά τη Βάπτιση
 3, 22: Κάθοδος του Αγ. Πνεύματος
 4, 16-30: Εναρκτήρια προγραμματική Ομιλία Ι. Χριστού
 Εκπλήρωση Προφητείας, άρνησή του
 5, 17-26: Θεραπεία παραλύτου από τον Ι. Χριστό
 5, 29- 6, 11: Σύγκρουση με τη θρησκ. ηγεσία
 7, 1-10: Πρόσκληση Κεντυρίωνα-πίστη
 7, 11-17: Ανάσταση μονογενούς Ναϊν
 9, 7-9: Μαρτύριο Ιωάννη, μαρτυρία Ι. Χριστού

10, 1-12: Αποστολή Εβδομήκοντα

9, 51-19, 28: Οδοιπορικό στο Πάθος
 13, 33: Προφητεία Μαρτυρίου
 22, 21-36: Κατήχηση μαθητών
 22-23: Δίκες Ιησού με εμπλοκή Ηρώδη

Θετ. αντιμετώπιση από τους Ρωμαίους

Πέτρος

2,1-4: Δωρεά Αγ. Πνεύματος
 2,14-20: Αποστολικό Κήρυγμα

Πράξεις

1,1-5: Πρόλογος αφιερωμένος στον Θεόφιλο
 1, 14: Προσευχή μαθητών στο υπερώο
 2, 1-13: Κάθοδος του Αγ. Πνεύματος
 2, 14-20: Εναρκτήρια Ομιλία Πέτρου
 Εκπλήρωση Προφ., άρνηση Ι. Χριστού
 3, 1-10: Θεραπεία παραλύτου από τον Πέτρο
 4, 1- 8, 3: Σύγκρουση με τη θρησκ. ηγεσία
 10: Πρόσκληση Κεντυρίωνα-πίστη
 9, 36-43: Ανάσταση Ταβιθά
 7, 60: Μαρτύριο Στεφάνου, μαρτυρία Ι. Χριστού

13-20: Ιεραποστολή Παύλου

19, 21-21, 17: «Οδοιπορικό» Παύλου
 21, 23: Προφητεία Μαρτυρίου
 20,18-35: Κατήχηση πρεσβυτέρων Μιλήτου
 23-26: Δίκες Παύλου με εμπλοκή Ηρώδη

Παύλος

13, 1-3: Δωρεά Αγ. Πνεύματος
 13, 16-40: Αποστολικό Κήρυγμα

3,1-10: Θεραπεία εκ γενετής παραλύτου	14, 8-13: Θεραπεία εκ γενετής παραλύτου
3,12-13: Επεξήγηση Πέτρου – <i>Άνδρες</i>	14, 15-17: Επεξήγηση Παύλου – <i>Άνδρες</i>
8, 19-20: Αντιμετώπιση μάγου Σίμωνα	13, 6: Αντιμετώπιση μάγου Ελύμα
9, 36-42: Ανάσταση Δορκάδος	20, 9-12: Ανάσταση Ευτυχούς
10-11: Ιεραποστολή στα έθνη	13-21: Ιεραποστολή στα έθνη
10, 25: Απώθηση προσκύνησης	14, 13: Απώθηση προσκύνησης
11, 2-18: Υπεράσπιση της Ιεραπ. των εθνών	15, 4: Υπεράσπιση της Ιεραπ. των εθνών
12, 4-11: Φυλάκιση και απελευθέρωση	21-28: Φυλάκιση και απελευθέρωση

Από τις ανωτέρω αντιστοιχίες αλλά και από το γεγονός ότι (α) αρκετά στοιχεία του *Κατά Λουκάν* εκπληρώνονται στις *Πράξεις* αλλά και (β) στα δύο βιβλία δίνεται έμφαση στην εκπλήρωση των παλαιδιαθητικών Γραφών (πρβλ. το γεγονός της Μεταμορφώσεως/Αναλήψεως ως απαρχής της Εξόδου/Οδοιπορικού προς την Ιερουσαλήμ που έχει δευτερονομιστικά χαρακτηριστικά Λκ. 9, 28-31), οι ακροατές κατανοούν τη συνέχεια στο έργο της θείας Οικονομίας: Νόμος, Προφήτες, Ιησούς και αποστολική Εκκλησία αποτελούν μια συνέχεια που φθάνει έως τις ημέρες τους και κατευθύνεται από τον Θεό και το Πνεύμα Του, που ανατρέπουν τους ισχυρούς και υπερνικούν τους νόμους της φύσεως. Ιδιαίτερα η εποχή που βιώνουν με τη συσσωμάτωσή τους στον Χριστό είναι εποχή λύτρωσης και άφεσης (Λκ. 4, 18= Λευ. 25, 10). Με τον παραλληλισμό μεταξύ Πέτρου και Παύλου, αλλά και την έμμεση αντιστοιχία μεταξύ του Ιησού και του Στεφάνου αλλά και του Παύλου, ο ακροατής κατανοεί ότι αυτοί οι δύο μαθητές που δεν χρημάτισαν «απόστολοι», αυτόπτες μάρτυρες της επίγειας πορείας και Εξόδου του Ιησού, χαριτώθηκαν από τον Ιησού και το Πνεύμα Του με την ίδια διακονία και αυθεντία. Συνεπώς και το κήρυγμά τους που αμφισβητεί τον ένα Ναό, την περιτομή και τα άλλα εξωτερικά «προνόμια» του Ισραήλ αλλά και της θρησκείας γενικότερα συνάδει με τη διδασκαλία της Εκκλησίας.

Προκειμένου να γίνει ο ακροατής κοινωνός του έργου του, ο Λουκάς επιστρατεύει το δραματικό επεισοδιακό ύφος. Η αφήγηση αποτελείται από σύντομα κλειστά επεισόδια (που λειτουργούν σχεδόν αυτόνομα), και είναι άκρως «οικονομική»: μεταδίδονται μόνον οι λεπτομέρειες εκείνες που είναι απαραίτητες για την αποκρυπτογράφηση του μηνύματος του βιβλίου, καθώς σκοπός

της δραματικής αφήγησης είναι να «κατηχήσει» συγκεκριμένα προγράμματα και θέσεις. Το μήνυμα εκάστου επεισοδίου δεν παρουσιάζεται άμεσα. Είναι μάλλον κρυμμένο στην απλή περιγραφή και συμπλοκή των γεγονότων, στον τρόπο δηλαδή που αφηγείται ο συγγραφέας των γεγονότων και παρουσιάζει τους χαρακτήρες των ηρώων του. Κατά την αφήγηση επιστρατεύεται η *περιπέτεια* (suspence) καθώς μέσω της καθυστέρησης δεν δίνεται η πληροφορία στο σημείο όπου αναμένει ο ακροατής. Παρουσιάζονται επίσης σκόπιμα τα λεγόμενα κενά (gaps): στοιχεία ή συμβάντα παραδίδονται αποσπασματικά προκειμένου ο ακροατής επί τη βάση της πληροφορίας που έχει λάβει ήδη από το κείμενο ή έχει εγκολπωθεί μέσω της «αποστήθισης» των Γραφών ή γνωρίζει ήδη από το περιβάλλον και τον κόσμο του, να συμμετάσχει στο δρώμενο του Κειμένου¹⁸. Επιστρατεύονται επίσης η δραματική ειρωνεία, η έκπληξη όπως στο επεισόδιο του Ανανία και της Σαπφείρας (Πρ. 4)¹⁹ αλλά και ο πνευματώδης τρόπος (το χιούμορ). Με ιδιαίτερη χάρη (η οποία ίσως προκαλεί και την ψυχαγωγία του αναγνώστη²⁰) περιγράφονται οι αντιδράσεις της μικρής Ρόδης, η οποία αφήνει εκτεθειμένο τον δραπέτη Πέτρο, να αναμένει στη θύρα (Πρ. 12, 14-17) ή των αποστόλων Βαρνάβα και Παύλου (14, 12-14), οι οποίοι ενεοί αντικρίζουν ξαφνικά τους Λυκαονείς να τους αποθεώνουν σε μία αλλόκοτη γλώσσα²¹. Κάποτε και οι ανθρώπινες στιγμές των πρωτα-

18. Πολύ κατατοπιστική είναι σχετικά η εξής Διατριβή: Kathy Reiko Maxwell, *Hearing between the Lines: The Audience as Fellow-Worker in Luke-Acts and Its Literary Milieu*. PhD diss. Baylor University, 2007. https://beardocs.baylor.edu/bitstream/2104/5142/1/kathy_maxwell_phd.pdf, 283 κε.

19. Βλ. σχετικά David R. McCabe, *How to Kill Things with Words: Ananias and Sapphira under the Apostolic-Prophetic Speech-Act of Divine Judgment (Acts 4:32-5:11)*. PhD diss. University of Edinburgh, 2008. <http://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/1842/2667/2/McCabe%20D%20thesis%2008.pdf>.

20. Ο Pervo, *Profit with Delight* υποστήριξε ότι πρόκειται για μια ιστορική νουβέλα. Απαριθμεί τριάντα τρία επεισόδια με φυλακίσεις, περιπετειώδεις και θαυμαστές αποδράσεις, μαρτύρια, δίκες ναυάγια, αλλά και τη χρήση ειρωνείας και εμπαιγμού. Ως παράδειγμα κομίζει την *Καλιρρόη* της οποίας η συγγραφή τοποθετείται μεταξύ 25 π.Χ. και 50 μ.Χ. Το σκηνικό εντοπίζεται στην ανατολική Μεσόγειο (Μίλητος) και εμπεριέχει ιστορικές λεπτομέρειες, θαλάσσια ταξίδια και ναυάγιο, επίσκεψη στην Αθήνα, Ομιλίες, απροσδόκητες αποδράσεις, σωτηρία την τελευταία στιγμή, δίκες, αλλά και δικαίωση μπροστά στον Κριτή. Κυριαρχεί, βέβαια, το ερωτικό στοιχείο, αλλά εμπεριέχει και ηθικά διδάγματα όπως επιβράβευση πιστότητας και τιμιότητας.

21. Δεν είναι τελικά συμπτωματικό, ότι οι περισσότερες χριστολογικές και ιδίως θεομητορικές εορτές του χρόνου είναι εμπνευσμένες από την πένα του «ζωγράφου» (κατά την παράδοση 5ος αι. μ.Χ.) Λουκά.

γωνιστών περιγράφονται με ιδιαίτερη λεπτομέρεια²². Επικά χαρακτηριστικά παρουσιάζει ιδιαιτέρως η οδύσσεια/αινεΐαδα του Παύλου από την Τρωάδα-«Τροία» διά της Ιερουσαλήμ στη Ρώμη, μέσω διωγμών, φυλακίσεων και ναυαγίων. Αναδεικνύεται έτσι η δικαιοσύνη του «ήρωα», το γεγονός ότι η πορεία του συνάδει και με τη θεϊκή ευδοκία, η οποία δημιουργεί έναν καινούργιο κόσμο. Η οδύσσεια αυτή με την εκπληκτική εναλλαγή συναισθημάτων, αντιστοιχεί στο Οδοιπορικό του Ιησού προς το Πάθος, το οποίο, επιπλέον, καταλαμβάνει το 1/3 του Ευαγγελίου και έχει κυκλική επικεντρική δομή.

Με τα ανωτέρω στοιχεία ο ακροατής των Πρ. συμμετέχει ενεργά στη διάμρφωση του ευαγγελικού μηνύματος του δίτομου έργου του Λουκά. Σημειωτέον ότι σκοπίμως το βιβλίο των Πρ. έχει έναν «ανοικτό» επίλογο. Ενώ ο επίλογος των Πράξεων του Υπερανθρώπου γράφτηκε με το θάνατό του (πρβλ. το τέλος του Ηρώδη· Πρ. 22-23), ο επίλογος των Πράξεων του Ιησού και του Πνεύματος, της *Μαρτυρίας του Λόγου* δεν έχει ακόμη γραφεί. Κάθε Θεόφιλος προσκαλείται μέσω της μαρτυρίας να ενταχθεί στο *ήμεϊς* της Εκκλησίας και να γίνει μάρτυς, προκειμένου το Ευαγγέλιο να γράψει ιστορία αλλά και η ιστορία να φωτιστεί από το Ευαγγέλιο των Εσχάτων: *οὕτως γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος· «τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς»* (Πρ. 13, 47· 28, 28· Ησ. 49, 6).

22. Πρβλ. στο Ευαγγέλιο τις αντιδράσεις της Θεοτόκου στα κεφ. 1-2, τον ιδρώτα της αγωνίας του Ιησού με τους θρόμβους αίματος στη Γεθσημανή (22, 44), αλλά και τη συνομιλία του με τους μαθητές καθ' οδόν προς Εμμαούς (24, 13-32).

Ι. ΔΕΥΤΕΡΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

Α. Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΤΡΩΑΔΑ

Ι. «ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ» ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΚΕΦ. 15

³⁵ Παῦλος δὲ καὶ Βαρναβᾶς διέτριβον ἐν Ἄντιοχείᾳ διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἐτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

³⁶ Μετὰ δὲ τινὰς ἡμέρας εἶπεν πρὸς Βαρναβᾶν Παῦλος· *ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου πῶς ἔχουσιν.*

³⁷ Βαρναβᾶς δὲ ἐβούλετο συμπαραλαβεῖν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μᾶρκον·

³⁸ Παῦλος δὲ ἤξιου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον μὴ συμπαραλαμβάνειν τοῦτον.

³⁹ Ἐγένετο δὲ παροξυσμὸς ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τὸν τε Βαρναβᾶν παραλαβόντα τὸν Μᾶρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον,

³⁵ Ο Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας ἔμεναν στὴν Ἀντιόχεια διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι με ἄλλους πολλοὺς τὸ λόγο τοῦ Κυρίου.

³⁶ Μετὰ ἀπὸ μερικές μέρες εἶπε ὁ Παῦλος στὸν Βαρνάβα: «Ἄς επιστρέψουμε καὶ ἄς επισκεφθούμε τοὺς ἀδελφοὺς μας σὲ κάθε μία ἀπὸ τίς πόλεις, στὶς ὁποῖες κηρύξαμε τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ δοῦμε πῶς ἔχουν».

³⁷ Ὁ Βαρνάβας ἤθελε νὰ πάρει μαζί του τὸν Ἰωάννη τὸν ὀνομαζόμενον Μάρκο.

³⁸ Ὁ Παῦλος, ὁμως, εἶχε τὴν ἀξίωση νὰ μὴν πάρουν μαζί τοὺς αὐτὸν που ἀποστάτησε ἀπὸ τὴ συντροφία τοὺς ἀπὸ τὴν Παμφυλία καὶ δὲν συμπορεύτηκε στὸ ἔργο (τοῦ εὐαγγελισμοῦ).

³⁹ Τότε προκλήθηκε παροξυσμὸς ὥστε νὰ ἀποχωριστεῖ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ ὁ Βαρνάβας ἀφού παρέλαβε τὸν Μάρκο ἀπέπλευσε γιὰ τὴν Κύπρο.

II. ΕΠΙΛΟΓΗ ΝΕΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ (ΣΙΛΑ ΚΑΙ ΤΙΜΟΘΕΟΥ)

⁴⁰ Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σιλᾶν ἐξῆλθεν παραδοθεὶς τῇ Χάριτι τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

⁴¹ Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ [τὴν] Κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦ. 16

¹ Κατήνησεν δὲ [καὶ] εἰς Δέρβην καὶ εἰς Λύστραν. καὶ ἰδοὺ μαθητῆς τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικὸς Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἑλλήνος,

² ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

³ Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν, καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες ὅτι Ἑλλήν ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑπῆρχεν.

⁴⁰ Ο δε Παῦλος αφού επέλεξε τον Σίλα αναχώρησε, παραδοθείς στη Χάρη του Κυρίου από τους αδελφούς.

⁴¹ Και περιόδευε τη Συρία και την Κιλικία στηρίζοντας τις Εκκλησίες.

¹ Ἐφθασε στη Δέρβη και στα Λύστρα. Και ἰδοὺ κάποιος μαθητῆς ἦταν ἐκεῖ, ονομαζόμενος Τιμόθεος, ἀπὸ μητέρα Ἰουδαία πιστή και ἀπὸ πατέρα Ἑλληνα,

² ο οποίος εἶχε την καλή μαρτυρία ἀπὸ τους αδελφούς στα Λύστρα και στο Ἰκόνιο.

³ Αὐτὸν θέλησε ο Παῦλος να ἐξελθεῖ μαζί του. Και αφού τον πήρε, του ἔκανε περιτομή ἐξαιτίας των Ἰουδαίων που ἦταν στα μέρη ἐκεῖνα, διότι ὅλοι γνώριζαν ὅτι ο πατέρας του ἦταν Ἑλληνας.

III. ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ

⁴ Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδοσαν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις.

⁴ Καθὼς περνούσαν ἀπὸ τις πόλεις τοὺς παρέδιδαν να τηροῦν τις αποφάσεις, που εἶχαν ληφθεῖ ἀπὸ τους ἀποστόλους και τους πρεσβυτέρους των ευρισκόμενων στην Ἱερουσαλήμ.

- 5 Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.
- 6 Διήλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν· κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ·
- 7 ἐλθόντες δὲ κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπεύραζον (D: ἤθελον) εἰς τὴν Βιθυνίαν πορευθῆναι, καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ·

- 5 Καὶ οἱ Ἐκκλησίες στερεώνονταν στὴν πίστη καὶ πληθύνονταν στὸν ἀριθμὸ καθημερινῶς.
- 6 Πέρασαν δε τὴ Φρυγία καὶ τὴ χώρα τῆς Γαλατίας, ἐπειδὴ ἐμποδίστηκαν ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα νὰ κηρύξουν τὸ λόγο στὴν (ἐπαρχία) Ἀσία.
- 7 Ἐλθόντες δε στὴ Μυσία δοκίμαζαν νὰ μεταβούν στὴ Βιθυνία. Ἀλλὰ δὲν τοὺς ἀφήσε τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ.

IV. ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΑ

- 8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν κατέβησαν εἰς Τρωάδα.
- 9 Καὶ ὄραμα διὰ [τῆς Σ] νυκτὸς τῷ Παύλῳ ὄφθη:²³ ²⁴ἀνὴρ Μακεδῶν τις ἦν ἐστὼς καὶ παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων·
Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.
- 10 Ὡς δὲ τὸ ὄραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζήτησαμεν ἐξελεθεῖν εἰς Μακεδονίαν συμβιβάζοντες²⁵ ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Θεὸς εὐαγγελίσασθαι αὐτοὺς [τοὺς ἐν τῇ Μακεδονίᾳ].

- 8 Ἀφοῦ δε πέρασαν τὴ Μυσία κατέβηκαν στὴν Τρωάδα.
- 9 Καὶ ὄραμα παρουσιάσθηκε τὴ νύκτα στὸν Παῦλο: Κάποιος ἀνδρὰς Μακεδόνας στεκόταν καὶ τὸν παρακαλοῦσε λέγοντας: «Ἀφοῦ διαβείς στὴ Μακεδονία βοήθησέ μας».
- 10 Ὅταν δε εἶδε τὸ ὄραμα, ἀμέσως ζητήσαμε ν' αναχωρήσουμε γιὰ τὴ Μακεδονία, διότι συμπεράναμε ὅτι ὁ Κύριος μας ἔχει προσκαλέσει νὰ κηρύξουμε τὸ εὐαγγέλιο σ' αὐτοὺς (τοὺς Μακεδόνες).

23. D: Κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ.

24. D: ὡσεὶ.

25. D: Διεγερθεὶς οὖν διηγήσατο τὸ ὄραμα ἡμῖν καὶ ἐνόησαμεν.

I. «ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ» ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ – II. ΕΠΙΛΟΓΗ ΝΕΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ (ΣΙΛΑ ΚΑΙ ΤΙΜΟΘΕΟΥ)

Μετά το κομβικό δομικά κεφ. 15, όπου λαμβάνεται η οριστική απόφαση της Συνόδου τής Ιερουσαλήμ για είσοδο στο Χριστιανισμό των εθνών, πραγματοποιείται με αφετηρία την Αντιόχεια του Ορόντη η καθοριστική έξοδος του κηρύγματος στη Δύση με πρωταγωνιστή αποκλειστικά πλέον τον Σαύλο, ο οποίος μετά τη συνάντησή με τον Ρωμαίο συνονόματό του στην Κύπρο, ονομάζεται με το ρωμαϊκό όνομα Παύλος (Π. < paulus = μικρός)²⁶. Οι λοιποί απόστολοι που ήταν πρωταγωνιστές στο πρώτο ήμισυ των Πρ. εξαφανίζονται από το αφηγηματικό προσκήνιο. Κυριαρχεί πλέον ο Απόστολος των Εθνών, ο οποίος συνοδευόμενος από τον Σίλα (ή Σιλουανό/Silvanus· Α΄ Θεσ. 1, 1) ξεκινά το ταξίδι του από τη Συρία και την πατρίδα του την Κιλικία, *παρὰδοθεὶς τῇ Χάριτι τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν* (15, 40). Και κατά την πρώτη περιοδεία οι απόστολοι δεν λειτούργησαν αυτόνομα αλλά κατόπιν ευλογίας της ίδιας Εκκλησίας, αυτής της Αντιόχειας, η οποία διακρίνεται και για την πολυφυλετικότητά της αλλά και για το γεγονός ότι προεξάρχουν σε αυτή μέλη διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων: *Στην τοπική Εκκλησία της Αντιόχειας ήταν προφῆτες και δάσκαλοι ο Βαρνάβας, ο Συμεών που λεγόταν και Νίγερ, ο Λούκιος ο Κυρηναίος, ο Μαναήν που είχε μεγαλώσει μαζί με τον Ηρώδη τον τετράρχη και ο Σαύλος. Και ενώ λειτούργουσαν στον Κύριο και νήστευαν, τους εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον: να μου ξεχωρίστε τὸν Βαρνάβα και τὸν Σαῦλο στο ἔργο, στο οποίο τους ἔχω προσκαλέσει. Τότε αυτοὶ αφοῦ και πάλι νήστευαν και προσευχήθηκαν ἔβαλαν τα χέρια πάνω τους και τους ἀπέστειλαν* (13, 1-4)²⁷. Ὁλη αυτή η διαδικασία θεωρεῖται στον ἐπίλογο της α΄ περιοδείας ως παράδοση στη Χάρη του Κυρίου: *κάκειθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν*

26. Ο Ιερώνυμος (*Comm. In Ep. Ad Philem.*: PL. 26. 640) θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμαίου κυβερνήτη Σέργιου Παύλου που πνευματικά ἐνίκησε, ὅπως και ὁ Σκιπίων ἔλαβε τὸ ἐπίθετο *Ἀφρικανός* μετὰ τὸ θρίαμβό του ἐπὶ τοῦ Ἀννίβα στὴν Ἀφρική. Ὁ Αὐγουστίνος (*De Spir.* 7.12 PL 44. 207) θεωρεῖ ὅτι ὀνομάστηκε Π. ἐνεκα τῆς ταπεινοφροσύνης καθὼς τὸ paulus στα λατινικά σημαίνει τὸν *μικρό*. Ἢδη στο Λκ. 10, 1-12 ἡ ιεροποστολή στα ἔθνη προεικονίστηκε με τὸ κήρυγμα τῶν Ἐβδομήκοντα ἀποστόλων.

27. *Ἦσαν δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι ὃ τε Βαρναβᾶς καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναῖν τε Ἡρώδου τοῦ τετραάρχου σύντροφος καὶ Σαῦλος. Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· «ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Βαρναβᾶν καὶ Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς»· τότε νηστεύσαντες καὶ προσευζάμενοι καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἀπέλυσαν. Αὐτοὶ μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατήλθον εἰς Σελεύκειαν, ἐκεῖθεν τε ἀπέπλευσαν εἰς Κύπρον.*

ἦσαν παραδεδομένοι τῇ Χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν (14, 26).

Ολόκληρη η περιοδεία που πρόκειται να εξετάσουμε προσδιορίζεται από τον Λουκά ως *ἔξοδος*: γι' αυτό και χρησιμοποιείται το ρ. *ἔξελθεῖν* τρεις φορές στους στ. 15, 40· 16, 3. 10. Ως *ἔξοδος* είχε χαρακτηριστεί και το Οδοιπορικό του Ιησού στην Ιερουσαλήμ του Πάθους, της Ανάστασης και της Ανάληψης (Λκ. 9, 31). Πρόκειται για Έξοδο που δεν αφορά την κατάκτηση κάποιας εγκόσμιας Γης της Επαγγελίας και εδραίωσης κάποιας θεοκρατικής Βασιλείας αλλά ευαγγελισμού της ανατολής της καινούργιας εποχής και Βασιλείας του Θεού διά του Ι. Χριστού.

Εκεί ο αφηγητής προϋποθέτει ότι υπήρχαν ήδη χριστιανικές κοινότητες (αφού μνημονεύονται στο Προοίμιο της επιστολής της Συνόδου), οι οποίες και *επιστηρίζονται*. Σημειωτέον ότι στην Κιλικία ο Π. δεν είχε απλώς περάσει τα δεκατέσσερα πρώτα κρίσιμα χρόνια της ζωής του αλλά και δημιουργικά και γόνιμα έτη σιωπής και νύνης που μεσολαβούν από την κλήση του στις πύλες της Δαμασκού και τη φυγή του στην Αραβία²⁸ μέχρι την πρόσκληση από τον Βαρνάβα να δραστηριοποιηθεί στην ιεραποστολή (11, 25). Είναι μάλλον τα χρόνια κατά τα οποία ο Π. *ἀνέβη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἠρπάγη εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα ἃ οὐκ ἔξδὸν ἀνθρώπῳ λαλήσαι* (Β' Κορ. 12, 4). Δεν γνωρίζουμε ποιο ρόλο διεδραμάτισε ο Π. στον εκχριστιανισμό της πατρίδας του. Το γεγονός, όμως, ότι ξεκινά την περιοδεία του με τη στήριξη των ήδη πιστευσάντων²⁹ αποδεικνύει ότι το ζητούμενο για το

28. Ο J. Gnllka, *Χριστιανισμός και Ισλάμ. Μια νέα προσέγγιση*, μτφ. Σ. Σ. Δεσπότης, Αθήνα: Ουρανός 2009, 290-1, σημειώνει τα εξής: «Από τον ίδιο τον Π. γνωρίζουμε ότι μετά την εμπειρία της Δαμασκού πήγε στην Αραβία (Γαλ. 1, 17). Πού ακριβώς αποσύρθηκε; Στην αρχαιότητα η Αραβία διαιρούνταν στην ερημική Αραβία, την Ευδαίμονα Αραβία και από τον Πτολεμαίο στην Πετραία Αραβία. [...] Εάν προτιμήσουμε την υπόθεση της παραμονής του Π. στην Πέτρα, το ερώτημα είναι αν άσκησε εκεί ιεραποστολή. Η Ναβαταία μόλις το 106 μ.Χ. έγινε ρωμαϊκή επαρχία, ενώ η Πέτρα είχε κτιστεί σε μια αντίθεση, απόκρημνη περιοχή. Ήρθε ο Π. στην πρωτεύουσα της Ναβαταίας Πέτρας μέσω του διάσημου φαραγγιού Es-Siq που συνιστούσε την κεντρική είσοδο; Σε αυτήν υπήρχε οδικό δίκτυο το οποίο ανακαίνισαν και επέκτειναν οι Ρωμαίοι ηγεμόνες. Ιεραποστολική δράση του αποστόλου σε αυτήν την πρώιμη περίοδο, αμέσως μετά το όραμα της κλήσης του, σε αυτές τις περιοχές είναι κάτι μάλλον απίθανο. [...] Για την απόφαση του Π. να επισκεφθεί την Αραβία αρκούν οι επόμενες σκέψεις: Ο Απόστολος των Εθνών χρειαζόταν χρόνο για να επεξεργαστεί το γεγονός της Δαμασκού το οποίο του άλλαξε τη ζωή. Και η Ναβαταία προσφερόταν γι' αυτό. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτός που ήταν γνωστός διόκτης των χριστιανών και τώρα μετενόησε, αντιμετώπιζε επιπλέον την καχυποψία και το μίσος. Καχυποψία σίγουρα έτρεφαν και κάποια μέλη της Εκκλησίας της Δαμασκού απέναντι στο πρόσωπό του».

29. Στην αρχή της συγκεκριμένης περικοπής είναι ο Π. και όχι ο Κύπριος Βαρνάβας που

Χριστιανισμό δεν είναι απλώς η διάδοσή του και ο πολλαπλασιασμός των οπαδών του για λόγους εντυπωσιασμού καθώς και ενίσχυσης της κοσμικής επιρροής του, αλλά κατεξοχήν η στερέωση στην πίστη όσων έχουν ήδη συσσωματωθεί με τον Χριστό έτσι ώστε αυτή (η πίστη) να μη μείνει στην επιφάνεια αλλά να ριζώσει και να καρποφορήσει (πρβλ. *Παραβολή του Σπορέως*: Λκ. 8, 4-15). Ένας επιπλέον λόγος της συγκεκριμένης επίσκεψης είναι πιθανόν ο κίνδυνος που αισθανόταν ο Π. από τους ιουδαϊζόντες χριστιανούς (Γαλ. 2, 11-14).

III. ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ

Έπεται η επίσκεψη μέσω των Πυλών της Κιλικίας (σήμ. Gülek Bogaz) στις πόλεις της Νότιας Γαλατίας (Λυκαονίας), τη Δέρβη και τα Λύστρα. Πρέπει να ήταν άνοιξη, διότι το χειμώνα η διάβαση των ορεινών όγκων της συγκεκριμένης περιοχής είναι αδύνατη. Από την τελευταία πόλη, όπου ο Απόστολος των Εθνών κατά την α' περιοδεία είχε θεοποιηθεί (μετά το θαύμα της θεραπείας του χωλού) και κατόπιν μέχρι θανάτου λιθοβοληθεί (14, 8-20), ο Π. (ο οποίος συνήθιζε να έχει δύο συντρόφους) λαμβάνει τον Τιμόθεο, τον οποίο και παραδόξως περιέτεμε. Σημειωτέον ότι ο μελλοντικός αγαπητός συνεργάτης του Αποστόλου των Εθνών ήταν ήδη μαθητής-βαπτισμένος ενώ και η μητέρα του χαρακτηρίζεται ως Ιουδαία (εθνοτικά) αλλά πιστή (πιθανότατα στον Κύριο Ιησού, διότι διαφορετικά ήδη θα έχει περιτάμει το γιο της). Προφανώς ο Απόστολος των Εθνών, που είχε αγωνιστεί εναντίον της υποχρεωτικής για τους εθνικούς-Έλληνες περιτομής, η οποία και τελικά δεν συμπεριελήφθη στις διατάξεις της Αποστολικής Συνόδου, είχε πλέον τη βεβαιότητα ότι αυτό το έθος δεν θα γινόταν Κανόνας της Εκκλησίας. Θεωρώντας τη συνεπώς ως κάτι αδιάφορο, την εφαρμόζει στην περίπτωση του Τιμόθεου χάριν των Ιουδαίων που δεν είχαν πιστεύσει ακόμη στον Χριστό (και φυσικά όχι ενδίδοντας στους Ιουδαιοχριστιανούς). Ανάλογη τακτική θ' ακολουθήσει και στην Ιερουσαλήμ (21, 26· πρβλ. 18, 18). Οι Ιουδαίοι σ' εκείνα τα κλίματα, όπως διευκρινίζει ο Λουκάς, γνώριζαν ότι ο πατέρας του Τιμόθεου ήταν Έλληνας ενώ ο ίδιος ως γιος Εβραίας μητέρας, της Ευνίκης σύμφωνα με το Α' Τιμ. 1, 5³⁰· 3, 15), εθνοτικά θεωρούνταν ομόφυλός τους, άρα δεν εντασσόταν άμεσα στις διατάξεις της Αποστολικής Συνόδου που αφορούσαν στους εθني-

προϊστατο στην α' περιοδεία, εκείνος που προτρέπει να επιστρέψουν στην Κύπρο για να διαπιστώσουν την πνευματική κατάσταση των αδελφών.

30. *Υπόμνησιν λαβὼν τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἣτις ἐνέφηκσεν πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνίκῃ.*

κούς. Συνεπώς η μετοχή κάποιου Ιουδαίου απερίτμητου που συναγελαζόταν με Έλληνες στη λειτουργία της Συναγωγής, την οποία χρησιμοποιούσε μονίμως ο Π. ως εφαλτήριο του Κηρύγματος, θα προκαλούσε εκ των προτέρων αντιδράσεις, όπως θα συμβεί και στο Ναό (21, 26). Η αποφυγή πρόκλησης οδήγησε άλλωστε και τον Τίτο στην περιτομή, σύμφωνα με τη χρυσοστομική ερμηνεία του Γαλ. 2, 3-4³¹, το οποίο από τη σύγχρονη Έρευνα εκλαμβάνεται ως επιχείρημα του ότι η περιτομή του Τιμόθεου στις Πρ., δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική αλήθεια αλλά αποτελεί «έμπνευση» του Λουκά³², ο οποίος στον *Κατάλογο Μουρατόρι* (τέλη 2ου αι. μ.Χ.) χαρακτηρίζεται *ζηλωτής του Νόμου*. Άλλωστε, όπως σημειώνει και ο Τρεμπέλας (*Πράξεις* 448), ο Π. ενήργησε όντως κατά το πνεύμα (και όχι κατά το γράμμα) της αποφάσεως της Σύνοδου, που ελήφθη χάριν συγκαταβάσεως προς τους Ιουδαίους³³.

Στις προαναφερθείσες πόλεις ανακοινώνονται οι θετικές για τα έθνη απο-

31. Πρβλ. Κ. Σιαμάκη, «Μια παύλεια βραχυλογία», <http://www.philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/63-2010-01-01-00-40-01>: «'Αλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοί, "Ἑλλήν ὢν, ἠναγκάσθη περιτιμῆθαι, διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους· οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπήσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἡ μετάφρασι τοῦ χωρίου εἶναι: "Ἄλλ' οὔτε κι ὁ Τίτος που εἶναι μαζί μου, παρ' ὄλο που εἶναι ἐθνικός, δεν καταναγκάστηκε να περιτιμῆθι, περιτιμήθηκε ὁμως ἐξ αἰτίας τῶν παρεισάκτων ψευδαδέλφων· αυτοὶ παρεισέφρησαν για να κατασκοπεύσουν τὴν ἐλευθερία μας, τὴν ὁποία ἔχομε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ... δηλαδή δεν τον πίεσαν οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι να περιτιμῆθι, ἀλλ' αὐτὸς μόνος ἀποφάσισε καὶ περιτιμήθηκε, γιὰ νὰ μὴ δίνη λαβὴ στους ψευδαδέλφους". Ἐτσι ἐννοεῖ τὸ χωρίο μόνον ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (Εἰς Γα 2,3-4 PG 61.635.6, ἐνῶ ἀπὸ τὸ Θεοδώρητο (Εἰς Γα 2,3-4 PG 82,469cd) καὶ πέρα γίνεται τὸ ἴδιο λάθος που γίνεται καὶ σήμερα (Ἰωάννης Δαμ., Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 95,784c. Οἰκουμένιος, Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 118,1105b. Θεοφύλακτος, Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 124,969d). [...] Παρόμοια χωρία με τέτοια χρῆσι καὶ σημασία του δε βρῆκα μερικὰ για παράδειγμα καὶ στους θύραθεν. Λέει λόγου χάρι ὁ Ἀριστοτέλης στα *Ἠθικά Νικομάχεια* (8,16,1163β): *Διὸ κὰν δόξειεν οὐκ ἔξεῖναι υἱῷ πατέρα ἀπειπασθαι, πατρὶ δ' υἱόν*. Συγκεκριμένα ὁ Ἰ. Χρυσόστομος σχολιάζει *δηλαδή ὁ πατέρας μπορεῖ ν' ἀποπαιδῶσθι τὸ γιό. Εἰ γὰρ οἱ ἀπόστολοι συνεχῶρουν ἐνταῦθα περιτέμεσθαι, διὰ τί νῦν ψευδαδέλφους καλεῖς τοὺς κατὰ τὴν τῶν ἀποστόλων γνώμην καὶ αὐτοὺς κελεύοντας τοῦτο ποιεῖν; Ὅτι πρῶτον μὲν οὐκ ἔστι ταῦτόν, κελεύειν γίνεσθαι, καὶ γινόμενον συγχωρεῖν. Ὅ μὲν γὰρ προστάττων, μετὰ σπουδῆς, ὡς ἀναγκαῖον καὶ προηγούμενον, ποιεῖ· ὁ δὲ αὐτὸς μὲν μὴ κελεύων, τὸν δὲ βουλούμενον μὴ κωλύων, οὐχ ὡς δέον γενέσθαι συγχωρεῖ, ἀλλ' οἰκονομίαν τινὰ πληρῶ Ὄϊόν τι λέγω· Κορινθίους ἔγραψεν ὁ Παῦλος, καὶ ἄλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθαι γυναιξὶ καὶ ἀνδράσι διακελεύόμενος».*

32. Για τὴν Ἱστορία τῆς Ἐρευνας βλ. J.D.G. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, Michigan: Eedermans 2009, 664, ὑποσ. 23 καὶ 25.

33. Οἱ *διατάξεις του Ἰακώβου* (15, 29: ἀποχή ἀπὸ εἰδωλόθυτα/αλισγήματα καὶ αἶμα καὶ πνιγμένο ζῶο καὶ πορνεία) που καθιερώθηκαν τελικὰ ἀπὸ τὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο λαμβάνουν ὑπόψη τὶς ἐντολὲς πρὸς τὸν Νῶε στο Γέν. 9, 4 κε. Αὐτὲς διασώθηκαν στὶς ραββινικὲς διατάξεις που ἀναφέρονται στὴ συμβίωση με τοὺς ἐθνικούς. Ἐμπλουτίστηκαν ὁμως σημαντικὰ.

φάσεις της Συνόδου, οι οποίες ενώ δεν αφορούν σε θέματα πίστεως αλλά πράξης, χαρακτηρίζονται ως *τὰ δόγματα*³⁴ τὰ (ήδη) κεκριμένα συλλογικά ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ὄχι ατομικά ἀπὸ ἓναν Προκαθήμενο. Ο κώδικας Βέζας (D) επειδὴ ἴσως θεωρεῖ ὅτι τα συγκεκριμένα ἐκκλησιαστικά ψηφίσματα συνιστοῦν προϊόν συμβιβασμοῦ μετὰ τὴν ἰουδαιο-χριστιανικὴ πτέρυγα σημειώνει ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυτταν τὸν Χριστὸ καὶ τὴν ἐντολὴν (γενικά): *διερχόμενοι δὲ τὰς πόλεις ἐκήρυσσον καὶ παρεδίδοσαν αὐτοῖς μετὰ πάσης παρρησίας τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἅμα παραδιδόντες καὶ τὰς ἐντολάς*. Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς δράσης εἶναι, ὅπως ἐπισημαίνει καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (PG. 60. 247), θεαματικές: *Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν*. Πρόκειται γὰρ μὴ περιληπτικὴ ἀναφορὰ τῆς προόδου τῆς νέας πίστεως ποὺ κατακλείει τὴν ἐξάπλωσίν της στὴν Ἀσία (12, 25-16, 5· πρβλ. 6, 7· 9, 31· 12, 24· 19, 20· 28, 31).

Στὴ συνέχεια τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου «ανοίγεται» πρὸς τὸ βορρᾶ, ἀπὸ τὸν ὅπου οἱ Προφῆτες ἀνέμεναν τὴν ἐπέλαση τῶν τρομερῶν ἐσχατολογικῶν ἐχθρῶν Γωγ καὶ Μαγῶγ (Αμ. 7, 1· Ιεζ. 38-39): *Διήλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν*. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν διατύπωση ἄλλοι ἐννοοῦν δύο διαφορετικὰς περιοχάς καὶ ἄλλοι τὴν φρυγικὴν Γαλατία, τὴν νοτιοδυτικὴν δηλ. Γαλατία ποὺ συνιστᾷ ταυτόχρονα τὸ ἀνατολικὸ κομμάτι τῆς Φρυγίας καὶ Πισιδίας. Σημειωτέον ὅτι τὸ 25 π.Χ. ὁ Αὐγούστος εἶχε ἐντάξει τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Λυκαονίαν στὴν ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία τῆς Γαλατίας, στὴν ὁποία μάλιστα ὑπῆρχαν οκτὼ ῥωμαϊκὲς πόλεις κολωνίες. Κάποιοι ἐρευνητὲς θεωροῦν ἀπίθανο νὰ πορευθῆσαν οἱ ἀπόστολοι βορειοανατολικά (200 χλμ.) στα ἀφιλόξενα ἐνδότερα

34. Ὁ Ἀμμώνιος σημειώνει: *Δόγματα λέγει· οὐ τὸ τῆς ἐνσάρκου Οἰκονομίας μυστήριον· ὅπερ κηρύσσων ἔλεγε· «μὴ δ' ἂν ἐγὼ ἢ ἄλλος τις, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσῃται ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, μεταπεισθήτε»· ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ μὴ φυλάττεσθαι τὴν περιτομὴν, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια, ἃ ἐν τῷ νόμῳ ἦν·* (Catenae 264.8). Πρβλ. Κ. Σιαμάκη, «Κανόνες καὶ Δόγματα», <http://www.philologus.gr/4/72-2010-01-01-01-24-47/131-2010-01-24-23-48-48>: «Κανὼν λέγεται ἡ Ἁγία Γραφή στὸν οὐσιώδη ρόλο τῆς μέσας στὴν ἐκκλησία, καὶ κανόνες ἐπὶ μέρους οἱ πιστευτέες αἰώνιες ἀλήθειες μίᾳ μίᾳ, οἱ ὁποῖες πολλὰς φορὰς στα βιβλικά κείμενα λέγονται καὶ μυστήρια· τὸ δόγμα εἶναι ρηματικὸ οὐσιαστικὸ παθητικῆς φωνῆς τοῦ ρήματος δοκεῖ μοι, ἔδοξέ μοι, ἔδοξέ μοι. [...]· Ἔτσι καθὼς τὸ ἔδοξέ μοι σημαίνει ὅτι κάποιος μετὰ ἀπὸ σκέψης ἢ σύσκεψης ἀποφάσισαν κάτι, δόγμα εἶναι τὸ ἀποφασισθέν, ἡ ἀπόφασίς τους, καὶ δόγματα οἱ ἀποφάσεις των· ἔτσι καὶ στὴ Γραφή λέγεται: *Ἐζήθη δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου*» (Λκ 2,1). Συνεπῶς οἱ πιστευτέες θεμελιώδεις καὶ αἰώνιες ἀλήθειες, οἱ ὁποῖες ἀποκαλύπτονται θεοπνεύστως μέσα στὴ Βίβλο καὶ τὴν ὁποῖες σήμερον τὴν λέμε «δόγματα», ἔπρεπε νὰ λέγονται κανόνες, ἐνῶ δόγματα ἔπρεπε νὰ λέγονται οἱ κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους ἐπὶ μέρους ἀποφάσεις τῶν μετέπειτα ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων, τὴν ὁποῖες σήμερον τὴν λέμε «κανόνες»».

της Γαλατίας (Πεσσινώ, Άγκυρα, Τάβιο) καθώς αυτή η περιοχή εκχριστιανίστηκε πλήρως αργότερα (Ευσ. Ε.Ι. 5.16.4). Στο 18, 23, όμως, σημειώνεται ότι ο Π. στην αρχή της γ' περιόδου του διέρχεται *καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς*. Σε αυτό το χωρίο η Γαλατία (και φυσικά δεν εννοείται η ρωμαϊκή επαρχία αλλά η χώρα η αποικισθείσα υπό των Γαλατών³⁵) διακρίνεται από τη Φρυγία, η οποία δεν χρησιμοποιείται από τις Πηγές ως επίθετο (όπως το εκλαμβάνουν οι υποστηρικτές της προηγούμενης άποψης)³⁶. Επιπλέον, ο Λουκάς ομιλεί για τη Γαλατική χώρα (την περιοχή γύρω από τη σημερινή Άγκυρα) και όχι *επαρχία*³⁷. Συνεπώς ο Απόστολος των Εθνών δεν εφείσθη κόπων προκειμένου να ακουστεί το Ευαγγέλιο στη συγκεκριμένη περιοχή. Βεβαίως δεν μνημονεύεται κάποια ιεραποστολική επιτυχία³⁸ στο ευρύ ορεινό γεωγραφικό φάσμα που οι απόστολοι

35. *Γαλατία* ονομαζόταν η περιοχή της κεντρικής Ασίας γύρω από τη σημερινή Άγκυρα, στην οποία ήλθαν κι εγκαταστάθηκαν οι περιπλανώμενοι Γαλάτες ή Κέλτες (όπως αυτοονομάζονταν), οι οποίοι έφθασαν το 279 π.Χ. μέχρι το Μαντείο των Δελφών, το οποίο και σύλησαν. Οι Γαλάτες αποτελούνταν από δύο γαλλικές φυλές, τους Τρόκμους και τους Τολιστοβοίους και από μία γερμανική, αυτή των Τεκτοσάγων. Ίδρυσαν στη Θράκη το βασίλειο της Τίλλος. Ο βασιλιάς της Βιθυνίας Νικομήδης Α' τους κάλεσε σε βοήθεια κατά τον πόλεμο εναντίον του αδελφού του. Οι Κέλτες όμως κατόπιν αντί να κενώσουν τη Μυσία, σύλησαν τις πόλεις, μέχρις ότου ηττήθηκαν από τον Άτταλο του Περγάμου με τη χρήση ελεφάντων, οπότε και περιορίστηκαν στην περιοχή μεταξύ των ποταμών Σαγγάριου και Άλη, αναμείχθηκαν με τους ντόπιους Έλληνες (Gallograeci), και τελικά εξελληνίστηκαν, αν και κράτησαν τη θρησκεία του Δρουιδισμού, τα ήθη τους, την πολιτική και κοινωνική οργάνωσή τους και την κελτική διάλεκτο μέχρι και την εποχή του Ιερώνυμου. Οι Ρωμαίοι προσάρτησαν στη Γαλατία την Πισιδία, Ισαυρία, τμήματα της Λυκαονίας, τη Φρυγία, την Παφλαγονία κι έτσι συγκρότησαν μια ρωμαϊκή επαρχία με αυτό το όνομα. Απευθύνεται άραγε ο Π. με την *Προς Γαλάτας* στην καθαυτό εθνολογική Γαλατία, το βόρειο τμήμα της επαρχίας της Γαλατίας, όπου σύμφωνα με το Πρ. 15, 6 και 18, 23 διήλθε ο Π. κατά τη β' και γ' περιόδου (που ίσως προϋποτίθενται στο Γαλ. 4, 13) (υπόθεση της Β. Γαλατίας) ή στην καθαυτό ρωμαϊκή επαρχία της Γαλατίας, την οποία επισκέφθηκε ο Π. στην α' ιεραποστολική περιόδου του (υπόθεση της Ν. Γαλατίας); Η μνεία του Βαρνάβα (ως προσώπου γνωστού στους παραλήπτες) σε αυτή με οδηγούν στη δεύτερη επιλογή. Σχετικά με το πρόβλημα βλ. Ι. Δ. Καραβιδοπούλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Πουρναρά 2007, 235-236.

36. Στο 2, 9-11 σημειώνεται ότι κατά την Πεντηκοστή παρευρίσκονταν *Πάρθοι καὶ Μήδοι καὶ Ἐλαμίται καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἀραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ*.

37. Αυτό επισημαίνει ο Pilhofer, «Die zweite Missionsreise» (15,36-18,22), <http://www.die-apostelgeschichte.de/lehrveranstaltungen/vorlesung/Kapitel7.pdf>, 331-2.

38. Ο.π., 329: Πρόκειται για ελικοειδή πορεία που καλύπτει σχεδόν τη μισή Μ. Ασία και

ίσως και επί μήνες περιδιαβαίνουν σε αντίθεση προς τους καρπούς που είχε φέρει η διακήρυξη των δογμάτων της Αποστολικής Συνόδου στις ήδη υφιστάμενες Κοινότητες. Το ότι είχε, όμως, ανταπόκριση το κήρυγμα στη Γαλατία συνάγεται από το 18, 23, όπου ο Π. επιστρέφει για να επιστηρίξει τις Κοινότητες. Απλώς ο Λουκάς δεν εστιάζει το φακό του στη συγκεκριμένη σπορά/αλιεία, καθώς πιθανόν η περιοχή δεν ενδιέφερε τους ακροατές του στη Ρώμη, η οποία δεν εκτιμούσε ιδιαίτερα τους *άνοητους* Γαλάτες (Γαλ. 3, 1-3).

Ακολουθώντας τη Σεβαστή Οδό μέχρι το Ικόνιο και την Αντιόχεια της Πισιδίας³⁹, οι απόστολοι κωλύονται⁴⁰ υπό του Πνεύματος, το οποίο είχε οδηγήσει τον Φίλιππο στον πρώτο αλλοεθνή πιστό, τον ευνούχο της Κανδάκης (8, 29) και τον Πέτρο στον Κορνήλιο (10, 19· 11, 12), να πορευθούν αρχικά (α) προς δυσμάς στην ανθυπατική Ασία (κατηφορίζοντας από την κοιλάδα των ποταμών Λύκου και Μαιάνδρου στην Έφεσο) και κατόπιν (β) ευρισκόμενοι είτε στην πόλη των Κοτιαίων είτε στην Πεσσινούντα ή το Δορύλαιο, εάν όντως όπως υποθέσαμε μετέβησαν στη Γαλατία, προς βορρά, στη Βιθυνία, την περιοχή νότια της Μαύρης Θάλασσας όπου παροικούσε ιουδαϊκή Διασπορά (πρβλ. Α΄ Πέ. 1, 1). Σημειωτέον ότι τη δεύτερη φορά χρησιμοποιείται το *πειράζειν* (5, 9· 15, 10· 24, 6· Ακ. 4, 2· 11, 16· πρβλ. πειρασμός) και μάλιστα σε παρατατικό για να εκφράσει τις ιεραποστολικές προθέσεις των αποστόλων με τις οποίες δεν συμφωνεί το Άγ. Πνεύμα. Το ίδιο ρήμα, το οποίο σημειωτέον παραλείπεται από τον Κώδικα D (προφανώς διότι σκανδαλίζει), χρησιμοποιείται από τον Λουκά στο Ευαγγέλιο με υποκείμενο τον Σατανά (4, 2) αλλά και τους αντιπάλους του Ιησού που επιζητούν *σημείον ἐξ ούρανοῦ* (11, 16). Δεν διευκρινίζεται ποιος από τους τρεις συνεργάτες δέχτηκε την αποκάλυψη⁴¹ ούτε ο τρόπος που παρεμποδίστηκαν (πρβλ. Ρωμ. 15, 22): εάν επρόκειτο δηλαδή για αντίζοες καιρικές συνθήκες ή άλλα φυσικά εμπόδια, για τα ρήματα κάποιου προφήτη ή για την εσωτερική φωνή (κάτι σαν το σωκρατικό δαιμόνιο). Ίσως στις περιοχές που

ένεκα της αποτυχίας της χαρακτηρίζεται στην Έρευνα ως *Μη ιεραποστολικό Ταξίδι* (Nicht-Missionsreise· H. Conzelmann).

39. Ουσιαστικά η Αντιόχεια, 1.100 μέτρα πάνω από τη θάλασσα, ήταν πλησίον της Πισιδίας στα όρια της Φρυγίας (Στράβων 12.8.14). Ονομαζόταν, όμως, έτσι διότι δέσποζε στην περιοχή της Πισιδίας προς ανατολάς.

40. Πρβλ. Ιεζ. 3, 26.

41. Κάποιοι ερευνητές υποθέτουν ότι ήταν ο Σίλας αυτό το πρόσωπο, καθώς ο Τιμόθεος ήταν ακόμη νέος στην ιεραποστολή, ενώ αν ήταν ο Π. αυτό θα δηλωνόταν. Ο Ι. Χρυσόστομος σημειώνει: *Διατί μὲν ἐκωλύθησαν οὐ λέγει ὅτι δὲ ἐκωλύθησαν, εἶπε, παιδεύων ἡμᾶς πείθεσθαι μόνον, καὶ μὴ ζητεῖν· καὶ δεικνὺς ὅτι πολλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐποίουν* (PG 60.248).

επιθυμούσαν να επισκεφθούν είχαν φθάσει άλλοι απόστολοι (πρβλ. Α΄ Πέ.), οπότε η παρουσία τους και η ιεραποστολική άποψη δεν θα έφερνε καρπούς αλλά ίσως προκαλούνταν και όξυνση πνευμάτων από Ιουδαιοχριστιανούς, οι οποίοι (όπως αποδεικνύεται και από τη Γαλ.) δεν είχαν συμβιβαστεί πλήρως με τα δόγματα της Αποστολικής Συνόδου. Μια τέτοια σύγκρουση, όπως αυτή που διαδραματίστηκε στην Αντιόχεια (Γαλ. 2, 12), θα σκανδάλιζε τους ασθενέστερους και θα αμαύρωνε την εικόνα της νεοσύστατης Εκκλησίας προς τους έξω. Η υπόθεση ότι ο Π. αποτρέπεται από περιοχές που αργότερα θα αναδειχθούν σε κέντρα ριζοσπαστικού «παυλισμού» (όπως η Βιθυνία, η πατρίδα του Μαρκίωνα), επίσης δεν ευσταθεί. Ίσως η αποτροπή επιπλέον συνδέεται με τη στρατηγική διάδοσης του Κηρύγματος στις Πρ.: Ενώ ο κόσμος διαιρούνταν στη Λιβύη (= Αφρική), την Ασία και την Ευρώπη (Πτολ., *Υφηγήσεις*: Στράβων, *Γεωγρ.* 1.4.7), ο Λουκάς στο πρόγραμμα της Μαρτυρίας του Λόγου, το οποίο προφητεύεται από τον Αναστάνα στο 1, 8, ακολουθεί τον πίνακα των εθνών του Γέν. 10, αφού επί τη βάση του Πρ. 2, 9-11 μέσω της Πεντηκοστής ανατρέπεται η σύγχυση και διάσπαση της Βαβέλ (Γέν. 11, 7). Έτσι στις Πρ. 2, 1-8, 25 περιγράφεται η ιεραποστολή στον Σημ, στο 8, 26-40 στον Χαμ (βάπτισμα του ευνούχου από την Κουρ-Αιθιοπία) και στο 9, 1-28, 31 στον Ιάφεθ. Μέσω της αποτροπής ο Π. δεν επισκέπτεται τη μοναδική περιοχή της Μ. Ασίας που δεν ανήκει στο γένος του Ιάφεθ (16, 6β). Το Πνεύμα του απαγορεύει να κατευθυνθεί στην περιοχή του υιού του Σημ Λουδ (Γέν. 10, 22), τον οποίο ο Ιώσηπος θεωρεί προπάτορα των κατοίκων της Λυδίας (Αρχ. 1.144)⁴². Με τη συνολική πορεία του, ο ίδιος ο Π. που σκοπεύει να φθάσει στα όρια των Ιαπετιτών, τη Σπανία με την ελπίδα να οδηγήσει στην πίστη το πλήρωμα των εθνών, φαίνεται να έχει την αυτοσυνειδησία ότι εκπληρώνει την προφητεία Ησ. 66, 19-20, η οποία έχει επηρεάσει και το Ρωμ. 15, 18: *καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖα καὶ ἐξαποστελῶ ἐξ αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη εἰς Θαρσίς καὶ Φουδ καὶ Λουδ καὶ Μοσοχ καὶ Θοβέλ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόρρω οἱ οὐκ ἀκηκόασιν μου τὸ ὄνομα οὐδὲ ἐωράκασιν τὴν δόξαν μου καὶ ἀναγγελοῦσιν μου τὴν δόξαν ἐν τοῖς ἔθνεσιν καὶ ἄξουσιν τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν δῶρον Κυρίῳ μεθ' ἵππων καὶ ἀρμάτων ἐν λαμπήναις ἡμιόνων μετὰ σκιαδίων εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ εἶπεν Κύριος ὡς ἂν ἐνέγκαισαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐμοὶ τὰς θυσίας αὐτῶν μετὰ ψαλμῶν εἰς τὸν οἶκον Κυρίου.* Σύμφωνα με τον Dunn⁴³,

42. Πρβλ. J. Scott, *Luke's geographical Horizon. The Book of Acts in Its Greco-Roman Setting*, D.W.J. Gill-C. Gempf (ed.), Michigan: Grand Rapids 1994, 483-543.

43. *Beginning from Jerusalem*, 542-3.

πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση που γίνεται λόγος στην Π.Δ. για πορεία προς τα έθνη, η οποία θα είναι καταλυτική για την επιστροφή των Ιουδαίων της Διασποράς και την ιεραποδημία των εθνών. Η λογία που κόμιζε ο Απόστολος των Εθνών στην Ιερουσαλήμ συνιστούσε ακριβώς το σύμβολο του δώρου προς την Αγία Πόλη.

Το γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση γίνεται αναφορά στο *Άγιο Πνεύμα* και κατόπιν στο *Πνεύμα του Ιησού* (άπαξ λεγόμενο στις Πρ. το οποίο έχει προκαλέσει πολλές διαφορετικές *γραφές* στα χειρόγραφα) οφείλεται στο γεγονός ότι ο Λουκάς επιθυμεί να υπογραμμίσει την ταυτότητα ενεργείας μεταξύ των δύο Προσώπων⁴⁴. Επιπλέον μετά τη μνεία της Ανάληψης και της επουράνιας Ενθρόνισης του Κυρίου, την εξαγγελία της Δευτέρας Παρουσίας Του, αλλά και των οραμάτων του Ιησού από τον μάρτυρα Στέφανο (*ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ* 7, 56) αλλά και τον διώκτη Π. στις πύλες της Δαμασκού, ο ακροατής αναγνωρίζει ότι Αυτός είναι πνευματικός παρών κατά την ιεραποστολική δράση και μάλιστα στην αλλαγή κατεύθυνσης αυτής προς Δυσμάς. Η διπλή ματαιώση του ιεραποστολικού σχεδίου κλιμακώνει το ενδιαφέρον του ακροατή, ο οποίος αναμένει να διαπιστώσει τη διαδρομή που θα ακολουθήσει η *Οδός* για να φθάσει έως *Εσχάτων* (1, 8).

IV. ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΑ

Ο Π. και οι συν αυτό *παρελθόντες*⁴⁵ τη ρωμαϊκή επαρχία της Μυσίας (μια περιοχή πλούσια που διέθετε και κουλτούρα), η οποία επί Νέρωνος χωρίσθηκε στα δύο, φθάνει (ίσως μέσω της Αρτέμειας και της αρχαίας Τροίας) στη διάσημη *Τρωάδα* (Στράβων, *Γεωγραφ.* 13.1.26). Μετά από χιλιόμετρα πορείας σε ηπειρωτική χώρα (στην ενδοχώρα της Ασίας) με υψόμετρο μέχρι και 1.000 μέτρα και κλίμα αντίξοο (που κατέβαλε στρατεύματα όπως αυτό της μικρασιατική εκστρατείας το 1919-1922) αλλά και κινδύνους ποικίλους ο Π.⁴⁶, που όπως αποδεικνύεται από τις περιοδείες του είχε εξαιρετικά αν-

44. Ανάλογη ταυτότητα διακρίνεται και στις Επιστολές της Αποκ. στις επτά μικρασιατικές Εκκλησίες.

45. Το ρήμα αντικαθίσταται από τον D με *το διελθόντες*, καθώς ερχόμενοι από Ανατολάς εάν κατά λέξη *παρέλθουμε* (διέρχομαι πέρα) τη Μυσία καταλήγουμε στην Ασία ή στη Βιθυνία και με βεβαιότητα όχι στην Τρωάδα. Ο Pilhofer μεταφράζει *περιήλθε* καθώς λόγω του ορεινού όγκου, όποιος ερχόταν έπρεπε να κάνει μια παράκαμψη.

46. *Υπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσεράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρις ἔρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρις ἐνανάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα· ὁδοιπορίας πολλάκις, κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους ληστῶν, κινδύνους ἐκ γένους, κινδύνους ἐξ ἔθνῶν, κινδύνους ἐν πόλει, κιν-*

θεκτική σωματική κράση, επιτέλους φθάνει σε θάλασσα με την οποία ήταν εξοικειωμένος από μικρό παιδί στην πατρίδα του την Ταρσό. Δεν γνωρίζουμε εάν κραύγασε *ΘΑΛΑΤΤΑ*, όπως το στράτευμα των Μυρίων του Ξενοφόντα όταν αντίκρισε τον Εύξεινο Πόντο. Με βεβαιότητα όμως η θέα του Αιγαίου του πρόσφερε μια άλλη προοπτική αναφορικά με τη διάδοση της Μαρτυρίας.

Η Τρώας, αν και έφερε το επίθετο *Αλεξάνδρεια*, κτίσθηκε απέναντι από την Τένεδο πλησίον του στρατηγικής σημασίας στομίου των Δαρδανελίων από τους διαδόχους του Αλεξάνδρου Αντίγονο Μονόφθαλμο το 310 π.Χ., και Λυσίμαχο, ενώ μέχρι προσφάτως ταυτιζόταν με την αρχαία Τροία (το Ίλιον, το βασίλειο του Πριάμου) παρότι βρισκόταν δεκαοκτώ χιλιόμετρα νότια αυτής. *Αύγουστος μοναρχήσαντος* απέκτησε τα προνόμια της ρωμαϊκής κολωνίας (Colonia Augusta Troandisium ή απλώς Troas· Πλίνιος, *Φ.Ι.* 5.23.124) καθώς βρισκόταν σε κομβικό σημείο για το Διαδίκτυο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας διαθέτοντας δύο τεχνητά λιμάνια, ναυπηγεία, αλυκές, ιαματικά νερά, ορυχεία μαγνητίτη και γρανίτη μαρμάρου (γνωστού ως *Marmor Troadense*), νομισματοκοπείο και εκτεταμένη καλλιεργήσιμη χώρα⁴⁷. Με πληθυσμό μεταξύ 30.000 και 100.000 κατοίκων αποτελούσε μητροπολιτικό κέντρο εμπορίου (πρβλ. Στράβων, 13.1.26), γι' αυτό και προοριζόταν να αποτελέσει διοικητική πρωτεύουσα όλης της περιοχής (Σουητ. *Ιούλιος* 79). Το ερώτημα που προ-

δύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις, κόπω καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυνίαις πολλάκις, ἐν λιμῶ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι· χωρὶς τῶν παρεκτός ἢ ἐπίστασίς μοι ἢ καθ' ἡμέραν, ἢ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν (Β' Κορ. 11, 24-28).

47. Πρβλ. το σχετικό λήμμα της Β. Τσουκαλά (27/11/2002) στη διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια του Μειζονος Ελληνισμού http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=3497#chapter_0: «Από την περιοχή της Αλεξάνδρειας επίσης προερχόταν ένα είδος πίσσας, καθώς και ένα είδος δάφνης που φύτρωνε στο όρος Ίδα. Αξίζει να γίνει αναφορά σε ένα πολύ σημαντικό ιερό της περιοχής, αυτό του Απόλλωνος Σμινθέως. Το ιερό, το οποίο ήταν ήδη γνωστό στον Όμηρο (πιθανόν 8ος αι. π.Χ.), λειτουργούσε μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο έξω από την Αλεξάνδρεια. Γεωφυσικές έρευνες που έγιναν τα τελευταία χρόνια στην Αλεξάνδρεια έχουν καταγράψει το πολεοδομικό σύστημα της πόλης, η οποία κατά την Αυτοκρατορική περίοδο ήταν διαρθρωμένη σε νησίδες. Έχουν εντοπιστεί η αγορά, το ωδείο, το γυμνάσιο, το νυμφαίο της, καθώς και ένας ναός στο κέντρο της αγοράς, αφιερωμένος πιθανώς στη λατρεία του Αυγούστου, η οποία είναι επιγραφικά βεβαιωμένη αυτή την περίοδο. Τα ερείπια της ρωμαϊκής πόλης ήταν εμφανή κατά τον 14ο και τουλάχιστον μέχρι τον 17ο αι., όταν ο χώρος της αρχαίας πόλης δεν ήταν κατοικημένος. Πρώτοι Ευρωπαίοι ταξιδιώτες ταύτιζαν τα ερείπια της με την αρχαία Τροία. Τμήμα του αρχαίου γυμνασίου ήταν γνωστό ως «το κάστρο» ή «το παλάτι του Πριάμου». Τον 19ο αιώνα επιγραφικές μαρτυρίες και οι ανασκαφές της Τροίας συνέβαλαν στη σωστή ταύτιση του χώρου με την Αλεξάνδρεια Τρωάδα». Βλ. Stefan Feuser, *Der Hafen von Alexandria Troas, Asia Minor Studien* 63, Bonn: Habelt 2009.

κύπτει εάν αποκλείσουμε την πρόθεση του Π. να ταξιδέψει στη Μακεδονία (αφού αυτό το ταξίδι προκύπτει μόνο μέσω θείας παρέμβασης) είναι ο λόγος, ο οποίος τον οδηγεί σε αυτή την πόλη. Η απάντηση είναι ότι ο Π. κατά τις περιοδείες του, εκτός από τις Μητροπόλεις της Συρίας (Αντιόχεια), Κιλικίας (Ταρσός), Ασίας (Εφεσος) και της Ελλάδος, εστίαζε το ενδιαφέρον του στις ρωμαϊκές κολωνίες. Κατά την α΄ περιοδεία διέσχισε επικίνδυνες οροσειρές προκειμένου να κηρύξει το Ευαγγέλιο στην Αντιόχεια της Πισιδίας (Colonia Caesarea Antiochia· 13, 14-52) ώστε κατόπιν διά της Σεβαστής Οδού να φθάσει στο Ικόνιο (Colonia Iulia Augusta· 14, 1-5) και τα Λύστρα (Colonia Iulia Gelix Gemina Lustra· 14, 6-20^α). Από το 20, 7-12 αλλά και τα Β΄ Κορ. 2, 12-13· Β΄ Τιμ. 4, 13· πληροφορούμαστε ότι στην Τρωάδα ιδρύθηκε χριστιανική κοινότητα.

Πλέον δεν είναι το Πνεύμα εκείνο που αποτρέπει και μάλιστα όλους μαζί τους αποστόλους, αλλά μια μορφή με εθνοτικά χαρακτηριστικά, αυτά του Μακεδόνα που χρησιμοποιεί και οπτικό και ακουστικό ερέθισμα εκλιπαρώντας αποκλειστικά τον Π. να διαβεί στην «απέναντι όχθη». Δεν είναι σαφές εάν ο Λουκάς προσθέτοντας το *διὰ τῆς νυκτός* θέλει να τονίσει ότι δεν πρόκειται για όνειρο, αλλά για όραμα που δέχθηκε ο Π. εν εγρηγόρσει κατά τη διάρκεια της νύχτας. Όντως και στη φυλακή των Φιλίππων το μεσονύκτιο παρά το βασανισμό της ημέρας αιεί τον Θεό (16, 25). Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Π. ίσως αγρυπνούσε ένεκα της αγωνίας για το μέλλον της πορείας του ευαγγελισμού, αφού προφανώς η διπλή αποτροπή που έχει δεχθεί στην καινούργια φάση διάδοσης του Ευαγγελίου μετά και το γεγονός της χειραφέτησής του από τον Βαρνάβα τον είχε με βεβαιότητα προβληματίσει.

Το συγκεκριμένο όραμα, στο οποίο περιλαμβάνεται και ακρόαμα σε άμεσο λόγο, συνδέεται με άλλες παρόμοιες εμπειρίες-«σταθμούς» στη διάδοση του Ευαγγελίου που καταγράφονται ιδίως στα κεφ. 9-11: (α) στη Δαμασκό ο Ανανίας προσκαλείται να επισκεφθεί τον Π. προκειμένου μετά την περίοδο της τριήμερης τύφλωσης να του χαρίσει διά του βαπτίσματος το «φως» και (β) οι Πέτρος και Κορνήλιος βλέπουν οράματα ώρες μεσημβρινές κατά τη διάρκεια ευχής (12:00 και 15:00) προκειμένου να πραγματοποιηθεί η κρίσιμη για το μέλλον της Μαρτυρίας υπέρβαση της διάκρισης καθαρού κοσέρακαθάρτου και να «μοιράζονται» την ίδια τράπεζα και οι εθνικοί. Στο 18, 9 ο Π. (ο οποίος συχνά προβάλλεται ως μορφή που στηριζόταν στην τετράγωνη λογική) ευρισκόμενος στην Κόρινθο, επίσης νύχτα, βλέπει όραμα ενδυνάμωσης και συνέχισης του ευαγγελισμού: *Εἶπεν δὲ ὁ Κύριος ἐν νυκτὶ δι' ὄραματος τῷ Παύλῳ· «μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσης»*. Σε κάθε περίπτωση

ο Θεός ενεργεί μέρα και νύχτα για να τελειώσει το έργο Του. Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι στις Πρ. οι οράσεις (2, 14) καταγράφονται ήδη στην αρχή του βιβλίου ως εκπλήρωση του Ιωήλ 3, 1 και ως ένα τρανό σύμπτωμα της παρουσίας του Αγ. Πνεύματος που εγκαινιάζει στην Ιστορία και τον Κόσμο (στο εδώ και το τώρα) τα Έσχατα. Ολόκληρο το δίτομο έργο του Λουκά ξεκινά με την οπτασία ενός αγγέλου, ο οποίος επίσης στέκεται *ἐκ δεξιῶν τοῦ θουσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος* προκαλώντας ταραχή στον ιερέα Ζαχαρία (1, 11. 22), ενώ στο φινάλε του δεσπόζει (α) η οπτασία του Π. στις πύλες της Δαμασκού η οποία μνημονεύεται στο ίδιο βιβλίο συνολικά τρεις φορές, αφού είναι καθοριστική για τη διάδοση του Ευαγγελίου έως Εσχάτων (26, 19· Β΄ Κορ. 12, 1)⁴⁸ αλλά και (β) η εξίσου σημαντική αναφορά στο παρακλητικό Όραμα στο μέσον της αβύσσου (27, 23).

Το νυκτερινό όραμα περιλαμβάνει τη θέα και την ακοή της πρόσκλησης ενός Μακεδόνα⁴⁹. Ταυτοποιήθηκε είτε ένεκα της ενδυμασίας (χλαμύδα και πέλος/ η καυσία⁵⁰) είτε από τη χροιά της φωνής είτε και μόνον από τη διατύ-

48. Ο Η. Ibisch, «Der eine lukanische Kreation Die Frage nach der Herkunft der paulinischen Träume in der Apostelgeschichte», 2005, <http://www.die-apostelgeschichte.de/zulassungsarbeiten/ibisch.pdf>, 5-8 σημειώνει τα εξής: «Το Όραμα ως φιλολογικό είδος περιλαμβάνει τα εξής δομικά στοιχεία: (α) εισαγωγική περιγραφή της κατάστασης του οράοντος, (β) τον τρόπο μετάδοσης του οράματος, (γ) το οπτικό και ακουστικό περιεχόμενό του και (δ) καταγραφή της προκαλούμενης αντίδρασης ή της επενέργειάς του». Στο συγκεκριμένο όραμα του Μακεδόνα είναι η μοναδική φορά στις Πρ. που (α) εμφανίζεται άνδρας, (β) ακολουθεί ερμηνεία, (γ) άμεση δράση, ενώ (δ) ανοίγεται η θύρα ευαγγελισμού μιας νέας επαρχίας. Παραλληλίζεται με το όραμα του Ξέρξη στον Ηρόδοτο, το οποίο τον προτρέπει να εκστρατεύσει στην Ελλάδα (7.12). Όραμα *ὄνειρόν με περί με Φιλίππους* βίωσε ο Βρούτος σε παραίσθηση από το φάντασμα του Καίσαρος. Γενικότερα τα οράματα στην εξωβιβλική γραμματεία διακρίνονται σε (α) λατρευτικά, αφού συνδέονται με την καθέρωση ενός τεμένου (Τάκιτος, *Ιστ.* 4.83.1-2), (β) πολιτικά αφού προαναγγέλλουν το μέλλον, την κυριαρχία ενός θεού ανδρός (Σουητ., *Ιούλιος* 7.2) ή και το θάνατο (Πλούτ., *Κίμων* 18) και (γ) προσωπικά που εξαγγέλλουν την ευτυχία ή δυστυχία που αναμένει τον οράοντα. Γνωστά είναι τα *Ονειροκριτικά* που συνέταξε επί Κομμόδου (180-192 μ.Χ.) ο Αρτεμίδωρος από τις Δάλδεις. Τα όνειρα χρησιμοποιούνται και ως φιλολογικά μέσα, όπως στο έργο του Κικέρωνα *De Republica* το γνωστό όραμα της εμφάνισης του Αφρικανού *Somnium Scipionis* στον εγγονό του σχετικά με την ιδεατή πολιτεία. Πρβλ. όραμα κλήσης του Μωυσή στη καιόμενη αλλά μη φλεγόμενη βάτο (7, 31· Έξ. 3, 3).

49. Το *ὄφθη*, το οποίο στους Ο΄ αποτελεί τεχνικό όρο θεοφανιών και αγγελοφανιών, στο Λκ. 1, 11· 22, 43 έχει ως υποκ. τον άγγελο του Κυρίου (πρβλ. Πρ. 7, 30. 35), στο Λκ. 24, 34 (πρβλ. Πρ. 9, 17· 26, 16) τον Αναστάνα, στο Πρ. 2, 3 τις πύρινες γλώσσες και στο Πρ. 7, 2 τον Θεό. Το λέξιμα *άνηρ* απαντά στο 8, 27 (*Αιθίοψ*), στο 16, 9 (*Μακεδών*) και 22, 3 (*Ιουδαίος*).

50. Σε μακεδονικό τάφο που ανακαλύφθηκε το καλοκαίρι του 1994 από την ΙΣΤ΄ Εφο-

πωση της πρόσκλησης που απευθύνει. Η ιδιαίτερη ικεσία φανερώνεται από τη χρήση τριών μετοχών και πολυσύνδετου που παρουσιάζουν το αντικείμενο της οπτασίας σε στάση θερμής παράκλησης. Αυτό (το αντικείμενο) έχει ταυτιστεί (α) με τον Αλέξανδρο τον Μέγα, πιθανότητα που μάλλον πρέπει να αποκλεισθεί αφού οι Πρ. αναφέρονται σε κάποιον άνδρα (χωρίς το οριστικό άρθρο, όπως θα άρμοζε στον κατεξοχήν Μακεδόνα) και (β) με τον ίδιο τον Λουκά, αφού από αυτό το σημείο ξεκινούν τα ημείς-χωρία, τα εδάφια δηλ. εκείνα στα οποία ο συγγραφέας ομιλεί σε α' πληθυντικό, παρουσιάζοντας σε πρώτη φάση με εξαιρετική λεπτομέρεια τη μετάβαση του Π. από την Τρώα-δα στους Φιλίππους (πόλη που χαρακτηρίζει ως *πρώτη*) στη Μακεδονία. Επιπλέον γνωρίζει τους υφιστάμενους τοπικούς θεσμούς (διάκριση στρατηγών από τους πολιτάρχες). Και η β' πιθανότητα θεωρώ ότι πρέπει να αποκλεισθεί καθώς το *ήμεις* του Μακεδόνα διακρίνεται από το *ήμεις* των αποστόλων το οποίο καλείται να ευαγγελισθεί αυτούς.

Πιθανότατα ο Μακεδόνας ταυτίζεται με τον άγγελο του συγκεκριμένου

ρία αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης στο Δήμο του Αγ. Αθανασίου στο ανατολικό όριο του οικισμού και προερχόταν από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., η δεύτερη σκηνή εικονογραφεί και δίνει το στίγμα του μνημείου και του χώρου του καθώς οι άντρες που την πλαισιώνουν είναι ντυμένοι με τον τρόπο που χαρακτήριζε τους Μακεδόνες. Φοράνε δηλαδή στο κεφάλι τη γνωστή δερμάτινη καυσία, τη μακεδονική γλαμύδα στο σώμα και τις δερμάτινες κρηπίδες στα πόδια. Πέραν της ζωοφόρου η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε και δύο εικονογραφημένους νέους περίπου σε φυσικό μέγεθος δεξιά και αριστερά του θυρέου ανοίγματος. Είναι ενδεδυμένοι και αυτοί με την παραδοσιακή μακεδονική ενδυμασία αλλά κρατούν στο χέρι τους και τη σάρισα καθώς φρουρούν συμβολικά την είσοδο του μνημείου. Πάνω από τα κεφάλια τους βρίσκονται δύο ασπίδες οι οποίες περιέχουν δύο επισήματα. Η πρώτη περιέχει το γνωστό γοργόνιο σε μια πιο εξευγενισμένη θλιμμένη και σχεδόν νεανική μορφή. Ενώ η άλλη σε κατακόκκινο φόντο τον φτερωτό κερανό του Δία, ο οποίος είναι απόλυτα ταυτισμένος με τον μακεδονικό λαό καθώς ήταν ο Απώτατος γενάρχης των Μακεδόνων. Είναι φανερό πως το συγκεκριμένο μνημείο ανήκε σε έναν επιφανή νεκρό της άρχουσας τάξης της εποχής που όλα τα επιμέρους αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαιώνουν σχεδόν πως επρόκειτο για στρατηγό του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Βλ. http://www.dimos-agiouathanasiou.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=33. Σημειωτέον ότι ο πίλος ήταν ένα κωνικό κάλυμμα χωρίς γείσο, τον οποίο φορούσαν συχνά οι τεχνίτες στη δουλειά –γι' αυτόν το λόγο απεικονίζεται και ο Ήφαιστος συνήθως με πίλο– αλλά και οι ναυτικοί, οι ψαράδες και καμιά φορά και οι αστοί με τα κανονικά τους ρούχα. Στη Μακεδονία ο πλατύς, επίπεδος σκούφος, η καυσία, αποτελούσε τμήμα της εθνικής ενδυμασίας. Ο βασιλιάς και οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι φορούσαν πορφυρόχρωμες καυσίες. Στην υπόλοιπη Ελλάδα η καυσία ήταν το κάλυμμα της κεφαλής των στρατιωτών, των ναυτικών, των απλών εργατών και των αγοριών. Στοιχεία μακεδονικής ενδυμασίας διατηρούν και οι Καλάς στο ορεινό Πακιστάν. Επί τη βάση των ανωτέρω πρέπει να αναθεωρηθεί η ασιογραφία του Μακεδόνα σε σύγχρονες παραστάσεις απλώς ως Έλληνα στρατηλάτη.

λαού (Δτ. 32, 8 Ο΄ Ιωβηλ. 15, 31-32· Α΄ Ενώχ 89, 59· 90, 22. 25· Δν 10, 20-21. 12, 1· 4QDeut 32, 8-9). Ο Λουκάς θέλει να υπογραμμίσει ότι οι μέχρι πρότινος πανίσχυροι Μακεδόνες, οι οποίοι υπέπεσαν στην ύβρη να τοποθετήσουν το 167 π.Χ. *τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως* (= σιχαμερό και μισητό φαινόμενο που προκαλεί ερήμωση), θυσιαστήριο πάνω σε αυτό των Ολοκαυτωμάτων για να αναφέρεται στο Ναό της Ιερουσαλήμ η λατρεία του Ολύμπιου Δία (Δν. 9, 27· 11, 31· πρβλ. Α΄ Μακ. 1, 54-59· Β΄ Μακ. 6, 2), όντας πλέον υπό το ζυγό των Ρωμαίων, εκλιπαρούν σε βοήθεια. Ιδίως στον Δανιήλ, ο οποίος έχει επηρεάσει τον Λουκά (Λκ. 1, 33 // Δν. 7, 14), η αυτοκρατορία των Μακεδόνων παρομοιάζεται (α) είτε με τους χάλκινους μηρούς ενός εξαιρετικού αγάλματος είτε με κνήμες από σίδηρο και πόδια από σίδηρο και πηλό, γεγονός που υποδηλώνει τη δύναμη αλλά και την αδυναμία της (2, 33. 41-43), (β) αλλά και είτε με λεοπάρδαλη με τέσσερα κεφάλια (τα τέσσερα ισχυρά κράτη που προέκυψαν από τη διάσπαση της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου) και τέσσερις φτερούγες δείγμα της εξουσίας και ορμητικότητας του Έλληνα στρατηλάτη (7, 6· 17) είτε με θηρίο με δέκα κέρατα και ένα μικρό κέρασ με ανθρώπινα μάτια και αλαζονικό στόμα⁵¹ και (γ) με τράγο επελαύνοντα από τη Δύση με ένα μεγάλο κέρατο που εξοντώνει (κεφ. 8). Μάλιστα ο φύλακας-άγγελος του ισραηλιτικού λαού Μιχαήλ έρχεται αντιμέτωπος με τους αγγέλους-άρχοντες των Περσών και των Ελλήνων, οι οποίοι εκπροσωπούν τους λαούς που καταδυναστεύουν τον Ισραήλ (10, 13· 10, 21· 12, 1· πρβλ. και Ιούδα 9). Θεωρώ πιθανόν ότι στο υπό εξέταση όραμα είναι ακριβώς ο άγγελος των Ελλήνων Μακεδόνων αυτός που εκπροσωπώντας το λαό του εκλιπαρεί βοήθεια απευθύνοντας ένα είδος SOS (= Save our Souls). Δεν προσδιορίζει βέβαια ο Μακεδόνας σε ποιο ακριβώς πεδίο είναι απαραίτητη η συνδρομή των αποστόλων. Αυτό ο ακροατής θα το κατανοήσει από τη δράση των αποστόλων ήδη στους Φιλίππους.

Δυστυχώς ο ίδιος ο συγγραφέας δεν διευκρινίζει ποιες ήταν οι ιδιαίτερες συνθήκες που τον ενέταξαν στον όμιλο του Π., ο οποίος πλέον για λίγο διάστημα έχει τρεις συντρόφους και όχι δύο όπως συνήθιζε. Προφανώς ο Θεόφιλος γνώριζε, ενώ και ο συγγραφέας δεν έκρινε σκόπιμο να τεκμηριώσει την ένταξή του στον όμιλο εκείνων που «διαβαίνουν»-διασχίζουν το Αιγαίο για να κηρύξουν στη Μακεδονία. Λόγω του ότι τα ημείς-χωρία του Πρ. αρχίζουν σε αυτήν ακριβώς την αφήγηση, σταματούν μετά την αναχώρηση του Π. από

51. Τα *είτε* σχετίζονται με το εάν ο ερμηνευτής ταυτίζει το τελευταίο σκέλος εκάστου οράματος του Δανιήλ με τους Ρωμαίους είτε με τους επιγόνους του Αλεξάνδρου και μάλιστα τον Αντίοχο Δ΄ Επιφανή (175-164 π.Χ.), όπως θεωρώ πιθανότερο.

τους Φιλίππους (Φ.) και αρχίζουν μετά από μια πενταετία πάλι σε διήγηση που σχετίζεται με αυτή την πόλη, μερικοί ερευνητές υπέθεσαν ότι ο Λουκάς, ο οποίος πιθανόν γνωριζόταν με τον Π. ήδη από τη γενέτειρά του, την Αντιόχεια, καταγόταν από τους Φ. και ότι (όπως ήδη προαναφέρθηκε) ήταν αυτός που παρακίνησε τον Π. να περάσει από την Τρωάδα στη Μακεδονία. Επιπλέον ο συγγραφέας των Πρ. επιδεικνύοντας *πατριωτικό φρόνημα* επαινεί την πόλη ως πρώτη της Μακεδονίας, ενώ γνωρίζει ορισμένες λεπτομέρειες σχετικά με τους *στρατηγούς της πόλεως*, και την τοποθεσία της προσευχής του Σαββάτου. Επίσης η περικοπή που περιγράφει την έλευση του Ευαγγελίου στη συγκεκριμένη πόλη είναι εξαιρετικά εκτεταμένη.

Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε κάποιος να αντιτάξει ότι (όπως θα αποδειχθεί και με την ανάλυση) η έκταση της περικοπής υπηρετεί την αφηγηματική και θεολογική σκοπιμότητα του έργου των Πρ. (όπως συμβαίνει και με την αντίστοιχη μακροσκελή αφήγηση της Εφέσου). Χαρακτηριστική είναι άλλωστε και η λεπτομέρεια με την οποία περιγράφονται στις Πρ. ο χρόνος, ο πλους, αλλά και οι καιρικές συνθήκες όλων των ποντοπόρων ταξιδιών⁵². Γνώση των υφιστάμενων τοπικών θεσμών ο Λουκάς διαθέτει και για άλλες πόλεις (π.χ. Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Κόρινθο, Έφεσο). Έτσι κατά τη γνώμη μου δεν πρέπει να αποκλειστεί και η πιθανότητα το ειδικό βάρος που δίνεται στις Πρ. στους Φιλίππους να οφείλεται στη σχέση που διέθεταν με τη συγκεκριμένη πόλη οι ακροατές του δίτομου έργου του Λουκά. Ο συγγραφέας θέλει επιπλέον να παρουσιάσει την παραδειγματική αντίδραση μιας «μικρής Ρώμης» στο Ευαγγέλιο αφού η θεολογική του σκοπιμότητα τον οδηγεί να παρουσιάσει τον Απόστολο των Εθνών στο «ανοικτό» τέλος του έργου του να φθάνει μέσω μιας χαρακτηριστικής οδύσσειας-«αινειάδας» στην Αιώνια Πόλη και να κηρύττει εκεί *μετά πάσης παρρησίας άκωλύτως* (28, 31).

Έντεχνη είναι και η παρουσίαση του αιτήματος του Μακεδόνα από το συγγραφέα των Πρ.: Ενώ το *παρακαλεῖν* στις Πρ. έχει τη σημασία της παρηγορίας μέσω του ευαγγελισμού (15, 31-32· πρβλ. Βαρνάβας = υἱός παρακλήσεως· 4, 36), σε δύο μόνο περιπτώσεις σημαίνει τη θερμή κλήση/αίτηση εξαιτίας του κατεπείγοντος του πράγματος. Στο 9, 38 εξ αφορμής του θανάτου της Ταβι-

52. Ως παράλληλο φέρεται το ποντοπόρο ταξίδι του Αννίβα από την Καρθαγένη: 1. [...] καὶ ἔπλευσε ... ἐξήκοντα...., καὶ πλήθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν... 2. Ὡς δ' ἀναχθέντες τὰς Στήλας παρημείψαμεν... (Αννων, *Περίπλους* 2.1). Τα ἡμεῖς-χωρία συνδέονται με θαλάσσια ταξίδια που κατευθύνονται στους τρεις κατεξοχῆν ιεραποστολικούς προορισμούς του Π.: Μακεδονία/Αχαΐα, Ιερουσαλήμ και Ρώμη.

θά-Δορκάδος στην Ιόπη συνδυάζεται το παρακαλεῖν με το διελθεῖν: οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν παρακαλοῦντες· «μὴ ὀκνήσης διελθεῖν ἕως ἡμῶν». Ακολουθεῖ η ἀνάσταση, γεγονός που αποδεικνύει ὅτι στις Πρ. ἴσως συνδέεται ἡ παράκληση με τὴ σημασία τῆς αἴτησης με αὐτὴν τῆς παρηγορίας. Στὴν Πεντάτευχο ἀλλὰ καὶ στὸν Ἰώσηπο⁵³ τὸ διαβάς εἰς συνδέεται κατεξοχῆν με τὴ διάσχιση τοῦ Ἰορδάνη για νὰ επιτευχθεῖ ἡ βίαιη κατάληψη τῆς γῆς Χαναάν καὶ νὰ ολοκληρωθεῖ ἡ Ἐξοδος: *Ἀάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς: «ὕμεῖς διαβαίνετε τὸν Ἰορδάνην εἰς γῆν Χαναάν· καὶ ἀπολεῖτε πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ γῇ πρὸ προσώπου ὑμῶν καὶ ἐξαρεῖτε τὰς σκοπιὰς αὐτῶν καὶ πάντα τὰ εἶδωλα τὰ χωνευτὰ αὐτῶν ἀπολεῖτε αὐτὰ καὶ πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξαρεῖτε»* (Αρ. 33, 51-52). Στὸν *Ἰησοῦ του Ναυῆ* παρατίθεται (ἀντίστοιχη τῶν Πρ.) πρόσκληση που ἀπευθύνουν οἱ Γαβαωνῖτες πρὸς τὸν στρατηλάτη ἐνεκα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν Ἀμορραίων: *καὶ ἀπέστειλαν οἱ κατοικοῦντες Γαβαὼν πρὸς Ἰησοῦν εἰς τὴν παρεμβολὴν Ἰσραὴλ εἰς Γάλγαλα λέγοντες: «μὴ ἐκλύσης τὰς χεῖράς σου ἀπὸ τῶν παίδων σου· ἀνάβηθι πρὸς ἡμᾶς τὸ τάχος καὶ ἐξελοῦ ἡμᾶς καὶ βοήθησον ἡμῖν ὅτι συνηγμένοι εἰσὶν ἐφ' ἡμᾶς πάντες οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀμορραίων οἱ κατοικοῦντες τὴν ὄρεινήν»· καὶ ἀνέβη Ἰησοῦς ἐκ Γαλγάλων αὐτὸς καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὁ πολεμιστὴς μετ' αὐτοῦ πᾶς δυνατὸς ἐν ἰσχύι* (Ἰησ. 10, 6-7). Σε αὐτὴ τὴ μάχη ὁ ἥλιος δὲν δύει μέχρι νὰ πατάξει ὁ Ἰησοῦς τοὺς υπεναντίους. Επιπλέον στὸν Ἰώσηπο (Αρχ. 11. 305, 313) τὸ ἴδιο ρῆμα συνδέεται με τὴ διάβαση τοῦ Ἑλλησπόντου ἀπὸ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρο προκειμένου αὐτὸς νὰ κατακτήσει τὴν Ἀσία. Στὴν περίπτωση τῶν Πρ. δὲν προσκαλεῖται σε ἐξοδο ἓνας ἰσχυρὸς ἄνδρας συνοδευόμενος ἀπὸ στράτευμα, ὁ ὁποῖος διαθέτει νεότητα, παιδεία καὶ ρώμη, ἀλλὰ ἓνας ἀοπλος Σημίτης σε ηλικία ἄνω τῶν σαράντα ἐτῶν που πιθανότατα δὲν εἶχε δεχθεῖ ἐλληνικὴ δευτεροβάθμια καὶ τριτοβάθμια παιδεία (αφού μετέβη στὴν Ἱερουσαλήμ) καὶ συντροφεύεται ἀπὸ τρεῖς ἐπίσης κατὰ κόσμον ἀδύναμους συνοδούς.

Τὸ *βοηθῶ* (< βοή+θόος< θέω «τρέχω» σύνθ. ἀπὸ τὴ φράση *ἐπὶ τῇ βοῇ θεῷ* «σπεύδω στὴν κραυγὴ για βοήθεια) τὸ ὁποῖο σπανίως χρησιμοποιεῖται στὴν Κ.Δ. ἐπίσης στα ἱστορικὰ βιβλία τῆς Π.Δ. συνδέεται με τὴ συνδρομὴ στρατευμάτων ἐν καιρῷ πολέμου (πρβλ. Ἐξ. 15, 2-3: *Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν· οὗτός μου Θεὸς καὶ δοξάσω Αὐτόν· Θεὸς τοῦ πατρός μου καὶ ὑψώσω αὐτόν· Κύριος συντρίβων πολέμους Κύριος ὄνομα αὐτῶ*). Στους *Ψαλμούς* ἔχει υποκειμένο τὸν Θεὸ καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν ἀπαλλαγὴ τῶν δικαίων

53. Πόλ. 1. 657· Αρχ. 6.79. 7.128.

από τους θλίβοντες αυτούς: *ἀνάστα Κύριε βοήθησον ἡμῖν καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός Σου* (Ψ. 43, 27 Ο'). Ενώ στο Μκ. χρησιμοποιεί ο απελπισμένος πατέρας του δαιμονισμένου προς τον Μεταμορφωθέντα (9, 22: *ἀλλ' εἴ τι δύνη, βοήθησον ἡμῖν σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς*), το ρήμα στις Πρ. θα χρησιμοποιηθεί στον προπηλακισμό τον οποίο θα δεχθεί ο Απόστολος των Εθνών στο Ναό, όπου θα ακουστεί η κραυγή: *«ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντα πανταχῆ διδάσκων, ἔτι τε καὶ Ἑλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερόν καὶ κεκοίνωκεν τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον»*. ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερόν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος (21, 28-29). Σημειωτέον ὅτι δεν χρησιμοποιείται το αγαπητό στον Λουκά *σώζειν* ἢ το *ἐλεεῖν*, που θα ἄρμοζε στον Κύριο Ἰησοῦ (Λκ. 17, 13· 18, 38-9). Επίσης δεν διευκρινίζεται ἄμεσα σε τι συνίσταται ἡ βοήθεια, καθὼς σε μια πρόχειρη ἀνάγνωση θα μπορούσε κάποιος να ἐνοήσει τὴν ἐλευθερία τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Ρωμαίους. Ὑπονοεῖται, ὅμως, ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Οράματος ἀπὸ τοὺς μαθητὲς: *ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Θεὸς εὐαγγελίσασθαι αὐτούς*.

Στὴ συνέχεια τονίζεται ἡ ἀμεσότητα τῆς ἀντίδρασης ὄχι μόνο τοῦ Παύλου ἀλλὰ καὶ τῶν συνεργατῶν του. Αὐτὴ (ἡ ἀμεσότητα) μεταδίδεται καὶ με τὴν πρόταξη τοῦ *εὐθέως* ἀλλὰ καὶ με τὴ φράση *Ὡς δὲ τὸ ὄραμα εἶδεν, εὐθέως*. Στὴν ταχύτητα τῆς ἐπιτέλεσης τοῦ θεϊκοῦ σχεδίου θα συνδράμει καὶ ὁ καιρὸς: *ἀναχθέντες [...] εὐθύδρομήσαμεν*. Παρόμοια ταχύτητα ἀντίδρασης παρατηρεῖται ἀναφορικά με τὸν Π. μετὰ τὸ ὄραμα τῆς Δαμασκού καὶ τὴν τριήμερη «κάθοδός» του στὸν προσωπικό Ἄδη: *καὶ εὐθέως ἀπέπεσαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὡς λεπίδες, ἀνέβλεψέν τε καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη· καὶ εὐθέως ἐν ταῖς Συναγωγαῖς ἐκήρυσσεν τὸν Ἰησοῦν ὅτι «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ»* (9, 18-20). Ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ ὅλων στὴν ἀπόφαση τῆς ἐξόδου πρὸς τὴ Μακεδονία ἀποδίδεται ὄχι μόνο με τὴ χρήση τοῦ *ἀ* πληθυντικοῦ ἀλλὰ καὶ με τὸ *συμβιβάζοντες* (< συν+βιβάζω=κάνω κάποιον να προχωρήσει) τὸ ὁποῖο μπορεῖ να σημαίνει εἴτε διερμηνεύειν (9, 22· πρβλ. Ἐξ. 18, 16) εἴτε συμπορεύεσθαι: Ὁ ὄμιλος τῶν ἀποστόλων, δρώντας ἀπὸ κοινού, δεν συζητᾶ ἀλλὰ *ζητᾶ* ἄμεσα *νά ἐξέλθει*. Χωρὶς να προηγηθεῖ ἀνακοίνωση τοῦ Οράματος⁵⁴, ἡ παράκληση τοῦ Μακεδόνα στὸν Π. *για βοήθεια* μεταφράζεται ὡς *πρόσκληση* τοῦ Θεοῦ πρὸς ὅλους τοὺς ἀποστόλους (*ἡμᾶς*) *για εὐαγγελισμό αὐτῶν (αὐτοῦς)*⁵⁵.

54. Αὐτὸ τὸ κενὸ προσπαθεῖ να καλύψει ὁ D: *Διεγερθεὶς οὖν διηγήσατο τὸ ὄραμα ἡμῖν καὶ ἐννοήσαμεν*.

55. Ὁ ὅρος ἀπαντᾶ καὶ στα ἐξῆς χωρία: Ὁμιλία τῶν ἱεροσολυμιτῶν Ἀποστόλων (5, 42, 8, 25) καὶ τῶν πρώτων ἱεραποστόλων (8, 4, 35, 40· 11, 20) καὶ τοῦ Π. με τοὺς συνεργάτες του

Σημειωτέον ότι σε κανένα άλλο όραμα των Πρ. δεν έπεται ερμηνεία του. Παρόμοια αναφορά στην πρόσκληση γίνεται σε κομβικά σημεία των Πρ.: *Πέτρος δὲ πρὸς αὐτούς· «Μετανοήσατε, [φησίν,] καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν καὶ λήμψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὑμῖν γὰρ ἔστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσῃται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν»* (2, 38-39). *Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· «Ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Βαρναβᾶν καὶ Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς»* (13, 2)⁵⁶. Παρόμοια έξοδο από την Ανατολή στη «Δύση» σύμφωνα με την Απολογία του Στεφάνου πραγματοποίησε το αρχέτυπο της πίστης, ο Αβραάμ, ο οποίος υπακούοντας και πραγματοποιώντας τη δική του έξοδο γίνεται πατριάρχης ενός έθνους: *καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ [ἐκ] τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς τὴν γῆν ἣν ἂν σοι δείξω». τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων κατώκησεν ἐν Χαρράν. κάκειθεν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ μετόκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε* (7, 3-4).

Η θύρα που ανοίγεται στον Π. με το όραμα συχνά περιγράφεται ως το πέραςμα, η μετάβαση από την Ασία στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ο Pilhofer υποστηρίζει ότι το γεγονός δεν έχει αυτόν το χαρακτήρα στις Πρ., όπου δεν μνημονεύεται ο όρος *Ευρώπη*. Ο Λουκάς παρουσιάζει τον Απόστολο των Εθνών να μεταβαίνει σε μια άλλη επαρχία της Αυτοκρατορίας. Έλληνες άλλωστε τότε κατοικούσαν και ανατολικά του Αιγαίου. Το μόνο καινού είναι ότι ο Π. μεταβαίνει σε περιοχή όπου πλέον ο πληθυσμός στην πλειονότητά του είναι μη ιουδαϊκός. Ήδη επισημάναμε ότι ο Λουκάς παρουσιάζει τη διάδοση του Ευαγγελίου στον Σημ, τον Χαμ και τον Ιάφεθ. Από την άλλη πλευρά δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι στο κείμενο των Πρ. η μετάβαση στην «άλλη πλευρά» του Αιγαίου συνιστά τομή στην αφήγηση. Προετοιμάζεται με μοναδικό τρόπο: τη διπλή αποτροπή του Π. να ευαγγελιστεί δυτικά και βόρεια της Ασίας, το Όραμα κατά το οποίο απευθύνεται ειδική πρόσκληση και τη λεπτομερή αναφορά στην άφιξη μέσω Σαμοθράκης και Νεάπολης⁵⁷. Προφανώς ο Λουκάς με όλα αυτά τα μέσα θέλει να εξάρει την εξάπλωση της Μαρτυρίας

(13, 32· 14, 7. 15. 21· 16, 10· 17, 18). Σχετικά με τον σωστικό χαρακτήρα του Ευαγγελισμού βλ. Λκ. 4, 18· Ησ. 61, 1.

56. Ο όρος απαντά και στα εξής χωρία: Πρ. 6, 2 (οι Δώδεκα προσκαλούν το πλήθος)· 13, 7 (ο Σέργιος Παῦλος τον Π. και τον Βαρνάβα)· 23, 17-18 (ο Π. τους ναύτες).

57. Σύγκρινε με τη μετάβαση στην Πέργη της Παμφυλίας.

στη Δύση ή ακριβέστερα στα παράλια του Αιγαίου: τη Μακεδονία με κέντρο τη Θεσσαλονίκη, την Αχαΐα με την Κόρινθο και την ανθυπατική Ασία με την Έφεσο. Σημειωτέον ότι το ίδιο το κείμενο δεν διαχωρίζει τη β' από τη γ' ιεραποστολική περίοδο. Και για τον Π. αυτή η ιεραποστολική δράση στην περιφέρεια του Αιγαίου συνιστά έναν ξεχωριστό βασικό κύκλο αφού στο Φιλ. 4, 15 αναφέρεται σε συμμετοχή των Φιλιππήσιων στην έναρξη του Ευαγγελισμού, ο οποίος συμπληρώνεται με τη συγγραφή της Ρωμ. (15, 18-21) η οποία γι' αυτόν το λόγο εκφράζει την ώριμη σκέψη του⁵⁸.

58. J.D.G. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, Michigan: Eedermans 2009, 660-61. Ο ερευνητής θεωρεί ότι ο Π. ήθελε ν' αποστασιοποιηθεί από την Εκκλησία της Αντιόχειας η οποία δεν τον υπερασπίστηκε δεόντως στο πρόβλημα που προέκυψε με τις μεικτές τράπεζες. Επίσης υπογραμμίζει ότι η πλειονότητα των Επιστολών του αφορά σε Εκκλησίες που ίδρυσε στην περιφέρεια του Αιγαίου, ενώ γράφτηκε επίσης από πόλεις του Αιγαίου.

Β. ΦΙΛΙΠΠΟΙ⁵⁹

Ι. ΜΕΤΑΒΑΣΗ

ΚΕΦ. 16

¹¹ Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ Τρωάδος
εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην,
τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νέαν πόλιν

¹² κἀκεῖθεν εἰς Φιλίππους,
ἧτις ἐστὶν πρώτη[ς] μερίδος τῆς
Μακεδονίας πόλις, Κολωνία.
Ἔμην δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει
διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

¹¹ Κι αφού αποπλεύσαμε ἀπὸ τὴν
Τρωάδα, πλεύσαμε κατευθεῖαν
στὴ Σαμοθράκη, καὶ τὴν ἐπόμενη
μέρα στὴ Νεάπολη

¹² καὶ ἀπ' ἐκεῖ στους Φιλίππους.
Αὐτὴ ἡ πόλη εἶναι ἡ σπουδαιότερη
τῆς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας (ἢ
εἶναι πόλη τῆς πρώτης ἐπαρχίας
τῆς Μακεδονίας) (καὶ μάλιστα
εἶναι) ρωμαϊκὴ ἀποικία (κολωνία).
Καὶ σ' αὐτὴ τὴν πόλη ἡμαστέ με-
ρικὲς μέρες.

ΙΙ. Η ΛΥΔΙΑ

¹³ Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων
ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πύλης παρὰ
ποταμὸν οὗ ἔνομιζετο (ἐνομιζομεν·
Α, Β) Προσευχῆν εἶναι,

¹³ Καὶ τὴν μέρα τοῦ Σαββάτου
βγήκαμε ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη κοντὰ
σ' ἓνα ποτάμι, ὅπου ἀπὸ το Νόμο
ἐπιτρεπόταν νὰ υπάρχει (ιουδαϊκὴ)

59. Βιβλιογραφία σχετικά με τὴν Παρουσία τοῦ Π. στους Φιλίππους βλ. Α. Τσαλαμπούνη, *Ἡ Μακεδονία στὴν Ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002· Κ. Μελέτη, *Ἡ Παρουσία τῶν Εβραίων στὴς Ἑλληνικὲς Πόλεις τῆς Β' Ἱεραποστολικῆς Περιοδείας τοῦ ἀπ. Παύλου κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Πρώιμους Ἱεραποστολικούς Χρόνους. Ἀρχαιολογικὴ καὶ Ἱστορικὴ Προσέγγιση*, Ἀθήνα 2009. Διαδικτυακοί τόποι: <http://www.philippoi.de/> (Professor Dr. Peter Pilhofer)· http://www.jesuslovesyou.gr/Biblical_Greece/GR/Philippi.htm· http://www.philippi.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=35

καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς
συνελθούσαις γυναίξιν.

¹⁴ Καὶ τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία,
πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων
σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν, ἥς
ὁ Κύριος διήνοιξεν τὴν καρδίαν
προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ
τοῦ Παύλου.

¹⁵ Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος
αὐτῆς, παρεκάλεσεν λέγουσα·
*Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ
εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν
μου μένετε· καὶ παρεβιάσατο
ἡμᾶς.*

Προσευχῇ. Καὶ ἀφ’ οὗ καθήσαμε,
κηρύτταμε στις γυναῖκες που εἶχαν
συνέλθει.

¹⁴ Καὶ κάποια γυναῖκα ονομαζόμενη
Λυδία, πωλήτρια πορφύρας
ἀπὸ τὴν πόλη των Θυατείρων,
σεβόμενη τον Θεό, ἄκουε,
τῆς ὁποίας ὁ Κύριος ἀνοίξε
τὴν καρδιά για να προσέχει
σε αὐτά που κήρυττε ὁ Παῦλος.

¹⁵ Κι ὅταν βαπτίσθηκε αὐτή καὶ
ἡ οἰκογένειά της, παρακάλεσε
λέγοντας: «Εάν με ἔχετε κρίνει
ὅτι εἶμαι πιστὴ στον Κύριο, ἀφ’ οὗ
εἰσέλθετε στο σπίτι μου, μένετε».
Καὶ (με τον τρόπο τῆς) μας
ἀνάγκασε.

III. Η ΑΝΩΝΥΜΗ ΠΑΙΔΙΣΚΗ ΚΑΙ Ο ΠΥΘΩΝ

¹⁶ Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν
εἰς τὴν Προσευχὴν παιδίσκην
τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνα
ὑπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν
πολλὴν παρεῖχεν τοῖς κυρίοις
αὐτῆς μαντευομένη.

¹⁷ Αὕτη κατακολουθοῦσα τῷ Παύλῳ
καὶ ἡμῖν ἔκραζεν λέγουσα·
*Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δούλοι τοῦ
Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες
καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν
σωτηρίας.*

¹⁸ Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς
ἡμέρας. Διαπονηθεὶς δὲ Παῦλος

¹⁶ Κι ἐνὸς πηγαίναμε στην Προσευχῇ,
μία δούλη που εἶχε μαντικό πνεῦμα
(δαιμόνιο) μας συνάντησε, ἡ οποία
(δούλη) δουλειά πολλή (κέρδη
πολλά) ἀπέφερε στους κυρίους τῆς
με τις μαντείες τῆς.

¹⁷ Αὐτὴ ἀκολουθώντας κατὰ πόδας
τον Παῦλο καὶ ἐμᾶς, ἔκραζε
λέγοντας: «Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι
εἶναι δούλοι του Θεοῦ του
Υψίστου, καὶ διακηρύσσουν
σ’ ἐσὰς ὁδὸ σωτηρίας».

¹⁸ Καὶ αὐτὸ ἔκανε ἐπὶ πολλὰς μέρες.
Κι ἀφ’ οὗ ἀγανάκτησε ὁ Παῦλος

καὶ ἐπιστρέψας τῷ πνεύματι
εἶπεν⁶⁰.

*Παραγγέλλω σοι ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ
Χριστοῦ ἐξέλθειν ἀπ' αὐτῆς·
καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.*

γύρισε πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ εἶπε:
«Σε διατάσσω στὸ ὄνομα τοῦ
Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ ἐξέλθεις
ἀπ' αὐτῆ». Καὶ βγήκε τὴν ἴδια
στιγμῇ.

IV. ΔΙΑ-ΣΥΡΜΟΣ, ΦΥΛΑΚΙΣΗ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

¹⁹ Ἴδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι
ἐξῆλθεν ἡ ἐλπίς τῆς ἐργασίας
αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον
καὶ τὸν Σιλᾶν εἴλκυσαν εἰς τὴν
ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας

²⁰ καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς
στρατηγοῖς εἶπαν·
*οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν
ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι
ὑπάρχοντες,*

²¹ *καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ
ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ
ποιεῖν Ῥωμαίοις οὖσιν⁶¹.*

²² Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ'
αὐτῶν καὶ οἱ στρατηγοὶ
περιρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια
ἐκέλευον ραβδίσειν,

²³ πολλὰς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς
ἔβαλον εἰς φυλακὴν

¹⁹ Μόλις οἱ κύριοί της εἶδαν ὅτι
ἐξῆλθε ἡ ἐλπίδα τοῦ κέρδους τους,
αφοῦ ἐπιασαν τὸν Παῦλο καὶ τὸν
Σίλα, τοὺς ἐσυραν στὴν ἀγορά (τὸ
Φόρουμ) ἐνώπιον τῶν Ἀρχόντων.

²⁰ Καὶ αφοῦ τοὺς προσήγαγαν
ἐνώπιον τῶν στρατηγῶν, εἶπαν:
«Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι προκαλοῦν
ἐξαιρετικὴ ταραχὴ στὴν πόλιν μας,
ὄντας Ἰουδαῖοι

²¹ διότι κηρύττουν ἔθιμα ποὺ
δεν ἐπιτρέπεται οὔτε νὰ
παραδεχόμαστε οὔτε νὰ τηροῦμε
εμεῖς ποὺ εἴμαστε Ῥωμαῖοι».

²² Καὶ ξεσηκώθηκε μαζί ο ὄχλος
ἐναντίον τους. Καὶ οἱ στρατηγοὶ
αφοῦ τοὺς ξέσχισαν τὰ ρούχα
ἔδωσαν διαταγὴ νὰ τοὺς
ραβδίσουν.

²³ Καὶ αφοῦ τοὺς ἔδωσαν πολλὰ
κτυπήματα, τοὺς ἐρίζαν στὴ

60. D: ἐπιστρέψας δὲ ὁ Παῦλος τῷ πνεύματι καὶ διαπονηθεὶς.

61. D: ἡμᾶς παραδέξασθαι οὐτε ποιεῖν Ῥωμαίοις ὑπάρχουσιν.

- παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.
- ²⁴ Ὅς παραγγελίαν τοιαύτην λαβὼν ἔβαλεν αὐτούς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν καὶ τοὺς πόδας ἠσφαλίσατο αὐτῶν εἰς τὸ ξύλον.
- ²⁵ Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σιλᾶς προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν, ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμοι.
- ²⁶ ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμοτηρίου· ἠνεώχθησαν δὲ παρακρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.
- ²⁷ Ἐξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ⁶² καὶ ἰδὼν ἀνεωγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος [τὴν] μάχαιραν ἤμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν νομίζων ἐκπεφευγένοι τοὺς δεσμίους.
- ²⁸ Ἐφώνησεν δὲ μεγάλη φωνὴ [ὁ] Παῦλος λέγων·
Μηδὲν πράξης σεαυτῷ κακόν, ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.
- ²⁹ Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησεν καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσεν τῷ Παύλῳ καὶ [τῷ] Σιλᾶ
- ³⁰ καὶ προαγαγὼν αὐτούς ἔξω ἔφη⁶³·
Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;
- φυλακὴ, δίνοντας ἐντολὴν στο δεσμοφύλακα νὰ τοὺς φρουρεῖ σε συνθήκες (ὕψιστης) ασφαλείας.
- ²⁴ Αὐτός, ἔχοντας τέτοια ἐντολή, τοὺς ἔβαλε στὴν ἐσωτερὴ φυλακὴ, καὶ ἀσφάλισε τὰ πόδια τοὺς στὸ ξύλο.
- ²⁵ Κατὰ τὰ μεσάνυκτα δε ὁ Παῦλος καὶ ὁ Σίλας προσεύχονταν ὑμνώντας τὸν Θεό. Καὶ τοὺς ἀκούαν προσεκτικὰ οἱ φυλακισμένοι.
- ²⁶ Καὶ αἰφνιδίως σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλεύθηκαν τὰ θεμέλια τῆς φυλακῆς. Καὶ ἀνοίξαν ἀμέσως ὅλες οἱ πόρτες, καὶ ὅλων τὰ δεσμὰ λύθηκαν.
- ²⁷ Καὶ ὅταν ξύπνησε ὁ δεσμοφύλακας, καὶ εἶδε τὶς πόρτες τῆς φυλακῆς ἀνοικτές, τράβηξε (το) μαχαίρι ἀφοῦ ἦταν ἐτοιμὸς ν' αυτοκτονήσῃ, διότι νόμιζε ὅτι εἶχαν δραπετεῦσει οἱ φυλακισμένοι.
- ²⁸ Τότε φώναξε με φωνὴ μεγάλη ὁ Παῦλος λέγοντας: «Μὴν κάνεις στὸν εαυτό σου κανένα κακό! Διότι ὅλοι εἴμαστε ἐδώ».
- ²⁹ Κι ἀφοῦ ἀναζήτησε φῶτα, πήδησε μέσα (στο κελί τῆς φυλακῆς), καὶ γεμάτος τρόμο προσέπεσε στὸν Παῦλο καὶ τὸν Σίλα.
- ³⁰ Κι ἀφοῦ τοὺς ἔβγαλε ἔξω εἶπε: «Κύριοι, τι πρέπει νὰ κάνω γιὰ νὰ σωθῶ;».

62. Τα χειρόγραφα 614. 2147 τὸν ταυτοποιοῦν: ὁ πιστὸς Στεφανᾶς.

63. D: προήγαγεν τοὺς λοιποὺς ἀσφαλισμένους καὶ εἶπεν αὐτοῖς.

- ³¹ οἱ δὲ εἶπαν· Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.
- ³² Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου σὺν πᾶσιν τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.
- ³³ Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα,
- ³⁴ ἀναγαγὼν τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον παρέθηκεν τράπεζαν καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικεῖ πεπιστευκῶς τῷ Θεῷ.

- ³¹ Καὶ αὐτοὶ εἶπαν: «Πίστευσε στον Κύριο Ἰησοῦ, καὶ θα σωθεῖς ἐσὺ καὶ ἡ οικογένειά σου».
- ³² Καὶ κήρυξαν σ' αὐτὸν το λόγο του Κυρίου καὶ σ' ὅλους που ἦταν στο σπίτι του.
- ³³ Καὶ αφού τους πήρε ἐκείνη την ὥρα της νύχτας, τους ἔλουσε για να καθαρισθοῦν ἀπὸ τα αἵματα των πληγῶν. Καὶ βαπτίσθηκε αὐτὸς καὶ ὅλοι οἱ δικοὶ του ἀμέσως.
- ³⁴ Καὶ αφού τους ἀνέβασε στο σπίτι του, παρέθεσε τράπεζα καὶ ευφράνθηκε μαζί με ὅλη την οικογένειά του, ἔχοντας πιστεύσει στον Θεό.

V. Η «ΘΡΙΑΜΒΕΥΤΙΚΗ ΕΞΟΔΟΣ» ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

- ³⁵ Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ραβδούχους λέγοντες⁶⁴· Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.
- ³⁶ Ἀπήγγειλεν δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους [τούτους] πρὸς τὸν Παῦλον ὅτι ἀπέσταλκαν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

- ³⁵ Κι ὅταν ξημέρωσε, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ραβδούχους να πουν (στο δεσμοφύλακα): «Απόλυσε τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους».
- ³⁶ Ἀνέφερε ο δεσμοφύλακας αὐτοὺς τοὺς λόγους στον Παῦλο λέγοντας: «Οἱ στρατηγοὶ ἀπέστειλαν (ἀνθρώπους καὶ ἐντολή) ν' ἀπολυθεῖτε. Τώρα λοιπὸν αφού ἐξέλθετε, πορεύσθε ἐν εἰρήνῃ».

64. D: συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν.

³⁷ ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς·
*Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ
 ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους
 Ρωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλαν
 εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς
 ἐκβάλλουσιν; οὐ γάρ,
 Ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς
 ἐξαγαγέτωσαν.*

³⁸ Ἀπήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ
 ῥαβδούχοι τὰ ῥήματα ταῦτα⁶⁵.
 ἐφοβήθησαν δὲ ἀκούσαντες ὅτι
 Ῥωμαῖοί εἰσιν,

³⁹ καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς⁶⁶
 καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἀπελθεῖν
 ἀπὸ τῆς πόλεως.

⁴⁰ Ἐξελθόντες δὲ ἀπὸ τῆς φυλακῆς
 εἰσήλθον πρὸς τὴν Λυδίαν
 καὶ ἰδόντες παρεκάλεσαν τοὺς
 ἀδελφοὺς καὶ ἐξῆλθαν⁶⁷.

³⁷ Ἀλλ' ὁ Παῦλος εἶπε σ' αὐτούς
 (τους ραβδούχους): «Μας ἐδειραν
 δημοσίως, χωρὶς να (κατα)
 δικασθούμε, αν και εἴμαστε
 Ρωμαῖοι πολίτες, και μας ἐρίξαν
 στη φυλακή. Και τώρα μας
 βγάζουν απ' τη φυλακή λαθραία;
 Ὅχι βέβαια, ἀλλά να ἐλθουν αὐτοὶ
 οἱ ἴδιοι να μας βγάλουν».

³⁸ Τα ἀνέφεραν αὐτὰ τα λόγια στους
 στρατηγούς οἱ ραβδούχοι. Και
 φοβήθηκαν ὅταν ἀκουσαν ὅτι εἶναι
 Ρωμαῖοι πολίτες.

³⁹ Και ἀφοῦ ἦλθαν, τους
 παρακάλεσαν, και ἀφοῦ τους
 ἐλευθέρωσαν, τους ζητούσαν
 ν' αναχωρήσουν απ' τὴν πόλη.

⁴⁰ Και ἐκεῖνοι ἀφοῦ βγήκαν απ' τη
 φυλακή, εἰσήλθον στο σπίτι τῆς
 Λυδίας. Και ἀφοῦ εἶδαν τους
 ἀδελφούς τους παρηγόρησαν
 και τους ἐνθάρρυναν, και ἔπειτα
 ἀναχώρησαν.

65. D: *Τὰ ρηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγοὺς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοι εἰσιν ἐφοβήθησαν.*

66. D: *Παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν εἰπόντες «ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς ὅτι ἐστε ἄνδρες δίκαιοι». Καὶ ἐξαγαγόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς λέγοντες «ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθατε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ἡμῖν ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν».*

67. D: *Τοὺς ἀδελφοὺς διηγῆσαντο ὅσα ἐποίησεν Κύριος αὐτοῖς παρακαλέσαντες αὐτούς.*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η επίσκεψη του Αποστόλου των Εθνών στους Φ. έχει ιδιαίτερη σημασία για τον Λουκά. Αυτό διακρίνεται από την έκταση που καταλαμβάνει η αφήγηση αλλά και από την αριστοτεχνική δομή η οποία, όπως εν συνεχεία θα αποδειχθεί, τη διακρίνει. Αυτό συμβαίνει διότι πιθανόν ο ίδιος ο Αντιοχεύς ιατρός συνδεόταν ιδιαίτερα με τη συγκεκριμένη πόλη. Επιπλέον αποτελεί τον πρώτο σταθμό της παρουσίας του Παύλου στη Μακεδονία. Ίσως η ιδιαίτερη έμφαση σχετίζεται με το γεγονός ότι οι Φίλιπποι, όπως θα αποδειχθεί, αποτελούσαν μια *μικρή Ρώμη*. Συνεπώς ο Χριστιανισμός *εκκεντρίζεται* για πρώτη φορά στις Πρ. σε ένα τόσο *λατινικό* περιβάλλον. Είναι προφανές ότι ο αρχικός ακροατής Θεόφιλος που μάλλον εντοπίζεται στην Αιώνια Πόλη τη δεκαετία του 80 μ.Χ., όταν πλέον στο θρόνο δεν βρίσκεται η δυναστεία των Ιουλιών αλλά των Φλάβιων αναμένει με εξαιρετικό ενδιαφέρον τις αντιδράσεις των στρατιωτικών στην πλειονότητά τους στο κήρυγμα του Παύλου.

Καταρχάς η περικοπή αντιστοιχεί στην αφήγηση της παρουσίας του Π. στην Έφεσο. Και στις δύο περιπτώσεις καθαιρείται η μαγεία ενώ εκείνοι οι οποίοι εμπορεύονται το θρησκευτικό συναίσθημα αντιδρούν βίαια απέναντι στην παρουσία των αποστόλων και συμπαρασύρουν τον όχλο. Στην πρώτη περίπτωση, ο Π. και οι συν αυτό ραβδίζονται αγρίως και φυλακίζονται. Στη δεύτερη, διαθέτουν προσβάσεις στους Ασιάρχες, ενώ ταυτόχρονα τους υπερασπίζεται και ο Γραμματεύς. Οι παράλληλες περικοπές των Φιλίππων και της Εφέσου τελικά πλασιώνουν και οριοθετούν ένα κείμενο, του οποίου ο πυρήνας/το κέντρο εντοπίζεται στην παρουσία και την Ομιλία του Π. στην Αθήνα, η οποία αν και είχε χάσει την αίγλη των κλασικών χρόνων αποτελούσε αγαπητό προορισμό της ρωμαϊκής αριστοκρατίας προκειμένου να σπουδάσει φιλοσοφία και να μνηθεί στα Ελευσίνεια Μυστήρια.

Εντός της πλοκής της ίδιας περικοπής έχουμε τις αντιθέσεις που προκαλούν στον ακροατή δύο ζεύγη ανδρών και γυναικών, όπως άλλωστε συνηθίζει ο Έλληνας συγγραφέας. Απαρχή των πιστευόντων είναι η σεβομένη τον Θεό Λυδία, η οποία όπως και ο Κορνήλιος στο κομβικό για την αφήγηση των Πρ. 10, «συμπαρασύρει» τον οίκο της. Αντιθετικά προς την αφήγηση της μεταστροφής της Λυδίας, περιγράφεται η απελευθέρωση από τον Πύθωνα της ανώνυμης παιδίσκης, *ἣτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχεν τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη* (16, 16). Δεν πρόκειται για έναν απλό εξορκισμό αλλά για την κατάλυση ενός από τα δομικά στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος ως

ομφαλό της γης θεωρούσε το μαντείο των Δελφών και την Πυθία. Μία δεύτερη αντίθεση δημιουργείται μεταξύ της στάσης του ανώνυμου δεσμοφύλακα (ο οποίος υπενθυμίζει τον εκατόνταρχο υποκάτω του Σταυρού 23, 47) από τη μία μεριά και των στρατηγών προϊσταμένων του από την άλλη. Και με τις δύο αντιθέσεις προβάλλεται ο Οίκος ως η εστία, ο πυρήνας του Χριστιανισμού.

ΛΥΔΙΑ	ΠΑΙΔΙΣΚΗ
επώνυμη	ανώνυμη
πορφυρόπωλις	αντικείμενο εκμετάλλευσης εμπορών
Σεβομένη τον Θεό	Υπό την κατοχή του Πύθωνα
Πλαισιώνει αυτή και ο Οίκος της την περικοπή	Χάνεται από το αφηγηματικό προσκήνιο

I. Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Οι απόστολοι επιβιβαζόμενοι για πρώτη φορά σε καράβι από την ανάληψη της β' περιόδου και μάλιστα στο Αιγαίο, κάλυψαν τη διαδρομή των 231 χλμ. από την Τρωάδα στη *Νεάπολη εν Θράκη* ή προς *Αντισσάραν*⁶⁸ σε δύο μέρες καθώς ο καιρός ήταν προφανώς ευνοϊκός, συντελώντας έτσι και αυτός στην άμεση εκπλήρωση της πρόσκλησης που απευθύνθηκε στον Π. Το ακριβώς αντίθετο θα συμβεί κατά την οδύσσεια του Παύλου στην Αιώνια Πόλη (κεφ. 27-28). Την πρώτη μέρα έφθασαν στη Σαμοθράκη (τη Σάμο της Θράκης), τη γνωστή για το όρος Σάος⁶⁹ (1800 μ.) και τη λατρεία (τα μυστήρια)

68. Η Νεάπολη ιδρύθηκε τον 7ο αι. π.Χ. από τους Θάσιους και ήταν από νωρίς πιστή σύμμαχος των Αθηνών. Ο στρατηγός Καλλίστρατος έκτισε και παρθενώνα, το γνωστό ιερό της παρθένου. Στο Βυζάντιο η Νεάπολη ονομάστηκε *Χριστούπολη* επειδή ήταν η πρώτη που υποδέχθηκε τον Π., άρα και η κατεξοχήν πόλη του Χριστού. *Καβάλα* τελικά ονομάστηκε επειδή οι σταυροφόροι διαπίστωσαν από το πέλαγος ότι η θέση της πόλης έμοιαζε με σέλα αλόγου (λατ. *Cavallo*), ενώ άλλοι υποστήριζαν ότι υπήρχε εκεί σπουδαίος σταθμός ταχυδρομικών αλόγων. Ο ιστορικός Σβορώνος θεωρεί ότι προέρχεται από το Σκαβάλλα, παλιότερη αποικία των Ερετρέων στη θέση του σημ. χωριού *Παλιά Καβάλα*. Σημειωτέον ότι στη Χαλκιδική υπήρχε και η Νεάπολη των Μενδαίων.

69. Σημαίνει *ύψος*. Η υψηλότερη κορφή του είναι το *Φεγγάρι* και είναι πάντα χιονισμένη, καθώς τη εξαίρει του Αγίου Όρους παρουσιάζει το μεγαλύτερο υψόμετρο. Σύμφωνα με τη Μαυροματάκη, *Πάβλος*, 49, ο παλιότερος οικισμός της νήσου είναι το Μικρό Βουνί στα ν.δυτικά παράλια. Δημιουργήθηκε από τους Πελασγούς στα τέλη της 5ης χιλιετίας. Ένας δεύτερος οικισμός αναπτύχθηκε στην Ακρόπολη του Βριχού, δυτικά της χώρας από Θράκες. Οι πρώτοι Έλληνες που αποίκισαν τη Θράκη ήταν Αιολείς από τη Μ. Ασία ή τη Λέσβο.

των Καβείρων⁷⁰ υπό τας γιγανταίας δρυσ στη σημερινή Παλαιόπολη, 6,5 χλμ. βορειώς της σημερινής πρωτεύουσας του νησιού. Ίσως διανυκτέρευσαν στο λιμάνι της νήσου, το Δημήτριο, που σήμερα έχει ταυτιστεί με τον όρμο της Καμαριώτισσας. Την επομένη προσπέρασαν τη Θάσο και έφθασαν στη Νεάπολη, τη σημερινή Καβάλα (Χριστούπολις κατά την Τουρκοκρατία). Σε αυτή την αμφιθεατρικά κτισμένη πόλη δέσποζε ο Ναός της Αρτέμιδος. Η Νεάπολη στον κόλπο του Στρυμόνα ανήκε στην επαρχία της Θράκης ενώ επί Βεσπασιανού αφομοιώθηκε στην επαρχία της Μακεδονίας.

Διαβαίνοντας τον *ασφοδελό λειμών*α, ακολούθησαν τη *βεβηματισμένη κατά μίλιον και κατεστηλωμένη Έγνατία*⁷¹. Περιπατώντας δώδεκα χλμ. βορειοδυτικά (σε περίπου τρεις ώρες) έφθασαν στους Φιλίππους. Η συγκεκριμένη οδός, που κατασκευάστηκε τον 2ο αι. π.Χ. ονομάστηκε έτσι από τον κατά τα λοιπά άγνωστο ανθύπατο Γναίο Εγνάτιο (Cnaeus Egnatius Caifilius) ο οποίος διοίκησε τη Μακεδονία την περίοδο 145-120 π.Χ. Είχε μήκος 725 χλμ. (450 μίλια) και πλάτος από τρία μέχρι έξι μέτρα (20 πόδια). Με αφετηρία την Απολλωνία (στην ιλλυρική ακτή) και την Επίδαμνο (μετέπειτα Δυρράχιο· η σημερινή πόλη Duraz της Αλβανίας) στην Αδριατική, διερχόταν τις πόλεις Ηράκλεια, Έδεσσα, Πέλλα, Θεσσαλονίκη (όπου συναντούσε τη θάλασσα), Αμφίπολη, Απολλωνία, Τόπειρο, Μαξιμιανούπολη και Τραϊανούπολη καταλήγοντας στον Βόσπορο. Θεωρούνταν προέκταση της Οδού Αρρία

70. Σύμφωνα με τον Η. Μπαρτζουλιάνο, *Τα Ταξίδια του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Explorer 2004, 54-56, οι επονομαζόμενοι και *μεγάλοι θεοί* είναι οι εξής: Αξίερος (μητέρα των θεών = Δήμητρα), η Αξιοκέρσα (= Περσεφόνη), ο Αξίοκερσος (= Άδης) και ο ιθυφαλλικός θεός της γονιμότητας Κασμίλος (= Ερμής). Η λατρεία τους συνδεόταν με τους Διόσκουρους, τους προστάτες θεούς των ναυτικών. Στα μυστήρια μνήθηκε και ο Φίλιππος Β΄ όπου γνώρισε την πρωτιέρα μετέπειτα σύζυγό του Ολυμπιάδα. Ο ίδιος ο Μέγας Αλέξανδρος ήταν μύστης και ιερεύς αυτών των μυστηρίων. Στο νησί υπήρχε η Θόλος της Αρσινόης Β΄ (288-270 π.Χ.), το μεγαλύτερο κυκλικό οικοδόμημα του αρχαίου ελληνικού κόσμου, το Ανάκτορο όπου τελούνταν η μύηση α΄ βαθμού, ενώ αυτή του β΄ βαθμού, η επονομαζόμενη *εποπτεία*, πραγματοποιούνταν στο *Ιερό*, ένα δωρικό οικοδόμημα. Σημαντικό οικοδόμημα του *Ιερού* που καταλαμβάνει 50 στρέμματα ήταν το Θέατρο. Νότια υπήρχε το μνημείο της Νίκης, μια σημαντική κρήνη και μια κατασκευή σχήματος πλώρης πλοίου όπου είχαν τοποθετήσει το περίφημο άγαλμα της Νίκης της Σαμοθράκης του Ρόδιου γλύπτη Πυθόκριτου που βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου (190-180 π.Χ.). Οι Ρωμαίοι σεβάστηκαν το νησί επειδή καταγόταν από αυτό ο Δάρδανος, πρόγονος του Αινεία.

71. Η οδός είχε μετρηθεί με βάση τα 100 βήματα και σε κάθε μίλι είχαν στηθεί μεγάλες στήλες, τα «μιλιάρια» που υποδείκνυαν την απόσταση και ονομάτιζαν τη συγκεκριμένη θέση (Στράβων 7.7.4). Βλ. Ι.Α. Λώλος, *Εγνατία οδός*, Αθήνα: Ολκός 2008 και την ιστοσελίδα της Εγνατίας <http://www.egnatia.gr/page/default.asp?la=1&id=23>.

που συνέδεε τη Ρώμη με το Βρινδήνσιο (Brindisi). Σε αυτή διακινούνταν το *cursus publicus* (δημόσιο ταχυδρομείο), τα στρατεύματα και τα εμπορεύματα, ενώ κατά μήκος της υπήρχαν εγκαταστάσεις για αλλαγή ζώων (*mutatia*) και πανδοχεία (*mansions*)⁷².

Ο Λουκάς χαρακτηρίζει τους Φιλίππους ως *πρώτη[ς] τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία*⁷³ (16, 12). Η Μακεδονία διαιρέθηκε υπό του Παύλου Αιμιλίου το 168 π.Χ., μετά τη νίκη της Πύδνας επί του ηγεμόνα Περσέα

72. Σύμφωνα με τη Γ. Μυρτσιώτη, «Η Εγνατία Οδός αποκαλύπτει την ιστορία της», [http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_civ_7_4/02/01_I7064739=I7064739=|01&010201!cod40201\\$37866.html](http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_civ_7_4/02/01_I7064739=I7064739=|01&010201!cod40201$37866.html), «η λειτουργία της είχε τριπλό χαρακτήρα: στρατιωτικό, πολιτικό και εμπορικό, γεγονός που εξηγεί τη φροντίδα των αυτοκρατόρων και της διοίκησης για τη συντήρηση και την επέκταση του δικτύου. Ο δρόμος που εξασφάλισε την επικοινωνία ανάμεσα στην Ιταλία και τις ανατολικές επαρχίες αρχικά ήταν στρατιωτικός δρόμος, και όπως μας πληροφορεί ο αρχιτέκτων-αναστηλωτής και συγγραφέας Πάνος Θεοδωρίδης, είχε δύο αφέτες: την Απολλωνία (στην ιλλυρική ακτή) και την Επίδαμνο (μετέπειτα Δυρράχιο). Τα δύο σκέλη συνέβαλαν στην περιοχή Ελμπασάν, απ' όπου η οδός διέσχιζε τις Ιλλυρικές Άλπεις (λεγομένη “επί Κανδαουιαν”), έφθανε στη Λυχνιδό (Αχρίδα), συνέχιζε προς Ηράκλεια (Μοναστήρι), ακολουθούσε τη σημερινή οδευση Φλώρινας-Θεσσαλονίκης και μέσω Απολλωνίας Μυγδονικής, Αμφιπόλεως και Φιλίππων έφτανε στη Νεάπολη (Καβάλα). Από εκεί ακολουθούσε χονδρικός τη διαδρομή Ξάνθης-Κομοτηνής (μέσω Ιάσμου) και από τα στενά των Σαλπαίων κατέληγε στα πέραν του Έβρου ποταμού Κύψελα. “Βεβηματισμένη” με ρωμαϊκά βήματα και “κατεστηλωμένη” με οδόσημα (μυλιάρια), η αρχαία Εγνατία Οδός είχε μήκος 535 μίλια και πλάτος περίπου τρία μέτρα με ρείθρα, ένθεν και ένθεν, για την προστασία της από τη βροχή. Τον πλακοστρωμένο δρόμο διέτρεχαν υποζύγια ή αραμπάδες –η κυκλοφορία γινόταν από αριστερά για να μην τραυματίζονται οι ηνίοχοι από το καμτσίκι του αντιθέτως εποχούμενου– που έφθαναν στον προορισμό τους βάσει της οργανωμένης οδικής σήμανσης. Κυλινδρικές στήλες (*miliario*) ανά ένα μίλι αριστερά και δεξιά –σήμερα διασώζονται 15– ανέγραφαν τα μίλια από το κοντινότερο αστικό κέντρο (*civita*). Ανάμεσα στις μεγάλες πόλεις, όπως περιγράφουν τα ρωμαϊκά οδοιπορικά (*itineraria*), υπήρχαν οι σταθμοί (*mansiones*) και μεταξύ αυτών, ανά περίπου δέκα μίλια, οι θέσεις ανάπαυσης και αλλαγής των αλόγων (*mutatae*) με ονόματα, κατά τον Πάνο Θεοδωρίδη, που εξάπτουν τη φαντασία και φωτίζουν την ιστορία: Pella, Peripides (Ευριπίδης), Heracleus Stibus, Mutatio ad Stabulo Diomedis. Κατά τη διάρκεια της Ρωμαιοκρατίας η Εγνατία υπήρξε αυστηρά *Via Militaris* –στρατιωτική οδός. Έτσι, τη χαρακτηρίζει ο Κικέρων, ο οποίος τη διέτρεξε από το Δυρράχιο ως τη Θεσσαλονίκη το 59/58 π.Χ. Ο μέγας ρήτωρ που μιλάει για πρώτη φορά “*De via nostra militaris*” αναφέρει ότι η κίνηση ήταν τόσο από δύση προς ανατολή, ώστε αναγκάστηκε να επιστρέψει στη Ρώμη μέσω Θεσσαλίας!».

73. Προτείνονται οι εξής αποκαταστάσεις: *ἥτις ἐστὶν πρώτης μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις*. Σχετικά βλ. Helmut Koester, «Paul and Philippi: The Evidence from Early Christian Literature», *Philippi at the Time of Paul and after his Death*, Charalambos Bakirtzis/ Helmut Koester (επα.), 49-65, 51 και Richard S. Ascough, «Civic Pride at Philippi. The Text – Critical Problem of Acts 16.12», *NTS* 44, 1998, 93-103.

(179-168 π.Χ.), σε τέσσερις αυτόνομες μερίδες (*regiones*) με πρωτεύουσες κατά σειρά τις Αμφίπολη, Θεσσαλονίκη, Πέλλα και Πελαγονία. Αυτές (οι μερίδες) προκειμένου να αποξενωθούν και να αποδυναμωθούν πλήρως δεν είχαν δικαίωμα ούτε εμπορίου μεταξύ τους, ούτε σύναψης γάμων, ούτε εξόρυξης χρυσού και ασημιού (Λίβιος 45.29), ενώ και οι αριστοκράτες εκτοπίστηκαν. Παρά αυτές τις δεσμεύσεις, είναι χαρακτηριστική της ρωμαϊκής προπαγάνδας η διακήρυξη του Αιμιλίου Παύλου ότι οι Μακεδόνες *θα παραμείνουν ελεύθεροι προκειμένου να επιδεικνύουν σε όλο τον κόσμο ότι οι στρατοί των Ρωμαίων δεν κομίζουν σκλαβιά στους ελεύθερους αλλά ελευθερία στους σκλάβους* (Λίβιος 45.30.2). Από το 148 π.Χ. και εξής όταν ο Κόιντος Καικίλιος Μέτελος κατέστειλε την εξέγερση του Ανδρίσκου, η συγκεκριμένη συγκλητική επαρχία (που επεκτάθηκε και περιελάμβανε και το νότιο Ιλλυρικό) με άμεση πρόσβαση στην Ιταλία μέσω Αδριατικής, διοικούνταν από ανθύπατο με έδρα τη Θεσσαλονίκη στον οποίο μετά από δύο χρόνια υπήχθη και η Αχαΐα όταν αυτή κατελήφθη από τον Μόμμιο.

Πρωτεύουσα της πρώτης μερίδος που εκτεινόταν μεταξύ Νέστου και Στρυμόνα ήταν η Αμφίπολη. Άρα οι Φ. χαρακτηρίζονται ως πρώτη επειδή είτε γεωγραφικώς ήταν η πρώτη που συναντούσε ο επισκέπτης της Μακεδονίας, είτε ιστορικώς ήταν η αρχαιότερη είτε επειδή ήταν η σπουδαιότερη /ευγενέστατη πόλις. Η πόλη των Φιλίππων, όπως μαρτυρά και το όνομά της, χτίστηκε από τον πατέρα του Μεγ. Αλεξάνδρου Φίλιππο Β΄ το 358/7 π.Χ. εκεί όπου βρίσκονταν οι αρχαίες Κρηνίδες (ένεκα των πλούσιων πηγών που βρίσκονται στην περιοχή)⁷⁴, το μικρό *πόλισμα* που ιδρύθηκε από τον εξόριστο Αθηναίο πολιτικό Καλλίστρατο και τους αποίκους της Θάσου οι οποίοι εν συνεχεία αντιμετώπισαν την απειλή των θρακικών φύλων της περιοχής. Στο σημείο αυτό το 42 π.Χ. πραγματοποιήθηκε μια κοσμοϊστορικής σημασίας μάχη: κοντά στον ποταμό *Ζυγάκτη* σε απόσταση 3,5 χιλιομέτρων από την πόλη, τα στρατεύματα της τριανδρίας, με αρχηγό κατεξοχήν τον σαραντάχρονο Αντώνιο ο οποίος συνοδευόταν από τον εικοσάχρονο τότε Οκταβιανό⁷⁵ νικούν τους δημοκράτες Βρούτο και Κάσιο⁷⁶. Η πόλη, που είχε περιέλθει

74. Ονομάζονταν και Δάτος (Αππιανός, *Μιθριδατικά* 4.13.105). Πρβλ. Διόδωρος ο Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ιστορική* 16.3.7.

75. Ο Αντώνιος έκοψε και τα πρώτα νομίσματα στην αποικία αυτή. Σχετικά βλ. P. Coltart, *Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à l'époque romaine*, Paris, 1937, 224-247.

76. Δίων Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, 47.35-49, Στράβων, *Γεωγραφικά*, 7.41. Με τη μάχη αυτή συνδέεται και η γνωστή φράση «ὄψει δέ με περί Φιλίππου» (Πλούταρχος, *Καίσαρ* 69.11.2)

σε παρακμή (γι' αυτό και από τον επισκέπτη της Στράβωνα ονομάζεται *κατοικία μικρά* 7a.1.41.6) εποικίζεται από παλαίμαχους Ρωμαίους στρατιώτες και η πόλη ανακηρύσσεται στρατιωτική αποικία με το όνομα *Colonia Victrix Philippensium* (= φιλιππική κολωνία νίκης)⁷⁷. Σε αντίθεση προς τις λοιπές πόλεις (*municipia*), οι κολωνίες απολαμβάνουν *immunitas* (ατέλεια, απαλλαγή από τον κεφαλικό φόρο και το τέλος ιδιοκτησίας) και *ius italicum* (ιταλικό δίκαιο) με θεσμούς αντίστοιχους της Ρώμης, όπως αυτός των στρατηγών. Δώδεκα χρόνια αργότερα ο Οκτάβιος (ο επονομασθείς Αύγουστος) μετά τη νίκη του επί του Αντωνίου στο Άκτιο, θέλοντας να εξαλείψει την ανάμνηση του πρώην ισχυρού συμμάχου του ονομάζει την πόλη *Colonia Augusta Julia Philippensis*⁷⁸ *iussu Augusti* (= που ιδρύθηκε κατόπιν εντολής του Αυγούστου). Επανιδρύοντας τις αποικίες⁷⁹, εγκατέστησε στους Φ. ακόμα περισσότερους Ρωμαίους βετεράνους αλλά και κατοίκους που ασχολούνταν με τη γεωργία. Έτσι αποσυμφοριζόταν η Ρώμη και ταυτόχρονα προασπίζονταν τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας στην Ανατολή, αφού στρατηγικά οι Φ. θεωρούνταν ως σημείο αναχαίτισης των Θρακών.

Συνιστώντας οι Φ. τη *θύρα της Ευρώπης προς την Ασία* (Αππιανός, *Εμφύλιοι* 4.106) και ευρισκόμενοι παρά την Εγνατία με πρόσβαση σε λιμάνι, δίπλα σε πηγές και την καλλιεργήσιμη πεδιάδα του Δάτου που αρδευόταν από τον Στρυμόνα και τον Νέστο, γρήγορα αναδείχθηκαν σε σημαντικό οικονομικό και εμπορικό κέντρο με κτίρια που δέσποζαν στη σχετικά μικρή Αγορά-Forum (100 x 50 μέτρα): δύο κορινθιακοί Ναοί βορειοανατολικά και βορειοδυτικά (της Αγοράς) με αγάλματα της Faustina και του Genius της Κολωνίας, βιβλιοθήκη στα ανατολικά, διοικητικά γραφεία στα δυτικά, υδραγωγείο, παλαιίστρα και πολλά ιερά. Το Παγγαίο ήταν άλλωστε γνωστό για τα χρυσωρυχεία⁸⁰, τα Άσυλα (Αππιανός, *Μιθριδατικά* 4.106) που απέδιδαν πάνω από χίλια χρυσά τάλαντα το χρόνο. Επίσης εξορυσσόταν άργυρος (Ευριπίδης, *Ρή-*

που είχε την παραίσθηση ότι άκουσε ο Βρούτος να του λέει ο δολοφονημένος Καίσαρας.

77. Εκτός των Φιλίππων *αποικίες* θεωρούνται η Κασσάνδρεια, το Δίον και η Πέλλα. Η Φανούλα Παπάζογλου θεωρεί ως πιο πιθανό στην έγγειο αποκατάστασή τους να χρησιμοποιήθηκαν κατά πρώτο λόγο δημόσιες γαίες (*ager publicus*).

78. Το όνομα *Colonia Iulia Augusta Philippensis* φαίνεται ότι είχε κατά νου ο απ. Παύλος όταν αποκάλυψε τους Χριστιανούς *Φιλιπησίους* και όχι με το παραδοσιακό *Φιλιπείς*.

79. Αικ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 22 και σημ. 29.

80. Η *Σκαμπτή ύλη*, θασιακή αποικία με υψηλή παραγωγή χρυσού μάλλον δεν εντοπίζεται στο Παγγαίο αλλά στα θασιακά τειχισμένα πολιίσματα ανατολικά της Καβάλας έως τον ποταμό Νέστο.

σος 970), ενώ ιδίως το όρος Όρβηλος⁸¹ διέθετε πλούσια ξυλεία (πεύκα, οξιά) για την κατασκευή των *ξύλινων τειχών*, δηλαδή των πλοίων.

Ο επισκέπτης, ήδη από το ανατολικό νεκροταφείο που συναντά στο διάβα του, αισθάνεται ότι μεταβαίνει από έναν ελληνικό σε έναν διαφορετικό ρωμαϊκό κόσμο, καθώς σε καμία πόλη ή αποικία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δεν απαντά τέτοια κυριαρχία της λατινικής γλώσσας⁸². Ενώ στις λοιπές κολωνίες της Μακεδονίας και της Αχαΐας σώζονται και ελληνικές μεταφράσεις, στα σωζόμενα αρχαιολογικά ευρήματα του 1ου και 2ου αι. μ.Χ. των Φιλίππων αυτό δεν συμβαίνει καθώς αποτελούσαν μικρογραφία της Ρώμης (Gellius, *Noctes Atticae* 16.13.8: *effigies parvae simulacraque*). Από τις 421 επιγραφές μόνον οι εξήντα είναι στα ελληνικά. Η διοίκηση είναι λατινική καθώς τα σπουδαιότερα αξιώματα καταλαμβάνονται από δύο πρόσωπα: δύο δημάρχους (*duum viri iure dicundo*), οι οποίοι ίσως ονομάζονταν στρατηγοί και αντιστοιχούσαν στους Λατίνους *πραιτόρες*, προΐστανται στο Συμβούλιο που απαρτίζουν (άγνωστο πόσοι) *decuriones/άρχοντες* (μάγιστροι). Αυτό σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο λαμβάνει τις κρίσιμες αποφάσεις. Οι στρατηγοί έχουν το δικαίωμα της δικαστικής κρίσης και διαθέτουν ραβδούχους (*lictores*) που προηγούνται κατά τις δημόσιες εμφανίσεις τους, κρατώντας μαστίγιο και πέλεκυ για να παραμερίζουν τον όγλο (*plebem summovere*) και να επιβάλλουν το σεβασμό. Οι πολίτες των Φ. είναι μάλιστα και πολίτες της Ρώμης, εγγεγραμμένοι στην πλειονότητά τους στη φυλή/ *tribus Voltinia*, γι' αυτό και η φράση απαντά σε ογδόντα και πλέον επιγραφές της πόλης. Στην αριστοκρατία της πόλης ανήκαν μέλη των τριών συγκλητικών οικογενειών αλλά και απόστρατοι πραιτωριανοί (*COHOR[s] PREA[toria]*) που είχαν υπηρετήσει στην προσωπική ασφάλεια του Καίσαρα και διατηρούσαν ιδιαίτερους δεσμούς αφοσίωσης με τον αυτοκράτορα. Οι ίδιοι (οι κάτοικοι) μετέβαιναν συχνά στην Αιώνια Πόλη⁸³ γι' αυτό και μνημονεύονται ως μάρτυρες των *στρατιωτικών διπλωμάτων* που χορηγούνταν τιμητικά κατά την αποστράτευση. Σε τρία τέτοια παρατίθενται δεκαπέντε ονόματα πολιτών των Φ. Όπως αποδεικνύει και το θέατρο, ρωμαϊκή ήταν και η

81. Βρίσκεται στις βόρειες εσχατιές των νομών Δράμας και Σερρών, στην γραμμή των συνόρων Ελλάδας και Βουλγαρίας.

82. Η συγκεκριμένη παράγραφος στηρίζεται στο άρθρο του P. Pilhofer, «Philippi zur Zeit Paulus», *BiKi* 64 (2009) 11-17. Ολόκληρο το συγκεκριμένο τεύχος είναι αφιερωμένο στην αγαπημένη Εκκλησία του Π.

83. Πρόκειται για ένα ταξίδι σαράντα ημερών (εάν υπολογίσουμε ότι ο διαβάτης διήνυε είκοσι μίλια ή τριάντα χλμ. την ημέρα και μία μέρα ταξίδι από το Δυρράχιο στο Βρινδήσιο), αν και οι αυτοκρατορικοί ταχυδρόμοι χρειάζονταν το μισό.

διασκέδαση που απολάμβαναν, αφού σε αυτό δεν «ανέβαιναν» ελληνικά έργα αλλά έπαιζαν Ιταλοί ηθοποιοί/μίμοι όπως ο επί τριάντα επτά συναπτά έτη «δημόσιος υπάλληλος» διευθυντής των μίμων Titus Uttiendus Venerianus που χαρακτηρίζεται Archimimus latinus promisthota. Επιπλέον καταργούνται οι δύο τελευταίες σειρές που συνέδεαν την ορχήστρα με τους θεατές σε ένα χορό και κτίζεται τοίχος με μαρμάρينو θωράκιο (συνολ. ύψος 2 μ.) ώστε στην αρένα να διεξάγονται μονομαχίες και θηριομαχίες. Η θυρίδα εξόδου των θηρίων σώζεται μέχρι σήμερα. Οι ιθαγενείς Μακεδόνες διατηρούσαν τις οικίες και τα κτήματα αλλά συγκροτούσαν τη μη προνομιούχα κατηγορία των κατοίκων που δεν είναι πολίτες (incolae).

Από θρησκευτική/λατρευτική άποψη εξαιρετικά δημοφιλής ήταν ο Διόνυσος, του οποίου το ελληνικό επίθετο *Βάκχος* και το θρακικό *Σαβάζιος* συνδέεται με τις τελετουργικές κραυγές των πιστών του. Αυτός συγχωνεύθηκε με τον ρωμαϊκό Pater Libera και λατρευόταν μαζί με τον Ηρακλή, τις Νύμφες και τον Πάνα στην κορυφή αλλά και στα σπήλαια του Παγγαίου, το εναλλακτικό «Άγιον Όρος» της ελληνικής μυθολογίας, από το οποίο διαδόθηκαν στον αρχαίο κόσμο οι μυστικιστικές λατρείες⁸⁴. Στη λατρεία του πρωταγωνιστούσε θίασος μνημένων γυναικών. Η ετήσια εορτή του τον Μάιο συνδεόταν με τα «μνημόσυνα» των κεκοιμημένων και τα Ροδοφόρια (Rosalien), τον

84. Ο Ηρόδοτος περιγράφει το όρος ως εξής : *Παραμειψόμενος δὲ ὁ Ξέρξης τὴν εἰρημένην δεύτερα τούτων παραμειβετο τείχεα τὰ Πιέρων, τῶν ἐνὶ Φάγγης ἐστὶ οὖνομα καὶ ἑτέρω Πέργαμος. Ταῦτη μὲν δὴ παρ' αὐτὰ τὰ τείχεα τὴν ὁδὸν ἐποιέετο, ἐκ δεξιῆς χειρὸς τὸ Πάγγαιον ὄρος ἀπέργων, ἐὼν μέγα τε καὶ ὑψηλόν, ἐν τῷ χρυσεῖα τε καὶ ἀργύρεα ἔνι μέταλλα, τὰ νέμονται Πιέρεις τε καὶ Ὀδόμαντοι καὶ μάλιστα Σάτραι. Ὑπεροικέοντας δὲ τὸ Πάγγαιον πρὸς βορρῶ ἀνέμου Παίονας Δόβηράς τε καὶ Παιόπλας παρεξίων ἦε πρὸς ἑσπέρην, ἐς ὃ ἀπίκετο ἐπὶ ποταμόν τε Στρυμόνα καὶ πόλιν Ἡίονα, τῆς ἔτι ζωὸς ἐὼν ἤρχε Βόγης, τοῦ περ ὀλίγω πρότερον τούτων λόγον ἐποιεῦμην. Ἡ δὲ γῆ αὕτη ἢ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος καλέεται Φυλλίς, κατατείνουσα τὰ μὲν πρὸς ἑσπέρην ἐπὶ ποταμόν Ἀγγίτην ἐκδιδόντα ἐς τὸν Στρυμόνα, τὰ δὲ πρὸς μεσαμβρίην τείνουσα ἐς αὐτὸν τὸν Στρυμόνα, ἐς τὸν οἱ μάγοι ἐκαλλιερῶντο σφάζοντες ἵππους λευκοῦς (7. 111-114). Πολλές χρήσιμες πληροφορίες για την ιστορία αλλά και τον φυσικό πλούτο του Παγγαίου περιέχονται στο Αφιέρωμα του περιοδικού *Η Καθημερινή Επτά Ημέρες* (Κυριακή 7 Μαΐου 2000), «Το Χρυσόφορο Παγγαίο», <http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/2000/05/07052000.pdf>. Σε άρθρο που περιέχεται στο συγκεκριμένο Αφιέρωμα ο Θ. Λυράκης με τίτλο «Μύθοι και Λατρείες» 2-4, επισημαίνει ότι ο Διόνυσος ενώ στην αρχή ήταν θεός του κυνηγιού και της αγροτικής ζωής, αφότου ήλθε σε επαφή με την ορφική διδασκαλία προστέθηκε στον βακχικό ενθουσιασμό η άμεση εμπειρία του θεού, η μύηση, που συνεπάγεται το γεγονός ότι ο μύστης δέχεται τον θεό μέσα του, γίνεται «κατεχόμενος του θεού» και η ψυχή του αποκτά αθανασία. Οι διονυσιακοί σύλλογοι-θίασοι συνδέονταν αρχικά με τους νεκρούς.*

στολισμό των τάφων – την παρακαύσωση με στέφανον ρόδιον. Νότια μάλιστα της Βασιλικής Β΄, ένα κτήριο, το οποίο ενώ αρχικά θεωρήθηκε ρωμαϊκό λουτρό, τελικά αποδείχθηκε ότι ήταν τόπος συνάθροισης του θιάσου των «στιγματισμένων» μυστίδων του θεού, των Μαινάδων από τη Θάσο. Σύμφωνα με την Αικ. Τσαλαμπούνη⁸⁵, «η λατρεία του Διονύσου από μία θεσμοποιημένη ομάδα μαινάδων⁸⁶, που είναι εγκατεστημένη στην “καρδιά” της πόλης, δεν είναι μυστική και άγνωστη στους πολλούς, αλλά αντίθετα φαίνεται να χαίρει της επίσημης αναγνώρισης». Στο πλαίσιο της ίδιας λατρείας αναφέρεται παρουσία μαντείων και μαντισσών και στο Παγγαίο: «Μέσα στην άγρια φύση οι γυναίκες μπορούσαν να αποτινάξουν από πάνω τους για ένα μικρό χρονικό διάστημα, όσο διαρκούσαν οι τελετές, τις έγνοιες και τους κοινωνικούς φραγμούς που έθετε το περιβάλλον τους»⁸⁷. Ακόμη κι όταν συμμετείχαν και άνδρες στους θιάσους, οι γυναίκες ως ιέρειες κατείχαν πρωταγωνιστικό

85. Η Μακεδονία στην Εποχή της Καινής Διαθήκης, 123.

86. Πρβλ. Ελένη Γαραντούδη, «Οι μύθοι και τα μυστήρια του Παγγαίου», <http://www.eoskavalas.gr/2009-04-17-16-53-33/2009-04-17-16-59-47/2009-04-17-21-52-45.html>: «Η “μανία” που φέρνει ο θεός Διόνυσος, η μεταβολή δηλ. της συνείδησης του ατόμου, συνδέεται βέβαια πρώτα πρώτα με το κρασί και την έκσταση και τη μέθη που φέρνει. Όμως η μανία αυτή που αποτελεί το ζωντανό σημάδι πως κάποιος έγινε “ένθεος”, δηλαδή ο θεός “μπήκε” σε κάποιον, δεν είναι απαραίτητα δεμένη με το κρασί αφού παρουσιάζεται και ανεξάρτητα απ’ αυτό. Η “μανία” έχει σχέση με τη λέξη “μένος” που σημαίνει τη δύναμη του νου, την ψυχή και το πνεύμα του ανθρώπου. Μανία λοιπόν δεν είναι μια απώλεια, “να χάνει κανείς τα λογικά του”, αλλά ένα δυνάμωμα, μια τόνωση της αίσθησης που έχει ο καθένας για την πνευματική του δύναμη. Αυτό το βίωμα όμως δεν μπορεί να το αποκτήσει κανείς μένοντας μόνος σε περισυλλογή. Είναι ένα μαζικό φαινόμενο που γίνεται μεταδοτικό. Αυτό εκφράζει ο μύθος για το “θιάσο” του Διονύσου. Όποιος όμως δίνεται στο θεό Διόνυσο, πρέπει να απαρνηθεί και να αποβάλει την “αστική” του ύπαρξη και να γίνει “μαινόμενος”, να βγει δηλαδή από τους περιορισμούς της πόλης. Αυτό είναι ένα βίωμα του θείου που συνάμα φέρνει σωτηρία στον άνθρωπο. Οι Μαινάδες λέγονταν και “βάκχες ή θυιάδες”, που κρατούσαν στο ένα χέρι τον αναμμένο πυρσό και στο άλλο τον θύρσο –ένα ραβδί στολισμένο με αμπελόφυλλα και κισσό και μ’ ένα κουκουναρί στην άκρη– και εβάκχευαν, που θα πει πως έπεφταν σε θρησκευτική υστερία. Ανέβαιναν τρέχοντας μέσα στο σκοτάδι και στο κρύο της χειμωνιάτικης νύχτας στις δασωμένες πλαγιές και στις κορυφές του βουνού, ενώ τα τύμπανα και ο αυλός συνόδευαν τους εξαλλους χορούς τους, ώσπου να σωριαστούνε εξαντλημένες στο χώμα. Στην αλλοφροσύνη τους έβλεπαν να αναβλύζουν από τη γη ποτάμια μέλι και γάλα και κρασί. Ακόμη με την πίστη πως ο Διόνυσος είχε ενσάρκωθεί σε ζώο, στην επιθυμία τους να κοινωνήσουν μαζί του, όποιο αγρίμι έβρισκαν χύνονταν και το έπιαναν, το ξέσκιζαν με τα χέρια και έτρωγαν τις σάρκες του ωμές. Με ανάλογες οργιαστικές τελετές γιόρταζαν τον Διόνυσο οι γυναίκες και σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας και της Μικράς Ασίας, ιδιαίτερα στη Μακεδονία, που γειτόνευε με τη Θράκη, από όπου είχαν ξεκινήσει τα διονυσιακά όργια».

87. Ο.π.

ρόλο. Η αφιέρωση ενός αγωγού νερού (στοιχείο απαραίτητο ιδιαίτερα για την οργάνωση της οικίας) εντός της πόλης αλλά και τα άλλα αναθήματα καταδεικνύουν μάλιστα την κοινωνική επιφάνεια ορισμένων μελών του θιάσου, όπου όμως συμμετείχαν και άνθρωποι κατώτερης κοινωνικής τάξης αλλά και ποικίλης εθνοτικής προέλευσης.

Καθίσταται σαφές ότι η λατρεία του Διονύσου αλλά και της παρθένου Αρτέμιδος (όπως θ' αποδειχθεί παρακάτω) παρείχε ιδιαίτερα στη γυναίκα μια άριστη διέξοδο από τα ταμπού της πατριαρχικής οικογένειας και κοινωνίας (έστω κι αν αυτή ήταν «υπό έλεγχο» και σε καθορισμένα πλαίσια) αλλά και τη δυνατότητα να φανερώσει τον ευεργετικό ρόλο που μπορούσε να διαδραματίσει στην πόλη⁸⁸. Δεν ικανοποιούνταν έτσι μόνον η φιλαρέσκεια αλλά επιπλέον η θρησκευτική της ιδιοσυγκρασία και η εσχατολογική της προσμονή, καθώς ο υιός του Διός εξασφάλιζε μακαριότητα στα Ηλύσια Πεδία και στην ίδια αλλά και στα παιδιά της, τα οποία συχνά απεβίωναν πρόωρα είτε κατά τον τοκετό είτε κατά την παιδική ηλικία. Σε μία επιγραφή του τάφου ενός παιδιού στους Φ. παρατίθενται τα εξής: *et reparatus item vivis in Elysiis. Sic placitum est divis aeterna vivere forma, qui bene de supero numine sit meritus*

88. Ο J.P. Vernant στο *Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα: Σμίλη 2000, <http://www.eoskavalas.gr/2009-04-17-16-53-33/2009-04-17-16-59-47/2009-04-17-21-52-45.html> γράφει σχετικά με το θέμα: «Η διονυσιακή θρησκεία είναι, λοιπόν, πρώτα απ' όλα και πάνω απ' όλα υπόθεση των γυναικών. Οι γυναίκες ως γυναίκες αποκλείονται από την πολιτική ζωή. Η θρησκευτική ιδιότητα που τις κάνει ικανές να παίξουν, ως Βάκχες, κυριαρχικό ρόλο στη διονυσιακή θρησκεία, είναι το αντίστροφο αυτής της κατωτερότητας που τις σημαδεύει στο πολιτικό επίπεδο και που τους απαγορεύει να συμμετέχουν –ισότιμα με τους άντρες– στη διακυβέρνηση της πόλης. Αλλά και οι δούλοι βρίσκουν επίσης μια θέση στις διονυσιακές λατρείες, μια θέση που κανονικά δεν μπορούν να έχουν αλλού [...]. Το θρησκευτικό, λοιπόν ρεύμα της διονυσιακής θρησκείας προσέφερε σε μια παλιά εποχή, ένα πλαίσιο συγκέντρωσης σε όσους βρίσκονταν το περιθώριο της αναγνωρισμένης κοινωνικής τάξης. Μερικά λατρευτικά επίθετα του Διονύσου, όπως Ελευθέριος και Λύσιος, μαρτυρούν αυτή τη διαπλοκή του κοινωνικού και του θρησκευτικού στοιχείου και την ίδια επιδίωξη για ελευθερία και απολύτρωση. Πράγματι αυτό που προσφέρει η διονυσιακή θρησκεία στους πιστούς –και όταν ακόμη ελέγχεται από το κράτος, όπως θα συμβεί την κλασική εποχή– είναι μια θρησκευτική εμπειρία αντίστροφη της επίσημης λατρείας. Δεν πρόκειται πια για την ιεροποίηση μιας τάξης, όπου πρέπει κανείς να ενταχθεί, αλλά για την απολύτρωση από αυτήν την τάξη και την απελευθέρωση από τους εξαναγκασμούς που συνεπάγεται από ορισμένες απόψεις. Έτσι έχουμε αναζήτηση μιας ριζικά διαφορετικής εμπειρίας, μακριά από την καθημερινή ζωή, τις συνηθισμένες ασχολίες, τους υποχρεωτικούς καταναγκασμούς, και προσπάθεια να καταρριφθούν όλα τα όρια, να πέσουν όλοι οι φραγμοί που προσδιορίζουν έναν οργανωμένο κόσμο, φραγμοί ανάμεσα στον άνθρωπο και στο θεό, στο φυσικό και στο υπερφυσικό, ανάμεσα στο ανθρώπινο, στο ζωικό και στο φυτικό, κοινωνικοί φραγμοί, όρια του εγώ».

(Και αναμορφωμένος ζεις εσύ στα Ηλύσια. Έτσι αποφάσισαν οι θεοί, να ζει σε αιώνια μορφή, όποιος έκανε άξια της επουράνιας θεότητας)⁸⁹.

Τα παραπάνω στοιχεία επιβεβαιώνει και η λατρεία της εξαιρετικά δημοφιλούς στον γυναικείο πληθυσμό κυνηγού θεάς Αρτέμιδος-Diana. Η συγκεκριμένη αποτελούσε το πρότυπο της ιδανικής γυναίκας αφού παρότι παρθένος συνδέθηκε με το γάμο και τη μητρότητα και έφερε το επίθετο *Λοχεία*. Ταυτίστηκε μάλιστα με την Ευλευθία, αλλά και τη θρακική χθόνια θεότητα Βενδίδς που ήταν αγαπητή στον Στρυμόνα. Στην Ακρόπολη, που χρησίμευε ως υπαίθριο ιερό της θεάς της βλάστησης και της γονιμότητας, η Άρτεμις παρουσιάζεται να «συγκατοικεί» με γυναίκες όρθιες, ντυμένες με ποδήρη χιτώνα (Tunica) και πέπλο, πλαισιωμένες από αντικείμενα της καθημερινής τους ζωής (αδράχτι, μάλλινο κουβάρι, καθρέπτη, κοσμηματοθήκη· πρβλ. Παρ. 31). Πρόκειται ίσως για νεκρές που απολαμβάνουν το προνόμιο της εγγύτητας προς τη θεότητα. Μεταξύ αυτών είναι και η χορηγός του μνημείου ιέρεια Aelia Atena. Ο θεατής επισημαίνει ευθύς αμέσως την αντίθεση μεταξύ της κόσμιας εμφάνισης των κυριών και της απελευθερωμένης θεάς με την ελεύθερη κόμη που κυματίζει και της «ανάλαφρης» ενδυμασίας. Αυτή η αντίθεση ίσως προδίδει ότι η λατρεία της Αρτέμιδος ενσάρκωνε το όνειρο και τη δίψα της γυναίκας των ελληνορωμαϊκών χρόνων για υπέρβαση των «κοινωνικών επιταγών» και στο παρόν και στο μέλλον⁹⁰. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι σε κάποιες περιπτώσεις αντί του τόξου, στο αριστερό χέρι της θεάς (η οποία, όπως συμπεραίνουμε από αναθηματικές επιγραφές επιτελούσε και ιάσεις σε γονείς και παιδιά) εμφανίζεται ένα κλαδί, σύμβολο αθανασίας αλλά και αποτρεπτικής μαγείας (κάτι που την ταυτίζει με την Περσεφόνη). Παρόμοιο εσχατολογικό συμβολισμό έχει και η παρουσία ενός φιδιού μπροστά σ' ένα βωμό που καλύπτεται από δέντρο.

Επίσης μοναδική στον ελληνικό χώρο είναι η λατρεία στους Φ. του θεού των αγρών και του δάσους, Silvanus, που συχνά ταυτίζεται με τον Πάνα. Σώ-

89. Ελήφθη από Elliger, *Untewegs in Griechenland*, 58.

90. Η παρατήρηση ανήκει στον Elliger, *Unterwegs in Griechenland*, 64-65. Ο ίδιος επισημαίνει ότι με το Παγγαίο συνδέονταν η Αριάδνη/Libera, σύζυγος του Διονύσου, η Σεμέλη, η μητέρα του, και η Ευριδίκη γυναίκα του Ορφέα τον οποίο οι Μαινάδες σκότωσαν στο Παγγαίο. Μέχρι σήμερα μία μέρα το χρόνο αναβιώνει η Μητριαρχία σε χωριά της Μακεδονίας, η οποία ανάγεται στη Θράκη και τη Μικρά Ασία. Βλ. σχετικά http://www.serres.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=128&Itemid=99999999&limit=1&limitstart=1. Είναι αξιοσημείωτο ότι και σήμερα το Παγγαίο αποτελεί το γυναικείο Άγιον Όρος με κορυφαίο μοναστήρι αυτό της Εικοσιφοινικίσσης.

ζονται τα ονόματα 69 μελών του *κολλεγίου* των λατρευτών του (οι περισσότεροι σκλάβοι και απελεύθεροι υπό την αιγίδα του Ιερέα Magius Victor) σε τέσσερις στήλες. Το ιερό του, πρωτόγονα κατασκευασμένο σε βράχο της Ακρόπολης, είναι το μοναδικό στον ελλαδικό χώρο. Δημοφιλής ήταν και η λατρεία του Θρακός ιππέα, ο οποίος ήταν τόσο γνωστός στην ευρύτερη περιοχή ώστε στα αφιερώματα παρατίθεται η φράση *ΚΥΡΙΩ ΗΡΩΙ*. Ο «ανθρωποδαίμων» γιος του Ηιονέα (μυθικού ιδρυτού της Ηιόνας, αρχαίας πόλης στις εκβολές του Στρυμόνα) και της μούσας Κλειούς και μυθικός βασιλιάς των Ηδωνών Ρήσος (Ευριπίδης, *Ρήσος* 970) μεταλλάχτηκε σε ιερέα/ημίθεο θεραπευτή όχι μόνο των ανθρώπων αλλά και των ζώων. Όπως θα συμβεί μεταγενέστερα με τον χριστιανικό «Άγιο Γεώργιο», «εικονογραφείται» έφιππος και στεφανηφόρος, σε συνδυασμό είτε (α) με μία στρωμένη τράπεζα που παραπέμπει σε νεκρόδειπνο είτε (β) με το δέντρο της ζωής και τον όφι του Ασκληπιού, γνωστό σύμβολο της χθόνιας λατρείας των νεκρών⁹¹. Ο επονομαζόμενος *Σωτήρ* και λατρευόμενος σε ιερό στις υπώρειες του βουνού ως *Ήρωσ Αυλωνεΐτης*⁹² θεωρούνταν ότι εισακούει τις προσευχές και επικουρεί την ψυχή μετά θάνατον. Στους πρόποδες μάλιστα του Παγγαίου σώζεται βωμός που έχει εγείρει η ίδια η πόλη, τιμή που αποδόθηκε από αυτή μόνο στον Καίσαρα. Επίσης ο Τελεσφόρος έφηβος, συνοδός του θεραπευτή Ασκληπιού, συνδυάζεται με αιγυπτιακές θεότητες (Ισις και Σέραπις) που κερδίζουν σε δημοφιλία αφού στον *αιώνα του φόβου*⁹³ εισακούν τις ευχές και σώζουν από τα δεινά.

Εξαιρετικά διαδεδομένη, όπως αποδεικνύεται από τα νομίσματα της περιόδου, ήταν η λατρεία του Οκταβιανού Αυγούστου (Divus Iulius Augustus) και της Αυγούστας Λιβίας⁹⁴. Στην Αγορά (το Φόρουμ) σώζονται μνημεία της

91. Elliger, *Unterwegs in Griechenland*, 61.

92. Το όνομα το έλαβε από την πόλη Αυλώνα, ή από το ρόλο του ως προστάτη της αυλώνας, της στενής δηλ. διόδου που οδηγούσε από την πεδιάδα των Φιλίππων στην Πιερία κοιλάδα, ανάμεσα στα όρη Παγγαίο και Σύμβολο. Η ανεύρεση τρικλίνου βεβαιώνει τη σύνδεση της λατρείας με τελετουργικά δείπνα.

93. Πρβλ. τον τίτλο E.R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge 1965.

94. Σημειωτέον ότι η λατρεία ενός αυτοκράτορα σχετιζόταν σχεδόν πάντα με κάποια ευεργεσία του συγκεκριμένου αυτοκράτορα προς το λαό. Όπως σημειώνει ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος *το μονοπάτι προς την αιώνια δόξα τού να γίνεις θεός είναι το να βοηθήσεις τον θνητό άνθρωπο* (Φ.Ι. 2.18). Το κτίσιμο τεράστιου ναού προς τιμήν του ζώντος αυτοκράτορα Δομιτιανού και η πληθώρα των αγαλμάτων και βωμών προς τιμήν του σε όλον τον μικρασιατικό χώρο, την εποχή κατά την οποία γράφτηκε η Αποκ., αντικατοπτρίζει ακριβώς την ακμή και

Victoria (= νίκης) Augusta⁹⁵ και της Quies (= γαλήνη) Augusta. Μέχρι σήμερα βορειοανατολικά της αγοράς σώζονται οι βάσεις του μνημείου των ιερειών της. Πρόκειται για έργο που στήθηκε με τη δαπάνη μιας εξ αυτών. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει ότι πρόκειται για γυναίκες αριστοκράτισσες αφού μόνον εξαιρετικά εύποροι πολίτες μπορούσαν να γίνουν χορηγοί της καισαρολατρίας, η οποία περιελάμβανε θυσίες αλλά και αγώνες αθλητικούς και ποιητικούς. Σώζεται επίσης η σαρκοφάγος μιας άλλης ιέρειας. Το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα μνημεία των γυναικών γίνονται σεβαστά στις επόμενες γενιές αποδεικνύει το κύρος που διέθεταν στην τοπική κοινωνία οι ιέρειες που συνιστούσαν φορείς της ρωμαϊκής πολιτικής και «πρέσβειρες» του αυτοκράτορα, διαδραματίζοντας ταυτόχρονα καθοριστικό ρόλο στην εισαγωγή καινούργιων ανατολικών θεοτήτων. Η λατρεία του Αυγούστου ήταν ίσως ιδιαίτερα αγαπητή στις γυναίκες ένεκα του γεγονότος ότι ο συγκεκριμένος Αυτοκράτορας επιχείρησε να αναβιώσει τα αρχέγονα ήθη και να ανασυγκροτήσει το θεσμό της οικογένειας.

Π. ΛΥΔΙΑ⁹⁶

Ο Π. και οι συν αυτό *διατρίβουν* στην πόλη (12, 19· 14, 3· 18, 28· 15, 35· 16, 12· 20, 6· 25, 6. 14) χωρίς αμέσως να κηρύττουν/ευαγγελίζονται το Λόγο, που αποτελούσε το σκοπό για τον οποίο κλήθηκαν στη Μακεδονία. Μάλλον πρόκειται για ένα απαραίτητο στάδιο σιωπής και προσαρμογής στις ιδιάζουσες

την ευημερία, την οποία προκάλεσαν στον μικρασιατικό χώρο τα Σεβάστεια έργα του Δομιτιανού και γενικότερα η πολιτική αυτού του αυτοκράτορα, που ευνόησε αδύνατες επαρχίες του κράτους του. Η καισαρολατρία, συνεπώς, δεν ήταν πάντα επιβαλλόμενη άνωθεν από τη ρωμαϊκή εξουσία, αλλά αποτελούσε το αποτέλεσμα της λαϊκής αντίδρασης σε δύο τινά: στην ασφάλεια, την οποία παρείχε το ρωμαϊκό σύστημα διακυβέρνησης και στην τρομερή δύναμη την οποία είχε, έτσι ώστε και μέσα από δύσκολες εσωτερικές καταστάσεις (όπως τα γεγονότα που ακολούθησαν το θάνατο του Νέρωνα, 69 μ.Χ) να επιβιώνει. Στα χρόνια του Ιωάννη οι Σάρδεις ήταν πλούσια πόλη, αλλά είχε χάσει την παλιά της λαμπρότητα. Οι ίδιοι οι απόστολοι στα Λύστρα (Πρ. 14) όταν θεράπευσαν τον χωλό λατρεύτηκαν ως ολύμπιοι θεοί!

95. Πρβλ. S. Kremydi-Sicilianou, «Victoria Augusta on Macedonian Coins», <http://www.tekmeria.org/index.php/tekmiria/article/view/180/266>.

96. Πρβλ. τη διατριβή του Jean-Pierre Sterck-Degueldre, *Eine Frau namens Lydia. Zu Geschichte und Komposition in Apg 16, 11-15. 40* (WUNT II, 716), Tübingen: Mohr Siebeck 2004, όπου η Λυδία θεωρείται ως παράδειγμα χριστιανικής συμπεριφοράς αφού τελεσιουργείται δι' αυτής η τελική στροφή στα έθνη. Γι' αυτό και επιλέγεται ως σκηνικό μια ρωμαϊκή κολωνία, όπως οι Φίλιπποι. Γενικότερα για το ρόλο των γυναικών στις Πρ. βλ. Richter Reimer, *Frauen in der Apostelgeschichte des Lukas. Eine feministisch-theologische Exegese*, Gütersloh 1992. Μία απόπειρα διηγηματικής προσέγγισης βλ. Josef F. Spiegel, *Lydia. Purrhändlerin in Philippi. Ein biblischer Frauenroman*, Leipzig: Benno 2007.

συνθήκες της «μικρής» Ρώμης. Άλλωστε η τακτική των αποστόλων ήταν το κήρυγμα να αφορμάται πάντα από τη Συναγωγή των Ιουδαίων για να δηλωθεί η συνέχεια μεταξύ της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης και του νέου Ισραήλ με τον αρχέγονο αλλά και να απευθύνεται η πρόσκληση στους Έλληνες *φοβουμένους* οι οποίοι ήδη είχαν γνώση των αρχών της Π.Δ. Δεν γνωρίζω εάν αρκετοί από τα τέσσερα εκατομμύρια Ιουδαίων της Διασποράς «θεωρούσαν υποτιμητικό να ζουν μεταξύ των Ελλήνων και να ενστερνίζονται τον ελληνικό πολιτισμό παραμένοντας σώκλειστοι σ' ένα πνευματικό γκέτο και κατατασσόμενοι μεταξύ των βαρβάρων»⁹⁷. Το βέβαιο όμως είναι ότι ο Χριστιανισμός τούς πρόσφερε τη δυνατότητα να μνηθούν σε μια πίστη με οικουμενική προοπτική που αποτελούσε τη συνέχεια στη δική τους πατροπαράδοτη πίστη χωρίς να απαιτεί διατροφικούς ή άλλους περιορισμούς.

Έτσι την ημέρα του Σαββάτου οι απόστολοι Π., Τιμόθεος, Σίλας και Λουκάς εξέρχονται έξω (όπως με έμφαση παραδίδει το κείμενο) της πύλης/πόλης σε μία από τις πολυάριθμες πηγές/παραποτάμους. Το *ένομιζετο* (του Εκκλ. που προτιμάται αφού είναι δυσκολότερη γραφή από το *ένομιζομεν*), όπως και στο Λκ. 3, 23 (γενεαλογικό δέντρο του Ιησού), δεν έχει τη συνήθη σημασία του «νομίζω» ή «αναμένω», αλλά «παραδέχομαι ή ακολουθώ ως νόμο, ή νόμιμον,

97. Ο R. Stark, *Η εξάπλωση του Χριστιανισμού*, 100-102 συμπληρώνει τα εξής: «Οι ελληνιστές Ιουδαίοι ήταν η καλύτερα προετοιμασμένη ομάδα για την αποδοχή του Χριστιανισμού. Έχουμε ήδη δει πώς ο Χριστιανισμός ήλκυσε και τις ιουδαϊκές και τις ελληνικές πλευρές τους. Δημιούργησε μια ευδιάκριτα ελληνιστική συνιστώσα πάνω σε ιουδαϊκά θεμέλια. Ο Χριστιανισμός όμως, αντίθετα από τις πλατωνικές συλλήψεις του Φίλωνα, παρουσίασε μια υπερβολικά σφριγηλή εξωκοσμική πίστη, ικανή να δημιουργήσει ισχυρή δέσμευση. Οφείλουμε επίσης να σημειώσουμε ότι οι Ιουδαίοι της διασποράς θα διατηρούσαν λιγότερες αμφιβολίες απέναντι σε ένα Μεσσία που ήρθε στην Παλαιστίνη – ένα μέρος της αυτοκρατορίας που πολλοί εθνικοί θα θεωρούσαν ως πολύ απομονωμένο. Ούτε τα γεγονότα της Σταύρωσης θα είχαν τόσο εύκολα απωθήσει τους Ιουδαίους. Πράγματι, σε εβραϊκά χειρόγραφα προ της Σταύρωσης ο σταυρός ήταν ένα σύμβολο δηλωτικό του Μεσσία (Finegan 1992:348). Αντίθετα, πολλοί εθνικοί είχαν προφανώς πρόβλημα με την έννοια μιας θεότητας που εκτελέστηκε ως κοινός εγκληματίας. *Οι κοινωνικά περιθωριακοί Ιουδαίοι της διασποράς ήξεραν ότι η ρωμαϊκή δικαιοσύνη ήταν συχνά καιροσκοπική, και θα μπορούσαν επίσης να καταλάβουν τις μηχανορραφίες των αρχιερέων στην Ιερουσαλήμ.* Τέλος, φαίνεται λογικό να υποτεθεί ότι η κλιμακούμενη σύγκρουση μεταξύ της Ρώμης και των διαφόρων εβραϊκών εθνικιστικών κινημάτων επιβάρυναν ακόμη περισσότερο *το φορτίο της περιθωριοποίησης που βίωναν οι ελληνιστές Ιουδαίοι.* Αμέσως μετά την καταστροφή του Ναού, με τους Ιουδαίους εθνικιστές να σχεδιάζουν νέες επαναστάσεις, πλήθη ελληνιστών Ιουδαίων που δεν αισθάνονταν πλέον ισχυρούς εθνικούς δεσμούς με την Παλαιστίνη, πρέπει να μπήκαν έντονα στον πειρασμό να αποτραβηχτούν (Grant 1972. Downey 1962). Αυτοί είναι οι λόγοι που πρέπει να ανάγκασαν τους πρώτους ιεραποστόλους να επικεντρωθούν στους ελληνιστές Ιουδαίους».

ή σύμφωνα με το νόμο». Ο Λουκάς δηλ. επισημαίνει ότι η Προσευχή σύμφωνα με το νόμο εντοπιζόταν εκτός της πύλης (ή της πόλης σύμφωνα με το Εκκλ.). Δεν γνωρίζουμε εάν οι Ρωμαίοι δεν επέτρεπαν στους Ιουδαίους να κατέχουν Συναγωγή εντός του pomerium (= της επικράτειας) της Αποικίας, αφού τα δικαιώματα των Εβραίων είχαν κατοχυρωθεί και με αυτοκρατορικές εγκυκλίους (Ιώσ, *Αρχ.* 14. 211-28· 16. 162-66· 223-225· 19. 299-307), οι οποίες όμως, σύμφωνα με τον Witherington (*Acts*, 539-544), δεν αποδεικνύουν ότι ο Ιουδαϊσμός ήταν *religio licita*. Έτσι έστω κι αν πολλοί Ρωμαίοι διαπνέονταν από αντισημιτισμό και ο Ιουδαϊσμός θεωρούνταν δεισιδαιμονία/*superstitio* (Κικέρων, *Pro Flacco* 66· Τάκιτος, *Hist.* 5.5), οι Ιουδαίοι διέθεταν Συναγωγές σε άλλες κολωνίες. Ίσως το *ένομιζέτο* συνδέεται με το εξής γεγονός: στο *ζων/τρέχον ύδωρ* (το οποίο αποτελούσε πρώτης ποιότητας βαπτισματικό μέσον) μπορούσαν να τελέσουν οι οπαδοί της ιουδαϊκής θρησκείας τα *νενομισμένα* – τους καθαρμούς– και ιδίως οι γυναίκες στις προβλεπόμενες από το Λευιτικό περιόδους του βίου τους.

Το κήρυγμα του Χριστιανισμού στη Μακεδονία εγκαινιάζεται στο περιθώριο της πόλης (αφού και ο ίδιος ο Ιησούς εισήλθε στον κόσμο σε παρόμοιες συνθήκες)⁹⁸ *extra muros* (= εκτός των τειχών). Ενώ μάλιστα ήταν *άνδρας Μακεδόνας* αυτός που είχε απευθύνει την πρόσκληση για διάβαση και βοήθεια, οι πρώτοι ακροατές είναι γυναίκες, οι οποίες δεν ανήκουν στους αξιόπιστους μάρτυρες της ρωμαϊκής κοινωνίας-πυραμίδας, αφού και στους ίδιους τους μαθητές *τὰ ρήματα* των μυροφόρων *έφάνησαν* παραλήρημα (ώσεί λήρος· Λκ. 24, 11). Επίσης όπως συμπεραίνεται και από τη Λυδία, οι συγκεκριμένες δεν ήταν (τουλάχιστον όλες) Μακεδόνισσες στην καταγωγή. Ήταν είτε Ιουδαίες παντρεμένες με εθνικούς είτε εθνικές φίλα προσκείμενες προς τον Ιουδαϊσμό καθώς γοητεύονταν από (α) το μονοθεϊσμό, (β) την ηθική που καταρρακώνόταν στα δημοφιλή στην περιοχή διονυσιακά δρώμενα αλλά και (γ) τις δυναμικές γυναικείες μορφές της Βίβλου, όπως ήταν η Μαριάμ της Εξόδου (15, 20), η Δεβώρα (Κρ. 4, 4), η Ολδά (Δ' Βασ. 22,14), η Ρουθ, η Εσθήρ και η Ιουδείθ. Ήδη επισημάνθηκε ο ιδιαίτερος δεσμός των γυναικών και στη Μακεδονία με τη θρησκεία και με τη σημασία της λατρείας-θυσίας αλλά και της ουσιαστικής αναζήτησης του θείου. Ο Ιουδαϊσμός ικανοποιούσε άριστα αυτή την τάση αφού οι γυναίκες σε αντίθεση προς τους άνδρες δεν ήταν υποχρεωμένες να υποστούν την περιτομή για να ενταχθούν πλήρως στο λαό του Θεού. Μάλιστα στην πε-

98. Είναι αξιοσημείωτο ενώ τα προβεβλημένα ιερά των Φιλίππων συνδέονται με το όρος Παγγαίο, η αληθινή λατρεία-Προσευχή διεξάγεται παρά ποταμόν, όπου θα τελεστεί και η βάπτισή της Λυδίας και του οίκου της.

ρίπτωση της Προσευχής των Φ. δεν γίνεται καμία νύξη ανάγνωσης των ιερών κειμένων. Ιδίως στη μικρασιατική Διασπορά στο πνεύμα της γυναικείας χειραφέτησης που πνέει στην Αυτοκρατορία τον 1ο αι. μ.Χ. απαντούν, ιδίως σε ευρήματα Συναγωγών από τη Μικρά Ασία, οι τίτλοι *ἀρχισυναγωγος*, *ἀρχήγισσα*, *πρεσβυτέρα*, *μήτηρ τῆς συναγωγῆς*, *ἰέρεια* και *pateressa* (πρβλ. *Αρχ.* 18.3.5· *Πόλ.* 2.20.2). Βεβαίως δεν γνωρίζουμε εάν οι συγκεκριμένοι τίτλοι αποτελούσαν απλώς επαίνους για ευεργεσίες που παρείχαν οι συγκεκριμένες γυναίκες ή εάν ανταποκρίνονται σε ουσιαστικούς ρόλους που διεδραμάτιζαν στο πλαίσιο της λειτουργίας της Συναγωγής. Ένεκα και των σχέσεων της Μακεδονίας και της Θράκης με τη γειτονική Μ. Ασία δεν αποκλείεται αυτές (οι συγκεκριμένες γυναίκες), οι οποίες όπως ήδη διαπιστώθηκε αποτελούσαν φορείς νέων θρησκειών, να συνιστούσαν τον πυρήνα της διάδοσης του Ιουδαϊσμού, ο οποίος κατόπιν ανδρώθηκε αφού τον 3ο αι. μ.Χ. μαρτυρείται Συναγωγή και δύο μέλη της: ο Σίμων ο Συμυρναίος και ο Οξυχόλιος.

Οι μαθητές δεν απογοητεύονται από το ποιόν του ακροατηρίου ούτε για την εικόνα που θα μπορούσαν να δώσουν προς τους έξω συναγελαζόμενοι μια συντροφιά γυναικών. Ακολουθώντας το πρότυπο του Ιησού, ο οποίος σύμφωνα με το Λκ. 8, 2-3 ήλκυσε και μαθήτριες (που τελικά αναδείχθηκαν σε «αποστόλους των αποστόλων» διά του κηρύγματος της Αναστάσεως), και μάλιστα προερχόμενες από υψηλά κοινωνικά στρώματα (όπως η *Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου* 8, 3) λαλούν στις συνελθούσες γυναίκες και μάλιστα χωρίς να στέκονται ὀρθιοι (*ἀφ' ὑψηλοῦ*) όπως έπρατταν οι ραβίνοι στις Συναγωγές την ημέρα του Σαββάτου κατά την ανάγνωση του Μωϋσή και των Προφητών, η οποία συνοδευόταν από Ομιλία (πρβλ. Λκ. 4, 16 κε.). Σύμφωνα με το Ιω. 4 και ο Ιησούς καθισμένος παρά την πηγή του Ιακώβ εκτός της Συχάρ συνδιαλέγεται με τη Σαμαρ(ε)ίτισσα, η οποία όμως δεν διέθετε συγκροτημένο οίκο (όπως αντιθέτως συμβαίνει με τη Λυδία).

Ο τόπος συνάντησης με τις συνελθούσες γυναίκες χαρακτηρίζεται από τον Λουκά ως *Προσευχή*. Στις πηγές ο συγκεκριμένος όρος αναφέρεται στον τόπο συνάθροισης των Ιουδαίων, και μάλιστα είναι αρχαιότερος του όρου *Συναγωγή*, αφού χρησιμοποιείται ήδη από την πτολεμαϊκή εποχή τον 3ο αι. π.Χ. για ευκτήριους οίκους που χρησιμοποιούνταν κατεξοχήν για δοξολογία και δέηση και εντοπίζονταν ίσως αρχικά στην Αίγυπτο⁹⁹. Η χρήση του εγκαταλείφθηκε από τους Ιουδαίους, όταν εθνικοί και χριστιανοί άρχισαν να τον χρη-

99. Άλλα ονόματα είναι τα *σαββατεῖον*, *σεμνεῖον*, *διδασκαλεῖον*, *ιερός τόπος/περίβολος*, ενώ η Κοινότητα ονομαζόταν *σύνοδος*, *συμφοίτησις*, *πολίτευμα* κ.ο.κ.

σιμοποιούν προς αποφυγή θρησκευτικού συγκρητισμού. Ο όρος *Συναγωγή* (ο οποίος στα διακόσια χωρία των Ο¹⁰⁰ σημαίνει τη σύναξη ολόκληρης της κοινότητας του Ισραήλ, αλλά και ανθρώπων, κτηνών και αντικειμένων) μαρτυρείται ως προσδιορισμός του τόπου της λατρείας μόλις τον 1ο αι. μ.Χ.¹⁰¹ όταν αυξάνονται και οι χρήσεις του συγκεκριμένου κτηρίου που στέγαζε τη σύναξη των Ιουδαίων (φιλοξενία, διεξαγωγή γευμάτων, δικαστηρίων, συλλογή χρημάτων για το Ναό). Αυτό αποδεικνύει η επιγραφή του Θεοδοτίωνα (CIJ 1404) από την Ιερουσαλήμ που ανακαλύφθηκε το 1913 και η πλειονότητα των ερευνητών χρονολογεί πριν την άλωση της Πόλης (70 μ.Χ.). Σε αυτήν ο όρος *Συναγωγή* σημαίνει και τη σύναξη και τον τόπο, ενώ δεν μνημονεύεται η προσευχή, η οποία προφανώς στην Ιερουσαλήμ αναπεμπόταν στο Ναό¹⁰²:

1 Θ[ε]όδοτος Ουεττηνοῦ, ἱερέυς και
 2 ἀ[ρ]χισυνάγωγος, υἱὸς ἀρχισυν[αγώ]-
 3 γ[ο]υ, υἱὸνδὸς ἀρχισυν[α]γώγου, ὠικο-
 4 δόμησε τὴν συναγωγ[ή]ν εἰς ἀν[άγ]νω-
 5 σ[ιν] νόμου καὶ εἰς [δ]ιδαχ[ή]ν ἐντολῶν, καὶ
 6 τ[ὸ]ν ξενώνα κα[ὶ τὰ] δώματα καὶ τὰ χρη-
 7 σ[τ]ήρια τῶν ὑδάτων εἰς κατάλυμα τοῖ-
 8 ς [χ]ρήζουσιν ἀπὸ τῆς ξέ[ν]ης, ἦν ἐθεμε-
 9 λ[ίω]σαν οἱ πατέρες [α]ὐτοῦ και οἱ πρε-
 10 σ[β]ύτεροι και Σιμων[ί]δης.

100. Εκτός ίσως του Αρ. 16, 24. Βλ. σχετικά C. Claussen, «Die jüdische Synagoge», *Neues Testament und Antike Kultur*, Band 2, (Hgg K. Erlemann...) Neukirchener 2004, 200-210, 201.

101. Σε μία επιγραφή της Βερενίκης στη βορειοφρικανική Κυρηναϊκή (55/56 μ.Χ.) ο όρος σημαίνει και τη σύναξη και το χώρο. Ο Ιώσηπος χρησιμοποιεί τον όρο οκτώ φορές για να σημάνει και τον τόπο στην παραθαλάσσια Καισάρεια (*Πόλ.* 2. 285. 289), Δόρα (*Αρχ.* 19. 300. 305) και στην Αντιόχεια (*Πόλ.* 7. 44). Για τη Συναγωγή στην Τιβεριάδα χρησιμοποιεί κατ' εξαίρεσιν τον όρο *Προσευχή* (*Βίος* 277.280.293) επειδή ίσως το κτήριο ήταν μεγάλο και συγκρινόταν με το Ναό. Τον όρο *Προσευχή* χρησιμοποιεί και για τους χώρους σύναξης της Αιγύπτου (*Αππίων* 2.10), ενώ ο Φίλων για αντίστοιχους της Αλεξάνδρειας και της Ρώμης (*Φλάκ.* 41.45.47-49.53.122· *Νόμ.* 132· πρβλ. *Προσευκτήριον*· *Βίος Μωυσ.* 2.216). Η αρχιτεκτονική δομή της Συναγωγής (όπως αυτής στα *Γάμλα* ανατολικά της Γεννησαρέτ) προσομοιάζει στα δημόσια κτίρια της ελληνιστικής περιόδου που ονομάζονταν *βουλευτήριο* και *εκκλησιαστήριο*.

102. T. Corsten, «Inschriften/ Epigraphik», *Neues Testament und Antike Kultur*, Band 1, (Hgg K. Erlemann ...) Neukirchener 2004, 125-130, 129. Οι 480 Συναγωγές της Ιερουσαλήμ συνήθως στεγάζονταν σε ιδιωτικές κατοικίες. Η αρχαιότερη Συναγωγή της Διασποράς βρέθηκε στη Δήλο ενώ βρέθηκαν και επιγραφές προς τιμήν του Θεού του Υψίστου.

Ο Λουκάς, ο οποίος συνήθως χαρακτηρίζει τον τόπο συνάθροισης των Ιουδαίων ως *Συναγωγή*, χρησιμοποιεί εν προκειμένω τον όρο *Προσευχή*, διότι προφανώς αυτό τον όρο χρησιμοποιούσαν στους Φ. για το σημείο εκκλησιασμού των Ιουδαίων. Αυτό συνέβαινε διότι στην πόλη υπήρχε περιορισμένος αριθμός μελών (αφού ήταν απαραίτητοι τουλάχιστον δέκα άνδρες [minyān=απαρτία] για τη συγκρότηση Χάβρας)¹⁰³ που πιθανόν δεν ήταν τόσο ευκατάστατα για να ιδρύσουν Συναγωγή και ο συγκεκριμένος χώρος χρησιμοποιούνταν κατεξοχήν για προσευχή, στοιχείο στο οποίο ο Λουκάς δίνει ιδιαίτερη έμφαση¹⁰⁴. Οντως από τις επιγραφές συνάγεται ότι η παρουσία των Ιουδαίων στην περιοχή τον 1ο αι. μ.Χ. ήταν ισχνή, αφού η Συναγωγή χρονολογείται, όπως ήδη επισημάνθηκε, τον 3ο αι. μ.Χ. Επίσης είναι αξιοσημείωτο ότι στην *Προς Φιλιππησίους* (Φιλ.) ο Παύλος δεν χρησιμοποιεί ως τεκμήρια αγιογραφικά χωρία αλλά εικόνες από τον αθλητισμό και την πολιτική (3, 13-14, 20), ενώ και στην υπό εξέταση περικοπή ο Απόστολος των Εθνών και οι συν αυτό κατηγορούνται ενώπιον των αρχών της πόλης για εισαγωγή ιουδαϊκών εθίμων. Εάν ήταν κυρίαρχη η ιουδαϊκή παρουσία, όπως για παράδειγμα στις Σάρδεις, τέτοια μομφή θα ήταν *ανόητη*, καθώς επιπλέον τα ιουδαϊκά ήθη, όπως ήδη σημειώθηκε, προστατεύονταν με αυτοκρατορικά διατάγματα.

Αίνιγμα συνιστά ακόμη και σήμερα ο ακριβής τόπος της Προσευχής. Έχουν προταθεί τα εξής σημεία: 1. Εκεί όπου έχουν έλθει στο φως τα θεμέλια ανίδιας από την εποχή του Αυγούστου και η *λεωφόρος* Εγνατία εισέρχεται στη ρωμαϊκή κολωνία, 2,5 χλμ. δυτικά της Πύλης της Αμφίπολης (*Δυτική Πύλη*). Προϋποθέτει πέντε χλμ. πεζοπορία, κάτι το οποίο δεν επιτρέπει ο μωσαϊκός Νόμος για την ημέρα του Σαββάτου (Πρ. 1, 12). 2. Λίγες εκατοντάδες μέτρα πριν τη Δυτική Πύλη, όπου η Εγνατία στρίβει αριστερά προς δυσμάς και απαντά σήμερα ένα παρεκκλήσιο/ Βαπτιστήριο προς τιμήν της Λυδίας. Εκεί ρέει ο Γανγκίτης/Ζυγάκτης, του οποίου η πηγή τοποθετείται από τον Αππιανό (4.106¹⁰⁵)

103. Στην Αίγυπτο οι όροι *Προσευχή* και *Συναγωγή* χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα. Στην περίπτωση αυτή ο όρος *Προσευχή* χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον τόπο συνάθροισης, ενώ ο όρος *Συναγωγή* αναφέρεται στη συγκέντρωση των ατόμων. Ο Φίλων χρησιμοποιεί τον όρο *Προσευχή*, όταν θέλει να αναφερθεί στο κτίριο της Ιουδαϊκής κοινότητας, αποκλειστικά για την Αίγυπτο. Σχετικά βλ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 143 και σημ. 91.

104. *Κεφάλαια Πατέρων* 3, 7: *Όταν δέκα (άνδρες) κάθονται ὁμοῦ καὶ ἀσχολῶνται περὶ τὸν Νόμον, ἡ Παρουσία ἐδρεύει μεταξύ των ὡς (ἐν τῇ Γραφῇ) λέγεται: «Ὁ Θεὸς ἴσταται ἐν τῇ θείᾳ συναθροίσει» (Ψ. 80 [81], 1).*

105. *Καὶ ποταμὸς ἔστι Ζυγάκτης, ἐν ᾧ τοῦ θεοῦ περᾶντος τὸ ἄρμα τὸν ζυγὸν ἄζαι λέγουσι καὶ τῷ ποταμῷ γενέσθαι τὸ ὄνομα. κατοφερὲς δ' ἔστι τὸ πεδίον, ὡς ἐπίδεδιον μὲν εἶναι τοῖς*

πλησίον των Φ. Εκεί όμως ανασκάφηκαν ταφικά μνημεία και σαρκοφάγοι, που αποδεικνύουν την ύπαρξη νεκρόπολης τον 1ο-2ο αι. μ.Χ. Συνεπώς το σημείο είναι «ακάθαρτο» για τη Σύναξη των Ιουδαίων. 3. Τριακόσια μέτρα δυτικά της δυτικής πύλης σε σημείο όπου ο Γανγκίτης πλησιάζει την πόλη στα πενήντα μέτρα. Αυτό το σημείο προσεγγίζεται εύκολα ενώ ταυτόχρονα δεν αποτελεί πολυσύχναστο σταυροδρόμι¹⁰⁶.

Καί τις γυνή ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν, ἧς ὁ Κύριος διήνοιξεν τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

Από τις γυναίκες η μόνη που ασπάζεται το κήρυγμα είναι η Λυδία, η οποία με την παρουσία της πλαισιώνει την περικοπή των Φ. Το σπάνιο όνομα Λυδία (που είναι γνωστό από τον Οράτιο· *Odes* 1.25) μάλλον δεν ήταν το κύριο όνομα της προσήλυτης, αλλά *εθνοτικό* (< Λυδία). Τέτοια ονόματα μαρτυρούνται στις επιγραφές των Φ. και για άλλους κατοίκους που δεν είχαν τη ρωμαϊκή *πολιτεία* (*incolae*). Από κάποιους ταυτίζεται με την *Ευδοσία* ή τη *Συντύχη* της Φιλ. 4, 2, αν και δεν πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα ως έμπορος να ταξίδευε, όπως ο σκηνοποιός Ακύλας και η Πρίσκιλλα, επιτελώντας ταυτόχρονα και ιεραποστολή. Γι' αυτό και σύμφωνα με άλλους ερευνητές ανήκει στους *άγιους ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας* (ένεκα και της ιδιαίτερης σχέσης του αυτοκράτορα με την πορφύρα) που αποστέλλουν από τη Ρώμη ή την Έφεσο χαιρετισμούς στην Εκκλησία των Φ. (Φιλ. 4, 22).¹⁰⁷ Το γεγονός ότι το πρόσωπό της εισάγεται στην αφήγηση με τη φράση *Καί τις γυνή* (και όχι με οριστικό άρθρο) μάλλον σημαίνει ότι η συγκεκριμένη γυναίκα, η πρώτη Ευρωπαϊά χριστιανή, ήταν άγνωστη και στην Κοινότητα που απευθύνεται ο Λουκάς αλλά και στην Εκκλησία γενικότερα της τρίτης γενιάς. Άλλοι την ταυτίζουν με την *Ιεζάβελ, τὴν λέγουσα ἑαυτὴν προφήτην* που μνημονεύεται αρνητικά στην Επιστολή της Αποκ. προς την Εκκλησία των Θυατείρων (Αποκ. 2, 20).

ἄνωθεν ὀρμῶσιν ἐκ τῶν Φιλίππων, ἄναντες δὲ τοῖς ἐξ Ἀμφιπόλεως βιαζομένοις. Στην ελληνική μυθολογία αναφέρεται η κλοπή της Περσεφόνης από τον θεό του Άδη Πλούτωνα. Τη στιγμή που αυτός διέσχιζε κάποιον ποταμό, έσπασε ο ζυγός από το άρμα του και τότε έδωσε στον ποταμό το όνομα.

106. Το σημείο αυτό προτιμά ο Pilhofer. Πρβλ. Elliger, *Unterwegs in Griechenland*, 45.

107. Αυτό το πρόσωπο έχει ταυτιστεί (α) με τη Σαμβάτη, που ήταν ιέρεια της χαλδαϊκής Σίβυλλας στο Σαμβαθείο, (β) μια μαθήτρια του Παύλου και (γ) τη Λυδία. Σημειωτέον ότι στην ίδια πόλη έδρασαν τον 2ο αι. οι «προφήτισσες» του Μοντανισμού, στοιχείο που αποδεικνύει την άθηση του ενθουσιαστικού στοιχείου ιδίως στον γυναικείο χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής.

Δύο επιγραφές (JRPVRARI¹⁰⁸ 646/L035) μαρτυρούν την ύπαρξη στη Μακεδονία πορφυροβάφων με καταγωγή την πόλη της Λυδίας, τα Θυάτειρα (σημ. Akhisar). Αυτά ήταν μακεδονική αποικία επί της οδού που συνδέει τον Πέργαμο (όπως ονομαζόταν η συγκεκριμένη πόλη αντί του θηλυκού η Πέργαμος που έχει καθιερωθεί σήμερα) με τις Σάρδεις, γνωστή ένεκα της παραγωγής υφασμάτων και της βιοτεχνίας πορφύρας, όπου δέσποζαν άνδρες όπως ο M. Aurelius Alexander Moschianus από την Ιεράπολη της Φρυγίας¹⁰⁹. Προφανώς οι Φ. ένεκα (όχι μόνο της θέσης επί της Εγνατίας και του δεσμού τους με την Αιώνια Πόλη αλλά) και του άφθονου νερού που διευκολύνει την επεξεργασία πορφύρας φιλοξενούσαν αντίστοιχους βιοτέχνες από τα Θυάτειρα. Η Λυδία δεν αλίευε ούτε επεξεργαζόταν αλλά ως *πορφυρόπωλις* εμπορευόταν πορφύρα¹¹⁰.

Η Λυδία ήταν μάλλον ελληνικής καταγωγής (αφού οι Ρωμαίες δεν κατονομάζονταν με το όνομά τους αλλά με το οικογενειακό). Πιθανότατα ήταν χήρα αφού διαθέτει οίκο (= οικογένεια). Ήταν ίσως *απελεύθερη*¹¹¹ αν και αυτό δεν

108. *Τὸν πρῶτον ἐκ τῶν πορφυροβάφων Ἀντίοχον Λύκου Θυατείρην τὸν εὐεργέτην καὶ ἡ πόλις ἐτίμησεν*: δημοσιεύθηκε πρώτη φορά από τον Σταύρο Μερτζίδα στο έργο του *Οι Φίλιπποι. Έρευνα και μελέται χωρογραφικαί*, Κωνσταντινούπολη, 1897. Σχετικά βλ. Αικ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 127 και σημ. 43. Στη Θεσσαλονίκη οργανωμένη ομάδα πορφυροβάφων (*συνήθεια*) τιμά ένα μέλος της καταγόμενο από τα Θυάτειρα: *ἡ συνήθεια τῶν πορφυροβάφων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης Μένιππον Ἀμιουτὸν καὶ Σεβήρον, Θυατείρον μνήμης χάριν* (γύρω στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ.). Λαμβάνουν μάλιστα το όνομα της γειτονιάς όπου κατοικούν, καθώς μάλλον ήταν και άλλοι πολλοί σε άλλες γειτονιές. Υλικό πορφύρας είναι άλλωστε γνωστό στη Μακεδονία ήδη από τους μακεδονικούς τάφους. Βλ. Steimle, *Religion im Römischen Thessaloniki*, 194-5. Ο ερευνητής μάλιστα καταφάσκει στην υπόθεση ότι ο Π. έμεινε στον Ιάσωνα στη Θεσσαλονίκη κατόπιν των συστάσεων της Λυδίας.

109. Βλ. σχετικές μαρτυρίες στο D.W. Gill, «Acts and the Urban Elites», *Graeco-Roman Setting II* (D.W. Gill/ C. Gempf) Michigan: Eerdmans 1994, 105-118, 114-7.

110. Ο όρος *Purpurarius* (που χρησιμοποιείται στη Βουλγάτα για να αποδοθεί το επάγγελμα της Λυδίας) χρησιμοποιούνταν και για τους παραγωγούς πορφύρας (που εξάγεται από από το βρασμό δύο ειδών οστράκων/ κοχυλιών *murex* με κατακόκκινο σαν αίμα χρώμα αλλά και από φυτά και μέταλλα) αλλά και από τους εμπόρους, όπως ήταν η Λυδία η οποία ονομάζεται *πορφυρόπωλις* (16, 14). Ήταν πολύ ακριβό υλικό ένεκα έλλειψης των οστράκων ενώ η τιμή του ποίκιλλε ανάλογα με τη λάμψη και τη διάρκεια που είχε.

111. Σύμφωνα με την Κ. Μελέτη, «είναι ιδιαίτερα πιθανό η Λυδία να ήταν *απελεύθερη* του αυτοκράτορα. Δύο είναι τα στοιχεία, που συνηγορούν υπέρ της θεωρίας αυτής. Το πρώτο στοιχείο είναι το εμπόριο πορφύρας. Όπως αναφέρθηκε, το εμπόριο αυτό ήταν μονοπώλιο του Καίσαρα κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους και είχε ανατεθεί στους *απελεύθερους* του αυτοκράτορα. Το δεύτερο στοιχείο είναι το όνομα της Λυδίας. Συνηθίζεται οι *απελεύθεροι* να λαμβάνουν το όνομα της περιοχής από την οποία προέρχονται». Σχετικά με τα δύο αυτά στοιχεία βλ. *NewDocs2*, 27-28 και 53-54 αντίστοιχα.

συμβαίνει με την Ιούλια Λυδία από τις Σάρδεις και αυτήν από την Έφεσο (που επονομαζόταν επίσης Laterane)¹¹². Ως κάτοικος/incola της πόλης δεν είχε τα προνόμια των Ρωμαίων πολιτών αφού δεν ανήκε στα υψηλά κοινωνικά στρώματα (honestiores)¹¹³ αλλά στους humiliores. Ένεκα του εμπορεύματός της, όμως, συναγελαζόταν με «υψηλά ιστάμενους» ενώ διέθετε και οικονομική άνεση καθώς το επάγγελμά της ήταν ιδιαίτερα προσοδοφόρο αφού συνδεόταν με τη δικαιοδοσία ή και το μονοπώλιο του αυτοκράτορα¹¹⁴. Από τις Πρ. αποδεικνύεται ότι κατέχει οικία με δυνατότητα φιλοξενίας, ενώ πιθανότατα διέθετε (α) μέσο (υποζύγιο και κάρο) για να μεταφέρει το εμπόρευσμά της και (β) κεφάλαιο για την αγορά του και την αποθήκευση. Σημειωτέον ότι νότια του Φόρουμ, κατά μήκος της ονομαζόμενης *Εμπορικής Οδού* στην Αγορά (macellum) που τροφοδοτούσε όλη τη θρακική ενδοχώρα, εντοπίστηκαν από την αρχαιολογική σκαπάνη έντεκα μαγαζιά. Ένα εξ αυτών ήταν ίσως και της Λυδίας, όπου πουλούσε πορφυρά αυτοκρατορικά ενδύματα, περιπόρφυρη τήβεννο (toga praetexta), καλύμματα για ανάκλιντρα, χαλιά και μαντίλια, με χρωματικές αποχρώσεις που ποίκιλλαν από ερυθρό κόκκινο μέχρι μοβ και μπλε. Η πορφύρα, που παράγεται από δύο ειδών κογγύλια (το επονομαζόμενο τρομπέτα και το αυθεντικό πορφυρούν) αλλά και από φυτά (ερυθρόδανο το βαφικό, ριζάρι, που είναι όμως κατώτερης ποιότητας)¹¹⁵ και ορυκτά, χρη-

112. Βλ. σχετικές μαρτυρίες στο Gill/ Gempf, *Graeco-Roman Setting II*, 114-7, 173, 184-187, 413, 564.

113. Εκπρόσωποι τέτοιων (όπως ήταν οι Κορνήλιος, Σέργιος Παύλος, Γαλλίων) δεν μνημονεύονται ούτε στη Φιλ.

114. Αυτό συνέβαινε τουλάχιστον επί Νέρωνα. Βλ. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, 671 υποσ. 50.

115. Ο Κ. Σιαμάκης, «Χρώματα», <http://www.philologus.gr/1/44-1450-600-x/125-2010-01-24-11-45-53>, 15, σημειώνει τα εξής: «Το βαφικό φυτό ερυθρόδανον ή σήμερα στη βοτανική επιστήμη λεγόμενο ρουβία η βαφική (rubia tinctoria) είναι ένα σταχτί χνουδωτό φυτό με καυλό τετράγωνης διατομής, με το οποίο οι χωρικοί κάναμε σάρωθρα της αυλής και του μαντριού· λέγεται λαϊκά ριζάρι και παλιά χρησιμοποιόταν για να βάφονται κόκκινα τα μάλλινα· η βαφή του έπιανε σε ζωϊκές ύλες (μαλλί και δέρμα)· αλλ' από το 404 π.Χ. πήρε το όνομα κιννάβαρι ο θειούχος υδράργυρος (HgS), το μοναδικό μέταλλευμα του υδραργύρου, ο οποίος ανακαλύφθηκε τότε άκριβως στη Μικρασιατική Ελλάδα. Από τὸ κιννάβαρι γίνεται σήμερα τὸ κόκκινο κραγιόν των χειλέων, στη δε αρχαιότητα εκτός απ' αυτό γινόταν και η κόκκινη μελάνη. Το προϊστορικό πορφύρεον-πορφυρούν και το ιστορικό κινναβάρινον, που αναφέρουν πρώτοι ο Αριστοτέλης κι ο μαθητής του Θεόφραστος, είναι ένα και το ίδιο χρώμα, οργανικά κι εξίτηλα και τα δύο πρώτα κι έπειτα το δεύτερο ανόργανο κι ανεξίτηλο· και είναι η γλυκύτερη παραλλαγή του πιο γλυκού χρώματος, του κοκκίνου. Γι' αυτό ήδη από τ' αλεξανδρινά χρόνια μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (300 π.Χ. – 1453 μ.Χ.) οι βασιλείς

σιμοποιούνταν επίσης για τη διακόσμηση ειληταρίων, το βάνιμο μαλλιών αλλά και τοίχων και τον καλλωπισμό προσώπου. Επιπλέον η στάχτη από τα καμένα όστρακα είχε (με τη μορφή αλοιφής ή σκόνης) θεραπευτικές χρήσεις (για εγκαύματα, ερεθισμένες αμυγδαλές, οιδήματα των αυτιών, στομαχόπορους), κάτι που συνεπάγεται ότι πελάτες της ήταν και άνθρωποι κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων. Σύμφωνα με τη Μελέτη, η Λυδία ίσως με τους Ιουδαίους είχε έλθει αρχικά σε επαφή σε κάποιο επαγγελματικό θίασο¹¹⁶ πορφυροβάφων καθώς και οι Εβραίοι είχαν μάθει από τους Χαναanaίους/Φοίνικες¹¹⁷

και αυτοκράτορες απαγόρευσαν τη χρήση του στους κοινούς θνητούς, ώστε να το χρησιμοποιούν μόνον οι ίδιοι –ήταν άλλωστε ως χρωστική ουσία ήδη σπάνια η πορφύρα μετά την επί χιλιετίες εξοντωτική αλιεία της, κι ακόμη πιο σπάνια η νεοφανής ορυκτή ουσία κιννάβαρι– για τα βασιλικά ρούχα τους και για τη μελάνη της υπογραφής των, του λόγου τους, του προστάγματός των· [...] στα δε σφζόμενα αυτόγραφα βυζαντινά αυτοκρατορικά διατάγματα τα λεγόμενα χρυσόβουλλα, τα γραμμένα με μαύρη μελάνη, όπου κι αν συναντάται η λέξι λόγος, σ' οποιαδήποτε πτώσι, γράφεται κόκκινη με κιννάβαρι· αυτή και η υπογραφή του αυτοκράτορος· παρ' όλο που είναι μελάνη ανόργανη, λέγεται και κόγχη (= κογχύλι) και κόχλος (= κοχλίας), επειδή πριν από την ανακάλυψι του κινναβάρους γινόταν από πορφύρα. Αυτό είναι το χρώμα το άλυκο (λατινοφράγκικος τονισμός κατά τα δαμάσκηνον και Παλαιστίνη) ήτοι αλυκόν (= θαλάσσιο, αλουργές αλουργόν και στον Όμηρο αλιπόρφυρον). Απ' αυτά κατάγονται και οι νεοελληνικές λέξεις και φράσεις ο ήλιος βασιλεύει (= φοράει πορφυρά, γίνεται κόκκινος), ηλιοβασίλεμα, του λόγου σου, ελόγου σου (η μεγαλειότης σου, η εξοχότης σου), πορφυρογέννητος. Σε μερικούς μόνο άνωτάτους αξιωματούχους των οι βασιλείς επέτρεπαν, όπως είπα, τη μερική χρήση αυτού του χρώματος σα γαλόνη αξιώματος».

116. Η Ch. Koukouli-Christantaki, *Colonia Iulia Augusta Philippensis*, 23, αναφέρει ότι ο λαός στους Φιλίππους ήταν οργανωμένος σε κολλέγια.

117. Σημειώτεον ότι και η λέξη *Χαναάν* σημαίνει χώρα πορφύρας. Ήδη στις επιστολές της Αμάρνα (15ος-14ος αι. π.Χ.) οι κάτοικοι της Χαναάν αποκαλούνται *Kinanuḫ Kinahhu*, δηλ. Χαναanaίοι (= πορφυροί). Για την ενασχόληση των Εβραίων με την πορφύρα βλ. Κοσμά Ινδικοπλεύστη, *Χριστιανική Τοπογραφία* SC. 141. 3.70.10.21-23. Ο Σιαμάκης, ό.π., 18 επίσης επισημαίνει: «Το όνομα *Φοινίκη* προέρχεται από το < Φόνος ή φοῖνος (κατά τα Φόβος - Φοῖβος, πόα - ποία, ρόα - ροία, ποῶ - ποῖῶ, μόρα - μοῖρα, κλπ.). Έτσι στην προϊστορική ελληνική λεγόταν το αίμα, γι' αυτό και το "βάφω κόκκινα" λεγόταν *φοινίσσω* και το κόκκινο χρώμα *φοινόν* ή *φοινικόν* - *φοινικοῦν* ή *φοινίκεον*, κι ο λαός Χαναάν που κατεργαζόταν κι εμπορευόταν αυτό το χρώμα λεγόταν από τους Έλληνες Φοίνικες και *Φοίνισσαι* (= βαφείς του κοκκίνου)· κι αυτή η χρωστική ουσία ήταν το αίμα του θαλασσίου κογχυλιού πορφύρα. Ο τέτοιος κόκκινος στον Όμηρο λέγεται άλλοτε *φοινός* (*αἷματι φοινός*) κι άλλοτε *φοινικοίς*, στον Ηρόδοτο *φοινίκεος*, στον Ξενοφόντα *φοινικοῦς*, αλλά τον Ε' και Δ' π.Χ. αιώνα η λέξι σημαίνει το χρώμα του πυρός, το *πύρινον* ή *φλόγινον* ή *φλογῶδες*, περίπου το κεραμιδί ή σομόν· διότι ο Αριστοτέλης λέει: *Αἱ καπνώδεις φλόγες και οἱ ἄνθρακες, ὅταν ὧσι διακεκαυμένοι, φαίνονται χρώμα ἔχοντες φοινικοῦν*. Γι' αυτό και ήδη από τον Όμηρο εμφανίζονται και τα προσδιοριστικότερα και πραγματολογικώς πιο εστιασμένα *πορφύρεον* - *πορφυροῦν* και *αλιπόρφυρον*, κι από τον Ε' π.Χ. αιώνα τα *αλουργές* - *αλουργόν* και *αίματῶδες* και άλλα με συνθετικό το *αἷμα*, που δηλώνουν σαφώς το

την τέχνη επεξεργασίας της πορφύρας που τους συνέδεσε και με τα Κύθηρα, την Ερμιόνη ίσως και τη Σπάρτη¹¹⁸.

κογχύλι πορφύρα, το αίμα του, και τη θάλασσα (άλα) όπου γίνεται αυτό το έργο ως αλιεία κι ως βαφική εργασία. Στα κείμενα φαίνεται ότι το πορφυροῦν ή άλουργές ή ἀλιπόρφυρον χρώμα ήταν κόκκινο που κλιμακωνόταν από βαθύ βυσσινί μέχρι απαλό ροζ. Τον Ε΄ π.Χ. αιώνα οι Σοφοκλής, Ευριπίδης και Θουκυδίδης χρησιμοποιούν τα χρωστικά ονόματα *αἱματώδης αἱμάτωψ αἱματοπός αἱματοβαφής*, τον δε Δ΄ π.Χ. αιώνα ο Ξενοφών διακρίνει ως προς το χρώμα τα ενδύματα *φοινικίδες* και *πορφυρίδες*, ο Πλάτων χρησιμοποιεί το όνομα χρώματος *ἐναιμον* κι ο Αριστοτέλης προσδιορίζοντας το *πορφυροῦν* λέει ότι *πορφυροειδής* στο χρώμα είναι ο ήλιος όταν ανατέλλει κι όταν δύη ήτοι «βασίλευει» (= ντύνεται βασιλική πορφύρα). Η *πορφύρα* ως χρώμα υφάσματος στις Πράξεις της Καινής Διαθήκης λέγεται και βασιλική· επειδή είχε πλέον απαγορευθή να φορούν πορφυρά οι μη βασιλείς, αυτοί δε έδιναν την άδεια σε μεγιστάνες των μόνο να φορούν στενές ταινίες μόνο στις παρυφές των ιματίων τους, γι' αυτό και λέγονταν *εὐπάρυφοι*. [...] απ' αυτό κατάγονται η κόκκινη κορδέλλα που περιτρέπει το πλήθιο των στρατηγών και τα κόκκινα πέτα στη χλαίνα τους. Και το βασιλικό διάδημα του Μ. Αλεξάνδρου, όταν δεν ήταν χρυσό στην αίθουσα του θρόνου, ήταν μια κόκκινη κορδέλλα με χρυσά καρφίτσώματα που περιέτρεχε τα μαλλιά του ή το κράνος του και τα *διαδήματα* των μετέπειτα βασιλέων, που απαγόρευσαν αυτό το χρώμα στους μη βασιλείς. Από αντιστασιακό και ενδόμυχα μιμητικό φθόνο οι Τούρκοι προς τους Βυζαντινούς και οι κομμουνιστάι προς τους βασιλείς έκαναν τις σημαίες των κόκκινες».

118. Στο Α΄ Μακ. 12 μαρτυρείται επιστολή που απευθύνει ο βασιλεύς της Σπάρτης Άρειος (ο οποίος ταυτίζεται με τον Αρέα Α΄ 309-265 π.Χ.) προς τον Ιουδαίο αρχιερέα Ονία με την οποία δεν ζητά συμμαχία αλλά κοινοκτημοσύνη (!): *εὐρέθη ἐν γραφῇ περὶ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Ἰουδαίων ὅτι εἰσὶν ἀδελφοὶ καὶ ὅτι εἰσὶν ἐκ γένους Ἀβραάμ καὶ νῦν ἀφ' οὗ ἔγνωμεν ταῦτα καλῶς ποιήσετε γράφοντες ἡμῖν περὶ τῆς εἰρήνης ὑμῶν καὶ ἡμεῖς δὲ ἀντιγράφομεν ὑμῖν τὰ κτήνη ὑμῶν καὶ ἡ ὑπαρξὶς ὑμῶν ἡμῖν ἔστιν καὶ τὰ ὑμῶν ὑμῖν ἔστιν ἐντελλόμεθα οὖν ὅπως ἀπαγγείλωσιν ὑμῖν κατὰ ταῦτα* (12, 21-23· πρβλ. Ιώσ., *Αρχ.* 12. 225 κε.). Και ο Ιωνάθαν το 143 π.Χ. *ἐπέλεξάτο ἄνδρας καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ῥώμην στήσαι καὶ ἀνανεώσασθαι τὴν πρὸς αὐτοὺς φιλίαν καὶ πρὸς Σπαρτιάτας καὶ τόπους ἑτέρους ἀπέστειλεν ἐπιστολὰς κατὰ τὰ αὐτὰ* (12, 1-2). Οι Σπαρτιάτες απάντησαν στον αρχιερέα Σίμωνα (που διαδέχθηκε τον Ιωνάθαν), το Συνέδριο και τον δήμο των Ιουδαίων (14, 20-21) επικυρώνοντας τη φιλία. Η προσέγγιση οφείλεται σε πολιτικές ισορροπίες καθώς η Σπάρτη βρισκόταν σε αντιπαράθεση προς τη Μακεδονία και η Ιουδαία επίσης προς τους Μακεδόνες Σελευκίδες. Ήδη το 168 π.Χ. επί Αντιόχου Δ΄ (175 - 163 π.Χ.), ο αρχιερέας των Ιουδαίων, Ιάσων, εξόριστος από τα Ιεροσόλυμα και τους ομοφύλους του επειδή είχε ασπαστεί «ελληνικές» συνήθειες, κατέφυγε στη Σπάρτη *ὡς διὰ τὴν συγγένειαν τευζόμενος σκέπης καὶ ὁ πλῆθος ἀτάφων ἐκρίμας ἀπένθητος ἐγενήθη καὶ κηδείας οὐδ' ἠσπινοσοῦν οὐτε πατρῶου τάφου μετέσχεν* (Β΄ Μακ. 5, 9-10). Η φιλική σχέση με τη Σπάρτη συνεχίστηκε και επί Ηρώδη του Μέγα, ο οποίος μάλλον την επισκέφθηκε προσωπικά (Ιώσ., *Πόλ.* 1. 425-515). Προφανώς εκτός των άλλων λόγων, η Σπάρτη βρισκόταν σε στρατηγική θέση στον πλου από την Καισάρεια της Παλαιστίνης προς τη Ρώμη όπως και η Ιουδαία ως πυλώνας προς την Ανατολή, σ' έναν κόσμο που «ελληνίζε» η σχέση με τη Σπάρτη (και το ένδοξο ηρωικό παρελθόν της) προσέδιδε στους Ιουδαίους (ιδιαίτερω) τους κοσμοπολίτες κύρος και απεδείκνυε ότι δεν ήταν κάτι το ιδιόρρυθμο και μισάνθρωπο. Βασίζεται στη θετική εικόνα που είχε δημιουργηθεί αρχικά στον ελλαδικό χώρο μέσω του Κλεάρχου (Ιώσ., *Απίων* 1.176-182, όπου γίνεται ανα-

Η Λυδία χαρακτηρίζεται *σεβομένη*¹¹⁹. Με αυτό τον όρο νοούνται προφανώς οι προσήλυτοι (13, 43. 50· 17, 4. 17· 18, 7 Ιούστος), οι οποίοι στο πρώτο μέρος των Πρ. ονομάζονται *οι φοβούμενοι* (10, 2. 22. 35· 13, 16. 26). Πρόκειται για ανθρώπους που γοητεύονταν από τον ιουδαϊκό μονοθεϊσμό και την ηθική¹²⁰. Παράλληλα, η χρήση του όρου *σέβεσθαι* από τον Λουκά (πρβλ. σε-

φορά σε απόσπασμα από τον πρώτο τόμο του Κλεάρχη, *Περί Ύψνου*· Ευσ., *Ευαγ. Προπ.* 9. 5), Μεγασθένη (Κλήμ., *Στρωμ.* 1. 15. 72), Θεόφραστο (Πορφ., *Περί αποχής Εμφύχων* 2. 26), Έρμιππο (Ωριγένης, *Κέλσος* 1. 15) και κυρίως τον Εκαταίο από τα Άβδηρα περί των Ιουδαίων ως *γένους φιλοσόφων*. Ο τελευταίος συγγραφέας μάλιστα στα *Αιγυπτιακά* του (Διόδωρος 40. 3) σημειώνει πώς οι Ιουδαίοι μαζί με τους Κάδμο, Δαναό και άλλους δραπέτευσαν από την Αίγυπτο ένεκα επιδημίας. Ο Δαναός όμως ήταν ο πρόγονος των Σπαρτιατών βασιλέων. Επιπλέον τους δύο λαούς συνέδεαν τα εξής: η προβολή ενός αρχαίου νομοθέτη, η υπακοή στους νόμους την οποία επιστατούσαν ιερείς στην Ιουδαία και έφοροι στη Σπάρτη, το γεγονός ότι και οι δύο υποχρεώθηκαν στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. να αντικαταστήσουν τη νομοθεσία/αγωγή τους με την *αρχαϊκή παιδεία/ελληνιστική εφηβεία* (Λίβιος 38.34.3) αλλά και η επιφυλακτικότητα απέναντι στον αλλοεθνή (πρβλ. σπαρτιατική ξενηλασία Απίων 2. 259-260) κάτι που δεν ευνόησε μάλλον την ύπαρξη ιουδαϊκής Κοινότητας στην πόλη των Λακεδαιμονίων, όπως συνήθως υποστηρίζεται αλλά δεν μαρτυρείται. Βλ. σχετικά M.S. Ginsburg, «Sparta and Judaea», *Classical Philology* 29 (1934), 117-122· S. Schüller, «Some problems connected with the supposed common ancestry of Jews and Spartans and their relations during the last three centuries B.C.», *Journal of Semitic Studies* (1956) 1(3), 257-268. B. Cardanus, «Juden und Spartaner», *Hermes* 95 (1967), 317-324· R. Katzoff, «Jonathan and Late Sparta», *The American Journal of Philology* 10/4 (1985), 485-489. Άννα Λαμπροπούλου, «Μορφές Επικοινωνίας Εβραίων και Χριστιανών στην Πελοπόννησο κατά την πρωτοβυζαντινή Περίοδο», *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο: Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου (4 - 6 Οκτωβρίου 1990)*, Ν. Μοσχονάς (επιμ.), Αθήνα: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών 1993, 657-682. Σ. Καργάκος, *Ιστορία της Αρχαίας Σπάρτης*. Τόμος Β', Αθήνα: Gutenberg 2006, 721-730. Π. Θέμελης, «Ιουδαίοι, Σπαρτιάτες, Κάδμος», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εζ Αθηνών* 40-41 (2007-2008), 177-185. Σημειωτέον ότι η Α. Λαμπροπούλου δημοσίευσε το έργο: *Η Εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος-19ος αι.)*, (επιμέλεια έκδοσης – εισαγωγή: Άννα Λαμπροπούλου – Κ. Τσικνάκης) [Διεθνή Συμπόσια 12], Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών – Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού: Αθήνα 2008. Η βιβλιογραφική ενημέρωση επί του θέματος οφείλεται στον Αρχαιολόγο και υποψ. Διδάκτορα Δημ. Θ. Βαχαβιάλο.

119. *Σέβας* < *tege-* φεύγω τρομαγμένος μακριά από κάτι, αποσύρομαι, στρέφω τα νότα έντρομος. Η αρχική σημασία του ρήματος ήταν *στρέφω το πρόσωπό μου από ιερό τρόπο* και στη συνέχεια με συμπλήρωμα σε αιτιατική πτώση απέδιδε τον ευλαβικό φόβο και τιμή. Το *σέβω-σέβομαι*, όπως αποδεικνύει το *Μαρτ. Πολυκάρπου* 17.2, το Λουκ., *Περεγρ.* 11, αλλά και το ακιδογράφημα στα ανάκτορα του Παλατινού της Ρώμης, στα ελληνορωμαϊκά χρόνια σημαίνει και *λατρεύω*. Βλ. Σιαμάκη, *Εξωχριστιανικές Μαρτυρίες*, 76.

120. Όπως υποστηρίζει η Μελέτη, *Παρουσία των Εβραίων*, 160, υπήρχαν και οικονομικοί λόγοι για την παρουσία Σεβομένων στη Συναγωγή: «Άνθρωποι, που ανήκαν σε κατώτερες κοινωνικά ομάδες έβρισκαν σιγουριά, προστασία και ασφάλεια εντός των ιουδαϊκών κοινοτήτων, που χρησιμοποιούσαν τη συνδρομή των πιο εύπορων μελών της για την ανακούφιση των

βάσματα, εὐσεβεῖτε 17, 23) αποδεικνύει, επίσης, ότι αυτός (ο όρος) δεν χρησιμοποιείται απλώς ως τεχνικός όρος (*terminus technicus*), για να δηλώσει τους προσήλυτους¹²¹. Στο 18, 13 ο Π. κατηγορείται από τους Ιουδαίους ότι *παρὰ τὸν Νόμον ἀναπαίθει οὗτος τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν*. Η δράση του Π. στην Έφεσο θεωρείται ως απειλή καθάρσεως του σεβασμού της Μεγάλης Μητέρας: *οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἔλθειν ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλῃς θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐθὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος αὐτῆς ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ Οἰκουμένη σέβεται* (19, 27· πρβλ. την ονομασία του Καίσαρα Νέρωνα ως *Σεβαστοῦ* στο 25, 21. 25· 27, 1). Δεν αποκλείεται η Λυδία να είχε «μυηθεί» στον Ιουδαϊσμό ήδη στα Θυάτειρα, όπου έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη Σαμβαθείου, οίκου του Σαββάτου¹²².

ασθενέστερων. Έμποροι και επαγγελματίες θεωρούσαν επικερδές να ανήκουν σε μια δυνατή ιουδαϊκή κοινότητα, που θα τους πρόσφερε επαγγελματική υποστήριξη, κάλυμμα και εργασία σε περίπτωση μετακίνησής τους. Άλλωστε, σε μια εποχή πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ρευστότητας, όπως η ελληνιστική, οι περισσότεροι θα ήθελαν να ανήκουν σε μια κοινότητα, με εσωτερική ασφάλεια και ισχυρούς συνδετικούς δεσμούς. Επιπλέον οι ευκατάστατοι συμπαθούντες λειτουργούσαν ως προστάτες και πάτρωνες των Ιουδαίων στις συναγωγές των ελληνικών πόλεων. Μια από τις αιτίες για την εχθρική στάση των Ιουδαίων κατά του Παύλου θα μπορούσε να είναι η επιτυχία του κηρύγματός του στους εύπορους προσήλυτους».

121. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το 13, 45-46 ο Λουκάς χρησιμοποιεί τον όρο *φοβούμενοι τον Θεό* και κατόπιν όταν πλέον η ιεραποστολή εξαπλώνεται στα έθνη, ομιλεί για *σεβόμενους τον Θεό*. Μια επιγραφή που λειτουργούσε ως παραστάδα πόρτας από την Αφροδισιάδα της Καρίας (μάλλον του 4ου - 5ου αι. μ.Χ.) με κατάλογο ονομάτων κτητόρων διακρίνει τους 90 Εβραίους από τους 65 *οσοι θεοσεβεις* (sic), οι οποίοι μάλιστα δεν έχουν εβραϊκά ονόματα αλλά συμπροσεύχονται μελετώντας από κοινού την Τορά. Καταγράφονται δε και τρία πρόσωπα, τα οποία ονομάζονται *προσήλυτοι*. Αποδείχθηκε έτσι (παρότι η επιγραφή είναι του 3ου αι. μ.Χ.) ότι δεν ανακάλυψε ο Λουκάς την κατηγορία των Ελλήνων που δεν είχαν πλήρως ασπαστεί τον Ιουδαϊσμό αλλά τον συμπαθούσαν. Βλ. σχετικά Witherington, *Acts* 341-4. Στην Έρευνα (την οποία συνοψίζει η Μελέτη, *Παρουσία των Εβραίων*, 161-2) υπάρχει μέχρι σήμερα διάσταση απόψεων, εάν ο όρος σημαίνει τον *προσήλυτο* που έχει ασπαστεί πλήρως τον Ιουδαϊσμό ή απλώς τον εθνικό που απορρίπτει τον ανθρωπομορφισμό των άλλων θρησκειών και διαθέτει ευσέβεια, επιδεικνύοντας ταυτόχρονα συμπάθεια απέναντι στον Ιουδαϊσμό. Ο Επίκτητος (2.9.19-21) διέκρινε ανάμεσα σ' αυτούς που απλώς συμπαθούν τους Ιουδαίους και σ' αυτούς που προσχωρούσαν εξ ολοκλήρου στον Ιουδαϊσμό και βαπτίζονται. Ο Ιουβενάλης (*Satires* 14.96-106) διακρίνει τρεις κατηγορίες προσήλυτων: αυτοί οι οποίοι α) ακολουθούν την αργία του Σαββάτου (*metuens sabbata*), β) υιοθετούν το μονοθεϊσμό και αποφεύγουν τη διατροφή με χοιρινό κρέας και, τέλος, γ) φτάνουν έως την περιτομή. Ίσως η χρήση του όρου *σεβόμενος* αντί *φοβούμενος* στα κεφ. των Πρ., όπου γίνεται αναφορά στη διάδοση του Ευαγγελίου στην Οικουμένη, να συνδέεται με το γεγονός ότι ο Λουκάς δεν θέλει να συνδέσει τη λατρεία του αληθινού Θεού με το φόβο, το δέος, τη δεισιδαιμονία, αλλά με το σεβασμό και τη λογική λατρεία.

122. Dunn, *Beginning from Jerusalem*, 670 με παραπομπή στο E. Schürer, *The History of*

Η συγκεκριμένη γυναίκα αποδεικνύει το σεβασμό της προς τον Θεό με την ακοή (*ἤκουεν*, σε παρατατικό για να δηλωθεί η διάρκεια και η ένταση). Παρουσιάζεται έτσι να εφαρμόζει την ιουδαϊκή Ομολογία Πίστεως, το Σεμά, το οποίο πριν στο πλαίσιο της λατρείας διακήρυξε: *Ἄκουε Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστίν· καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου* (Δτ. 6, 4-5). Η Λυδία ανταποκρίνεται στο γυναικείο μοντέλο το οποίο προβάλλεται από τον Λουκά στο δίτομο έργο του. Στο Λκ. 10, 38-42, στην περικοπή που συνδυάζεται με την Παραβολή του Καλού Σαμαρείτη, σε αντίθεση προς την πολυπραγμονούσα Μάρθα εξαιρείται η *Μαριάμ, [ἡ] καὶ παρακαθεσθεῖσα πρὸς τοὺς πόδας τοῦ Κυρίου ἤκουεν τὸν λόγον Αὐτοῦ*. Ἦδη και για την Παναγία ο Λουκάς έχει επισημάνει ότι *διετῆρει πάντα τὰ ῥήματα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς* (2, 51). Στο Λκ. 11, 27-28 ο Ιησούς απαντώντας στο *μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας* διακηρύσσει: *μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ φυλάσσοντες*.

Το αποτέλεσμα εκφράζεται με την αγαπητή στον Λουκά έκφραση *διανοίγειν*. Χρησιμοποιείται σε συνδυασμό κυρίως με τον αναστημένο Κύριο που διανοίγει τους οφθαλμούς της καρδιάς των συνοδοιπόρων αποστόλων Του, ερμηνεύοντας τις Γραφές και τελώντας την Ευχαριστία (Λκ. 24, 31-32: *αὐτῶν δὲ διηνοιχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἐπέγνωσαν Αὐτόν· καὶ Αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· «οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν [ἐν ἡμῖν] ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς Γραφάς»· πρβλ. 24, 45: *τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς Γραφάς*). Αυτή την τακτική εφαρμόζει και ο Π. στη Θεσσαλονίκη: *διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν καὶ ὅτι «οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς [ὁ] Ἰησοῦς ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν»* (17, 3). Η διάνοιξη της καρδιάς οδηγεί τη Λυδία στη μετάβαση από το σέβας στον Θεό στην πίστη στον Κύριο Ιησού και ιδίως στην ανάστασή Του.*

Στην Α.Γ. η καρδιά¹²³ δεν δηλώνει απλώς τη συναισθηματική ζωή (η οποία περιγράφεται κυρίως με τα σπλάχνα), αλλά το εσωτερικό του ανθρώπου που περικλείει τις αναμνήσεις, τις ιδέες, τα σχέδια, τις αποφάσεις, αλλά και τη συνείδηση. Πιο συγκεκριμένα στην Α.Γ. η καρδιά είναι η έδρα της θελήσεως, της σκέψεως και η πηγή της ηθικής κρίσεως, οπότε είναι συνώνυμη με το νου (με

the Jewish People in the Time of Jesus Christ, rev. G. Vermes and F. Millar, Edinburgh: T&T Clark 1973, 3.19.

123. Βλ. το σχετικό λήμμα στο *ΛΒΘ (Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας)*.

τον οποίο τονίζεται το στοιχείο της θεωρητικής γνώσεως) αλλά και υποκείμενο των επιθυμιών, των συναισθημάτων. Η καρδιά του ανθρώπου είναι η ίδια η πηγή της συνειδητής, σκεπτόμενης και ελεύθερης προσωπικότητάς του, ο τόπος των αποφασιστικών προτιμήσεών του, του άγραφου Νόμου (Ρωμ. 2, 15) και της μυστηριώδους ενέργειας του Θεού· συνιστά το εγώ του ανθρώπου¹²⁴, το κεντρικό όργανο, προς το οποίο ο Κύριος στρέφεται για να τον καλέσει σε μετάνοια, σε νέα κοινωνία ζωής μαζί του. Διακρίνεται από την εξωτερική πλευρά, το πρόσωπο, το στόμα και τα χείλη. Η πρώην παρωμένη-κλειστή καρδιά διανοίγεται από τον Κύριο και το χριστολογικό κήρυγμα. Έτσι οι πρώτοι τρισχίλιοι Ιουδαίοι ακροατές μετά την Πεντηκοστή και το χριστολογικό Κήρυγμα του Πέτρου *ἀκούσαντες κατενύγησαν* (< κατανύσσω = τρυπώ με αιχμηρό αντικείμενο, διαπερνά και μεταφορικά συγκινώ) *τὴν καρδίαν εἰπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους· «τί ποιήσωμεν, ἄνδρες ἀδελφοί;»* (2, 37). Στην Κόρινθο η πίστη του Κρίσπου και όλου του οίκου του αποτελεί συνέπεια της ακοῆς και ακολουθείται από το βάπτισμα: *Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσεν τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο* (18, 8).

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η υπακοή προκάλεσε τον Κύριο να συνεργήσει ώστε να διανοίξει την καρδιά της *προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου*, ο οποίος εν προκειμένῳ ξεχωρίζει από τους άλλους Ομιλητές. Έτσι η προσοχή¹²⁵ παρουσιάζεται ως το αποτέλεσμα του συνδυασμού δύο παραγόντων: της υπ-ακοῆς εκ μέρους της γυναίκος και της διάνοιξης εκ μέρους του Κυρίου¹²⁶.

Η βάπτισμα της Λυδίας και του οίκου της που είναι παράλληλη με αυτή του δεσμοφύλακα μνημονεύεται χωρίς να συνοδεύεται από κάποια ιδιαίτερα συμπτώματα επιφοίτησης του Αγ. Πνεύματος (π.χ. της γλωσσολαλίας). Σημειωτέον ότι η βάπτισμα της Λυδίας και του οίκου της που τελούνταν σε άνδρες και γυναίκες αισθητοποιούσε σε αντίθεση προς την περιτομή τον παιάνα που δια-

124. Η ευρύτητα της καρδιάς (Γ' Βασ. 5, 9) δηλώνει την έκταση της γνώσεως και η έκφραση *δὸς μοι σὴν καρδίαν* (Παρ. 23, 26) μπορεί να σημαίνει *δώσε μου την προσοχή σου* όπως *καρδία εσκληρωμένη ἔχει* την έννοια του *στενοκέφαλου μυαλού*. Σχετικά με τους ανθρωπολογικούς όρους της Π.Δ. κλασικό παραμένει το έργο του Ν. Π. Μπρατσιώτου, *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, τ. Ι: *Ο Άνθρωπος ως θεῖον Δημιούργημα*, Αθήνα 1976.

125. Το *έχω* < *segh* = κρατώ, αποκτώ.

126. Στο κεφ. 8 χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της ιεραποστολής της Σαμάρειας για την αντίδραση του όχλου στους λόγους και τα έργα του Σίμωνος του μάγου και του Φιλίππου. Το *προσέχειν* + *από* χρησιμοποιείται για προειδοποίηση ενός κινδύνου (πρβλ. 12, 1· 17, 3· 20, 46· 21, 34· Πρ. 20, 28).

κηρύσσει ότι *οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ* (Γαλ. 3, 28). Η ίδια η Λυδία δεν παρακαλεί τον Π. όπως ο Μακεδόνας να διαβεί για να παράσχει βοήθεια αλλά να εισέλθει στον οίκο της προκειμένου να του προσφέρει φιλοξενία. Ιδίως στο έργο του Λουκά η διάνοιξη της καρδιάς έχει ως συνέπεια και τη διάνοιξη του οίκου και προς το μήνυμα αλλά και προς τους φορείς του μηνύματος (πρβλ. *Λευί* Λκ. 5, 27· *Ζακχαῖος* Λκ. 19, 2-8· πρβλ. Οδοιπόροι προς Εμμαούς 24, 29). Οι απόστολοι μετά το επανειλημμένο *ἐξελθεῖν* έχουν τη δυνατότητα να εισέλθουν σε οίκο και να αναπαυθούν. Σημειωτέον ότι η πρόσκληση καταλήγει με το *μένετε* (σε διαρκή ενεστώτα) και όχι με το *μείνατε*. Την ίδια σημασία μάλλον έχει και το *παραβιάζεσθαι* στο Λκ. 24, 29: *καὶ παρεβιάσαντο Αὐτὸν λέγοντες· «μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἐσπέραν ἐστὶν καὶ κέκλικεν ἡδὴ ἡ ἡμέρα»*. Αυτή η χρήση απαντά τόσο στους Ο' (Γέν. 33, 11· Κριτ. 13, 15) όσο και σε παπύρους της ελληνιστικής περιόδου¹²⁷. Όπως ο Πέτρος βρίσκει στέγη στον συνονόματό του Σίμωνα *βυρσέα-βυρσοδέψη* (= επεξεργαστής ακατέργαστου δέρματος κυρίως θηλαστικών, ταμπάκης· 9, 43· 10, 6. 17. 32), έτσι και ο Π. (ο οποίος ως σκηνοποιός ασχολούνταν με την επεξεργασία δερμάτων) με τους συνεργάτες του βρίσκει προστασία στον οίκο μιας γυναίκας (πρβλ. τη μνεία της Φοίβης ως *προστάτιδος* στο Ρωμ. 16, 1), η οποία έχοντας ταξιδέψει από την Ανατολή στη «Δύση» ασχολείται με την πορφύρα, που προφανώς θα στόλιζε και το σπίτι της. Και στην Κόρινθο ο Π. θα βρει στέγη στον ομότεχνό του Ακύλα και την Πρίσκιλλα, που επεξεργάζονταν δέρμα και μαλλί. Τις προηγούμενες μέρες ο Π. και η συνοδεία προφανώς είχαν ενοικιάσει ένα κατάλυμα σ' ένα πανδοχείο, όπου οι συνθήκες υγιεινής και διαμονής συνήθως δεν ήταν οι καλύτερες (Πλάτων, *Νόμοι* 918d-919a).

Η ιδιαίτερη πρόσκληση που απευθύνει η Λυδία σε συνδυασμό με το παρεβιάσατο αποδεικνύει ότι οι μαθητές απέφευγαν να επιβαρύνουν τους εντόπιους χριστιανούς, ενώ η επιλογή του καταλύματος όπου και διαμένουν (χωρίς να αλλάζουν) γίνεται κατόπιν πρόσκλησης και με *κριτήριο* την πίστη στον αναστημένο Κύριο. Αυτό συνιστά έμμεση υπόμνηση του Λουκά προς τους περιοδεύοντες προφήτες, οι οποίοι χρησιμοποιώντας ως «όπλο» τους το αποκαλυπτικό κήρυγμα, εκμεταλλεύονταν τη φιλοξενία που τους παρείχαν οι χριστιανοί (Β' Θεσ. 3, 11· πρβλ. *Διδαχή* 11-13). Έτσι μπορεί κατανοηθεί και η εντολή του Ιησού στους Εβδομήκοντα στο Λκ. 10, 3-8: *ὑπάγετε· ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς*

127. Πρβλ. Αθ. Δεσπότης, *Η Παραβολή του Πλουσίου και του Λαζάρου*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2009, 152 υποσ. 90.

ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων. μὴ βαστάζετε βαλλάντιον (= πουγκί, πορτοφόλι), μὴ πήραν (= οδοιπορικός σάκος, τρουβάς), μὴ ὑποδήματα, καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. εἰς ἣν δ' ἂν εἰσέλθητε οἰκίαν, πρῶτον λέγετε· «Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ». καὶ ἐὰν ἐκεῖ ἧ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μὴ γε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει. ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιός γάρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ. μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. καὶ εἰς ἣν ἂν πόλιν εἰσέρχησθε καὶ δέχονται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν. Συνεπῶς καὶ ἡ πρόσκληση τῆς Λυδίας συνιστά γιὰ τοὺς ἀποστόλους ἕμμεση πρόσκληση τοῦ Θεοῦ νὰ παραμείνουν στους Φιλίππους ἀφοῦ ἡ οἰκία τῆς Λυδίας τοὺς παρείχε καὶ στέγη ἀλλὰ καὶ τὸ πλαίσιο/τον πυρήνα γιὰ ἰδρυση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τέλεση τῆς Ευχαριστίας. Αἰσιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ κλάση τοῦ ἀρτου στὴν κατ' Οἶκον Ἐκκλησία μνημονεύεται μόνο στο 20, 7. Προϋποτίθεται, ὁμως, ὡς βασικὴ λειτουργία τῆς Σύναξης ἤδη ἀπὸ το 2, 42-47.

III. ΕΞΟΡΚΙΣΜΟΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΩΝΥΜΗΣ ΠΑΙΔΙΣΚΗΣ

Καθ' ὁδόν πρὸς τὴν Προσευχή (με ὀριστικό ἄρθρο) ἡ ὁποία ἐξελίσσεται σὲ χώρο μαρτυρίας τοῦ Λόγου, συναντοῦν μιὰ γυναίκα. Αὐτὸ τὸ γεγονός ὑποσημαίνει ὅτι οἱ ἀπόστολοι παρέμειναν στους Φιλίππους ἀκόμη μίᾳ τουλάχιστον εβδομάδα. Παρόμοια ὑπάντηση ἀνδρὰ δαιμονισμένου ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ¹²⁸ παρα-

128. Οἱ Ἐξορκισμοὶ στο *Κατὰ Λουκά* εἶναι οἱ ἐξῆς: Λκ. 4, 33-37· 8, 27-39· 9, 37-43· 11, 14· 13, 10-17 (πρβλ. καὶ τὶς περιληπτικὲς ἀναφορὲς στα χωρία: 4, 40 κε· 6, 18 κε· 7, 21 κε. 8, 2). Διακρίνονται δύο εἶδη ἐξορκισμῶν: α) οἱ αιτιολογίες δαιμονικῶν ἀσθενειῶν (κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ δαίμων κατοικεῖ στὸν ἄνθρωπο) καὶ β) οἱ ἐξορκιστικὲς θεραπείες (κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ δαίμων προκαλεῖ τὴν ἀσθένεια). Ὁ Ἐξορκισμὸς ἀφορᾷ σὲ ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο ἔχει ἐπιηρεαστεῖ ἀλλὰ ἔχει ἀπολέσει καὶ τὸν εαυτό/τὴν αὐτοσυνειδησία του, εὐρισκόμενος ὑπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ διαβόλου, ὁπότε καὶ αὐτὸς πρέπει νὰ ἐκδιωχθεῖ. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν καταγράφονται τρία στάδια: α) ἡ σαφὴς περιγραφή τῆς δεινῆς κατάστασιν τοῦ δαιμονισμένου, β) ὁ ἀγῶνας μεταξύ ἐξορκιστῆ καὶ δαίμονα με τὰ ἴδια μέσα (ὁ ἕνας ἀναγνωρίζει τὸν ἄλλον καὶ χρησιμοποιοῦνται φόρμουλες). Τέλος γ) ἡ καταστροφικὴ ἐπενέργεια τοῦ δαίμονα στὴ φύσιν. Στὴν περίπτωσιν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐξορκισμοῦ ὁ ἀφηγηματικὸς φακὸς δὲν ἐπικεντρώνεται στὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τῆς *μαντευομένης* (ἡ ὁποία ἴσως ἐξασφάλιζε τὴν ἐπιβίωσιν τῆς ἀλλὰ καὶ τὸ κύρος τῆς ἐναντὶ τῶν υπολοίπων σκλάβων) ἀλλὰ στο μαντικὸ πνεῦμα πύθωνα. Ὁ ἐξορκισμὸς δὲν ἐπιτελεῖται ἄμεσα καὶ στο τέλος δὲν ἔχομε τὸ σύννηθες δέος ποῦ σκορπά ἡ δύναμη τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ ἀντιθέτως τὸ διωγμὸ τῶν ἐξορκιστῶν. Ἢδη στὴν Q ἀπαντᾷ τὸ χωρίο: *εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβούλ* (= κύριος τῶν μυγῶν· Δ' Βασ. 1, 2) *ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσιν; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν κριταὶ ἔσονται. εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ [ἐγὼ] ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ* (Λκ. 11, 19-20 = Μτ. 12, 27). Ὁ ὅρος *δάκτυλος τοῦ Θεοῦ* παραπέμπει τὴν ἀρχὴ

τίθεται στο 8, 27 στην έρημο της χώρας των *Γερασηνών*, όπου δεν απαντά ο *Πύθων* αλλά η *Λεγιών* η οποία χαρακτηρίζει τον Ιησού ως Υιό του Θεού του Υψίστου (Λκ. 8, 28). Και σ' εκείνη την περίπτωση ο εξορκισμός των δαιμονίων και η σωτηρία του θύματος προκαλεί οικονομική απώλεια για τους βόσκοντες την αγέλη των χοίρων. Επιπλέον το πρώτο θαύμα των αποστόλων επί ελληνικού-μακεδονικού εδάφους είναι παράλληλο της πρώτης δύναμης του Ιησού μετά τον Ευαγγελισμό των άρρενων συντοπιτών Του σε Συναγωγή (και όχι Προσευχή) που δεν είχε όμως καταλήξει στην αποδοχή αλλά σε απόρριψη και μάλιστα βίαιη εκτός της πόλης. Στην Καπερναούμ και μάλιστα μέσα στη Συναγωγή ήταν *άνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου καὶ ἀνέκραζεν φωνῇ μεγάλῃ· «Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; Ἥλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; Οἶδά σε τίς εἶ· ὁ Ἅγιος τοῦ Θεοῦ!»*. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς λέγων· «Φιμώθητι καὶ ἐξέλθε ἀπ' αὐτοῦ». Καὶ ῥῖψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ μηδὲν βλάψαν αὐτόν. καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους λέγοντες· «τίς ὁ λόγος οὗτος ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασιν καὶ ἐξέρχονται;» (Λκ, 33-36)¹²⁹.

Το υπό εξέτασιν χωρίο είναι το μοναδικό που ο Πύθων ταυτίζεται με πνεύμα. Έτσι το *ἔχουσα πνεῦμα πύθωνα* έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως: *ἔχουσα πνεύμα, δηλ. πύθωνα*, ή *ένα πνεύμα με το όνομα Πύθωνα*. Πρόκειται για το γνωστό τερατόμορφο ερπετό/όφι, γιο της Γαίας, που προστάτευε αρχικά το δελφικό μαντείο (Ευρ., *Ιφιγ.* 1245· Παισ. 10.6.6· *Ομηρ. Ὑμν.* 300). Τιθασεύτηκε από τα βέλη του θεού του φωτός και της μαντικής Απόλλωνα (πρβλ. Σίβ. 5. 182. 11, 315). Ένεκα του *πύθεσθαι*, της αποσύνθεσης του πτώματος (Παισ. 10.6.5) και ο θεός αλλά και ο τόπος έλαβαν το όνομα *Πυθώ*¹³⁰. Ο Πλούταρχος (48-120 μ.Χ.) μας πληροφοροεί ότι στην εποχή του *Πύθωνες* ονομάζονταν

της Εξόδου (8, 9), όταν οι μάγοι του Φαραώ κατανοούν ότι οι Μουσής και Ααρών λειτουργούν με τη δύναμη του Γιαχβέ, συνεπώς και τη δική τους αδυναμία. Έτσι και με τους εξορκισμούς του Ιησού ανατέλλει εδώ και τώρα η Βασιλεία. Μ. Ebner, «Jesus-ein umstrittener Exorzist. Die Dämonenaustreibungen Jesu im Widerstreit der Meinungen», *BiKi* 61 (2006), 73-77.

129. Το γεγονός ότι ο Π. επιτελούσε σημεία επιβεβαιώνεται από το Β' Κορ. 12, 12 και το Ρωμ. 15, 18-19.

130. Παρετυμολογική είναι η σύνδεση με το ρ. πυνθάνομαι «πληροφορούμαι», εξαιτίας του ρόλου που έπαιξε το δελφικό μαντείο. Διοργανώνονταν και οι πυθικοί αγώνες, όπου ως βραβείο απονεμόταν ένα δάρνινο στεφάνι από το ιερό δέντρο του Απόλλωνα (στην κοιλάδα των Τεμπών).

οι εγγαστρίμυθοι¹³¹, οι οποίοι παλιότερα αποκαλούνταν *Ευρυκλείς*: *εὔηθες γάρ ἐστὶ καὶ παιδικὸν κομιδῆ τὸ οἶσθαι τὸν θεὸν αὐτὸν ὥσπερ τοὺς ἐγγαστρίμυθους Εὐρυκλέας πάλαι, νυνὶ δὲ Πύθωνας προσαγορευομένους, ἐνδύομενον εἰς τὰ σώματα τῶν προφητῶν, ὑποφθέγγεσθαι τοῖς ἐκείνων στόμασι καὶ φωναῖς χρώμενον ὄργανοις. [...] καταμιγνὺς ἀνθρωπίναις χρείαις οὐ φεῖδεται τῆς σεμνότητος οὐδὲ τηρεῖ τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ μέγεθος αὐτῷ τῆς ἀρετῆς* (*Περὶ τῶν ἐκλελοιπῶτων χρηστηρίων* 92 414.E.1-414.E.8). Σημειωτέον ὅτι ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τα συγκεκριμένα ἔργα μια γενιά μετὰ τον Λουκά καὶ μάλιστα στη Βοιωτία, ὅπου κοιμήθηκε ὁ Ευαγγελιστής, ἦταν πρωθιερέας τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ συνέγραψε τοὺς πυθικούς λόγους: *Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς, Περὶ τῶν ἐκλελοιπῶτων χρηστηρίων καὶ Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν*. Ἀπὸ τα ἔργα αὐτὰ προκύπτει ἓνας γενικότερος προβληματισμός ἐκείνης τῆς περιόδου σχετικά με τὴν παρακμὴ τοῦ συγκεκριμένου χώρου που θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὡς ὁμφαλὸς τῆς γῆς¹³². Σύμφωνα με τὸν Ἡρόδοτο καὶ στὴν κορυφὴ τοῦ Παγγαίου υπήρχε ἱερό καὶ μάντις-Πυθεία ὅπως στους Δελφούς: *Σάτραι δὲ οὐδενὸς τῶν ἀνθρώπων ὑπήκοοι ἐγένοντο ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν, ἀλλὰ διατελέουσι τὸ μέχρι ἐμέο αἰεὶ ἐόντες ἐλεύθεροι μόνοι Θρηϊκῶν· οἰκέουσι τε γὰρ ὄρεα ὑψηλά, ἴδησι τε παντοίησι καὶ χιόνι συνηρεφέα, καὶ εἰσι τὰ πολέμια ἄκροι. Οὗτοι οἱ τοῦ Διονύσου τὸ μαντήϊόν εἰσι ἐκτημένοι· τὸ δὲ μαντήϊον τοῦτο ἐστὶ μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν ὑψηλοτάτων· Βησσοὶ δὲ τῶν Σατρῶν εἰσὶ οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱεροῦ, πρόμαντις δὲ ἡ χρέωσα κατὰ περ ἐν Δελφοῖσι, καὶ οὐδὲν ποικιλώτερον* (7. 111). Υπήρχαν συνεπὼς καὶ προφῆτες που διερμήνευαν τοὺς χρησμούς τῆς τοπικῆς Πυθίας.

Ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῆς *μαντευομένης* ἀπὸ τον Λουκά προκύπτει ὅτι αὐτὸς ἀντιθέτως πρὸς τὴ θεωρία περὶ *εν-θουσιασμοῦ*¹³³ τῆς Πυθίας (που ὀνομάζεται *μάντις*, Αἰσχ. *Ευμεν.* 29, ἢ *προμάντις* Ἡρόδ. 6.66) θεωρεῖ ὅτι εἶναι

131. Πρόκειται γιὰ τὸ πρόσωπο που μπορεῖ νὰ μιλά με ἐλάχιστη ἢ καθόλου κίνηση τῶν χειλῶν τοῦ ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι παράγεται ἀπὸ ἄλλη πηγή καὶ ὄχι τὸν ὀμιλοῦντα (< ἐν γαστρὶ μύθος, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι χρησιμοποιοῦνταν τα τοιχώματα τοῦ στομάχου γιὰ τὴν παραγωγή ἤχων).

132. Στὸ πλαίσιο τῆς Ρωμαϊκῆς Εἰρήνης οἱ ἐρωτήσεις δὲν ἀφοροῦσαν σε ἀποικισμούς, πολέμους, ἐξουσίες ἀλλὰ καθημερινὰ προβλήματα καὶ ζητήματα ἀπλῶν ἀνθρώπων. Παλιὰ οἱ χρησμοὶ δίνονταν ἔμμετρα ἐνῶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλουτάρχου με πεζὸ λόγο. Ἀντικείμενο κριτικῆς ἦταν καὶ τα ἀναθήματα διάφορων ἐταίρων ἀλλὰ καὶ λαφύρων ἀπὸ αἰσχιστες πράξεις, ὅπως ἀδελφοκτόνους πολέμους.

133. Ἀπὸ ἄλλους ἡ μαντικὴ ἔμπνευση ἀποδιδόταν σε δαιμόνια, ὄντα με ἐνδιάμεση θέση μετὰξυ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀπὸ ἄλλους σε ἀναθυμιάσεις που ἀναδύονταν ἀπὸ κάποια ρωγμὴ τοῦ ἐδάφους ὅπου κείτονταν τα λείψανα τοῦ Πύθωνα κάτω ἀπὸ τὸν μαντικὸ τρίποδα, προκαλῶντας τὸν ἐνθουσιασμό τῆς Πυθίας. Βλ. J.W. van Henten, «Python», *DDD*, 669-671.

δαιμόνιο αυτό που λειτουργεί εντός αυτής¹³⁴ εξυπηρετώντας τα συμφέροντα ολίγων κυρίων που εκμεταλλεύονταν άριστα την αγωνία του βροτού σε μια εποχή που έχει χαρακτηριστεί «αιώνας του φόβου». Το ίδιο συμβαίνει και στην *Αποκάλυψη*. Στο κεφ. 9 ο θεός του φωτός, της μαντικής αλλά και του ολέθρου χαρακτηρίζεται *Απολλύων* (Αββαδών) και μάλιστα προβάλλεται ως ο άρχων των δαιμονικών όντων που παρουσιάζονται ως ακρίδες με ουρές σκορπιού¹³⁵. Επίσης στο κεφ. 12 ο ίδιος ο Σατανάς προβάλλεται ως ο Πύθων Δράκων (< *δέρκομαι*: διακρίνω, παρατηρώ¹³⁶ και μεταφορικός λάμπω). Συνεπώς σύμφωνα με τον Λουκά, η κάθε Πυθία/Σίβυλλα¹³⁷ όχι μόνο δεν εί-

134. Πρβλ. ορισμό στο Σούδα. Ο Gaius Julius Hyginus (64 π.Χ.-17 μ.Χ.) στο *Fabulae* 140 θεωρεί ότι ο Πύθων είναι προφήτης. Ο Φίλων (*Περί του πάντα σπουδαίων* 19. 160) χρησιμοποιεί τον όρο *πυθόχρηστος*. Πρβλ. Λουκιανός, *Περί Αστρολ.* 23.

135. Στο τέλος του ίδιου κεφ. εξαιρείται η αμετανοησία αυτών που μεταχειρίζονται φάρμακα (9, 21).

136. Οι δράκοντες ήταν οι φύλακες των ειδωλολατρικών Ιερών.

137. Ο Κ. Σιαμάκης, «Εισαγωγή στην Αποκάλυψη», <http://www.philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/76-i> σημειώνει ότι «Η λέξι σίβυλλα, που κατ' αρχήν δεν είναι όνομα κύριο, συναντάται για πρώτη φορά σε κωμική χρήσι κατά τα έτη 424-421 π.Χ. στις κωμωδίες του Αριστοφάνους *Ιππής* και *Ειρήνη*, κι έπειτα σε άλλους Έλληνες, Ρωμαίους, και Εβραίους. Κατά μία αρχαία εκδοχή είναι λέξι ελληνική και μάλιστα των Λακώνων, οι οποίοι τον θεόν το έλεγαν “σιόν” και την βουλήν δωριστί “βόλλαν”, οπότε ήταν αρχικά *σιόβολλα* (=θεόβουλη), αυτή που μεταφέρει στους ανθρώπους το σχέδιο του θεού, έπειτα στην αιολική έγινε *σιόβυλλα* (το ο στην αιολική γίνεται υ όπως στις λέξεις *άπυ*=από, *όνυμα*=όνομα, κλπ) και στο τέλος με συγκοπή έγινε σίβυλλα. Κατ' άλλη εκδοχή, βυζαντινή αυτή, *σίβυλλα* *ρώμαϊκή λέξι* *έστιν* *έρμηνευομένη* “*προφήτις*” *ήγουν* *μάντις*. Κατά μία τρίτη εκδοχή, σύγχρονή μας κι επιστημονική, η λέξι είναι λυδική ή σημιτική. Από τη χρήσι της στ' αρχαία κείμενα φαίνεται ότι πραγματολογικώς σημαίνει περίπου πυθία. Η διαφορά είναι ότι τα μεν πύθιος και πυθία, από το *πύθω* (σαπίζω, αποσυντίθεμαι στον τάφο) και *πύθων* (=ο νεκρός) και με ομόρριζο το *πυθάνομαι* (=αρχικά ρωτώ τους νεκρούς και παίρνω απάντησι), σημαίνουν το ανδρικό ή γυναικείο μέντιουμ (medium, ενδιάμεσο), το οποίο κατά τη νεκρομαντεία ή νεκρομαντεία “ρωτάει τους νεκρούς” για χαμένα αντικείμενα κυρίως ή και άλλες τέτοιες πληροφορίες και παίρνει απαντήσεις μόνο σχετικές και μόνο μετά από παραγγελία, όπως οι εγγαστρίμυθοι, οι χαρτορίχτρες, οι παλαμοσκόποι, και οι παρόμοιες, ενώ σίβυλλα ήταν η ένθους μαντική γυνή που έκανε ένθεον μαντικήν, *μαινομένω στόματι* αγέλαστα και ακαλλώπιστα και αμύριστα φθεγγομένη, κατά τις εκφράσεις του Πλάτωνος, του Ψευδηρακλείτου, και του Στράβωνος, δηλαδή μαντική με δαιμονισμό και έκστασι, χωρίς καμιά παραγγελία, αλλ' έτσι αυθορμητώς για να “προφητεύση” μέλλοντα πράγματα γενικού ενδιαφέροντος και μακρινής εκπληρώσεως. Μυθολογούνται κατά τόπους δέκα σίβυλλαι, ζακουστότερες από τις οποίες ήταν η ελληνική μικρασιατική Ερυθραία σίβυλλα και η ρωμαϊκή Κυμαία σίβυλλα. Μυθολογούνται και πολλά προσωπικά κύρια ονόματα σιβυλλών, αλλ' εν τέλει αντί για τ' όνομα λέγεται σαν τέτοιο το προσηγορικό η Σίβυλλα. Υπάρχουν δε πέντε ζώνες αναβλαστήσεως σιβυλλών, αρχαία ελληνική, ρωμαϊκή, εβραϊκή, ιουδαϊκή, και «χριστιανική» διότι μιμούμενο

ναί ένθεη αλλά λειτουργεί υπό την κατοχή του διαβόλου. Σημειωτέον ότι ο Οκταβιανός Αύγουστος απέδωσε το 42 π.Χ. τη νίκη του στον Απόλλωνα. Συνεπώς ο εξορκισμός εναντίον του Πύθωνα εμμέσως στρέφεται και εναντίον της καισαρολατρίας αλλά και της ισορροπίας της αυτοκρατορίας.

Η συγκεκριμένη δαιμονισμένη περιγράφεται από τον Λουκά σε αντιθετικό παραλληλισμό προς την «επώνυμη» Λυδία: είναι νεαρή στην ηλικία (παιδίσκη), ανώνυμη και κατειλημμένη. Όχι μόνο δεν είναι οικονομικά και κοινωνικά αυτόνομη, αλλά αποτελεί το κατεξοχήν αντικείμενο εκμετάλλευσης καθώς κατέχεται και υπό του δαιμονικού πνεύματος, που ενέπνεε και την Πυθία των Δελφών στον ελληνικό ομφαλό της γης, αλλά και από πολλούς κυρίους που απολαμβάνουν από αυτή *πολλή εργασία*. Αυτός ο όρος σημαίνει στις Πρ. σε αντίθεση προς το λέξιμα *έργο* (που χρησιμοποιείται απόλυτα για να δηλώσει το έργο της ιεραποστολής-μαρτυρίας: 5, 38· 7, 22. 9, 36· 13, 2. 41 [Αβ. 13, 41]14, 26· 15, 38· 26, 20), μάλλον το κέρδος που αποκομίζεται μέσω της εκμετάλλευσης του θρησκευτικού συναισθήματος (πρβλ. 19, 24. 25). Ο Λουκάς υπογραμμίζει ιδιαίτερα το τελευταίο γεγονός και το προτάσσει στην αναφορική πρόταση αλλά και το προσθέτει δύο φορές κατόπιν ως την αιτία του *διασυρμού* των αποστόλων ενώπιον των τοπικών αρχών. Είναι άλλωστε γνωστό ότι επιδεικνύει στο Ευαγγέλιό του ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη δουλεία που προκαλεί ο πλούτος αλλά και στην απώ-

τους Έλληνες το κάθε έθνος έπλαθε τις δικές του σίβυλλες, οι οποίες από τον πρώτο κιόλας μιμητή συμπύχθηκαν σε μία Σίβυλλα έτσι πλέον ωνομασμένη. Η οποιαδήποτε αρχαία ελληνική σίβυλλα είχε τους χρησμούς της σε αρχαϊζουσα κι ομηρίζουσα γλώσσα, καμιά φορά σε δωρίζουσα, εμμέτρους σε δακτυλικό εξάμετρο, κι ολιγοστίχους, κάτω των 10 στίχων. Παραθέτουν τέσσερες τέτοιους χρησμούς ο Πausanias, αν και δεν φαίνεται αν είναι ολόκληροι ή αποσπάσματα εκτενεστέρων, και μια παραδία για γελοιοποίησι ο Λουκιανός. Έλεγαν δε κωμικώς και το ρήμα *σιβυλλιώ*, με την εν τέλει σημασία “έχω κάνα για χρησμούς σιβύλλης” και την αρχική και υπαινικτική σημασία “έχω σεξουαλική κάνα για τη σίβυλλα” που υποτίθεται ότι ήταν και γριά. Τις ελληνικές σίβυλλες και τους χρησμούς των αναφέρουν πρώτος ο Αριστοφάνης κι έπειτα οι Πλάτων, Ψευδοπλάτων, Ψευδηράκλειτος, Διόδωρος Σικελιώτης, Σκάμων, Στράβων, Πλούταρχος, Αρριανός, Πausanias, Λουκιανός, Ψευδαριστοτέλης, Αθήναιος, και άλλοι μεταγενέστεροι που γράφουν ως συλλέκτες αρχαιοτέρων πληροφοριών, όπως οι Κλήμης Αλεξανδρεύς, Λακτάντιος, Ισίδωρος Ισπάλεως, Σούμμα, κ.λπ. (Αριστοφάνης, *Ιππ.*, 61· *Ειρ.*, 1095· 1116. Πλάτων, *Φαίδρ.*, 244b· και Σχόλια. Ψευδοπλάτων, *Θεάγης*, 124d. Cicero, *Divinat.* 1,18(34) Διόδωρος Σικ. 4, 66, 6. Σκάμων, στον Αθήναιο 14,40. Στράβων 12,5,3· 14,1,34· 17,1,43. Πλούταρχος, *Μη χρ. έμμ. πυθίαν*, 6· 9· 10· 11· 14· σ’ αυτόν (ενθ’ ανωτ., 6) και ο Ψευδηράκλειτος (Αποσπ. 92 Diehls). Αρριανός, αποσπ. 64 FHG 3,598. Πausanias 2,7,1· 7,8,8· 10,9,11· 10,12,1-10. Λουκιανός, Αλέξ., 11. Ψευδαριστοτέλης, *Θαυμ. ακ.*, 95· Προβλ. 30,1. Αθήναιος 14,40. Σούμμα, λ. Σίβυλλα (11 λήμματα)».

λεια στην οποία οδηγεί η θεοποίησή του (Λκ. 12, 16-21· 16, 19-31· πρβλ. Πρ. 5, 1-11). Εν προκειμένω περιγράφει στους ακροατές του το πώς η θρησκεία με κυνικό τρόπο μεταβάλλεται σε μέσον πλουτισμού με συνέπεια το ανθρώπινο πρόσωπο να παραμορφώνεται σε αντικείμενο της ικανοποίησης του κέρδους (Roloff)¹³⁸.

Η πολλή εργασία εμμέσως πλην σαφώς υποδηλώνει και τη μεγάλη ζήτηση και ανάγκη που υπήρχε στη «δυτική» πόλη για ικανοποίηση καθημερινών προβλημάτων, μεταφυσικών αγωνιών αλλά και εσχατολογικών ερωτημάτων. Ο ακροατής συμπεραίνει έτσι πού αποσκοπεί το *βοήθησον ἡμῖν* της πρόσκλησης του Μακεδόνα. Αυτό το ενδιαφέρον εκμεταλλεύονταν οι πολλοί *πάτρωνες* της παιδίσκης, γεγονός που ανακαλεί την εξής αναφορά της Αποκάλυψης: η πόρνη Βαβυλώνα (= η Ρώμη αλλά και η Pax Augusta) προσφέροντας εφήμερη απόλαυση (άρτον και θέαμα) προκειμένου να εξασφαλίσει την *Ομόνοια* και «Ειρήνη»¹³⁹, εξαγοράζει *σώματα καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων* (18, 13), που συνιστούν το κορυφαίο εμπόρευσμά της. Αυτό το γεγονός καταλύεται με την Παρουσία του Αρνίου, όπως συμβαίνει και στους Φ. με αυτήν των κηρύκων του Λόγου. Ο Ιωάννης είναι μάλιστα επηρεασμένος από το Ιεζ. 27, 13 το οποίο αναφέρεται στο δουλεμπόριο των Ελλήνων στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου: *ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ σύμπασα καὶ τὰ παρατείνοντα οὗτοι ἐνεπορεύοντό σοι ἐν ψυχαῖς ἀνθρώπων καὶ σκευὴ χαλκᾶ ἔδωκαν τὴν ἐμπορίαν σου*. Δεν αποκλείεται η συγκεκριμένη παιδίσκη να ήταν προϊόν αυτού του εμπορίου. Η κατάλυση της δαιμονικής κυριαρχίας ανήκει στην αποστολή του Π. Όπως επιλογικά αναφέρει ο ίδιος ο Απόστολος των Εθνών, η εκλογή και η αποστολή του αφορά *ἀνοῖζαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, (α) τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, (β) τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ (γ) κληρὸν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς Ἐμέ* (26, 17-18)¹⁴⁰. Ἦδη με τα περιστατικά του Σίμωνος από τη Σαμάρεια (8, 9-25), ο οποίος ήταν διάσημος και στη Ρώμη,

138. Ἐτσι εξάιρεται η θρησκευτική παρακμή και η απαξιοτική για το πρόσωπο συμπεριφορά του ειδωλολατρικού περιβάλλοντος (Weiser).

139. Σχετικά με τη Ρωμαϊκή Ειρήνη και τη Σαλόμ (Ειρήνη στα εβραϊκά) στο δίτομο έργο του Λουκά βλ. Anna Janzen, *Der Friede im lukanischen Doppelwerk vor dem Hintergrund der Pax Romana*. PhD diss. University of St. Michael's College, 2001. [German] <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk3/ftp05/NQ64779.pdf>.

140. Ἐτσι εκπληρώνεται ο χρησμός του Συμεών *Νῦν ἀπολύεις...* (Λκ. 2, 29-33). Πρβλ. Chad Hartsock, *Sight and Blindness as an Index of Character in Luke-Acts and Its Cultural Milieu*. PhD diss. Baylor University, 2007.

και του Ιουδαίου Βαριησού στην Πάφο (13, 6-18), ο Λουκάς εξήρε τη λύτρωση από τη μαγεία και τη μαντική που πραγματοποιεί η χριστιανική ιεραποστολή διά του ονόματος του Ιησού σ' έναν κόσμο που εναγωνίως αλλά ματαιώς αναζητά σε αυτούς τους χώρους σωτηρία, γινόμενος τελικά αντικείμενο αισχροκέρδειας¹⁴¹.

Αυτή η γυναίκα αρχικά *υπαντά/απαντά* τον Παύλο και τους συν αυτό και κατόπιν τους κατακολουθεί (κατά πόδας) προς την Προσευχή προς την οποία οδεύουν. Έτσι συμπεριφέρεται ως *άλλη* (εναλλακτική) «απόστολος των αποστόλων» προσφέροντας μια ιδιότυπη μαθητεία αφού διαφημίζει το έργο τους σε αντίθεση προς τα αφεντικά της τα οποία θα τους κατασυκοφαντήσουν. Εκπλήσσει το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ο *διάβολος*, ο κατεξοχήν σατανάς/κατήγορος, μεταβάλλεται σε *συνήγορο* των μαρτύρων/αγγέλων του Λόγου και αποδεικνύεται μάλιστα πιο αξιόπιστος από τους *διαβόλους* ανθρώπους «εμπόρους της θρησκείας». Το πρόβλημα της μαρτυρίας του διαβόλου δεν εντοπίζεται στην πλήρη διαστρέβλωση του χριστιανικού κηρύγματος αλλά στη σχετικοποίησή του και στο γεγονός ότι κατ' ουσίαν η μαρτυρία του χρησιμοποιείται ως μέσον επιβεβαίωσης της μερικής και σχετικής αλήθειας που πρεσβεύει. Πρόκειται για ένα σχετικά μόνον ορθό μήνυμα με το λάθος μέσον (wrong channel), οπότε δεν λειτουργεί λυτρωτικά¹⁴².

Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ οι δούλοι του Θεού λαλούν, ευαγγελίζονται, καταγγέλλουν αλλά δεν φωνασκούν, η παιδίσκη δεν λέγει απλώς αλλά *κράζει*, ρήμα το οποίο συνδέεται στο δίτομο έργο του Λουκά με έξαψη (4, 41· 9, 39). Η διακήρυξη της παιδίσκης δεν αναφέρεται σε *δούλους του Κυρίου/Χριστού* αλλά του *Θεού του Υψίστου*. Καταρχάς το *Οὔτοι* ίσως να διακρίνει τους

141. Και ο Ιουστίνος (+ 165 μ.Χ.) υπογραμμίζει την εξορκιστική δύναμη του ονόματος του Ι. Χριστού: *δαιμονιολήπτους γὰρ πολλοὺς κατὰ πάντα τὸν κόσμον καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων, τῶν Χριστιανῶν, ἐπορκίζοντες κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὑπὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐπορκιστῶν καὶ ἐπαστῶν καὶ φαρμακευτῶν μὴ ἰαθέντας, ἰάσαντο καὶ ἔτι νῦν ἰῶνται, καταργοῦντες καὶ ἐκδιώκοντες τοὺς κατέχοντας τοὺς ἀνθρώπους δαίμονας* (Β' Απολ. 6.6· Διάλ. 30.3· 70.6· 85.2). Πρβλ. Γ. Φίλια, «Οι εξορκισμοί ως θεραπευτική λειτουργική δραστηριότητα», *Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική Ζωή της Εκκλησίας*. Πρακτικά Ι' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου στελεχῶν Ι. Μητροπόλεων, Αθήνα: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος 2009, 313-357.

142. Δεν θεωρώ ότι πρόκειται για *προβοκάτσια* (Roloff). Σύνοψη όλων των απόψεων βλ. A. Schneider, «Wahre Geisträger im Dienste des Höchsten. Die Konfotation der christlichen Missionare mit der heidnischen religiösen Umwelt anhand der lukianischen Darstellung», in *Arg* 16, 16-24, 2004· <http://www.die-apostelgeschichte.de/zulassungsarbeiten/schneider.pdf>, 22-26.

συγκεκριμένους ανθρώπους προς άλλους περιοδεύοντες ψευδοπροφήτες της ίδιας θεότητας που περιέρχονταν τότε τις πόλεις της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας λανσάροντας μέσα σωτηρίας-θεραπείας αλλά όχι τη μία αλήθεια. Ο Ύψιστος Θεός προσδιόριζε κατεξοχήν τον Δία που λατρευόταν στις κορυφές των ορέων και εν συνεχεία αναδείχθηκε στον Κορυφαίο του Δωδεκάθεου του Ολύμπου. Η λατρεία του μαρτυρείται από την Αθήνα μέχρι τη Μ. Ασία, τη Συρία και την Αίγυπτο¹⁴³. Στη Μακεδονία, όπως εξάγουμε από τις θρακικές επιγραφές, γνώρισε ακμή τον 1ο αι. π.Χ.¹⁴⁴ Ως ο θεός των βουνών, του αιθέρα και των έντονων φυσικών φαινομένων, θεωρούνταν *αυτοφυής, αδίδακτος, αμήτωρ θεός* (μνημείο Οιοάνδας) που δεν ήταν δυνατό να κατονομαστεί. Ταυτόχρονα, όμως, χαρακτηρίζεται επήκοος, καθώς προστατεύει και από τους θαλασσινούς κινδύνους και *αναλαμβάνει τις καθημερινές έγνοιες, προστατεύει την οικογένεια, θεραπεύει αρρώστιες, εμφανίζεται σε στιγμές κινδύνου και παρέχει σωτηρία αλλά και συντροφεύει τους πιστούς μετά θάνατον*¹⁴⁵. Ο S. Mitchell (M.)¹⁴⁶ ισχυρίζεται μάλιστα ότι οι θεοσεβείς/σεβόμενοι τον Θεό των Πρ. ταυτίζονται με τους *Υψιστιανούς*, τους λάτρεις του Ύψιστου που μαρτυρούνται όμως από εκκλησιαστικούς συγγραφείς του 3ου-4ου αι. μ.Χ.¹⁴⁷. Πρόκειται για λατρεία που συνδυάζει τον ιουδαϊκό Νόμο με την ειδωλολατρική διδασκαλία. Στη συγκρητιστική λατρεία τους δεν χρησιμοποιούνταν εικόνες/απεικονίσεις του θείου και δεν τελούσαν θυσίες ζώων, ενώ δινόταν έμφαση και στην εφαρμογή του Σαββάτου παρά την απόρριψη της περιτομής. Η λατρεία διεξαγόταν σε μικρές ομάδες με δεσμούς *οικογενειακούς* αφού οι *συνκλίτες* χαρακτηρίζονται ως *αδελφοί* και ο επικεφαλής *πατήρ* ή *μήτηρ*, ενώ οι διακρίσεις της κοινωνικής κατάστασης (στάτους) και του φύλου δεν λαμβάνονται υπόψη. Συνέρχονταν σε χώρους εκτός της πόλης που ονομάζονταν *Προσευχές*, όπου δέσποζαν οι λυχνίες, καθώς ο Ύψιστος συνδεόταν με το φως και την ανατολή του ήλιου. Δύο

143. Στη Δακία μαρτυρούνται θεοί (σε πληθυντικό) ύψιστοι και στη Λυδία θεά. Βλ. C. Breytenbach, «Hypsistos», *DDD*, 439-443.

144. Βέβαια μαρτυρείται ήδη από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

145. Σχετικά με τη λατρεία του Θεού του Ύψιστου στον ελληνορωμαϊκό χώρο βλ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 194-250. Στα ρωμαϊκά χρόνια δημοφιλής ήταν η λατρεία του Δία του Ύψιστου στα ανατολικά του βήματος της Πνυκός, όπου πλέον δεν λειτουργούσε η Εκκλησία του Δήμου.

146. «The Cult of Theos Hypsistos between Pagans, Jews and Christians», *Pagan Monotheism in Late Christianity*, ed. Polymnia Athanassiadi/Michael Frede, Oxford 1999 (reprinted 2002), 81-148.

147. *Κατὰ Αἰρέσεων ὀδοήκοντα, τὸ ἐπικληθὲν Πανάριος εἶτ' οὖν κιβώτιος*, PG. 42, 756 -773.

άλλα χαρακτηριστικά της λατρείας του ήταν η προσευχή με τα χέρια υψωμένα με κατεύθυνση την ανατολή και η ανεικόνιστη λατρεία (η έλλειψη εικονογράφησης)¹⁴⁸. Σύμφωνα με τον Μ. η Προσευχή εκτός Φιλίππων ήταν ευκτήριος οίκος Υψισταρίων, στους οποίους ανήκε και η Λυδία. Βεβαίως ο Μ. σφάλει στο ότι βρέθηκε στους Φ. επιγραφή προς τιμήν του Υψίστου, όπως π.χ. συμβαίνει στη Θεσσαλονίκη (*IG Thess 67-74*)¹⁴⁹ αλλά και στα Θυάτεια (την πατρίδα της Λυδίας). Εάν, όμως, όντως επρόκειτο για λάτρες μιας τέτοιας θεότητας στην οποία αφιέρωναν και οι Ρωμαίοι, τότε δεν θα κατηγορούνταν οι συγκεκριμένοι Κήρυκες από τους κυρίους της *μαντευομένης* γυναίκας ως Ιουδαίοι που διαδίδουν ήθη μη αποδεκτά από τους κατοίκους των Φ.

Στους Ο' ο όρος Ύψιστος (El Elyon) χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τον Γιαχβέ *ὅς ἔκτισεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* (Γέν. 14, 18-20 [Μελχισεδέκ]· πρβλ. Ψ. 17 [18], 14-15· 82[83], 19· 96 [97], 9· Σοφ. Σιρ. 41, 4. 8· 42, 2. 18· 44, 20· 50, 16· Γ' Μακ. 6, 2), ενώ στα Ψευδεπίγραφα (*Διαθήκη Δώδεκα Πατριαρχῶν, Ιωσήφ και Ασινέθ*) έτσι κατονομάζουν τον Θεό των Εβραίων οι εθνικοί. Ο τίτλος χρησιμοποιούνταν ως μέσον απολογητικής και προπαγανδιστικής αυτοπαρουσίασης του Ιουδαϊσμού. Η μειωμένη του, όμως, χρήση τον 1ο αι. π.Χ. στις επιγραφές αλλά και το γεγονός ότι στον Φίλωνα χρησιμοποιείται ολόενα και σπανιότερα (κατά την παράθεση του Γέν. 14, 22· Δτ. 32, 8 Ο'· *Πρεσβ. 278· Φλάκ. 46*), οφείλονται στην πιθανότητα ενοθεϊστικής, συγκρητιστικής παρερμηνείας του. Σημειωτέον ότι η μαγεία, όπως αποδεικνύεται και από τους σχετικούς παπύρους και φυλακτά, χρησιμοποιούσε ευρέως το όνομα του Θεού των Εβραίων (ΙΑΩ, Αδωνάι) το οποίο θεωρούσαν μάλιστα πολύ ισχυρό. Γενικότερα όταν απαντά ο τίτλος σε επιγραφές δεν είμαστε βέβαιοι εάν αναφέρεται στον Γιαχβέ, εκτός κι αν συνοδεύεται από το *ἔυλογητὸς, παντοκράτωρ, ἁγία καταφυγή*.

Στην Κ.Δ. απαντά στο Μκ. 5, 7 (= Λκ. 8, 28: *νιὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου*) και μάλιστα σε θεραπεία δαιμονισμένου στα Γέρασα, ενώ χρησιμοποιείται κατεξοχήν από τον Λουκά (*Γενέθλια αφήγηση 1, 32. 35. 76· Ομιλία Πεδιάδος 6, 35· Απολογία Στεφάνου Πρ. 7, 48*). Στο Πρ. 7, 48 σε αντίθεση προς την πά-

148. Βλ. Μελέτη, *Η Παρουσία των Εβραίων* 150-1.

149. Steimle, *Religion*, 112: Στη Θεσσαλονίκη βρέθηκαν επιγραφές αναφορικά με τον Διόνυσο και τον Ύψιστο στο ιερό των αιγυπτίων θεών με την ένδειξη *prope Serapeum inventa*. Συνδέεται με όραμα και με τις γνωστές από τις αφιερώσεις στην Ίσιδα και τον Σέραπη φράσεις *κατ' ευχήν/ κατ' επιταγήν*.

Τὸ ἀκιδιογράφημα τοῦ Παλατινοῦ λόφου

για ιουδαϊκή αντίληψη διακηρύσσεται ότι ο Ὑψιστος δεν κατοικεί σε ναούς¹⁵⁰. Ο Ιησούς είναι ο *Υἱός του Υψίστου* αφού Η Δύναμις επεσκίασε τη Θεοτόκο (1, 32. 35), ενώ και ο Ιωάννης ο Βαπτιστής είναι προφήτης Του (1, 76). Σύμφωνα με τη διατύπωση του Λουκά όσοι αγαπούν τους εχθρούς χωρίς εφαρμογή της αρχής ανταποδοτικότητας

θα γίνουν *Υιοί του Υψίστου* (Q 6, 35/5, 45· πρβλ. Ψ. 81[82], 6· *Προσθ. Εσθ.* 8, 12-13). Βάσει αυτής της χρήσης του όρου από τον Λουκά κατεξοχήν στη γενέθλια αφήγηση του Ιησού (όπου και υπάρχει έμμεσος αντιθετικός παραλληλισμός προς την προπαγάνδα του Αυγούστου) δεν μπορούμε με βεβαιότητα να συμπεράνουμε εάν η χρήση του από τον Πύθωνα στο υπό εξέταση χωρίο εκφράζει συγκρητισμό. Σημειωτέον ότι το *δοῦλος* στον Λουκά συνδυάζεται με το *Κύριος* (1, 38. 48· Πρ. 2, 18 = Ιωήλ 3, 2 Ο', 4, 29).

Είναι αξιοσημείωτο ότι μια συγκρητιστική ταύτιση του Ιησού με τον Ὑψιστο και τον Διόνυσο (τον Υἱό του Δία) ίσως υποκρύπτεται στο γελοιογραφικό ακιδιογράφημα (graffiti) που αναπαριστά τον Ιησού ως εσταυρωμένο ιπποκέφαλο και τη σημείωση *ΑΛΕΞΑΜΕΝΟΣ ΣΕΒΕΤΕ* (sic· δηλ. λατρεύει) *ΘΕΟΝ*¹⁵¹. Βρέθηκε στ' ανάκτορα του Παλατινού λόφου της Ρώμης σε κτήριο στρατωνισμού της ανακτορικής φρουράς και χρονολογείται μετά το 200 μ.Χ. Ο πιστός χριστιανός αναπαρίσταται ακριβώς με τη στάση που χαιρετούσε κάποιος στην αρχαιότητα ένα είδωλο. Το Υ στην κορυφή σημαίνει είτε τη φράση *ΥΨΙΣΤΕ* ή τις δυο οδούς (Μτ. 7,13-14· *Διδαχή*) της Αρετής και της Κακίας, που παραπέμπει στο γνωστό στους νεοπυθαγόρειους μύθο του Πρόδικου για τον έφηβο Ηρακλή. Αν η εσταυρωμένη μορφή είναι όνος (το κατεξοχήν σύμβολο του Άττιδος και του Διονύσου), τότε έχουμε μια μαρτυρία της ταύτισης της λατρείας του Ιησού με άλλες λατρείες γονιμότητας. Σημειωτέον ότι στη Θεσσαλονίκη οι επιγραφές προς τον Ὑψιστο βρέθηκαν στην περιοχή του «αιγυπτιακού» ιερού σε συνδυασμό με αντίστοιχες προς τον Διόνυσο. Μια τέτοια εικόνα του Ιησού ίσως θεωρείται από τον Λουκά

150. Σύμφωνα με έναν Σαμαρείτη συγγραφέα του 2ου αι. π.Χ. το *Αργαριζίν* μεταφράζεται όρος *Υψίστου* (Ευσ., *Ευαγ. Προπ.* 9.17.5)

151. Πρβλ. Κ. Σιαμάκη, *Εξωχριστιανικές Μαρτυρίες*, 75-77.

ως προϊόν δαιμονικής έμπνευσης. Σημειωτέον ότι ο Δομιτιανός προτού επιτεθεί στην Ιερουσαλήμ θυσίασε στον Γιαχβέ στο όρος Κάρμηλος (Τάκιτος, *Ιστ.* 2.78). Πρόκειται για την *evocatio* (επίκληση) του θεού του αντιπάλου προκειμένου να συμμαχήσει με τον αντίπαλο του λαού του. Γι' αυτό και μετά λατρεύεται σε συνδυασμό με τον Ύψιστο Δία (Iuppiter), στον οποίο πληρώνουν τον τέως φόρο του ναού οι κατακτημένοι Ιουδαίοι που αμφισβήτησαν και βεβήλωσαν την ιερότητα του Imperium¹⁵².

Ο Πύθων πληροφορεί ότι οι άνθρωποι καταγγέλλουν *οδόν σωτηρίας* καθώς γνωρίζει σχετικά με το όραμα του Μακεδόνα αλλά και την ερμηνεία που δόθηκε από τον όμιλο των αποστόλων ως πρόσκληση ευαγγελισμού. Είναι αξιοσημείωτο, όμως, εν προκειμένω, το γεγονός ότι οι απόστολοι δεν παρουσιάζονται από τον Λουκά να κηρύττουν στην πόλη των Φ. παρά μόνο στην Προσευχή. Προφανώς ο ακροατής των Πρ. καλείται να υπονοήσει το γεγονός.

Ο συνδυασμός της οδού (που αποτελεί στις Πρ. όνομα του Χριστιανισμού) με τη σωτηρία απαντά στα εξής χωρία. Στο Ψ. 49, 23 (Ο') σε συνδυασμό με τη θυσία στη Σιών ακούγονται τα εξής: *θυσία αίνεσεως δοξάσει με και εκεί οδός ἧ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ*. Στον Ψ. 66, 1 (Ο') γίνεται αναφορά στο οικουμενικό Κήρυγμα: *ὁ Θεὸς οἰκτιρήσαι ἡμᾶς καὶ εὐλόγησαι ἡμᾶς· ἐπιφάναι τὸ Πρόσωπον Αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς· τοῦ γνῶναι ἐν τῇ γῆ τὴν οδόν Σου ἐν πᾶσιν ἔθνεσιν τὸ σωτήριόν Σου*. Στον ελληνορωμαϊκό κόσμο η σωτηρία αφορά στις σωματικές ασθένειες αλλά και άλλες έκτακτες περιστάσεις ή/και την ψυχική λύτρωση μέσω Μυστηρίων: *Θαρρεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου· Ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ*

152. Από το ιστολόγιο βιβλικών σπουδών της Αικ. Τσαλαμπούνη αντλήσαμε την πληροφορία ότι στην τρέχουσα ηλεκτρονική έκδοση του *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 7 (2010) αναρτήθηκε ένα ενδιαφέρον άρθρο για μία αφιέρωση στον Θεό Ύψιστο που βρέθηκε στο όρος Γαριζίμ: Michael Meerson, «One God Supreme: A Case Study of Religious Tolerance and Survival». Ο συγγραφέας σχολιάζει την ελληνική επιγραφή που συνοδεύει το ηλιακό ρολόι που βρέθηκε στο όρος Γαριζίμ και φωτογραφία του οποίου δημοσιεύθηκε σε άρθρο του *Qadmoniot* 33 (2000) (Y. Magen, «Mount-Gerizim – A Temple City»). Πρόκειται για επιγραφή της ελληνιστικής ή πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου και το κείμενο έχει ως εξής: *Θεῷ ὑψίστῳ / Πτολεμαῖ[ος] ὁ χρηματαγωγ[ός] / τῶν ἀπ' Α[ιγ]ύπτου ἁγίων δ [...]* Από την επιγραφή ο συγγραφέας συμπεραίνει ότι ο Πτολεμαῖος μετέφερε δωρεά από τη σαμαριτική κοινότητα της Αιγύπτου στον σαμαριτικό ναό στο Γαριζίμ. Ο συγγραφέας αναλύει διάφορες αρχαίες πηγές σχετικά με το ναό στο όρος Γαριζίμ και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο ίδιος ναός σε διαφορετικές εποχές αφιερώθηκε στον Θεό των Σαμαρειτών, στον Ύψιστο Θεό και στον Δία Ύψιστο. Ο Άγγελος Χανιώτης στο βιβλίο που κυκλοφόρησε πρόσφατα σχετικά με τέτοια φαινόμενα, S. Mitchell - P. van Nuffelen (επιμ.), *One God. Pagan Monotheism in the Roman Empire* (σ. 112 εξ.) κάνει λόγο για «μεγαθεισμό», που πρέπει να συνδυασθεί και με τα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής αλλά και με τον θρησκευτικό πλουραλισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

πόνων σωτηρία (Λειτουργία Μίθρα). Ιδίως στον Λουκά η σωτηρία αφορά στον διάβολο, στην αμαρτία και στο θάνατο.

Εν προκειμένω οι απόστολοι διαπονοούνται από την επιμονή του Πύθωνα να διαφημίζει την παρουσία τους. Οι Σαδδουκαίοι στην αρχή των Πρ. διαπονοούνται διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς (τους αποστόλους) τὸν λαὸν καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν (4, 2). Αυτό το γεγονός οδηγεί στη σύλληψη του Πέτρου ο οποίος πληρώνεται με Πνεύμα Ἅγιο. Το ερώτημα το οποίο προκύπτει στην υπό εξέταση περικοπή είναι το εξής: γιατί άραγε ο Π. δεν αντέδρασε άμεσα στην εκμετάλλευση και του κηρύγματος από τον Πύθωνα αλλά και της γυναίκας από τους κυρίους των Φ.; Το έπραττε άραγε αυτό με τη συνείδηση ότι ο στόχος του ήταν καταρχήν ο ευαγγελισμός και όχι ο εξορκισμός, ο οποίος θα μπορούσε να δώσει προς τους έξω την εσφαλμένη εικόνα ότι επρόκειτο περί γόητα; Φοβόταν μήπως προκαλέσει αρνητικό σάλο, όπως όντως συνέβη; Μήπως ο Απόστολος των Εθνών θεώρησε αρχικά ότι κατά παραχώρησιν του Θεού η γυναίκα διαφημίζει το έργο των αποστόλων; Στην Έρευνα η καθυστέρηση έχει επίσης αποδοθεί στην άνεση των αποστόλων, η οποία εκπηγάξει από την αυτοσυνειδησία της υπεροχής που διαθέτουν ή σε αφηγηματικό μέσον που χρησιμοποιεί ο Λουκάς προκειμένου να προσδώσει έτσι ενδιαφέρον ή στην επιλογή του Π. να μην αντιδράσει αυθόρμητα, αγνοώντας απλώς την πρόκληση. Στο ερώτημα εάν είναι δυνατόν μόνον η προσωπική οργή και όχι η προσωπική συμπάθεια προς το αντικείμενο της εκμετάλλευσης να αποτελεί αιτία εξορκισμού, η απάντηση ίσως είναι ότι και η παιδίσκη αρεσκόταν σ' αυτόν το ρόλο καθώς της προσέδιδε αναγνωρισιμότητα και κάποιο κύρος.

Ο Π. καταρχάς επιστρέφει προς το πνεύμα κατά μέτωπο και παραγγέλλει (επιτάσσει) σ' αυτό να εξέλθει (Λκ. 4, 14. 35-36· 8, 2. 33). Σημειωτέον ότι το λέξιμα παραγγέλλει επαναλαμβάνεται τρεις φορές. Ο εξορκισμός δεν πραγματοποιείται με την προσωπική αυθεντία, όπως στην περίπτωση του Κυρίου, αλλά εν ονόματι του Χριστού και έχει άμεσο αποτέλεσμα, χωρίς να παρατηρείται μάλιστα κάποια αντίδραση του διαβόλου ή κάποια παθογένεια της παιδίσκης (πρβλ. καὶ ῥῖψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ μηδὲν βλάψαν αὐτόν· Λκ. 4, 35). Η ειρωνεία έγκειται στο γεγονός ότι ενώ το ίδιο το ισχυρό πνεύμα έδινε επ' αμοιβή χρησμούς, απέτυχε να προβλέψει ότι οι άνθρωποι που ακολουθούσε όχι μόνο δεν αρέσκονταν στην εκδούλευση που τους πρόσφερε, αλλά ήταν ικανοί στο άμεσο μέλλον να το εξοστρακίσουν και να το εξευτελίσουν χωρίς καν να χρησιμοποιήσουν το όνομά του (όπως συνηθίζονταν στους εξορκισμούς) αλλά αποκλειστικά και μόνο το Όνομα του Χριστού.

IV. ΔΙΑ-ΣΥΡΜΟΣ, ΦΥΛΑΚΙΣΗ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Δεν σχολιάζει ο Λουκάς τι απέγινε με την παιδίσκη, αφού ο φακός εστιάζει στην αντίδραση των αφεντικών της. Στους άλλους εξορκισμούς η αντίδραση είναι συνήθως το *θάμβος* ενώπιον του εξορκιστή. Οι Ρωμαίοι πιθανότατα¹⁵³ κύριοι της *μαντευομένης* δεν είναι ένα ζευγάρι (Haenchen, Pesch φέρνοντας ως παράλληλο το 19, 33) ή μια οικογένεια αλλά μια εταιρεία (Consortium) ανθρώπων οι οποίοι δεν αποκλείεται να ήταν και ιερείς κάποιας θεότητας. Αντί να υποκλιθούν ενώπιον των δούλων του Θεού του Υψίστου (όπως ο ανθύπατος Σέργιος Παύλος· 13, 12) ή έστω να φοβηθούν αφού απεδείχθη ότι ήταν φορείς όντως εξαιρετικής Δυνάμεως του Υψίστου, χωρίς να σκεφθούν ότι είναι δυνατόν και αυτοί να υποστούν τα οψώνια της αμαρτίας τους, χειροδικούν τυφλωμένοι από την απώλεια της *ελπίδας* της εργασίας. Ενώ ως *ελπίδα* του Χριστιανισμού κατεξοχήν στις Πρ. προβάλλεται η ανάσταση, η ελπίς των «εμπόρων των εθνών» και όλων εκείνων που εκμεταλλεύονται βάναυσα τη θρησκεία, εξαιρετικά βραχυπρόθεσμη, έγκειται στην εκμετάλλευση της ανθρώπινης σάρκας και ψυχής και συνδέεται με τον αργό ή άμεσο θάνατο. Πλέον αφού δεν ασκούν κυριαρχία επί της παιδίσκης, αρπάζουν τους δύο εκ των τεσσάρων αποστόλων και τους σύρουν στην Αγορά/το Φόρουμ *ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας*. Δεν τους παρουσιάζει ο Λουκάς να καταλαμβάνονται υπό του πνεύματος που εξοστρακίστηκε. Αντιθέτως δρουν με πλήρη αυτοσυνειδησία επιδεικνύοντας στάση χειρότερη του διαβόλου, αφού αυτός ούτε άγγιξε τους αποστόλους, ούτε τους κατασυκοφάντησε. Αντιθέτως φερόμενος εξυπνότερα προσπάθησε να αξιοποιήσει την παρουσία τους για να διαφημιστεί ή έστω για να μην εξοστρακιστεί. Αντιθέτως οι κύριοι της παιδίσκης επενδύουν τα ιδιοτελή τους

153. Ο Daniel R. Schwartz, «The Accusation and the Accusers at Philippi (Acts 16,20-21)», *Biblica* 65 (1984), 357-363 εκλαμβάνει τη μετοχή *Ιουδαῖοι ὑπάρχοντες* (κατ' αντιστοιχία προς το *Ρωμαίους*) όχι ως αιτιολογική αλλά εναντιωματική: *αν και είναι Ιουδαίοι, οπαδοί μιας religio licita, διδάσκουν ἔθη απαγορευμένα στους Ρωμαίους*. Θεωρεί ότι οι κατηγοροί του Παύλου και του Σίλα ήταν Ιουδαίοι, που εκκλησιάζονταν στην Προσευχή (κάτι το οποίο δεν τεκμαίρεται) αλλά δεν προσηλυτίστηκαν στο Χριστιανισμό και είχαν την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη. Δεν καταγγέλλουν ως μη σύννομη την ιουδαϊκή θρησκεία, που άλλωστε ήταν νόμιμη αφού οι Ιουδαίοι μπορούσαν να συγκροτούνται σε collegium licitum, αλλά τις πρακτικές που δίδασκαν και που δεν συνέπιπταν με το Νόμο. Όμως, η διδασκαλία του Παύλου περιοριζόταν αποκλειστικά στους Ιουδαίους των Φιλίππων. Η ιδιοκτησία δε δούλης και η εκμετάλλευση του μαντικού πνεύματος δεν αναιρούν την ιουδαϊκή τους ταυτότητα, καθώς η σχέση των Ιουδαίων με τη μαγεία είναι στενή. Στις απόψεις αυτές του Schwartz αντιτίθεται ο De Vos Graig, στο άρθρο του «Finding a Charge that fits: The Accusation Against Paul and Silas at Philippi (Acts 16,19-21)», *JSNT* 74 (1999), 51-63.

ελατήρια με πολιτικές κατηγορίες που αποσκοπούν «στο δημόσιο συμφέρον» όπως θα συμβεί και με τον Δημήτριο με τους αργυροκόπους της Εφέσου (19, 23-40· πρβλ. Μκ. 5, 16 κε.). Γι' αυτό και γίνονται *delatores*/διάβολοι (= συκοφάντες) μιμούμενοι τον Σατανά (= μάρτυς κατηγορίας).

Αυτοί που τους ανακρίνουν στην Αγορά (*forum*) είναι οι άρχοντες και ειδικότερα όπως επεξηγεί ο Λουκάς οι *στρατηγοί-duumviri*¹⁵⁴. Ο Χριστιανισμός προβάλλεται στη μικρή Ρώμη ως ιουδαϊκή αίρεση ενώ η κατηγορία αφορά στην εισαγωγή ενός νέου/καινοφανούς τρόπου ζωής που αλλοιώνει τα πατροπαράδοτα ήθη και έθη (*more*s *maiorum*)¹⁵⁵ που αναβίωσε ο Οκταβιανός Αύγουστος¹⁵⁶. Σημειωτέον ότι ο Λουκάς δεν έχει παρουσιάσει τους αποστόλους να κηρύττουν εντός της πόλης, ενώ η μόνη ταραχή που έχει προκληθεί εντός των τειχών της προήλθε από την παρατεταμένη κραυγή του Πύθωνα. Η ιουδαϊκή ταυτότητα των κατηγορουμένων προέκυψε από την καταγωγή ιδίως του Σαύλου και από το γεγονός ότι σύχναζαν στην Προσευχή. Έτσι δεν διασύρεται ο Λουκάς ο οποίος ένεκα και επαγγέλματος έχαιρε τιμής. Δεν προσάγεται επίσης ο Τιμόθεος του οποίου ο πατέρας ήταν Έλληνας.

Η κατηγορία των αφεντικών βρίσκεται σε αντιθετικό παραλληλισμό προς τη διακήρυξη της παιδίσκης, ενώ παρουσιάζει κοινά σημεία με την κατηγορία που θα εκτοξευτεί εναντίον τους στη Θεσσαλονίκη. Και στις δύο περιπτώσεις οι δούλοι του Θεού που κηρύττουν Ειρήνη και ταυτόχρονα *Πυρ επί γης* (Λκ. 2, 14· 12, 49) στην κατ' όνομα μόνο Ρωμαϊκή Ειρήνη, κατηγορούνται ως πηγή ταραχής και μάλιστα εν προκειμένω *μεγάλης* (άπαξ λεγόμενο *έκταράσσουσιν* σε ενεστώτα):

Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δούλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν,

//

Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες.

154. Αξιοσημείωτη η ορολογία που χρησιμοποιεί ο Λουκάς για τους αξιωματούχους της πόλης-στρατιωτικής αποικίας: οι ανώτατοι αξιωματικοί αποκαλούνται *στρατηγοί*, οι αξιωματούχοι για την τήρηση της δημόσιας τάξης αποκαλούνται *ραβδούχοι* και ο αξιωματικός της φυλακής *δεσμοφύλαξ*.

155. Αυτά συνιστούσαν τον θεμέλιο λίθο της ρωμαϊκής *res publica*. Πρβλ. Eckey, *Apostelgeschichte II*, 368-369.

156. Το Διάταγμα του Κλαυδίου προέβλεπε: *καλῶς οὖν ἔχειν καὶ Ἰουδαίους τοὺς ἐν παντὶ τῷ ὑφ' ἡμᾶς κόσμῳ τὰ πάτρια ἔθη ἀνεπικωλύτως φυλάσσειν οἷς καὶ αὐτοῖς ἤδη νῦν παραγγέλλω μου ταύτη τῇ φιλάνθρωπία ἐπιεικέστερον χρῆσθαι καὶ μὴ τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δεισιδαιμονίας ἐξουθενίζειν τοὺς ἰδίους δὲ νόμους φυλάσσειν* (Ιώσ., *Αρχ.* 19.290).

οἵτινες καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας

//

καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν
Ρωμαίοις οὖσιν

Φυσικά ο ακροατής Θεόφιλος γνωρίζει ότι ουσιαστικά ταραχή έχουν και προκαλούν οι ίδιοι οι κατήγοροι. Εντός της μομφής, έντονη είναι και η αντίθεση μεταξύ της ταυτότητας των κατηγορών ως Ρωμαίων (*Ρωμαίοις οὖσιν*) και εκείνης των κατηγορουμένων ως Ιουδαίων (*Ιουδαῖοι ὑπάρχοντες*). Ενώ στο ὄραμα ο Μακεδόνας είχε προσκαλέσει τους μαθητές να έλθουν για παροχή βοήθειας, στη μομφή που εκτοξεύεται εν προκειμένω διαχωρίζεται το εμείς των κατοίκων των Φ. από το αυτούς, οι οποίοι πλέον δεν είναι φορείς βοήθειας και οδού σωτηρίας (ὅπως επί μέρες διακήρυττε ο Πύθων) αλλά εθῶν ασύμβατων με εκείνα της Ρώμης. Παρότι γενικότερα κυριαρχούσε ο συγκρητισμός, ο Κικέρων και αρκετοί συντηρητικοί κύκλοι ήταν κάθετα αντίθετοι σε εισαγωγή θεοτήτων ξένων και νέων που δεν ανήκουν στο ρωμαϊκό πάνθεο αλλά και δεν παραδίδονται από τους Πατέρες και την Παράδοση, καθώς κλονίζουν την κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική τάξη: *separatism nemo habessit deos neue novos nisi publice adscitos; privatim colunt quos rite a patribus <cultos acceperit>* (*De Legibus* II.8.19). Ο Τάκιτος επίσης αναφέρει: *Ceterum abolitos paulatim patrios mores funditus everti per accitam lasciviam, ut quod usquam corrupti et corrumpere queat in urbi visatur* (*Χρον.* 14.20). Ο αριστοκράτης μάλιστα ιστορικός είναι ιδιαίτερα αρνητικός απέναντι στον Ιουδαϊσμό: *Iudaeorum mos absurdus sordidusque* (*Ιστ.* 5.5). Η συγκεκριμένη μονοθεϊστική θρησκεία ήταν ανεκτή αφού συνδεόταν με συγκεκριμένο έθνος με αρχέγονες ρίζες. Απαγορευόταν, όμως, αυστηρά ο προσηλυτισμός: *Romanas autem soliti contemnere leges/ Iudiacum ediscunt et servant ac metuunt ius* [...] (*Juvenal, Satirae* XIV.100). Το 139 π.Χ. ο Πραίτωρας Peregrinus Cn. Cornelius Hispanus εξόρισε από τη Ρώμη Ιουδαίους, οι οποίοι θεωρούσαν ότι λάτρευαν τον Σαβάζιο, επειδή ήθελαν να εισαγάγουν στην Αιώνια Πόλη τα ήθη τους και να τη διαφορθεύουν (*Valerius Maximus, Facta et dicta memorabilia* 1.3.3). Σημειωτέον ότι ο Σαβάζιος¹⁵⁷ λατρευόταν στη Φρυγία ως Θεός Ύψιστος. Διακόσια χρόνια

157. Μάλλον συγχέεται από τους Ρωμαίους με το εβραϊκό *Σαβαώθ* όταν οι συγκρητιστικές και μονοθεϊστικές τάσεις τον παρουσιάζουν ως τον θεό λυτρωτή. Ο Πλούταρχος, παρασυρμένος από την ομοιότητα των λέξεων, γράφει με αφέλεια στα *Συμποσιακά* του (IV 6) ότι οι Εβραίοι λάτρευαν τον Διόνυσο και ότι η «ημέρα των Σαββάτων» ήταν εορτή του Σαβαζίου.

μετά και οι απόστολοι κατηγορούνται στη «μικρή Ρώμη» με την ίδια μομφή¹⁵⁸. Επιπλέον πρέπει να προσθέσουμε και τη μαρτυρία του Δίωνα Κάσιου (155-235 μ.Χ.) ότι το 19 μ.Χ. ο Τιβέριος *τῶν τε Ἰουδαίων πολλῶν ἐς τὴν Ρώμην συνελθόντων καὶ συχνοῦς τῶν ἐπιχωρίων ἐς τὰ σφέτερα ἔθη μεθιστάντων, τοὺς πλείονας ἐξήλασεν* στη Σαρδηνία όπου κι εκτέλεσε αρκετούς ηγέτες τους (57.18.5). Το 41 μ.Χ. ο Κλαύδιος *τούς τε Ἰουδαίους πλεονάσαντας αὐθις, ὥστε χαλεπῶς ἂν ἄνευ ταραχῆς ὑπὸ τοῦ ὄχλου σφῶν τῆς πόλεως εἰρχθῆναι, οὐκ ἐξήλασε μὲν, τῷ δὲ δὴ πατρίῳ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε μὴ συναθροίζεσθαι. τὰς τε ἑταιρείας ἐπαναχθείσας ὑπὸ τοῦ Γαΐου διέλυσε* (Δίων 60.6.7). Αυτή η ενέργεια δεν πρέπει να συγχέεται με την απέλαση του 49 μ.Χ. Δεν πρέπει να λησμονείται το γεγονός ότι η καταστολή υπό του Βεσπασιανού της επανάστασης των «ακοινώνητων» Εβραίων (που ενσαρκώνουν την απειλητική για τη Ρώμη Ανατολή) εορτάστηκε ως «ιδρυτική πράξη» της δυναστείας των Φλαβίων (κατά τη διάρκεια της οποίας συγγράφονται οι Πρ.), γι' αυτό και δεσπόζει στη γνωστή απεικόνιση του θριάμβου του Τίτου η Μενορά (επτάφωτος λυχνία) και τα άλλα σκεύη του Ναού.

Βεβαίως ο ακροατής των Πρ. αναγνωρίζει άμεσα τη βλασφημία που εκτοξεύεται εναντίον των αποστόλων καθώς έχει πληροφορηθεί ότι ο Στέφανος στις απαρχές της ιεραποστολής λιθοβολήθηκε επειδή αμφισβήτησε τα *έθη* που παρέδωσε ο Μωσής ενώ και η Αποστολική Σύνοδος επιβεβαίωσε αυτή την υπέρβαση (του Σαββάτου, της περιτομής, της εισφοράς χρήματος και τιμής στον μοναδικό Ναό). Οι ίδιοι οι κατήγοροι εάν είχαν συγκινηθεί έστω και από τη «διαφήμιση» της Πυθίας και ενδιαφερθεί ελάχιστα για το μήνυμα των αποστόλων θα μπορούσαν να τους κατηγορήσουν ότι κηρύττουν έναν

158. Ο Ιώσηπος στη μοναδική σωζόμενη *Απολογία* του Ιουδαϊσμού (πρβλ. *Υποθετικά* του Φίλωνος), που γράφτηκε το 94 μ.Χ., στο *Περί της Αρχαιότητας του Ιουδαϊσμού* (*De Iudaeorum vetustate*) κατά του Αλεξανδρινού γραμματικού Απίωνος (+ 50 μ.Χ.), του ηγέτη της αντιιουδαϊκής πρεσβείας στον Γάιο Καλλιγούλα, ουσιαστικά απαντά σε κατηγορίες που είχαν εκτοξεύσει ο Μανέθων, Αιγύπτιος ιερέυς της Ηλιούπολης (3ος αι. π.Χ.), ο Λυσίμαχος, Έλληνας γραμματικός (200 π.Χ.) και ο στωικός και ιερέας της Αιγύπτου Χαιρέμων (1ος αι. μ.Χ.). Η κριτική αφορούσε στα εξής: ανεικόνιστη λατρεία, ακατονόμαστο του Θεού, άρνηση ελληνικού συγκρητισμού, ακοινωνησία με τα έθνη (Διόδωρος, *Βιβλιοθήκη* 34.1.1) σε θέματα τραπέζης και γάμου (ένεκα των λευτικών νόμων διάκρισης καθαρού και ακαθάρτου), συλλογή χρημάτων υπέρ του Ναού της Ιερουσαλήμ (και όχι της πόλης που κατοικούσαν), μη στράτευση, αποχή από την εργασία το Σάββατο, περιτομή των γεννητικών οργάνων, εκδίκηση εσωτερικών υποθέσεων στο πλαίσιο της Συναγωγής. Επιπλέον κυκλοφορούσαν φήμες για απομάκρυνση ένεκα ακαθαρσίας (λέπρας) από την Αίγυπτο, για λατρεία κεφαλής όνου στα Ιεροσόλυμα και για θυσία ενός Έλληνα ενώ ακούγονταν κραυγές/κατάρες μίσους.

Εσταυρωμένο από τον Ρωμαίο έπαρχο που αμφισβητεί τον Κύριο Καίσαρα, είτε ότι η θρησκεία είναι καινή δεισιδαιμονία και όχι μια πατροπαράδοτη religio, είτε ακαταστασίες κατά την Ευχαριστία ένεκα και του ασπασμού της αγάπης. Οι κατήγοροι απευθυνόμενοι στο θυμικό της μάζας θέλουν να αναμοχλεύσουν τον εγγενή αντισημιτισμό ξεσηκώνοντας τον όχλο εναντίον των αποστόλων. Ο προσεκτικός ακροατής διακρίνει την ειρωνεία του Λουκά: Ουσιαστικά οι πολίτες των Φ. δεν λειτουργούν ως Σώμα αλλά ως όχλος που «υπακούει», άγεται και φέρεται από τα συμφέροντα μιας μειοψηφίας που εκμεταλλευόταν κυνικά το θρησκευτικό συναίσθημα και την αγωνία των πολλών για το μέλλον «εμπορευόμενοι» μια αθώα παιδίσκη.

Φαίνεται ότι αρχικά πετυχαίνουν στο στόχο τους:

*Συνεπέστη ό όχλος κατ' αὐτῶν
καί οί στρατηγοί περιρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐκέλευον ῥαβδίσειν,
πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς ἔβαλον εἰς φυλακὴν
παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.
Ὅς παραγγελίαν τοιαύτην λαβὼν ἔβαλεν αὐτούς εἰς τὴν ἑσωτέραν φυλακὴν
καὶ τοὺς πόδας ἠσφαλίσατο αὐτῶν εἰς τὸ ξύλον.*

Για πρώτη φορά οι απόστολοι της νεοσύστατης Εκκλησίας βρίσκονται ενώπιον των αξιωματούχων μίας πόλης, η οποία είχε το άρωμα της Ρώμης και αποτελούσε κάτι το ιδιαίτερο-ιδιόρρυθμο σε ένα ελληνικό περιβάλλον. Αυτό που διαπιστώνει ο ακροατής είναι ότι όχι μόνον ο Πύθων, στον οποίο στηρίζονταν οι χρησιμοί και το μέλλον της πόλης, είναι πνεύμα πονηρό και αδύναμο αλλά και ότι στη μικρή Ρώμη απουσιάζει παντελώς το κράτος του δικαίου για το οποίο εξαιρετικά καυχόταν. Χωρίς να χορηγήσουν δυνατότητα απολογίας όπως προέβλεπε η σοεεείτιο, και ενώ τα ιουδαϊκά έθη ήταν κατοχυρωμένα νομικά και πολιτικά, οι ίδιοι οι δύο στρατηγοί (και όχι οι απλοί στρατιώτες) ξεσχίζουν τα ρούχα για να εξευτελίσουν τους δύο αποστόλους (παρότι οι τελευταίοι δεν αντιδρούν ούτε λεκτικά ούτε με άλλο τρόπο), ενώ διατάζουν εντελώς αδικαιολόγητα δημόσιο ραβδισμό¹⁵⁹ επιτρέποντας επιπλέον (από το

159. Η διαταγή ήταν *Lictor, expedi virgas, ad verbera!* («Ραβδούχε, λύσε τις βέργες, χτύπα»). Ο Παύλος ραβδίστηκε με ρόπαλα-fustes (που προκαλούν λιγότερο πόνο από το το flagellum το οποίο θ' αντιμετωπίσει στο 22, 25) συνολικά τρεις φορές, ενώ πέντε φορές μαστιγώθηκε στη Συναγωγή με 39 βουρδουλιές (Β' Κορ. 11, 23. 25). Σημειωτέον ότι ο ίδιος ο Παύλος λέγει ότι αν και θεώρησε αποκαλύψεις πολλές και εντυπωσιακές, παραδόθηκε από τον Κύριο (όπως και ο Ιάβ 2, 6 κε.) σε άγγελο Σατανά προκειμένου να βιώσει τη δύναμη/χάρη του Κυρίου μέσω της ασθένειας του *σκόλωπα* (= αγκίδα, παλούκι που διαπερνά το κορ-

προβλεπόμενο/διατεταγμένο) πληγές, γεγονός που καταρρακώνει άλλη μία διαφημιζόμενη ρωμαϊκή αρετή· τη φιλανθρωπία (*humanitas*). Επιπλέον παραγγέλλουν (όπως δύο φορές επισημαίνει ο συγγραφέας) στο δεσμοφύλακα να τους φυλακίσει και μάλιστα *ασφαλώς* (όπως με έμφαση προτάσσεται) ωσάν να επρόκειτο για τους χειρότερους εγκληματίες: *εις τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν καὶ τοὺς πόδας ἡσφαλίσατο αὐτῶν εἰς τὸ ξύλον*. Πρόκειται για τη νευρά (*nervus*)¹⁶⁰ όπου σφίγγονταν τα άκρα για να μην αποδράσουν οι κακοποιοί. Ορθά ο Π. στο Α΄ Θεσ. (2, 2) σημειώνει ότι στους Φιλίππους δεν έπαθε απλώς αλλά υβρίσθηκε-ατιμάσθηκε. Προφανώς το ξύλον υπενθυμίζει στους ακροατές το Σταυρό, όπου όμως ο Ιησούς υπέκυψε για να αναστηθεί. Ήδη όμως στην περίπτωση του Πέτρου η φυλακή δεν στάθηκε ικανή να τον αποτρέψει από τη συνέχιση του κηρύγματος (Πρ. 4, 3). Φυσικά το *ασφαλώς* εμμέσως πλην σαφώς υποδηλώνει τον ενδόμυχο φόβο των αρχών ότι αυτοί οι

μί) *τῆς σαρκός* (Β΄ Κορ. 12, 7: *ασθένειες* [οφθαλμοί Γαλ. 4, 13-15· Πρ. 9, 8-9· 22, 11-13; κεφαλαλγίες-ημικρανίες; διάξεις γενικά που του προκάλεσαν *στίγματα*; Γαλ. 6, 17· Β΄ Κορ. 11, 21-33· 12, 10], *άνθρωποι* που τον έθλιβαν όπως οι Υμέναιοι, Φιλιππός Α΄ Τιμ. 1, 20· 2, 17· πρβλ. Γ΄ Βασ. 11, 14· Μκ. 8, 33). Συνοπτική παρουσίαση βλ. S. Bieberstein, «Der nicht geheilte Paulus», *BiKi* 61 (2006), 83-87. Παρά τα συγκεκριμένα πάθη ο Απόστολος των Εθνών πρέπει να είχε γερή σωματική κράση. Ο Holzner (*Παύλος*, 272-3) σημειώνει τα εξής σχετικά με τις οδοιπορίες του Παύλου: Αν λογαριάσουμε τον αριθμό των χιλιομέτρων που έκανε στα τρία ταξίδια με βάση τον εξαίρετο τόμο του Μπαϊκεντεκερ (*Konstantinopel und Kleinasien*, 1914) τότε φθάνουμε στο ακόλουθο αποτέλεσμα: Πρώτη περιοδεία: Αττάλεια-Δέρβη με επιστροφή: 1.000 χλμ.). Δεύτερη περιοδεία: Ταρσός-Τρωάς: 1.400 χλμ. (και με μια λοξοδρόμηση προς την Αγκυρα άλλα 525 χλμ.). Τρίτη περιοδεία: Ταρσός-Εφεσος: 1.150 χλμ. (και με μια λοξοδρόμηση προς την Αγκυρα 1.700 χλμ.). Αν υπολογίσουμε τις δευτερεύουσες πορείες, την υψομετρική διαφορά και τη διαφορά που έχει ο δρόμος από το σιδηρόδρομο σε μήκος φθάνουμε σε οδοιπορίες, για τις οποίες ο Deissmann, έχοντας υπ' όψιν του την πείρα από τα ταξίδια στη Μ. Ασία ομολογεί: μια από τις αξέχαστες εντυπώσεις των ταξιδιών μου, που τα περισσότερα τα έκανα με τα νεότερα μέσα συγκοινωνίας, είναι ο άρρητος θαυμασμός για την αντοχή του σώματος του Παύλου ως πεζοπόρου που είχε το λόγο του λέγοντας *υπωπιάζω* (= κτυπώ) *το σώμα μου και δουλαγωγώ* (= σέρνω σαν δούλο) (Α΄ Κορ. 9, 27).

160. Απεικόνιση αυτού βλ. <http://www.apologitis.com/gr/ancient/douleia.htm>: «Εξαιρετικά βασανιστικός κλοιός ήταν ο *nervus* (νευρά) αρχικά από δέρμα και έπειτα σιδερένιος· αποτελούνταν από δοκό που έφερε κάθετα και κατά διαστήματα βραχείς πάσσαλους με οπές, από όπου διέρχονταν νέα δοκός επιμήκης, στα διάμεσα τοποθετούνταν τα κεφάλια και τα πόδια των βασανιζόμενων. Ο βασανισμός γίνονταν διά περισφιζέως ή δι' απομακρύνσεως των πασσάλων, στα οποία υπήρχαν τα μέλη ενός και του αυτού άνθραπου, οπότε αυτός διαμελιζονταν. Ήδη στους Έλληνες βασανιστικό όργανο των σκλάβων ήταν η “ποδοκάκη”, με την οποία, όπως δηλώνει η λέξη, κακοποιούνταν οι πόδες. Συνδυασμός δε ποδοκάκης και κλοιού των βραχιόνων και τού λαιμού ήταν ίσως το κατ' Αριστοφάνη (*Ιππ.* 1058) αναφερόμενο “πεντεσύριγγον” ξύλο, με το οποίο πετούχαιναν τελεία ακινησία του βασανιζόμενου».

εξαιρετικά πληγωμένοι εξορκιστές είχαν τη δυνατότητα να διαφύγουν ένεκα της *οδού σωτηρίας* που οι ίδιοι κήρυτταν.

Ενώ όλη την ημέρα ακούγονται οι κραυγές (α) του Πύθωνα, (β) των εμπόρων και (γ) του όχλου, οι απόστολοι τη νύχτα που έπεται δεν σιωπούν ως πάσχοντες δούλοι, αλλά προβαίνουν σε μια παναρμόνια συμφωνία, η οποία τελικά εμπαιζει όλα τα διαφημιζόμενα προνόμια της Ρωμαϊκής Ειρήνης¹⁶¹. Θα ανέμενε κάποιος από τους δύο κρατούμενους είτε να υπνώττουν (όπως οι μαθητές στη Γεθσημανή) είτε να κραυγάζουν γοερά λόγω των πληγών που υπέστησαν. Αυτοί όμως αν και «καρφωμένοι» στο ξύλο, δεν υπομένουν απλώς στωικά τα δεινά¹⁶² ούτε, όπως ο Λουκάς επεξηγεί, ικετεύουν τον Θεό να τους παράσχει λύτρωση, αλλά τον υμνούν, δηλ. τον αινούν. Συνήθως ο αίνοσ στην Π.Δ. συνοδεύει την *απαλλαγή* του δικαίου από τα δεινά και την εγκατάλειψη. Οι δύο απόστολοι ενώ ευρίσκονται (μεταφορικά) στον Άδη (αφού πρόκειται για την εσωτέρα φυλακή η οποία είναι υπόγεια και κατασκότεινη) κι ενώ δεν προβλεπόταν κάποια ειδική ακολουθία από το ιουδαϊκό τυπικό (*Μεσονυκτικό*), ευχαριστούν προφανώς διότι συμπάσχουν με τον Σταυρωθέντα και Αναστηθέντα Κύριό τους χάριν του Κόσμου. Εφαρμόζουν έτσι τον Ψαλμό των αναβαθμών *ἐν ταῖς νυξὶν ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ Ἅγια καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον· εὐλογῆσει σε Κύριος ἐκ Σιῶν ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* (133 [134], 2-3). Εν προκειμένω αποδεικνύεται ότι ο Κύριος δεν περιορίζεται στη Σιών. Οι λοιποὶ δέσμιοι δεν στέκονται απλώς με το «στόμα ανοικτό» (ενεοί) ενώπιον της ανδρείας αλλά *επακροώνται* ωσάν να πρόκειται για είδος κηρύγματος, ίσως του αρτιότερου. Η επίδραση/γοητεία που ασκεί το ακρόαμα-ο αίνοσ (το κήρυγμα αυτού του είδους) αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν επιχειρούν να ελευθερωθούν αλλά προτιμούν να παραμείνουν έγκλειστοι μαζί με τους δύο αποστόλους ωσάν να επρόκειτο για «ποιμένες» τους. Το όλο σκηνικό παραπέμπει στη γοητεία που ασκούσε ο γνωστός στο περιβάλλον του Παγγαίου Ορφέας, με τον οποίο ένεκα και της εις Άδου κάθοδον παρομοιαζόταν και ο Ι. Χριστός.

Το θεϊκό «ἀμήν» στη δοξολογία των δέσμιων είναι ο *μέγας σεισμός κατὰ τὸ μεσονύκτιον*, ένα κατεξοχήν θεοφανικό αλλά και αποκαλυπτικό σημείο που κλονίζει τα θεμέλια του δεσμοτηρίου αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης¹⁶³.

161. Ίσως στο σημείο αυτό υφίσταται μια παραλληλότητα με τη νύχτα της γέννησης του Ιησού.

162. Ο ίδιος Επίκτητος (2.6.26) ισχυρίζεται ότι ο Σωκράτης συνέγραφε στη φυλακή αίνοους. Φυλακή και νύχτα, χρόνος και χώρος παραπέμπουν στον Άδη.

163. Δν. 3, 24-90 Ο΄ Διαθ. Ιωσήφ 8, 5.

Στην Α.Γ. και στην εξωβιβλική γραμματεία ο σεισμός (ο οποίος ήταν σύνηθες φαινόμενο στη Μακεδονία αλλά και τη Μικρά Ασία) είναι (α) συνοδευτικό σημείο της εμφάνισης του παντοδύναμου Θεού στη γη (Εξ. 19, 18· Ψ. 67[68], 8· 77[78], 17-18· Ησ. 64, 3· Αββ. 3), (β) σημείο του επερχόμενου τέλους (πρβλ. Μκ. 13, 8· Λκ. 21, 11· Β' Βαρ. 27, 7· 70, 8· Δ' Έσδρα 9, 3· Αποκ. Αβρ. 30, 6) και (γ) μέρος της τελικής Κρίσεως (Σιβ. 3. 675-693). Σημειωτέον ότι ο σεισμός είναι φαινόμενο εξαιρετικά σύνηθες στα κλίματα της ανατολικής Μεσογείου. Παρόμοιο φαινόμενο περιγράφει και ο Ευριπίδης, κάτι που επεσήμανε πρώτος ο Κέλσος (2.34): *Αμή οι βάκχες, που τις είχες κλεισμένες, με τα μέλη τους δεμένα, και ριγμένες στα σίδερα, γλίτωσαν, το σκάσαν στα λιβάδια και χορεύουν, το θεό, το Βροντερόν [=Διόνυσο], ανακαλώντας. Μονάχα τους λύθηκαν τα δεσμά τους στα πόδια τους, κ' οι μάνταλοι στις πόρτες τραβήχτηκαν χωρίς ανθρώπου χέρι να τους αγγίξει (=ἄς δ' αὖ σὺ βάκχας εἶρξας, ἄς συνήρπασας κᾶθησας ἐν δεσμοῖσι πανδήμου στέγης, φροῦδαί γ' ἐκεῖναι λελυμένοι πρὸς ὀργάδας σκιρτῶσι Βρόμιον ἀνακαλούμεναι θεόν· αὐτόματα δ' αὐταῖς δεσμὰ διελύθη ποδῶν κληιδές τ' ἀνήκαν θύρετρ' ἄνευ θνητῆς χερός· Βάκχες 443-448· Μτφρ. Π. Παντελάκη· πρβλ. Διαθ. Ιωσήφ 8)¹⁶⁴.*

Με το σεισμό αποδεικνύεται ότι όντως οι μαθητές του Λόγου εκταράσσουν την πόλη με τρόπο όμως εντελώς διαφορετικό από αυτόν που υπονοούσαν οι κατήγοροί τους. Χωρίς την άσκηση βίας εκ μέρους των αποστόλων ανοίγονται *παραχρήμα* οι θύρες και τα δεσμά όλων των φυλακισμένων του Καθεστώτος λύνονται για να αποδειχθεί πόσο σαθρή είναι η *ασφάλεια* που παρέχουν οι μηχανισμοί καταστολής και περιφρούρησης της Ρωμαϊκής Ειρήνης(!). Ήδη στο προγραμματικό κήρυγμα του Ιησού στη Ναζαρέτ είχε διακηρυχθεί ότι διά της Παρουσίας Του και ειδικότερα του ευαγγελισμού των Πτωχών λύνονται οι δεσμοί των αιχμαλώτων και εγκαινιάζεται το Ιωβηλαίο, η εποχή της αφέσεως-λύτρωσης (Λκ. 4, 18-19= Ησ. 61, 1). Η συγκεκριμένη απελευθέρωση των φυλακισμένων αποστόλων είναι η τρίτη από αντίστοιχες *πράξεις* εντός των Πρ. (5, 17-26, 12, 3-11 και 16, 23-26) που παρατίθενται με κλιμακωτή σειρά αφού αυτή δεν διαδραματίζεται διά αγγέλου. Οι απόστολοι όχι μόνο δεν δραπετεύουν αλλά πείθουν με τη στάση τους (και όχι την προτρο-

164. Στο άρθρο του Jan Schäfer, «Zur Funktion der Dionysosmysterien in der Apostelgeschichte. Eine intertextuelle Betrachtung der Berufungs – und Befreiungserzählungen in der Apostelgeschichte und der Bakchen des Euripides», *Theologische Zeitschrift* 66:3 (2010), 199-222 εξετάζονται οι διακειμενικές σχέσεις μεταξύ της τραγωδίας του Ευριπίδη *Βάκχαι*, στην οποία παρουσιάζονται οι διονυσιακές τελετές και των τριμερών διηγήσεων απελευθέρωσης και κλήσης στο βιβλίο των *Πράξεων*.

πή τους) και τους άλλους να παραμείνουν κοντά τους. Επιπλέον η συγκεκριμένη πράξη καταλήγει και αποκορυφώνεται στην «απελευθέρωση» του δεσμοφύλακα που συνιστά ακόμη την κορύφωση, ένα θαύμα στο θαύμα. Το «όργανο της τάξης» δεν απειλείται με θάνατο από τους δεσμώτες του αλλά από τον εαυτό του και ουσιαστικά από το ρωμαϊκό σύστημα που θα αναζητήσει εξιλαστήρια θύματα ενοχοποιώντας τους ίδιους τους υπηρέτες του (Πρ. 12, 19).

Είναι ανάγλυφος ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας περιγράφει τις κινήσεις του *οργάνου της τάξης*. Σημειωτέον ότι η αυτοκτονία είχε προβληθεί και από τους Στωικούς ως ανδρείος θάνατος. Φυσικά εν προκειμένω αποτελεί το καταφύγιο ενός *υπαλλήλου* που συνιστά απλώς όργανο καταστολής. Από τον τρόπο διατύπωσης του Λουκά καθίσταται σαφές ότι ο δεσμοφύλαξ δεν βάζει αυτοβούλως στην εσώτατη φυλακή τους δεσμώτες ακινητοποιώντας με τη νευρά τα μέλη τους και δη τους πόδες (πρβλ. *ὡς ὥραϊοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων [τὰ] ἀγαθὰ*· Ρωμ. 10, 15· Ησ. 52, 7) αλλά υπακούοντας τυφλά στις εντολές των ανωτέρων του. Ο Π. για πρώτη φορά υψώνει τη φωνή αποτρέποντας το κακό. Η μη δραπέτευση των αποστόλων (σε αντίθεση προς το παράλληλο περιστατικό του Πέτρου 12, 6-12) αλλά και των λοιπών κρατουμένων (απάντων) προκαλεί τη μεταστροφή/σωτηρία του δεσμοφύλακα, ο οποίος (κατ'αντιστοιχία προς τον Κορνήλιο) συνιστά την απαρχή των Ευρωπαίων χριστιανών¹⁶⁵. Μάλιστα κάποια χειρόγραφα παραθέτουν και το όνομά του: *Στεφανάς*. Το παράδοξο έγκειται στο ότι ένας δεσμοφύλαξ συλλαμβάνεται και μάλιστα χωρίς την άσκηση βίας από τον Κύριο Ιησού Χριστό (στον οποίο και διοχετεύεται η τιμή), προσκυνά τους αποστόλους Του (ωσάν να είναι άγγελοι του Θεού· πρβλ. Λύστρα 14, 8-18) αποδίδοντας τιμή (και μη θέλοντας να διαπιστώσει εάν έχουν όντως ελευθερωθεί από τα δεσμά) και βαπτίζεται με αποτέλεσμα την πανοικειά αγαλλίαση!: (α) Ψάχνει φώτα που προεικονίζουν το πνευματικό φως που θα λάβει, (β) εισπηδά, (γ) καθίσταται έντρομος όχι μόνον από το σεισμό ή τη θεοφάνεια αλλά κατεξοχήν από την αντίδραση των αποστόλων και (ε) προσκυνά ενώπιον του Π. και του Σιλά, οι οποίοι, όπως γνωρίζει ο ακροατής, είναι εξοπλισμένοι με Δύναμη εξ'Υψους/τη Χάρη του Κυρίου. Τέλος προάγει ο ίδιος επισήμως τους δεσμίους και τους αποκαλεί *κυρίους* σε αντίθεση προς τα αφεντικά που είχε στη μικρή Ρώμη.

Το ερώτημά του είναι *τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ*; Και μετά το Κήρυγμα του Πέτρου κατά την Πεντηκοστή απευθύνεται το ίδιο ερώτημα από εκείνους που γεύθηκαν την κατάνυξη της καρδιάς (2, 37). Αφορμή για το κήρυγμα ήταν το

165. Αντιστοιχεί ίσως στον εκατόνταρχο Κορνήλιο (κεφ. 10).

ανάλογο με το σεισμό φαινόμενο του βίαιου ανεμοστρόβιλου: *ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἤχος ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι* (2, 2). Ο ἴδιος Π. μετά το ὄραμα της Δαμασκού ερωτά: *τί ποιήσω, Κύριε;* (22, 10· πρβλ. το επανειλημμένο ερώτημα προς τον Βαπτιστή εκ μέρους και στρατευομένων· Λκ. 3, 10-14). Η μεταστροφή «μεταφράζεται» έτσι σε πράξη και συγκεκριμένα έργα μετανοίας από εκείνους που προηγουμένως ήταν *καθήμενοι ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου* (Λκ. 1, 79), όπως φαινομενικά μόνο συνέβαινε με τους δύο αποστόλους στη φυλακή των Φιλίππων, αφού αυτοί με την προσευχή και μάλιστα την ευχαριστία τους (και όχι με κάποια ιδιαίτερη ικεσία-διαμαρτυρία [πρβλ. Αποκ. 6, 10], ούτε με κάποιο Κήρυγμα) συγκλόνισαν και την ευρωπαϊκή γη αλλά και την ψυχή του εκατόνταρχου.

Πιθανότατα η ανάγκη σωτηρίας της ψυχής ίσως προκλήθηκε μέσα του από το σεισμό αλλά και από τη σκέψη ότι θα έπρεπε να πληρώσει ο ἴδιος με τη ζωή του τη σωτηρία από τα «έγκατα της γης» των επικίνδυνων για το καθεστώς αιχμαλώτων. Η απάντηση των αποστόλων δεν αφορά σε κάποια πράξη αποκατάστασης της τιμής αυτών των ιδίων αλλά στην πίστη στον Κύριο, η οποία υποκαθιστά την *fides* προς τον Καίσαρα (που θα τον οδηγούσε στο θάνατο), αφού Αυτός (ο Κύριος-ο Ιησούς) σώζει πραγματικά και ουσιαστικά από το φόβο, τον πόνο, τις ενοχές και το θάνατο και αυτόν αλλά και ὅλο τον οἶκο του. Ακολουθεί η λαλιά του λόγου του Κυρίου «εν τω μέσω της νυκτός» στην οποία (σε αντίθεση προς τη Λυδία) συμμετέχει ὅλος ο οἶκος. Ο ακροατής γνωρίζει από την Εισαγωγή του Ευαγγελίου ότι ο Σωτήρ, ο Χριστός Κύριος, που ανακαλύφθηκε από τους «ακάθαρτους» ποιμένες επίσης τις φυλακές της νυκτός, είναι η *ἀνατολή ἐξ ὕψους*, (Λκ. 1, 79) και *φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν* (Λκ. 1, 32). Προφανώς η οικία του δεσμοφύλακα (η οποία στο στ. 32 διακρίνεται από τον οἶκο των στ. 31 και 34, και σημαίνει την *familia* που περιλαμβάνει και τους δούλους) βρισκόταν δίπλα ή πάνω από τη φυλακή, η οποία δεν εντοπιζόταν εκεί που επιδεικνύεται σήμερα αλλά πιθανόν πίσω από την Κουρία, στη δυτική πτέρυγα της Αγοράς. Ακολουθεί ένα αμοιβαίο βάπτισμα: ο μεν δεσμοφύλαξ λούζει από το αίμα τα σώματα και κατεξοχὴν τα νῶτα που δέχθηκαν τους ραβδισμούς (Ησ. 50, 9) των αποστόλων (παρά την ακαθαρσία που προκαλούσε όχι μόνο στον Ιουδαϊσμό αλλά και στον ρωμαϊκό κόσμο η επαφή μαζί του), οι δε βαπτίζουν τους πάντες και μάλιστα παραχρήμα. Η κατήχηση του Ευαγγελίου προκαλεί όπως και στην πορφυροπάωλιδα αισθήματα συναλληλίας και φιλοξενίας ειδικά προς τους φορείς του κηρύγματος και της σωτηρίας (πρβλ. *Ζακχαίος*· Λκ. 19, 2 κε.). Έτσι ο δεσμοφύλαξ απαλλάσσεται από τα δικά του πνευματικά δεσμά και ελευθερώνεται.

Είναι σαφής η έμφαση ότι μέσω του σεισμού και της αντίδρασης των αποστόλων όλα τα μέλη της οικίας που σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο εξαρτόνταν απόλυτα από τον *pater familias* συμμετέχουν στη σωτηρία, στην ακρόαση, στη βάπτισμα (μάλλον σε φρέαρ και, με βεβαιότητα, όχι στο ποτάμι όπου βαπτίστηκε η Λυδία) και τέλος στην τράπεζα και ότι όλα συνέβησαν αμέσως, έστω κι αν ήταν νύχτα «ώρα κοινής ησυχίας» (πρβλ. τη θεία Λειτουργία στην Τρωάδα 20, 7-12). Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι άλλωστε δικαιολογημένη η ευγνωμοσύνη προς τους αποστόλους καθώς ο πατριάρχης της οικογένειας αποτράπηκε από την αυτοκτονία. Το τέλος κορυφώνεται με την τράπεζα η οποία μεταθέτει την κατάσταση τρόμου και θανάτου σε αγαλλίαση. Η πίστη στον Κύριο «μεταφράζεται» στο τέλος ως πίστη στον Θεό.

V. Ο ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Με την ανατολή της ημέρας οι στρατηγοί απέστειλαν τους ραβδούχους (*lictores*) με τη διαταγή: *ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους*. Ο δεσμοφύλαξ μεταφέρει το μήνυμα με άμεσο λόγο προσθέτοντας το *νῦν οὖν ἐξελθόντες πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ*. Έχουμε την αντίστροφη αλυσίδα προσώπων από εκείνη που επιστρατεύτηκε κατά την καταδίκη. Δεν αναφέρεται εάν η αιτία της αλλαγής στάσης των αρχών των Φ. ήταν ο σεισμός (όπως υπονοεί ο D) ή το ότι θεώρησαν επαρκή τον εγκλεισμό ή το ότι είχαν δράσει προληπτικά ή οι τύψεις για την υπερβολική τιμωρία ή/και τη μη διεξαγωγή δίκης. Οι ρόλοι αντιστρέφονται: ο Π. επισημαίνει καταγγελτικά τις παρανομίες που είχαν επιτελέσει οι εκπρόσωποι του *Imperium*, που αυτοδιαφημιζόταν για το ρωμαϊκό δίκαιο, την ευλάβεια, την επιείκεια, αλλά και την ασφάλεια που παρέχει ιδίως στους πολίτες του ώστε να μη διακυβεύεται η Ομόνοια. Τους έδειραν (α) δημόσια (γεγονός που συνεπάγεται εξευτελισμό), (β) ακατακρίτους (χωρίς να δικαστούν αλλά και χωρίς να έχουν επιτελέσει κάποιο κρίμα), (γ) *ἀνθρώπους Ρωμαίους ὑπάρχοντας*, κάτι που αυστηρά απαγορευόταν από τον Ιουλιανό Νόμο (*Κικέρων, Pro Rabirio* 12) (δ) *ἔβαλαν εἰς φυλακὴν* (και μάλιστα στην εσωτέρα και δη ασφαλώς) (ε) και *μετὰ λάθρα ἐκβάλλουσιν* προκειμένου να μην έλθει στο φως η παρανομία που θα μπορούσε να τους κοστίζει την ίδια τη θέση τους. Το συναίσθημα του φόβου, το οποίο πριν κατέκλυσε τον εκατόνταρχο, προσβάλλει πλέον τους αγέρωχους Ρωμαίους ηγεμόνες (*magistrates*). Έτσι δεν αποδεικνύεται μόνο σε πόσα σημεία καταστρατήγησαν το ρωμαϊκό δίκαιο παρασυρόμενοι από το πλήθος αλλά και πόσο φοβισμένοι κατ' ουσίαν είναι αφού από τη μία πλευρά είναι έρμια της μάζας (πρβλ. τη συμπεριφορά του Πόντιου Πιλάτου κατά τη Δίκη του Ιησού-Λκ. 23, 18-25)

και κατ' ουσίαν των συμφερόντων μιας μειονότητας που κερδοσκοπεί ασύστολα και από την άλλη πλευρά γνωρίζουν πόσο επισφαλής είναι η θέση τους.

Σε αντίθεση προς αυτούς (τους εκπροσώπους της Ρώμης) οι απόστολοι ακόμη και στον «Άδη» παρουσιάζονται ανεπηρέαστοι. Επειδή υπακούουν στον αληθινό Κύριο και είναι φορείς της εξ Ύψους Δυνάμεως τα πράγματα αντιστρέφονται και μάλιστα «από τη μία μέρα στην άλλη»: Ενώ δεν τους υποδέχθηκε κάποιος κατά την είσοδό τους στην πρώτη πόλη της Μακεδονίας αναγκάζονται να τους ξεπροβοδίσουν επισήμως. Η ειρωνεία είναι τελικά ότι όπως ο Πύθων έτσι και αυτοί οι ίδιοι οι στρατηγοί υπακούουν στη διαταγή του μέχρι χθες απόβλητου Π. και αναγκάζονται να τους ξεπροβοδίσουν αυτοπροσώπως. Τελικά ο Π. είναι κύριος της κατάστασης αφού ο αληθινός Κύριος βρίσκεται πίσω από τους αγγελιοφόρους Του (Schreiber).

Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί άραγε ο Π. δεν επικαλέστηκε τη ρωμαϊκή του ιθαγένεια προηγουμένως. Οι περισσότεροι ερευνητές επικαλούνται είτε αφηγηματικούς λόγους είτε απολογητικούς, προκειμένου δηλ. να αποδειχθεί ότι (α) το ρωμαϊκό δίκαιο δεν απαγορεύει την Ιεραποστολή, (β) οι Χριστιανοί είναι Ρωμαίοι πολίτες που αξίζουν της προστασίας σε αντίθεση ίσως και προς τους Ιουδαίους, ή προειδοποιητικούς (ώστε οι αρχές στο μέλλον να αντιμετωπίζουν τους χριστιανούς μάρτυρες δίκαια). Μάλλον ο Π. ήθελε να συμπάσχει με τον Κύριό του και δεν θέλει να διαχωριστεί από τον Σίλα. Και ο ίδιος ο Απόστολος των Εθνών (ο οποίος στην Β' Κορ. 11, 25 σημειώνει ότι συνολικά *τρεις έρραβδίσθη[ν]*), και ο Λουκάς δεν ήθελαν να δώσουν το παράδειγμα φυγοπονίας αφού *διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* (14, 22). Στην *Προς Κολοσσαείς* (1, 24) σημειώνει ο Π. μάλιστα το εξής παράδοξο: *Νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασιν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου ὑπὲρ τοῦ Σώματος αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία*¹⁶⁶. Δεν αποκλείεται επίσης ο Π. να επικαλέστηκε τη ρωμαϊ-

166. Οι σημασίες αυτού του χωρίου μπορεί να είναι οι εξής: α) Ανταναπληρώνει τις θλίψεις, τις οποίες δεν πρόλαβε να υποστεί ο Ιησούς. «Η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού τότε μόνο θα γίνει, όταν τα Παθήματα του Χριστού έχουν συμπληρωθεί μέχρι το τελευταίο τους υπόλειμμα». Αυτή όμως η άποψη περιορίζει το πλήρες απολυτρωτικό έργο του Κυρίου. β) Οι θλίψεις των πιστών είναι θλίψεις του Ιησού, κάτι όμως που δεν συμβιβάζεται με την ένδοξη κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο Κύριος. Οι θλίψεις του Ιησού αποτελούν πρότυπο των θλίψεων του Παύλου και των πιστών, που πρέπει να ακολουθήσουν τα ίχνη του. γ) Μάλλον ο Π. θέλει να τονίσει ότι με όσα πάσχει στη σάρκα του συντελεί να συμπληρώνονται όσα υπολείπονται μετά τις θλίψεις του Ιησού να υποφέρουμε και εμείς χάριν του Σώματός του που είναι η Εκκλησία.

κή του ιθαγένεια (civis Romanum sum)¹⁶⁷ όταν ηρέμησαν τα πνεύματα για να κατηχήσει και εκείνους στο Χριστιανισμό. Η εδραίωση του Ευαγγελίου στη μικρή Ρώμη θα είχε θετικό αντίκτυπο στην εικόνα της Οδού στην Αιώνια Πόλη.

Το βέβαιο είναι ότι με τη στάση του προκάλεσε εποικοδομητική ταραχή στην πόλη κλονίζοντας εκ θεμελίων τα ερείσματά της. Όντως διά του Ευαγγελίου εισήγαγε στη Δύση νέα έθη, τα οποία όμως δεν σχετίζονται με την επίδειξη ρώμης και εκδικητικότητας αλλά με τη δοξολογία και το μαρτύριο. Οι ίδιοι οι πραιότερες αναγκάζονται την επόμενη ημέρα να ξεπροβοδίσουν τους αποστόλους ως Ρωμαίους πολίτες *εν ειρήνη*. Οι απόστολοι σκοπίμως ανυπακούουν στο κέλευσμα των αρχόντων. Η αναχώρηση πραγματοποιείται όμως τελικά από την οικία της Λυδίας και των αδελφών τους οποίους οι απόστολοι *παρακαλούν* και επιστηρίζουν και παρηγορούν τους ήδη υπάρχοντες πιστούς (όπως συνέβη και σε πόλεις της Ασίας) αφού θα αποτελέσουν τον πυρήνα, την εστία, διάδοση του Χριστιανισμού στην ευρύτερη περιοχή (στην οποία περιλαμβάνεται και η Θράκη). Το αποτέλεσμα του Κηρύγματος στην πρώτη ευρωπαϊκή πόλη είναι η μεταστροφή της Λυδίας και του οίκου της, του Ρωμαίου δεσμοφύλακα και του οίκου του αλλά και αδελφών. Την πρώτη ευρωπαϊκή χριστιανική κοινότητα επισκέφθηκε ο Π. και άλλες φορές. Κατά την γ'περιοδεία έγραψε (το φθινόπωρο του 56) από αυτή την πόλη τη Β' Κορ. και κατά την επιστροφή του από την Κόρινθο προς τα Ιεροσόλυμα το 57, γιόρτασε εκεί το Πάσχα.

167. Πιθανόν ο Π. να είχε μαζί του μια μαρτυρία, *testatio*, επικυρωμένο αντίγραφο της γέννησής του και του πολιτεύματός του σε επιστρωμένο με κερί ξύλινο δίπτυχο με τη στερεότυπη πενταμερή μορφή – μέρος της οποίας ήταν το *cuiem romanam/ um e(x)scripsit*). Βλ. Livius, *Ab urbe condita* X.9.4: *Porcia tamen lex sola pro tergo ciuium lata uidetur, quod graui poena, si quis uerberasset necassetue ciuem Romanum sanxit.*

Γ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ¹⁶⁸

I. ΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ

ΚΕΦ. 17

- ¹ Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν
καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν¹⁶⁹
ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην ὅπου ἦν
(ἡ Εκκλ.) Συναγωγή τῶν Ἰουδαίων.
- ² Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ¹⁷⁰
εἰσήλθεν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐπὶ
Σάββατα τρία διελέξατο αὐτοῖς
ἀπὸ τῶν Γραφῶν,
- ³ διανοίγων καὶ παρατιθέμενος
ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ
ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν καὶ ὅτι
Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς [ὁ Β]
Ἰησοῦς ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

- ¹ Κι αφού πέρασαν από την
Αμφίπολη και την Απολλωνία,
έφθασαν στη Θεσσαλονίκη, όπου
υπήρχε Συναγωγή των Ιουδαίων.
- ² Και όπως συνήθιζε ο Παύλος,
εισήλθε σε αυτούς, και επί τρία
Σάββατα διαλέχθηκε μαζί τους
από τις Γραφές,
- ³ διανοίγοντας και παραθέτοντας
(βιβλικά τεκμήρια) ότι ο Μεσσίας
έπρεπε να υποστεί μαρτυρικό
θάνατο και ν' αναστηθεί εκ
νεκρών, και ότι «Αυτός είναι ο
Μεσσίας, ο Ιησούς τον οποίο εγώ
διακηρύττω σε σας».

168. Σχετική Βιβλιογραφία βλ. I. Touratsoglou, *Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit (Antike Münze und geschnittene Steine 12)*, DAI: Berlin 1988. Χ.Κ. Οικονόμου, *Η Συγκρότηση της Πρώτης Χριστιανικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002. Christoph von Brocke, *Thessaloniki – Stadt des Kassander und Gemeinde des Paulus. Eine Frühe Christliche Gemeinde in ihrer heidnischen Umwelt*, WUNT 2-125; Tübingen 2001. Christopher Steimle, *Religion im römischen Thessaloniki*, (*Studien u. Texte zu Antike und Christentum 47*), Tübingen Mohr Siebeck: 2008. Διαδικτυακοί τόποι: http://www.komvos.edu.gr/mythology/5_thessaloniki.html <http://stratigos123.pblogs.gr/2008/08/ta-nomismata-ths-makedonias.html> (νομίσματα).

169. D: Κατήλθον εἰς Ἀπολλωνίδα, κακεῖθεν.

170. D: αὐτῷ ὁ Παῦλος.

4 Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπέισθησαν καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σιλᾷ¹⁷¹, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πλήθος πολύ, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

4 Και μερικοί απ' αυτούς πείσθηκαν, και προσεταιρίσθηκαν τον Παύλο και τον Σίλα, από τους προσηλύτους Ἑλληνες μεγάλο πλήθος, και από τις γυναίκες της ανωτέρας τάξεως (ή των πρώτων-αρχόντων) όχι λίγες.

II. Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

5 Ζηλώσαντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων ἄνδρας τινὰς πονηροὺς καὶ ὀχλοποιήσαντες¹⁷² ἔθορύβουν τὴν πόλιν καὶ ἐπιστάντες τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος ἐζήτουν αὐτοὺς προαγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον·

5 Και αφού κυριεύθηκαν από ζήλεια (ή ζήλο) οι Ιουδαίοι και αφού προσέλαβαν μερικούς ανθρώπους της αγοράς, πονηρούς και αφού ξεσήκωσαν τον ὄχλο (τη μάζα), δημιουργούσαν θόρυβο στην πόλη. Και αφού ἔφθασαν στο σπίτι του Ιάσονος, τους ἔψαχναν για να τους οδηγήσουν ενώπιον του Δήμου.

6 Μὴ εὐρόντες δὲ αὐτοὺς ἔσυρον Ἰάσονα καὶ τινὰς ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας
Οἱ τὴν Οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεσιν,
7 οὗς ὑποδέδεκται Ἰάσων·
Καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος¹⁷³ πράσσουσιν

6 Και επειδή δεν τους βρήκαν, ἔσυραν τον Ιάσονα και μερικούς ἀδελφούς προς τους (Ἑλληνες) ἄρχοντες της πόλεως φωνάζοντας: «Αυτοί που ἀναστάτωσαν την Οἰκουμένη, αυτοί ἦλθαν και ἐδώ, τους οποιούς και φιλοξενεῖ ο Ἰάσων. Και ὅλοι αυτοί ενεργοῦν ἀντιθέτως προς τα διατάγματα του Καίσαρος,

171. D: Σιλᾶ, τῇ διδαχῇ πολλοὶ τῶν.

172. D: Συστρέψαντες τινὰς ἄνδρας τῶν ἀγοραίων πονηρῶν ἔθορυβοῦσαν/ Εκκλ.: προσλαβόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἀπειθοῦντες τῶν ἀγοραίων τινῶν ἀνδρῶν ὄχλον ἔθορύβουν.

173. Σχετικά με τα δόγματα του Καίσαρος, τα οποία συνδέονται με τον ὄρκο πίστης που εἶχαν δώσει οι Θεσσαλονικεῖς και με τον οποίο ἀναγνώριζαν ὄχι μόνο την πολιτική εξουσία ἀλλὰ και τη θεότητα του κυρίου Καίσαρα, του κατεξοχὴν ἐγγυητῆ της ἀσφάλειας της πόλης και του συστήματος των αξιών της, βλ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 97-109.

<i>βασιλέα ἕτερον λέγοντες εἶναι Ἰησοῦν.</i> ⁸ Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα, ⁹ καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν ἀπέλυσαν αὐτούς.	βασιλέα ἄλλο (διαφορετικό) λέγοντας ὅτι εἶναι ὁ Ἰησοῦς». ⁸ Αναστάτωσαν δε το λαό και τους ἄρχοντες της πόλης που ἄκουαν αὐτά. ⁹ Ἀλλ' αφού ἔλαβαν εγγύηση ἀπὸ τον Ἰάσονα και τους λοιπούς, τους ἀπέλυσαν.

I. ΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ

Οι απόστολοι διέρχονται (α) ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τοῦ πρώτου διαμερίσματος τῆς Μακεδονίας, τὴν Ἀμφίπολη¹⁷⁴, 105 χλμ. ἀνατολικά τῆς Θ. με τὴν ξύλινη γέφυρα τοῦ τείχους τῶν κλασικῶν χρόνων που χρονολογεῖται τὸν 5ο αἰ. π.Χ. καὶ τὸν περίφημο λέοντα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Στρυμόνα (που στήθηκε σε ἀνάμνηση νίκης ἢ στόλιζε τὸν τάφο ἐπιφανοῦς νεκροῦ) καὶ (β) τὴν Ἀπολλωνία τῆς Μυγδονίας¹⁷⁵ (σημ. *Πολλίνα*) στα νότια τῆς λίμνης Βόλβης πολὺ κοντὰ στὴ σημαντικὴ πόλη Ὀλυνθο. Πενήντα χλμ. μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία βρίσκεται ἡ μεγαλόπολη, μεγίστη *εὐανδροῦσα* Θεσσαλονίκη (Θ.) (Στράβων 2.324.4· *πολυπληθέστερη πόλη* καὶ *μητρόπολη* τῆς Μακεδονίας 7.7.4· 7. ἀπόσπ. 21· Ἀντίπατρος, *Ανθολογία Παλατῖνα* 9.428) *στην ποδιά /τον κόλπο* τῆς αυτοκρατορίας (Κικέρων, *De providential consulum* 2.4) με πληθυσμὸ 20.-40.000

174. Ονομάζεται ἐτσι ἐπειδὴ ὁ Στρυμόνας τὴν περιέτρεχε κι ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς, *ἐπ' ἀμφότερα*. Ἀρχικὰ κατοικοῦνταν ἀπὸ τὸ θρακικὸ φύλο τῶν Ἡδωνῶν καὶ ἦταν γνωστὴ ὡς *Εννέα Ὀδοί*. Παρέμεινε ἀθηναϊκὴ ἀποικία ἀπὸ τὸ 437 π.Χ. μέχρι τὴν κατάληψή τῆς ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' τὸ 358 μ.Χ. Τὸ ἐπίνειό τῆς ἦταν ἡ *Ἡίονα* 5 χλμ. νοτιότερα στὶς ἐκβολὲς τοῦ Στρυμόνα. Ἡ πόλη εἶχε Γυμνάσιο καὶ τα παγκοίμως γνωστὰ ἱερά τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἦταν πολὺ καλὰ οχυρωμένη καὶ σ' αὐτὴν εἶχε φυλακίσει ὁ Ἀλέξανδρος τὴ σύζυγό του Ρωξάνη. Ἀπὸ τὸ 21 π.Χ. ἀνακαλύφθηκαν ἐπιγραφές με τὸν ἐφηβικὸ νόμο. Ονομάσθηκε *Χρυσόπολις* καὶ κατόπιν ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἕνα χωριὸ με τὸ ὄνομα *Νεοχώριο*.

175. Πολιούχος θεὸς ἦταν ὁ Ἀπόλλων. Κατοικήθηκε ἀπὸ τοὺς Χαλκιδεῖς ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Σηθωνία. Στὸ βῆμα τοῦ Π. υπήρχε πηγὴ που θεωρήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀγίασμα, βάλσαμο κατὰ τοῦ κακοῦ που τὸ πουλοῦσαν σε παζάρι. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἀπολλωνία ἐμεινε γνωστὴ ὡς *Παζαροῦδα*. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μακαρονάς πρότεινε ὅτι ἡ Ἀπολλωνίς τοποθετοῦνταν στὸ σημ. *Καλαμωτόν* ὅπου ἀποδείχθηκε ὅμως ὅτι βρισκόταν ἡ *Καλινδοία*. Ὑπάρχει ἡ παράδοση ὅτι ὁ Π. διέβη καὶ ἀπὸ τὴν Ἄκανθο, ἀρχαία πόλη τῆς Μακεδονίας κτισμένη στὸν ἰσθμὸ τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθωνα, κοντὰ στὴ σημ. Ἱερισσό. Πῆρε τὸ ὄνομα τῆς ἀπὸ τὸν Ἄκανθο ἀρχηγὸ τῶν Ἀνδριῶν ἐποίκων. Βλ. Μπαρτζουλιάνου, *Ταξίδια*, 75.

κατοίκων (πολιτών, απελευθέρων και δούλων)¹⁷⁶. Ιδρύθηκε από τον Κάσσανδρο (316-315 π.Χ.) νοτιονατολικά της πρωτεύουσας Πέλλας στη θέση της πόλης Θέρμη που εντοπιζόταν στη σημερινή Άνω Τούμπα (Στράβων, *Γεωγραφικά* 7). Αυτός συνοίκησε 26 μικρές πόλεις και χάρισε στη νέα πόλη το όνομα της συζύγου του και ετεροθαλούς αδελφής του Μ. Αλεξάνδρου. Τέσσερις αιώνες μετά, οι Ρωμαίοι κυριαρχούν στη Μακεδονία με τη μάχη της Πύδνας το 168 π.Χ.¹⁷⁷ και η Θ. καθίσταται η πρωτεύουσα της δεύτερης μερίδας που εκτεινόταν ανάμεσα στους ποταμούς Στρυμόνα και Αξιό. Έστω κι αν ο Λίβιος μνημονεύει τα προνόμια που παρέχονται από τον κατακτητή Αιμίλιο Παύλο (45. 29), η αποτυχημένη εξέγερση του Ανδρίσκου, η οποία καταπνίγηκε το 146 π.Χ. από τον στρατηγό Κόιντο Καικίλιο Μέτελο, αποδεικνύει ότι υπήρχαν «υπόγειες» δυνάμεις που διψούσαν για ελευθερία. Τότε καταργήθηκαν οι ελευθερίες της και η Μακεδονία (μαζί με την Ήπειρο και ένα κομμάτι της Ιλλυρίας) ανακηρύχθηκε ρωμαϊκή συγκλητική επαρχία (provincia Macedonia). Ως έδρα του Ρωμαίου ανθυπάτου (proconsul) ορίστηκε η Θ. επειδή τάχθηκε με το μέρος των Ρωμαίων. Ο ίδιος ο Μέτελος χαρακτηρίστηκε *σωτήρας και ευεργέτης* όπως συνέβαινε ήδη με τους Έλληνες ηγεμόνες των ελληνιστικών χρόνων. Μια επιγραφή από βάση αγάλματος που χρονολογείται το 148-146 π.Χ. αναφέρει τα εξής:

Κοῖντον Καικέ[λιον Κοῖντον Μέτελλον]
 Στρατηγὸν ἀ[νθύπατον Ῥωμαίων]
 Τὸν αὐτῆς σω[τῆρα καὶ εὐεργέτην]
 ἢ π[όλις]¹⁷⁸

Εν συνεχεία η πόλη δεινοπάθησε από τον Α΄ Μιθριδατικό Πόλεμο (87-85 π.Χ.) και τους ρωμαϊκούς εμφυλίους (πρβλ. Κικέρων, *De providential consulum* 2.4). Μετά τη μάχη των Φιλίππων το 42 π.Χ., και την επικράτηση της

176. Πρώτη ήταν η Ρώμη με ένα εκατομμύριο, κατόπιν η Αλεξάνδρεια και η Αντιόχεια με μισό εκατομμύριο, ενώ η Κόρινθος και η Έφεσος είχαν τον ίδιο περίπου πληθυσμό με τη Θεσσαλονίκη.

177. Η μάχη αυτή, στις 2 Ιουνίου 168 π.Χ., σήμανε την κατάλυση του βασιλείου των Μακεδόνων από τους Ρωμαίους. Σχετικά με τη μάχη, την ήττα του Περσέα και τις συνέπειες βλ. Αχιλλεύς Λαζάρου, «Η Μάχη της Πύδνας – Φυγή και Σύλληψη του Περσέα – Το Τέλος του Πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Ε΄, 120-130.

178. Το 95 π.Χ. οι αριστοκράτες *νέοι* του Γυμνασίου τιμούν τον γυμνασίαρχο Παράμονο ο οποίος *τὰς ἠθισμένας τειμᾶς Γ--- /τοῖς τε θεοῖς καὶ Ῥωμαίοις εὐεργέταις ἐπαύξων*. Ἐτσι επιδεικνύουν την πιστότητά τους στη Ρώμη και θέτουν υποψηφιότητα για μελλοντικά αξιώματα (Steimle, *Religion im römischen Thessaloniki*, 132-137).

Rax Romana, επειδή η Θ. τάχθηκε πάλι με το μέρος των νικητών, αναγνωρίζεται από τον Αντώνιο και τον Οκταβιανό ως πόλη *ελεύθερη* (civitas libera: Πλίνιος, *Φ.Ι.* 4.36)¹⁷⁹ γεγονός που εορτάστηκε με αθλητικούς αγώνες. Έτσι απέκτησε το δικαίωμα να κόβει το δικό της νόμισμα και να έχει κάποιες φοροπαλλαγές. Ένα νόμισμα¹⁸⁰ φέρει μάλιστα στην εμπρόσθια όψη το χάραγμα *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ* και την παράσταση της Νίκης. Σημειώτεον ότι ο Βρούτος είχε υποσχεθεί στα στρατεύματά του σε περίπτωση νίκης να λεηλατήσουν τη Θ. (Πλούταρχος, *Βρούτος* 46.1). Γι' αυτό και οι δύο νικητές θεωρήθηκαν ως κατεξοχήν *Ευεργέτες* και *Σωτήρες* ενώ οι έφιππες *εικόνες* τους είχαν τοποθετηθεί δεξιά και αριστερά της Χρυσής Πύλης. Στη μάχη στο Άκτιο η Θ. συμμετάχησε για πρώτη φορά με την πλευρά των ηττημένων, τον Αντώνιο, ένεκα ίσως και των αρχαίων δεσμών που είχε με την Αλεξάνδρεια. Ήταν φυσικό ότι κατόπιν, προκειμένου να μη χάσει την εύνοια του θριαμβευτή Οκταβιανού, επιδόθηκε σε μια έξαρση της καισαρολατρίας. Ο Καίσαρας με τη Ρώμη λατρεύονταν σε συνδυασμό με τον Ελευθέριο Δία, αφού ήδη σύμφωνα με τον Διόδωρο (41.92.95) ο Φίλιππος Β' είχε ονομασθεί *σύνθρονος των Δώδεκα Θεών*. Τυπώθηκε νόμισμα με την κεφαλή του Ιουλίου Καίσαρα με δάφνινο στεφάνι και την επιγραφή ΘΕΟΣ, ενώ στην πίσω όψη απεικονίζεται ο Αύγουστος. Επί Κλαυδίου κόπηκαν μάλιστα νομίσματα με την παράσταση της κεφαλής της Αντωνίας της νεότερης κόρης του Μ. Αντωνίου και μητέρας του Κλαυδίου. Άλλο νόμισμα φέρει την επιγραφή *ΟΜΟΝΟΙΑ* και στην πίσω όψη *άλογο* που καλπάζει με τα ονόματα *ΘΕΣΣΑΛΟΝ*(ικέων) και *ΡΩΜ*(αίων). Σημειώτεον ότι ο Κλαύδιος χρησιμοποίησε τη λατρεία του Αυγούστου ως *ΘΕΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ* για να νομιμοποιήσει την εξουσία του. Ιωνικός Ναός της Αινειάδος Αφροδίτης (που την αποκαλούσαν στη Θ. και *Ομόνοια*) μεταφέρθηκε από την *Αινειάδα* (σημ. *Μεγάλο Καραμπουρνού*) όπου η λειτουργία του βρισκόταν σε παρακμή, εντός της πόλης προκειμένου να τιμάται ως *σύνναος* ο γόνος της Venus, Ιούλιος Καίσαρας.

Την καισαρολατρία προώθησαν ως ιερείς και αγωνοθέτες (*Αυτοκράτορας*) *Καίσαρος Θεοῦ Υἱοῦ Σεβαστοῦ* ιδιαίτερος οι *συμπραγματευόμενοι* (*negotiatores*) *Ρωμαίοι*, έμποροι και τραπεζίτες από την Ιταλία που μετανάστευσαν στη Θ. την περίοδο του 2ου-1ου αι. π.Χ. προερχόμενοι από τη Δήλο που αποτελούσε το κατεξοχήν εμπορικό κέντρο του Αιγαίου και καταστράφηκε το 88

179. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εμπεριείχε πόλεις που φορολογούνταν (civitates stipendiariae), ελεύθερες (liberae) και ρωμαϊκές που διακρίνονταν σε colonien και municipien.

180. Οι αναφορές στα νομίσματα προέρχονται από Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 94-95.

π.Χ. Από εκεί μετέφεραν και τη λατρεία της εξελληνισμένης *δήλιου τριάδος*, δηλ. του Σεράπιδος, της Ίσιδος και του Άνουβη (που απαντά μόνο στην προαναφερθείσα νήσο και τη Θ.), ενώ η λατρευτική τους δράση εντοπίζεται κυρίως στο Ιερό των αιγυπτιακών θεοτήτων. Ενσωματώθηκαν στην τοπική κοινωνία καταλαμβάνοντας σημαντικά πολιτικά αξιώματα ενώ λειτουργούσαν και ως προστάτες-ευεργέτες. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ενώ διατηρούν την ιταλική εθνοτική τους συνείδηση (που τους διαφοροποιεί από άλλες ομάδες, όπως τους *Ασιανούς* εμπόρους), οι επιγραφές των αναθημάτων τους είναι αποκλειστικά στην Ελληνική (η οποία σε αντίθεση προς τους Φ. κυριαρχεί στη Θ.). Ταυτόχρονα ασκούν τέτοια επιρροή ώστε να καθιερώσουν στην πόλη τη λατρεία θεοτήτων, οι οποίες όμως δεν είναι ρωμαϊκές (κάτι που δεν θα συμβεί μελλοντικά με τη λατρεία των Μίθρα και Ηίονα). Στη Θ. απαντά και ο τίτλος *Μεμφίτις* για την Ίσιδα ο οποίος δεν απαντά στον ελληνικό χώρο παρά μόνο στη λατινική φιλολογία.

Οι αρχαιότερες επιγραφές αναφέρονται σε αιγυπτιακές θεότητες (Ισις και Σέραπις κατ' αντιστοιχία προς το δίδυμο των θεοτήτων Δήμητρας και Διονύσου) που τις διακονούσαν θίασοι όπως οι *ιεραφόροι συνκλίται* (στην πλειονότητά τους φέρουν ρωμαϊκά ονόματα) υπό την αιγίδα ενός πάτρωνα-προστάτη. Με τη λατρεία της *Μέμφιδος* Ίσιδος, που ήταν μια θεότητα η οποία όπως αποδεικνύουν τα ονόματά της (Λοχία, Νύμφη, Νίκη, Τύχη, Επήκοος [γι' αυτό και απεικονίζεται με *ωτίον* ή με *πόδι* και τη φόρμουλα *κατ' έπιταγήν*], Πελαγία [= *έγώ θαλάσσια έργα εύρον*]) και οι Αρεταλογίες της πρόσφερε πολυποίκιλη και πολυεπίπεδη προστασία (και μάλιστα *κατ' όναρ/κατ' όνειρο ή κατ' έπιταγήν*), συνδεόταν ιδιαίτερος το γυναικείο στοιχείο. Έτσι η Φλάβια Φύλα αφιερώνει στα λατινικά εγκαταστάσεις στη *Μέμφιδα* Ίσιδα, τους Θεούς Σεβαστούς (= αυτοκράτορες) και την πόλη. Ίσως μάλιστα η Καικιλία Πώλλα να εισήγαγε τη λατρεία της Ίσιδος στη Ρώμη. Στην επονομαζόμενη *Κρύπτη* του Ναού της Αψίδος στην περιοχή των αιγυπτιακών θεοτήτων λατρευόταν από μύστες ο άγνωστος Ζευς Διόνυσος Γόνγυλος με μεσονύχτια δείπνα/εστιάσεις των μυστών. Ο Διόνυσος-Βάκχος, που μάλλον λατρευόταν ήδη από την ίδρυση της πόλης, δεν θεωρούνταν πολιούχος θεός αλλά προστάτης επαγγελματικών *σωματείων* (collegia / κολλήγια) και άλλων *θιάσων*. Βρέθηκαν αναθηματικές επιγραφές αλλά και ιερά στην περιοχή της Βασιλικής της *Αχειροποιήτου*, τα οποία μάλλον ανάγονται στη ρωμαϊκή περίοδο. Διονυσιακοί θίασοι ενοικίαζαν το χώρο ασκώντας πιθανόν «θηρσκειά χωρίς ναό». Από τη Διαθήκη της ιέρειας Ευφροσύνης συμπεραίνουμε ότι η επιβίωση τέτοιων θιάσων ήταν απόλυτα εξαρτημένη από την οικονομική χορηγία ενός επιφανούς μέλους.

Επιπλέον λατρευόταν ο ένας αγένειος Κάβειρος¹⁸¹ (και όχι οι πολλοί χθόνιοι θεοί της γονιμότητας Κάβειροι όπως στη Σαμοθράκη και στην υπόλοιπη Ελλάδα). Αυτός, όμως, μόλις τον 3ο αι. μ.Χ. προβλήθηκε επίσημα ως η κατεξοχήν πολιούχος θεότητα, όπως αποδεικνύει και η επιγραφή που τον χαρακτηρίζει *αγιώτατο πάτριο θεό*. Προς τιμήν του πραγματοποιούνταν τα *Πύθεια Καβείρεια* και μάλιστα σε συνδυασμό με την καισαρολατρία. Ο επιστάτης ήταν μέλος της βουλής, *εφήβαρχος και πολιτάρχης*. Η λατρεία του δε μαρτυρείται τον 1ο αι. μ.Χ., κάτι όμως που μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι ακόμη δεν έχει έλθει στο φως κάποιο αρχαιολογικό πειστήριο. Έτσι το συμπέρασμα του Steimle ότι ο Κάβειρος όπως και ο Αλέξανδρος προβλήθηκαν τον 3ο αι. μ.Χ. ως στοιχείο της ιδιαίτερης «ταυτότητας» της Θ. και επενδύθηκε με μύθους που ανάγονταν στην αρχαιότητα είναι σχετικό. Πάντοτε άλλοτε η κάθε πόλη είχε ανάγκη στην αρχαιότητα στοιχεία που να αναδεικνύουν τη δική της ταυτότητα.

Η Θ. λόγω του λιμένα της συνδεόταν με τη Δήλο, τη Ρόδο και την Αλεξάνδρεια, ενώ ευρισκόταν ακριβώς στο κέντρο της Εγνατίας, η οποία ένωνε την Ανατολή με τη Δύση. Επιπλέον μέσω της κοιλάδας του Αξιού και Μοράβα παρείχε πρόσβαση στο Βορρά (τους παραδουνάβιους λαούς). Με την ίδρυση μάλιστα τον 1ο αι. μ.Χ. των καινούργιων ρωμαϊκών επαρχιών της Δαλματίας, Μυσίας (16 μ.Χ.) και Θράκης (45/46 μ.Χ.) έπαψε να αποτελεί συνοριακό έδαφος και να δεινοπαθεί από τους βαρβάρους. Αυτό το γεγονός οδήγησε σε ευημερία οικονομική αλλά και πολιτιστική (Αντίπατρος¹⁸², Φίλιππος συγγραφέας του *Στεφάνου*: πρβλ. Ψευδο-Λουκιανός, *Όνος* 46). Την εποχή που την επισκέπτεται ο Π., η Θ. η οποία δεν διέθετε την ιστορία αλλά ούτε και τη δημοκρατική παράδοση της Αθήνας και της Κορίνθου, πληθυσμιακά και χωροταξικά διογκώνεται υποσκελίζοντας όλες τις άλλες πόλεις της Ελλάδος. Στο πλαίσιο της ελευθερίας της πόλης οι Ρωμαίοι επέτρεπαν την αυτοδιοίκηση από ένα θεσμό πέντε έως έξι αιρετών από το λαό *πολιταρχών* που συγκαλούσαν την Εκκλησία του Δήμου, η οποία αφού συζητούσε λάμβανε σε συνεργασία με τη *βουλή* αποφάσεις που ονομάζονταν *δόγματα ή ψηφίσματα*. Αυτοί είχαν διοικητικά, δικαστικά και αστυνομικά καθήκοντα και ήταν υπεύ-

181. O R. Jewett, *The Thessalonian Correspondence: Pauline Rhetoric and Millenarian Piety*, Philadelphia: Fortress 1986 παραλληλίζει τον Κάβειρο με τον Ιησού: υπέστησαν αμφότεροι μαρτυρικό θάνατο και αναμένονταν να επανέλθουν.

182. Alb. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη⁵2001, 1020 1109.

θυνοι έναντι του Δήμου και του Ρωμαίου Πραίτωρα (στρατηγού) μη έχοντας εξουσία να δικάσουν Ρωμαίους. Ο ελληνικός χαρακτήρας της πόλης διατηρήθηκε σε αντίθεση προς ό,τι συνέβαινε με τους Φιλίππους.

Στη Θ. κατοικούσαν και Εβραίοι οι οποίοι ανήκαν στους ξένους που κατείχαν μόνο το δικαίωμα της εγκατάστασης (*domicilium*) και ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Το 145 π.Χ. φθάνει στην πόλη μεγάλος αριθμός εξόριστων Ιουδαίων από την Αλεξάνδρεια αφού στη διαμάχη μεταξύ του Πτολεμαίου ΣΤ΄ του Φιλομήτορος και της συζύγου του Κλεοπάτρας Β΄, κατά του αδελφού του και τελικού νικητή Ευεργέτη Β΄, είχαν ταχθεί στο πλευρό των ηττημένων. Το ίδιο συνέβη και το 103 π.Χ. όταν τάχθηκαν κατά του Πτολεμαίου του Σωτήρος (117-81 π.Χ.) υπέρ της μητέρας του Κλεοπάτρας Β΄ αλλά μετά από μια σειρά άλλων πολιτικών αναταραχών από το 38 π.Χ. και αργότερα¹⁸³. Οπωσδήποτε πολλοί από αυτούς είχαν ήδη επαφές με την πόλη, καθώς κατά την περίοδο της κυριαρχίας της Αιγύπτου στο Αιγαίο οι «κοσμοπολίτες» Ιουδαίοι της Αλεξάνδρειας δραστηριοποιούνταν στον τομέα του εμπορίου και της ναυτιλίας. Από μία επιγραφή στους Στόβους συμπεραίνεται μάλιστα ότι προΐστατο των Ιουδαίων της Μακεδονίας Πατριάρχης.

Το ταξίδι από τους Φιλίππους μέχρι τη Θεσσαλονίκη με τα πόδια διαρκεί πέντε με έξι μέρες και περίπου τρεις μέρες με άλογα. Ο απ. Παύλος φθάνει στη δυτική μεριά της πόλης και ακολουθώντας τη σημερινή οδό Λαγκαδά, από όπου διερχόταν η Εγνατία Οδός, καταλήγει στη Ληταία πύλη (Γενί-Καπού) και στην οδό που είναι στο ύψος της σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου. Στην υπό εξέταση περικοπή αναφέρεται ότι ο απ. Παύλος δίδαξε στη μία Συναγωγή της Θεσσαλονίκης, που προφανώς αποτελούσε το κέντρο του Ιουδαϊσμού των Φιλίππων, της Αμφιπόλεως και της Απολλωνίας. Η αρχαιότερη ιουδαϊκή επιγραφή που βρέθηκε στην πόλη χρονολογείται τον 2ο με 3ο αι. μ.Χ. και κάνει λόγο για Συναγωγές: [*Μ(άρκος) Α(ύριλιος) Ίακώβ ο και Εύτυχιος / ζῶν τῆ συμβίωι αὐτοῦ Ἄννα / τῆ και Ἀσυνκρίτωι και ἑαυτῶ μνί /ας χάριν. Εἰ δὲ τις ἕτερον καταθῆ / δώσει ταῖς συναγωγαῖς λαμπράς / μ(υριάδας) ζ(επτά) ἐ(πεντακισχιλία)*]. Η τοπογραφική προσέγγιση της Συναγωγής είναι ιδιαίτερα δύσκολη αφού η Θεσσαλονίκη ανηγέρθη πάνω σε αρχαιότερα στρώματα με αποτέλεσμα να καλύπτονται ή να καταστρέφονται οι παλαιότερες δομικές φάσεις. Επιπλέον σε αρκετές περιπτώσεις σε αυτή την εποχή ο χώρος σύναξης των Ιουδαίων δεν διαφέρει από μία απλή ευρύχωρη οικία. Η Συναγω-

183. Οι πληροφορίες ελήφθησαν από Κ. Μελέτη, *Η Παρουσία των Εβραίων*, 84 κ.ε.

γή έχει τοποθετηθεί στα εξής σημεία¹⁸⁴: (α) Το βόρειο παρεκκλήσι της Ιεράς Μονής Βλατάδων. Η προφορική παράδοση επιδεικνύει τοποθεσία του σπιτιού του Ιάσονα, που φιλοξένησε τον απ. Παύλο. (β) Μια δεύτερη εκκλησία κάτω από το ναό του Αγίου Δημητρίου. (γ) Το ναό του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) που ήταν αρχικά αφιερωμένος στη λατρεία του Καβείρου¹⁸⁵. (δ) Τη συνοικία στη δυτική πλευρά της ρωμαϊκής αγοράς και βόρεια από την Παναγία των Χαλκέων. (ε) Βορειότερα στην περιοχή του σημερινού Διοικητηρίου ή κοντά στο ιερό του Διονύσου. (στ) Η Μ. Καζαμία – Τσέρνου τοποθετεί τη συναγωγή κοντά στη δεύτερη οδική αρτηρία της πόλης, τη σημερινή οδό Αγίου Δημητρίου, κοντά στην Πύλη εισόδου του Π. στην πόλη, τη *Λιταία* (< *λιτή*, που σημαίνει *προσευχή*). Ταυτόχρονα με τα αρχαιολογικά δεδομένα συνδυάζει μια πληροφορία από το Συναξάρι, όπου γίνεται αναφορά στα τείχη της πόλης και σε μια λεωφόρο. Το συναξάρι θέλει την Παντίλλη, Ιουδαία σύζυγο στρατοπεδάρχου, να διαμένει με το σύζυγό της έξω από τη Λιταία Πύλη. Ο τόπος κατοικίας των Εβραίων βρισκόταν εκτός της Πύλης για δύο λόγους: ως *civitas libera* η Θεσσαλονίκη απολάμβανε ιδιαίτερο καθεστώς, που δεν επέτρεπε την παρουσία στρατιωτικής δύναμης μέσα στην πόλη. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι στο χώρο αυτό βρισκόταν το Μιθραίο, ναός του Μίθρα, που ήταν ιδιαίτερα προσφιλής στους Ρωμαίους στρατιώτες. Το πιο πιθανό είναι ότι η Ιουδαία Παντίλλη ζούσε κοντά στους ομοεθνείς του συζύγου της, κατοικώντας έξω από τη Λιταία πύλη. Επίσης, η Μ. Καζαμία-Τσέρνου επικαλείται μια επιπλέον πληροφορία από περιηγητές του 19ου αιώνα, που αναφέρουν ότι ο άμβωνας της Αγίας Σοφίας ήταν το βήμα του απ. Παύλου στη Θεσσαλονίκη και μεταφέρθηκε εκεί από κάποιο δρόμο κοντά στο ναό των Αγίων Αποστόλων, ο οποίος απέχει ελάχιστα από την οδό Αγίου Δημητρίου και τη Λιταία πύλη.

Η παραμονή του Π. επί τρεις τουλάχιστον εβδομάδες προϋποθέτει ότι βρήκε κατάλυμα και ότι ζούσε ασκώντας το επάγγελμα του σκηνοποιού σε μαγα-

184. Οι πληροφορίες αυτή της παραγράφου ελήφθησαν από Μελέτη, *ό.π.*, 90-91.

185. Λαογραφικά στοιχεία και επιστημονική έρευνα αναφέρουν σημεία επαφής της λατρείας αυτής και της διδασκαλίας του απ. Παύλου: στο αγίασμα του Παύλου, την ημέρα της γιορτής του, συνήθιζαν να ρίχνουν νομίσματα, συνήθεια που έχει τις ρίζες της στη λατρεία χθονίων θεοτήτων, όπως ήταν οι Κάβειροι. Το αγίασμα του Παύλου είναι ένα τοπωνύμιο κοντά στο χώρο του Δημοτικού νοσοκομείου της Θεσσαλονίκης, όπου, όπως αναφέρει η παράδοση, ο απ. Παύλος πέρασε κατά τη φυγάδευσή του από την πόλη και στάθηκε εκεί για να αναπαυθεί και να δροσιστεί από κάποια κοντινή πηγή. Μ. Καζαμία-Τσέρνου, «Απόπειρα τοπογραφικής προσέγγισης της Θεσσαλονίκης του 1ου αιώνα». *Μακεδονικά* 32 (1999-2000) 59-82, 67-68.

ζί της αγοράς που ίσως διέθετε ο Ιάσων, ο οποίος ίσως ήταν ομότεχνός του, ίσως όμως και ομότεχνος της Λυδίας. Αυτό το γεγονός συμπεραίνεται από την αναφορά του ίδιου του Π.: *Μνημονεύετε γάρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ* (Α΄ Θεσ. 2, 9). Ἐτσι διαφοροποιούνταν από τους περιοδεύοντες δασκάλους και φιλοσόφους (Κυνικούς) που ζούσαν παρασιτικά, όπως συνέβη και μετά την αναχώρησή του με μέλη της νεοσύστατης Εκκλησίας, τους *περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως μηδὲν ἐργαζομένους ἀλλὰ περιεργαζομένους* (Β΄ Θεσ. 3, 8. 11). Το γεγονός ότι του απέστειλαν βοήθεια οι Φιλιππησιοί (Φιλ. 4, 16) αποδεικνύει ότι η παρουσία του στη «νύμφη του Θερμαϊκού» υπερέβη το μήνα και ίσως ο Απόστολος των Εθνῶν αντιμετώπισε και οικονομικά προβλήματα από το εμπάργκο των Ιουδαίων.

Το 50 μ.Χ. ο Π. αρχίζει το κήρυγμά του *κατὰ τὸ εἰωθὸς* από τη Συναγωγή. Το οριστικό άρθρο απουσιάζει στο 17, 1 από τα αρχαία χειρόγραφα, γεγονός που υποδηλώνει ότι ίσως δεν υπήρχε μία Συναγωγή. Αυτό που πιθανόν δηλώνει ο Λουκάς με τη σημείωση της ύπαρξής της ευθύς αμέσως την αναφορά στο όνομα της πόλης είναι ότι στη μητρόπολη της Μακεδονίας σε αντίθεση προς τους Φιλίππους, υπήρχε Συναγωγή των Ιουδαίων. Ίσως η συγκεκριμένη Χάβρα (< hebra = συνάθροιση, κοινωνία) συγκέντρωνε πλήθος Ιουδαίων από πολλές όμορες περιοχές που διέθεταν απλώς *Προσευχές* (όπως διαπιστώθηκε στους Φιλίππους).

Σύμφωνα με το 17, 2 ο Π. εισέρχεται *πρὸς αὐτοὺς* (τούς Ἰουδαίους) ακολουθώντας τη συνήθειά του. Δεν γίνεται παραδόξως στον ίδιο στίχο αναφορά στους άλλους δύο συνοδούς του. Μάλλον το γεγονός υπονοείται. Ἢδη από το ἦλθον συμπεραίνει ο ακροατής ότι ο Λουκάς πλέον δεν συνοδεύει τον Απόστολο των Εθνῶν. Επιπλέον με την επανειλημμένη χρήση της αντωνυμίας *αὐτοὶ* προδικάζεται οι εχθρότητα που θα ξεσπάσει στην επόμενη υποενοότητα.

Στη Συναγωγή της Θεσσαλονίκης για πρώτη φορά χρησιμοποιείται το ρήμα *διαλέγομαι* (σε αόριστο και όχι παρατατικό) για την *καταγγελία* του Κηρύγματος. Προφανώς στον ελληνικό χώρο ο Παύλος αντί του απλού κηρύγματος υιοθετεί τη μέθοδο του διαλόγου, τον οποίο ως φιλοσοφικό εργαλείο είχε γνωρίσει στην Ταρσό αλλά και στο χώρο της Συναγωγής στα ίδια τα Ιεροσόλυμα. Ο διάλογος αυτός αντικατοπτρίζεται τόσο στις ερωταποκρίσεις (που είναι γνωστές και από την κυνική/στωική διατριβή, όπως αυτή εφαρμοζόταν όχι ως προπαγάνδα αλλά ως τεχνική διδασκαλίας στις σχολές) όσο και το γένος του *προτρεπτικού λόγου* με τα οποία δομεί το λόγο του ιδίως στην *Προς Ρωμαίους*.

Ο διάλογος επικεντρωνόταν στη διάνοιξη και ταυτόχρονα την παράθεση

χωρίων των Γραφών ως *ενθυμημάτων* (Αριστοτ., *Ρητ.* 1.1.3-6). Έτσι ο Π. δεν επιχειρούσε να κεντρίσει μόνο το θυμικό (το συναίσθημα) αλλά να πείσει και τη λογική, αφού όντως το φαινόμενο της *προφητείας* και της *εκπλήρωσης* είναι από τα μοναδικά χαρακτηριστικά του ιουδαιοχριστιανικού Κηρύγματος¹⁸⁶. Σε κάθε περίπτωση με την παλαιοδιαθηκική τεκμηρίωση του τέλους και της μεσσιανικότητας του Ιησού αποδεικνύεται ότι ο Χριστιανισμός δεν είναι μια *καινή δεισιδαιμονία*, αλλά αυθεντική πίστη που στηρίζεται και σε λογικά επιχειρήματα αλλά και εκπληρώνει αρχαιότατες προφητείες και προσδοκίες. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι στο Λκ. η αγιογραφική τεκμηρίωση πλαισιώνει τη δημόσια δράση του Ιησού ενώ κατακλείει και ολόκληρο το βιβλίο των Πρ.: *Ταζάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν ἤλθον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες οἷς ἐξέτιθετο, διαμαρτυρόμενος τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τε τοῦ Νόμου Μωϋσέως καὶ τῶν Προφητῶν, ἀπὸ πρωτῆ ἕως ἑσπέρας. Καὶ οἱ μὲν ἐπέιθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστον (28, 23-24).*

Δεν διευκρινίζεται το αντικείμενο του *διανοίγων*, το οποίο χρησιμοποιείται από τον Φίλωνα (*Περὶ θυσιῶν* 23) και τον Λουκά (2, 23) για τη *γυναικεία μήτρα* ἐπὶ τη βάσει του Έξ. 13, 2. Έχει ως αντικείμενο άραγε τις Γραφές (Λκ. 24, 32) ή το νου (Λκ. 24, 45) των ακροατών του; Πιθανόν υποσημαίνονται και τα δύο. Πρόκειται για *ερμηνεία* (και όχι απλώς *εξήγηση*) των Γραφών, η οποία ταυτόχρονα προκαλεί *καύση-αλλοίωση* του νου και της καρδιάς, η οποία μεταπτωτικά βρίσκεται σε κατάσταση *πώρωσης* (= εμφράγματος). Γι' αυτό και καθ' οδόν προς Εμμαούς ο Ιησούς στους συνοδοιπόρους Του, οι οποίοι είχαν θεωρήσει *λήρο* (= παραλήρημα) τα γυναικεία ρήματα, αναφέρει τα εξής: «ὧ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ Προφῆται· ²⁶οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;» ²⁷Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωϋσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν Προφητῶν διερμήνευσεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς Γραφαῖς τὰ περὶ Ἐαυτοῦ. [...] ³²Καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· «οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν [ἐν ἡμῖν] ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς Γραφάς;» (Λκ. 24, 25-32). Εάν το *διανοίγων* αφορούσε μόνο στη Γραφή, θα προηγούνταν η *παράθεση* και θα ακολουθούσε το συγκεκριμένο ρήμα. Σημειωτέον ότι το *παρατιθέναι* χρησιμοποιείται για την προσφορά τροφής (Λκ. 9, 16· 10, 8· 11, 6· Πρ. 16, 34), της παράδοσης του Πνεύματος του Ιησού στον Πατέρα Του (Λκ. 23, 46) αλλά και της πλή-

186. Εάν μάλιστα οι Ιουδαίοι προέρχονταν από την Αλεξάνδρεια προφανώς ήταν εξοικειωμένοι και με την τεχνική της *αλληγορίας*. Ο ίδιος όμως δεν κάνει χρήση αυτής της μεθόδου στις δύο *Προς Θεσσαλονικείς*.

ρους «εγκατάλειψης» των μαθητών στον Κύριο (Πρ. 14, 23· 20, 32· πρβλ. την πρόσκληση στη Λειτουργία του Ι. Χρυσοστόμου: *ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῶ τῷ Θεῷ παραθώμεθα*). Ἐτσι συνδέεται με τη φροντίδα και την πρόνοια που ασκεί ο Κύριος σε όσους εμπιστεύονται την ύπαρξή τους σε Αυτόν. Αντιθέτως δε χρησιμοποιείται από τους Φίλωνα, Ιώσηπο και αποστολικούς Πατέρες με τη σημασία της γραφικής τεκμηρίωσης, δηλ. μέσω της χρήσης βιβλικών χωρίων (τσιτάτων).

Αξιοσημείωτο είναι ότι στο Κήρυγμα του Π. προηγείται η αναφορά στο τέλος του Ιησού και ακολουθεί η διακήρυξη της μεσσιανικότητάς Του, καθώς το β' στοιχείο στο αποστολικό μήνυμα εδράζεται στο α': *διανοίγων καὶ παρατιθέμενος* (α) *ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν καὶ* (β) *ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, [ὁ] Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν* (πρβλ. Λκ. 23, 1-5). Σε μία δεύτερη ανάγνωση η λέξη *Χριστός* στο (α) δεν σημαίνει το ιστορικό πρόσωπο αλλά τον Μεσσία γενικά. Προηγείται συνεπώς η διάλεξη για το γεγονός ότι οι παλαιοδιαθηκικές Γραφές δεν αναφέρονται σ' έναν Μεσσία-«μαρμαρωμένο βασιλιά» αλλά νεκραναστάντα και έπεται η διακήρυξη ότι το ιστορικό πρόσωπο Ιησούς με την πορεία που ακολούθησε είναι όντως ο Μεσσίας που αυτές (οι Γραφές) προτυπώνουν και εκείνοι προσδοκούν. Στην περίπτωση της ταυτότητας του Ιησού έχουμε αλλαγή από έμμεσο λόγο σε άμεσο (πρβλ. 1, 4). Ίσως η έμφαση στη διακήρυξη του Π. βρίσκεται στο *ἐγὼ*, καθώς στον Ιουδαϊσμό πριν την άλωση των Ιεροσολύμων αλλά και μετά πρόβαλλαν αρκετοί Χριστοί-Μεσσίες που σφετερίστηκαν τη λαϊκή υποστήριξη με καταστροφικά αποτελέσματα (5, 36-37· 21, 38). Σημειωτέον ότι ο Λουκάς δεν χρησιμοποιεί τον όρο *Χριστός* απλώς ως όνομα αλλά με την κυριολεκτική του σημασία: *Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι Ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' Αὐτοῦ* (Πρ. 10, 38). Μάλιστα η χρήση του Χριστού συνδέεται στο έργο του Λουκά με τον ευαγγελισμό και τη θεραπεία των φτωχών, γεγονός που υπογραμμίζεται και με την προγραμματική Ομιλία της Ναζαρέτ (5, 16-21), όπου εκπληρώνεται το Ησ. 61, 1 κε. αλλά και με την απάντηση του Ιησού προς τον Ιωάννη το Βαπτιστή, όταν αυτός αμφιβάλλει για τη μεσσιανικότητά Του και Εκείνος προσθέτει στις ευεργεσίες Του και την ανάσταση (7, 18-23· εκπλήρωση πολλών χωρίων του Ησαΐα).

Μέσω της μονοσύλλαβης λέξης *δεῖ* αποδεικνύεται η αναγκαιότητα του Πάθους και της Ανάστασης στο σχέδιο της θείας Οικονομίας και επιπλέον της μεσσιανικότητας του Ιησού από τη Ναζαρέτ. Η εκπλήρωση των προφητειών είναι κάτι στο οποίο δίνει μεγάλη έμφαση ο Λουκάς και αυτό αποδεικνύεται

ήδη από την αρχή του δίτομου έργου όταν μετά τον κλασικό Πρόλογο η γλώσσα που χρησιμοποιείται για να περιγραφεί το Δίπτυχο των γενεθλίων του Ιωάννη και του Ιησού είναι αυτή των Εβδομήκοντα μεταφραστών και τα μοτίβα επίσης είναι παλαιοδιαθηκικά. Το πρώτο γεγονός (αυτό του Πάθους) δεν αποτελούσε συστατικό στοιχείο του κυρίαρχου μεσσιανικού μοντέλου και του ιουδαϊκού αλλά και του ελληνορωμαϊκού, όπως αυτό εκφράζεται με τη Δ' Εκλογή του Βιργιλίου και ενσαρκωνόταν στον Οκταβιανό. Ιδίως ο Σταυρός, ο πλέον επονειδίστος και επώδυνος θάνατος, ως τέλος συνιστούσε σκάνδαλο για την ιουδαϊκή αλλά και την ελληνορωμαϊκή σκέψη. Όπως, όμως, αποδεικνύεται από το αρχέγονο Σύμβολο αποτελούσε αρχή της χριστιανικής πίστης ότι *Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφὰς καὶ ὅτι ἐτάφη καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς Γραφὰς καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾶ εἶτα τοῖς δώδεκα* (Α' Κορ. 15, 3-5). Σημειωτέον ότι για τον Λουκά απόστολος είναι ο μάρτυς όχι μόνο της Ὑψωσης αλλά και της επίγειας δράσης του Ιησού (1, 22).

Η τεκμηρίωση του Πάθους και της Ανάστασης γινόταν με χωρία κατεξοχήν των Ψαλμών, Δευτεροησαΐα και Ζαχαρία (Πρ. 2, 22-36· 3, 18· 8, 32-35· 13, 27. 29· Λκ. 24, 25-27. 44-46) αλλά και με λογικά επιχειρήματα. Ενδεικτική της επιχειρηματολογίας του Π. ιδίως όσον αφορά στην πραγματικότητα της Αναστάσεως είναι η Ομιλία της *Αντιόχειας της προς την Πισιδία* (13, 26-41), η οποία καταγράφεται από τον Λουκά ως πρότυπο (μοντέλο) παύλειου λόγου *σωτηρίας/παρηγορίας* προς τα μέλη της Συναγωγής: *Ἀδελφοί, παιδιά καταγόμενα ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, καὶ οἱ μεταξύ σας προσήλυτοι ποὺ σέβονται τὸν Θεό, σε σας στάλθηκε τὸ μήνυμα αὐτῆς τῆς σωτηρίας. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ οἱ ἄρχοντές τους με τὸ ν' ἀπορρίψουν Ἀυτὸν καὶ νὰ τὸν καταδικάσουν ἐξέπληρωσαν τοὺς λόγους τῶν προφητῶν ποὺ διαβάζονται κάθε Σάββατο. Καὶ ἐνῶ δὲν βρήκαν καμία αἰτία θανάτου, ζήτησαν ἀπ' τὸν Πιλάτο νὰ θανατωθεῖ. Καὶ ἀφοῦ ἔκαναν ὅλα ὅσα ἦταν γραμμένα γι' Ἀυτὸν, τὸν κατέβασαν ἀπὸ τὸ ξύλο (τοῦ Σταυροῦ) καὶ τὸν ἐνταφίασαν. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τὸν ἀνέστησε ἐκ νεκρῶν. Καὶ ἐπὶ ἡμέρες πολλῆς ἐμφανίσθηκε σ' ἐκείνους ποὺ ἀνέβηκαν μαζί Του ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας στὴν Ἱερουσαλήμ. Αὐτοὶ εἶναι μάρτυρες Του πρὸς τὸν λαό. Καὶ ἐμεῖς κηρύττουμε σ' ἐσάς γιὰ τὴν ὑπόσχεση, ἡ ὁποία δόθηκε στους Πατέρες, ὅτι ὁ Θεὸς τὴν ἐκπλήρωσε στα τέκνα τους, σ' ἐμᾶς δηλαδή, με τὸ νὰ φέρει στὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦ, ὅπως καὶ εἶναι γραμμένο στὸν δεῦτερο Ψαλμὸ: «Δικός μου Υἱὸς εἶσαι Σὺ, Ἐγὼ σήμερα σε γέννησα» (Ψ. 2, 7· πρβλ. Β' Βασ. 7, 14). Ὅτι δε τὸν ἀνέστησε ἐκ νεκρῶν καὶ δὲν πρόκειται πλέον νὰ ἐπιστρέψει στὸ θάνατο, ἔτσι τὸ εἶπε: «Θὰ πραγματοποιήσω σ' ἐσάς τις ἱερὲς ἀξιόπιστες ὑποσχέσεις πρὸς τὸν Δαυὶδ» (Ἠσ. 55, 3). Γι' αὐτὸ καὶ σε ἄλλο μέρος λέγει: «Δὲν θα*

αφήσεις τον όσιό Σου να γνωρίσει διαφθορά (αποσύνθεση του σώματος)» (Ψ. 16, 10). Ο Δαβίδ βεβαίως αφού στην εποχή του υπηρέτησε το σχέδιο του Θεού, κοιμήθηκε και προσετέθη στους προγόνους του και γνώρισε φθορά. Αλλ' Αυτός, τον οποίον ο Θεός ανέστησε, δεν γνώρισε φθορά. Να γνωρίζετε λοιπόν, αδελφοί, ότι χάρη σ' Αυτόν κηρύττεται σε σας άφεση αμαρτιών. Και δι' Αυτόυ καθένας που πιστεύει, λυτρώνεται απ' όλα εκείνα, από τα οποία δεν μπορούσατε να λυτρωθείτε διά του Νόμου του Μωυσέως. Προσέχετε δε, μην πέσει επάνω σας εκείνο που είπαν οι προφήτες: «Κοιτάζτε, καταφρονηταί, και εκπλαγείτε και καταπλαγείτε. Διότι εγώ κάνω (τιμωρητικό) έργο στις μέρες σας, έργο που δεν θα πιστεύσετε, αν κανείς σάς το περιγράψει» (Αβ. 1, 5). (13, 26-41)¹⁸⁷.

Το παύλειο κήρυγμα υιοθετούν κάποιοι (τινές) από τους Ιουδαίους που προσκληρώνονται στον Παύλο και τών τε σεβομένων Έλλήνων πλήθος πολύ, γυναικών τε τών πρώτων ούκ όλίγα (11, 21· 14, 1· 18, 10). Στην περίπτωση του Πέτρου ανταποκρίνονται άμεσα 3.000. Στην περίπτωση του Π. το κήρυγμα διαρκεί επί τρία Σάββατα. Είναι σημαντικό (α) το γεγονός ότι ο Λουκάς δεν χρησιμοποιεί το *έπίστευσαν* αλλά το αγαπητό στον Λουκά *επίεστησαν* που προκύπτει από τις *πίστεις* – τα επιχειρήματά του. (β) Ο αριθμός των πιστευσάντων εξάίρεται και (i) με τον λεκτικό συνδυασμό του *πλήθους* με το πολύ αλλά και (ii) με το σχήμα λιτότητας *ούκ όλίγα* που διανθίζει το λόγο.

187. ²⁶ Άνδρες αδελφοί, υίοι γένους Άβραάμ και οι έν ύμιν φοβούμενοι τόν Θεόν, ήμίν ό λόγος τής σωτηρίας ταύτης έξαπεστάλη. ²⁷οί γάρ κατοικοῦντες έν Ίερουσαλήμ και οι άρχοντες αυτών τουτον άγνοήσαντες και τās φωνάς τών Προφητῶν τās κατά πᾶν Σάββατον άναγινωσκομένας κρίναντες επλήρωσαν, ²⁸και μηδεμίαν αίτίαν θανάτου εύρόντες ήτήσαντο Πιλάτον άνααιρεθῆναι αυτόν. ²⁹ώς δε έτέλεσαν πάντα τὰ περι αυτόυ γεγραμμένα, καθελόντες από τοῦ ξύλου έθηκαν είς μνημεϊον. ³⁰ό δε Θεός ήγειρεν αυτόν εκ νεκρών, ³¹δς άφθη επί ήμέρας πλείους τοίς συναβᾶσιν αυτῶ από τής Γαλιλαίας είς Ίερουσαλήμ, οὔτινες [νῶν] είσιν μάρτυρες αυτόυ προς τόν λαόν (εξωτερικό επιχείρημα). ³²Και ήμεις ύμās εύαγγελιζόμεθα τήν προς τούς πατέρας επαγγελίαν γενομένην, ³³ότι ταύτην ό Θεός εκπεπλήρωκεν τοίς τέκνοις [αυτῶν] ήμίν άναστήσας Ίησοῦν ως και έν τῶ Ψαλμῶ γέγραπται τῶ δευτέρῳ· «Υίός μου εί σύ, έγώ σήμεραν γεγέννηκά σε» (Ψ. 2, 7· πρβλ. Β' Βασ. 7, 14). ³⁴ότι δε ανέστησεν αυτόν εκ νεκρών μηκέτι μέλλοντα ύποστρέφειν είς διαφθοράν, οὔτως είρηκεν ότι «δώσω ύμίν τὰ όσια Δαυιδ τὰ πιστά» (Ησ. 55, 3). ³⁵διότι και έν έτέρῳ λέγει· «ου δώσεις τόν όσιόν σου ίδείν διαφθοράν» (Ψ. 16, 10). ³⁶Δαυιδ μέν γάρ ιδία γενεᾷ ύπηρετήσας τῆ τοῦ Θεοῦ βουλῆ έκοιμήθη και προσετέθη προς τούς πατέρας αυτού και είδεν διαφθοράν· ³⁷όν δε ό Θεός ήγειρεν, ούκ είδεν διαφθοράν (εξωτερικό επιχείρημα). ³⁸Γνωστόν οὔν έστω ύμίν, άνδρες αδελφοί, ότι δια τούτου ύμίν άφεις άμαρτιῶν καταγγέλλεται, [και] από πάντων ὧν ούκ ήδυνήθητε έν νόμῳ Μωυσεως δικαιωθῆναι, ³⁹έν τούτῳ πᾶς ό πιστεῶν δικαιοῦται. ⁴⁰βλέπετε οὔν μη επέλθη τὸ ειρημένον έν τοίς προφήταις· ⁴¹«ίδετε, οι καταφρονηταί, και θαυμάσατε και αφανίσθητε, ότι έργον εργαζομαι έγώ έν ταίς ήμέραις ύμῶν, έργον ό οὔ μη πιστεύσητε εάν τις εκδιηγήται ύμίν».

Αυτό που θέλει να εξάρει ο συγγραφέας, γι' αυτό και το προτάσσει έναντι του *πλήθους* (το οποίο εξάγει και στα πρώτα κεφ. όταν περιγράφει το Κήρυγμα κατεξοχήν του Πέτρου με αποκορύφωμα τις *μυριάδες* στο 21, 20), είναι η προέλευση αυτών που πείσθηκαν από την επιχειρηματολογία του: Είναι Έλληνες σεβόμενοι και οι «πρώτες» αριστοκράτισσες γυναίκες¹⁸⁸ που απογοητευμένοι από την αθλιότητα των ειδώλων συγκέντρωναν καταρχάς τις ελπίδες τους σε μια ηθικά ανώτερη ζωή στον Ιουδαϊσμό. Μάλιστα ο D στο πλαίσιο της αντιφεμινιστικής του τάσης δεν ομιλεί για γυναίκες «ανωτέρου επιπέδου» αλλά για *συζύγους των πρώτων*, των ευγενών δηλ. της Θεσσαλονίκης. Σε κάθε περίπτωση οι γυναίκες ασκούσαν επιρροή στα δρώμενα της πόλης και μέσω των συζύγων τους αλλά και με την κοινωνική και οικονομική επιφάνειά τους.

Ενώ ο Π. κατά κόσμον δεν φαίνεται να διέθετε *κληρονομιά* (έγγειο περιουσία)¹⁸⁹, αφού ο πατέρας μάλλον τον αποκλήρωσε μετά τη μεταστροφή του στο Χριστιανισμό, αυτοί που υιοθετούν το κήρυγμα παρουσιάζονται με το άπαξ λεγόμενο *προσεκληρώθησαν* να αποκτούν κλήρο στη Βασιλεία, όπως συνέβη με τον ισραηλιτικό λαό και τη Γη της Επαγγελίας (13, 19). Στη *Διαθήκη* του Π. προς τους πρεσβυτέρους αναφέρεται: *Και τὰ νῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς τῷ Θεῷ και τῷ λόγῳ τῆς Χάριτος Αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ οἰκοδομῆσαι και δοῦναι τὴν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν* (20, 32). Στο Ὁραμα της Δαμασκού, όπως αυτό περιγράφεται στον Επίλογο των Πρ. ο Ιησούς απευθύνει τα εζῆς στον Απόστολο των Εθνών: *«ἀλλὰ ἀνάστηθι και στήθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαι σε ὑπηρετήν και μάρτυρα ὧν τε εἶδές [με] ὧν τε ὀφθήσομαί σοι, ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ και ἐκ τῶν ἐθνῶν εἰς οὓς ἐγὼ ἀποστέλλω σε ἀνοῖζαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς και τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν και κληρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς Ἐμέ»* (Πρ. 26, 16-8). Επιπλέον αυτοί που ασπάζονται το Χριστιανισμό δέχονται και τον ίδιο κλήρο της διακονίας με τους αποστόλους (1, 17), καθώς καλούνται και εκείνοι με τη σειρά τους να «εκχριστιανίσουν» το περιβάλλον τους.

188. Γραμματικά είναι δυνατόν το *γυναικῶν τῶν πρώτων* να σημαίνει τις συζύγους των πρώτων (ανδρῶν). Μάλλον όμως το συγκεκριμένο χωρίο είναι παράλληλο του χαρακτηρισμού ευσημόνων για τις γυναίκες της Βέροιας (17, 12).

189. Κλήρος < αρχ. σημασία κομμάτι, τεμάχιο (ξύλου, πέτρας) < κλῶ «σπάζω, χτυπῶ».

II. ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

Μόνο μετά από τρία Σάββατα παρουσίας και σποράς ακολουθεί ο διωγμός όπως συνέβη με το προγραμματικό κήρυγμα του Ιησού στη Ναζαρέτ, ευθύς αμέσως όμως μετά την πρώτη του παρουσία εκεί. Στην Αντιόχεια της Πισιδίας στο κεφ. 13 είναι το β' Σάββατο που προκαλεί τη μίση των ομοεθνών του Π. Πρωταγωνιστές είναι οι Ιουδαίοι¹⁹⁰ και όχι οι εθνικοί κάτοικοι, όπως στην πόλη των Φιλίππων. Το κίνημα του διωγμού είναι ο ζήλος με την έννοια της *ζήλειας ή του φανατικού ζήλου* (< Ζηλωτές). Παρόμοιο συναίσθημα προκλήθηκε και στην Αντιόχεια προς την Πισιδία, όταν οι Ιουδαίοι αντίκρισαν όλη την πόλη να κινητοποιείται από το αποστολικό Κήρυγμα: *Όταν δε (ο Παύλος και ο Βαρνάβας) έβγαιναν απ' τη Συναγωγή των Ιουδαίων, οι εθνικοί παρακαλούσαν κατά το επόμενο Σάββατο να κηρυχθούν σ' αυτούς αυτά τα λόγια. Και όταν διαλύθηκε η σύναξη, πολλοί απ' τους Ιουδαίους και τους ευσεβείς προσηλύτους ακολούθησαν τον Παύλο και τον Βαρνάβα, και ομιλώντας προς αυτούς τους παρότρυναν να μένουν σταθεροί στη Χάρι του Θεού. Το δε επόμενο Σάββατο σχεδόν ολόκληρη η πόλη συγκεντρώθηκε ν' ακούσει το λόγο του Θεού. Αλλ' όταν οι Ιουδαίοι είδαν τα πλήθη του λαού, κυριεύθηκαν από ζηλοτυπία και φανατισμό, και αντιδρούσαν στα λεγόμενα από τον Παύλο με αντιλογίες και ύβρεις. Τότε ο Παύλος και ο Βαρνάβας μίλησαν με παρρησία και είπαν: «Σε σας ήταν ανάγκη να κηρυχθεί πρώτα ο λόγος του Θεού. Αλλ' επειδή τον αποκρούετε και δεν κρίνετε τους εαυτούς σας άξιους της αιώνιας ζωής, ιδού στρεφόμαστε στα έθνη. Γιατί έτσι μας διέταξε ο Κύριος: “σε έβαλα φως στα έθνη για να είσαι η σωτηρία μέχρι την άκρη της γης” (Ησ. 49, 6)» (13, 42-47). Από τα ανωτέρω συμπεραίνεται ότι ο ζήλος (αβέβ. ετύμου, πιθανόν συνδέεται με το ρ. ζητῶ ίσως και με τη ζημία) των Ιουδαίων προκλήθηκε προφανώς από την αφαίμαξη της Συναγωγής ιδίως από τους εύπορους και κοινωνικά ευυπόληπτους προσηλύτους. Σύμφωνα με τον Κλήμεντα Ρώμης *οί μέγιστοι και δικαιοτάτοι στόλοι, οι Πρωτοκορυφαίοι, δια ζήλον και φθόνον έδώχθησαν και έως θανάτου ήθλησαν* (Α' Κλήμ. 5, 2). Η Κ. Μελέτη¹⁹¹ σημειώνει τα εξής: οι συμπαθούντες είχαν αναπτύξει ιδιαίτερες σχέσεις με τις ιουδαϊκές κοινότητες όχι μόνο σε θρησκευτικό επίπεδο αλλά και σε κοινωνικό και οικονομικό, όταν λειτουργούσαν ως προστάτες και πάτρωνες των Ιουδαίων, όπως είδαμε να συμβαίνει στις Συναγωγές των ελληνικών πόλεων. Η απώλεια των ευεργετών θα λειτουργούσε αρνητικά σε οικονομικό και κοινω-*

190. Προέρχονταν από την Αλεξάνδρεια και κάποιοι από αυτούς ασχολούνταν με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Βλ. Μελέτη, *Η Παρουσία των Εβραίων*, 79.

191. *Ο.π.*, 185.

νικό επίπεδο για τις συναγωγές. Ταυτόχρονα, όμως, υπήρχε η θεολογική και εθνική διάσταση για τους Ιουδαίους της Διασποράς. Αν και, όπως αναφέρθηκε ήδη, η Διασπορά είχε λάβει για την εποχή τη σημασία του θεϊκού σχεδίου για την επικράτηση του Θεού του Ισραήλ, οι Ιουδαίοι διέκριναν διαβαθμίσεις, που δεν σχετίζονταν μόνο με την υιοθέτηση των διατάξεων του μωσαϊκού νόμου αλλά εμπεριείχαν και το εθνικό στοιχείο. Οι εθνικοί ακόμα και αν υιοθετούσαν την περιτομή δεν μπορούσαν να έχουν την ίδια θέση που κατείχαν οι Ιουδαίοι λόγω της καταγωγής τους.

Ενώ στην Αντιόχεια *οί Ιουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας τὰς εὐσχήμονας καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ Βαρναβᾶν καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὀρίων αὐτῶν* (13, 50)¹⁹² και στα Λύστρα έπεισαν τον όγλο να τον λιντσάρουν, στη Θεσσαλονίκη τέτοια δυνατότητα δεν έχουν. Προσλαμβάνουν ή όπως σημειώνει ο αντισημιτικός D *συστρέφουν* αγοραίους άνδρας, που με τη σειρά τους συμπαρασύρουν τον όγλο, ο οποίος δεσπόζει στη συγκεκριμένη περικοπή. Η αντίθεση που προκαλείται στον ακροατή με την προηγούμενη παράγραφο που καταγράφει τον όγκο των πιστευσάντων είναι έντονη. Ενώ και στις δύο περιπτώσεις πρωταγωνιστεί το πλήθος, στη δεύτερη προεξάρχουν (α) Ιουδαίοι, (β) αποκλειστικά άνδρες, (γ) όχι σεβόμενοι και ευγενείς, αλλά *αγοραίοι* (= ταραχώδεις, ευμετάβολοι· Τερτ., *Απολ.* 5) και μάλιστα *πονηροί εξαιρετικά* (γεγονός που δηλώνεται με την τοποθέτηση του επιθέτου στο τέλος), οι οποίοι (δ) δεν πείθονται ακροώμενοι σε έναν κλειστό χώρο, αλλά παρότι πιθανόν Σάββατο θορυβούν (διαρκώς, γι' αυτό χρησιμοποιείται και παρατατικός) την πόλη και μάλιστα *οχλοποιήσαντες*. Το γεγονός ότι οι Ιουδαίοι προσλαμβάνουν *αγοραίους* οφείλεται σύμφωνα με τον Ι. Χρυσόστομο στο γεγονός ότι αριθμητικά δεν διέθεταν ισχύ ώστε να επιτύχουν το στόχο τους. Βέβαια αυτό το στοιχείο τελικά μάλλον λειτουργεί εις βάρος τους κατά την τελική απόφαση των πολιταρχών. Είναι άλλωστε γνωστή η αντίληψη που είχαν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα για τον όγλο (plebs) και τις αντιδράσεις του. Βεβαίως στην υπό εξέταση περικοπή δεν είναι σαφές εάν ο όγλος συμμαχεί με τους Ιουδαίους ή αν είναι θεατής καθώς στο 17, 8 προβάλλει ως αντικείμενο του *έτάραζαν*.

Έντονα αποτυπώνεται και η κίνηση αυτής της μάζας που συνεχώς πληθύνεται (Ιουδαίοι+άνδρες αγοραίοι-πονηροί+όγλος) και παρασύρει ό,τι βρει ενώ-

192. *Ἐπῆλθαν δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως νομίζοντες αὐτὸν τεθνηκέναι.*

πίον της. Τελικά παραβιάζεται το οικογενειακό άσυλο. Το μένος των κατηγορών είναι τέτοιο ώστε δεν σέρνουν αυτούς που ψάχνουν αλλά τους ιδιοκτήτες της οικίας επειδή υποθάλπουν τους εγκληματίες. Προφανώς ο Απόστολος των Εθνών και οι συνεργάτες του είχαν ειδοποιηθεί και απομακρυνθεί από το χώρο όπου ίσως τη στιγμή της σύλληψης τελούνταν Ευχαριστία ή άλλη Σύναξη (8, 3). Παρόμοιο ζήλο είχε επιδείξει στο παρελθόν και ο ίδιος ο Π. εναντίον της νεοσύστατης Εκκλησίας (9, 1-2). Ταυτόχρονα αυτός ο συρφετός παρουσιάζεται σε αντιθετικό παραλληλισμό (α) προς τον Ιάσονα (ο οποίος δεν είναι αγοραίος αλλά διαθέτει οικία) και τους τινές αδελφούς (οι οποίοι αφού δεν είναι συγγενείς του Ιάσονα βρίσκονται στο σπίτι του συναγμένοι) αλλά και (β) προς τα πολιτικά όργανα: την πόλη, το Δήμο και τους πολιτάρχες (Präfekten). Ο στόχος τους είναι η προαγωγή των χριστιανών στο Δήμο (στην Εκκλησία· πρβλ. 19, 30) ο οποίος στις Πρ. ρέπει στην καισαρολατρία/ειδωλολατρία (12, 22). Παράλληλη αντίδραση των Ιουδαίων διακρίνεται και στο *Μαρτύριο Πολυκάρπου*.

Ο Ιάσων (< ιάομαι· Πίνδαρος *Πυθ.* 4.119) είναι ελληνικό όνομα που ανακαλεί τη δημοφιλή στα ελληνορωμαϊκά χρόνια αργοναυτική εκστρατεία και τον γνωστό πρωταγωνιστή της από την Ιωλκό (γι' αυτό και ήταν αγαπητό όνομα στη Θεσσαλία). Χρησιμοποιούνταν από Ιουδαίους της Διασποράς αντί του *Ιησού* (πρβλ. αρχιερέας Ιάσων Α΄ Μακ. 8, 17· Β΄ Μακ. 1, 7· 4, 7-10· *Ιώσ. Αρχ.* 12.5.1). Στην κατηγορία που εκτοξεύεται ίσως γίνεται ένα σχετικό λογοπαίγνιο μεταξύ των δύο Προσώπων. Βεβαίως δεν γνωρίζουμε εάν ο *θαυμαστός άνηρ* κατά τον Ι. Χρυσόστομο¹⁹³, ήταν Ιουδαίος ή Έλληνας. Ταυτίζεται άραγε με τον *συγγενή* του Π. που μνημονεύεται στο Ρωμ. 16, 21: *Ἀσπάζεται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος καὶ Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος οἱ συγγενεῖς μου;*

Η κατηγορία που εκτοξεύεται δεν είναι θρησκευτική αλλά κατεξοχήν πολιτική (crimen laesae maiestatis-perduellio: «εσχάτη προδοσία»), προκειμένου να προκληθεί μεγαλύτερος σάλος και θανατική ποινή στους κατηγορούμενους:

*Οἱ τὴν Οἰκουμένην ἀναστατώσαντες,
οὔτοι καὶ ἐνθάδε πάρεσιν, οὗς ὑποδέδεκται Ἰάσων·
Καὶ οὔτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος¹⁹⁴ πρᾶσσουσιν
βασιλέα ἕτερον λέγοντες εἶναι Ἰησοῦν.*

193. *Θαυμαστός ὁ άνηρ, εἰς κίνδυνον ἑαυτὸν ἐκδοὺς καὶ ἐκπέμψας αὐτοῦς, PG.* 60.263.36.

194. Σχετικά με τα *δόγματα* του Καίσαρος, τα οποία συνδέονται με τον ὄρκο πίστης που είχαν δώσει οι Θεσσαλονικεῖς και με τον οποίο αναγνώριζαν ὄχι μόνο την πολιτική ἐξουσία ἀλλὰ και τη θεότητα του *κυρίου Καίσαρα*, του κατεξοχήν ἐγγυητῆ της ἀσφάλειας της πόλης και του συστήματος των ἀξιών της, βλ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 97-109.

Είναι σαφές ότι η κατηγορία διατυπώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε εκτός των Ελλήνων πολιταρχών να επέμβει και ο Ρωμαίος ανθύπατος για να αποκαταστήσει την ιερότητα και σταθερότητα της Ραχ, αφού πρόκειται για αναστάτωση-επανάσταση η οποία έχει οικουμενικό χαρακτήρα και μεταδίδεται πλέον και στην πρωτεύουσα της Επαρχίας. Εάν τελικά αποδεικνυόταν ότι η πόλη υπέθαλπε τέτοιους «τρομοκράτες» θα κινδύνευε και η ίδια να απολέσει τα προνόμιά της. Η κατηγορία αντιστοιχεί σε αυτή των Φιλίππων και σε αυτή που διατυπώνεται στο 24, 4-6 εναντίον του Π.: *ἴνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. εὐρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν καὶ κινδύντα στάσεις πᾶσιν τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν Οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἰρέσεως, ὃς καὶ τὸ Ἱερὸν ἐπέειρασεν βεβηλῶσαι ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν (πρβλ. 21, 38: οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν Σικαρίων;).*

Το πρώτο στοιχείο που παράγει ειρωνεία είναι το γεγονός ότι κατηγοροῦν για αναστάτωση, εκείνοι που συστηματικά και διαρκῶς *ἐθορύβουν* (σε παρατατικό) την πόλη και μάλιστα *ὄχλοποιοῦντες*. Οι απόστολοι δεν κατηγοροῦνται ως Ἰουδαῖοι ὡς στους Φιλίππους¹⁹⁵, ἀλλὰ ἀπὸ τους Ἰουδαίους με μια μομφή που η Οἰκουμένη ἐπέριπτε στους ἰδίους, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι ἐξοστράκισθησαν λίγο πρὶν φθάσει ὁ Π. στη Θ. ἀπὸ τη Ρώμη για διενέξεις σχετικά με τον Χριστό¹⁹⁶ (*impulsore Chrestus*· Σουητ., Κλαύδιος 25· Orosius, *Historia contra Paganos* 7.6.15¹⁹⁷). Επιπλέον ὡς νομιμόφρονες καὶ «αρχιερεῖς» της αυτοκάθαρσης παρουσιάζονται ἐκεῖνοι που θεωροῦνταν γενικότερα ὡς κατεξοχὴν παράγων αστάθειας, ἐστὶ ἀναταραχῆς καὶ πηγὴ κινδύνων για τη Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία (πρβλ. Ἱερουσαλήμ, Αλεξάνδρεια¹⁹⁸). Οι απόστολοι δεν χαρακτηρίζονται απλῶς ὡς *ἀναστατώσαντες* την πόλη, ἀλλὰ ὅλη την *Οἰκουμένη* (κλιμάκωση). Ἴσως ἡ κατηγορία των Ρωμαϊωτῶν Εβραίων βασίζεται σε ὅ,τι συνέβη στους Φιλίππους ὅπου ἡ παρουσία των μαθητῶν κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορι-

195. Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι [ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν], Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν Ρωμαίοις οὕσιν.

196. Σχετικὰ με τὴν παρερμηνεία του Χριστός ὡς Χρηστός που σημαίνει τὴν πραότητα καὶ τὴν καλοσύνη βλ. Ἰουστ. Α' *Απολ.* 46.3-4· Τερτυλ, *Απολ.* 3.5.

197. Συγγραφέας του 5ου αἰ. που βασίζεται στον Ἰώσηπο. Βλ. σχετικὰ Witherington, *Acts*, 540.

198. Ὁ Κλαύδιος στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τους Αλεξανδρεῖς, προκειμένου να ἀντιμετωπίσει τους Ἰουδαίους τῆς πόλης, χρησιμοποιεῖ ἀνάλογο λεξιλόγιο: *καθάπερ κοινήν τινα τῆς οἰκουμένης νόσον ἐξεγείροντας*. Πρβλ. Τσαλαμποῦνη, *Ἡ Μακεδονία*, 100.

κά συγκλόνισε τη μικρή Ρώμη. Βεβαίως ο αναγνώστης γνωρίζει ότι στους Φιλίππους αναγκάστηκαν οι ίδιες οι αρχές της πόλεως να εξαγάγουν τους αποστόλους από τον «λάκκο των λεόντων» και να τους ξεπροβοδίσουν από την πόλη.

Το παράδοξο έγκειται στο γεγονός ότι υπό μία έννοια η κατηγορία αληθεύει: όντως το κήρυγμα της Βασιλείας έχει οικουμενική εμβέλεια και όντως το κήρυγμα της *ανάστασης αναστατώνει* (=ταράζει) συθέμελα τα λιμνάζοντα ύδατα της Pax Augusta, η οποία στηριζόταν στο *φόβο του θανάτου* που εξέπεμπε η *δίστομος ρομφαία* του Καίσαρα ή του εκπροσώπου του. Ίσως μάλιστα το *ἀναστατώσαντες* από κάποιους ακροατές έγινε αντιληπτό ως λογοπαίγνιο με το *ἀνίστημι*. Αξιοσημείωτος είναι ο τρόπος που χειρίζεται ο Λουκάς το μέγεθος *Οικουμένη* (Αριστ., *Μετεωρ.* 362β· orbis terrae που ενσαρκώνει την Κοσμόπολη): Μνημονεύεται για πρώτη φορά στον εισαγωγικό στίχο της γενέθλιας αφήγησης του Ιησού: *Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξῆλθεν δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην* (Λκ. 2, 1). Η συγκεκριμένη απογραφή είναι γνωστό ότι δεν προκάλεσε μόνον αναστάτωση (καθώς έπρεπε ο καθένας να μεταβεί στον τόπο της καταγωγής του) αλλά και επανάσταση των Ζηλωτών (Ιώσ., *Αρχ.* 18, 4-10) καθώς η απογραφή υποβάθμιζε τον εκλεκτό λαό και την Αγία Γη σε ιδιοκτησία του Σεβαστού. Τελικά μέσω αυτής της *ινδίκτου ἐτέχθη* ο Ιησούς στη Βηθλεέμ κομίζοντας στη γενέθλια γη του Δαβίδ τη δική Του Ειρήνη (2, 14· 19, 38)¹⁹⁹ αλλά και πυρ: *«Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗτου τελεσθῆ. Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῆ; Οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν· ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν ἐνὶ οἴκῳ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶν καὶ δύο ἐπὶ τρισίν»* (Λκ. 12, 49-52). Στο αμέσως επόμενο κομβικό σημείο της ευαγγελικής αφήγησης, κατά την είσοδο του Ιησού στη δημόσια δράση και τη βάπτισμα, ο τριακονταετής Χριστός με τη θεϊκή Φωνή και μέσω του γενεαλογικού δέντρου αποδεικνύεται ότι Αυτός είναι *ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ* (filius dei 3, 38). Εν συνεχεία μετά τη νηστεία δέχεται τον εξής πειρασμό από τον διάβολο: *Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς Οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος· «Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν*

199. *Εξάιφνης* ολόκληρη η επουράνια Στρατιά-Tsebaoth (και όχι μεμονωμένοι άγγελοι Γ' Βασ. 22, 19· Ιώσ., *Αρχ.* 14, 8· ελλην. Αποκ. Έσδρα 6, 16-17) άδει με το *Δόξα ἐν Ὑψίστοις* (Λκ. 2, 14· πρβλ. 19, 38· Ψ. Σολ. 18, 10) την Ειρήνη-Pax και τη νέα εποχή (aura aetas= χρυσούς αιώνας) που κομίζεται *ἐπὶ γῆς* (πρβλ. Βιργ., *Εκλ.*, 4, 17), *ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία(ς)* (Λκ. 10, 21· Ψ. 144, 16β· 4Q 418, 81· 1QH 4,32· 11, 9).

καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται καὶ ᾧ ἐὰν θέλω δίδωμι αὐτήν· Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσης ἐνώπιον ἐμοῦ, ἔσται σοῦ πᾶσα». Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· γέγραπται· «Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις (Δτ. 6, 13· 10, 20)» (Λκ. 4, 5-8). Ἡ Οικουμένη παρουσιάζεται ὡσάν να κυβερνάται ἀπὸ τον διάβολο καὶ τα ὄργανά του τα οποία παρότι ἀποκαλοῦνται *Υιοὶ Θεοῦ* τον προσκυνοῦν προκειμένου να διαθέτουν κράτος καὶ ρώμη (πρβλ. τὴ δράση *Ἀντι-Χριστοῦ* Ἀποκ. 13). Στὸ τέλος τῆς ἐπίγειας παρουσίας Του στο ἐρώτημα των *εγκαθέτων* ἀπεσταλμένων των ἀρχιερέων «ἔξεστιν ἡμᾶς Καίσαρι φόρον δοῦναι ἢ οὐ;» ὁ Ἰ. Χριστὸς ἀπαντᾷ: «τοίνυν ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (20, 22. 25). Διαχωρίζει ἔτσι τον Καίσαρα, ὁ οποίος εἶναι ἀποδέκτης των πανομοιότυπων νεκρῶν εικόνων-νομισμάτων του, ἀπὸ τον Θεό που ἀπαιτεῖ τὴ ζῶσα, μοναδική ψυχὴ (= ὑπαρξὴ) του ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος ὁ Μεσσίας, οδεύοντας πρὸς τὸ ἐκούσιο Πάθος, προφητεύει τὴν κατάρρευση τῆς *Rax Augusta* καὶ των *αστέρων* τῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐμφάνιση του Ἰδίου ὡς του Υἱοῦ του Ἀνθρώπου, ὅπως προφητεύεται στο Δν. 7: «Καὶ ἔσονται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἔθνῶν ἐν ἀπορίᾳ ἤχους θαλάσσης καὶ σάλου, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ Οἰκουμένῃ, αἱ γὰρ Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. καὶ τότε ὄψονται τὸν Υἱὸν τοῦ Ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς (21, 25-27). Ἐτσι συνάμα πραγματοποιεῖται ἡ πρόρρηση του ριζοσπαστικοῦ» Μεγαλυναρίου τῆς Θεοτόκου: *Ἐποίησεν κράτος ἐν βραχίονι Αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν· καθεῖλεν δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσεν ταπεινοὺς (1, 51-52)*. Εἶναι σαφές ὅτι γιὰ τον Λουκά τὸ χριστιανικὸ Εὐαγγέλιο κομίζει ἡ ἄλλη Εἰρήνη (= *Rax*) που μέσω τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀνάστασης του Ἰησοῦ καὶ των μαρτύρων Του ἀνατρέπει τὶς ἰσορροπίες τρόμου τῆς ρωμαϊκῆς Οἰκουμένης²⁰⁰.

200. Σημειώτεον ὅτι στο Α΄ Θεσ. 5, 3-6, ὁ Π. στρέφεται ἄμεσα ἐναντὶα στα συνθήματα τῆς προπαγάνδας τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας: *ὅταν λέγωσιν· εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια (sc: *pac et securitas*), τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος ὡσπερ ἡ ὥδιν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν. Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτῃς καταλάβῃ· πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας. Οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς οὐδὲ σκότους· ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς οἱ λοιποὶ ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν. Ὡς ξένος, πάροικος καὶ παρεπίδημος ὁ Χριστιανὸς δὲν θεοποιεῖ ὑψηλά ἱστάμενα πρόσωπα καὶ θεσμούς ἐγκόσμιους που ἐπαγγέλλονται τὴν ἐπίγεια ἀποκατάσταση των πάντων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη σχετικοποιεῖ καὶ κάθε ἐπανάσταση ἡ ὁποία ἀνακυκλώνει καὶ διαϊωνίζει τον κύκλο του αἵματος καὶ τῆς βίας. Τα ὄπλα τα ὁποία καλεῖται ὁ πιστὸς ἐφόσον ἐγερθεῖ ἐκ του ὕπνου να ἐνδυθεῖ εἶναι τα ὄπλα του φωτός καὶ κατεξοχὴν ὁ *Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς*. Ἀυτὰ τα ὄπλα περιγράφονται καὶ ἀρνητικὰ ὡς*

Ενώ στους Φιλίππους η κατηγορία ήταν ότι οι απόστολοι καταγγέλλουν ιουδαϊκά έθνη σε Ρωμαίους (*καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν Ρωμαίοις οὖσιν*), στη Θεσσαλονίκη η μομφή είναι ότι όλοι οι Χριστιανοί πράττουν *ἀπέναντι* (= εναντίον) *των δογμάτων Καίσαρος*²⁰¹ διακηρύσσοντας άλλον βασιλέα από τον Αύγουστο, τον Ιησού: *Καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράσσουν βασιλέα ἕτερον λέγοντες εἶναι Ἰησοῦν*. Με τον όρο *βασιλέα* χαρακτηρίζαν οι Έλληνες τον Καίσαρα. Το όλο σκηνικό ανακαλεί τη δίκη του Ιησού (22, 68-23, 4). Στο ιουδαϊκό *Συνέδριο* (Σανχερντίν) η τελική καταδίκη στηρίζεται στο γεγονός ότι ο Ιησούς δεν αρνήθηκε ότι είναι ο *Υἱός του Θεού* κάτι που *μεταφράζεται* από το ιουδαϊκό πλήθος ενώπιον του Ποντίου Πιλάτου με τη μομφή ότι Αυτός (ως *Filius Dei*) διαστρέφει το έθνος και «μπουκοτάρει» τους φόρους προς τον Αύγουστο: *Καὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον. Ἦρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ λέγοντες·*

*τοῦτον εὖραμεν (α) διαστρέφοντα τὸ ἔθνος ἡμῶν
καὶ (β) κωλύοντα φόρους Καίσαρι διδόναι
καὶ (γ) λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.*

Ὁ δὲ Πιλάτος ἠρώτησεν αὐτὸν λέγων· «Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;» ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη· «Σὺ λέγεις». Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπεν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους· «Οὐδὲν εὐρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ».

Όπως και ο Πόντιος Πιλάτος έτσι και οι πολιτάρχες κατανοούν το αβάσιμο της κατηγορίας αφού προφανώς απουσιάζουν τα πειστήρια, ενώ επιπλέον ως έμπειροι κριτές ανιχνεύουν το ποιόν και τα κίνητρα-ελατήρια των κατηγορών. Σε αντίθεση προς τον Ρωμαίο ηγεμόνα της Παλαιστίνης, ο οποίος στον ιουδαϊκό ομφαλό της γης (την Ιερουσαλήμ) και μάλιστα την περίοδο του Πάσχα τε-

απαλλαγή από τα έργα του σκότους, τα πάθη του ειδωλολατρικού κόσμου αλλά και την έριδα που έπληττε ιδιαίτερα τη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης: *μη κόμοις και μέθαις, μη κοίταις και άσελγείαις, μη έριδι και ζηλώ [...]* και *της σαρκός πρόνοιαν μη ποιείσθε εις επιθυμίας* (Ρωμ. 13, 13). Στο σημείο αυτό ανακαλείται η παραινέσή του στο Ρωμ. 6, 12-14 αμέσως μετά την αναφορά του στο βάπτισμα: *Μη οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡσεὶ ἐκ νεκρῶν ζῶντας και τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ. ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ Νόμον ἀλλὰ ὑπὸ Χάριν*.

201. Σχετικά με τα *δόγματα* του Καίσαρος (*leges Julia majestati*) τα οποία συνδέονται με τον όρκο πίστης που είχαν δώσει οι Θεσσαλονικείς και με τον οποίο αναγνώριζαν όχι μόνο την πολιτική εξουσία αλλά και τη θεότητα του κυρίου Καίσαρα, του κατεξοχήν εγγυητή της ασφάλειας, βλ. Τσαλαμπούνη, *Η Μακεδονία*, 97-109.

λικά κατεδίκασε τον Ιησού, οι ηγέτες της Θ. λαμβάνουν τις απαραίτητες εγγυήσεις (satisfationes) και οι συλληφθέντες ελευθερώνονται. Είναι σαφές ότι οι πολιτάρχες αποσκοπούν απλώς στο να καθησυχάσουν τη μάζα. Προτού ο Π. φυγαδευτεί στη Βέροια, έμεινε ίσως παραπάνω από τρεις εβδομάδες στη Θ., δέχθηκε βοηθήματα των Φιλιππησίων και έδρασε ιεραποστολικά. Το κήρυγμα περιελάμβανε την επιστροφή από την ειδωλολατρία και την αναμονή της ενδόξου επανόδου του Ιησού, που θα λυτρώσει τους πιστούς από την επερχόμενη οργή. Παράλληλα ο Π. ασκούσε το επάγγελμα του σκηνοποιού, στηρίζοντας κατ' ιδίαν τους νέους προσηλύτους. Μεταξύ των πρώτων χριστιανών ήταν οι Γάιος, Σεκούνδος και Αρίσταρχος, κατά μια παράδοση πρώτος επίσκοπος Θ. (20, 4).

Δ. ΒΕΡΟΙΑ

Ι. ΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ

ΚΕΦ. 17

¹⁰ Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ νυκτὸς ἐξέπεμψαν τὸν τε Παῦλον καὶ τὸν Σιλᾶν εἰς Βέροιαν, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν Συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν.

¹¹ Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι [ευγενεῖς] τῶν ἐν Θεσσαλονίκη, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας²⁰² καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς Γραφὰς εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

¹² Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν²⁰³ καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι²⁰⁴.

¹⁰ Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἀμέσως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νύχτας φυγάδευσαν τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλα σὴν Βέροια, οἱ οποίοι ὅταν ἐφθασαν, σὴν Συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, ἐφυγαν.

¹¹ Αὐτοὶ ἦσαν εὐγενέστεροι ἀπὸ αὐτοῦ [τοῦ Ἰουδαίου] τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ οποίοι δέχθησαν τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, καθημερινὰ ἀνακρίνοντες τὰς Γραφάς, γὰρ νὰ διαπιστώσουν εἰς αὐτὰ εἶναι ἔτσι.

¹² Πολλοὶ δὲ πίστευσαν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῆς ἀνωτέρας τάξεως καὶ ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν ὀλίγοι.

202. D: τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας.

203. D: ἐπίστευσάν τινες δὲ ἠπίστησαν.

204. D: Ἑλλήνων καὶ τῶν εὐσχημόνων ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἱκανοὶ ἐπίστευσαν.

II. ΔΙΩΓΜΟΣ

- ¹³ Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροία κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ²⁰⁵, ἦλθον κάκεῖ σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους.²⁰⁶
- ¹⁴ Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ ²⁰⁷ πορεύεσθαι ἕως ἐπὶ τὴν θάλασσαν, ὑπέμεινάν τε ὁ τε Σιλᾶς καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.
- ¹⁵ Οἱ δὲ καθιστάνοντες τὸν Παῦλον ἤγαγον ἕως Ἀθηνῶν, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σιλᾶν καὶ τὸν Τιμόθεον ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσιν πρὸς αὐτὸν ἐξήεσαν.
- ¹³ Ἀλλ' ὅταν ἔμαθαν οἱ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ στη Βεροία κηρύχθηκε ἀπὸ τον Παῦλο ο ἰόγος του Θεοῦ, ἦλθαν καὶ ἐκεῖ σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους.
- ¹⁴ Ἀμέσως δε τότε οἱ ἀδελφοὶ φνγάδευσαν τον Παῦλο με κατεῦθυνση προς τη θάλασσα. Ἐμειναν ὁμως ἐκεῖ καὶ ο Σίλας καὶ ο Τιμόθεος.
- ¹⁵ Κι ἐκεῖνοι, που οδηγούσαν τον Παῦλο, τον ἔφεραν ως την Αθήνα, Καὶ ἀφοῦ ἔλαβαν ἐντολὴ πρὸς τον Σίλα καὶ τον Τιμόθεο προκειμένου να ἔλθουν προς αὐτόν το ταχύτερο, ἀναχώρησαν.

I. ΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ

Η απόσταση μεταξύ της Θεσσαλονίκης και της Βεροίας είναι 70-80 χλμ. Ο Απόστολος των Εθνών κατευθύνθηκε μέσω της Εγνατίας ἀπὸ τη Θεσσαλονίκη μέχρι την αρχαία Πέλλα, διανύοντας μιαν απόσταση 30 ρωμαϊκῶν μιλίων ἢ 44,5 χλμ. Καὶ καθὼς ἡ Λεωφόρος δεν διερχόταν ἀπὸ τη Βεροία, ο Π. ἔφθασε στη συγκεκριμένη πόλη μέσω κάποιας παρακαμπτήριας οδοῦ, διανύοντας ἐπιπλέον μιαν απόσταση 27 ρωμαϊκῶν μιλίων ἢ 40 χλμ.²⁰⁸ Το ταξίδι του μάλλον διήρκεσε συνολικά δύο μέρες. Οἱ ἀπόστολοι παρέκαμψαν την Εγνατία²⁰⁹ για να μην ἀκολουθηθοῦν ἀπὸ τοὺς διώκτες τοὺς. Ἴσως ὁμως ο ἀπόστολος

205. D: *λόγος Θεοῦ κατήγειλον εἰς Βεροίαν καὶ ἐπίστευσαν καὶ ἦλθον εἰς αὐτήν.*

206. D: *οὐ διελίμπανον.*

207. D: *Τὸν μὲν οὖν Παῦλον οἱ ἀδελφοὶ ἐξαπέστειλαν ἀπελθεῖν.*

208 Βλ. Γ. Χιονίδη, «Ζητήματα ἀπὸ τις Αφίξεις του Ἀπόστολου Παύλου στη Βεροία», *Πρακτικά Διεθνούς επιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ο απ. Παῦλος καὶ ἡ Βεροία»*, Βεροία 1995, 233-270.

209. Ο Κικέρων περιγράφει τη Βεροία ὡς ἐκτὸς της κεντρικῆς ἀρτηρίας: *Oppridum devium (In Pisonem 36.89).*

σκοπίμως επισκέφθηκε και την τρίτη μερίδα της Μακεδονίας αφού επιθυμούσε να απλωθεί καταρχάς το κήρυγμα στον ελλαδικό χώρο.

Η «μεγάλη πολυπληθής» Βέροια²¹⁰ στην εύφορη πεδιάδα του Αλιάκμονα στους ανατολικούς πρόποδες του μεγαλοπρεπούς Βερμίου και πλάι στα γνωστά από τη μυθολογία Πιέρια Όρη, παραδόθηκε χωρίς αντίσταση στους Ρωμαίους και εντάχθηκε στην τρίτη μερίδα. Δεν ήταν ούτε κολωνία ούτε ελεύθερη πόλις, όπως συνέβαινε με την Πέλλα, τη Θεσσαλονίκη και την Αμφίπολη. Τα αυτοκρατορικά χρόνια έγινε η έδρα του *Κοινοῦ* των Μακεδόνων, το οποίο, όπως συμπεραίνει κάποιος από το όνομα του προϊσταμένου του, ήταν μάλλον αρμόδιο να επιβλέπει τη λατρεία του Ναού του Αυγούστου και να διοργανώνει αγώνες προς τιμήν του. Την εποχή των Φλαβίων απέκτησε μάλιστα τον τίτλο της *νεωκόρου*. Τον 3ο αι. μ.Χ. ανακηρύσσεται *σεμνοτάτη μητρόπολις της Μακεδονίας και δις νεωκόρος* χωρίς όμως να λειτουργεί ανταγωνιστικά προς την επίσης νεωκόρο Θεσσαλονίκη (όπως αντιθέτως συνέβαινε στη Μ. Ασία) αλλά συμπληρωματικά. Διέθετε βουλή και δήμο, πολιτάρχες, ειρηνάρχη, γραμματοφύλακα, αγορανόμο και γραμματέα, καθώς επίσης και οργανώσεις εφήβων και νέων Ρωμαίων αλλά και Γυμνάσιο²¹¹. Κτισμένη στον οδικό άξονα που συνέδεε τη Μακεδονία με τη Θεσσαλία, ήλκυσε και

210. *Λούκιος ἡ Όνος*, 34. Σύμφωνα με τη μυθολογία η Βέροια είναι κόρη του Ωκεανού και της Θέτιδος ἡ κόρη του Αδωνη και της Αφροδίτης. Η πόλη λέγεται ότι κτίστηκε από τον Μακεδόνα στρατηγό Φέρωνα, ο οποίος έδωσε στην πόλη το όνομά του (το γράμμα Φ εκείνη την εποχή στην περιοχή προφέρεται σαν Β). Η εκδοχή της μακεδονικής μυθολογίας λέει ότι η πόλη κτίστηκε από το βασιλιά Βέρητα, ο οποίος της έδωσε το όνομα της μίας από τις κόρες του. Τα ονόματα των γόνων του βασιλιά ήταν Βέροια, Μίεζα και Όλγανος. Σύμφωνα με τους γλωσσολόγους, η κατάληξη *-ροια* είναι παράγωγο του ρήματος *ρέω* και προσδίδεται σε πόλεις πλούσιες σε υδάτινα αποθέματα, πράγμα το οποίο ισχύει για την περιοχή της Βέροιας. Γι' αυτόν το λόγο παλιότερα γραφόταν ως *Βέρροια*. Μια άλλη γλωσσολογική ερμηνεία αποδίδει την ονομασία της Βέροιας στη φράση *φέρειν ρόιας* που σημαίνει «παράγει ρόδια», πράγμα το οποίο επίσης ισχύει για την περιοχή. Ο Όλγανος ήταν ο ποτάμιος θεός της Βέροιας. Έτσι ονομαζόταν και το ποτάμι Τριπόταμος πριν αλλάξει όνομα. Η ευρύτερη περιοχή της Β. κατοικήθηκε από την 6η χιλιετία π.Χ. (πρβλ. νεολιθικό οικισμό της Νέας Νικομήδειας). Οι παλιότεροι κάτοικοί της ήταν οι Βρύγες από τη Θράκη. Οι Μακεδόνες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή γύρω στο 700 π.Χ. Στη διαμάχη του Πύρρου με τον Δημήτριο τον πολιορκητή για το θρόνο της Μακεδονίας, ο Πύρρος κατέλαβε την πόλη και τον μακεδονικό θρόνο μέχρι το 286 π.Χ. Από τη Βέροια σώζεται ο μόνος εξ Ελλάδος νόμος περί γυμνασίων (167 π.Χ.). Τη μνημονεύει και ο Θουκυδίδης (1.16.4) στις επιχειρήσεις των Αθηναίων εναντίον της Ποτίδαιας το 432 π.Χ.

211. Σε αυτό παιδαγωγούνταν παιδιά, έφηβοι, *νεανίσκοι* κάτω των 22, και νέοι κάτω των 30. Τη ρωμαϊκή Βέροια περιγράφει ο Λουκιανός στην *Όνο*, που πωλήθηκε στην Αγορά της σε κάποιον Φίληβο για να μεταφέρει την εικόνα του Αταργάτη στη χώρα.

αυτή οικογένειες εμπόρων από την Ιταλία (*συμπραγματευόμενοι Ρωμαίοι*)²¹² που απέκτησαν το δικαίωμα *ἐγκτήσεως* γης στην εύφορη πεδιάδα, όντας ταυτόχρονα φορείς της ρωμαϊκής ιδεολογίας και καταλαμβάνοντας σημαντικά αξιώματα στην αυτοδιοίκηση της πόλης. Τα επιγραφικά κείμενα διασώζουν ορισμένες ενδιαφέρουσες περιπτώσεις ευκατάστατων Βεροϊέων οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να διαθέσουν τον πλούτο και την πολιτική τους δύναμη στην υπηρεσία της πατρίδας τους. Τα σωζόμενα ιουδαϊκά ονόματα είναι του 2ου και 3ου αι. μ.Χ.

Στην πόλη λατρευόταν ο Ύψιστος Ζευς, προς τιμήν του οποίου τελούνταν «τα εν Βεροία Ολύμπια», ο Απόλλων, ο Ερμής, η Δήμητρα και η Περσεφόνη, ο Πλούτων, οι Νηρηίδες και ο Αλέξανδρος²¹³. Στη Βέροια, στη θέση «Μουατζίρικα» στο μέρος που απαντά το Ιουδαϊκό νεκροταφείο, υπήρχε Ιερό του Ηρακλέους, ο οποίος λατρευόταν ως θεός γεννήτωρ των ιδρυτών του Βασιλείου της Μακεδονίας *Τημενίδων-Ηρακλείδων*, και της *Κυναγίδας* (προστάτριας των κυνηγών). Σημαντική θέση κατείχε η λατρεία του Διόνυσου, η οποία ήταν ριζωμένη στη Βέροια και είχε πιστούς από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Με αυτή τη λατρεία συνδέεται το άφθονο κρασί και η υδροσκοπία²¹⁴ που απαντά μόνο στη Μακεδονία. Η διονυσιακή λατρεία εκδηλωνόταν με γλέντια και όλα τα επακόλουθα που ήταν μέρος των μυστηριακών τελετών, των *οργίων*. Μαρτυρείται και η λατρεία των Καβείρων, η οποία επίσης συνδεόταν με οργιαστικές τελετές²¹⁵. Έτσι εξασφαλίζεται η χαρά της ζωής πριν και μετά το θάνατο. Στην πόλη υπαγόταν το ιερό της *μητρός θεών Αυτόχθονος* στη Λευκόπετρα, όπου το 1965 ανευρέθηκαν 130 επιγραφές που μνημονεύουν *απελευθερώσεις-λυτρώσεις* δούλων (κυρίως γυναικών):

Αντίγονος Παραμό/νου
 έχαρισάμην πε/
 δάριον όνόματι Άλέ/
 ξανδρον, τὸ καὶ ἠγόρασα,

212. Είναι ενδιαφέρουσα η συχνότητα ρωμαϊκού τύπου ονομάτων κάτι που οφείλεται στην παρουσία Ρωμαίων *εγκεκτημένων* και στους μεικτούς γάμους.

213. Π. Πυρινού, «Η θρησκευτική κατάσταση στη Βέροια κατά την εποχή της Επισκέψεως του Αποστόλου Παύλου», *Β' Παύλεια. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Ο Απόστολος Παύλος και η Μακεδονία*, Βέροια 1996, 166-175.

214. Από τον Μπαμπινιώτη ο όρος δεν συνδέεται με τον ανιχνευτή των πηγών των υδάτων αλλά σημαίνει «προφητεύω το μέλλον από την κίνηση, το θόρυβο και τη φορά με την οποία κινείται το νερό».

215. Πρβλ. Κλήμης, *Προτρεπτικός* 219.

μητρί θεῶν Αυτόχ/
 θονι, ιερωμένου/
 Ιουλιανού Δημη/
 τρί(ου), ἐπιμελουμένου/
 Αὐρηλίου Ἀμυντια/
 νοῦ

Εντός της πόλης λατρευόταν η ίδια θεά ως Αταργάτη και Συρία Παρθένος (θεά της θάλασσας *Δερκετώ*) ενώ ταυτόχρονα δημοφιλείς ήταν και οι θεές Ἄρτεμις, Αφροδίτη, Μήτηρ και Κόρη, η θεσσαλική Εννοδία καθώς και η Ἴσις Λοχία. Υπήρχε επίσης *ενκοιμητήριον*-«κλινική» όπου μέσω ονείρων ο Ασκληπιός και η Υγεία παρείχαν θεραπεία. Από επιγραφές γνωρίζουμε δύο μακεδονιάρχισσες, συζύγους επίσης μακεδονιαρχών, οι οποίες εξελέγησαν σε αυτό το υψηλό αξίωμα από τα μέλη του Συνεδρίου. Επιπλέον υπήρχε και ιερό της θεάς Ευνομίας, όπως διαπιστώνεται από επιγραφή, ενσωματωμένη στο μιναρέ του Τεμένους της Βέροιας, «ΒΩ(ΜΟΣ) ΕΥΝ(ΟΜΙΑΣ)», στη θέση του οποίου αργότερα πιθανόν κτίστηκε ο Ναός του απ. Παύλου στη Βέροια. Ξένες θεότητες οι οποίες λατρεύονταν στη Βέροια ήταν η Αταργάτη, η Ἴσις και ο Σέραπις.

Οι αδελφοί φυγαδεύουν νύχτα τον Απόστολο των Εθνών, γεγονός που παραπέμπει στην αντίστοιχη εμπειρία του στη Δαμασκό όταν *λαβόντες οί μαθηταί αὐτοῦ νυκτὸς διὰ τοῦ τείχους καθῆκαν αὐτὸν χαλάσαντες ἐν σπυρίδι* (=σάκκος) (9, 25). Το *διὰ νυκτὸς* συνδέεται με μία ακόμη απελευθέρωση των αποστόλων στο 5, 19 και μια φυγάδευση του Π. στο 23, 31. Ο Π. φθάνει στη Βέροια και κατευθύνεται, όπως με έμφαση υπογραμμίζει ο Λουκάς στη Συναγωγή των Ιουδαίων, η οποία μνημονεύεται πριν το *ἀπήεσαν: οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν Συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν*. Έτσι διαπιστώνεται ότι ο Π. παρά το διωγμό που υφίσταται από τους ομοφύλους του, επιμένει στην τακτική τού να χρησιμοποιεί ως αφετηρία του τη Χάβρα των Ιουδαίων. Μάλιστα στην περίπτωση της Βέροιας δικαιώνεται καθώς *οὔτοι ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκη*. Εν προκειμένω ο Λουκάς, όπως και στο 17, 21, επιτελεί αξιολογικές κρίσεις. Με αυτό τον τρόπο θέλει να αποτρέψει τους ακροατές του από ένα στείρο αντισημιτισμό: από το να θεωρήσουν δηλ. όλους τους Εβραίους συλλήβδην ως αντικείμενους προς το Ευαγγέλιο. Όπως στην παραβολή του Σπορέως υπάρχει μια μερίδα που υποδέχεται τον λόγο του Θεού και *κατέχουσιν καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ* (8, 15) και στην περίπτωση του αρχέγονου Κηρύγματος του Πέτρου αρκετοί από τους φονεῖς του Ι. Χριστού βαπτίζονται τελικά στο όνομά Του, έτσι και οι συγκεκριμένοι Βεροιεῖς αποδέχθηκαν

το λόγο μετὰ προθυμίας και μάλιστα πάσης²¹⁶. Ο όρος *προθυμία* είναι άπαξ λεγόμενο στο δίτομο έργο του Λουκά. Απαντά στο Β΄ Κορ. 8-9 (8, 11-12. 19· 9, 2). Μάλιστα η αποδοχή του λόγου από τους συγκεκριμένους δεν οφείλεται στο γεγονός του *επίμονου* Κηρύγματος του Π. κατά τη διάρκεια επανειλημμένων Συνάξεων αλλά στο γεγονός ότι αυτοί όχι μόνο τα Σάββατα αλλά *καθημερινά* αφιερώνουν χρόνο για να *ανακρίνουν* τη Γραφή *εί ἔχει ταῦτα οὕτως*. Αυτή η ενδελεχής έρευνα συνεπάγεται (α) την κριτική διασταύρωση των μαρτυριών εκ μέρους του Νόμου και των Προφητών και των επαληθεύσεων αυτών στο Πρόσωπο και την πορεία του Ιησού και (β) προϋποθέτει είτε καθημερινή Σύναξη σε οίκο μελέτης με ελεύθερη πρόσβαση στις Γραφές είτε ιδιωτική κατοχή των ειληταρίων ή περγαμηνών της Βίβλου. Το τελευταίο απαιτεί οικονομική άνεση, οπότε ίσως το *εὐγενέστεροι* να υποσημαίνει όχι μόνο το ποιόν του χαρακτήρα αλλά και την κοινωνική τους «επιφάνεια».

Στη Βέροια για πρώτη φορά υπάρχει πλούσια καρποφορία και στους Ιουδαίους και στα έθνη, και βέβαια στις γυναίκες (που προτάσσονται, γεγονός που «σκανδαλίζει» τον D) και στους άνδρες: ¹²*Πολλοί μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι*. Σε αυτό το σύνολο δεσπόζει το στοιχείο της *ευγένειας* και της *ευσχημοσύνης* (<εὐσχημων =καλοντυμένος, επίσημος, κοινωνικώς σπουδαίος). Όπως και στα Λύστρα (14, 19) το καλό κλίμα σαλεύεται και ταρασσεται, όχι γενικά από τους Ιουδαίους αλλά από τους συγκεκριμένους της Θεσσαλονίκης. Αυτοί όταν *ἀκοῦνε* αναφορικά με το Ευαγγέλιο, το οποίο καταγγέλλεται κατεξοχήν *ὑπὸ τοῦ Π. καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ*, το καταδιώκουν χρησιμοποιώντας όπως και στη Θεσσαλονίκη ως μοχλό τις μάζες – τους *ὄχλους*: *ἦλθον κάκεῖ σαλεύοντες*²¹⁷ *καὶ ταρασσοντες τοὺς ὄχλους*.

II. ΔΙΩΓΜΟΣ

Ενώ οι Βεροιεῖς Ιουδαῖοι αφιερώνουν χρόνο στην *ανάκριση* και όχι απλώς στην *ακρόαση* ή *ανάγνωση* των Γραφών, αυτοί της Θεσσαλονίκης που δεν χαρακτηρίζονται από την ευγένεια, «επενδύουν» τον καιρό τους στο να ταξιθεύουν σε άλλες πόλεις και να προκαλούν ταραχή. Ιδιαίτερα ο Π. αποτελεί γι' αυτούς «κόκκινο πανί» διότι χρημάτισε ο ίδιος ζηλωτής Ιουδαῖος και μάλιστα άγκριτος ραβίνος που μεταστράφηκε στο Χριστιανισμό, ενώ ταυτόχρονα

216. D: *μετά παρησίας*

217. Κυριολ. η ισχυρή κύμανση στην επιφάνεια της θαλάσσης, αφού αρχικά σήμαινε την ασταθή, παλμική επαναλαμβανόμενη κίνηση, τρικυμία, τον σεισμό (αγν. ετύμου ναυτικός όρος).

ήταν και Ρωμαίος πολίτης. Επιπλέον εκτός της γνώσης των Γραφών, διέθετε το χάρισμα του λόγου και της ρητορικής, ενώ απευθυνόταν στο «κομμάτι» της Συναγωγής που εκείνοι χρησιμοποιούσαν για να ασκήσουν επιρροή στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης.

Ενώ ο Απόστολος των Εθνών απευθύνεται στα ευγενέστερα πνεύματα, εκείνοι αναμοχλεύουν τα ένστικτα της μάζας προκειμένου ο αντίπαλός τους να υποστεί λιντσάρισμα, όπως στα Λύστρα. Για άλλη μια φορά φυγαδεύεται στο λιμάνι της Πύδνας (σήμ. *Σκάλα κοντά στις αλυκές-έλη Τούζλα, 5 χλμ. από το Κίτρος*)²¹⁸ ενώ οι αδελφοί της Βέροιας τον συνοδεύουν αυτοπροσώπως στο ταξίδι του προς την Αθήνα αφιερώνοντας περίπου μια εβδομάδα για τον πλου προς και από το κλεινόν άστν. Συμβαίνει αυτό μήπως ένεκα κάποιας ασθένειας του Αποστόλου των Εθνών ή για να βρίσκονται ακόμη μερικές μέρες πλησίον του διδασκάλου ή μήπως για να είναι βέβαιοι ότι έφθασε ασφαλώς στην Αθήνα, όπου οι Ιουδαίοι δεν επηρέαζαν τα δημόσια πράγματα; Έτσι τελειώνει η πρώτη περιοδεία του στη Μακεδονία. Μυστήριο καλύπτει το τι απέγιναν οι νέοι πιστοί της Βέροιας, αφού καμία πληροφορία δεν μας είναι γνωστή για τη συνέχειά της αλλά και για τη σχέση της με τον Π. Στην Καινή Διαθήκη αναφέρεται μόνον ο Βεροιαίος Σώπατρος (Πρ. 20, 3-4· Ρωμ. 16, 21) ο οποίος βοήθησε τον Π. στο ιεραποστολικό του έργο²¹⁹.

Από την ανάγνωση της περικοπής αποδεικνύεται ότι ο Λουκάς αποσκοπεί να μεταδώσει στους θεόφιλους ακροατές του τα εξής συγκεκριμένα μηνύματα:

1) Ο Χριστιανισμός δεν απευθύνεται στα κατακάθια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας²²⁰ αλλά και σε ανθρώπους ευγενείς με κοινωνική και οικονομική επιφάνεια αλλά και κρίση αφού έχουν την παιδεία, την ικανότητα και τη δυνατό-

218. Έτσι ο Γαλίτης (*Παύλος* 138) που αρνείται την εκδοχή του λιμάνι αποβιβάσεως να ήταν αυτό της Μεθώνης στο σημ. Ελευθεροχώρι, όπου έφθασε ο Π. περνώντας από το Αιγίνιο καλύπτοντας απόσταση 50 χλμ.

219. Σύμφωνα με τον Πρωτοσύγκελλο της Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας Αρχιμ. Γεώργιο Χρυσοστόμο «υπάρχει μια τοπική παράδοση των Πιερίων, σύμφωνα με την οποία ο απ. Παύλος, φεύγοντας από Βέροια, κατευθύνθηκε προς τη Ζωοδόχο Πηγή – πριν την Κοζάνη. Από εκεί κατέβηκε στον Αλιάκμονα, όπου βάπτισε ανθρώπους. Στη συνέχεια συνέχισε προς τα Πιέρια και από εκεί κατέβηκε προς την περιοχή της Κατερίνης (θάλασσα). Πρόκειται για μια τοπική παράδοση του χωριού Δάσκιο, που είναι το ορεινότερο χωριό της Μητροπόλεως (στα Πιέρια). Είναι, όμως, “τραβηγμένη” άποψη και πολύ πιο σύνθετη διαδρομή από την αντίστοιχη Βέροια-Πύδνα. Παρά ταύτα, φανερώνει τη διαμορφωμένη αποστολική παράδοση στην ευρύτερη περιοχή της Βέροιας».

220. Ήδη στο Φιλ. 4, 22 γίνεται αναφορά σε αγίους της οικίας του *Καίσαρος*.

τητα να διασταυρώνουν το Κήρυγμα από τις Πηγές του. Αντιστρόφως οι εχθροί του Χριστιανισμού ωθούμενοι από ελατήρια ποταπά (απώλεια κέρδους, γοήτρου, ερεισμάτων) επιχειρούν μονίμως να κινητοποιήσουν τους όχλους εναντίον του για να καταδικάσουν από τις αρχές τους φορείς της Μαρτυρίας και μάλιστα τον Π. που ήταν Ρωμαίος πολίτης: «Αν ο Χριστιανισμός ήταν πραγματικά ένα προλεταριακό κίνημα, [...] οι αρχές απαραίτητως θα είχαν αντιδράσει απέναντί του ως σε πολιτική απειλή, παρά ως σε παράνομη θρησκεία απλώς. [...] Όταν το Ρωμαϊκό κράτος αντιλαμβανόταν πολιτικές απειλές, τα κατασταλτικά μέτρα του δεν ήταν μόνο βάνουσα αλλά αμείλικτα και εξαιρετικά διεξοδικά – η Μασάδα έρχεται αμέσως στο μυαλό. [...] Εάν, σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες, οι χριστιανοί δεν ήταν παρά μια μάζα εξαθλιωμένων ξένων, αλλά από την αρχή είχε μέλη, φίλους και συγγενείς σε υψηλές θέσεις – συχνά και μέσα στην αυτοκρατορική οικογένεια –, αυτό θα είχε μετριάσει πολύ την καταστολή και τη δίωξη. Γι' αυτό και αμνηστεύτηκαν σε πολλές περιπτώσεις²²¹».

2) Οντως οι γυναίκες κατείχαν εξαιρετική θέση στην πρώτη χριστιανική Εκκλησία. Δεν ήταν, όμως, ευφάνταστα *πάροιστρα* (= υστερικά: *Κατά Κέλσ.* 2. 55-58) γυναίκα, αλλά «κυρίες» των τοπικών κοινωνιών αυτές που μυήθηκαν στη νέα πίστη, στην οποία δινόταν μεγάλη έξαρση στη μονογαμία και την οικογένεια²²²: «Κατ' αρχάς, οι χριστιανικές ομάδες στον αρχαίο κόσμο ανέπτυ-

221. Το προηγούμενο εντός εισαγωγικών παράθεμα προέρχεται από τα συμπεράσματα του R. Stark, *Η Εξάπλωση του Χριστιανισμού*, Μτφρ. Μ. Λουκά, Αθήνα: Άρτος Ζωής 2005. Ο συγγραφέας αυτός θεμελιώνει τα συμπεράσματά του με κοινωνιολογικές παρατηρήσεις για τη γένεση και τη διάδοση θρησκευτικών κινήματων.

222. *Ο.π.* 56: «Οι ιστορικοί έχουν αποδεχθεί τώρα ότι η Pomponia Graecina, μια γυναίκα της τάξης των συγκλητικών, την οποία ο Τάκιτος ανέφερε ότι είχε κατηγορηθεί για άσκηση “ξένης δεισιδαιμονίας” το 57 (*Χρονικά* 13.3), ήταν χριστιανή (Sordi 1986). Ούτε αποτελούσε η Pomponia, σύμφωνα με τη Marta Sordi, μια μεμονωμένη περίπτωση: “Γνωρίζουμε από αξιόπιστες πηγές ότι μέσα στην αριστοκρατία [στη Ρώμη] του β' μισού του 1ου αιώνα υπήρξαν χριστιανοί (Acilius Glabrio και οι χριστιανοί Φλαβιανοί), και ότι είναι πιθανόν να μπορούμε να εικάσουμε ότι ίσχυε το ίδιο και για το α' μισό του αιώνα αυτού, πριν από την άφιξη του Παύλου στη Ρώμη” (1986:28). Από τότε που ο Judge πρώτος αμφισβήτησε την προλεταριακή όψη της πρώιμης εκκλησίας, έχει αναπτυχθεί μεταξύ των καινοδιαθηκολόγων μια συναίνεση: ότι ο Χριστιανισμός βασίστηκε στις μέσες και ανώτερες τάξεις (Scroggs 1980). Έτσι ο Jean Danielou και ο Henri Marrou (1964:240) ασχολήθηκαν με τον προεξέχοντα ρόλο των “πλούσιων ευεργετών” στις υποθέσεις της πρώιμης εκκλησίας. Ο Robert M. Grant (1977:11), επίσης, αρνήθηκε ότι ο πρώιμος Χριστιανισμός ήταν “ένα μαζικό προλεταριακό κίνημα” και υποστήριξε ότι ήταν “ένα σχετικά μικρό σύμπλεγμα έντονων λίγο πολύ ομάδων, με προέλευση, κατά κύριο λόγο, από τη μεσαία τάξη”. Ο Abraham J. Malherbe (1977:29-59) ανέλυσε τη γλώσσα και το ύφος των πρώτων εκκλησιαστικών συγγραφέων και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι απευθύνονταν σε ένα εγγράμ-

ξαν γρήγορα ένα πολύ ουσιαστικό πλεόνασμα γυναικών, ενώ στον περιβάλλοντα εθνικό κόσμο οι άνδρες υπερέβαιναν αριθμητικώς κατά πολύ τις γυναίκες. Αυτό οφείλεται στην εναντίωση των πρώτων χριστιανών στην *παιδοκτονία* (που αφορούσε κατεξοχήν στο πνίξιμο των θήλεων νεογνών ή στην έκθεση τους ως βορά στα ζώα και τα στοιχεία της φύσης) αλλά και σε οποιαδήποτε μορφής αντισύλληψη²²³ και *άμβλωση* (μέσω της λήψης μικρής δόσης δηλητηρίου αλλά και μέσω μηχανικών μεθόδων) που συχνά οδηγούσαν στη στειρότητα και ενίοτε και στο θάνατο της μητέρας (βλ. Τερτυλιανός, *Πραγματεία περί Ψυχής* 25). Δεύτερον, σε πλήρη συμφωνία με τη θεωρία των Guttentag και Secord που συνδέει τη θέση των γυναικών με τις αναλογίες φύλων, οι χριστιανές γυναίκες απολάμβαναν ουσιαστικά υψηλότερη θέση μέσα στα χριστιανικά περιβάλλοντα απ' ό,τι οι εθνικές γυναίκες στον ευρύτερο κόσμο. [...] Τρίτον, με δεδομένο ένα πλεόνασμα χριστιανών γυναικών και ένα πλεόνασμα εθνικών ανδρών, πραγματοποιήθηκε ένα ουσιαστικό ποσό μικτών γάμων, παρέχοντας, κατά συνέπεια, στην πρώιμη εκκλησία μια σταθερή ροή δευτερευόντων νεοφώτιστων. Τέλος, η αφθονία χριστιανών γυναικών οδήγησε σε υψηλότερα ποσοστά γεννήσεων – η ανώτερη γονιμότητα συνέβαλε στην εξάπλωση του Χριστιανισμού²²⁴. Σε αυτό βοήθησε η αποκατάσταση της σχέσης του ανδρός προς τη σύζυγο από τον ίδιο τον Ι. Χριστό ο οποίος απαγόρευσε με απόλυτο τρόπο το διαζύγιο παραπέμποντας στην *αρχή* της κτίσεως (Μκ. 10, 10-12)²²⁵.

3) Από την περικοπή της Βέροιας εξάγεται επίσης ότι δεν ήταν όλοι οι Ιουδαίοι συλλήβδην εχθροί του Χριστιανισμού. Ήδη στην Ομιλία της Αντιόχειας της Πισιδίας οι Ιουδαίοι ακροατές διαφοροποιούνται από τους Ιεροσολυμίτες σταυρωτές (13, 27). Έτσι ο αναγνώστης των Πρ. αποτρέπεται από ένα στείρο αντισημιτισμό. Σύμφωνα με την Stark, «δεν ευσταθεί η άποψη ότι αν και οι Ιουδαίοι αποτέλεσαν τον όγκο των πολύ πρώτων νεοφώτιστων, όπως αναγνωρίζουν φράσεις του τύπου “ιουδαϊκός Χριστιανισμός” και “χριστιανική συνα-

ματο και μορφωμένο ακροατήριο». Μια τέτοια γυναίκα με εξαιρετική παιδεία και ήθος ήταν τον 2ο αι. μ.Χ. η Περπέτουα. Βλ. σχετικά J. Hoffmann, *Vibia Perpetua, liberaliter institute. Zum Bildungsstand einer kathragischen Christin an der Wende des zweiten Jahrhunderts. Frühchristentum und Kultur*, Ferdinand R. Prostmeier (Hgg), Freiburg-Basel-Wien: Herder 2007, 75-94.

223. Γινόταν με χρήση αλοιφών, μελιού, ταμπόν μαλακού μαλλιού, μεθόδων που οδηγούσαν και σε στειρότητα, στομαχιών αγέννητων αρνιών και κόστες από κατσίκια ως προφυλακτικά τα οποία όμως ήταν πανάκριβα. Βλ. τεκμηρίωση *ό.π.*, 188-189.

224. *Ο.π.*, 198.

225. Ο Θεός συνεχίζει σε κάθε γάμο να επαναλαμβάνει το μυστήριο της δημιουργίας, της σύζευξης δηλαδή του άνδρα με τη γυναίκα, της ενώσεώς τους σε σάρκα μία.

γωγή”, αυτό το μοτίβο τελείωσε απότομα αμέσως μετά την επανάσταση του 66-74, ή μετά την επανάσταση του Bar-Kokhba που θεωρήθηκε ως το “τελικό κόρφος” στις ιουδαιοχριστιανικές συμπάθειες»²²⁶. Παρότι ο Π. διαχωρίστηκε από τη Συναγωγή στην Αντιόχεια της Πισιδίας (13, 51), συνέχισε να εγκαινιάζει το Κήρυγμα σε κάθε πόλη ξεκινώντας από αυτή, αποσκοπώντας να αλιεύσει ευγενείς ψυχές/υπάρξεις, όπως όντως συμβαίνει στη Βέροια. Η επίθεση του Μαρκίωνα τον 2ο αι. μ.Χ. εναντίον της Π.Δ. υποδηλώνει ότι η ιεραποστολή στους Ιουδαίους συνέχιζε να αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα για πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από αυτό που της είχε αναγνωριστεί. Η αρχαιολογία ανακαλύπτει Συναγωγές δίπλα σε χριστιανικούς ευκτήριους οίκους, εβραϊκούς και χριστιανικούς ενταφιασμούς που απεικονίζουν αλληλεξαρτώμενη και στενά σχετιζόμενη κοινότητα Εβραίων και Χριστιανών όπου τα σαφή διαχωριστικά σημάδια ήταν δυσδιάκριτα μέχρι τον 3ο-4ο αι. μ.Χ. Η ιουδαϊκή μεταστροφή στο Χριστιανισμό παρέμενε ένας ακόμη σημαντικός παράγων στον 4ο και 5ο αι. ενώ οι Ομιλίες *Κατά Ιουδαίων* του Ιωάννη του Χρυσοστόμου προϋποθέτουν ότι Εκκλησία και Συναγωγή ήταν στην καθημερινότητα συγκοινωνούντα δοχεία.

Ποια ήταν άραγε τα στοιχεία που διαφοροποιούσαν τη χριστιανική Σύναξη από τη Συναγωγή και τα λοιπά *κολλέγια* και ήλκυαν τους ευγενείς Έλληνες και Ιουδαίους; Συγκρίνοντας ο Andreas Merkt την οργάνωση των Εκκλησιών με αυτή των λοιπών συλλόγων (θιάσους ή *collegia*)²²⁷ καταλήγει στα εξής συμπεράσματα²²⁸: 1) Ενώ σε αυτούς κυρίαρχο ρόλο διεδραμάτιζαν οι *Ευεργέτες*

226. *Ο.π.*, 81.

227. Άλλα ονόματα αυτών ήταν τα εξής: οργέωνες, έρανοι, σύνοδος, κοινόν, έφηβοι, νέοι (ή νεότεροι), συναγωγή, και στα λατινικά *sodalitas/ fraters*. Οι στόχοι τους ήταν (α) η κηδεία (η εξασφάλιση έντιμης ταφής και μνημοσύνου αντί συνδρομής του μέλους), (β) η λατρεία συγκεκριμένης θεότητας σε συγκεκριμένες επετείους είτε σε ναούς είτε ιδιωτικά, κάποιες φορές με δημόσια λιτανεία, και (γ) η ένωση επαγγελματιών του ίδιου χώρου που πολλές φορές εργάζονταν στον ίδιο χώρο της πόλης αλλά και μετακινούνταν μέσω του διαδικτύου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οπότε χρειάζονταν διασυνδέσεις. Πολλές φορές αυτές οι ενώσεις λειτουργούσαν υπό την αιγίδα ενός θεού προστάτη.

228. «“Eine Religion von törichten Weibern und ungebildeten Handwerkern”. Ideologie und Realität eines Klischees zum frühen Christentum», *Frühchristentum und Kultur*, Ferdinand R. Prostmeier (Hgg), Freiburg-Basel-Wien: Herder 2007, 293-310. Σημείο αναφοράς για τις διαφορές μεταξύ της χριστιανικής Εκκλησίας και των *collegia* είναι το έργο του W.A. Meeks, *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul*, New Haven: Yale University 1983. Αυτός διέκρινε μια σειρά από ομοιότητες (μικρές κοινότητες όπου αναπτύσσονταν διαπροσωπικές σχέσεις, εκούσια απόφαση εκάστου μέλους να ενταχθεί χωρίς να διαδραματίζει ρόλο το γένος, το φύλο και η εθνότητα αν και η κοινωνική θέση και το επάγγελμα ενίοτε δεν ήταν ασήμαντα, κοινά γεύματα, λατρευτικές εκδηλώσεις, ταφικές δραστηριότητες και ανάμνη-

στους οποίους απονέμονταν εξαιρετικές τιμές (επιγραφές, στέφανοι, ανδριάντες, τιμητικές θέσεις στο Κοινό), από τη *Συριακή Διδασκαλία* (12) συμπεραίνουμε ότι τα μέλη της Σύναξης δεν σηκώνονται από τις θέσεις τους κατά την είσοδο των κοινωνικά και οικονομικά ισχυρών σ' αυτή. Επίσης δεν γίνεται *χορηγός* όποιος επιθυμεί, αλλά ορίζονται «ηθικές» προϋποθέσεις: αυτοί που φυλακίζουν ή κακοποιούν τους σκλάβους τους ή καταπιέζουν τους φτωχούς *απαγορεύεται να λειτουργήσουν, να χρηματοδοτήσουν την Εκκλησία*. Αλλά και όταν οι προϋποθέσεις εκπληρώνονται, τότε η χορηγία δεν πραγματοποιείται άμεσα αλλά μέσω του Κλήρου. Τα χρήματα τοποθετούνται στο «φιλόπτωχο» ταμείο και τα διαχειρίζεται κατόπιν ο αρμόδιος διάκονος ώστε να τηρείται η ανωνυμία, να μην προβάλλεται ο ευεργέτης και έτσι να μη

ση των κεκοιμημένων, δημοκρατικές διαδικασίες στην οργάνωση κατά μίμηση της αρχαίας ελληνικής πόλης) αλλά και τέσσερις διαφορές: 1) η χριστιανική Εκκλησία διεκδικεί την αποκλειστικότητα από όσους είναι βαπτισμένοι εν Χριστώ και δεν έχει ως στόχο απλώς τη συνύπαρξη μέσω λατρευτικών εκδηλώσεων αλλά αποσκοπεί στη σωτηρία ψυχής και σώματος. 2) Οι χριστιανικές «ομάδες» ήταν περισσότερο αδιάφορες στην ταξική ταυτότητα των μελών από τα κολλήγια στα οποία συνήθως συναγελάζονταν άνθρωποι κοινωνικά ομογενείς. Αυτό συνεπάγεται μεγαλύτερη ισότητα στην Εκκλησία. 3) Δεν απαντά ταυτότητα στην ονομασία των δύο κοινοτήτων. 4) Τα κολλήγια ήταν τοπικές οργανώσεις χωρίς την υπερτοπική διασύνδεση του χριστιανικού κινήματος. Σε άλλο έργο ο ίδιος επισημαίνει ότι η Εκκλησία ενδιαφερόταν για την ηθική κατάσταση των μελών της, πράγμα που δεν γίνεται στα κολλήγια. Τον συγκεκριμένο συγγραφέα αντικρούει ο J.S. Kloppenborg, «Edwin Hatch: Churches and Collegia», *Origins and Method: Towards a New Understanding of Judaism and Christianity. Essays in Honor of John C. Hurd*, Bradley H. McLean (επιμ.), 212-238. JSNTSup 86 Sheffield: JSOT 1993. Αυτός ισχυρίζεται ότι ο όρος *εκκλησία* αλλά και τα ονόματα αξιωματούχων (επίσκοπος, διάκονος: Φιλ. 1, 1) παρέπεμπαν σε κολλήγια. Επίσης σε σχετικό έργο του συσχετίζει τους όρους *φιλαδελφία* και *θεοδίδακτος* (Α' Θεσ. 4, 9-12) με τους Διόσκουρους και τους θιάσους στη Θεσσαλονίκη (NTS 39, 265-289), ενώ αντίστοιχο πρόβλημα με την προσφυγή στα εθνικά δικαστήρια (Α' Κορ. 6) αντιμετώπιζαν και οι συγκεκριμένοι εθνικοί θεσμοί. Η μοναδική διαφορά μεταξύ Εκκλησίας και των αντίστοιχων θεσμών εντοπίζεται στο ρόλο του προστάτη-πάτρωνα και της χορηγίας. Σύνοψη των απόψεων που έχουν διατυπωθεί βλ. R.S. Ascough, *The Formation of Pauline Churches?* New York: Paulist 1998, 71-94. Άλλες διαφορές μεταξύ εκκλησίας και κολληγιών είναι η απουσία στις χριστιανικές συνάξεις θυσιών και άλλων θρησκευτικών εκδηλώσεων (αλλά και εικονογραφίας, εξαγνισμών κ.ο.κ.), το γεγονός ότι η ηθική δεν αποτελούσε σε αυτές την προϋπόθεση εισόδου αλλά τη συνέπεια της συσσωμάτωσης με τον Χριστό, η εσατολογία, η φιλανθρωπία προς τους φτωχούς, αλλά και η συχνότητα του εκκλησιασμού που δεν παρατηρείται στους θιάσους (που συγκεντρώνονταν μάλλον μηνιαία). Για τη σχέση μεταξύ των δύο θεσμών ως πηγών μπορούν να θεωρηθούν η επιστολή του Πλίνιου (10.96), ο Κέλσος (1.1. 8.17,47), ο Αλέξανδρος Σεβήρος (*Historia Augusta, Vita Alex.* 49) και ο Τερτυλλιανός (*Apoloigia* 38-39). Σημειωτέον ότι όπως αποδεικνύει ο αιγυπτιακός P(London) 2710 από τα τέλη της πτολεμαϊκής εποχής οι θίασοι/σύνοδοι αντιμετώπιζαν και προβλήματα με σχίσματα, όπως συμβαίνει στους Κορινθίους.

υπάρχει οποιαδήποτε εξάρτηση από τους ισχυρούς. Ίσως και η ύστερη έξαρση στα εκκλησιαστικά αξιώματα οφείλεται στην ανάγκη να αντιμετωπιστεί ο θεσμός του Ευεργετισμού και να εδραιωθεί έτσι μια «αντιθετική κοινωνία».

2) Ενώ οι Τάκιτος (*Χρον.* 15.44.3), Πλίνιος ο Νεότερος (*Επ.* 10.96.8) και άλλοι κατηγορούν το Χριστιανισμό ως *δεισιδαιμονία* ή και *αθεΐα* (αφού οι χριστιανοί δεν θυσίαζαν στους θεούς), άλλοι τον αντιμετωπίζουν ως φιλοσοφική σχολή έστω κι αν κηρύττεται κατά βάσιν σε γυναίκες και χειρώνακτες (Κέλσος 3.44β. 50. 55β). Έτσι στην περίπτωση του Χριστιανισμού συμβαίνει κάτι αδιανόητο για την αρχαιότητα: η σύνθεση λατρείας και φιλοσοφίας²²⁹. Μία λατρεία/θρησκεία που συνοδεύεται από λογική εμβάθυνση του αντικειμένου της και ανάπτυξη θεολογίας που αφορά σε όλα τα στρώματα του πληθυσμού (μέσω του κηρύγματος και της κατήχησης) και όχι μόνο στους πεπαιδευμένους συνιστά μοναδικό φαινόμενο στην εποχή της. Έτσι εξηγείται ο θαυμασμός του Μάρκου Αυρηλίου το 2ο αι. μ.Χ. ενώπιον χριστιανών οι οποίοι ενώ δεν έχουν το οπλοστάσιο ενός λογίου συμπεριφέρονται όπως οι φιλόσοφοι, αφού τιθασεύουν τα πάθη και δεν φοβούνται το θάνατο ενώ οι γυναίκες συμπεριφέρονται ως άνδρες.

3) Ένα άλλο μοναδικό χαρακτηριστικό του Χριστιανισμού είναι ο υπερτοπικός οικουμενικός και ταυτόχρονα διαδικτυακός (διαδραστικός) χαρακτήρας του. Σε αντίθεση προς τα κολλέγια οι τοπικές Εκκλησίες δημιούργησαν υπερτοπικές δομές κάτι που πραγματώνεται αρχικά με τις παύλεις Επιστολές και κατόπιν με τις Συνόδους. Αυτό συμβαίνει διότι στο Χριστιανισμό, όπου διακηρύσσεται η πίστη σε ένα Θεό προσωπικό και μάλιστα Πατέρα (γεγονός που δεν απαντά σε άλλα κινήματα της εποχής), η πολιτισμική/εθνική και η θρησκευτική ταυτότητα δεν είναι άρρηκτα συνυφασμένες. Έτσι αναπτύχθηκε η έννοια της οικουμενικής ιεραποστολής σ' έναν κόσμο όπου οι μεταστροφές δεν είχαν το νόημα εγκόλπωσης μιας παγκόσμιας αλήθειας αλλά της επιλογής του εκάστοτε κατάλληλου ιατρού.

229. Αυτή η σύνθεση πραγματώνεται κατεξοχήν με τους Απολογητές και ιδίως τον Ιουστίνο (*Διάλ.* 8). Πρβλ. Γαληνού (από την Πέργαμο 129-199/217 μ.Χ.), *Περί Διαφοράς Σφυγμών* 2.4· 3.3.

E. ΑΘΗΝΑ²³⁰

Συγκρίνοντας ο αναγνώστης την παραμονή του Π. στην Αθήνα, η οποία συνιστά τον πυρήνα της ενότητας, με το πέρασμά του από τα λοιπά κέντρα του Αιγαίου, θα μπορούσε να σημειώσει τις εξής διαφορές:

1. Στην Αθήνα ο Π. δεν διασύρεται από τη Συναγωγή και τους ομοφύλους του, αλλά διδάσκει ταυτόχρονα και στην Αγορά. Επιπλέον εγκαταλείπει το κλεινόν άστρ χωρίς να έχει υποστεί σωματική βία ή διωγμό.
2. Ενώ στις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδας δεν του δίνεται η δυνατότητα να απολογηθεί ενώπιον των αρχών, στην Αθήνα έχει την ευκαιρία να ομιλήσει άμεσα όχι μόνο προς τους παρατυγχάνοντες της Αγοράς αλλά και στον ίδιο τον Άρειο Πάγο, προς την αφρόκρεμα δηλαδή της πνευματικής διανόησης. Αυτό είναι και το τελευταίο του δημόσιο Κήρυγμα στις Πρ.
3. Στο κλεινόν άστρ ο Π. δεν επιτελεί κανένα θαύμα ούτε κάποιον εξορκισμό προκειμένου να αποδείξει τη ματαιότητα των ειδώλων ή και να πιστοποιήσει το κήρυγμα του Ιησού. Το πρόσωπό του, επίσης, δεν ακτινοβολεί *ώσεί άγγέλου*, όπως στην περίπτωση του Στεφάνου (6, 15).
4. Σε αντίθεση προς τις άλλες πόλεις της Μεσογείου, όπου έχουμε αύξηση και του χρόνου παραμονής του και του αριθμού των πιστευόντων Ελλήνων, στην Αθήνα και η ανταπόκριση στο Κήρυγμα και η παραμονή του Π. είναι μικρή. Στους πιστεύσαντες ανήκει και ο πρώτος επώνυμος εθνικός άνδρας, *ο Διονύσιος*.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω και ιδίως την *προσαρμογή* του Π. αλλά και τις κοσμοθεωρίες των ακροατών του, προκαλούν εντύπωση και τα εξής στοιχεία τα οποία απουσιάζουν από την Ομιλία:

230. Λεπτομερή ανάλυση της περικοπής βλ. στο βιβλίο μου *Ο απ. Παύλος στην Αθήνα*, Αθήνα: Άθως 2009.

1. Σε κάθε περίπτωση είναι σημαντικό ότι το κυρίως μέρος της Ομιλίας αφιερώνεται στη Θεο-λογία και όχι στη Χριστο-λογία, γεγονός που εκπλήσσει καθώς ο Π. οδηγείται στον Άρειο Πάγο προκειμένου να δώσει εξηγήσεις σχετικά με τον Ιησού και την Ανάσταση. Επιπλέον, σημείο αφετηρίας της Δημηγορίας είναι ο βωμός του Αγνώστου Θεού και όχι το αφιερωμένο στον Ύψιστο Θεό/Δία ιερό της Πνύκας, όπου ανακαλύφθηκαν και ευχαριστήριες αφιερώσεις (1ου έως 3ου αι. μ.Χ.) θεραπευμένων κυρίως γυναικών κατώτερων κοινωνικών τάξεων.
2. Ο Απόστολος των Εθνών (εξ αφορμής και των Ερμών και των φαλλών στην είσοδο της Αγοράς και τις διασταυρώσεις των οδών της αρχαίας Αθήνας) δεν θίγει στην Ομιλία καθόλου το θέμα της ανηθικότητας, την οποία εξαιρεί στα κεφ. Ρωμ. 1-2 ως αποτέλεσμα της αλλοίωσης της έννοιας περί του Θεού. Σημειωτέον ότι το περιρρέον «διονυσιακό» κλίμα, και η διαφθορά της κοινωνίας και μάλιστα της αθηναϊκής θεωρούνταν ως στοιχείο παρακμής ακόμη και από εθνικούς περιοδεύοντες κήρυκες (Φιλόστρ., *Απολλώνιος* 41-2). Άλλωστε, και στην Π.Δ. και στην ιουδαϊκή προπαγάνδα της Διασποράς η λατρεία των βδελυγμάτων συνδυάζεται με πάθη της ατιμίας, ενώ στα Ρωμ. 1-2 (πρβλ. Σοφ. Σολ. 13-14) με την *οργή* του Θεού. Ο Π. το μόνο το οποίο μέμφεται είναι η *άγνοια*, η οποία υφίσταται για πολλούς χρόνους και όμως συγχωρεί ο Θεός.
3. Η επισήμανση της πτώσης του ανθρώπου και της επικράτησης της αμαρτίας ως ασθένειας στην υφήλιο θα έδινε στον Π. την ευκαιρία να εισαγάγει την αναφορά του στον Ιησού με την ενανθρώπιση-σάρκωση η οποία έγινε στο πλήρωμα των χρόνων παρότι κυκλοφορούσαν παράλληλες αφηγήσεις σχετικές με την εκ παρθένου γέννηση θείων ανδρών²³¹. Από το παρελθόν, αφού αναδείξει την κρισιμότητα του τώρα, κάνει άλμα στο μέλλον και στη Δευτέρα Παρουσία, στην Κρίση εν δικαιοσύνη, αποσιωπώντας έτσι το κορυφαίο γεγονός της ενανθρώπισης, το οποίο αποτελούσε όμως κατεξοχήν πέτρα σκανδάλης για την ελληνική σκέψη.
4. Δεν κάνει καμία μάλιστα αναφορά στο άδικο Πάθος του Ιησού, γεγονός το οποίο θα τον παραλλήλιζε με τον Σωκράτη αλλά και άλλες μορφές της ελληνικής τραγωδίας²³². Με το Πάθος του Ιησού θα ήταν δυνα-

231. Πρβλ. Σ. Δεσπότης, *Ο Ιησούς ως Χριστός και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, Αθήνα: Αθως 2006, 163-165.

232. Πρβλ. τους ισχυρισμούς του Κέλσου: *Πόσω δ' ἦν ὑμῖν ἄμεινον, ἐπειδὴ γε καινο-*

τό να ικανοποιηθεί και το γενικότερο αίσθημα για εξιλέωση/εξιλασμό των πολλών. Στο Ρωμ. 3, 24-26 σημειώνονται τα εξής: *δικαιούμενοι δωρεάν τῆ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἰλαστήριον διὰ [τῆς] πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον καὶ δικαιῶντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦν.* Η μνεία του Πάθους θα έδινε τη δυνατότητα στον Απόστολο των Εθνῶν να αναφερθεί και στη σωτηρία/ζωή που πηγάζει από το πρόσωπο του Χριστού.

5. Δεν ταυτίζει στην Ομιλία του τα είδωλα με τα δαιμόνια (Ιουστ., Α' Απολ. 5), όπως επιχειρηματολογεί στο Α' Κορ. 8, και δεν επιτελεί κανένα θαύμα προκειμένου να εντυπωσιάσει στην αρχή ή στο τέλος της Ομιλίας του. Δεν συσχετίζει επίσης το πάθος του Ιησού ως του *αμνού του αίροντα την αμαρτίαν του κόσμου* (Πρ. 8, 32-33 = Ησ. 53, 7) προς τη θυσία των αμνών, η οποία κατόπιν συμβουλής του Επιμενίδη ανέκοψε τον θανατηφόρο λοιμό και συσχετιζόταν άμεσα με την ανέγερση βωμού προς τιμήν του «αγνώστου Θεού».
6. Αναφέρεται μόνο στην Ανάσταση παρά την πάγια τακτική των αποστόλων να συνδυάζουν στο κήρυγμά τους αυτά τα δύο γεγονότα. Η μνεία μάλιστα της Ανάστασης ακολουθεί την αναφορά του στην παγκόσμια Κρίση, τεκμηριώνοντας ουσιαστικά το κύρος του «ανώνυμου άνδρα» που θα τη διεξαγάγει αλλά και την ισχύ του Θεού, ο οποίος ενεργεί στον Κόσμο και την Ιστορία ως Δημιουργός αλλά και ως Αναδη-

τομῆσαι τι ἐπεθυμήσατε, περὶ ἄλλον τινὰ τῶν γενναίως ἀποθανόντων καὶ θεῖον μῦθον δέξασθαι δυναμένων σπουδάσαι; Φέρε, εἰ μὴ ἤρεσκεν Ἡρακλῆς καὶ Ἀσκληπιὸς καὶ οἱ πάλοι δεδοξασμένοι, Ὅρφεά εἶχετε, ἄνδρα ὁμολογουμένως ὁσίῳ χρησάμενον πνεύματι καὶ αὐτὸν βιαίως ἀποθανόντα. Ἀλλ' ἴσως ὑπ' ἄλλων προεἴληπτο. Ἀνάξαρχον γοῦν, ὃς εἰς ὄλμον ἐμβληθεὶς καὶ παρανομώτατα συντριβόμενος εὖ μάλα κατεφρόνει τῆς κολάσεως λέγων· «Πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον, αὐτὸν γὰρ οὐ πτίσσεις»· θεῖου τινὸς ὡς ἀληθῶς πνεύματος ἢ φωνῆ. Ἀλλὰ καὶ τούτῳ φθάσαντές τινες ἠκολούθησαν φυσικοί. Οὐκοῦν Ἐπίκτητον; Ὅς τοῦ δεσπότου στρεβλοῦντος αὐτοῦ τὸ σκέλος ὑπομειδῶν ἀνεκπλήκτως ἔλεγε· «Κατάσσεις», καὶ κατάξαντος Οὐκ ἔλεγον, εἶπεν, ὅτι κατάσσεις; Τί τοιοῦτον ὁ ὑμέτερος Θεὸς κολαζόμενος ἐφθέγγετο; Ὑμεῖς δὲ κἂν Σίβυλλαν, ἢ χῶνταί τινες ὑμῶν, εἰκότως ἂν μᾶλλον προεστήσασθε ὡς τοῦ θεοῦ παῖδα· νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῆ δύνασθε, τὸν δὲ βίῳ μὲν ἐπιρρητοτάτῳ θανάτῳ δὲ οἰκτίστῳ χρησάμενον θεὸν τίθεσθε. Πόσῳ τοῦδε ἐπιτηδειότερος ἦν ὑμῖν Ἰωνᾶς ἐπὶ τῇ κολοκύντῃ ἢ Δανιῆλ ὁ ἐκ τῶν θηρίων ἢ οἱ τῶνδε ἔτι τερατωδέστεροι; (Ωριγένης, Κατὰ Κέλσου 7.54).

μιουργός. Στις μάξεις²³³, αντίθετα προς τα πιστεύω της ρωμαϊκής ελίτ, υπήρχε η υποψία επί τη βάσει ελληνικών μύθων και της ανακύκλησης της φύσης (που βιωνόταν λατρευτικά και στα Μυστήρια) ότι υπάρχει η δυνατότητα επιστροφής εκ των νεκρών. Ο Θεόφιλος Αντιοχείας αναφέρει κάποια παραδείγματα εξαιρετικά δημοφιλών στα ελληνορωμαϊκά χρόνια ηρώων και θεών που φέρεται ότι «αναστήθηκαν», όπως και παραδείγματα από τη φύση: *Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρνεῖσθαί σε νεκροὺς ἐγείρεσθαι· φῆς γάρ· δεῖξόν μοι κἄν ἓνα ἐγερθέντα ἐκ νεκρῶν, ἵνα ἰδὼν πιστεύσω πρῶτον μὲν τί μέγα, εἰ θεασάμενος τὸ γεγονὸς πιστεύσης; εἶτα πιστεύεις μὲν Ἡρακλέα καύσαντα ἑαυτὸν ζῆν καὶ Ἀσκληπιὸν²³⁴ κεραυνωθέντα ἐγγεῖρθαι. τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σοι λεγόμενα ἀπιστεῖς; ἴσως καὶ ἐπιδείξω σοι νεκρὸν ἐγερθέντα καὶ ζῶντα, καὶ τοῦτο ἀπιστήσεις. Ὁ μὲν οὖν Θεός σοι πολλὰ τεκμήρια ἐπιδείκνυσιν εἰς τὸ πιστεῦν αὐτῷ. εἰ γὰρ βούλει, κατανοήσον τὴν τῶν καιρῶν καὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτήν, πῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾷ καὶ ἀνίσταται. τί δὲ καὶ οὐχὶ ἡ τῶν σπερμάτων καὶ καρπῶν γινομένη ἐξανάστασις, καὶ τοῦτο εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων; εἰ γὰρ τύχοι εἰπεῖν, κόκκος σίτου ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων, ἐπὶ βληθῆ εἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καὶ λύεται, εἶτα ἐγίρεται καὶ γίνεται στάχυς (Προς Αὐτόλκων Ι, 13). Κατά τον Kennedy²³⁵, η τελική αποτυχία του Π. να πείσει τους Αθηναίους σχετικά με την ανάσταση οφείλεται ακριβώς στο ότι δεν προσκόμισε παραδείγματα από τη δική τους παράδοση (όπως τον Ηρακλή) αλλά μνημόνευσε απλώς την ανάσταση του Ιησού χωρίς να επιχειρηματολογήσει. Λησμονεῖ βεβαίως ο Kenne-*

233. Ο Λουκιανός, *Περί Πένθους* 2-5, σημειώνει τα εξής: *Ὁ μὲν δὴ πολλὸς ὄμιλος, οὗς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσιν, Ὀμήρω τε καὶ Ἡσιόδω καὶ τοῖς ἄλλοις μυθοποιῶσι περὶ τούτων πειθόμενοι καὶ νόμον θέμενοι τὴν ποίησιν αὐτῶν, τόπον τινα ὑπὸ τῆ γῆ βαθὺν Ἄϊδην ὑπειλήφασιν, μέγαν δὲ καὶ πολύχωρον τοῦτον εἶναι καὶ ζοφερὸν καὶ ἀνήλιον, οὐκ οἶδ' ὅπως αὐτοῖς φωτίζεσθαι δοκοῦντα πρὸς τὸ καὶ καθορᾶν τῶν ἐνότων ἕκαστον [...] ταῦτα γὰρ ἀμέλει διηγήσαντο τοῖς πάλοι ἐκείθεν ἀφιγμένοι Ἀλκηστίς τε καὶ Πρωτεσίλαος οἱ Θεταλοὶ καὶ Θησεὺς ὁ τοῦ Αἰγέως καὶ ὁ τοῦ Ὀμήρου Ὀδυσσεὺς, μάλα σεμνοὶ καὶ ἀξιοπίστοι μάρτυρες, ἐμοὶ δοκεῖν οὐ πίνοντες τῆς πηγῆς· οὐ γὰρ ἂν ἐμέμνητο αὐτῶν. Από το κείμενο αυτό εξάγεται ότι ο ὄχλος πίστευε στην ύπαρξη του Ἄδη. Μνημονεύονται στο τέλος περιπτώσεις νεκρῶν που αναβίωσαν (Ἀλκηστη, Πρωτεσίλαος) με εκείνες των ζωντανῶν που κατέβηκαν στον Ἄδη.*

234. Πρβλ. Λουκ., *Περί Ορχήσ.* 45: *Οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ ἡ Λακεδαιμῶν τοιαῦτα παρέχεται, τὸν Ἰάκινθον καὶ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀντεραστὴν Ζέφυρον καὶ τὴν ὑπὸ τῷ δίσκῳ τοῦ μειρακίου σφαγὴν καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἵματος ἄνθος καὶ τὴν ἐν αὐτῷ αἰάζουσαν ἐπιγραφὴν, καὶ τὴν Τυνδάρεω ἀνάστασιν καὶ τὴν Διὸς ἐπὶ τούτῳ κατ' Ἀσκληπιοῦ ὄρχην.*

235. *A New Testament Interpretation*, 401.

- dy ότι το γεγονός αυτό ουσιαστικά τεκμηριώνεται από τον Π. στην καταπληκτική δημιουργική δύναμη του προσωπικού Θεού που περιγράφεται στο κυρίως μέρος της Αρεοπαγιτικής Ομιλίας και βιώνεται στην Ιστορία ως διαρκής χορηγία ζωής και πνοής και των πάντων ειδικά μάλιστα προς κάθε άνθρωπο προσωπικά, αφού όλοι προέρχονται εξ Ενός.
7. Ενώ ο Απόστολος των Εθνών κηρύσσει στη σκιά του Παρθενώνα και του επιβλητικού αγάλματος της Παλλάδος Αθηνάς, δεν αντιδιαστέλλει τον Χριστό ως προϋπάρχουσα και πάσχουσα Σοφία του Θεού προς την ένοπλη Σοφία των Αθηναίων. Θα μπορούσε αυτό να το επιχειρήσει λαμβάνοντας ως εφιαλτήριό του τη σοφιολογική γραμματεία, την οποία προφανώς έχει υπόψη του (Γαλ. 4, 4· Ρωμ. 8, 3· πρβλ. Σοφ. Σολ. 9, 9 κε.). Και στις επιστολές του όμως σε αντίθεση προς την Πηγή των Λογίων αποφεύγει να ταυτίσει τον Ιησού με την προϋπάρχουσα Chokmah.
8. Δεν προβάλλει, επίσης, τον Ιησού ως το Λόγο, ο οποίος δημιούργησε/έκτισε τον κόσμο και σαρκώθηκε (πρβλ. Ιω. 1, 1), προς τον απρόσωπο λόγο των Στωικών (ο οποίος ανάγεται στον ηρακλείτειο λόγο) αντλώντας επιχειρήματα από τον ελληνιστικό Ιουδαϊσμό και ιδιαιτέρως από τον σύγχρονό του Φίλιωνα²³⁶. Και στις επιστολές του, όμως, σε αντίθεση προς τον σχετικά σύγχρονό του Αλεξανδρινό Ιουδαίο φιλόσοφο, αποφεύγει τη στωική ορολογία, όπου κυριαρχεί και η έννοια του πνεύματος. Με το ίδιο σκεπτικό αποφεύγει και την εκμετάλλευση της στωικής εκπύρωσης του Σύμπαντος²³⁷ (η οποία όμως συνδεόταν με την παλιγγενεσία²³⁸ και την ανακύκληση των πάντων) για να σημάνει την Κρίση, όπως επιχειρεί ο Ιουστίνος (*Α' Απολ.* 20)²³⁹.

236. Ο Λόγος χαρακτηρίζεται από τον Ιουδαίο Αλεξανδρινό φιλόσοφο ως *εικών, αρχή, πρωτόγονος Υιός Θεού και δεύτερος Θεός* (*Περί Συγγύσεως Διαλέκτων* 146).

237. Ο φιλόσοφος Σενέκας σημειώνει σχετικά: *Όταν έλθει ο χρόνος να καταστραφεί ο κόσμος για να ξαναρχίσει η ζωή του από την αρχή, αυτά τα πράγματα θα καταστραφούν τα ίδια με τη δική τους δύναμη, αστέρια θα συγκρουστούν με αστέρια, κι όλη η φωτεινή ύλη στον κόσμο που τώρα λάμπει σε μια φωτεινή σειρά θα αναφλεγεί σε μια κοινή εκπύρωση* (*Ad Marcian* 26).

238. Στις Πρ. απαντά το *αποκαθιστάνω* (1, 6) και ο όρος *αποκατάστασις* (3, 20) σχετικά με τη *βασιλεία τῶν Ἰσραήλ*, η οποία θα πραγματοποιηθεί μετά την ιεραποστολή στα έθνη (15, 16).

239. *Οί λεγόμενοι δὲ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι καὶ αὐτὸν τὸν θεὸν εἰς πῦρ ἀναλύεσθαι δογματίζουσι καὶ αὐτὸ πάλιν κατὰ μεταβολὴν τὸν κόσμον γενέσθαι λέγουσιν· ἡμεῖς δὲ κρείττονι τῶν μεταβαλλομένων νοοῦμεν τὸν πάντων ποιητὴν Θεόν. εἰ οὖν καὶ ὁμοίως τινὰ τοῖς παρ' ὑμῖν τιμωμένοις ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις λέγομεν, ἔνια δὲ καὶ μειζόνως καὶ θείως καὶ μόνοι μετὰ ἀποδείξεως, τί παρὰ πάντας ἀδίκως μισοῦμεθα; τῷ γὰρ λέγειν ἡμᾶς ὑπὸ Θεοῦ πάντα κεκοσμηθῆαι καὶ γενῆσθαι Πλάτωνος δόξομεν λέγειν δόγμα· τῷ δὲ ἐκπύρωσιν γενέσθαι Στωϊκῶν· τῷ δὲ κολάζε-*

9. Ονομάζει τον Ιησού απλώς ως *άνδρα* (vir) στον Επίλογο της Ομιλίας, προκειμένου μάλλον να απαντήσει στην ανάγκη της εποχής για έναν σοφό μεσίτη/μάρτυρα μεταξύ Θεού και ανθρώπων, ο οποίος με τη δύναμη του Θεού και του Πνεύματός Του να λειτουργεί ως πρότυπο, να σηκώσει ατάραχος διά των παθών του το βαρύ φορτίο των ενοχών και να θεσμοθετήσει μια διαφορετικού τύπου λατρεία. Ο Ηλιόπουλος σχολιάζοντας την περίφημη Δ΄ Εκλογή του Βιργιλίου, σημειώνει ότι:

στα διαπραχθέντα εγκλήματα στους εμφυλίους πολέμους αναγνωρίζαν οι Ρωμαίοι την κάθαρση, τον εξαγνισμό του αρχικού αμαρτήματος της φυλής τους, τ.έ. του υπό του Ρωμίλου φόνου του αδελφού του Ρώμου. Την ανάγκη αυτού του εξαγνισμού επιβεβαιώνει και ο Οράτιος στην ωδή του προς τον Αύγουστο, στην οποία αναγνωρίζει ως εξαγνιστή και σωτήρα της Ρώμης τον Ερμή, ενσάρκωση του οποίου εθεωρείτο ο Οκταβιανός. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται την πίστη σε μια Πρόνοια που διέπει τον κόσμο, την πίστη σε ένα μεσάζοντα μεταξύ Θεού και ανθρώπων και τέλος την πίστη στην ηθική αγιότητα, που εξασφαλίζει την προστασία του Θεού στην ανθρωπότητα.²⁴⁰

Προφανώς, όμως, μερικά από τα παραπάνω στοιχεία θα τα ανέλυε εφόσον δεν διακοπτόταν η Ομιλία του. Ίσως σε πρώτη ματιά ο «περεγρίνος»²⁴¹ Απόστολος των Εθνών από την Ταρσό, η οποία ήταν κέντρο της στωικής φιλοσοφίας, ανακάλεσε στους γηγενείς Αθηναίους κάποια κοινά σημεία ιδιαιτέρως με τον πατριάρχη των Στωικών Ζήνωνα²⁴²:

σθαι ἐν αἰσθήσει καὶ μετὰ θάνατον οὐσας τὰς τῶν ἀδίκων ψυχάς, τὰς δὲ τῶν σπουδαίων ἀπηλλαγμένας τῶν τιμωριῶν εὖ διάγειν, ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις τὰ αὐτὰ λέγειν δόξομεν· τῷ δὲ καὶ μὴ δεῖν χειρῶν ἀνθρωπίνων ἔργοις προσκυνεῖν Μενάνδρῳ τῷ κωμικῷ καὶ τοῖς ταῦτα φήσασι ταῦτα φράζομεν· μείζονα γὰρ τὸν δημιουργὸν τοῦ σκευαζομένου ἀπεφίηναντο.

240. Κ.Ν. Ηλιοπούλου, *Ποπλίου Βεργιλίου Μάρωνος Ἔργα. I. Βουκολικά. Κείμενον-Σχόλια*, Εν Αθήναις 1964, 157-160.

241. Το «περεγρίνος» τοποθετείται σε εισαγωγικά, διότι ο Π. ως Ρωμαίος πολίτης τυπικά δεν ήταν τέτοιος. Το όνομα αυτό μεταφορικά σήμαινε τον ξένο, *εξωτικό, βαρβαρικό, αλλόκοτο γκουρού*. Ο Σιαμάκης, (*Εξωχριστιανικές Μαρτυρίες*, 46-55) σημειώνει ότι ο εξελληνισμένος Σύρος από τα Σαμόσατα της Κομμαγενής, σοφιστής και ρήτορας Λουκιανός (120-190 μ.Χ.), στο μυθιστόρημά του *Περί Περεγρίνου τελευτής* γελοιοποιεί τον αρχηγό των χριστιανών επίσκοπο της Σμύρνης Πολύκαρπο, που τον ταυτίζει με τον Παύλο.

242. Και ο Ζήνων και ο Π. έφθασαν στην Αθήνα μετά από δεινά που υπέστησαν, ο πρώτος μετά από ναυάγιο και ο δεύτερος μετά από το διωγμό από τους ομοφύλους του. Στους

1. Ο «ισχνός, κοντός και μελαψός» Ζήνων κατηγορούνταν από τους γηγενείς Αθηναίους ότι είχε σημιτική προέλευση. Ο Ε. Norden²⁴³ ισχυρίστηκε ότι υπό το όνομα του πατέρα του Ζήωνα *Μνασέα* κρύβεται το εβρ. *Μανασσή*, κάτι όμως το οποίο συνιστά εικασία, αφού πατρίδα του Ζήωνα ήταν το Κίτιο της Κύπρου, το οποίο ήταν κατοικημένο από Φοίνικες εποίκους. Σύμφωνα με τον Γάλλο Αιμίλιο Μπρεγιέ²⁴⁴, «ο θεός των Στωικών δεν είναι ούτε Ολύμπιος ούτε Διόνυσος. Είναι θεός ζων εν κοινωνία μετά των ανθρώπων και των λογικών όντων, επί των οποίων ασκεί προνοητική διακυβέρνηση. Είναι εργάτης και δημιουργός του Κόσμου, συλλαμβάνων στη διάνοια εκ των προτέρων το σχέδιό του. Η αρετή δεν είναι ούτε η υπό του Πλάτωνα συνιστώμενη «θεωρία» ούτε η αριστοτελική «φρόνηση» αλλ' η αποδοχή του θείου έργου και η συνεργασία σε αυτό διά της κατανοήσεως. Η στωική διδασκαλία, η συνιστώσα ως ιδεώδες την απάθεια και παροτρύνουσα τον άνθρωπο σε ασκητική ζωή, δεν είναι γνησίως ελληνική αλλά επείσακτος εκ σημιτικών λαών». Η άποψη, όμως, αυτή αγνοεί ότι ο Θεός του Χριστιανισμού είναι προσωπικός και χαρακτηρίζεται από την αγάπη και την ελευθερία. Η αγάπη/κένωση (ως φιλοθεΐα και φιλαλληλία) και όχι η απάθεια συνιστά και το τέλος της χριστιανικής ασκητικής.
2. Ο προαναφερθείς ιδρυτής της Στοάς, ο εσωστρεφής και σοβαρός «μικροκαμωμένος Φοίνικας», που χρημάτισε μαθητής του Βοιωτού κυνικού Κράτη, κατηγορήθηκε ότι επιχειρεί να δημιουργήσει δικό του σύστημα διδασκαλίας υποκλέπτον στοιχεία από μια ποικιλία διδασκαλιών. Σημειώνει ο Πολέμων: *Οὐ λανθάνεις, ὦ Ζήνων, ταῖς Κηπαίαις* (sc: της Ακαδημίας) *παρεισερέων θύραις καὶ τὰ δόγματα κλέπτων Φοινικικῶς μεταμφιεννύς* (*Βίοι Φιλοσόφων* 7.25). Και ο Π. χαρακτηρίστηκε ως *σπερμολόγος*. Ο χαρακτηρισμός αυτός συνδέεται με τα δάνεια που έλαβε ο Απόστολος των Εθνών από διάφορα φιλοσοφικά ή θρησκευτικά συστήματα, προκειμένου να διατυπώσει το κήρυγμά του στη γλώσσα των ακροατών.

επόμενους αιώνες (4ος αι. μ.Χ.) κυκλοφορήθηκε η απόκρυφη αλληλογραφία μεταξύ Παύλου και Σενέκα για να εξάρει τη συγγένεια μεταξύ των δύο μορφών. Αυτή την αλληλογραφία, η οποία παραδίδεται στα λατινικά, τη γνωρίζει ο Ιερώνυμος (*De viris il.* 12). Πρβλ. *Epistulae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam*, ed. C. W. Barlow, Rom 1938.

243. *Agnostos Theos*, Berlin 1923, 126.

244. Βλ. Κ.Δ. Γεωργούλη, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Παπαδήμα 1994, 356-7.

3. Ταυτόχρονα ο Ζήνων κατηγορήθηκε, όπως και ο Π. κατόπιν, ότι λαλεί καινή διδαχή, η οποία συνδέεται μάλιστα με άσκηση: *Φιλήμων φησὶν οὕτως ἐν δράματι Φιλοσόφοις· εἷς ἄρτος, ὄψον ἰσχάς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ. φιλοσοφίαν καινὴν γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ· πεινῆν διδάσκει καὶ μαθητὰς λαμβάνει* (Διογ. 7.27)²⁴⁵.
4. Ο Ζήνων επίσης, σύμφωνα με τον Διογένη τον Λαέρτιο (7.16), ειρωνευόταν πάντα με κεκαλυμμένο τρόπο. Το ίδιο ίσως επιχειρεί και ο Π. χαρακτηρίζοντας στο Προοίμιο του Λόγου του τους Αθηναίους *δεισιδαιμονεστέρους*²⁴⁶. Είναι χαρακτηριστικό ότι και ο Χριστιανισμός και ο Στωικισμός που απέκτησαν ερείσματα στη συγκλητική αντιπολίτευση καταδιώχθηκαν επί Δομιτιανού ένεκα και της αγέρωχης στάσης τους απέναντι στην παντοδυναμία του αυτοκράτορα. Είναι η εποχή κατά την οποία συγγράφονται πιθανότατα οι Πρ. Ακολούθησε η επικράτηση αρχικά του Στωικισμού και μετά από τρεις αιώνες του Χριστιανισμού.

Ο Ζήνων τελικά, παρά την αρνητική υποδοχή του στους φιλοσοφικούς κύκλους των γηγενών Αθηναίων, τιμήθηκε με χρυσό στεφάνι· μετά θάνατον στεφανώθηκε με τιμές κυρίως γιά την αρετή, τη σωφροσύνη και την εγκράτεια: *ἐπειδὴ Ζήνων Μνασέου Κιτιεὺς ἔτη πολλὰ κατὰ φιλοσοφίαν ἐν τῇ πόλει γενόμενος, ἐν τε τοῖς λοιποῖς ἀνὴρ ἀγαθὸς ὧν διετέλεσε καὶ τοὺς εἰς σύστασιν αὐτῶ τῶν νέων πορευομένους παρακαλῶν, ἐπ' ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην παρῶρμα πρὸς τὰ βέλτιστα, παράδειγμα τὸν ἴδιον βίον ἐκθεῖς, ἅπασιν ἀκόλουθον ὄντα τοῖς οἷς διελέγετο, τύχη ἀγαθῇ δεδόχθαι τῶ Δῆμῳ, ἐπαινεῖσαι μὲν Ζήνωνα Μνασέου Κιτιέα καὶ στεφανῶσαι χρυσῶ στεφάνῳ κατὰ τὸν νόμον ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ σωφροσύνης, οἰκοδομῆσαι δὲ αὐτῶ καὶ τάφον ἐπὶ τοῦ Κεραμικοῦ δημοσίᾳ· τῆς δὲ ποιήσεως τοῦ στεφάνου καὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τάφου χειροτονῆσαι τὸν δῆμον ἤδη τοὺς ἐπιμελησομένους πέντε ἄνδρας ἐξ Ἀθηναίων* (Βίοι Φιλοσόφων 7.10-11). Αντιθέτως, το πρόσωπο και το κήρυγμα του Π. (στο οποίο επίσης η εγκράτεια με διαφορετικές βέβαια προϋποθέσεις και προοπτική διαδραματίζει σημαντικό ρόλο²⁴⁷) δεν βρήκε άμεση απήχηση στην Αθήνα, η οποία επί πέντε αιώνες ακόμη θα παραμείνει φιλοσοφικό κέντρο. Αυτό συνέβη διότι ο Π. ως Ομιλητής αλλά και ως παρουσία γενικότερα εκπροσωπούσε ένα εντελώς διαφορετικό ήθος από το ιδεώδες των ελληνορωμαϊκών χρόνων, όπως αυτό αποτυπώνεται διαχρονικά στους Αριστοτέλη

245. Βλ. Κλήμ., *Στρωμ.* 2.20.121.

246. Πρβλ. Eckey, *Apostelgeschichte*, 397, υποσ. 795.

247. Πρ. 24, 25· Α' Κορ. 9, 25· Γαλ. 5, 23.

(*Ηθικά* 1.4.7· *Ρητορ.* 2.1.5), Κικέρωνα (*De inventione* 2.159) και Κοϊντιλιανό (*Institutio Oratoria* 12.2.1) και συμπυκνώνεται στον όρο *ευδαιμονία*. Ενώ στον εθνικό κόσμο ιεραρχικά δινόταν έμφαση στη σοφία, στην αρετή και στη δικαιοσύνη, ο Π. επαγγελλόταν την εν Πνεύματι συσσωμάτωση με ένα θεανδρικό Πρόσωπο *κατά κόσμον* αγενές, τον Χριστό, το σταυρικό πάθος χάριν του άλλου, την Ανάσταση και τέλος την Κρίση σε Ημέρα ορισμένη από τον Θεό. Γι' αυτό και εντέλει αντιμετώπιστηκε παρόμοια όπως ο Κυνικός Μενέδημος για τον οποίο αναφέρονται τα εξής: *Μενέδημος Κωλώτου τοῦ Λαμψακηνοῦ μαθητής. οὗτος, καθά φησιν Ἰππόβοτος, εἰς τοσοῦτον τερατείας ἤλασεν ὥστε Ἐρινύος ἀναλαβὼν σχῆμα περιήει, λέγων ἐπίσκοπος ἀφίχθαι ἐξ ἄδου τῶν ἀμαρτανομένων, ὅπως πάλιν κατιῶν ταῦτα ἀπαγγέλλοι τοῖς ἐκεῖ δαίμοσιν. ἦν δὲ αὐτῷ ἡ ἐσθῆς αὐτῆ· χιτῶν φοιὸς ποδήρης, περὶ αὐτῷ ζώνη φοινικῆ, πῖλος Ἀρκαδικὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων ἐνυφασμένα τὰ δώδεκα στοιχεῖα, ἐμβάτια τραγικοῖ, πώγων ὑπερμεγέθης, ράβδος ἐν τῇ χειρὶ μειλίμη (Διογ. 6.102).*

Η προαναφερθείσα προσπάθεια του Λουκά κορυφώνεται στην υπό εξέταση περικοπή, όπου αυτός σκοπίμως παραλληλίζει σημειολογικά τον Π. με τον «άγιο» των ελληνιστικών χρόνων Σωκράτη (Πλάτων *Απολ.* 1.17c· 17.30b· *Διογ.* 2.21). Σύμφωνα με τον Κ.Ο. Sandnes²⁴⁸, (α) όπως ο «πρωτομάρτυς» των Ελλήνων καθημερινά επισκεπτόταν δημόσιους και αθλητικούς χώρους και μάλιστα την αγορά προκειμένου να «ταράξει» συνειδήσεις και να εκμαιεύσει την αλήθεια (*Ξενοφ., Απομν.* 1.1.10) έτσι ενεργεί και ο Π. Και ο Πλάτων και ο Λουκάς χρησιμοποιούν το ρ. *έντυγχάνω*. (β) Ο Σωκράτης προτιμούσε το διάλογο (*Διογ.* 2.20-22). Το ρ. *διαλέγομαι* επίσης χρησιμοποιείται στις Πρ. αποκλειστικά για τον Π. (17, 2. 17· 18, 4. 19· 19, 8-9· 20, 7.9· 24, 12. 25) και το κήρυγμά του στη Συναγωγή αλλά και στην Αγορά, όπου ο Απόστολος των Εθνών δεν *καταγγέλλει* μόνο το λόγο, αλλά συν-ομιλεί με τους *παρτυγχάνοντες* (πρβλ. Πρ. 19, 9). (γ) Ο Σωκράτης καταδικάστηκε για εισαγωγή *καινών δαιμονίων και διαφθορά των νέων* (Πλάτων, *Ευθύφρων ή περί του Οσίου*· *Ξενοφ., Απομν.* 1.1.1· *Φιλόστρ., Απολλώνιος* 7.11). Παρομοίως, ο Π. *εισφέρει* καινά στα ότα των ακουόντων (πρβλ. *Ιουστ. Α' Απολ.* 1.4· *Β' Απολ.* 10.5: *καινά δαιμόνια εισφέρειν*)²⁴⁹. Ως *ξένα δαιμόνια* θεωρούνται από τους φι-

248. «Paul and Socrates, The Aim of Paul's Areopagus Speech», *JSNTS* 50 (1990) 13-26, εδώ 21-22. Τη σχέση του Π. με τον Σωκράτη επισημαίνουν οι Pesch, *Apostelgeschichte II* 134· Roloff, *Apostelgeschichte*, 257. Ο τελευταίος βέβαια επισημαίνει ότι ο Σωκράτης κατηγορήθηκε για την εισαγωγή καινών και όχι ξένων δαιμονίων.

249. Σύμφωνα με τον Ιουστίνο (*Β' Απολ.* 10.4-8) και ο Σωκράτης δίδαξε τον άγνωστο

λοσόφους ο Ιησούς και η Ανάσταση, που συνιστούν τον πυρήνα του κηρύγματος του Αποστόλου των Εθνών.²⁵⁰ (δ) Αλλά και ο κεκρυμμένος προοδευτικός τρόπος κηρύγματος του Ιησού και της ανάστασης (στοιχεία τα οποία έντεχνα αναδύονται στον Επίλογο της Ομιλίας) από τον Π. στον Άρειο Πάγο, παρομοιάζει με την τακτική του Σωκράτη (*insinuatō*). Είναι γνωστό ότι ο τελευταίος προσπαθούσε με ερωτήσεις να προβληματίσει το συνομιλητή του για τις «παγιωμένες» αντιλήψεις του κι έτσι να τον οδηγήσει στην απορία και την αναζήτηση της αλήθειας, η οποία όμως θηρεύεται ερωτικά διά του ανθρωπίνου λόγου εντός αυτού (Ξενοφών, *Απομνημ.* 4.2). (ε) Ως σημείο αφετηρίας του διαλόγου και των δύο χρησιμοποιείται η αγνωσία του ανθρώπου, η οποία στην περίπτωση του Σωκράτη εκφράζεται με το *ἐν οἴδᾳ ὅτι οὐδὲν οἶδα*, και στην περίπτωση του Π. με το βωμό του Αγνώστου Θεού.

Η παραλληλότητα του Σωκράτη με τον Π. αποσκοπεί στα εξής στοιχεία: (α) Ο ιατρός Λουκάς θέλει να εξάρει το γεγονός ότι η *μελέτη/άσκηση θανάτου* του μεγάλου φιλοσόφου, η οποία συνδέεται με τη σχέση σώματος και ψυχής και αποσκοπεί στην υπέρβαση των φυσικών νόμων της «βαρύτητας» και των αισθήσεων, τελειώνεται με το κήρυγμα της ανάστασης εκ των νεκρών του Π. Η ανάσταση είναι ένα ιστορικό γεγονός που συνδέεται με το συγκεκριμένο πρόσωπο Ιησούς, ο οποίος με αυτό τον τρόπο υπερβαίνει άπαξ διαπαντός την

Θεό: και οἱ προγεγεννημένοι τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον λόγῳ πειραθέντες τὰ πράγματα θεωρησαὶ καὶ ἐλέγξαι, ὡς ἀσεβεῖς καὶ περιέργοι εἰς δικαστήρια ἤχθησαν. ὁ πάντων δὲ αὐτῶν εὐτονώτερος πρὸς τοῦτο γενόμενος Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη· καὶ γὰρ ἔφασαν «αὐτὸν καινὰ δαιμόνια εἰσφέρειν, καὶ οὐδὲν ἢ πόλις νομίζει θεοῦς μὴ ἠγεῖσθαι αὐτόν». ὁ δὲ δαίμονας μὲν τοὺς φαύλους καὶ τοὺς πράξαντας ἅ ἔφασαν οἱ ποιηταί, ἐκβαλὼν τῆς πολιτείας καὶ Ὀμηρον καὶ τοὺς ἄλλους ποιητάς, παραιτεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδαξε, πρὸς θεοῦ δὲ τοῦ ἀγνώστου αὐτοῖς διὰ λόγου ζητήσεως ἐπίγνωσιν προὔτρέπετο, εἰπὼν· Τὸν δὲ πατέρα καὶ δημιουργὸν πάντων οὐθ' εὐρεῖν ῥάδιον, οὐθ' εὐρόντα εἰς πάντας εἰπεῖν ἀσφαλές. ἃ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἔπραξε. Σωκράτει μὲν γὰρ οὐδεὶς ἐπέισθη ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος ἀποθνήσκειν· Χριστῷ δέ, τῷ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι (Λόγος γὰρ ἦν καὶ ἔστιν ὁ ἐν παντὶ ὢν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπὼν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι καὶ δι' ἑαυτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα), οὐ φιλόσοφοι οὐδὲ φιλόλογοι μόνον ἐπέισθησαν, ἀλλὰ καὶ χειροτέχνη καὶ παντελῶς ἰδιῶται, καὶ δόξης καὶ φόβου καὶ θανάτου καταφρονήσαντες· ἐπειδὴ δυνάμεις ἐστί τοῦ ἀρρήτου Πατρὸς καὶ οὐχὶ ἀνθρωπείου λόγου κατασκευή. Σύμφωνα με τον Hänchen, *Apostelgeschichte*, 23 (Eckey, *Apostelgeschichte*, 397, υποσ. 796), ἴσως ο Ιουστίνος ἔχει κατὰ νου την αρεοπαγιτική Ομιλία. Αντίθετα, ο Barrett (*Acts* I 42) υποστηρίζει δικαίως ότι σε αυτό το κείμενο για τον άγνωστο Θεό δεν ομιλεί ο Π. αλλά ο Σωκράτης, ο οποίος και συγκρίνεται με τον Ιησού.

250. Ο Διογένης 2.40 χρησιμοποιεί το *εισηγέομαι* και ο Φιλόστρατος, *Απολλώνιος* 7.11· 8.7 το *άγω, εισάγω*.

αδυσώπητη κυριαρχία της φύσης και του μύθου επί του ανθρώπου. Απαντά έτσι ο Π. στη βαθύτερη αναζήτηση της φιλοσοφίας, η οποία στις μέρες του είχε εκφυλιστεί στην εκφορά και ακρόαση απλώς καινών-κενών λόγων. (β) Υπό αυτή την έποψη, όπως η παρουσία και κυρίως ο θάνατος του Σωκράτη σηματοδότησαν μία νέα σελίδα στην ιστορία της σκέψης, έτσι και η ανάσταση του Ιησού και το κήρυγμα του Π. στην Αθήνα εισάγει την Οικουμένη σε μία καινή εποχή. (γ) Και αυτό παρότι και οι δύο μορφές προσκρούουν στην άγνοια των συνομιλητών τους που σφετερίζονταν για τον εαυτό τους την κατοχή της γνώσης-σοφίας. Ο Σωκράτης αντιπαρατίθεται στους Σοφιστές και ο Π. στους επιγόνους του Σωκράτη, οι οποίοι, όπως προαναφέρθηκε, αναζητούν απλώς το καινό και όχι την αρχή, την ουσία και το τέλος των όντων. Θεωρούν έτσι τον Ιησού και την Ανάσταση ως καινά δαιμόνια και όχι ως *την οδό* που δίνει απάντηση στα βαθιά ερωτήματα και ηθικά διλήμματα που γεννά στην ύπαρξη η παρουσία του θανάτου εντός της ζωής. (δ) Φυσικά ο Λουκάς δεν παρουσιάζει τον Π. να απολογείται και να καταδικάζεται, καθώς ο απόστολος είναι υπηρέτης του Λόγου –του Ιησού– και καταγγελεύς του θανάτου και της αναστάσεως Εκείνου. Ο ίδιος άνδρας, *υπερορώντας* (παραβλέποντας) τα χρόνια της άγνοιας, θα κρίνει την Οικουμένη.

Πρέπει, όμως, να επισημανθούν και οι εξής διαφορές: (α) Ο Π. σε αντίθεση με τον Σ. προβάλλεται από τον Λουκά να μην παραμένει εγκλωβισμένος σε μία πόλη, αλλά χάριν του Ευαγγελίου να πορεύεται κατά μήκος του δακτυλίου της ανατολικής Μεσογείου και να ιδρύει κοινότητες με πυρήνα τον οίκο και ειδικότερα ένα ευχαριστιακό «συμπόσιο». (β) Ο Απόστολος των Εθνών δεν υπακούει σε κάποιο «εσωτερικό» δαιμόνιο, αλλά στον αναστημένο Ιησού, ο οποίος και τον προσκάλεσε σ' αυτό το έργο μέσω αποκάλυψης. Κατευθύνεται, επίσης, η πορεία του από το Άγ. Πνεύμα, το οποίο λειτουργεί ως Πρόσωπο και διαφοροποιείται από το απρόσωπο πνεύμα των Στωικών που συνέχει το Σύμπαν. (γ) Αυτό σημαίνει ότι η αλήθεια για τον Π. δεν ανακαλύπτεται/ εκμαιεύεται με τον ανθρώπινο λόγο, αλλά αποκαλύπτεται αφού αφορά σε συγκεκριμένο Πρόσωπο, το οποίο νικά τον θάνατο με την Ανάστασή Του και συνιστά συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός που συνέβη εντός χρόνου και τόπου²⁵¹. (δ) Το συγκεκριμένο στοιχείο συνιστά παραδοξότητα για την ελληνική φιλοσοφική σκέψη. Ο Π. οδηγείται έτσι στον Άρειο Πάγο επειδή

251. Δεν παραδίδεται έτσι από τον Λουκά ο διάλογος του Π. με συνομιλητές στην Αθήνα (όπως αυτούς που παραδίδει ο Πλάτων για τον Σωκράτη) αλλά μόνον η Ομιλία του ενώπιον του ανωτάτου Δικαστηρίου.

εισάγει ξένα (όχι καινά) δαιμόνια. Δεν άγεται εκεί προκειμένου να δικαστεί και να απολογηθεί, αλλά για να επεξηγήσει το Κήρυγμά του. (ε) Ο Π. επί του Αρείου Πάγου, σε αντίθεση προς τον Σ., ο οποίος συμμετείχε στη λατρεία της πόλεως, ασκεί αμείλικτη κριτική σε όλες τις εκφράσεις της ανθρώπινης θρησκείας/λατρείας (ναοί-ιερείς-θυσίες-αγάλματα), θεωρώντας όλη την εποχή προ Χριστού (άρα και αυτή του Σωκράτη και των διάσημων διαδόχων του, Πλάτωνα και Αριστοτέλη) ως χρόνους άγνοιας. (στ) Στο τέλος ο «περεγρίνος» απόστολος παρά την κριτική που διατυπώνει, δεν καταδικάζεται αλλά εισπράττει το χλευασμό ή την αδιαφορία. Σε αντίθεση βέβαια προς τον Σωκράτη (του οποίου ο θάνατος συνοδεύτηκε από τη δημιουργία δέκα σχολών), ο χωρισμός του από την Αθήνα δεν συνοδεύεται από τη δημιουργία εκεί κάποιας «σχολής», κατ' Οίκον Εκκλησίας, η οποία να προκαλέσει κατόπιν κάποια αλληλογραφία μαζί του²⁵².

Με τον παραλληλισμό Π. και Σωκράτη έμμεσα ισχυροποιείται και η συνείδηση των χριστιανών ακροατών σχετικά με την *ασφάλεια των λόγων* που έχουν κατηχηθεί, οι οποίοι δεν συνιστούν δεισιδαιμονία αλλά διδασκαλία που ικανοποιεί και ταυτόχρονα υπερβαίνει την αναζήτηση των πιο γόνιμων πνευμάτων της Ιστορίας. Επιπλέον εμπλουτίζεται η επιχειρηματολογία των ακροατών απέναντι σ' αυτούς που τους κατηγορούσαν για *αθεΐα*, επειδή ο Χριστιανισμός ως εμπειρία προσωπική και συνάμα κοινοτική αμφισβητούσε τους πατροπαράδοτους θεσμούς της θρησκείας (ναούς, ιερατείο, αγάλματα).

252. Ο Χριστιανισμός θα αργήσει να επικρατήσει στην Αθήνα. Πέντε αιώνες μετά το κήρυγμα του Π. (529 μ.Χ.) με διάταγμα του Ιουστινιανού αναστέλλεται ή υπόκειται σε ειδικούς περιορισμούς η λειτουργία της Πλατωνικής Ακαδημίας στην Αθήνα. Τελευταίος σχολάρχης της ήταν ο νεοπλατωνικός Δαμάσκιος.

ΣΤ. ΚΟΡΙΝΘΟΣ²⁵³

I. ΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

ΚΕΦ. 18

¹ Μετά ταῦτα χωρισθεῖς ἐκ τῶν Ἀθηναίων ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

² Καὶ εὐρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει προσφάτως ἐλληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ῥώμης²⁵⁴, προσῆλθεν αὐτοῖς

¹ Μετά απ' αυτά ο Παύλος αποχωρίστηκε την Αθήνα και πήγε στην Κόρινθο.

² Εκεί αφού βρήκε κάποιον Ιουδαίο ονομαζόμενο Ακύλα, Πόντιο στην καταγωγή που είχε έλθει προσφάτως από την Ιταλία μαζί με την Πρίσκιλλα τη γυναίκα του, αφού ο Κλαύδιος είχε διατάξει ν' αναχωρήσουν από τη Ρώμη όλοι οι Ιουδαίοι, προσήλθε σ' αυτούς,

253. Σχετική βιβλιογραφία: Τ. Γριτσοπούλου, *Εκκλησιαστική Ιστορία και χριστιανικά μνημεία Κορινθίας*, Αθήναι 1973. D.N. Schowalter, S.J. Friesen, *Urban Religion in Roman Corinth. Interdisciplinary Approaches*, Harvard 2005. J. Fotopoulos, *Τα Θυσιαστήρια Δείπνα στη Ρωμαϊκή Κόρινθο*, Μτφρ. Μ. Γκουτζιούδη, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006. Σ. Παπαδόπουλος, Κ. Μπελέζος, Σ. Δεσπότης, Χ. Καρακόλης (επιμ.), *Απ. Παύλος και Κόρινθος. 1950 Έτη από την Αφιξή του. Πρακτικά Α' Παγκόσμιου Συνέδριου, Κόρινθος 2008* (Α'+Β' τόμος) Αθήνα: Ψυχογιός 2009. Steven Friesen, Dan Schowalter, and James Walters (επιμ.), *Corinth in Context. Comparative Studies on Religion and Society*, Brill 2010. Διαδικτυακοί τόποι: στην ιστοσελίδα <http://www.korinthorama.gr> παρέχεται η δυνατότητα να επισκεφθεί κάποιος εικονικά την Αρχαία Κόρινθο. Πρβλ. <http://www.korinthos.gr/cult-ancient-corinth.php>. Για την πρόοδο των ανασκαφών στο χώρο και το σχετικό περιοδικό *ΕΣΠΕΡΙΑ* μπορεί κάποιος να πληροφορηθεί στην ιστοσελίδα της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και ειδικότερα <http://www.hesperiaonline.org/> (Corinth Excavations Digital Resources). Επίσης στο Google Books και δίνοντας ως subject: «corinth (greece)» inpublisher:ascsa μπορεί ο εν-διαφερόμενος να ανακαλύψει αρκετά βιβλία για την αρχαία Κόρινθο.

254. D: *Οἱ καὶ κατώκησαν εἰς τὴν Ἀχαΐαν.*

³ και διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι ἔμενεν παρ' αὐτοῖς, καὶ ἠργάζετο²⁵⁵. ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τῆ τέχνη.

³ και επειδή ασκούσαν την ίδια τέχνη, ἔμεινε κοντά τους και εργαζόταν. Διότι ἦταν σκηνοποιοί στην τέχνη.

II. ΚΗΡΥΓΜΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ

⁴ Διελέγετο δὲ ἐν τῇ Συναγωγῇ κατὰ πᾶν Σάββατον ἔπειθὲν τε Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας²⁵⁶.

⁴ Διαλεγόταν δε στη Συναγωγή κάθε Σάββατο και ἔπειθε Ἰουδαίους και Ἕλληνες.

⁵ Ὡς δὲ κατῆλθον²⁵⁷ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὃ τε Σιλᾶς και ὁ Τιμόθεος, συνέιχεται τῷ λόγῳ²⁵⁸ ὁ Παῦλος διαμαρτυρούμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

⁵ Καθὼς δε κατέβηκαν ἀπ' τη Μακεδονία ο Σίλας και ο Τιμόθεος, περισσότερο ἐπιδόθηκε στο λόγο ο Παῦλος διακηρύττοντας στους Ἰουδαίους ὅτι ο Μεσσίας εἶναι ο Ἰησοῦς.

⁶ Ἀντιτασσομένων²⁵⁹ δὲ αὐτῶν και βλασφημούντων ἐκτιναζάμενος τὰ ἱμάτια εἶπεν πρὸς αὐτούς·
τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

⁶ Επειδὴ δε ἀντιδρούσαν και ὕβριζαν, ἀφοῦ τίναξε τη σκόνη ἀπὸ τα ἐνδύματά του τους εἶπε: «Το αἷμα σας στα κεφάλια σας. Εγὼ εἶμαι καθαρὸς (ἀνεύθυνος). Ἀπὸ τώρα και στο ἐξῆς στα ἔθνη θα πορευθῶ».

255. Σιναϊτικὸς ἠργάζοντο.

256. D: Εἰσπορευόμενος δὲ εἰς τὴν Συναγωγὴν κατὰ πᾶν Σάββατον διελέγετο και ἐντιθεὶς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ και ἔπειθεν οὐ μόνον Ἰουδαίους ἀλλὰ και Ἑλληνας.

257. D: Παρεγένοντο.

258. Εκκλ. κείμενο: τῷ πνεύματι.

259. D: Πολλοῦ δὲ λόγου γινομένου και Γραφῶν διερμηνευομένων.

III. ΑΛΛΑΓΗ «ΕΔΡΑΣ» ΚΑΙ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

- ⁷ Καὶ μεταβὰς²⁶⁰ ἐκεῖθεν εἰσῆλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Τίτιου [Τίτου] Ἰούστου σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ Συναγωγῇ.
- ⁸ Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσεν τῷ Κυρίῳ²⁶¹ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο²⁶².
- ⁹ Εἶπεν δὲ ὁ Κύριος ἐν νυκτὶ δι' ὄραματος τῷ Παύλῳ·
μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσης,
- ¹⁰ *διότι Ἐγὼ εἶμι μετὰ σοῦ καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεται σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαὸς ἐστὶ μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.*
- ¹¹ Ἐκάθισεν δὲ ἐνιαυτὸν (ἕνα· Σιναϊτικός) καὶ μῆνας ἕξ διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

- ⁷ Καὶ αφού ἐφυγε ἀπ' ἐκεῖ, εἰσῆλθε στο σπίτι κάποιου, που ονομαζόταν Τίτιος Ιούστος και ἦταν θεοσεβῆς (προσήλυτος), του οποίου το σπίτι συνόρευε με τη Συναγωγή.
- ⁸ Ο Κρίσπος δε ο αρχισυνάγωγος πίστευσε στον Κύριο μαζί με ὅλη την οικογένειά του. Και πολλοὶ ἀπὸ τους Κορινθίους ἀκούοντας πίστευαν και βαπτίζονταν.
- ⁹ Εἶπε δε ο Κύριος κατὰ τη νύχτα διαμέσου ὀράματος στον Παῦλο: «Μη φοβάσαι! Αλλά κήρυττε και μη σιωπήσεις.
- ¹⁰ Διότι Εγὼ εἶμαι μαζί σου, και κανεῖς δεν θα σου επιτεθεῖ με ἀποτέλεσμα να σε κακοποιήσει. Διότι πολὺς λαὸς δικός μου εἶναι σ' αὐτὴ την πόλη».
- ¹¹ Ἔτσι κάθησε ἐκεῖ ἕνα ἔτος και ἕξι μῆνες, και δίδασκε σ' αὐτοὺς το λόγο του Θεοῦ.

IV. ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΩΝΑ

- ¹² Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπάτου ὄντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι

- ¹² Ὄταν δε ο Γαλλίων ἦταν ἀνθύπατος της Αχαΐας, ὅλοι μαζί οἱ Ἰουδαῖοι ὄρμησαν ἐναντίον του Παύλου και

260. D: Δὲ ἀπὸ Ἀκύλα.

261. D: Εἰς τὸν Κύριον.

262. D: Πιστεύοντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

- τῷ Παύλῳ²⁶³ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα
- ¹³ λέγοντες²⁶⁴ ὅτι *παρὰ τὸν Νόμον ἀναπείθει οὗτος τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.*
- ¹⁴ Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· *εἰ μὲν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥαδιούργημα πονηρόν, ὧ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἀνεσχόμεν ὑμῶν,*
- ¹⁵ *εἰ δὲ ζητήματά ἐστιν περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτῆς ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.*
- ¹⁶ Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.
- ¹⁷ Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες²⁶⁵ Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίῳ ἐμελεν.
- τον ἔσυραν στο δικαστικό βῆμα
- ¹³ λέγοντας: «Παρά το Νόμο πείθει αὐτός τους ανθρώπους να λατρεύουν τον Θεό».
- ¹⁴ Όταν δε ο Παῦλος ἐπρόκειτο να ἀνοίξει το στόμα του (για ν' ἀπολογηθεῖ), εἶπε ο Γαλλίων πρὸς τους Ἰουδαίους: «Ἄν μὲν ἐπρόκειτο, ὦ Ἰουδαῖοι, για κανένα ἀδίκημα ἢ κακούργημα πονηρό, εὐλόγως θα σας ἀνεχόμενα.
- ¹⁵ Ἐάν ὅμως εἶναι ζητήματα για λόγο και ὀνόματα και το Νόμο το δικό σας, ἐξετάστε το εσεῖς. Κριτῆς ἐγὼ τέτοιων πραγμάτων δεν θέλω να εἶμαι».
- ¹⁶ Καὶ τους ἀπήλασε ἀπὸ το βῆμα.
- ¹⁷ Τότε ἀφοῦ ἐπίασαν ὅλοι τον Σωσθένη τον ἀρχισυνάγωγο, τον κτυποῦσαν μπροστά ἀπὸ το δικαστικό βῆμα. Καὶ για τίποτε ἀπ' αὐτά δεν ἐμελλε τον Γαλλίωνα.

V. ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

- ¹⁸ Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἰκανὰς τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος ἐν Κεγχρεαῖς τὴν κεφαλὴν, εἶχεν γὰρ εὐχήν.
- ¹⁸ Ὁ δε Παῦλος, ἀφοῦ ἐμείνε ἀκόμη ἀρκετές μέρες κοντά στους ἀδελφούς, κι ἀφοῦ τους ἀποχαιρέτισε, ἀναχώρησε με πλοῖο για τη Συρία, και μαζί του η Πρίσκιλλα και ο Ἀκύλας, ἀφοῦ προηγουμένως ἔκανε κουρά της κεφαλῆς στις Κεγχρεές διότι εἶχε τάμα.

263. D: Καὶ συλλαλήσαντες μεθ' ἑαυτῶν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας.

264. D: Καταβοῶντες καὶ λέγοντες.

265. D: Οἱ Ἕλληνες.

I. ΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Σε αντίθεση προς τους Φιλίππους και τη Θεσσαλονίκη που είχαν μόλις τρεις αιώνες ιστορία, η Κόρινθος ήταν αρχαία δωρική αποικία²⁶⁶ γνωστή ήδη από τον 9ο αι. π.Χ.. Το «*Ελλάδος άστρον*», οφείλει την ακμή της στο γεγονός ότι συνιστά έναν πολλαπλό κόμβο²⁶⁷. Σύμφωνα με τον Γαλίτη²⁶⁸, το ισχυρότατο

266. Ιδρυτής της θεωρείται ο Αλήτης από τη γενιά του Ηρακλή. Ο ήρωας Κόρινθος ήταν γιος του Μαραθώνα και απόγονος του Ερμή. Ήδη βεβαίως το 1900 π.Χ. η παραλιακή Κόρινθος είχε επικοιστεί από Ίωνες και η νότια (Φενεός, Στυμφηλός) από Αρκάδες. Το 1500 π.Χ. εμφανίζονται Αχαιοί και δημιουργούνται μυκηναϊκά κέντρα. Οι Δωριείς εισέβαλαν το 1200 π.Χ. Το 747 π.Χ. την εξουσία ανέλαβε η ισχυρή οικογένεια των Βακχιάδων ή Ηρακλειδών.

267. Έτσι τιτλοφορείται άρθρο του Μικρογιαννάκη στο Παπαδόπουλος, *Απ. Παύλος και Κόρινθος*, Α' 75-79.

268. Η Κόρινθος την εποχή του Παύλου, *Απ. Παύλος και Κόρινθος*, Παπαδόπουλος, Α' 65-74, 66 κε. Σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή, «το όνομα Κόρινθος είναι προελληνικό. Η πρώτη κατοίκηση στην περιοχή έγινε 5.000 χρόνια π.Χ. ενώ ήδη στους προϊστορικούς χρόνους ανθούσε βιοτεχνία κεραμοπλαστικής («εφυραϊκά αγγεία», κύλικες από γλομό κορινθιακό πηλό). Στον Όμηρο αναφέρεται ως *Εφύρα* (= φυλάκιο, παρατηρητήριο) στην ιωνική διάλεκτο Εφύρη (*Ιλιάς* F 152. 210), από τό όνομα της πρώτης κατοίκου, θυγατέρας του Ωκεανού. Ο συνοικισμός ήταν στη θέση Κοράκου κοντά στο Λέχαιο. Άλλα ονόματά της, τα Επόπη και Ηλιούπολις (Ηλιού πόλις). Κατά τη μυθολογία ο Ήλιος και ο Ποσειδών φιλονίκησαν για την κατοχή της πόλης, τελικά όμως συμβιβάστηκαν, αφού έλαβε ο Ποσειδών τον Ισθμό και ο Ήλιος τον Ακροκόρινθο. Από τον Ήλιο κατήγετο ο Μαραθών, ο πατέρας του Σικυώνα και του Κορίνθου, του πρώτου βασιλιά, ο οποίος έδωσε το όνομά του στην πόλη. Τον Κόρινθο διεδέχθη η Μήδεια, και αυτήν ο Σίσυφος» (σελ. 65). Σημειωτέον ότι το 704 π.Χ. ο Αμεινοκλής κατά διαταγή των Κορινθίων κατασκευάζει τις πρώτες τριήρεις (που το 660 π.Χ. διεξήγαγαν την *παλαιάτη* ναυμαχία μεταξύ ελληνικών πόλεων δηλ. της Κορίνθου και της Κέρκυρας) και την ίδια εποχή τα κορινθιακά κεραμικά εργαστήρια υιοθετούν μια νέα τεχνική διακόσμησης των αγγείων, τη μελανόμορφη, που φέρνει επανάσταση στην τέχνη. Βλ. Α. Γιώτα, *Κορινθία: Φυσικό Περιβάλλον, ιστορία, μνημεία, οικολογικές και πολιτιστικές διαδρομές*, Κόρινθος: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας 2005, 48. Το εμπόριο των αγγείων (όπως του αρύβαλλου = μικρό αγγείο με σφαιρικό σώμα και στενό λαιμό όπου έβαζαν λάδι με το οποίο αλείφονταν οι αθλητές), μπρούτζινων καθρεφτών και όπλων, αλλά και των μάλλινων χαλιών, των λίθινων ψαλιδιών, των ξύλινων κατασκευών, του λαδιού και των μύρων οδήγησε τους Κορίνθιους στο εποικισμό καταρχάς στην Κέρκυρα και τις Συρακούσες (8ος αι. π.Χ.) και κατόπιν στην Επίδαμνο, Αμβρακία και Ποτιδαια βορειοανατολικά της Ελλάδος. Η ακμή της φθάνει στο ζενίθ μετά τους απογόνους του Ηρακλή, τους Βακχιάδες, με τον Κύψελο (620-590 π.Χ.) και το γιο του τύραννο Περιάνδρο (590-550 π.Χ.), ο οποίος και συγκαταλέγεται στους επτά σοφούς ένεκα των μέτρων στο εσωτερικό της πόλης εναντίον της πολυτέλειας των ευγενών και της πώλησης σκλάβων, αλλά και της ανάπτυξης των εξωτερικών σχέσεων με τη Μίλητο, τους Δελφούς και την Ολυμπία. Κατόπιν επισκιάζεται από τις «Μεγ. Δυνάμεις», την Αθήνα και τη Σπάρτη, για να βιώσει τη β' ακμή της την περίοδο 350-250 π.Χ. όταν και ο πληθυσμός της φθάνει στους 40.000-50.000 κατοίκους. Σε αντίθεση προς την Αθήνα, η Κόρινθος δεν είχε παράδοση στους δημοκρατικούς θεσμούς. Βλ. Elliger, *Unterwegs in Griechenland*, 192-3.

φρούριο του Ακροκορίνθου και η θέση της παρά τον Ισθμό, όπου κατέληγαν όλοι οι δρόμοι από και προς την Πελοπόννησο την «ακρόπολη πάσης γης» κατά μία ρήση του μαντείου των Δελφών, της επέτρεψε από πολύ ενωρίς να ελέγχει το διαμετακομιστικό εμπόριο και τη διακίνηση αγαθών από *Βορρά προς Νότον*. Στο τείχος του Ισθμού 400 μόνον άνδρες μπορούσαν να αναχαιτίσουν οποιαδήποτε επιδρομή και να προστατεύσουν έτσι ολόκληρη την Πελοπόννησο από επιθέσεις από ξηράς²⁶⁹. Επιπλέον η θέση της μεταξύ δύο θαλασσών (για την οποία πήρε το όνομα «διθάλασσος ή αμφιθάλασσος») και δύο επίνεια, το δυτικό, το Λέχαιο στον Κορινθιακό κόλπο (τρία χιλιόμετρα βορείως της πόλεως) και τις Κεγχρεές στα νοτιοανατολικά στο Σαρωνικό (περίπου επτά χιλιόμετρα) της χάρισε τον έλεγχο του εμπορίου από Ανατολή προς τη Δύση και το αντίθετο. Σημειωτέον ότι μέσω της διόλκου, που πολύ νωρίς κατασκευάστηκε, μεταφέρονταν σε έναν πλακόστρωτο δρόμο, τα πλοία και τα φορτία τους στην απέναντι θάλασσα. Έτσι απέφευγαν τον περίπλοκο της Πελοποννήσου, για την εξαιρετική επικινδυνότητα του οποίου ομιλεί ήδη ο Όμηρος (Οδ. Ι 79 -83. Γ 286 -299), καθώς και ο Στράβων, με τη γνωστή παροιμιώδη φράση του: «*Μαλέαν δέ κάμψας, ἐπιλάθου τῶν οἴκαδε*» (8.6.20). Ο Νέρων ήταν ο πρώτος που επεχείρησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του να κατασκευάσει το γνωστό κανάλι αλλά οι εργασίες μετά το θάνατό του σταμάτησαν. Οι αποικίες της είναι σε επίκαιρα σημεία του Αιγαίου και ιδίως στο Ιόνιο (με την Κέρκυρα σε περίοπτη θέση) και τις Συρακούσες στην Ιταλία, διατηρώντας δεσποζουσα θέση στο δίκτυό της. Κατά τα Μηδικά και τη μεγάλη εξ Ανατολής απειλή της Ελλάδος η Κόρινθος απέβη το κέντρο πανελληνίου Συνεδρίου.

Η προνομιακή θέση της Κορίνθου αλλά και ο φυσικός της πλούτος (πλούσια νερά λόγω του ποταμού Ασωπού και πολλών καρστικών πηγών όπως της Στυμφαλίας, ασβεστόλιθος κατάλληλος για επεξεργασία, πηλός κ.ά.) την κατέστησαν «ἀφνειόν» (= πλούσια, *Ιλιάς Β 570*), «εὐδαίμονα», «καλή» και «ὀλβία». Το 146 π.Χ. ο Ρωμαίος ύπατος Λεύκιος Μόμμιος κατέσκαψε την πόλη που είχε γίνει έδρα της Αχαϊκής Συμπολιτείας, λαμβάνοντας εκδίκηση, ως απόγονος του Αινεία, για την άλωση και καταστροφή της Τροίας. 102 χρόνια αργότερα την ξανάκτισε ο Ιούλιος Καίσαρας με την ονομασία *Colonia Laus Iulia Corinthiensis*, εποίκωντας τη με περίπου 16.000 άποικους. Η καθιέρωση μάλιστα της πόλης ως ρωμαϊκής αποικίας (όπως ακριβώς και της

269. Επιπλέον στρατηγικής σημασίας ήταν και ο Ακροκόρινθος για τον έλεγχο της επικοινωνίας της Ελλάδος με τη λοιπή Ελλάδα.

Καρθαγένης, της πρώην αποικίας της Κορίνθου) πραγματοποιήθηκε το ίδιο έτος με τη δολοφονία του Καίσαρα (Μάρτιος 44 π.Χ.). Σχεδιάζε μήπως ο Ιούλιος να ιδρύσει ένα μεγάλο κέντρο μεταξύ Αλεξανδρείας και Ρώμης που να συνάπτει Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο;²⁷⁰ Η πόλη που φύτρωσε σε *ελληνικό περιβάλλον* ανέκτησε γρήγορα την προηγούμενη αίγλη της και έγινε το σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο της Ελλάδος ένεκα της στρατηγικής της σημασίας στο χώρο της Μεσογείου. Το 29 π.Χ. αναγορεύτηκε πρωτεύουσα της Αχαΐας²⁷¹, η οποία περιελάμβανε την Πελοπόννησο και ήταν ρωμαϊκή επαρχία από το 21 π.Χ.

Από τα ρωμαϊκά έργα στη νέα Κόρινθο ξεχωρίζει η μετακατασκευή της *Οδού Λεχαιού*²⁷² σε *Cardo maximus* (boulevard, βουλεβάρτο = πλατιά λεωφόρος) με δώδεκα μέτρα πλάτος, κανάλια (για την εκροή των όμβριων υδάτων) και στοές στις δύο πλευρές της. Δυτικά υπήρχε το Ημικυκλικό Κτίριο (που οικοδομήθηκε πάνω στα ερείπια μιας τετράπλευρης αγοράς με καταστήματα) και η Βόρεια Στοά με την Πρόσοψη των Αιχμαλώτων από τη Φρυγία. Ανατολικά απαντούν τα μνημονεύμενα από τον Παυσανία λουτρά του Σπαρτιάτη Ευρυκλή (2ος αι. μ.Χ.), ο περίβολος του Απόλλωνα (πλακόστρωτη αυλή 35X25 μέτρα περιστοιχισμένη από τέσσερις ιωνικές στοές και βωμό προς τιμήν του θεού του ήλιου δυτικά), όπου εάν αυτός είχε λάβει την τελική του μορφή το πρώτο ήμισυ του 1ου αι. μ.Χ.,²⁷³ βρισκόταν και το γνωστό από την Α΄ Κορ. 10, 25-26 *μάκελον* (η κρεαταγορά που «τροφοδοτούνταν»

270. Το ερώτημα διατυπώνει ο Μικρογιαννάκης, *ό.π.*, 78.

271. Ο Τιβέριος την έθεσε υπό τον άμεσο αυτοκρατορικό του έλεγχο, ενώ το 44 μ.Χ. ο Κλαύδιος την έθεσε και πάλι υπό τη δικαιοδοσία της Συγκλήτου.

272. Σχετικά με το Λέχαιο το Λιμενοσκόπιο http://www.limenoscope.ntua.gr/show_port.cgi?lan=el&id=60 αναφέρει τα εξής: «Τα πρώτα λιμενικά έργα στο Λέχαιο αποδίδονται στον τύραννο Περίανδρο (6ος αι. π.Χ.), ενώ τα ορατά κατάλοιπα, οι επιγραφικές μαρτυρίες και η κεραμική που εντοπίζεται στο χώρο του λιμένα μαρτυρούν διαμορφώσεις πιθανόν στην Ελληνιστική και ασφαλώς στη Ρωμαϊκή περίοδο. Οι εσωτερικές λεκάνες του λιμένα του Λεχαιού, οι οποίες προέκυψαν από εκσκαφή της χέρσου, κατατάσσουν το έργο στο λιμενικό τύπο του “κώθωνα”. Ο συγκεκριμένος τύπος αποδίδεται στους Φοίνικες, οι οποίοι τον ανέπτυξαν κυρίως στις δυτικές αποικίες τους (Καρχηδόνα, Motya, Utica, Leptis Magna, κλπ.). Εντούτοις, ο λιμένας του Λεχαιού αποτελεί το πρωιμότερο απόλυτα βεβαιωμένο παράδειγμα του τύπου στην Ανατολική Μεσόγειο και μαζί με το λιμένα της Φαλάσσαρνας τα μοναδικά δύο παραδείγματα στον Αιγαιακό χώρο. Ο λιμένας ήταν σε χρήση από τον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ., τουλάχιστον, οπότε καταστρέφεται από σεισμό ή βασιλική του μάρτυρα Λεωνίδα, η οποία είχε οικοδομηθεί κοντά στη δυτική λεκάνη».

273. Αμφιβάλλει ο Elliger, *Unterwegs in Griechenland*, 200.

από τις θυσίες των πολλών ναών της Αγοράς και διέθετε και φρέσκα ψάρια στο κέντρο, το *Piscatorium*, αλλά και άλλου είδους τρόφιμα)²⁷⁴. Χαρακτηριστική είναι και η ανακατασκευή της παρακείμενης Πηγής της Πειρήνης (της Νύμφης, η οποία ένεκα του θρήνου για το γιο της Κεχρία που σκότωσε άθελά της η Άρτεμις μεταβλήθηκε σε πηγή)²⁷⁵, που έχει λάβει τη σημερινή της μορφή (έξι ανοίγματα που μοιάζουν σπηλιές) από τον σοφιστή Ηρώδη τον Αττικό. Στα έξι αψιδωτά ανοίγματα διακρίνονταν αγάλματα της οικογένειας του Ηρώδη. Ο επισκέπτης εισερχόταν στο κέντρο της πόλης μέσω των εντυπωσιακών Προπυλαίων (με κλίμακα και δύο επίπεδα) και της μαρμάρινης θριαμβευτικής Αψίδας όπου πάνω σε χάλκινα άρματα απεικονίζονταν ο Φαέθων και ο Ήλιος. Και το συγκρότημα των Προπυλαίων μάλλον όμως προέρχεται από τη μεταπαύλεια εποχή. Η Νότια Στοά με διπλή σειρά κιονοστοιχίας (δωρικής εξωτερικά και ιωνικής εσωτερικά) μήκους 165 μέτρων, ενώ αρχικά στέγαζε τριάντα τρεις ταβέρνες με δύο δωμάτια και υπνοδωμάτια στον πρώτο όροφο, μετατράπηκε σε κέντρο Διοίκησης (*Κουρία*-Δημαρχείο, Βουλευτήριο, Γραφείο του Αγωνοθέτη, Διοικητήριο του ανθυπάτου της Αχαΐας). Πίσω ακριβώς βρίσκεται η Νότια Βασιλική. Εκεί κατέληγε και ο δρόμος από το αρχαίο λιμάνι των *Κεγχρεών*.

Το Φόρουμ μέσω μιας σειράς κεντρικών καταστημάτων διαιρούνταν στο νότιο *forum civile* και στο βόρειο *forum vulgare*. Στο κέντρο αυτής της σειράς βρίσκεται το Βήμα. Ο δυτικός χώρος της Αγοράς ήταν αφιερωμένος στην καισαρολατρία. Στραμμένοι προς την ανατολή βρίσκονταν ο ναός Ε με τα κορινθιακά κιονόκρανα, αφιερωμένος μάλλον στην Οκταβία, αδελφή του Αυγούστου και σύζυγου του Αντωνίου (που απεικονιζόταν ένθρονη), και πάνω σε κρηπίδωμα (*podium*) τα μικρά τεμένη προς τιμήν του Απόλλωνα (με το επίθετο *Χαρίων*) προγεννήτορα του Αυγούστου και της Αφροδίτης/*Venus Victrix* (ναός F με την επιγραφή [V]ENERI), μητέρας της Κολωνίας και του ρωμαϊκού έθνους. Αλλά και ο ναός του προστάτη του εμπορίου Ερμή (D) συνδέεται με το γένος των Ιουλίων και τη Ρώμη, αφού με αυτόν ταυτίστηκε ο Οκταβιανός μετά

274. Fotopoulos, *Τα Θυσιαστήρια Δείπνα στη Ρωμαϊκή Κόρινθο*, 204-205. Τροφοδοτούσαν από το μεγάλο αριθμό ναών που βρισκόταν στην Αγορά.

275. Ο Ευριπίδης περιγράφει το πολυσύχναστο αυτό μέρος της πόλης στο *Μήδεια* 68-69. Η Πειρήνη ήταν διάσημη διότι εκεί ο Κορίνθιος Βελλεροφρών, εγγονός του μοναδικού ανθρώπου στη μυθολογία που ξεγέλασε δύο φορές το θάνατο, του Σίσυφου. Ο Βελλεροφρών που είχε σκοτώσει τη Χίμαιρα, τιθάσευσε το αθάνατο φτερωτό άλογο, τον Πήγασο με τη βοήθεια της Αθηνάς (Πίνδαρος, *Ολ.* 13. 65-67) και θέλησε με αυτό ν' ανέβει στον Όλυμπο για να συμβιώσει με τους θεούς. Γι' αυτό τιμωρήθηκε με τραγικό θάνατο.

το θρίαμβό του στο Άκτιο, ενώ ο Μάρκος Αντώνιος είχε προσεταιριστεί τον Βάκχο²⁷⁶ ο οποίος διέθετε ναό στη βόρεια πλευρά του Φόρουμ²⁷⁷. «Εικόνες» της αυτοκρατορικής οικογένειας βρίσκονταν και στην Ιούλια Βασιλική ανατολικά της Αγοράς (η οποία δεν γνωρίζουμε εάν είχε δικαστικές ή εμπορικές χρήσεις). Επίσης στη ρωμαϊκή Αγορά ξεχώριζαν τα ιερά προς τιμήν της Αθηνάς προστάτιδος των χειρωνάκτων, και της Τύχης/Fortuna (η οποία εικονιζόταν με το *corona muralis* [στεφάνι με απεικόνιση τείχους] Β' Κορ. 11, 30-33) που αποτρέπει τα ρίσκα που προκύπτουν από τις συναλλαγές. Στο βόρειο μέρος δεσπόζει ο επιβλητικός δωρικός «αρχαϊκός» ναός (6ος αι. π.Χ.) με τους μονολιθικούς κίονες πάνω σε βάση με τέσσερα σκαλοπάτια (και όχι με δύο όπως συνηθιζόταν) μάλλον προς τιμήν του Απόλλωνα, ο οποίος επιθεωρούσε την ελληνική Αγορά που προϋπήρχε της ρωμαϊκής βόρεια αυτού. Υπήρχε και ναός προς τιμήν του Ολυμπίου Διός νότια του Ασκληπιείου, στο αποκαλούμενο *Γυμνάσιο*, που πυρπολήθηκε το 398 π.Χ. Δυτικά της Αγοράς όπισθεν ακριβώς του ναού C της Ακράϊας Ήρας (όπου μεταφέρθηκε από το Ηραίο της Περαχώρας²⁷⁸) δέσποζε και η Κρήνη της Γλαύκης, που είχε νυμφευθεί ο Ιάσων αφού εξεδίωξε τη Μήδεια, η οποία και την ανάγκασε να πέσει στο νερό για να μην καεί από το γαμήλιο δώρο-μαγικό πέπλο που της πρόσφερε²⁷⁹.

276. Στην Κόρινθο ο Πausanίας άκουσε την ιστορία του Πενθέα που αναβίωνε με τα μυστήρια του Διονύσου (2.6).

277. Ο C *ὕπερ τῆς κρήνης τῆς Γλαύκης* ήταν της ακράϊας Ήρας και συνδεόταν με τον τάφο των παιδιών της Μήδειας, ενώ κατόπιν *ὕπερ τὸ θέατρον* ήταν το γυμνάσιο και ο ναός του Καπιτώλιου (Κορυφαίου) Δία. Ο K ήταν μάλλον αφιερωμένος στο *Πάνθεο* και ο G ναός στον *Κλάριο* Απόλλωνα.

278. Το συγκεκριμένο μνημείο αποτελεί το σημαντικότερο λείψανο του πρώιμου κορινθιακού πολιτισμού, καθώς η Περαία Χώρα (Περαχώρα) αποτελούσε ζωτικό τμήμα της κορινθιακής γης. Εικάζεται μάλιστα ότι υπήρχε σημαντική πόλη με το όνομα *Ηραίων*, όπως και πόλη με το όνομα *Οινόη*.

279. Τα παιδιά της Μήδειας μαζί με την Αθηνά Χαλινίτη λατρεύονταν δυτικά του θεάτρου. Η *πολυφάρμακος* σεληνιακή Μήδεια είχε μια ιδιαίτερη σχέση με την Κόρινθο. Βλ. το σχετικό αξιόλογο άρθρο του Γ. Μπάρτζη, «Μήδεια και Κόρινθος», www.akrokorinthos.com/.../013_MIDEIA%20KAI%20KARINTHOS.doc: «Οι πληροφορίες που καταγράφει ο περιηγητής Πausanίας, δεν ενοχοποιούν τη Μήδεια για την παιδοκτονία, αλλά τους κατοίκους της Κορίνθου, οι οποίοι, οργισμένοι εναντίον των δύο παιδιών που μετέφεραν στη Γλαύκη τα δώρα, ή και εναντίον των γονέων τους, της Μήδειας και του Ιάσωνα, λιθοβόλησαν τον Μέρμερο και τον Φέρη μέχρι θανάτου. Επειδή ο θάνατος των δύο παιδιών ήταν άδικος και απάνθρωπος, η θεά Ήρα που προστάτευε τον οικογενειακό βίο, και την οποία υπηρετούσε ως ιέρεια η Μήδεια, έστειλε τιμωρία στην Κόρινθο, να πεθαίνουν όλα τα νεογέννητα παιδιά. Για να απαλλαγούν από τη βαριά κατάρα οι Κορίνθιοι, καθιέρωσαν ετήσιες εξίλα-

Ο Χ. Καραγκούνης²⁸⁰ θεωρεί ως αβάσιμη την καθιερωμένη μέχρι σήμερα στην Έρευνα διάκριση μεταξύ ελληνικής και ρωμαϊκής Κορίνθου. Οφείλεται σε παρερμηνεία του Στράβωνα (*πολὸν δὲ χρόνον ἐρήμη μείνασα ἡ Κόρινθος ἀνελήφθη πάλιν ὑπὸ Καίσαρος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν εὐφυΐαν, ἐποίκουσ πέμψαντος τοῦ ἀπελευθερικοῦ γένους πλείστους*· 8.6.23.33-35) και του Παιουσανία (*Κόρινθον δὲ οἰκοῦσι Κορινθίων μὲν οὐδεὶς ἔτι τῶν ἀρχαίων, ἔποικοι δὲ ἀποσταλέντες ὑπὸ Ῥωμαίων*· *Κορινθία* 2.1.2). Οι 12.000-16.000 περίπου ἔποικοι, ὁμως, δεν ἦταν Ρωμαῖοι στο γένος. Προφανῶς οι κάτοικοι που εἶχαν διαφύγει ἀπὸ τὴν πολιορκία του Μόμμιου ὅταν οι συνθήκες βελτιώθηκαν ἐπέστρεψαν στην πόλη τους. Γι' αὐτὸ και τα ελληνικά μνημεῖα και οι παραδόσεις διαφυλάχθηκαν ἐνῶ ἀναβίωσε και η τέλεση των Ἰσθμίων. Παρότι ἀπὸ τις ἐπιγραφές που διασώθηκαν οι 128 εἶναι στα λατινικά και 29 στα ελληνικά, ἐντούτοις ἀφοροῦν σε δημόσια ἀξιώματα που ἦταν ὄντως στα χέρια των Ρωμαίων και δεν σχετίζονται τον καθημερινὸ Κορίνθιο.

Σ' αὐτὸ το σημεῖο πρέπει να τονισθεῖ το γεγονός ὅτι μᾶλλον εἶναι μῦθος η ἀπόλυτη καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ. ἀπὸ τον Μόμμιο. Ἀπὸ τα ἀρχαιολογικά ευρήματα (νομίσματα, ἀμφορεῖς) ἐξάγεται το γεγονός ὅτι η πόλις κατοικούνταν στο μεσοδιάστημα μέχρι το 44 π.Χ. Ο ἴδιος ο Κικέρων τὴν ἐπισκέφθηκε μεταξύ 79 και 77 π.Χ. (*Tusc.* 3.53). Και αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα φυσιολογικό ἐνεκα των δύο λιμένων και της διόλκου²⁸¹, της στρατηγικής της θέσης για το διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο (λαδιοῦ, ἀρωμάτων, σίτου), τὴ ναυσιπλοῖα

στήριες ἱεροπραξίες. Στο πλαίσιο των καθαρτήριων αὐτῶν τελετῶν φοροῦσαν μαύρα ρούχα στα μικρά παιδιά, ἔκοβαν τα μαλλιά τους και τα προσέφεραν ὡς θυσία στον τάφο των παιδιῶν της Μήδειας. Οι διακεκριμένες οἰκογένειες της Κορίνθου ἔπρεπε να στέλνουν στο ἱερό της Ἀκραιᾶς Ἡρας ἐπτά ἀγόρια και ἐπτά κορίτσια, να θητεύσουν ἐκεῖ για ἓνα χρόνο, με πένθιμη περιβολή και με κομμένα μαλλιά. Πάνω στον τάφο του Μέρμερου και του Φέρη, που ἦταν λίγο πιο πέρα ἀπὸ το Ὠδεῖο, ἔστησαν ὡς φόβητρο παράσταση της τρομερῆς Δειμῶς, μιας δύσμορφης γυναίκα που ἐνέπνεε φόβο (ο Δεῖμος –σερνική ἐκδοχή της Δειμῶς– ἦταν φοβερὴ μυθική μορφή, στη συνοδεία του Ἄρη, θεοῦ του πολέμου)».

280. «A House Church in Corinth? An Inquiry into the Structure of Early Corinthian Christianity», Παπαδόπουλος, *Ἀπ. Παῦλος και Κόρινθος*, Α' 365-417.

281. Στους χρόνους του Περιάνδρου κατασκευάστηκε λιθόστρωτος δρόμος (ἀπὸ κανονικούς πώρινους κυβόλιθους) ἀπὸ τὴν παραλία του Σχοινούντα (Καλαμάκι) ἔως το δυτικὸ πέρασ. Στη μέση υπάρχουν δύο βαθιές παράλληλες αὐλακίες που ἀπέχουν 1,5 μέτρο. Πάνω σε αὐτές κινούνταν οι τροχοὶ μεγάλης κατασκευῆς που μετέφερε το σκάφος και ονομαζόταν ὀλκός. Η πολὺ κουραστική διαδικασία χρησιμοποιούνταν μόνο για ελαφρά πλοῖα και κυρίως πολεμικά ὅταν υπήρχε μεγάλη ἀνάγκη. Ο Νέρων το 67 μ.Χ. ἐπιχείρησε τὴ διάνοιξη του χρησιμοποιώντας χιλιάδες ἐργάτες και προχωρώντας σε μήκος 3,3 χλμ. Οι πληροφορίες λήφθηκαν ἀπὸ το Ἀθανασούλη, *Κορινθία* 58. 62.

και την επικοινωνία της Ρώμης με τους λοιπούς λιμένες της Μεσογείου. Επιπλέον είναι φυσικό όταν η πόλη ξανακτίστηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα να έχει έντονη τη ρωμαϊκή σφραγίδα. Αυτό διαπιστώνεται στην προμνημονευθείσα κατασκευή και οργάνωση της ρωμαϊκής Αγοράς (του Φόρουμ). Από την άλλη πλευρά οι Ρωμαίοι σύμφωνα με την πάγια συνήθειά τους αναβίωσαν τοπικούς μύθους προκειμένου εκτός των άλλων να προπαγανδίσουν και να εδραιώσουν τη δική τους εξουσία στην περιοχή. Χαρακτηριστική είναι η καθιέρωση της καισαρολατρίας στους χώρους που μνημονεύθηκαν παραπάνω. Επίσης οι Πανελλήνιοι αγώνες, τα Ίσθμια,²⁸² που αναβίωσαν μάλλον το 40 ή 43 π.Χ. στο ελληνικό Γυμνάσιο πλησίον του Ασκληπιείου και του Θεάτρου (όπου πραγματοποιούνταν οι μουσικοί αγώνες), διοργανώνονταν από τον Αγωνοθέτη (που ήταν το ύψιστο αξίωμα που μπορούσε ν' αναλάβει κάποιος)²⁸³ μαζί με αντίστοιχες εκδηλώσεις προς τιμήν του Αυτοκράτορα, τα *Καισάρεια*. Ο «εξελληνισμός» της Κορίνθου εγκαινιάζεται μάλλον επί Κλαυδίου (όταν επισκέπτεται ο Π. την πόλη) και κορυφώνεται τον 2ο αι. μ.Χ. όταν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία βιώνεται η αναγέννηση του Ελληνισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Favorinus στον *Κορινθιακό* του (2ο αι. μ.Χ.) καυχάται για το γεγονός ότι δεν ομιλεί μόνον ελληνικά αλλά έχει υιοθετήσει και την γνώμην και την δίαιταν και τὸ σχῆμα τῶν Ἑλλήνων ενώ έχει ἀφελληνισθεῖ και ἡ πατρίς τῶν ἀκροατῶν του.

Σε κάθε περίπτωση μετά την εποίκιση της πόλης προέκυψε ένας κοσμοπολιτικός πληθυσμός, αφού και ένεκα του λιμένα συνέρρευσε σ' αυτήν ετε-

282. Αυτοί, οι μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες διασημότεροι ελληνικοί αγώνες, αρχικά ήταν νεκρική εορτή του Μελικέρτη Παλαίμονα και γιορτάζονταν προς τιμήν του Ποσειδώνα το μήνα Απρίλιο *διά τριετηρίδος*, ανά διετία. Ίσως ο Π. κατά τη δεκαεπτάμηνη παραμονή του στην Κόρινθο (51-2 μ.Χ.) είχε εμπειρία των αγώνων την άνοιξη του 51 μ.Χ., αφού μάλιστα οι σκηνές που κατασκεύαζε στο εργαστήρι του Ακύλα χρησίμευαν ως καταλύματα των επισκεπτών και θεατών. Στα Ίσθμια το στεφάνι της νίκης ήταν είτε από πεύκο, καθώς υπήρχε η παράδοση ότι το πτώμα του Παλαίμονα εκβράστηκε κοντά στο ιερό δέντρο της πιτύος, είτε από σέλινο, που χρησιμοποιούνταν στις νεκρικές τελετές. Σε αντίθεση προς αυτά, το στεφάνι της νίκης του πνευματικού αγώνα είναι άφθαρτο. Σ. Δεσπότη, «Παύλος και σωματική Γυμνασία», *Ανθρώπινο Πρόσωπο και Ήθος στην Καινή Διαθήκη. Η Κ.Α. στον 21ο αι. Τόμ. Β'*, Βιβλικές Μελέτες στη Βιβλική Ηθική, Αθήνα: Αθως 2008, 443-471. Σημειωτέον ότι στα ρωμαϊκά χρόνια αναβίωσε και ο θρήνος για το πτώμα του Μελικέρτη συνοδευόμενος από «μεγάλη είσοδο» σε υπόγεια αίθουσα που κτίστηκε από τους Ρωμαίους ως άδυτον ή τάφος (Αϊλ. Αριστείδης, *Ομ.* 46.40).

283. Άλλα αξιώματα ήταν αυτά των *duoviri* που επικουρούνταν από δύο *aediles*, που ήταν υπεύθυνοι για το εμπόριο και την οικονομία.

ρογενές πλήθος, Έλληνες και ξένοι (Αφρικανοί, Σύροι κι Εβραίοι) έμποροι, ναυτικοί και περιηγητές. Έτσι η πόλη της Κορίνθου, την οποία επισκέφτηκε ο Π., ήταν η πολυπληθέστερη πόλη της Ελλάδος (200.000 ελεύθεροι και 400.000 δούλοι). Το γεγονός ότι κατοικήθηκε από απελεύθερους, οι οποίοι χωρίς λαμπρή καταγωγή και παιδεία είχαν πλέον τη δυνατότητα να αποκτήσουν «όνομα» και κύρος, είχε ως συνέπεια την άνθηση του νεοπλουτισμού. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό της πόλης είναι ότι εύκολα μπορούσε κάποιος να υπερβεί τα στεγανά του κοινωνικού και οικονομικού status. Ήδη από την αρχαιότητα η Κόρινθος ήταν η μοναδική πόλη, η οποία δεν υποτιμούσε τους χειρώνακτες (Ηρόδοτος 2. 167), καθώς όπως ήδη διαπιστώθηκε η αίγλη της δεν στηριζόταν στους πολιτικούς της θεσμούς αλλά στη βιοτεχνία και το εμπόριο. Σχολιάζοντας ο Χ. Ατματζίδης²⁸⁴ την προτροπή του Π. στους σκλάβους *μᾶλλον χρῆσαι* ως κατάφαση στο δικαίωμα να αποκτήσουν την ελευθερία τους (7, 26-27), αλλά και την ύπαρξη μνημείου²⁸⁵ που έχει ανεγείρει στο δυτικό τέρμα του δρόμου (ο οποίος διέσχισε εγκάρσια τη ρωμαϊκή Αγορά και χρησιμοποιούνταν τα πρώτα χρόνια της επανίδρυσης για τους αθλητικούς αγώνες) ένας μάλλον απελεύθερος δούλος, ο Gn. (Gnaeus) Babbius Philinus με δικές του δαπάνες, σημειώνει σχετικά:

ήταν πιθανότατα ένας από τους απελεύθερους αποίκους που εγκαταστάθηκαν στην πόλη, τον πρώτο μ.Χ. αιώνα. Πουθενά δεν αναφέρεται ρητά ότι ήταν απελεύθερος. Όμως η μη αναγραφή στην επιγραφή του ονόματος του πατέρα του και ο χαρακτηρισμός Philinus αποτελούν ισχυρές ενδεί-

284. «Ο απ. Παύλος και το ζήτημα της δουλείας (Α΄ Κορ 7, 20-21)», Παπαδόπουλος, *Απ. Παύλος και Κόρινθος*, Α΄, 223-264.

285. Το μικρό αυτό κυκλικό κτίριο/τέμενος κατασκευάστηκε το 20-30 μ.Χ. Αποτελείται από μια σειρά οκτώ κορινθιακών κίωνων, οι οποίοι εδράζονται σε τετράγωνους κιονοστάτες και στηρίζουν τη στέγη, επί της οποίας είναι τοποθετημένο ένα μαρμάρινο κουκουνάρι. Σε δύο σημεία του οικοδομήματος, στη στεφάνη της στέγης του και τη βάση του, υπάρχει ή ίδια επιγραφή στα λατινικά: «Gn(aeus) Babbius Philinus aed(ilis) pontif(ex) q(uaestor) s(ua) p(recunia) f(aciendum) c(uravit) idemque II vi p(osuit) ή p(robavit)» («Ο Γναίος Βάββιος Φιλίνος, αγορανόμος και ποντίφικας, χρηματοδότησε την κατασκευή αυτού του μνημείου, και το εγκαινίασε με την επίσημη ιδιότητα του ανώτερου αξιωματούχου της πόλης»). Στη μαρμάρινη βάση υπάρχει επίσης επιγραφή που αναφέρει το όνομα Babbius και το όνομα του θεού Ποσειδώνα [Cn(aeus) Babbius Philinus Neptuno sacr(um)]. Το συντριβάνι στολιζόταν με χάλκινο άγαλμα του θεού κι ένα δελφίνο να βρύει νερό κάτω από τα πόδια του θεού, το οποίο μάλλον «ιππευόταν» από τον Παλαίμονα Μελικέρτη. Ο γιος του Γναίου, που χρημάτισε και *duovir* και *pontifex*, Babbius Italicus ανακαίνισε μετά το σεισμό του 77/78 μ.Χ. το νοτιοανατολικό κτίριο το οποίο λειτουργούσε ως *tabularium* (βιβλιοθήκη και αρχαιοθήκη).

Ξεις ότι ήταν πρώην δούλος και στη συνέχεια απελεύθερος. Υπήρξε, όμως, εξέχον μέλος της αριστοκρατίας της πόλης, έλαβε το αξίωμα του αγορανόμου (aedilis), έγινε ανώτερος άρχοντας της πόλης (duumvir) και ανώτερος ιερατικός λειτουργός (pontifex). Την εποχή του αυτοκράτορα Τιβερίου χρηματοδότησε την κατασκευή του κυκλικού οικοδομήματος, που περιγράψαμε παραπάνω. Η αξιοζήλευτη αυτή σταδιοδρομία του Babbius πρέπει να ήταν ένα φαινόμενο που σφράγισε την πόλη της Κορίνθου. Ένας δούλος κατορθώνει, αξιοποιώντας τις ευκαιρίες που του δίδονται στη ρωμαϊκή κοινωνία, να αποκτήσει την ελευθερία του, να ανέλθει σε ανώτερα διοικητικά και θρησκευτικά αξιώματα και να καταστεί ευεργέτης της πόλης. Η περίπτωση του διαφημίζει με τον καλύτερο τρόπο το κράτος της Ρώμης, το οποίο φαίνεται ότι παρέχει στον οποιονδήποτε ίσες ευκαιρίες οικονομικής και κοινωνικής ανόδου. Το φαινόμενο Babbius αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο πως ο θεσμός της δουλείας εντάχθηκε στο όλο σύστημα της ρωμαϊκής κοινωνίας και πως αυτή κατόρθωσε να δημιουργήσει ένα δαιδαλώδη και πολύπλοκο μηχανισμό, στον οποίο ενέταξε ωραιοποιημένο τον απάνθρωπο θεσμό της δουλείας.

Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της συνεπαγόταν και *θρησκευτικό συγκρητισμό*²⁸⁶. Γι' αυτό και ο Π. πολύ εύστοχα επισημαίνει στους αγίους της τοπικής Εκκλησίας:

*καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶν λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ γῆς²⁸⁷,
ὥσπερ εἰσὶν θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν*

*εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς Αὐτόν,
καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' Αὐτοῦ²⁸⁸*

286. Πρβλ. Γαλίτη, *ὅπ.*, 68. Αν και στην Α' Κορ. γίνεται αναφορά σε πολλούς θεούς, δεν μνημονεύονται τα ονόματά τους. Οι μόνοι που μνημονεύονται σε ολόκληρη την Κ.Δ. είναι οι Δίας (Jupiter), Ερμής και Άρτεμις και μάλιστα μόνο στις Πρ.

287. Με το *ἐπὶ γῆς* προφανώς υπονοούνται οι θεοποιημένοι Καίσαρες. Βλ. Β. Winter, «Identifying the Offering, the Cup and the Table of Demons in 1Cor.10:20-21», Παπαδόπουλος *Απ. Παῦλος και Κόρινθος*, Β' 815-835. Ο ίδιος θεωρεί ότι με τον όρο *δαιμόνιο* εννοείται και το *genius* του αυτοκράτορα και της Ρώμης.

288. Η Ομολογία του Α' Κορ. 8, 6 αποτελεί ανάπτυξη και ερμηνεία του Σεμά, του θεμελιώδους *Credo* του Ισραήλ: *ἄκουε Ἰσραὴλ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστίν* (Δτ. 6, 4).

Στον *περίκλυστον* βράχο (κατά τον Ευριπίδη, *Αιγείς* 1084)²⁸⁹ ετιμάτο ιδιαίτερα η *Ωπλισμένη* (με ασπίδα-καθρέφτη) πάνδημος²⁹⁰ Αφροδίτη. Ο Στράβων (63/64 π.Χ.- 23 μ.Χ.: 8.6.20) που επισκέφθηκε την πόλη το 44 π.Χ. μαρτυρεί ότι στην κορυφή του Ακροκόρινθου, όπου αρχικά λατρευόταν ο Ήλιος (Παυσανίας 2.4.6), υπήρχε *ναΐδριον* προς τιμήν της. Το γεγονός ότι σε αυτό τον απότομο λόφο (ύψους 575 μέτρων) με την κρήνη (την Άνω Πειρήνη) και την πανοραμική θεά, όπου για ν' ανέβει κάποιος έπρεπε να διανύσει μεγάλη απόσταση (5,5 χλμ.), υπηρετούσαν τη θεά χίλιες εταίρες, σήμερα αμφισβητείται όσον αφορά στον αριθμό των *εταίρων* αλλά και την ύπαρξη του θεσμού της *ιεροδουλίας*²⁹¹, η οποία δεν απαντά σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδος (εκτός από την

289. Σύμφωνα με τον Παυσανία 8.5.1 υπήρχαν επιπλέον αγάλματα και του Ηλίου και του Έρωτα.

290. Η διχοτόμηση μεταξύ Ουράνιας (πνευματικός έρωσ) και Πάνδημης (σωματικός έρωσ και πορνεία) Αφροδίτης είναι πλατωνική (*Συμπ.* 180E). Ουράνια λεγόταν διότι προερχόταν από τον ευνουχισμό του Ουρανού και τον αφρό της θάλασσας (Θεογ. 188-195), γι' αυτό ονομαζόταν και *εϋπλοια*, *πόντια* και *λιμένα*. Ήταν *πάνδημος* ως υπεύθυνη για την πολιτική αρμονία. Συνήθως στις φιλολογικές πηγές συνοδεύεται από τον Έρωτα, τον Ίμερο, τις Χάριτες, την Αρμονία, την Πειθώ αλλά και τον Ζήλο και την Απάτη. Ήδη στην *Ιλιάδα* (5.429) είναι αφιοσιωμένη στα *Έργα γάμοιο*. Το ρωμαϊκό όνομά της ήταν Venus (= ομορφιά, χάρη).

291. «Η ιεροδουλία διενεργούνταν στο πλαίσιο της αρχαίας μιμητικής μαγείας που αποσκοπούσε στη γονιμοποίηση της Γης από τον Ουρανό. Ιερά Πορνεία θεωρούνταν και η τελετουργική διακόρευση των νέων κοριτσιών κατά την ενήβωσή τους σε ναό με τεχνητό φαλλό ή από τον ιερέα που προσωποποιεί και στις δύο περιπτώσεις το θεό της γονιμότητας» [...] Ο Αθήναιος (τέλος του 2ου αι. μ.Χ./αρχές του 3ου αι. μ.Χ.) (*Δειπνοσ.* 13.573) καταγράφει ότι οι εταίρες πριν από σημαντικά πολιτικά γεγονότα, όπως ήταν η επίθεση των Περσών, επιστρατεύονταν για προσευχή και θυσία αφού θεωρούνταν ότι εισακούονταν ιδιαίτερα από τον Θεό. Ο Πίνδαρος στον 13ο *Ολυμπιονικο*, αναφέρει ότι ο Κορίνθιος Ξενοφών επειδή θριάμβευσε στους Ολυμπιακούς το 464 π.Χ. την ίδια ημέρα σε δύο αγώνες (στάδιο και πένταθλο), εκπλήρωσε το τάμα του προσφέροντας στη θεά εκατό κορίτσια διαλεχτά: «Της Κύπρου Βασίλισσα στο ιερόν άλσος σου ο Ξενοφών σου κομίζει κοπάδι εκατό φοράδες μικρές να βοσκήσουν όλος χαρά που η δέησή του εισακούστη». Αυτό το τραγούδι σύμφωνα με τον Αθήναιο άρχιζε με τα λόγια: «Κοπελιές που καλοδέχεστε ξένους πολλούς, της Ξελογιάστρας θεραπευνίδες στην βαθύπλουτη Κόρινθο που τα ξανθά δάκρυα του λιβανιού καίνε στα θυμιατά και που συχνά προς την Ουράνια των Ερώτων Μητέρα, την Αφροδίτη, το νου σας να πετάξει αφήνει. Σας έδωσε εκείνη την χάρι να δρέπετε τον ωραίο καρπό της τρυφερής νιότης σας πάνω σε κλίνες ερατεινές». Επειδή μάλιστα ο Αθήναιος καταλάβαινε ότι η εμφάνισή του από κοινού με τις εταίρες στο ναό μπορούσε ενδεχομένως να σκανδαλίσει τους Κορινθίους, πρόσθεσε τα λόγια: «Μ' απορώ τι θα πούνε του Ισθμού οι κριτές των αγώνων: όταν δουν πως σοφίστηκα τέτοιαν αρχή στο μελίφωνο τούτο τραγούδι που εμέ ζευγαρώνει με γυναίκες κοινές (*ζύναϊς*)». Βλ. Α. Σακέτου, «Υπήρχε "Ιερά Πορνεία" στη Αρχαία Ελλάδα;» (2) <http://www.sakketosaggelos.gr/Article/1252/>. Βασίζεται στα εξής έργα: Α. Λεντάκη: *Ιερά Πορνεία*, Αθήνα: Δωρικός 1990. Αγγελο Π. Σακκέτου, *Οι Ελληνίδες της Αρχαιότητας*, Θεσσαλονίκη 2003.

Πάφο της Κύπρου, τη γενέτειρα της θεάς) και πάντως αφορά στο παρελθόν της πόλης (όπως συνάγεται και από τον αόριστο που χρησιμοποιεί ο Στράβων) και όχι στη ρωμαϊκή περίοδο κατά την οποία ο συγκεκριμένος ναός ήταν εξαιρετικά μικρός. Το βέβαιον είναι ότι η πόλη φημιζόταν για την πορνεία της ένεκα και των δύο λιμένων της (που ήταν όπως και ο Πειραιάς γνωστοί για τους οίκους ανοχής)²⁹² αλλά και του γεγονότος ότι ζούσε από το εμπόριο (στο οποίο περιλαμβανόταν και αυτό της σάρκας) αλλά και τον τουρισμό ένεκα των Ισθμίων. Ο Στράβων (8.6.20) καταγράφει τις *εταίρες* ως τη δεύτερη πλουταπαραγωγική πηγή της Κορίνθου μετά τα Ισθμια, αφού όπως συνέβαινε και με άλλες ελληνικές πόλεις, προφανώς εισέπραττε ποσοστά κερδών (*πορνικόν τέλος*²⁹³) από τη συνέντευξη με τις περίφημες εταίρες της (όπως ήταν η Λαΐς η οποία είχε δεσμό με το ζωγράφο Απελλά, το φιλόσοφο Αρίστιππο και τον Διογένη τον Κυνικό). Τον πλούτο που έπρεπε να διαθέτει όποιος ερχόταν στον Ισθμό μετά από πολυήμερο ταξίδι αντικρίζοντας ήδη από μακριά τον Ακροκόρινθο για να ικανοποιεί τη σάρκα του δηλώνει η γνωστή ρήση: *οὐ παντός ἀνδρός ἐς Κόρινθον ἔσθ' ὁ πλοῦς* (που αρχικά σήμαινε μάλλον τον έντονο ανταγωνισμό σ' αυτή την πόλη [Οράτιος, *Επ.* 1.17.36], και όχι την επικινδυνότητα του πλου)²⁹⁴. Αντι-

292. Ο Γαλίτης σημειώνει ότι οι πόρνες φορούσαν σανδάλια στις σόλες των οποίων υπήρχε σκαλισμένη ανάγλυφη η λέξη ΥΟΠΕ και όταν βάδιζαν στα στρωμένα με άμμο ή χώμα δρομάκια των αλσών, τυπωνόταν ανάποδα και διαβαζόταν ΕΠΟΥ (δηλαδή ακολουθα). Ο υπονήφιος πελάτης, διαβάζοντας αυτή τη λέξη, την ακολουθούσε ως το ενδιαίτημά της. Από την «τύπωση χαμαί» βγήκε το *χαμαιτυπείον*. Σημειωτέον ότι οι πόρνες ήταν δούλες, ξένες ή αιχμάλωτες πολέμου, ή αγορασμένες. Απαγορευόταν αυστηρά να εκδίδεται ελεύθερη. Οι πόρνες αυτές λεγότουσαν «λεωφόρου» ή «σποδησιλαύραι» (*λαύρα* είναι το δρομάκι, το σοκάκι και *σποδός* η σκόνη), *χαμαιτύπαι*, *χαλκιδίτιδες* (από το πολύ ευτελές ποσό που έπαιρναν, ένα χάλκινο νόμισμα), *χαμαιταιρίδες*.

293. Η ταρίφα των πορνών (ένας οβολός, 1/6 της δραχμής) φαίνεται καθοριζόταν και πάλι απ' το κράτος κι αυτό λεγόταν «διάγραμμα», όπως μας πληροφορεί η Σούδα, όπου οι αγορανόμοι καθόριζαν (διέγραφον) πόσο έπρεπε «λαμβάνειν την εταίραν εκάστην». Το πορνικόν τέλος καταβαλλόταν στον πορνοτελώνη, τον τελώνη δηλαδή των δημοσίων πορνών.

294. Ήσαν τόσο έξυπνες οι εταίρες της Κορίνθου, που ο Στράβων (8.6.20) αναφέρει το εξής χαρακτηριστικό ανέκδοτο: *Κάποια γυναίκα κατηγορήσε μία εταίρα ότι δεν της αρέσει η γυναικεία οικιακή εργασία και πως δεν πιάνει στα χέρια της μαλλί να γνέσει (δηλαδή δεν αγγίζει τον αργαλειό), οπότε λαμβάνει την πανέξυπνη και διαφορούμενη απάντηση: «Εγώ αυτή που εσύ λες ανεπρόκοπη, κυρά μου, ήδη σ' αυτόν τον λίγο χρόνο κατέβασα τρεις ιστούς».* Πρόκειται για λογοπαίγνιο με τη λέξη *ιστός*, που σημαίνει αφενός τον ιστό του αργαλειού και είναι σαν να λεί «ξέστησα τρεις φορές τον αργαλειό», άρα ύφανε τρία ρούχα, και αφετέρου σημαίνει το κατάρτι του караβιού, οπότε σ' αυτή την περίπτωση είναι σα να λεί, «έριξα τρία κατάρτια», δηλαδή ξετίναξε τρεις καπετάνιους, αφού τους πήρε τα χρήματα, ή τους ικανοποίησε σαρκικά. Ο J. Murphy-O'Connor, *Corinth, The Anchor Bible Dictionary* (electronic

στοίχως εκφράσεις ὅπως: «κορινθία κόρη», «κορινθία παῖς», «κορινθιαστής», «κορινθιάζεσθαι» (*Σχόλιο του Ευσταθίου στην Ιλιάδα 2.570*), που προέρχονται ὁμως ἀπό τον 4ο αι π.Χ., υποδηλώνουν την αρνητική φήμη τῆς πόλεως²⁹⁵. Προφανώς πολλά κορίτσια που προέκυπταν ἀπό τις παράνομες μείξεις και διασώζονταν ἀπό την ἔκτρωση ἀλλά και το θάνατο αφιερώνονταν ἀπό τις ίδιες τις μητέρες τους στην «Αφροδίτη». Η σεξουαλική ἀπόλαυση ικανοποιούνταν κατὰ τη διάρκεια θρησκευτικῶν εορτῶν και ἄλλων ἐπετειῶν (γάμοι-γενέθλια) εἴτε στα προαύλια των ναῶν (Απουλήιος, *Μεταμορφώσεις 10.20-22*) εἴτε στις ιδιωτικές κατοικίες ἀφού ὡς αὐλητρίδες συνόδευαν τα δείπνα (Δίων 8.5-10· Α΄ Κορ. 10, 7)²⁹⁶ εἴτε σε πορνεία που ἔφεραν την ονομασία *τέγος, παιδισκείον, κηλωστόν, χαμαιτυπίον* και βρίσκονταν ἀκόμη και στην Αγορά δίπλα σε διοικητικά γραφεῖα ἢ ναοὺς.

ed.). New York: Doubleday, ἀμφιβάλει για την ἔξαρση ἀνηθικότητας στην πόλη: «Modern writers adopt a view of the moral character of the colony that derives more from Athenian slanders of the 4th century B.C. (see above) and from Athenian envy of the 2d century A.D. (Alciph. 15 and 24 [3.51, 60]) than from convincing contemporary data. If we exclude the evidence for gladiatorial shows (Apuleius, *Met.* 10.18), which Dio Chrysostom mentions only to indicate that the situation at Athens was worse (Or. 31.121), and the mildly erotic tale of a young man in the toils of a vampire (Philostratus, V.A. 4.25), all that remains is Apuleius' salacious tale of a woman copulating with a donkey (*Met.* 10.19–23), an act that others considered suitable for the theater (10.34–35). The fact that this episode is set in Corinth (it does not appear in the original Greek novel) owes less to reality than to Apuleius' sojourn in Athens, where he earned the title of the "Platonic philosopher" (Millar 1981). It speaks more of what he learned there than of actual conditions at Corinth».

295. Ο Ρωμαῖος κωμικογράφος Πλούτος ἀποδίδει μάλιστα αὐτή (την πορνεία) με τους ὄρους *pergraeacari/congraeacare* που ἔχουν ὡς β' συνθετικό το *γραικίζειν*. Ο Μάξιμος Τύρου (2ος αι. μ.Χ.) σημειώνει: *Φαῦλόν τι χρήμα ἡδονή; οὐκ ἂν ἦν ζύμφυτον, οὐδὲ τῶν σωζόντων ἡμᾶς τὸ πρεσβύτατον. Τὰ δὲ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν θρυλούμενα ἐς αὐτήν, ἢ Σαρδαναπάλλου τρυφή, καὶ ἡ Μηδικὴ χλιδὴ, καὶ ἡ Ἰωνικὴ ἀβρότης, καὶ τράπεζαι Σικελικαί, καὶ ὀρχήσεις Συβαριτικαί, καὶ ἑταῖραι Κορίνθιοι, ταῦτα ἀθρόα, καὶ ὅσα τούτων ποικιλώτερα, οὐχ ἡδονῆς ἔργα, ἀλλὰ τέχνης καὶ λόγου, παρανομησάντων τῶν ἀνθρώπων εἰς ἡδονὰς δι' εὐπορίαν τῶν τεχνῶν ὁπὲρ τοῦ χρόνου. Ὡσπερ οὖν οὐδεὶς λοιδορεῖται λόγῳ, ὡς οὐκ ἔστιν καλὸν τῇ φύσει, κἂν ἀπάγῃ τις αὐτοῦ τὴν χρεῖαν ἐπὶ τὸ μὴ φύσει καλόν, οὕτως οὐδὲ τῇ ἡδονῇ λοιδορητέον, ἀλλὰ τοῖς χρωμένοις ἡδονῇ κακῶς. Δύο δὲ ὄντων τούτων ἐν ἀνθρώπῳ ψυχῇ, ἡδονῆς καὶ λόγου, λόγῳ μὲν ἡδονὴ κραθεῖσα, μηδὲν ἀφελοῦσα τοῦ ἀναγκαίου, προσέθηκεν αὐτῷ τὸ ἀγωγότερον· λόγος δὲ ἡδοναῖς προσγενόμενος, ἀυξήσας αὐτῶν δι' εὐπορίας τὸ μέτριον, ἀφείλεν τοῦ φύσει τερπνοῦ τὸ ἀναγκαῖον (Ὅτι πρὸς πᾶσαν ὑπόθεσιν ἀρμόσεται ὁ τοῦ φιλοσόφου λόγος 1 32).*

296. Σύμφωνα με τον Τάκιτο ο εκρωμαϊσμός ἐπιτυγχανόταν μέσω της καλλιέργειας της ρητορικής, τα κομψὰ δείπνα, τη χρήση του περιπάτου και της τηβέννου (*toga*) και τη συμμετοχή σε σεξουαλικά παιχνίδια σε αὐτὰ τα δείπνα (*Agr.* 21). Στο Θέατρο της Κορίνθου για πρώτη φορά στην Ελλάδα διεξάγονται αἱματηρές μονομαχίες και θηριομαχίες (Δίων 21. 212).

Ο Δίων Χρυσόστομος (40-120 μ.Χ.) στον *Ευβοϊκόν ή Κυνηγόν* (7.133 κε.) παρουσιάζει ανάγλυφα το πρόβλημα της διάδοσης της πορνείας επί χρήμασι στις ελληνικές πόλεις, θεωρώντας την ως ασύμβατη με την ανθρώπινη αξία και την ισότητα όλων των ανθρώπων: *Κανείς, μήτε φτωχός μήτε πλούσιος, να μην κάνει τέτοια δουλειά* (εννοείται αυτή του πορνοβοσκού), *εισπράττοντας αμοιβή ντροπής και ακολασίας, αισχρή για όλους, και βάζοντας τους ανθρώπους να σμίγουν σε έρωτες δίχως έρωτα, έτσι αναίσθητα, για χάρη του κέρδους να στήνουν μπροστά-μπροστά κορμιά γυναικών και παιδιών, αιχμαλωτισμένα ή αγορασμένα, και να τα εξευτελίζουν μέσα στα βρωμόσπιτα που 'χουν ξεφυτρώσει παντού σ' όλη την πόλη, σε σοκκάκια πλάι στα αρχοντικά και στις αγορές, κοντά σε δημόσια κτήρια και σε ναούς, ανάμεσα στα πιο ιερά πράγματα λοιπόν, είτε πρόκειται για βαρβάρων σώματα είτε Ελλήνων, ανθρώπων που πρώτα είχαν κάποια ελευθερία μα τώρα ζουν ολωσδιόλου υπόδουλοι: ας μην φτάνουν να τους οδηγούν σε τέτοια άθλια μεταχείριση και βία, εκτελώντας έτσι ένα έργο χειρότερο και βρωμερότερο απ' τη δουλειά των ιπποφορβών και ονοφορβών: γιατί οι τελευταίοι βάζουν ζώα με ζώα να σμίγουν με τη θέλησή τους, δίχως βία και ντροπή, ενώ ετούτοι πάνω σε ανθρώπινα όντα, που ντρέπονται κι είναι εξαναγκασμένα, ρίχνουν λάγνους και ακόλαστους ανθρώπους, για ένα άσκοπο και άκαρπο μπλέξιμο σωμάτων, που αντί για τη γέννηση παράγει τη φθορά χωρίς να ντρέπονται ανθρώπους και θεούς – ούτε τον γενέθλιο Δία, ούτε την γαμήλιο Ήρα, ούτε τις τελεσφόρες Μοίρες ή την Αρτεμη την προστάτιδα των λεχώνων ή τη μητέρα Ρέα, ούτε τις Ειλείθυιες που προστατεύουν τον τοκετό, ούτε την Αφροδίτη που τ' όνομα της δηλώνει το φυσικό πλησίασμα του άντρα προς τη γυναίκα και το σμίξιμό τους. Λοιπόν, ας μην επιτρέπουν κι ας μη νομιμοποιούν τέτοια κέρδη οι άρχοντες κι οι νομοθέτες, είτε πρόκειται για πόλεις που θα κατοικηθούν από ανθρώπους υψηλής αρετής είτε για πόλεις δεύτερης σειράς ή τρίτης ή τέταρτης ή οποιασδήποτε, εφ' όσον κάποιος απ' αυτούς είναι σε θέση να κλείσει το δρόμο σε τέτοιες δραστηριότητες. Κι αν έχει παραλάβει παλιές συνήθειες και αρρώστιες που σκλήρυναν με το πέρασμα του χρόνου, να μην τις αφήνει εντελώς αθεράπευτες και ατιμώρητες· να εξετάσει τι περνάει από το χέρι του ώστε να περιορίζει και να τιμωρεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Γιατί η αθλιότητα ποτέ δεν αρέσκεται στα ίδια και στα ίδια, αλλά είναι αεικίνητη, και αν δεν τεθεί σε αναγκαστικό περιορισμό, προχωρεί σε ακόμα μεγαλύτερες ασέλγειες. Καθήκον μας είναι να δείξουμε ενδιαφέρον και να μην ανεχόμαστε με τόση ηρεμία και ανεμελιά αυτήν την ύβρη σε βάρος των ατιμασμένων και υποδουλωμένων κορμιών. Όχι μόνο γιατί ο Θεός έχει τιμήσει ολόκληρο το ανθρώπινο γένος που ο ίδιος δημιούργησε και το κατέστησε ισό-*

τιμό του, κι όλοι ανεξαιρέτως οι άνθρωποι έχουν από κοινού τα ίδια σημάδια και σύμβολα που δείχνουν ότι τη δικαιούνται την τιμή αυτή: τον Λόγο και την γνώση του καλού και του κακού. Αλλά και γιατί έχουμε κατά νου ότι είναι πολύ δύσκολο, στην ύβρη που θεριεύει χάρη στα δικαιώματά της, να μπει ένα όριο τέτοιο που να μη τολμήσει να το υπερβεί ξεκινώντας από συνήθειες και πρακτικές που θεωρούνται ασήμαντες και επιτρεπτές, αποκτά ασυγκράτητη ορμή και δεν υπολογίζει πλέον τίποτα. Κι εδώ πρέπει πάνω απ' όλα, αυτές τις άτιμες πράξεις διαφθοράς που γίνονται μπρος σ' όλο τον κόσμο τόσο ξεδιάντροπα και απροσχημάτιστα, να τις δούμε σαν πάτημα για τις κρυφές και αφανέστες προσβολές που αποτολμούνται σε βάρος έντιμων γυναικών και παιδιών με τη μεγαλύτερη άνεση, αφού πλέον το αίσθημα της ντροπής περιφρονείται απ' όλους. [...] Κι αν δεν ξεπάστρευαν τα περισσότερα νεογέννητα –γιατί, φαντάζομαι, κανένας θεός δεν τα φροντίζει– τίποτα δεν θα εμπόδιζε, οι ακόλαστες πόλεις παντού να ήταν γεμάτες από ημίθεους ήρωες. Τώρα όμως τα σκοτώνουν παρευθής. Κι όσα επιβιώσουν, ζουν στη σκιά ως δούλοι μέχρι να γεράσουν γιατί εκείνοι που τους έσπειραν, δεν είναι ικανοί να τους σταθούν χρήσιμοι σε τίποτα. Τελοσπάντων, σε μια πόλη όπου γενικά έτσι έχει η κατάσταση με τα κορίτσια, τι θα πρέπει να περιμένει κανείς από τα αγόρια; Τι είδους παιδεία και αγωγή θα λάβουν; Είναι δυνατό, τούτοι οι ακόλαστοι να κρατηθούν μακριά από τ' αρσενικά παιδιά και να μην τα ατιμάσουν και τα διαφθείρουν; Είναι δυνατό να παραμείνουν μέσα στα σαφή όρια που θέτει η φύση και να 'ναι ικανοποιημένοι; Η μήπως, όταν πια η ακράτητη βουλιμία τους θα έχει με κάθε τρόπο κορεστεί με τις γυναίκες, δεν θα επιζητήσουν άλλη χειρότερη, πιο άνομη ύβρη; Πόσο μάλλον που οι ελεύθερες και παρθένες τους φάνηκαν σχεδόν εύκολη υπόθεση, ένα κυνήγι που για όποιον έχει λεφτά δεν χρειάζεται κόπο ακόμα και ευυπόληπτες συζύγους και θυγατέρες αληθινά έντιμων ανθρώπων, όποιος τις πλησιάσει με το τέχνασμα του Δία, κρατώντας στα χέρια του χρυσάφι, δεν πρόκειται να βγει χαμένος. Μα κι οι παραπέρα εξελίξεις, για πολλούς είναι ολοφάνερες: ο ερωτικά ακόρεστος, όταν στο γυναικείο φύλο δεν βρίσκει αντίσταση είτε κάτι που να σπανίζει, περιφρονεί το εύκολο κυνήγι και την ερωτικότητα των γυναικών ως κάτι το εξασφαλισμένο και ολωσδιόλου θηλυπρεπές (Μτφρ. Γ. Αβραμίδης, Σ. Μησάκα). Την ανωτέρω κατάσταση της Κορίνθου ίσως είχε κατά νου ο Π. όταν περιέγραφε από αυτή την πόλη την ηθική κατάσταση της εποχής του στην *Προς Ρωμαίους*. Ο Π. αφιερώνει τα κεφ. 5-7 της Α' Κορ. στις γενετήσιες σχέσεις και δη την πορνεία (< *πέρνημι*=αγοράζω), η οποία παρότι είχε καθιερωθεί από τον 7ο αι. π.Χ. η μονογαμία, ήταν κοινωνικά και νομικά αποδεκτή σε διάσταση προς τη μοιχεία η οποία κολαζόταν ποινικά.

Στις υπώρειες του Ακροκορίνθου είχε το ναό της η Κυβέλη βρισκόταν ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. το Ιερό της Δήμητρας (που έφερε το επίθετο *Εποικίδια*) και της Κόρης (η οποία απεικονίζεται φέρουσα τον ελευσίνειο πόλο/κεκρύφαλο)²⁹⁷ σε τρία επίπεδα, η οποία ετιμάτο κυρίως από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα σε συνδυασμό με την Ίσιδα. Εκπλήσσει το πλήθος των χώρων (πάνω από πενήντα) όπου γευμάτιζαν οι πιστοί της και μάλιστα οι γυναίκες αφού η λατρεία της θεάς της γονιμότητας της γης και του στάχους ήταν ιδιαίτερος αγαπητή σ' αυτές και τα κατώτερα στρώματα ενώ στους τοίχους διακρίνονται τα ανάκλιντρα: το σημείο όπου βρισκόταν το κεφάλι ήταν ελαφρώς υπερυψωμένο με ειδικές θήκες για τα μαξιλάρια. Δεν έχουμε όμως ενδείξεις από τα αρχαιολογικά ευρήματα ότι μετά τη ρωμαϊκή ανακατασκευή της πόλης γευμάτιζαν πιστοί στο Ιερό. Τα τεμένη προς τιμήν του Σεράπιδος και της Ίσιδας, που ο Πausανίας προσδιορίζει κάτω από την περιοχή του Ιερού της Δήμητρας μάλλον εντοπίζονταν κοντά στην Αναπλόγα.

Παρότι πλησίον της Κορίνθου βρίσκεται η Επίδαυρος, σημαντικό ρόλο στη ζωή της Κ. διεδραμάτιζε και το Ασκληπιείον²⁹⁸ στην πλευρά του βόρειου τείχους της πόλης με καταπληκτική θέα στο Λέχαιο, τον Κορινθιακό κόλπο και τα βουνά της ενδοχώρας. Εντοπιζόταν επίσης βορείως του Ωδείου και του Θεάτρου²⁹⁹, αφού η θεραπευτική στον αρχαίο κόσμο συνδεόταν με την κάθαρση που παράγει η αρχαία τραγωδία. Σημειωτέον ότι δεξιά του θεάτρου εκτεινόταν το πλακόστρωτο που κατασκεύασε ο Έραστος *sua pecunia* (= με δικά του μέσα). Η ησυχία του μέρους, το ευσκίοφυλλο των δέντρων και τα κρύα νερά συνέβαλλαν στη θεραπεία η οποία τελεσιουργούνταν στο *Αβατον* στο πίσω μέρος του Ναού, όπου ο ασθενής διανυκτέρευε εφόσον προηγουμένως είχε προσφέρει θυσίες και υποστεί καθάρσεις. Η παρακείμενη κρή-

297. Στην ίδια περιοχή λατρεύονταν οι χθόνιες θεότητες Ανάγκη και Βία, μητέρα των θεών και οι Μοίρες, ενώ υπήρχε και βωμός προς τιμήν του Ήλιου και της Ήρας της Βουναίας (Pausanias 2.3.10), η οποία μαζί με την Αθηνά με το επίθετο *Χαλινίτις* ή *Ίππια* αποτελούσαν τοπικές θεότητες.

298. Οικοδομήθηκε τον 4ο αι. στην τοποθεσία όπου βρισκόταν ιερό αφιερωμένο στον πατέρα του Ασκληπιού Απόλλωνα <http://clubs.pathfinder.gr/KORINTHOS/1023275> ΠΗΓΗ: Ν. Παπαχατζή, *Πausανίου Ελλάδος περιήγησις: Κορινθιακά-Λακωνικά*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1994.

299. Είναι χαρακτηριστική η εξής εικόνα στην Α΄ Κορ.: ο χορός των αγγέλων μαζί με τους ανθρώπους *θεάται* στην *αρένα* του κόσμου τους αποστόλους να παρελαύνουν στο τέλος της παράστασης όπως συνέβαινε με τους ετοιμοθάνατους (*spectaculum*: Επίκτ. *Διατριβή* 3.22.58) χάριν της *μωρίας* του Ευαγγελίου του Σταυρού του Χριστού (Α΄ Κορ. 4, 9: πρβλ. Δ΄ Μακ. 17, 14: Α΄ Ενώχ 9, 1: Ίγν. Τραλ. 9, 1). Σημειωτέον ότι η Κόρινθος ήταν η πατρίδα του διθύραμβου.

νη δεν είναι μάλλον η γνωστή Λέρνα (που ταυτίζεται με την *Κρήνη των Λύχων*), ενώ στο υπόγειο του Αβάτου υπήρχαν χώροι συνεστίασης και μπάνιου καθώς και ένα συντριβάνι. Μια ιδιαιτερότητα του Ασκληπιείου είναι ότι δεν απαντούν ευχαριστήριες επιγραφές θεραπευμένων ή ανάγλυφα με αυτούς. Αντιθέτως απαντά πλήθος πήλινων ανθρωπίνων μελών και οργάνων (125 χέρια, 65 γυναικεία στήθη και 35 γεννητικά όργανα) τα οποία οι θεραπευμένοι πρόσφεραν ως ευχαριστήρια στον Θεό, ο οποίος επιμελούνταν όχι μόνο τη σωματική αλλά και την ψυχική, διανοητική υγεία. Σύμφωνα με τον Elliger³⁰⁰ οι ομοιότητες του Ασκληπιού με τον Ιησού είναι οι εξής: (α) η οδοιπορία της εγκύου μητέρας, (β) η γέννηση του τέκνου της μακριά από τον οίκο της σε κατάσταση «έκτακτης ανάγκης» και μάλιστα ανάμεσα σε ζώα, (γ) το φως που καταυγάζει το χώρο γέννησης και (δ) η είδηση/το ευαγγέλιο της έλευσης του Σωτήρα ο οποίος είναι Υιός του Θεού και θνητής (Παυσανίας 2.26.3-5). Ο ίδιος αποκαλούνταν *επήκοος* και απεικονιζόταν στο πλαίσιο μιας οικογένειας ενώ επεχείρησε και να αναστήσει νεκρούς. Γι' αυτό όμως και τιμωρήθηκε από την αστραπή του Δία, η οποία τον μετέθεσε στην κατάσταση της αθανασίας.

Ίσως στο Ασκληπιείο (και ειδικότερα στα τρία τρικλίνια χωρητικότητας 11 μελών το καθένα) κατανάλωναν τα μέλη της Εκκλησίας τα *ιερόθυτα*, τα οποία ο Π. αποκαλεί *ειδωλόθυτα* (Α' Κορ. 8). Προφανώς τα δείπνα των χριστιανών της Κορίνθου ακολουθούσαν το τελετουργικό του ελληνικού δείπνου, το οποίο συνοδευόταν από το Συμπόσιο αργά το απόγευμα εφόσον πριν από αυτό προσφέρονταν σπονδές στις θεότητες³⁰¹. Από το ομώνυμο έργο (*Συμπόσιο*) του Πλάτωνα μπορεί κάποιος να διακρίνει το τυπικό μιας ελληνικής συνεστίασης. Μετά από ένα πανηγυρικό δείπνο, το οποίο γινόταν το απόγευμα, ακολουθούσε οινοποσία αφού πρώτα αποδιδόταν σπονδή στον αγαθό Δαίμονα, την Υγεία και τον Σωτήρα ή Ξένιο Δία. Κατά τη διάρκεια του Συμποσίου διεξάγονταν διάλογοι, και συζητήσεις, ακούγονταν άσματα και εκδηλώνονταν και άλλα εκστατικά φαινόμενα. Προφανώς οι πλούσιοι Κορίνθιοι το απόγευμα συγκεντρώνονταν και άρχιζαν το δείπνο, το οποίο διοργανωνόταν ως *Έρανος*, συνεισέφερε δηλ. ο καθείς προσκεκλημένος ό,τι προαιρείτο. Στο τέλος αυτού, όταν κατέφθαναν οι άλλοι αδελφοί από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι έπρεπε να εργάζονται σκληρά μέχρι αργά χωρίς να έχουν να συνεισφέρουν κάτι στην κοινή τράπεζα, εορταζόταν το κυριακό δεί-

300. *Unterwegs in Griechenland*, 222-224.

301. Σε πατύρους σώζονται παρόμοιες προσκλήσεις, όπως: P.Oxy. 110: *Ἐρωτᾶ σε Χαϊρήμων δειπνήσαι εἰς κλείνην τοῦ κυρίου Σαράπιδος ἐν τῷ Σαραπειῷ αὐρίον ἥτις ἐστὶν ἰε' ἀπὸ ὥρας θ'.*

πνο στη θέση των σπονδών. Εκείνη τη στιγμή είχαν ήδη φαγωθεί όλα τα εδέσματα. Στον παρακάτω πίνακα επιχειρείται σύγκριση του τελετουργικού του ελληνικού Συμποσίου με τον τρόπο τέλεσης της θείας Ευχαριστίας από τους Κορινθίους³⁰²:

– Αναφωνήσεις προς τους θεούς	– το <i>προλαμβάνειν</i> των πλουσίων Κορινθίων
– Δείπνο (15:00)/cena/ primaе mansae	

Αρχή του Συμποσίου (**comissatio secundae mensae**)

– θυσία και επίκληση του πνεύματος του οικοδεσπότη και του αυτοκράτορα	– ευχή του άρτου/επίκληση του Ι. Χριστού
– Κόμος-συμπόσιο secundae mensae σπονδή άκρατου οίνου στον αγαθό Δαίμονα	– μυστηριακή βρώση του άρτου
– Μίξη του πρώτου κρατήρα με νερό, σπονδή, άσματα	– Ευχή του ποτηρίου
– Οινοποσία, συζήτηση, μουσική, εκστασιασμός με τη συνοδεία αυλού και κιθάρας	– τα πνευματικά φαινόμενα που περιγράφονται στα κεφ. 12+14 (ψαλμωδία προφητεία, γλωσσολαλία, ερμηνεία) ³⁰³

302. H.-J. Klauck, «Der Gottesdienst in der Gemeinde von Korinth», *Gemeinde, Amt, Sakrament*, Würzburg 1989, 46-58. Στην Έρευνα παραμένουν κάποια ερωτήματα: μήπως άραγε τα Α΄ Κορ. 10-11 και 12-14 περιγράφουν δύο διαφορετικές συνάξεις, αφού μάλιστα στη δεύτερη περίπτωση μπορούν να εισέλθουν *άπιστοι και ιδιώται* (Α΄ Κορ. 14, 23-24); Το ευχαριστιακό δείπνο συνδυαζόταν με κανονικό δείπνο αφού γέγονταν οι πρώτοι χριστιανοί το Ποτήριο *μετά τὸ δειπνήσαι* (11, 25); Υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη ιερών; Έχει διατυπωθεί η άποψη η οποία βασίζεται στο *μαίνεσθαι* (14, 23) ότι κάποια εκστατικά φαινόμενα στο πλαίσιο της κορινθιακής Σύναξης έδιναν την εντύπωση ότι είναι παράλληλα με αντίστοιχα διονυσιακά. Dunn, *Beginning from Jerusalem*, 642.

303. Ο Π. επιμένοντας στο *πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω* (14, 40), επισημαίνει ότι κάθε Ευλογία, Ευχαριστία και Προσευχή και Προφητεία, κάθε Διακήρυξη (Proclamatio) των μυστηρίων του Θεού, έπρεπε να επιβεβαιωθεί και να επικυρωθεί από τους υπόλοιπους πιστούς με το *ναι, αμήν* (στ.16). Προσπαθεί έτσι ίσως να εφαρμόσει το τυπικό της Συναγωγής, το οποίο προέβλεπε ότι κάθε Ευλογία του Προεστού, έπρεπε να επικυρωθεί από τους προσευχομένους με το *Αμήν* ή το *Αλληλοῦία*, εάν επρόκειτο περί Ψαλμών - Hallel (112-

Το πρόβλημα της ύπαρξης πενήτων στην Κόρινθο αποτυπώνει ο Αλκίφρων (3ος αι. μ.Χ.): *Οὐκέτι εἰσῆλθον εἰς τὴν Κόρινθον· ἔγνω γὰρ ἐν βραχεῖ τὴν βδελυρίαν τῶν ἐκεῖσε πλουσίων καὶ τὴν τῶν πενήτων ἀθλιότητα ὡς γὰρ ἐλούσαντο οἱ πολλοὶ καὶ μεσοῦσα ἦν ἡμέρα, στωμύλους ἐθεασάμην καὶ εὐφρεῖς νεανίσκους, οὐ περὶ τὰς οἰκίας ἀλλὰ περὶ τὸ Κράνειον εἰλουμένους καὶ οὐ μάλιστα ταῖς ἀρτοπώλισι καὶ ὄπωροκαπήλοις ἔθος ἀναστρέφεσθαι. ἐνταυθὶ γὰρ εἰς τοῦδαφος ἐπικύπτοντες ὁ μὲν φλοιοὺς θέρμων ἀνηρεῖτο, ὁ δὲ τὰ ἔλτρα τῶν καρύων ἐπολυπραγμόνει μὴ πού τι τῶν ἐδωδύμων ἐναπομεῖναν διέλαθεν, ὁ δὲ τῶν ροιῶν τὰ περικάρπια, ἃ «σίδια» ἡμῖν τοῖς Ἀττικοῖς προσαγορεύειν ἔθος, ἀπέγλυφε τοῖς ὄνυξιν εἴ πού τι τῶν κόκκων ἔτι δράξασθαι δυνηθεῖη, οἱ δὲ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἄρτων ἀποπίπτοντα πρὸς πολλῶν ἤδη πεπατημένα ἀναλέγοντες ἔκαπτον. τοιαῦτα τὰ τῆς Πελοποννήσου προτύλαια καὶ ἡ δυοῖν θαλάσσαι ἐν μέσῳ κειμένη πόλις, χαρίεσσα μὲν ἰδεῖν καὶ ἀμφιλαφῶς ἔχουσα τρυφημάτων, τοὺς οἰκήτορας δὲ ἀχαρίστους καὶ ἀνεπαφροδίτους κεκτημένη· καίτοι γέ φασι τὴν Ἀφροδίτην ἐκ Κυθήρων ἀνασχοῦσαν τὴν Ἀκροκόρινθον ἀσπάσασθαι· εἰ μὴ ἄρα τοῖς μὲν γυναίοις Ἀφροδίτη πολιοῦχος τοῖς δὲ ἀνδράσιν ὁ Λιμὸς καθίδρυται (Χασκοβούκης Ὑπνοτραπέζω 3.24).*

Στην Κ. υπήρχε και ανθηρή ιουδαϊκή κοινότητα. Στο μουσείο της εκτίθεται το υπέρθυρο της κυρίας εισόδου μιας μάλλον μικρής και προχειροκτισμένης συναγωγής που βρέθηκε στην οδό Λεχαιίου και γράφει: [ΣΥΝ]ΑΓΩΓΗ ΕΒΡ[ΑΙΩΝ]. Προέρχεται, όμως, από τον 2ο-3ο αι. μ.Χ., πολύ αργότερα από την εποχή που επισκέφθηκε ο Π. την πόλη. Και το μαρμάρινο κιονόκρανο με τις επτάφωτες λυχνίες που βρέθηκε στην περιοχή του Θεάτρου και προέρχεται από καλοκτισμένο Κτίριο είναι του 5ου αι. μ.Χ. Προφανώς η οδός Λεχαιίου και το Θέατρο ήταν οι κατεξοχήν χώροι οικονομικής δραστηριότητας των Εβραίων³⁰⁴. Σύμφωνα με τον Φίλωνα (*Πρεσβεία προς Γάιον* 281), στην

118). Η αναφώνηση *Αμὴν* δεν ήταν απαραίτητη μόνον ως απάντηση στην Ευλογία, αλλά και ως αποδοχή των Ευλογιών ή των Αρών, οι οποίες ακούγονταν κατά την ανάγνωση του Νόμου στις συνάξεις των πιστών (Δτ. 27, 26). Το ίδιο συμβουλεύει ο Π. να γίνεται στις συνάξεις της Εκκλησίας των Κορινθίων ακολουθώντας το εξής τυπικό: Διακήρυξη του σχεδίου της θείας Οικονομίας (Προφητεία) (I), η οποία καταλήγει σε Ευχαριστία-Αίνο (II). Ακολουθεί το *Αμὴν* των παρεστώτων και Αντιφώνηση (III).

304. Βλ. Λαμπροπούλου, *Μορφές Επικοινωνίας Εβραίων και Χριστιανών*, 662-3. Στην περιοχή του Γυμνασίου βρέθηκαν επίσης 4.000 ενεπίγραφα λυχνάρια (5ος-6ος αι. μ.Χ.) που χρησιμοποιούνταν από Εβραίους ή άτομα που γνώριζαν την εβραϊκή μαγεία. Η Κόρινθος αποτέλεσε επίσης τόπο συγκέντρωσης Σαμαρειτών τον 4ο αι. μ.Χ.

πόλη υπήρχε ιουδαϊκή Διασπορά, μέρος της οποίας το 146 π.Χ. κατέφυγε ίσως στη Σικυώνα (Α΄ Μακ. 15, 23) για να επανενωθεί με τους απελεύθερους της Ρώμης που επάνδρωσαν τη νέα κολωνία. Μάλλον προστέθηκαν και άλλοι μετά το διάταγμα του Τιβέριου το 19 μ.Χ. αλλά και του Κλαύδιου που μνημονεύεται από τον Λουκά. Το βέβαιο είναι ότι ο Βεσπασιανός απέστειλε 6.000 αιχμαλώτους για να διανοίξουν τον Ισθμό (Πόλ. 3.540). Επρόκειτο για σχέδιο του Νέρωνα που τελικά δεν ευοδόθηκε αφού εκτός από την αυτοκτονία του αυτοκράτορα επακολούθησε και σεισμός το 77 μ.Χ.. Επιπλέον Ιουδαίοι κατέφθασαν μετά την επανάσταση του 132-135 μ.Χ. (Ιουστ., Διάλ. 1).³⁰⁵

Ο Π. επισκέπτεται την Κόρινθο περίπου εκατό χρόνια (τρεις γενιές) μετά την επανίδρυσή της. Σύμφωνα με τον Γαλίτη την εποχή του, μετέβαινε κανείς στην Κόρινθο «είτε διά ξηράς είτε διά θαλάσσης. Το ταξίδι διά ξηράς μέσω Ελευσίνας και Μεγάρων ήταν πολύ επίπονο, αλλά και επικίνδυνο λόγω των ληστών. Συντομότερη, ασφαλέστερη, ανετότερη και γι' αυτό συνηθέστερη ήταν η μετάβαση διά θαλάσσης. Πρέπει να υποθέσουμε, ότι αυτόν τον δρόμο διάλεξε και ο Παύλος για να μεταβεί στην Κόρινθο. Επιβιβάστηκε στο πλοίο στον Πειραιά, πέρασε ανάμεσα από τη Σαλαμίνα και την Αίγινα και, ακολουθώντας τη διαδρομή που και σήμερα ακολουθούν τα πλοία όταν πλέουν προς τον Ισθμό, αποβιβάστηκε στο ανατολικό επίνειο της Κορίνθου, τις Κεγχρεές». Στο σημείο αυτό και ειδικότερα στον βόρειο μόλο μαζί με τον Πύργο παρατήρησης ή το Φάρο υπήρχε ναός αφιερωμένος στην Αφροδίτη (τα ερείπια του οποίου φαίνονται μέσα στο νερό) και στον νότιο Ιερά του Ασκληπιού και της Ίσιδας Πελαγίας³⁰⁶. Σε μια πομπή προς τιμήν της με την

305. J. Murphy-O'Connor, *Corinth, The Anchor Bible Dictionary* (electronic ed.). New York: Doubleday. Σημειώτεον ότι και ο Εβραίος Τρύφων στο γνωστό *Διάλογο* του Ιουστίνου ήταν κάτοικος Κορίνθου (PG. 6. 473).

306. Στο *Λιμενοσκόπιο* http://www.limnoscope.ntua.gr/show_port.cgi?lan=el&id=61 παρατίθενται τα εξής: «Στα δυτικά του νότιου κυματοθραύστη εντοπίζονται τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα διαφόρων κατασκευών. Στη βορειοανατολική πλευρά βρίσκονται πέντε τουλάχιστον παράλληλα συγκροτήματα δωματίων, με εγκάρσιους διαδρόμους ανάμεσά τους, τα οποία ερμηνεύθηκαν από τους ανασκαφείς ως αποθήκες (horrea) του λιμένος. Νοτιοανατολικά των κατασκευών αυτών υπάρχουν έξι τετράπλευρες λεκάνες ιχθυοδεξαμενών (piscinae), που συνδέονται, μεταξύ τους και με τη θάλασσα, με κανάλια. Στα δυτικά των ιχθυοδεξαμενών και νότια των αποθηκών εντοπίστηκαν δύο αφιδωτά οικοδομήματα διαφορετικών οικοδομικών φάσεων, τα οποία ταυτίστηκαν με ιερά, εκ των οποίων το ένα αφιερωμένο στην Ίσιδα. Ένα τρίτο, μεταγενέστερο, αφιδωτό οικοδόμημα αποτελεί Πρωτοχριστιανική βασιλική του 4ου αι. μ.Χ., με νάρθηκα και βαπτιστήριο». Απέναντι των Κεγχρεών συναντάμε τα λουτρά της Ωραίας Ελένης, πηγές γλυκού νερού που υπάρχουν δίπλα στη θάλασσα.

ευκαιρία της έναρξης της ναυσιπλοΐας στις 5 Μαρτίου, οπότε εορτάζονταν τα Πλοιαφέσια (Navigium), συμμετείχε λευχειμονών και ο Απουλήιος³⁰⁷. Αυτός επί πληρωμή μυήθηκε στα μυστήριά της (*τα Όργια*) ατενίζοντας στο μέσον της νύχτας μετά από «κατάβαση στον Άδη» το εξαστράπτων ως ήλιος άγαλμά της και βιώνοντας αναγέννηση (γενέθλια) και αιώνια ευτυχία. Ο Π. έφθασε στην πόλη βαδίζοντας στην κατάφυτη κοιλάδα των Εξαμιλιών. «Διέσχισε το ιερό άλσος του Ποσειδώνα, ανέβηκε ένα ομαλό ύψωμα, διάβηκε τη γέφυρα του ποταμού Λεύκου περνώντας από το προάστιο Κράνειον»³⁰⁸. Πρόκειται για το γνωστό άλσος από κυπαρίσσια και τον τάφο της εταίρας Λαΐδας³⁰⁹. Είσηλθε στην πόλη από την πίσω πλευρά της αφού αντίκρισε και τον τάφο του Διογένη από τη Σινώπη.

Στην Κόρινθο όπου μεταβαίνει ο Π. δεν διαλέγεται καθημερινά στην *κατείδωλο* Αγορά με εκπροσώπους της ελίτ και τους *παρατυγχάνοντας*, όπως συνέβη στην Αθήνα. *Χωρισθείς* (τοπικά αλλά και υπαρξιακά) από το *κλεινόν άστυ*, την πόλη της σοφίας και της ρητορείας, στην πόλη του εμπορίου δεν *διατρίβει* απλώς. Αναζητά άμεσα καταφύγιο σε ομοφύλους του οι οποίοι ήταν ταυτόχρο-

307. Ο Λούκιος Απουλήιος (123-170 μ.Χ.) ο επιλεγόμενος *Πλατωνικός και Σοφιστής*, από τη Μαδαύρα –το Μ' νταουρούς της σημερινής Αλγερίας– στις *Μεταμορφώσεις ή Ο Χρυσός Γάιδαρος* (που γράφτηκε το 153 μ.Χ.) περιγράφει την ιστορία του νεαρού Λουκίου, ο οποίος ένεκα της περιέργειας παραμορφώθηκε σε όνο με ανθρώπινη συνείδηση. Αποκτά και πάλι την πρότερη *εικόνα* του μυούμενος στα μυστήρια της Ίσιδος στο τέμενος της αιγύπτιας θεότητας στις Κεγχερές. Η συγκεκριμένη αφήγηση στο ενδέκατο κεφ. του έργου του είναι η μοναδική λεπτομερής απεικόνιση του τελετουργικού αρχαίων Μυστηρίων. Ως προϋποθέσεις της μύησης αναφέρονται η δεκαήμερη αποχή από κρασί και κρέας, οι καθαρμοί (βάπτισμα και ραντισμός) και η επίσημη παρουσίαση ενώπιον της θεότητας. Ο Απουλήιος κάνει λόγο για δώδεκα μεταμορφώσεις, μέχρις ότου ο Λούκιος απελευθερωθεί από τα *δεσμά της σάρκας* και «πνευματοποιήσει» το σώμα του. Είναι μεσάνυχτα, όταν ο Λούκιος, φορώντας διαδοχικά δώδεκα ιερές φορεσιές, έχοντας φτάσει μέχρι τα κλείθρα του Άδη, όπου εδρεύει η Προσπερίνα (= Περσεφόνη), και έχοντας αναληφθεί μέσω των στοιχείων του σύμπαντος (φωτιά, νερό, αέρας και γη), ξαφνικά αντικρίζει προσευχόμενος τον ήλιο να ακτινοβολεί μαζί με όλους τους θεούς, τους οποίους και προσκυνά. Το επόμενο πρωινό, φορώντας τον ολύμπιο χιτώνα, κρατώντας κεριά στο χέρι και έχοντας στεφάνι στο κεφάλι, λάμπει όπως ο ήλιος. Βιώνει την αποθέωσή του και δέχεται την προσκύνηση της κοινότητας. Επί πολλές ημέρες αγαλλιάται ατενίζοντας το άγαλμα της θεάς. Σημειωτέον ότι στο Ναό της Ίσιδας στην Κόρινθο υπήρχαν πιθανώς υπόγειοι χώροι με εισόδους και κρύπτες όπου δέσποζαν σκηνές από τον Άδη και το μύθο του θανάτου και της ζωής επέκεινα του τάφου του Όσιρη. Το συγκεκριμένο Ιερό μετά από σεισμό το τελευταίο τρίτο του 4ου αι. μ.Χ. βυθίστηκε στη θάλασσα.

308. Γαλίτη, *Η Κόρινθος την Εποχή του Παύλου*, 70.

309. Υπήρχε επίσης ναός της Μελαινίδος Αφροδίτης και τέμενος αφιερωμένο στον Βελλερεφόντη.

να και ομότεχοι. Πρόκειται για τον Ακύλα τον Ποντικό και τη γυναίκα του Πρίσκιλλα (τους πρώτους γνωστούς Ιουδαιοχριστιανούς από τη Ρώμη). Αυτοί «υπακούοντας» στο διάταγμα του Κλαυδίου το 49 μ.Χ. εξορίστηκαν μαζί με όλους τους Ιουδαίους (όπως με έμφαση αλλά ίσως και με μια δόση υπερβολής σημειώνει ο Λουκάς) από την Αιώνια Πόλη και κατώκησαν (προφανώς ως μέτοικοι) εις Αχαΐαν (D). Εκπλήσσει το γεγονός ότι στις Πρ. ο συγγραφέας δεν αναφέρει την αιτία της αποπομπής, η οποία ίσως σχετίζεται άμεσα με τη μαρτυρία του Λόγου που εκείνος περιγράφει. Προφανώς δεν επιθυμεί να παρουσιάσει τον Χριστό ως αιτία ταραχής στην Αιώνια Πόλη αν και σύμφωνα με το Κατά Λουκάν Αυτός συνιστά από τη γέννησή Του σημείον άντιλεγόμενον (2, 10). Ο Σουητώνιος καταγράφει ότι το 49 μ.Χ. ένεκα κάποιου Χρηστού (Chrestus) εξορίστηκαν από τη Ρώμη οι Ιουδαίοι (Σουητ., Κλαύδ. 25.4). Προφανώς ο Ακύλας, από την Επαρχία του Πόντου³¹⁰, ήταν ήδη Χριστιανός που ενεπλάκη στις διαμάχες ανάμεσα σε Εβραίους και Ιουδαιοχριστιανούς αναφορικά με το πρόσωπο και τη μεσσιανικότητα του Χριστού. Γι' αυτό άλλωστε και ο Λουκάς δεν περιγράφει τη μύησή του στην πίστη από τον Απόστολο των Εθνών ενώ στην Έφεσο κατηχεί τον Απολλώ στην πληρότητα της χριστιανικής αλήθειας. Το όνομα Ακύλας (aquila = αϊτός) απαντά ως επώνυμο σε ρωμαϊκές οικογένειες αλλά και σε δούλους. Ίσως είχε χειραφετηθεί από την οικογένεια Aquilia. Το Πρίσκιλλα είναι υποκοριστικό του Πρίσκα και ανήκει στο ίδιο πρόσωπο που αναφέρεται σε άλλα χωρία της Κ.Δ. (Α΄ Κορ. 16, 19· Ρωμ. 16, 3· Β΄ Τιμ. 4, 19). Εκπλήσσει τον αναγνώστη η μεγάλη περίοδος που χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα για να δηλώσει τα στοιχεία εκείνων που φιλοξένησαν τον Π.

Σφυρηλατώντας δεσμούς φιλίας με το συγκεκριμένο ζεύγος, το οποίο θα τον συνοδεύσει και στην Έφεσο (18, 17), ίσως ο Π. επιχειρεί να αναπληρώσει το αίσθημα της μόνωσης που βίωσε έντονα στην Αθήνα. Το γεγονός αυτό τεκμαίρεται και από τη σημείωση του Λουκά ότι όταν κατέβηκαν από τη Μακεδονία ο Σίλας και ο Τιμόθεος, ο Π. συνείχετο τῶ λόγῳ. Προφανώς ο Απόστολος των Εθνών μετά την εμπειρία της Αθήνας δεν έχει την ανάγκη μόνο να εργαστεί (όπως κατεξοχήν αιτιολογεί ο συγγραφέας των Πρ. αναφερόμενος στη συγκατοίκηση) αλλά και να ζήσει τη θαλπωρή μιας οικογένειας³¹¹.

310. Γνωστή είναι και η μετάφραση της Π.Δ. η οποία προέρχεται από έναν Ακύλα Ποντικό (2ος αι. μ.Χ.) και διασώθηκε με τα Εξαπλά του Ωριγένη.

311. Ο D σημειώνει ότι ὁ Παῦλος προσῆλθε μόνο στον Ακύλα (αὐτῶ) και όχι και στην Πρίσκα. Δεν έχουμε μαρτυρίες αν είχαν τέκνα, αν και οι συχνές μετακινήσεις ίσως μαρτυροῦν περί του αντιθέτου.

Γι' αυτό και ἔμενεν σε παρατατικό *παρ' αὐτοῖς* κοντά σε *ομοιοπαθείς* ανθρώπους οι οποίοι ήταν (α) Ιουδαίοι (τουλάχιστον ο σύζυγος), ίσως και Ρωμαίοι πολίτες, (β) χειρώνακτες όπως ο ίδιος και επιπλέον (γ) κοσμοπολίτες (εφόσον ιδίως ο Ακύλας γεννήθηκε στον Πόντο, βρέθηκε για άγνωστη αιτία στην Αίωνια Πόλη και εν συνεχεία παρότι το διάταγμα του Κλαύδιου ανακλήθηκε δεν θα επιστρέψει άμεσα στην Αίωνια Πόλη αλλά θα συνταξιδέψει στην Έφεσο). Επιπλέον είχαν και αυτοί *προσφάτως* βιώσει το *χωρισμό* (όπως για δεύτερη φορά επισημαίνει σε δύο μόλις στίχους ο Λουκάς) από μία μεγάλη πόλη, ένεκα του διωγμού που προκλήθηκε από το γεγονός ότι (και αυτοί) ευθαρσώς μαρτυρούσαν τον Χριστό προφανώς στη Συναγωγή. Το γεγονός ότι είχαν θεολογική κατάρτιση και παιδεία αποδεικνύεται από το προαναφερθέν γεγονός ότι μύησαν στην πίστη τον δυνατό στις Γραφές Αλεξανδρινό Απολλώ (18, 26). Επιπλέον πλησίον του ζεύγους στο οποίο τις περισσότερες φορές προτάσσεται η γυναίκα (ένεκα όχι της κοινωνικής της κατάστασης, αλλά προφανώς της δυναμικότητάς της παρά το «υποκοριστικό» του ονόματός της) είχε την ευκαιρία να πληροφορηθεί για τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Αίωνια Πόλη όπου προφανώς σκόπευε να μεταβεί στο πλαίσιο της ιεραποστολής και ειδικότερα στην κατάσταση της διάδοσης του Χριστιανισμού. Σημειωτέον ότι στη Ρώμη το κήρυγμα του Χριστού δεν είχε διαδοθεί από τον Πέτρο αλλά από Ιουδαίους που βίωσαν στην Ιερουσαλήμ την εμπειρία της Πεντηκοστής (2, 10). Στην επόμενη επίσκεψη στην Κόρινθο θα υπαγορεύσει στον γραμματέα Τέρτιο την *Προς Ρωμαίους*, την οποία και θα αποστείλει μέσω της *προστάτιδος* του διακόνισσας των Κεγχρεών Φοίβης. Τότε ο Ακύλας και η Πρίσκα θα βρίσκονται στη Ρώμη (Ρωμ. 16, 3-5· Β' Τιμ. 4, 19).

Στην Κόρινθο εργάζεται ως χειρώνακτας στο εργαστήρι κατασκευής σκηνών μέσω της επεξεργασίας δερμάτων και μαλλιού των ομοτέχνων του³¹². Ανακαλύφθηκε μια σειρά τέτοιων (εργαστηρίων) βορειοδυτικά της Αγοράς. Για πρώτη φορά ο Λουκάς αναφέρεται με έμφαση στο επάγγελμα του πρωταγωνιστή του, γι' αυτό και χρησιμοποιεί ενικό καὶ *ἠργάζετο* αντί *ἠργάζοντο* (Α' Κορ. 9, 5. 12). Με αυτό τον τρόπο ο Απόστολος των Εθνών θέλησε να αποσείσει την εντύπωση του περιοδευόντος φιλοσόφου-σοφιστή που μάλλον «έδωσε» στην Θεσσαλονίκη (παρότι και εκεί εργαζόταν) και στην Αθήνα³¹³. Σημειωτέον ότι οι ραβίνοι μάθαιναν απαραίτητα τέχνη χάριν της επιβίωσης.

312. Ο Επίκτητος (3.12.9) κάνει λόγο για *στέγη δερματική*. Δεν βρήκα τεκμήρια για τον ισχυρισμό ότι το *όμοτεχνος* χρησιμοποιούνταν μόνον από τους ιατρούς.

313. Witherington, *Acts*, 545-7.

Συνεπώς, ενώ για τους Έλληνες και τους Ρωμαίους τα χειρωνακτικά επαγγέλματα που ονομάζονται *sordidus* (= λερωμένα· Κικέρων, *De Officiis* 1.150-1· Πλούταρχος, *Περικλής* 1.4-2.2) δεν έχαιραν της ίδιας υπόληψης όπως η ενασχόληση με τη φιλοσοφία και την πολιτική, αυτό δε συνέβαινε στον Ιουδαϊσμό, όπου οι ραβίνοι δεν έπρεπε να βιοπορούν από τη μελέτη του Νόμου. Αλλά και στην Κόρινθο ήδη επισημάνθηκε ότι τα χειρωνακτικά επαγγέλματα δεν υποτιμούνταν. Ο Π. ίσως έμαθε την τέχνη τα χρόνια της σιωπής/νίψης στην Ταρσό και εφόσον πιθανότατα θα είχε αποκληρωθεί από τον πατέρα του ένεκα της μεταστροφής του στην Οδό (όπως αποκαλείται ο Χριστιανισμός στις Πρ.), ίσως όμως και κατά τα παιδικά του χρόνια εάν απεστάλη από τον πατέρα του σε κάποιον τεχνίτη για να μάθει την τέχνη. Είναι εντυπωσιακό μάλιστα ότι στην *Προς Φιλήμονα* χρησιμοποιεί και ορολογία και εικόνες από το «σινάφι» εκείνων των ταρσικάρων που ασκούσαν *τήν γερδιακήν τέχνην* (= υφαντική χειροτεχνία) (στ. 8. 13· πρβλ. *ΡΟxy II* 275 18.09.66 μ.Χ.). Σημειωτέον ότι ο D παραλείπει την επεξήγηση του επαγγέλματος διότι προφανώς τη θεωρεί ταπεινωτική. Ο Π. έσπευσε να εργαστεί όπως συνέβη και στη Θεσσαλονίκη (Α΄ Θεσ. 2, 9) και όπως θα συμβεί και στην Έφεσο (Πρ. 20, 33-34), όπου μάλιστα επιδεικνύει τα σκληραγωγημένα χέρια που υπηρέτησαν μέρα και νύχτα όχι μόνο τον εαυτό του αλλά και τους συνεργάτες του) διότι (α) οικονομικά ίσως αντιμετώπιζε προβλήματα αφού στο κλεινόν άστυ αφιερώθηκε αποκλειστικά και καθημερινά στον ευαγγελισμό. Αυτό το γεγονός επιβεβαιώνεται και από τη βοήθεια που έσπευσαν να του προσφέρουν οι αδελφοί από τη Μακεδονία (Φιλ. 4, 5). (β) Επιπλέον, εργαζόμενος δεν παρασιτούσε ενταγμένος στον κύκλο ενός πάτρωνα ούτε γινόταν βάρος σε αυτούς που τον φιλοξενούσαν ενώ απέφευγε και τις εξαρτήσεις (πρβλ. την επιχειρηματολογία του στο Α΄ Κορ. 9 και ειδικότερα τους στ. 18-19: *τίς οὖν μού ἐστίν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὸ μὴ καταχρησασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων πᾶσιν ἑμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω*). Αποστασιοποιούνταν έτσι από τους σοφιστές που ζούσαν παρασιτικά αλλά και τους Κυνικούς που επαιτούσαν. Στην προμνημονευθεῖσα περίπτωση των Φιλιππησίων δέχθηκε την οικονομική ενίσχυση, η οποία όμως ήταν δωρεά χωρίς αντάλλαγμα και δείγμα *κοινωνίας*. (γ) Ταυτόχρονα με το εργόχειρο, παρότι ευρισκόταν στην πολύβουη εμπορική αγορά, είχε την ευκαιρία του *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖν* (τα οποία σε συνάρτηση με το *πάντοτε χαίρετε* επισημαίνει στην Α΄ Θεσ. 5, 7 που συνέταξε τότε στην Κόρινθο) αλλά και του κηρύγματος διά της σιωπής και του λόγου του αφού δεν στεκόταν μόνο στον ίδιο

πάγκο μαζί με σκλάβους³¹⁴ αλλά επιπλέον *συναλιζόταν* με ανθρώπους που δεν ανήκαν στην πλειονότητά τους στην κοινωνική και πνευματική ελίτ-αριστοκρατία (με την οποία συνδέεται η πορφύρα). (δ) Ίσως σκόπιμα ήθελε με την άσκηση του συγκεκριμένου επαγγέλματος να κατατάξει τον εαυτό του στη βάση της ρωμαϊκής πυραμίδας με τους κοινωνικά «ταπεινούς». Άλλωστε και στους Φιλίππους η παρουσία και η στάση του στην πόλη δεν πρόδιδαν το γεγονός ότι είναι Ρωμαίος πολίτης. Στην Α΄ Κορ. σημειώνονται τα εξής: *Βλέπετε γάρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς· ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τοὺς σοφοὺς, καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τὰ ἰσχυρὰ* (1, 26-27)³¹⁵.

Οι σκηνές εκ δέρματος ἢ κιλικίων αἰγῶν τριχίνων (πρβλ. το γνωστό *cilicium* Ψ. 35, 13· Βουλγάτα = *ἐνεδύομην σάκκον Ο΄*) αλλά και υφασμάτων ήταν απαραίτητο εφόδιο για τον άνθρωπο της εποχής εφόσον οι ταξιδεύοντες συνήθως έπαιρναν μαζί τους τὴ σκηνή τους όπως εμεῖς σήμερα τη βαλίτσα μας (Γαλίτης). Σημειωτέον ότι στα θαλασσινά ταξίδια οι επιβάτες συνήθως διανυκτέρευαν ακριβώς σε τέτοιες σκηνές κάτω από τον έναστρο ουρανό. Επίσης, όπως συνέβαινε και με τους κτηνοτρόφους του προηγούμενου αιώνα, χρησίμευαν και ως ένδυμα- κάπα αλλά και ως τέντα στο atrium. Ιδιαίτερώς στα Ίσθμια³¹⁶ της άνοιξης του 51 μ.Χ. τους διασημότερους μετά τους Ολυμπιακούς πανελλήνιους ελληνικούς μουσικούς και αθλητικούς αγώνες σε αυτές (τις σκηνές) κατασκήνωναν οι επισκέπτες θεατές που κατέφθαναν από την Ελλάδα και την Οικουμένη³¹⁷. Αυτό σημαίνει ότι οι «πελάτες» του Π. ήταν πολλοί και προέρχονταν από όλα τα σημεία του ορίζοντα (Β΄ Κορ. 11, 7· Α΄ Κορ. 4, 9. 12· 9, 19), κάτι που σήμαινε διάδοση του Ευαγγελίου *εἰς τὰ πέρατα της οἰκουμένης* (Ψ. 18, 5 Ο΄ = Ρωμ. 10, 8). Σημειωτέον ότι οι σκηνές

314. Ίσως και να κοιμόταν μαζί τους καθώς οι εργάτες αναπαύονταν στο χώρο της δουλειάς.

315. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε ότι όντως και ο Σωκράτης χρησιμοποιούσε το υποδηματοποιείο του Σίμωνα όπως σύχναζε και σε άλλα εργαστήρια της αγοράς προκειμένου να διαλέγεται (Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* 4.2.1-39. 3.10.1-15· Πλάτων, *Απολογία* 17C). Βλ. R.F. Hock, «The Workshop as a Social Setting for Paul's Missionary Preaching», *CBQ* 41 (1979) 438-450, όπου παρομοιάζεται ο Απόστολος των Εθνών με τους Κυνικούς. Ο Π. όμως εργαζόταν ο ίδιος.

316. Αρχικά ήταν νεκρική εορτή του Μελικέρτη Παλαίμονα και γιορτάζονταν προς τιμήν του Ποσειδώνα το μήνα Απρίλιο *διά τριετηρίδος*, ανά διετία.

317. Σ. Αγουρίδη, *Αποστόλου Παύλου Πρώτη προς Κορινθίους Επιστολή*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς 1985, 160-1.

έπαιξαν σημαντικό ρόλο κατά το κορυφαίο γεγονός της Εξόδου όταν κατασκευάστηκε και η σκηνή του Μαρτυρίου (Πρ. 7, 43-46· πρβλ. Σκηνοπηγία). Στο *Κατά Λουκάν* γίνεται λόγος για τις αιώνιες σκηνές (16, 9· πρβλ. *σκηνές Μεταμόρφωσης*· 9, 33). Ο ίδιος ο Π. απευθυνόμενος στους Κορίνθιους παραλληλίζει αντιθετικά το επίγειο σώμα το οποίο παρομοιάζει με τη σκηνή, με την χειροποίητη κατοικία στον ουρανό: *Οἶδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκίηνου καταλυθῆ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες, εἴ γε καὶ ἐκδυσάμενοι οὐ γυμνοὶ εὐρεθσόμεθα. καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκίνει στενάζομεν βαρούμενοι, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῆ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς* (Β' Κορ. 5, 1-4).

Π. ΚΗΡΥΓΜΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ

Στην πόλη διαλέγεται μόνο κάθε Σάββατο, απευθυνόμενος όχι στους *παρατυγχάνοντας*, αλλά στους Ιουδαίους και τους Έλληνες που παρευρίσκονται στη *Συναγωγή των Εβραίων*. Η ενότητα αναφορικά με το παύλειο Κήρυγμα στην ιουδαϊκή Χάβρα διακρίνεται μάλιστα από τον Λουκά σε δύο περιόδους: Στην πρώτη ο Π. *ἔπειθεν* (imperfectum de conatu = επιχειρούσε να πείσει) *Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας* ενώ στη δεύτερη *συνείχετο τῷ λόγῳ διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν*. Σημειωτέον ότι στην Κόρινθο σε αντίθεση προς τις άλλες ελληνικές πόλεις δεν γίνεται αναφορά σε γυναίκες πιστές, ενώ στην Α' Κορ. αυτές φαίνεται να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην τοπική Εκκλησία (πρβλ. *Χλόη* 3, 1). Μεταξύ των δύο φάσεων του Κηρύγματος παρεμβάλλεται η έλευση³¹⁸ του Σίλα (ο οποίος μνημονεύεται για τελευταία φορά στις Πρ.) και του Τιμόθεου³¹⁹, η οποία (έλευση) προφανώς πρόσφερε ένα επιπλέον κίνητρο στο κήρυγμα που έχει ως έμφαση το γεγονός ότι ο Ιησούς είναι ο αναμενόμενος Χριστός-Μεσσίας. Το *συνείχετο* σημαίνει πιθανότατα ότι επιδόθηκε ολοκληρωτικά (ψυχή τε και σώματι) *ἐν τῇ παραδόσει τῆς σωτηρίου διδασκαλίας* και όχι ότι κάποιιο τον *ἐπηρέαζον, ἐφίσταντο* και συνέθλιβαν το πνεύμα του (Χρυσόστομος)³²⁰. Σημειωτέον ότι το εκκλησιαστικό Κείμενο πα-

318. Το *κατέρχομαι* χρησιμοποιείται και στο 18, 5. 22 για το θαλασσινό ταξίδι από ένα μέρος το οποίο γεωγραφικά τοποθετείται υψηλότερα.

319. *Παρεγένοντο δὲ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας τότε Σίλας καὶ Τιμόθεος/συνείχετο τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος/διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν κύριον Ἰησοῦν.*

320. Ὄντως το *συνέχομαι* που απαντά συχνά στο δίτομο έργο του Λουκά συνδέεται με την

ραδίδει συνείχετο τῷ πνεύματι. Η μετοχή *διαμαρτυρόμενος* σε ενεστώτα και με αποκλειστικό αντικείμενο μόνο τους Ιουδαίους, μεταδίδει την ένταση και τη διάρκεια της επιβεβαίωσης μέσω μαρτυριών/πίστεως στους ομοεθνείς του ότι ο Ιησούς είναι ο Χριστός. Προτάσσεται μάλιστα το *Χριστός* λόγω εμφάσεως. Ένα τέτοιο κήρυγμα ο ακροατής έχει ήδη αναγνώσει στο Πρ. 13, οπότε και δεν χρειάζεται να επαναληφθεί κατά την αφήγηση. Στην ίδια την Α΄ Κορ. ο Π. καταγράφει την έμφαση που έδωσε διά του κηρύγματος στον εσταυρωμένο Μεσσία. Υπενθυμίζει ότι (ίσως σε αντίθεση όχι μόνο προς τη μερίδα του αλεξανδρινού λόγιου Απολλώ αλλά και προς ό,τι συνέβη στην Αθήνα) κήρυξε χωρίς να δίνει έμφαση στη ρητορική τέχνη και τη σοφία, έχοντας ως επίκεντρο της *καταγγελίας* του το μυστήριο του Σταυρού: *Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἔκρινά τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον [...] ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος* (Α΄ Κορ. 2, 1-2. 13). Βεβαίως, όπως αποδεικνύεται από το κεφ. 15, το κήρυγμα του Σταυρού στην Κόρινθο ακούστηκε σε συνδυασμό προς αυτό της Ανάστασης³²¹. Μάλιστα το τελευταίο, παρότι έμεινε ο Π. στην Κόρινθο τουλάχιστον επί δεκαοκτώ μήνες, επίσης δεν έγινε καθολικά αποδεκτό (όπως και στην Αθήνα) ιδίως από τα «ευγενή» μέλη της Εκκλη-

πίεση που ασκείται σε κάποιον είτε από τον όγλο (Λκ. 8, 45· 19, 43· πρβλ. 22, 63) είτε από μάστιγες (4, 38· 8, 37· Πρ. 28, 8). Σε μια περίπτωση σημαίνει το κλείσιμο των ότων (Πρ. 7, 57). Σύμφωνα με τον Doughty, «Luke's story of Paul in Korith», *Journal of Higher Criticism* 4 (1997), 3-54, ο Παύλος επέμενε να διδάσκει στη Συναγωγή. Η Βουλγάτα μεταφράζει ως εξής: *instabat verbo Paulus testificans Iudaeis esse Christum Iesum*. Άλλες γερμανικές μεταφράσεις αποδίδουν ως εξής: ^{Ein} Als aber Silas und Timotheus aus Mazedonien eingetroffen waren, widmete sich Paulus ganz der Verkündigung und bezeugte den Juden, daß Jesus der Messias sei. ^{El-} Als aber sowohl Silas als auch Timotheus aus Mazedonien herabkamen, wurde Paulus durch das Wort gedrängt und bezeugte den Juden, daß Jesus der Christus sei. And after Silas and Timothy had come from Macedonia, Paul was pressured in the word because the Judeans were opposing him and blaspheming while he was witnessing to them that Jesus was the Messiah. Ελήφθησαν από το Bible Works⁷ (βλ. υποσημ. 335). Σύμφωνα με τον Ν. Σωτηρόπουλο (*Ερμηνεία Δυσκόλων Χωρίων της Γραφής*. Τόμος Γ΄ Αθήναι 1994, 197-8) το *ώς έχει* τη σημασία του *ώς* (πρβλ. Λκ. 2, 37· 8, 42· Ιω. 12, 35-6) και το *συνείχετο* συνεκρατείτο και όλο το χωρίο μεταφράζεται ως εξής: *ώς ότου κατέβηκαν από τη Μακεδονία ο Σίλας και ο Τιμόθεος, ο Π. συνεκρατείτο (και δεν όξυνε τον αγώνα και δεν ερχόταν σε ρήξι με τους ομοφύλους του) κηρύττων στους Ιουδαίους τον Ιησού ως Μεσσία. Θεωρώ ότι το *συνείχετο* εν προκειμένω σημαίνει την αφοσίωση σε κάτι (Ηρωδιανός 1.17.9 *ήδοναῖς συνείχετο*· Διογένης Λαέρτιος 7.185 *γέλωτι*· Σολ. Σολ. 17, 19· Αρριανός, *Ανάβασις* 7.21.5 *έν τώδε τῷ πόνω ζυνείχοντο*).*

321. Τα δύο αυτά στοιχεία πλαισιώνουν την Α΄ Κορ.

σίας που πίστευαν στην σωτηρία της ψυχής (πρβλ. Α΄ Κορ. 15). Έτσι Σταυρός και Ανάσταση πλαισιώνουν την Α΄ Κορ., στον πυρήνα της οποίας εντοπίζεται η θεολογία περί Σώματος, και του ανθρωπίνου αλλά και αυτού της Εκκλησίας.

Το κίνητρο που συνδέεται με την παρουσία των δύο συνεργατών του δεν είναι πιθανόν η οικονομική υποστήριξη μέσω της βοήθειας που κόμισαν από τη Μακεδονία (Φιλ. 4, 15) ή το ότι ανέλαβαν εκείνοι να εργάζονται για να αφιερωθεί ο Απόστολος των Εθνών στο έργο του ευαγγελισμού, αλλά στα ευχάριστα νέα που κόμισαν από τη Μακεδονία (Α΄ Θεσ. 3, 6) σχετικά με την καρποφορία του Κηρύγματος παρά το διωγμό και το διασυρμό που υπέστη από τους κυρίους της *μαντευομένης* αλλά και ιδιαίτερα από τους Ιουδαίους της Θεσσαλονίκης που τον κυνήγησαν μέχρι και τη Βέροια (Β΄ Κορ. 11, 9· Φιλ. 4, 14-15). Η διάδοση, η εδραίωση και η καρποφορία της μαρτυρίας παρότι αυτή δεν χρησιμοποιεί την καλλιέπεια της φιλοσοφίας και παρότι οι κατά κόσμον ιδιώτες κήρυκες υφίστανται διωγμούς και θλίψεις αποτελεί τη μεγαλύτερη απόδειξη της αλήθειας και της δύναμης που ενέχει. Αυτό το γεγονός μαζί με την παρουσία των δύο εταίρων του μετά από την περίοδο της μόνωσης κάνει τον Π. να κηρύττει στους ομοεθνείς του με μεγαλύτερο πάθος ότι όντως ο Ιησούς είναι ο προσδοκώμενος Μεσσίας έχοντας την πεποίθηση ότι και αυτοί θα διαθέτουν την ευγένεια των Βεροίων. Σημειωτέον ότι σε άλλες περιπτώσεις των Πρ. η έλευση ανθρώπων εκτός της πόλεως προκαλεί τη διακοπή του Κηρύγματος και τη φυγή.

Η κλιμάκωση της δράσης του Αποστόλου των Εθνών οδηγεί όμως τελικά σε αντίστοιχη αντίδραση αφού και αντιτάσσονται και βλασφημούν (Α΄ Κορ. 12, 3). Δεν πρέπει να λησμονείται ότι η ιουδαϊκή Κοινότητα είχε πληθυνθεί με την έλευση των Ιουδαίων εκείνων που εκτοπίστηκαν από τη Ρώμη. Συνεπώς είναι φυσικό ότι ίσως στην αρχή δεν υπήρξε αντίδραση στο χριστολογικό κήρυγμα του φαρισαίου Παύλου, προκειμένου να μην υποστούν τα ίδια πρόσωπα (οι Εβραίοι) παρόμοιες συνέπειες και στη ρωμαϊκή κολωνία όπου εγκαταστάθηκαν αλλά και να μη δώσουν προς τα έξω την εικόνα της «χάβρας». Κατόπιν, όμως, όταν και ο ίδιος ο Απόστολος που είχε διωχθεί από τους Ιουδαίους από δύο πόλεις, *συνείχετο τῷ λόγῳ και διαμαρτυρόταν*, η οργή που συσσωρεύτηκε ξέσπασε.

Αυτή η έκρηξη δηλώνεται με τις μετοχές *ενεστώτα ἀντιτασσομένων*³²² δὲ

322. Το *ἀπαξ* λεγόμενο στον Λουκά *ἀντιτασσόμενος* σημαίνει ένα οργανωμένο μέτωπο αντίστασης (πρβλ. Ηρόδ. 4. 134). Ενώ το *ἀντιτάσσειν* δηλώνει την επιχειρηματολογία που επιστρατεύουν οι Ιουδαίοι (πρβλ. Πρ. 13, 45: *ἀντιλέγειν*), επικοινωνιακά προς τους έξω *βλασφημοῦν* (δυσφημοῦν) το Κήρυγμά του ως παράνομο.

αὐτῶν καὶ βλασφημούντων. Το ὄλο σκηνικό ανακαλεί τα γεγονότα που δραματίστηκαν στην Αντιόχεια της Πισιδίας (13, 45-7), όπου όμως ως κίνητρο προβάλλει η ζηλοφθονία για τη δημοφιλία του Αποστόλου των Εθνῶν: *ιδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ Παύλου λαλουμένοις βλασφημοῦντες. Παρρησιασάμενοί τε ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρναβᾶς εἶπαν· «ὕμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. Οὕτως γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος· «τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς». (Ἡσ. 49, 6). Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον· διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας τὰς εὐσχήμονας καὶ τοὺς πρῶτους τῆς πόλεως καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ Βαρναβᾶν καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὀρίων αὐτῶν. οἱ δὲ ἐκτιναζόμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ἐπ' αὐτοὺς ἦλθον εἰς Ἰκόνιον, οἱ τε μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος Ἁγίου³²³. Η βλασφημία είναι μια κατηγορία, η οποία στις Πρ. εκτοξεύεται και εναντίον των Χριστιανῶν και εναντίον εκείνων που τον αρνούνται. Ο Στέφανος οδηγείται σε δίκη με την κατηγορία ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωϋσῆν καὶ τὸν Θεόν (6, 11). Ο ἴδιος ο Π. ως διώκτης εισέβαλλε κατὰ πάσας τὰς Συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις ἐν οἷς πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς τῶν ἀρχιερέων (26, 11-12). Στην τελευταία περίπτωση, ὅπως και στο υπό εξέτασιν χωρίο, δεν διευκρινίζεται το αντικείμενο του βλασφημούντων. Στο Κατὰ Λουκᾶν γίνεται λόγος για βλασφημία του Αγ. Πνεύματος: «Λέγω δὲ ὑμῖν, πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ὁμολογήσῃ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσῃ οὐκ ἀφεθήσεται» (Λκ. 12, 8-10 = Μτ. 12, 32· πρβλ. Μκ. 3, 28-29). Προφανῶς στο υπό εξέτασιν χωρίο το βλασφημεῖν είναι συνώνυμο με το κακολογεῖν (19, 8-10) και σημαίνει τη σπύλωση του Χριστιανισμού προς τους ἔξω.*

323. Στην Αντιόχεια της Πισιδίας ο Σαῦλος, ο οποίος πλέον αποκαλεῖται Παῦλος στέκεται δημόσια προ των Εθνῶν. Στο 14, 1 πιστεύουν στη λαλιά του Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος ἐνῶ στο 14, 27 διαπιστώνεται ὅτι στην Αντιόχεια του Ορόντη ο Θεός ὄντας μετ' αὐτῶν ἠνοιζεν τοῖς ἔθνεσιν θύραν πίστεως.

Ο Π. προβαίνει σε μιαν αντίδραση που επέδειξε και στην Αντιόχεια της Πισιδίας (13, 51): *ἐκτιναζάμενος τὰ ἱμάτια εἶπεν πρὸς αὐτούς·*

*τὸ αἶμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν·
καθαρὸς ἐγὼ
ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.*

Το ακρόαμα διακόπτεται με μια συμβολική χειρονομία που διατάσσεται από τον ίδιο τον Ιησού στο Λκ. 9, 4-5 κατά την αποστολή των μαθητών για ευαγγελισμό και θεραπεία: *καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· «μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ράβδον μήτε πήραν μήτε ἄρτον μήτε ἀργύριον μήτε [ἀνά] δύο χιτῶνας ἔχειν. Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάσσετε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς»* (πρβλ. Λκ. 10, 11 = Μτ. 10, 14· Νεεμ. 5, 13· Πρ. 20, 26). Πρόκειται για μια συμβολική χειρονομία που στηρίζεται στη λογική ότι εφόσον δεν επιθυμεί κάποιος κοινωνία με το πλέον ασήμαντο και αθώο στοιχείο μιας πόλης, τη σκόνη, πολύ περισσότερο δεν θέλει επαφή με τους ανθρώπους της. Αυτή η εκτίναξη θα λειτουργήσει καταδικαστικά στο εσχατολογικό δικαστήριο (*εἰς μαρτύριον* 9, 5). Κατά την αποστολή των Εβδομήκοντα εργατῶν-θεριστῶν ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων (η οποία προεικονίζει την παύλεια ιεραποστολή των εθνῶν) επαναλαμβάνεται ἡ ἴδια προσταγή: *«εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέλθητε καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς εἶπατε· καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν εἰς τοὺς πόδας ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλην τοῦτο γινώσκετε ὅτι ἤγγικεν ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ»*. Οι πόλεις αυτές θα ἔχουν χειρότερη μοῖρα ἀπὸ τα ἀφιλόξενα Σόδομα ἀφοῦ η ἀποστροφή δεν ἀφορᾶ στους μαθητές ἀλλὰ στον ἴδιο τον Θεό (10, 10-15). Δεν μαρτυρεῖται παρόμοια κίνηση κατὰ την ἐπιστροφή του ἐκλεκτοῦ λαοῦ στη Γη Ἰσραήλ.

Ἡ προφητική συμβολική χειρονομία συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μια ἀρὰ ἡ οποία ἀνακαλεῖ τις συνέπειες τῆς θανάτωσης τῶν προφητῶν καὶ του Ἰησοῦ στο *Κατὰ Ματθαῖον* καὶ ἐκπλήσσει καθὼς οἱ Ἰουδαῖοι που παροικοῦν στην Κόρινθο δεν ἀσκοῦν βία στους ἀποστόλους οὔτε τους οδηγοῦν σε αὐτὴ τὴ συνάφεια στο Κριτήριο. Ο Π., ὅμως, ἔχοντας τὴν αὐτοσυνειδησία ὅτι *ἐκ κοιλίας μητρός* εἶναι ἀφορισμένος προφήτης (Γαλ. 1, 15) παραπέμπει στο Ἰεζ. 33, ὅπου ο προφήτης παραλληλίζεται με τὸ σκοπὸ/φρουρὸ ο οποίος οφείλει να προειδοποιεῖ τὸν ἀμαρτωλὸ ὅτι ἐπίκειται ρομφαία καὶ θάνατος. Ἐάν αὐτὸς κηρύξει, τότε ἀποκλειστικὰ υπεύθυνος εἶναι ο ἀνυπάκουος ἀνομος: *ὅτι τὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγος ἀκούσας οὐκ ἐφνάζατο τὸ αἶμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἔσται* (33, 4-5). Ἀλ-

λιώς την ευθύνη φέρει ακέραιη ο φύλακας του Ισραήλ. Ο ίδιος ο Κύριος είναι βέβαια φιλεύσπλαχνος και δεν χαιρείται με το θάνατο του αμαρτωλού αλλά επιθυμεί ν' αλλάξει τρόπο ζωής και να ζήσει, σωζόμενος από την καταστροφή. Η ασφάλεια των κατοίκων του Ιούδα που διαρκώς διακηρύσσουν ότι *ο Αβραάμ ήταν ένας κι ο Θεός του έδωσε τη χώρα ως ιδιοκτησία* θα καταρρεύσει εξαιτίας των βδελυρών πράξεων. Στην περίπτωση βέβαια της Συναγωγής δεν καταμαρτυρείται ανηθικότητα αλλά βλασφημία του Προσώπου του Ιησού και της Βασιλείας Του. Συνεπώς ο Παύλος δεν καταράται τους Ιουδαίους να καταστραφούν, αλλά αποδεικνύει ότι ο ίδιος αν και επιτέλεσε την αποστολή του ως προφήτης, εντούτοις προσέκρουσε στη σκληροκαρδία των ακροατών του. Στο Πρ. 5, 27-28 ο ίδιος ο αρχιερέυς θεωρεί ότι διά του αποστολικού κηρύγματος υπάρχει ο κίνδυνος να λειτουργήσει το αίμα του Ιησού καταιγιστικά για το ιουδαϊκό έθνος: *Αγαρόντες δέ αυτούς έστησαν εν τῷ Συνεδρίῳ. και επηρώτησεν αυτούς ὁ αρχιερέυς λέγων· «[ού] παραγγελία παρηγγείλαμεν ὑμῖν μη διδάσκειν ἐπὶ τῷ Ὄνόματι τούτῳ, και ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλήμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν και βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου»* (πρβλ. Μτ. 23, 25· 27, 25). Επίσης στο Πρ. 20, 26 στον αποχαιρετιστήριο λόγο του προς τους πρεσβυτέρους της Μιλήτου ο Π. σημειώνει: *«μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων· οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μη ἀναγγεῖλαι πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ὑμῖν. Προσέχετε ἑαυτοῖς και παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου»*. Σε αυτή την περίπτωση το αίμα του Ιησού (Μτ. 27, 25· Β' Βασ. 1, 16) δεν συνιστά την αιτία της καταστροφής ὅσων εκούσια απεμπολούν το λόγο της σωτηρίας (γι' αυτό και στην εξεταζόμενη προσευχή δεν είναι το αίμα του Ιησού που ζητά εκδίκηση) αλλά της «περιποίησης» της Εκκλησίας. «Ο μη δεχόμενος την αλήθεια του Ευαγγελίου και απωθών την δι' αυτού προσφερόμενη σωτηρία αυτοκτονεί και εργάζεται μόνος του τον αιώνιο ὄλεθρο» (Τρεμπέλας). Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ενώ το επίθετο *καθαρός* συνδεόταν στην Τορά και τη ραβινική παράδοση με τη διάκριση ιερού και βεβήλου, μεταξὺ του εκλεκτού λαού και των εθνών, ιδιαίτερα στο χώρο της τροφής και του γάμου, ο Π. συνδυάζει τη δική του καθαρότητα με την πορεία στα έθνη.

Αυτός ο αποχωρισμός, ο οποίος ήδη διακηρύχθηκε και στην Αντιόχεια της Πισιδίας δεν είναι οριστικός. Αφορά μόνο στους Ιουδαίους της Κορίνθου. Ήδη μετά την Αντιόχεια επανειλημμένα ο Π. συνέχισε να αρχίζει τις διάφορες επισκέψεις του στις διάφορες πόλεις από τη Συναγωγή. Ακόμη και στο φινάλε των Πρ. δεν θα πάψει να απευθύνεται στους Ιουδαίους παρά την αντι-

σταση που συναντά. Αυτό προδίδει και την εσωτερική του λαχτάρα να σωθεί ο λαός του, όπως αυτή εκφράζεται στο Ρωμ. 9-11: *Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε [παρ'] ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πώρως ἀπὸ μέρους τῶ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρι οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ καὶ οὕτως πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται· «ἤξει ἐκ Σιών ὁ ῥυόμενος, ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ» (11, 25-26· Ησ. 59, 20· Ψ. 14, 7).*

III. ΑΛΛΑΓΗ «ΕΔΡΑΣ» ΚΑΙ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

Έτσι και στην Κόρινθο ο Π. μετά την προφητική του χειρονομία και τη διακήρυξη, όχι μόνο δεν απομακρύνεται από την πόλη (όπως προστάσσει ο Ιησούς) αλλά επιλέγει για πρώτη φορά ως χώρο διδασκαλίας *οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Τιτίου Ἰούστου σεβομένου τὸν Θεόν*, προσηλύτου, *συνομοροῦσα τῇ Συναγωγῇ*. Πλέον δεν στρέφεται απλώς (επικοινωνιακά) στα έθνη (13, 46) αλλά *πορεύεται* (τοπικά) σε αυτά, *μεταβαίνοντας* στην οικία ενός θεοφοβούμενου (18, 6), η οποία και θα αποτελέσει τον «άμβωνα» του κηρύγματός του και όχι την έδρα της κατοικίας του όπως υπονοεί ο D. Δεν θεωρώ ότι θέλει με αυτό τον τρόπο να προκαλέσει (προβοκάρει) τους βλασφημούντες αυτόν Ιουδαίους αλλά να διατηρήσει την επαφή αφού ως σκοπός/φύλακας γνωρίζει από τον *Ιεζεκιήλ* ότι ο άνομος αν πράξει στο τέλος το νόμιμο και δίκαιο θα ζήσει (33, 19). Ο Τίτιος που φιλοξενεί το χριστιανικό κήρυγμα δεν ταυτίζεται με τον γνωστό ως επίσκοπο Κρήτης Τίτο (Β΄ Κορ. 8, 23). Στον επίλογο Ρωμ. 16, 23 κατά τη β΄ επίσκεψη του Π. μνημονεύεται ότι κάποιος Γάιος φιλοξενεί όλη την Εκκλησία (και όχι μόνο μια κατ' οίκον Σύναξη), γεγονός που εάν εκληφθεί κατά λέξη και όχι μεταφορικά, προϋποθέτει εξαιρετικά ευρύχωρη κατοικία³²⁴: *ἀσπάζεται*

324. Σχετικά με την Κατοικία στα ελληνορωμαϊκά χρόνια εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το σχετικό αφιέρωμα του περιοδικού *Αρχαιολογία* 114 (2010). Οι ρωμαϊκές οικίες (οι οποίες είχαν έκταση από 53 έως 800 τμ.) ιδιαίτερος των ευγενών αντιγράφουν τα περιστώλια και τις στοές που απαντούν στα ελληνιστικά γυμνάσια και ιερά, ενώ στις ευρύχωρες επαύλεις εντάχθηκαν οργανικά και οι κήποι, αντίγραφα των περσικών παραδείσων, καθώς αυτή την εποχή εξιδανικεύεται η ύπαιθρος. Σημειωτέον ότι τα συμπόσια απέκτησαν μεγάλη σημασία για τη σκηνοθεσία των ιδιοκτητών. Γι' αυτό και έγιναν πιο μεγαλοπρεπή. Έτσι σε οικία της Περγάμου έχουμε ακόμη και τρία διαδοχικά δωμάτια ως τρικλίνια. Στην αρχιτεκτονική των κατοικιών έχουμε επίσης προσαρμογές που οφείλονται στις σχέσεις πατρωνίας. Έτσι περιμετρικά του αιθρίου, που ήταν η καρδιά του ρωμαϊκού σπιτιού (με κέντρο το *impluvium* για συλλογή των όμβριων υδάτων και ιερό χώρο, το *lararium*) χρησίμευε για φωτισμό και αερισμό· υπάρχουν επίσης χώροι υποδοχής και δεξιώσεως επισκεπτών-πελατών (*clientes*). Η επίδειξη της οικιακής πολυτέλειας που παρατηρείται αυτά τα χρόνια στόχευε στην κοινωνική προβολή των ιδιοκτητών ως πατρώνων. Πηγή για τα ανωτέρω συνιστά το έργο του Βιτρούβιου *Περί Αρχιτεκτονικής* (27-23 π.Χ.).

ὁμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας· ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.

Ἡ ἔμφαση στο κείμενο δεν εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο ιδιοκτήτης του οίκου όπου συνάζεται η Εκκλησία ανήκει στους *ευγενείς* της πόλης (καθώς όπως προδίδει και το λατινικό όνομα – *nomen gentile* ο οικοδεσπότης ανήκε στα ανώτερα στρώματα) αλλά στο γεγονός ότι (α) αυτός (ο οίκος) ανήκει σε εθνικό (γοj), ο οποίος έστω κι αν είναι προσήλυτος, είναι ακάθαρτος στα μάτια του ευλαβούς Ιουδαίου και επιπλέον (β) συνορεύει με τη Χάβρα. Το τελευταίο γεγονός συνεπάγεται παράλληλες συνάξεις, ευκαιρία μεταπήδησης από τον ένα χώρο στον άλλο (ιδίως για τους εθνικούς που πλέον δεν έχουν ούτε την ανάγκη να υποστούν την περιτομή για να ενταχθούν πλήρως στον εκλεκτό λαό ούτε να εφαρμόσουν όλες τις διατάξεις διάκρισης καθαρού και ακαθάρτου), αλλά και σύγκριση του πλήθους των μετεχόντων από τους εκτός. Σημειωτέον ότι ενώ αλλάζει ο χώρος της διδασκαλίας του Αποστόλου των Εθνών, δεν αλλάζει ο χρόνος: δεν μετατίθεται η Σύναξη τη «μία τῶν Σαββάτων», την Κυριακή. Το εκπληκτικό είναι ότι αυτή η μετάβαση δεν συνεπάγεται καταρχάς την αύξηση του αριθμού των Ελλήνων και μάλιστα των αριστοκρατών (όπως συνέβη στη Θεσσαλονίκη και στη Βέροια) αλλά, για πρώτη φορά στις Πρ., τη μύηση του επιφανέστερου Ιουδαίου ο οποίος «συμπαράσχει» και όλον (όπως με έμφαση τονίζεται) τον οίκο του: *Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσεν τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ* (18, 8). Πρόκειται για τον αρχισυνάγωγο, τον κατεξοχήν γνώστη των Γραφών εντός της όμορης Χάβρας με κύρος και στην ευρύτερη κοινωνία, αφού οι αρχισυνάγωγοι συχνά διέθεταν και οικονομική επιφάνεια στις πόλεις όπου ζούσαν. Συνεπώς το αντικείμενο της ακοῆς εκ μέρους των πολλών Κορινθίων (*καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες*) δεν αφορά πλέον στην επιχειρηματολογία του Αποστόλου των Εθνών αλλά και στο γεγονός της μεταστροφῆς του τέκνου τῆς Συναγωγῆς και μάλιστα με όλη την οικία του. Πλέον η Χάβρα πλαισιώνεται από τις δύο οικίες δύο επιφανῶν που έχουν μεταβληθεῖ σε Εκκλησίες του Χριστοῦ. Το βάπτισμα του Κρίσπου επιβεβαιώνεται και στο Α΄ Κορ. 1, 14-16, αφού είναι από τα ελάχιστα που τέλεσε ο ίδιος ο απόστολος. Σημειωτέον ότι σύμφωνα με τις Πρ. ο Π. δεν θαυματουργεῖ στην Κόρινθο (πρβλ. Β΄ Κορ. 12, 12).

Θα ανέμενε κάποιος ο Π. να πλέει σε πελάγη ευτυχίας μετά τη θετική τροπή της ιεραποστολικῆς του διαδρομῆς. Αντιθέτως, όπως διαφαίνεται από το όραμα που βλέπει ο Π. στην Κόρινθο (18, 9-10), διακατέχεται από το αίσθημα του φόβου, ο οποίος όπως συνάγεται και από την «εξομολόγησή» του

στο Α΄ Κορ. 2, 3³²⁵, τον είχε κυριεύσει ήδη κατά την έλευσή του σ' αυτή την πόλη: *«μη φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσης, διότι Ἐγὼ εἶμι μετὰ σοῦ καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεται σοὶ τοῦ κακῶσαι σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ»*. Δεν είναι βέβαια απολύτως σαφές εάν η προστακτική αντιμετωπίζει προϋπάρχοντα φόβο ή εάν αποτελεί προμήνυμα εκείνων που θα ακολουθήσουν (όπως μάλλον συνάγει ο ακροατής). Προφανώς ο Π. διείδε ότι η επιτυχία να αγρεύσει διά παρουσίας του και του Κηρύγματος (α) τον Τίτιο τον Ιούστο, ο οποίος (παρότι Ρωμαῖος βετεράνος όπως προδίδει το λατινικό του όνομα) προηγουμένως σύχναζε στη γειτονική του Χάβρα, (β) τον ίδιο τον αρχισυνάγωγο Κρίσπο και (γ) πολλούς των Κορινθίων που υπό άλλες συνθήκες θα στελέχωναν τη Συναγωγή, θα προξενούσε τη μῆνιν των ομοεθνών του που δεν θα περιορίζονταν μόνο σε λεκτικό πόλεμο αλλά και σε *επίθεση κάκωσης*, όπως συνέβη και στην α΄ και στη β΄ ιεραποστολική περιοδεία μέσω της κινητοποίησης του όχλου και της συκοφαντίας ενώπιον των αρχών.

Οι Πρ. περιγράφουν ποικίλα οράματα του Π. Τρεις φορές καταγράφουν το όραμα του Αποστόλου των Εθνών στις πύλες της Δαμασκού, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να βαπτισθεί, να ανακτίσει το φως του και να πλησθεί Αγίου Πνεύματος *ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς ἐστίν μοι οὗτος τοῦ βαστάσαι τὸ Ὄνομά Μου ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων υἱῶν τε Ἰσραὴλ* (9, 14-15). Ἦδη υπομνηματίστηκε το *όραμα* *διά τῆς νυκτός* που κατήυθνε τον ευαγγελισμό προς Δυσμάς. Το ίδιο συμβαίνει και όταν το κήρυγμα χωρίζεται πλέον οριστικά και αμετάκλητα από την Ιερουσαλήμ για να εδραιωθεί στη Ρώμη, όπου ο Π. καλείται να μαρτυρήσει: *Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπεν· «θάρσει· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ρώμην μαρτυρῆσαι»* (23, 11-17). Και στο μέσον της αβύσσου, ο Απόστολος των Εθνών διά οράματος διαβεβαιώνεται ότι ούτε οι φυσικές αντιξοότητες και το Χάος θα επιτύχουν να ματαιώσουν την παρουσία του στην Αιώνια Πόλη: *παρέστη γάρ μοι ταύτη τῇ νυκτὶ τοῦ Θεοῦ, οὗ εἶμι [ἐγὼ] ᾧ καὶ λατρεύω, ἄγγελος λέγων· «μη φοβοῦ, Παῦλε, Καίσαρι σε δεῖ παραστήναι, καὶ ἰδοὺ κεχάρισται σοὶ ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ»*. *Διὸ εὐθυμεῖτε, ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληται μοι* (27, 23-25). Συνεπώς τα οράματα συνδέονται ἀρρηκτα (α) με τη νύχτα, (β) με μεταβάσεις/εξόδους σε χώρους καινούς κατεξοχὴν προς Δυσμάς αλλά και (γ) εμπειρίες σωτηρίας είτε του ιδίου (από τους Ιουδαίους, από τον καταπονητισμό) είτε των άλλων (των Μακεδόνων)³²⁶. Το ερώτημα που προκύπτει σχε-

325. *Καγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῶ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.*

326. Στο Ιεζ. 33 ο προφήτης παρά την αναγγελία της άλωσης της Ιερουσαλήμ νιώθει το

τικά με το όραμα της Κορίνθου είναι μήπως ο Π. διαβλέποντας τη μήνιν των ομοεθνών του ήθελε να φύγει από την Κόρινθο, μήπως γι' αυτό και ο Κύριος Ιησούς με το όραμα τον προτρέπει να μη φοβάται και να παραμείνει στην πόλη; Ο συγγραφέας των Πρ. δεν καταγράφει την ακριβή αφορμή του οράματος γι' αυτό και μόνον εικασίες μπορούμε να διατυπώσουμε.

Το βέβαιο είναι ότι το περιεχόμενο του οράματος παραπέμπει τον ακροατή στην Έξοδο από τη χώρα των εθνών και την είσοδο στη Γη της Επαγγελίας, αφού αντίστοιχες διατυπώσεις εισάγουν τα βιβλία της *Εξόδου* και του *Ιησού του Ναυή*:

Έξ. 3, 11-12: *καὶ εἶπεν Μωυσῆς πρὸς τὸν Θεόν: «τίς εἰμι ὅτι πορεύσομαι πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου καὶ ὅτι ἐξάξω τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου;»· εἶπεν δὲ ὁ Θεὸς Μωυσῆ λέγων ὅτι «ἔσομαι μετὰ σοῦ καὶ τοῦτό σοι τὸ σημεῖον ὅτι ἐγὼ σε ἐξαποστέλλω ἐν τῷ ἐξαγαγεῖν σε τὸν λαόν μου ἐξ Αἰγύπτου καὶ λατρεύσετε τῷ Θεῷ ἐν τῷ ὄρει τούτῳ».*

Ιησ. 1, 9: *«ἰδοὺ ἐντέταλμαί σοι ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· μὴ δειλιάσης μηδὲ φοβηθῆς ὅτι μετὰ σοῦ Κύριος ὁ Θεός σου εἰς πάντα οὗ ἂν πορεύῃ».*

Η ίδια φρασεολογία επαναλαμβάνεται και στον αφορισμένο εκ κοιτίας μητρός Ιερεμία στην αρχή της δράσης του αλλά και στην εισαγωγή του Δευτεροησαΐα, όπου περιγράφεται η καινούργια Έξοδος του Ισραήλ από τη γη της Βαβυλώνας. Σημειωτέον ότι ο Π. συνέδεε την αυτοσυνειδησία του και με τον Πάσχοντα Δούλο και με τον Προφήτη του Πάθους:

Ιερ. 1, 5-10: *καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων: «πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ ἐπίσταμαί σε καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας ἡγίακά σε· προφήτην εἰς ἔθνη τέθεικά σε» Καὶ εἶπα: «ὦ Δέσποτα Κύριε ἰδοὺ οὐκ ἐπίσταμαι λαλεῖν ὅτι νεώτερος ἐγὼ εἰμι». Καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς με: «μὴ λέγε ὅτι νεώτερος ἐγὼ εἰμι· ὅτι πρὸς πάντας οὓς ἂν ἐξαποστείλω σε πορεύσῃ καὶ κατὰ πάντα ὅσα ἂν ἐντείλωμαί σοι λαλήσεις· μὴ φοβηθῆς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν ὅτι μετὰ σοῦ ἐγὼ εἰμι τοῦ ἐξαιρεῖσθαί σε» λέγει Κύριος. Καὶ ἐξέτεινεν Κύριος τὴν χεῖρα αὐτοῦ πρὸς με καὶ ἤψατο τοῦ στόματός μου καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς με: «ἰδοὺ δέδωκα τοὺς λόγους μου εἰς τὸ στόμα σου· ἰδοὺ κατέστακά σε σήμερον ἐπὶ ἔθνη καὶ βασιλείας ἐκρίζουν καὶ κατασκάπτειν καὶ ἀπολλύειν καὶ ἀνοικοδομεῖν καὶ καταφυτεύειν».*

Ησ. 41, 10-14: *«Μὴ φοβοῦ μετὰ σοῦ γάρ εἰμι· μὴ πλανῶ ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ Θεός σου ὁ ἐνισχύσας σε καὶ ἐβοήθησά σοι καὶ ἠσφαλισάμην σε τῇ δεξιᾷ τῇ δικαίᾳ*

βράδου τη δύναμη του Κυρίου πάνω του και το στόμα του να ανοίγει και να λύνεται η γλώσσα του τη στιγμή που έφτασε ο φυγάς της πόλης.

μον· ἰδοὺ αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι· ἔσονται γὰρ ὡς οὐκ ὄντες καὶ ἀπολοῦνται πάντες οἱ ἀντίδικοί σου».

Ησ. 43, 1-5: καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε, Ἰακώβ, ὁ πλάσας σε Ἰσραήλ: «μὴ φοβοῦ ὅτι ἐλυτρώσάμην σε ἐκάλεσά σε τὸ ὄνομά σου· ἐμὸς εἶ σύ καὶ ἐὰν διαβαίνης δι' ὕδατος μετὰ σοῦ εἰμι καὶ ποταμοὶ οὐ συγκλύσουσίν σε καὶ ἐὰν διέλθῃς διὰ πυρός οὐ μὴ κατακαυθῆς φλόξ· οὐ κατακάψει σε ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου ὁ ἅγιος Ἰσραήλ ὁ σώζων σε· ἐποίησά σου ἄλλαγμα Αἴγυπτον καὶ Αἰθιοπίαν καὶ Σοήνην ὑπὲρ σοῦ· ἀφ' οὗ ἔντιμος ἐγένου ἐναντίον μου ἐδοξάσθης κἀγὼ σε ἠγάπησα καὶ δώσω ἀνθρώπους πολλοὺς ὑπὲρ σοῦ καὶ ἄρχοντας ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς σου· μὴ φοβοῦ ὅτι μετὰ σοῦ εἰμι ἀπὸ ἀνατολῶν ἄξω τὸ σπέρμα σου καὶ ἀπὸ δυσμῶν συνάξω σε».

Παρόμοια προτροπή ἀκούγεται καὶ κατὰ τὴν Εἰσαγωγή τού *Κατὰ Λουκάν* κατὰ τὸν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου: καὶ εἰσελθὼν πρὸς αὐτὴν εἶπεν· «Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ». Ἡ δὲ ἐπὶ τῶ λόγῳ διεταράχθη καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἶη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος. Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ· «Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ». Στὸ ἀναστάσιμο διάγγελμα τοῦ ὁποῖο συνιστά καὶ τὴν κατακλείδα-το φινάλε τοῦ *Κατὰ Ματθαίου* καὶ στο ὁποῖο συμπυκνώνονται οἱ *Πράξεις τῶν Αποστόλων* ἀκούγεται ἐπίσης ἡ διαβεβαίωση ὅτι ὁ Ἰησοῦς (ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται στο *Εὐαγγέλιο* ὁ *Εμμανουήλ*: 1, 23) θὰ εἶναι μαζί με τοὺς μαθητὲς Του: «πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (28, 19-20).

Ἐκτός ἀπὸ τὴν παρουσία Του πλησίον τοῦ Αποστόλου τῶν Ἐθνῶν, ὁ Κύριος διαβεβαιώνει ὅτι κανεὶς δὲν θὰ πραγματοποιήσῃ ἐπίθεση γιὰ νὰ τὸν κακώσῃ³²⁷. Το *κακοῦν* στοὺς Ο' χρησιμοποιεῖται γιὰ τὰ δεινὰ τῶν προφητῶν ἐνῶ στὴν Κ.Δ. ἐκτός τοῦ Α' Πέ. 3, 13 ἀπαντᾷ μόνον στὶς Πρ. γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ταλαιπωρία τοῦ λαοῦ στὴν Αἴγυπτο (7, 6. 19) καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους (12, 1· 14, 2). Ὁ ὅρος *λαός* ἀπαντᾷ εἴκοσι δύο φορές στὰ εἰσαγωγικά κεφάλαια τῶν *Πράξεων* (κεφ. 2-6), ὅπως καὶ στὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ *Κατὰ Λουκάν* (κεφ. 19-23). Το πλήθος, τὸ ὁποῖο σταυρώνει τὸν Ἰησοῦ, εἶναι τὸ ἴδιο που στὶς *Πράξεις* περιβάλλει τοὺς μαθητὲς καὶ συγκροτεῖ τὴν ἱεροσολυμικὴ κοινότητα. Ἡ χρῆση τοῦ ὀρου κατακλείεται με τὴ Διήγηση τοῦ Στεφάνου. Στὰ υπόλοιπα εἴκοσι δύο κεφάλαια ὁ πιστὸς Ἰσραήλ γίνεται *Ἐκκλησία* καὶ ὁ ἀπιστος ὀνομάζεται *Ἰουδαῖοι*.

327. Ἡ σύνταξη ἀπαντᾷ καὶ στο Γέν. 43, 18 (Ο').

Στο κορυφαίο γεγονός της Αποστολικής Συνόδου στο 15, 14 διακηρύσσεται στην Ομιλία του Ιακώβου ότι ο λαός πλέον αποτελείται και από τέως εθνικούς: *Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπέσκεψατο λαβεῖν ἐξ ἔθνῶν λαὸν τῷ ὀνόματι Αὐτοῦ. Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν Προφητῶν καθὼς γέγραπται· «μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω καὶ ἀνορθώσω αὐτήν, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ Ὄνομά Μου ἐπ' αὐτούς» λέγει Κύριος ποιῶν ταῦτα.* Ἐτσι ο Κύριος προφητεύει ότι στην Κόρινθο της αμαρτίας και της ανηθικότητας υπάρχει πληθής λαός (am). Συνεπώς μαζί με τον Π. βρίσκεται και ο Κύριος αλλά και ο μελλοντικός λαός του Θεού. Γι' αυτό και ο Απόστολος των Εθνῶν δεν χωρίζεται εκ της πόλεως αλλά όπως με έμφαση σημειώνει ο Λουκάς *ἐκάθισεν³²⁸ δὲ ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἑξ̄ διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.*

IV. ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΩΝΑ

Ο διωγμός ξεσπά όταν ανθύπατος ορίζεται ο Γαλλίον. Τότε *κατεπέστησαν και μάλιστα ὀμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι* (πρβλ. 17, 19), αρπάζοντας αὐτὸν προφανῶς με εχθρική διάθεση³²⁹ και οδηγώντας τον στο Βῆμα³³⁰. Δεν τον λιντσάρουν ὅπως συνέβη με τον Στέφανο και τον Ιάκωβο, ἐνὼ δεν κινητοποιοῦν και τον ὄχλο ὅπως συνέβη σε προηγούμενες ελληνικές πόλεις. Ἴσως φοβούνται το γεγονός (α) ὅτι ο Π. εἶναι Ρωμαῖος πολίτης αλλά και (β) ὅτι ἐπιλύοντας το πρόβλημα μόνοι τους θα ἔδιναν κακή εικόνα στη ρωμαϊκή αρχή, η οποία ἤδη τους εἶχε εξοστρακίσει ἀπὸ τη Ρώμη για παρόμοια αἰτία. Πιθανόν ἐπίσης να θεωρούσαν (γ) ὅτι ο Ρωμαῖος ανθύπατος ἐνεκα του γεγονότος ὅτι (σε ἀντίθεση προς ὅσους ἐκρίναν μέχρι τότε τους μάρτυρες του Λόγου) ἦταν υψηλόβαθμο στέλεχος προερχόμενο ἄμεσα ἀπὸ την Αἰώνια Πόλη και ἐπιπλέον ἦταν

328. Το *κάθημαι* εἶναι παρακείμενος του καθεζομαι < καθ+έζομαι. Το *κάθημαι* που συνήθως στα ἔργα του Λουκά εἶχει ἀντικείμενο το θρόνο ἢ το βῆμα (Πρ. 2, 30. 12, 21. 25, 9. 17) συνδυάζεται με το διδάσκω στο Λκ. 5, 3 ὅπου ως ἄμβωνας χρησιμοποιεῖται το πλοῖο των μαθητῶν.

329. Στη Θεσσαλονίκη δεν εἶχαν βρει τον ἴδιο αλλά τον Ιάσωνα που τον φιλοξενούσε.

330. Πρόκειται για τη sella curullis, το ἐπίσημο μετακινούμενο κάθισμα που στήνονταν πάνω σε υπερυψωμένο βῆμα (Tribuna) ὅταν ο Ρωμαῖος ηγεμόνας δικάζε (Ιώσ., Πόλ. 2. 172. 301). Σύμφωνα με τον Γκουτζιζιούδη, Η Συνδρομή της Αρχαιολογίας 448, *η δίκη ἔλαβε χώρα στο κτίριο της Ιουλίας Βασιλικῆς στη νοτιοανατολική πλευρά της αγοράς, ἢ στη Βασιλική της Οδοῦ Λεχαιῶν.* Ἀπὸ τη συνάφεια ὁμως και ἰδίως ἀπὸ το λιντσάρισμα του ἀρχισυναγῶγου ἐξάγεται το συμπέρασμα ὅτι μάλλον πρόκειται για ἀνοικτὸ χώρο.

και Στωικός θα επεδείκνυε ιδιαίτερη ευαισθησία σε όσους παραβιάζουν τον φυσικό και πολιτικό Νόμο/Δίκαιο ενώ αντιθέτως θα επαινούσε εκείνους που τους οδηγούν ενώπιον των αρχών. Επίσης η απόφαση ενός έγκριτου νομικού³³¹, όπως ο Γαλλίων, θα λειτουργούσε ως δεδικασμένο σε άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις. Υπό αυτή την έννοια η γενική απόλυτος *Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος* μπορεί να αποδοθεί και ως αιτιολογική. Έτσι για πρώτη φορά ο Π. και ο Χριστιανισμός (που είχε οδηγηθεί ενώπιον στρατηγών και πολιταρχών) οδηγείται ενώπιον τόσο υψηλόβαθμου και μάλιστα «επώνυμου» Ρωμαίου. Η ειρωνεία είναι (α) ότι τελικά αυτή (η αρχή) αποδεικνύεται πλήρως αδιάφορη προς τα «ενδοιουδαϊκά» ζητήματα και (β) ότι το λιντσάρισμα και μάλιστα *ἐμπροσθεν τοῦ βήματος* παρότι έχουν *απελαθεί* απ' αυτού στρέφεται εναντίον του ιδίου του Αρχισυναγώγου.

Ο στωικός Lucius Iunius (ή Annaeus) Gallio ήταν γιος του ρήτορα Marcus Annaeus Seneca και νεότερος αδελφός του γνωστού φιλοσόφου και πολιτικού Lucius Annaeus Seneca (4 π.Χ. - 65 μ.Χ.). Γεννημένος στην Κόρδοβα της νότιας Ισπανίας, υιοθετήθηκε στη Ρώμη από τον Lucius Junius Gallio. Ο αδελφός του τον επαινεί για την ηπιότητα και τη γλυκύτητα του χαρακτήρα του (*Nat. Quaest.* 4: gens sceleratissima Pref. 11). Σύντομα εγκατέλειψε την Κόρινθο λόγω πυρετού (*Ep. Mor.* 104.1) και έγινε στη Ρώμη ύπατος (πρβλ. Δίων Κάσσιος 61.35). Αυτοκτόνησε το 65 μ.Χ. (όπως και ο αδελφός του) για να μη γίνει θύμα του Νέρωνα. Πιθανόν έφθασε στην Κόρινθο το καλοκαίρι του 51 μ.Χ. αφού η επιστολή του Κλαυδίου προς τον Γαλλίωνα ως ανθύπατο (*Proconsul*) της Αχαΐας, η οποία ανακαλύφθηκε στους Δελφούς (Bofib 1994, 247-256, Nr. 29; F. de Delphes III.4 286; SEG 3, 1927, 389) αλλά δεν είναι σε καλή κατάσταση, απεστάλη μάλλον κατά την 26η ανακήρυξη του αυτοκράτορα:

1 Τιβέρ[ιος Κλαύδιος Καῖσ]αρ Σ[εβαστ]ὸς Γ[ερμανικός,

Δημαρχικῆς ἐξου]-

2 σίας [το IB, αὐτοκράτωρ τ]ὸ ΚΣ π[ατήρ π]ατρί[ca. 14- χαίρειν],

5 ...Λ.Ἰού]-

6 νιος Γαλλίων ὁ φ[ίλος] μου κα[ι ἀνθύ]πατος ...

Επί τη βάσει αυτών των δεδομένων πιθανόν η προσαγωγή του Π. έγινε το φθινόπωρο του 51 μ.Χ. Η κατηγορία που εκτοξεύουν σε αντίθεση προς

331. Βλ. σχετικά B. Winter, «Rehabilitating Gallio and His Judgement in Acts 18: 14-15», *TynB* 57 (2006), 291-308.

αυτή των Θεσσαλονικέων δεν προκαλεί το ενδιαφέρον του Γαλλίωνα: Στη μομφή δεν είναι σαφές εάν το *παρά τὸν Νόμον* αφορά στο *ἀναπέθει οὗτος τοὺς ἀνθρώπους* ή στο *σέβεσθαι τὸν Θεόν*. Προφανώς συνδέεται με το σεβασμό/τη λατρεία του Θεού, η οποία στο Χριστιανισμό, όπως αποδεικνύεται από τις δύο σημαντικές Ομιλίες του Στεφάνου και του Παύλου στον Ἄρειο Πάγο, αποδεσμεύεται από το Ναό, τη θυσία και το ιερατείο. Επιπλέον βασίζεται στην Ευχαριστία, όπου δεσπάζει η βρώση του Σώματος και του Αίματος του Χριστού (πρβλ. κατηγορία περί θυέστειων δείπνων) ενώ προηγούνταν ο ασπασμός της αγάπης (πρβλ. κατηγορία περί οιδιποδείων μείξεων)³³². Το δεύτερο ερώτημα που προκύπτει στον ακροατή είναι εάν πρόκειται για τον ρωμαϊκό ή τον ιουδαϊκό νόμο. Δεν αποκλείεται να πρόκειται και για τα δύο καθώς (α) το αντικείμενο είναι γενικά *τοὺς ἀνθρώπους* ενώ (β) και στις δύο «θρησκείες» ο *σεβασμός* του Θεού απαιτεί θυσία, Ναό και λατρευτική καθαρότητα, στοιχεία τα οποία απουσιάζουν από το χριστιανικό μήνυμα, το οποίο ο ακροατής έχει πρόσφατο και από την αρεοπαγίτικη Ομιλία ενώπιον και Στωϊκῶν. Σύμφωνα με τη ρωμαϊκή σκέψη η *Pax Romana* αποτέλεσε συνέπεια της ευλάβειας των Ρωμαίων, οι οποίοι φρόντιζαν η λατρεία του θείου να πραγματοποιείται σύμφωνα με τον αρχέγονο νόμο ώστε να μην κλονίζεται η ισορροπία και η συνοχή της. Ήδη κατά τα εγκαίνια της Κορίνθου ως ρωμαϊκής κολωνίας πιθανότατα το πρώτο μέλημα του Καίσαρα ήταν να οριστούν ιερείς και οιωνοσκόποι³³³.

Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν κατηγορούν τον Π. ότι προβάλλει ως Θεό έναν καταδικασμένο και μάλιστα εσταυρωμένο από τις ρωμαϊκές αρχές Μεσσία, όπως συμβαίνει στη νύφη του Θερμαϊκού. Πιθανόν, όμως, δεν ήθελαν να μνημονεύσουν το όνομα και το πρόσωπο *Χριστός* για μην επαναφέρουν στη μνήμη το πρόβλημα που είχε προκύψει στη Ρώμη. Χρησιμοποιούν τον όρο *Νόμος* ο οποίος στους Στωϊκούς συνδέεται με το Λόγο που με τη σειρά του συγκροτεί και συνέχει το Σύμπαν. Ο Π. ενώ για πρώτη φορά ετοιμάζεται

332. Πρβλ. Αθηναγόρα, *Πρεσβ. Χριστ.* 3. Βλ. Σιαμάκη, *Εξωχριστιανικές Μαρτυρίες*, 79, υποσ. 3: «Τα θυέστεια δείπνα ισοδυναμούν με καννιβαλισμό (βλ. Ευρ. *Ιφ.* Τ. 812. *Ορ.* 1008. *Σχόλια* Πausanία 2.18.1) λόγω του ότι στην θεία Ευχαριστία οι Χριστιανοί θυσιάζουν το Χριστό και τρώγουν τη σάρκα και πίνουν το αίμα του. Οι οιδιπόδειες μίξεις ταυτίζονται με τις αιμομίξεις επειδή οι Χριστιανοί τις γυναίκες τους τις είχαν και αδελφές (εν Χριστώ)».

333. Αυτό συνάγεται από το *lex coloniae genitivae* που εκδόθηκε το 44 π.Χ. για την ίδρυση της αποικίας Urso (Osuna στη Σεβίλλη) στην Ισπανία (το πλήρες κείμενο στο http://avalon.law.yale.edu/ancient/charter_of_urso.asp). Βλ. Ν. Bookidis, «Religion in Corinth: 146 B.C.E. to 100 C.E.», *Urban Religion in Roman Corinth*, 141-164, εδῶ 152.

ν' αγοράσει στην Ελλάδα ενώπιον ενός Ρωμαίου αριστοκράτη και μάλιστα Στωικού τελικά δεν έχει την ευκαιρία. Ο ακροατής γνωρίζει από την αρεοπαγίτικη Ομιλία ενώπιον των φιλοσόφων της Αθήνας ότι η Απολογία του δεν θα ήλκυε τον στωικό Κριτή.

Η ετυμολογία του Γαλλίωνα είναι ότι δεν πρόκειται για κάποια καταστρατήγηση του Νόμου ή κακούργημα πονηρόν (*ἀδίκημά τι ἢ ραδιούργημα πονηρόν*). Το πονηρόν είναι δυνατόν να αναφέρεται και στο *ἀδίκημα* αλλά και στο *ραδιούργημα*³³⁴ (που με τη σειρά του κλιμακώνει την αρνητική έννοια του *αδικήματος*). Μπορεί επίσης να σημαίνει κάτι που προκαλεί βλάβη ή έχει πονηρή πρόθεση. Εάν αυτό ίσχυε, τότε ο ανθύπατος υποστηρίζει ότι *κατὰ λόγον ἂν ἀνεσχόμην ὑμῶν*. Έτσι εμμέσως πλην σαφώς δηλ. θεωρεί ως καταρχήν *παράλογη* την κατηγορία³³⁵. Βέβαια και αν αυτό δεν ίσχυε τότε και *πάλι θα τους ανεχόταν*. Το ρήμα *ἀνέχομαι* σύμφωνα με το Λεξικό των Bauer Aland στη νομική γλώσσα σημαίνει *κάνω αποδεκτή τη μήνυση κάποιου*. Συνεπώς η διατύπωση *ἂν ἀνεσχόμην ὑμῶν* δεν έχει τη σημερινή έννοια της ανοχής³³⁶ και

334. Κατά την αρχ. σημασία, *ραδιουργός* είναι αυτός που κάνει κάτι με ευκολία, απερισκεψία και επιπολαιότητα < *ράδιος*=εύκολος-επιπόλαιος + *ουργός* < *έργον*. Στο 13, 10 στην επιτίμηση του μάγου Ελύμα από τον Π. γίνεται λόγος για ραδιουργία: *ὃ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ραδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὸ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύση διαστρέφων τὰς ὁδοὺς [τοῦ] Κυρίου τὰς εὐθείας*; Αυτό συνεπάγεται ότι στις Πρ. δεν έχει τη σημασία απλώς της κακίας αλλά της πονηρίας που διαπράττεται με δόλο και πανουργία.

335. Η Βουλγάτα μεταφράζει: *incipiente autem Paulo aperire os dixit Gallio ad Iudaeos si quidem esset iniquum aliquid aut facinus pessimum o viri iudaei recte (=δικαία, ορθά) vos sustinerem (= υποστήριζα)*. Η Πεσιτώ μεταφράζει *απαραίτητα*. Οι γερμανικές μεταφράσεις του *κατὰ λόγον* που χάριν εμφάσεως προηγείται είναι: Einheitsübersetzung (1980): *Als Paulus etwas erwidern wollte, sagte Gallio zu den Juden: Läge hier ein Vergehen oder Verbrechen vor; ihr Juden, so würde ich eure Klage ordnungsgemäß (= σύμφωνα με την τάξη) behandeln. Streitet ihr jedoch über Lehre und Namen und euer Gesetz, dann seht selber zu! Darüber will ich nicht Richter sein. Elberfelder Bibel (1993) Als aber Paulus den Mund öffnen wollte, sagte Gallio zu den Juden: Wenn es ein Unrecht oder eine böse Handlung wäre, o Juden, so hätte ich euch vernünftigerweise (= σύμφωνα με τη λογική) ertragen; wenn es aber Streitfragen sind über Worte und Namen und das Gesetz, das ihr habt, so seht ihr selbst zu, über diese Dinge will ich nicht Richter sein. Münchener NT (1998): Als aber Paulos den Mund öffnen wollte, sprach Gallio zu den Judaiern: Wenn es irgendein Unrecht oder ein böser Streich wäre, ihr Juidaier, hätte ich selbstverständlich (= αυτονόητα) euch angenommen, wenn (es) aber Streitfragen sind über Lehre und Namen und das Gesetz bei euch, mögt ihr selbst (zu)sehen; Richter über dieses will ich nicht sein. Προέρχονται από το BibleWorks⁷ Copyright © 1992-2005 programmed by Michael S. Bushell, Michael D. Tan, and Glenn L. Weaver. Ο Τρεμπέλας αποδίδει *το ως είναι λογικόν, δίκαιον ενώ άκουα μεθ' υπομονής τα παράπονά σας*.*

336. Σημαίνει και *στέργω* (Εβρ. 13, 22· Β' Τιμ. 4, 3).

δεν υποδηλώνει αντισημιτισμό που βασίζεται στο γεγονός του εξοστρακισμού των Ιουδαίων από την Αιώνια Πόλη όταν πιθανόν βρισκόταν σε αυτή και ο ανθύπατος. Σύμφωνα με τον Γαλλίωνα η υπόθεση στην οποία εμπλέκεται ο Π. αφορά σε (α) διδασκαλία/λόγους και (β) ονόματα (Μωσής, Ιησούς και Μεσσίας) και (γ) το νόμο τον ιουδαϊκό. Αναφορικά με αυτά ο Γαλλίων, όπως με έμφαση διακηρύσσει (αφού το *οὐ βούλομαι* είναι ισχυρότερο του *οὐ θέλω*), δεν επιθυμεί να είναι κριτής. Το συγκεκριμένο βούλευμα είναι εξαιρετικά σημαντικό καθώς είναι το μοναδικό των Πρ. και σύνολης της Κ.Δ. που προέρχεται από μία δικαστική αρχή (και μάλιστα ανθύπατο) και απαλλάσσει το Χριστιανισμό από παρόμοιες κατηγορίες συνιστώντας επιπλέον δεδικασμένο αναφορικά με το γεγονός ότι οι χριστιανικές Εκκλησίες μπορούν να έχουν την προστασία και τα πλεονεκτήματα που είχαν οι Συναγωγές αφού οι Ρωμαίοι τις αντιλαμβάνονταν ως «κομμάτι» τους. Αυτό το γεγονός βεβαίως μετά την άλωση της Πόλης είχε και αρνητική διάσταση αφού θα έπρεπε να πληρώνουν τον ιουδαϊκό φόρο (*fiscus judaicus*), ο οποίος τελικά διεδραμάτισε ρόλο στη διαφοροποίηση των δύο κινημάτων.

Τελικά ο Γαλλίων απελαύνει τους μάρτυρες της κατηγορίας. Δεν γνωρίζουμε εάν το *ἀπήλασεν* (από+ελαύνω) ενέχει απόθεση μετά βίας που ασκούν οι ραβδούχοι ή όχι όπως στο Ιεζ. 34, 12 (*ὡσπερ ζητεῖ ὁ ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ὅταν ἦ γνῶφος καὶ νεφέλη ἐν μέσῳ προβάτων διακεχωρισμένων, οὕτως ἐκζητήσω τὰ πρόβατά μου καὶ ἀπελάσω αὐτὰ ἀπὸ παντὸς τόπου οὗ διεσπάρησαν ἐκεῖ ἐν ἡμέρᾳ νεφέλης καὶ γνῶφου*). Το αποτέλεσμα είναι ότι οι πάντες κτυπούν (*ἔτυπτον* σε παρατατικό) τον αρχισυναγώγο Σωσθένη (του οποίου το όνομα σημαίνει τη σωτηριώδη δύναμη). Το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν το *πάντες* αφορά στους Έλληνες (όπως ο D και το εκκλησιαστικό Κείμενο) ή στους συναθροισμένους Ιουδαίους. Ο Χ. Καρακόλης³³⁷ τάσσεται υπέρ της β' άποψης βασιζόμενος στα εξής επιχειρήματα:

- (α) Θα ήταν περίεργο ο άριστος χρήστης της ελληνικής γλώσσας Λουκάς να εισάγει στον στ. 17 μια καινούργια ομάδα ανθρώπων, χωρίς να την προσδιορίζει ρητώς, ούτε εδώ, αλλά ούτε και στην ευρύτερη συνάφεια του συγκεκριμένου στίχου. Αντίθετα, εύλογη είναι, βάσει της συνάφειας, η υπόθεση ότι στο σημείο αυτό ο Λουκάς αναφέρεται σε όλους τους παρισταμένους Ιουδαίους, αντιστοιχώντας το «πάντες» προς το «ομοθυμα-

337. «Ο ξυλοδαρμός του άρχισυναγώγου Σωσθένους (Πρ. 18,17). Η σημασία μιᾶς άφηγηματικῆς λεπτομέρειας», *Απ. Παύλος και Κόρινθος*, Παπαδόπουλος, (Β' 35-57.

δόν» του στ. 18, 12 και εφαρμόζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το δομικό σχήμα της συμπεριλήψεως (inclusio) στη διήγηση 18,12-17. Μάλιστα, υπέρ του ότι εδώ όντως λειτουργεί το σχήμα της συμπεριλήψεως φαίνεται να συνηγορούν και περαιτέρω στοιχεία: Τόσο στον στ. 12, όσο και στον στ. 17, αναφέρεται βίαιη συμπεριφορά των Ιουδαίων. Στον στ. 12 οι Ιουδαίοι συλλαμβάνουν τον Παύλο και τον οδηγούν δια της βίας ενώπιον του Ρωμαίου ανθυπάτου. Στον στ. 17 πιάνουν τον Σωσθένη και τον κτυπούν (υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι στην περίπτωση αυτή με τη λέξη «πάντες» όντως εννοούνται οι Ιουδαίοι). Ενώ μάλιστα στον στ. 12 παρατίθεται η επίσημη κατηγορία των Ιουδαίων εις βάρος του Παύλου ενώπιον της ρωμαϊκής αρχής, ο στ. 17 παρουσιάζει την παντελή έλλειψη ενδιαφέροντος του αποδέκτη της κατηγορίας αυτής Γαλλίωνος για όσα διαδραματίζονται ενώπιόν του, υποδηλώνοντας το οριστικό κλείσιμο του θέματος.

- (β) Εάν ωστόσο υποτεθεί ότι είχαμε ξυλοδαρμό του Σωσθένους από τους παρευρισκόμενους εθνικούς, τότε οι παρόντες Ιουδαίοι θα έπρεπε να προστατεύσουν τον αρχισυνάγωγό τους. Σε αυτήν την περίπτωση όμως θα ακολουθούσε, λογικά, γενικευμένη σύρραξη μεταξύ εθνικών και Ιουδαίων ενώπιον του βήματος μέσα στην καρδιά της πόλεως της Κορίνθου, εξέλιξη για την οποία ο Γαλλίων δεν θα μπορούσε να αδιαφορήσει επ' ουδενί. Μία μόνο περίπτωση μπορεί να υπάρξει για την παθητική στάση του Γαλλίωνος απέναντι στις βιαιοπραγίες που πραγματοποιούνται ενώπιον του βήματός του και που άμεσα τον προκαλούν να εφαρμόσει την εξουσία που κατέχει για την επιβολή της τάξεως: όταν οι πράξεις αυτές αφορούν σε ενδοϊουδαϊκά ζητήματα. Η αδιαφορία του Γαλλίωνος δεν μαρτυρεί τον αντισημιτισμό του, όπως ορισμένοι ερμηνευτές εσφαλμένα θεωρούν· δεν σημαίνει επίσης ότι η επίθεση εναντίον του Σωσθένους ανήκε στη δικαιοδοσία της αστυνομίας της Κορίνθου και όχι του Ρωμαίου ανθυπάτου. Η σημείωση του στ. 17β μαρτυρεί απλούστατα ότι το συμβάν του στ. 17α δεν απασχολεί τον Γαλλίωνα, διότι οι Ιουδαίοι τιμωρούν έναν ομοεθνή και ομόθηρσκό τους, επομένως πρόκειται για ένα καθαρά ενδοϊουδαϊκό επεισόδιο³³⁸, το οποίο, ως εκ τούτου, δεν αναμένεται να γενικευθεί μέσα στην πόλη της Κορίνθου.

Η άποψη του Καρακόλη θεωρώ ότι τεκμηριώνεται και από τα εξής στοιχεία: (α) Με την κατάληξη του συγκεκριμένου επεισοδίου δεν εκπληρώνεται

338. Πρβλ. Polhill, *Acts*, 389.

μόνον η προφητεία ότι ο Κύριος είναι μετά τοῦ Παύλου και κανείς δεν θα του επιτεθεί προκειμένου να τον κακώσει αλλά και η αρά του Π. όταν χωρίσθηκε από τη Συναγωγή: *τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν* και μάλιστα κυριολεκτικά αφού ο φθόνος ξεσπά στον αρχισυνάγωγο, την κεφαλή της Συναγωγής. (β) Ο Λουκάς ἤδη έχει τονίσει ότι ὅλοι οι Ιουδαῖοι χωρίσθηκαν της Ρώμης και ο ακροατὴς προφανώς γνωρίζει ότι η αιτία είναι η ἄρνηση του Ἰησοῦ ως Χριστοῦ και Θεοῦ. Όταν ο Γαλλίων γίνεται ανθύπατος της Αχαΐας πάλι, ὅπως με ἔμφαση σημειώνει ο Λουκάς, ομοθυμαδόν με ἀπόλυτη σύμπνοια ως ἓνα σῶμα και μια ψυχή οι Ιουδαῖοι *κατεπέστησαν τῷ Παύλῳ*. Επιμένουν παρά τον εξοστρακισμό τους από την Αἰώνια Πόλη και τη μεταστροφή του τέως αρχισυναγωγού τους να αντιτίθενται στο Λόγο. Αποτελεῖ ἀρχή της Α.Γ. ότι ὅσοι ομνοοῦν κακώς και συμμαχοῦν ἐναντία στον Κύριο, στο τέλος κατασπαράσσονται από ἐμφύλια διαμάχη, η οποία εν προκειμένῳ ξεσπά και μάλιστα δημόσια, ἔχοντας ως θύμα τον ἴδιο το στυλοβάτη και εκπρόσωπο της Συναγωγής (Ησ. 49, 26). Ἐτσι για παράδειγμα στην Αποκ. η Πόρνη Ρώμη τελικά ἐξευτελίζεται και κατατρώγεται από τους ἴδιους τους εραστές της (Nero rediit 17, 16). Ἐνῶ ο ἀληθινός Ἰσραήλ, που συγκροτεῖ με την Πεντηκοστή το *ομοθυμαδόν* (1, 14), παρά το διωγμό δοξάζεται (ὅπως συνέβη στους Φιλίππους), αὐτός που αρνεῖται τον Κύριο αυτοεξευτελίζεται ἐνώπιον των ρωμαϊκῶν ἀρχῶν. (γ) Το στοιχείο της ἐμφύλιας διαμάχης στους κόλπους του Ιουδαϊσμοῦ ἐξαίρει ο Λουκάς και στο 23, 6 κε. ὅπου διὰ της ἐπὶ κλήσης της φαρισαϊκῆς ιδιότητος του Π. προκαλεῖται *στάσις καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος* (23, 7). Απουσιάζει το ρωμαϊκό ἰδεώδες της Ομόνοιας που ἐνσαρκώνει ουσιαστικά μόνον το ομοθυμαδόν των χριστιανῶν.

Πιθανόν στη συγκεκριμένη περίπτωση η οργή ξεσπά στον Σωσθένη, διότι ἦταν δική του ἔμπνευση η ἐπιλογή να μην επιχειρήσουν να δικάσουν τον Π. στο πλαίσιο της Συναγωγής (ὅπως τελικά ο ἴδιος ο Γαλλίων ἐτυμηγορεῖ) και να τον λιντσάρουν (ὅπως συνέβη με τον Στέφανο καθώς και με τον Ἀπόστολο των Ἐθνῶν στα Λύστρα) ἀλλά να τον οδηγήσουν στον Γαλλίωνα. Ἐπίσης και η διατύπωση της κατηγορίας (την οποία ο αρχισυνάγωγος ως εκπρόσωπος των Ιουδαίων μᾶλλον διετύπωσε από του βήματος) συγκριτικά με ἐκείνες των Φιλίππων και της Θεσσαλονίκης ἀκούγεται πιο ἥπια. Ἴσως ο Σωσθένης ἐνδόμυχα δεν ἠθέλε την καταδίκη του Π.³³⁹ αφού γνώριζε ότι ο Γαλλίων τελικά θα ἀθῶνε τον

339. Σύμφωνα με τον Καρακόλη ὁ.π. 44, «ο αρχισυνάγωγος δεν ἦταν ἀπλῶς ἀναποτελεσματικός σε σχέση με την ἐπιζητούμενη από τους Ιουδαίους καταδίκη του Παύλου. Φαίνεται ότι δεν τάσσεται καν υπέρ των ἐπιδιώξεων των Ιουδαίων, ἀλλά ἀφῆνει να διαφανεῖ κάποια προσωπική συμπάθειά του προς τον Παῦλο. Μια τέτοια στάση του Ιουδαίου αρχισυναγωγ-

Π. ένεκα του ήπιου χαρακτήρος του, της στωικής του κοσμοθεωρίας (που δεν ήταν συμβατή με τον περιορισμό της λατρείας του θείου σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο) αλλά και του διάχυτου αντισημιτισμού. Ο τελευταίος εκτός του γεγονότος ότι ήταν σε πολλούς Ρωμαίους εγγενής, είχε πυροδοτηθεί πρόσφατα στη Ρώμη και από τις ιουδαϊκές διενέξεις αναφορικά με τον Χριστό. Έτσι λειτούργησε όπως ο Γαμαλιήλ στο Πρ. 5. Θέλησε να εκτονώσει την κατάσταση και την οργή που είχε συσσωρευτεί κυρίως στους Ιουδαίους εκείνους που μετά την εξορία τους από τη Ρώμη διακατέχονταν από έντονα ζηλωτικά φρονήματα. Τελικά ο Σωσθένης μάλλον ασπάστηκε το Χριστιανισμό και ταυτίζεται με τον συναποστολέα της Α΄ Κορ. (1, 1). Η συγκεκριμένη επιστολή στην τεκμηριώσή της χρησιμοποιεί έντονα την αλληγορική ερμηνεία της Π.Δ. την οποία προφανώς αποδέχονται και γνωρίζουν οι παραλήπτες, οι ισχυροί (που εκτιμούσαν τη σοφία και τα εκστατικά χαρίσματα, συμμετείχαν σε ειδωλολατρικά γεύματα και ίσως αρνούνταν την ανάσταση του σώματος) και οι ασθενείς.

Το παράδοξο είναι ότι το γεγονός της μεταστροφής του Σωσθένη δεν καταγράφεται στις Πρ. παρότι μετά από αυτή του Κρίσπου θα αποτελούσε σημείο θριάμβου της νέας πίστης. Προφανώς τη γνώριζαν οι παραλήπτες, αφού στην Κ.Δ. όσα ονόματα (εκτός των ηγεμόνων) μνημονεύονται, αναφέρονται σε πρόσωπα που τελικά μυήθηκαν στο Χριστιανισμό και ήταν γνωστά στον κύκλο των πρώτων ακροατών των βιβλίων που τα μνημονεύουν (π.χ. ο Σίμων ο Κυρηναίος του οποίου η γυναίκα περιποιούνταν τον Π. με τον οποίο συνδέονταν και οι γιοι του Αλέξανδρος και Ρούφος· Μκ. 15, 31· Ρωμ. 16, 13). Συνεπώς, προφανώς οι θεόφιλοι ακροατές των Πρ. γνώριζαν για το τι τελικά συνέβη με τον αρχισυνάγωγο. Ο Λουκάς, όμως, σκοπίμως δεν μνημονεύει τη μύησή του στο Χριστιανισμό όχι διότι αυτή δεν συνέβη στα ιστορικά πλαίσια που περιγράφει αλλά διότι θέλει να μεταδώσει την αυτοκαταστροφή που προκαλείται σ' εκείνους που ομοθύμως λειτουργούν ως διώκτες αλλά και ως κατήγοροι (delatores) των χριστιανών στα ρωμαϊκά δικαστήρια.

V. ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Ο Π. παραμένει αρκετές μέρες ακόμη στην Κ. οι οποίες δεν είναι σαφές εάν εντάσσονται στο δεκαοκτάμηνο του στ. 11 ή εάν είναι επιπλέον χρονικό διάστημα. Κατόπιν αποχαιρέτησε τους αδελφούς και εξέπλευσε για τη Συρία λαμ-

γου τον καθιστά στα μάτια των Ιουδαίων αποστάτη, και επισύρει πάνω του τα τεσσαράκοντα παρά ένα κτυπήματα (πρβλ. Β΄ Κορ. 11, 24)».

βάνοντας μαζί του τους ομότεχνούς του Πρίσκιλλα και Ακύλα³⁴⁰. Αυτή τη φορά προτάσσεται το όνομα της γυναίκας. Δεν είναι επίσης σαφές εάν αυτός που έκανε την ευχή κουρεύοντας το κεφάλι του στον ανατολικό λιμένα, τις Κεγχρεές (όπου διάκονος ήταν η Φοίβη· Ρωμ. 16, 2) ήταν ο Ιουδαίος Ακύλας ή ο Π., ο οποίος στο 21, 23-24 πρόκειται κατόπιν παρότρυνσης των πρεσβυτέρων της Ιερουσαλήμ να πραγματοποιήσει την ίδια αφιερωματική ενέργεια που ήταν γνωστή και στους εθνικούς. Μάλλον ο Λουκάς αναφέρεται σε κίνηση του πρωταγωνιστή του, με την οποία αποδεικνύεται ότι σε αντίθεση προς τους κατηγορούς του ήταν αληθινός Ιουδαίος, ο οποίος δεν δίσταζε και μετά την Αποστολική Σύνοδο να εφαρμόζει έθιμα του λαού του χωρίς να γίνεται υποχείριος αυτών. Πρόκειται για την ευχή (= υπόσχεση)/όρκο των Ναζιριτών που καταγράφεται στο Αρ. 6:³⁴¹ επί τριάντα και πλέον μέρες δεν κούρευαν τα μαλλιά τους (πράγμα που υπό φυσιολογικές συνθήκες ο Π. θεωρεί ατιμία, Α΄ Κορ. 11, 14) και δεν έπιναν οίνο (πρβλ. Σαμυών, Ιωάννης Βαπτιστής). Ήταν μια περίοδος κατά την οποία αφιερώνονταν ολοκληρωτικά στον Κύριο απέχοντας από τον κόσμο. Κατόπιν κουρεύονταν και τα μαλλιά τους κατακαίονταν στο θυσιαστήριο του Ναού (έστω κι αν η κουρά γινόταν κατ' οικονομία μακριά από την Ιερουσαλήμ). Η αφορμή αυτής της ενέργειας (της αφιέρωσης), που όπως δηλώνει το Κείμενο είχε γίνει όσο βρισκόταν ο Π. στην Κόρινθο (γι' αυτό και κείρεται στο λιμάνι) δεν κατατίθεται από τον Λουκά: άραγε οφείλεται στο γεγονός ότι ο Θεός όντως όπως του προφήτεψε στο όραμα τον λύτρωσε από τις κακώσεις και μάλιστα των ομοεθνών του ή αυτή έγινε προκειμένου να έχει αίσιο πέρας το μελλοντικό του ταξίδι προς την Ιερουσαλήμ όπου έτσι θα αναγκαζόταν να μεταβεί για να ολοκληρώσει το τάξιμο; Ο Ι. Χρυσόστομος (PG. 60.281) σημειώνει ότι *ἔδει καὶ θυσίαν γενέσθαι, ἥτις οὐκ ἐγένετο μετὰ τὸ τυπυθῆναι Σωσθένην. «καὶ προσοίσει ὁ ἱερεὺς ἔναντι Κυρίου καὶ ποιήσει τὸ περὶ ἁμαρτίας αὐτοῦ καὶ τὸ ὄλοκαύτωμα αὐτοῦ»* (Αρ. 6, 16). Στο σημείο αυτό φαίνεται η ευαισθησία του Π. ακόμη και για τους διώκτες του. Ίσως αυτή η κίνηση έγινε η τελική αφορμή για να γίνει ο αρχισυνάγωγος χριστιανός.

340. Ο Thiessen, *Christen in Ephesus*, 34-5, υπογραμμίζει ότι ο Π. δεν κατευθύνθηκε στη Ρώμη παρότι ίσως το επιθυμούσε (Ρωμ. 15, 23 κε.) (α) διότι οι πολιτικές συνθήκες δεν το επέτρεπαν (Διάταγμα Κλαυδίου), (β) διότι δεν μπορούσε να παραθεωρήσει τη σημαντικότερη επαρχία της Ασίας και (γ) διότι ήθελε πριν πραγματοποιήσει το συγκεκριμένο άλμα προς Δυσμάς με απώτερο στόχο τη Σπανία για να στηρίξει τις ιδρυθείσες από αυτόν κοινότητες, ενώ (δ) έπρεπε να φροντίσει και για τη λογία προκειμένου να γεφυρώσει το χάσμα με τους Ιουδαιοχριστιανούς.

341. Πρβλ. Ιώσ., Πόλ. 15. 1.

Διατυπώθηκε και η άποψη³⁴² ότι ο Π. με τη χειρονομία αυτή ήθελε ιδίως να επιδείξει στους συντηρητικούς Ιουδαιοχριστιανούς της Αντιόχειας και της Ιερουσαλήμ το γεγονός ότι όσον αφορά στα θέματα της προσωπικής του ευσεβείας εξακολουθεί να σέβεται τις πατρώες παραδόσεις και την Τορά. Επιχείρησε έτσι να γεφυρώσει το χάσμα που είχε διανοιχτεί μετά τα γεγονότα της Αντιόχειας, κάτι που θα συντελεστεί αργότερα και με τη διενέργεια της λογίας. Προφανώς επιθυμούσε διακαώς να ξαναλάβει τη δεξιά των στύλων της Εκκλησίας (Γαλ. 2, 6-9), την επιβεβαίωση δηλ. ότι αναγνωρίζουν τη διακονία του *ευαγγελίου της ακροβυστίας*. Τελικά ο στόχος μάλλον δεν ευοδόθηκε με το ταξίδι του Π. (κατά το οποίο ο Απόστολος των Εθνών εκτός των άλλων είχε την ευκαιρία να κάνει ένα διάλειμμα από τις αδιάκοπες μετακινήσεις και τα ιεραποστολικά του καθήκοντα) καθώς δεν μαρτυρούνται τα αποτελέσματα από τον Λουκά, ο οποίος σιωπά για περιστατικά με αρνητικό αντίκτυπο (όπως η ρήξη μεταξύ Πέτρου και Π. στην Αντιόχεια και η συλλογή της λογίας).

Ο Π. αγάπησε την Κόρινθο διότι η διαφθορά δεν στάθηκε τόσο μεγάλο εμπόδιο στο κήρυγμα του ευαγγελίου όσο η σοφία της Αθήνας. Προς την Εκκλησία της Κορίνθου απέστειλε με βεβαιότητα τέσσερις επιστολές (ίσως και περισσότερες σύμφωνα με τους Ερευνητές) ενώ από την ίδια πόλη έγραψε τρεις. Μία εξ αυτών είναι και η *Προς Ρωμαίους*, την οποία ο Παύλος συνέγραψε πιθανότατα το χειμώνα του 56 ή του 57 μ.Χ. στο φιλόξενο σπίτι του Γάιου στην Κόρινθο, στην αρχή της βασιλείας Νέρωνα, το περίφημο *Quinquennium* (την πρώτη *πενταετία*). Αυτή συνιστά τον πιο ώριμο και συστηματικό καρπό της θεολογίας του. Σύμφωνα με τον Dunn, τον εκπρόσωπο της *Νέας Παύλειας Προοπτικής*³⁴³, από την ίδια πόλη γράφτηκε το 52 μ.Χ.

342. Dunn, *Beginning from Jerusalem*, 752 κε.

343. Αυτή με κυριότερους εκπροσώπους τους J. Dunn, K. Stendahl και E.-P. Sanders έχει ανασκευάσει την κλασική λουθηρανική «εικόνα» τού Ιουδαϊσμού των μεσοδιαθηκικών χρόνων ως μίας θρησκείας αυστηρά και αποκλειστικά νομικιστικής, καθώς η εκλογή, η διαθήκη και η επαγγελία είχαν το χαρακτήρα της χάριτος που συνιστά δώρο ζωής. Συνεπώς δεν υφίσταται η διαλεκτική αντίθεση μεταξύ πίστεως και έργων. Σύμφωνα με τη Νέα Προοπτική το ερώτημα του Π. δεν είναι «πώς οικειοποιούμαι ατομικά τη χάρη από τον Θεό» αλλά πώς είναι δυνατόν χριστιανοί άλλων εθνοτήτων να οικειοποιηθούν τη σωτηρία και τις επαγγελίες του Ισραήλ, χωρίς να γίνουν οι ίδιοι Ιουδαίοι. Σύμφωνα με τον J. Frey, «Das Judentum des Paulus», *Paulus. Leben-Umwelt-Werk-Briefe* (O. Wischmeyer, hrsg.) Tübingen und Basel: A. Francke, 5-43, εδώ 35 κε. η κριτική εναντίον της Νέας Προοπτικής εστιάζει στα εξής: (α) έστω κι αν η ιδεατή υπακοή δεν γίνεται για αντιμισθία αλλά χάριν του θελήματος του Θεού ή των ιδίων εντολών, σε πολλά κείμενα η σωτηρία συνδέεται με την τήρηση των εντολών ενώ αντίστροφα η κόλαση με την ανυπακοή (αρχή

και η πολυσυζητημένη για το χρόνο συγγραφής αλλά και τους παραλήπτες *Προς Γαλάτας* (που θεματικά συνιστά «προσχέδιο» της Ρωμ.)³⁴⁴ Στα Πρ. 18· Α΄ Κορ. 16 και Ρωμ. 16 επίσης σώζονται τα ονόματα δεκαοκτώ μελών της Εκκλησίας Κορίνθου. Από τα ανωτέρω συνάγεται ο άρρηκτος δεσμός που ανέπτυξε η συγκεκριμένη πόλη με τον Π., γεγονός που επισημαίνεται και στην Α΄ Κλήμεντος που απεστάλη από τη Ρώμη προς την Κόρινθο στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. Για τη σύγχρονη έρευνα οι *Προς Κορινθίους* Επιστολές συνιστούν την κατεξοχήν πηγή για την εξιχνίαση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της Πρώτης Εκκλησίας³⁴⁵ καθώς επίσης και την κατανόηση της οργάνω-

της ανταπόδοσης). (β) Η άποψη του Dunn ότι ο Π. με τα έργα του *Νόμου* υπονοεί την περιτομή και τις εντολές που σχετίζονται με το φαγητό και σηματοδοτούν τα ορόσημα που διαφοροποιούν τους Ιουδαίους από τα έθνη, ίσως ισχύει για το Γαλ. 2, 16 κε. όχι όμως και για το Ρωμ. 3, 20. Ο συγκεκριμένος όρος σύμφωνα με τον M. Bachmann δεν συνδέεται με σύννομες ανθρώπινες πράξεις (F. Anemarie) αλλά με διατάξεις της Τορά, τις Χαλαχότ, που πρέπει να μετουσιωθούν σε πράξη για να υπάρξει δικαίωση. Ο K. Haacker τα κατανοεί ως λατρευτικές διατάξεις σε αντίθεση με ηθικές ενέργειες, κάτι που δεν δικαιώνεται απόλυτα από το 4QMMT C 27-31. (γ) Η καύχηση που απορρίπτει ο Π. δεν σχετίζεται μόνο με την εθνότητά του αλλά και με την υπακοή που συνδέεται με την εκλογή. Το βασικό ερώτημα του Π. σχετίζεται με τη θέση των ανθρώπων ενώπιον του Θεού και όχι μόνο με τη μετοχή των εθνών στο λαό του Θεού. (δ) Η σκέψη έχει εσχατολογικό χαρακτήρα καθώς θεωρεί ολόκληρη την ανθρωπότητα ενώπιον του Δικαστηρίου, γι' αυτό και χρησιμοποιεί δικανικούς όρους και έννοιες (δικαιοσύνη με τη σημασία της δικαίωσης). (ε) Η νέα Προοπτική αγνοεί την ανθρωπολογική αφετηρία του Αποστόλου των Εθνών ότι η ανθρώπινη θέληση έστω κι αν θέλει το καλό, δεν μπορεί να το πραγματοποιήσει, κάτι που αντικείται στο Δτ. 30, 11-14. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τους χρόνους που φοίτησε ο Π. στην Ιερουσαλήμ συνυπήρχαν πολλά και διαφορετικά ρεύματα ερμηνείας της Τορά και αντιλήψεις περί δικαιοσύνης. Επίσης ο ίδιος ο Π. εφαρμόζοντας τη ρητορική τεχνική *traductio* χρησιμοποιεί βασικούς όρους όπως *νόμος*, *πίστις* και *δικαιοσύνη* ακόμη και στην ίδια συνάφεια (Ρωμ. 7, 21) με διαφορετική σημασιολογική χροιά. Έτσι ο όρος *Νόμος* μπορεί να σημαίνει την Πεντάτευχο, τη διδασκαλία του Σινά, τον θεϊκό ηθικό νόμο (Tora Mi-Snai Ρωμ. 7, 12) αλλά και τη Χαλαχά τη ραβινική καζουιστική ηθική που συνιστά το μεσότοιχο του φραγμού μεταξύ Ισραήλ και εθνών. Σημειωτέον ότι ο όρος Τορά απαντά για πρώτη φορά στο Λευ. 6, 7 και στο Δτ. 4, 40, όπου συμπυκνώνονται *τὰ μαρτύρια* και *τὰ δικαίωματα* και *τὰ κρίματα* ὅσα ἐλάλησεν Μωυσῆς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξεληθόντων αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Επίσης τον όρο δικαιοσύνη του Θεού, ενώ ο Αυγουστίνος τον ερμήνευσε ως τη δικαιούσα χάρη του Θεού που απαλάσσει τον αμαρτωλό, ο μαθητής του Λούθηρος ως τη δικαιοσύνη που έχει ισχύ ενώπιον του Θεού.

344. Dunn, *Beginning from Jerusalem*, 720 κε.

345. Ήδη από την προηγηθείσα ανάλυση απεδείχθη ότι στην Κόρινθο εντοπίζονται τα εξής ισχυρά από οικονομικής και κοινωνικής απόψεως μέλη: ο αρχισυνάγωγος Κρίσπος, ο Έραστος, ο Στεφανάς, η Φοίβη, ο Γάιος, η Πρίσκα και ο Ακύλας, ο Σωσθένης και ίσως και η Χλόη. Στον επίλογο της Ρωμ. μνημονεύονται μέλη της Εκκλησίας προερχόμενα από τον οίκο

σης της λατρείας της (συμμετοχή γυναικών, προφητεία, ύμνος της Αγάπης). Ιδίως στην Α΄ Κορ. σώζονται αρχέγονα κείμενα όπως η αρχαιότερη Ομολογία Πίστεως η οποία θεωρείται ως η Magna Charta³⁴⁶ των μαρτυριών της Κ.Δ. για την ανάσταση του Ι. Χριστού, *παραδόθηκε* στον Παύλο από την ιεροσολυμητική κοινότητα το 32-34 μ.Χ. κατά την *επιστροφή* του στο Χριστιανισμό και *παρατίθεται* από τον ίδιο στο Α΄ Κορ. 15, 3β-5:

Χριστός απέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἐτάφη, καὶ ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς Γραφάς³⁴⁷

του Αριστόβουλου, μάλλον τον αδελφό του Ηρώδη Αγρίππα Α΄, και του Νάρκισσου, απελεύθερου στενού συνεργάτη του Κλαύδιου (Ρωμ. 16, 10-11). Τα περισσότερα ονόματα του Ρωμ. 16 παραπέμπουν μάλλον σε σκλάβους ή απελεύθερους.

346. Π. Ανδριοπούλου, *Θέματα Θεολογίας της Καινής Διαθήκης*, Αθήνα 1990, 214 κε.

347. Πρβλ. την *αραμαϊκή* αναφώνηση: *Εἶ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον, ἦτω ἀνάθεμα. Μαράνα θα. ἢ Χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ μεθ' ὑμῶν. ἢ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ* (16, 21-24). Στην Α΄ Κορ. επίσης ο Π. χρησιμοποιεῖ άγνωστα εν πολλοίς λόγια του Κυρίου: *απαγόρευση του διαζυγίου* (7, 10), κανόνας ιεραποστολής (9, 14. πρβλ. Μτ. 10, 10), ιδρυτικά λόγια της θείας Ευχαριστίας (11, 24). Έχουμε επίσης υπαινιγμούς σε σοφιολογικά γνωμικά του Ιησού (πρβλ. *ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, «ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»*. 2, 9· πρβλ. Ευαγ. Θωμά 17).

II. ΤΡΙΤΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

A. ΕΦΕΣΟΣ³⁴⁸

I. ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΚΕΦ. 18

¹⁹ Κατήνησαν δὲ εἰς Ἔφεσον, κάκεινους κατέλιπεν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν Συναγωγὴν³⁴⁹ διελέξατο τοῖς Ἰουδαίοις.

²⁰ Ἐρωτῶντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μείναι³⁵⁰ οὐκ ἐπένευσεν,³⁵¹

²¹ ἀλλὰ ἀποταξάμενος καὶ εἰπὼν· Πάλιν ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς τοῦ Θεοῦ θέλοντος, ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου,

²² καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν³⁵², ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν Ἐκκλησίαν κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

¹⁹ Ἐφθασε δε στην Ἐφεσο και ἀφησε εκείνους εκεί, και αφού μπήκε στη Συναγωγή διαλεγόταν με τους Ιουδαίους.

²⁰ Ἐνὼ δε αυτοί τον παρακαλούσαν περισσότερο χρόνο να μείνει κοντά τους, δεν συγκατένευσε,

²¹ ἀλλὰ αφού τους αποχαιρέτισε και εἶπε: «πάλι θα επιστρέψω σ' εσάς, εἰάν ο Θεός θέλει», ἀνοίχθηκε με το πλοίο ἀπὸ την Ἐφεσο.

²² Και αφού κατέβηκε στην Καισάρεια, ἀνέβηκε και χαιρέτισε την Ἐκκλησία και ὕστερα κατέβηκε στην Ἀντιόχεια.

348. Helmut Koester (ed.), *Ephesos, Metropolis of Asia: an Interdisciplinary Approach to its Archaeology, Religion, and Culture*, Harvard theological studies v. 41 Valley Forge: Trinity Press International 1995. Ulrike Muss (hgg), *Die Archäologie der Ephesischen Artemis: Gestalt und Ritual eines Heiligtums*, [Übers. der turk. Zsfassungen: Banu Yener-Marksteiner]. Wien: Phoibos, 2008. J. Murphy-O'Connor, *St Paul's Ephesus. Texts and Archaeology*, Minnesota: Liturgical Press 2008. M. Tellbe, *Christ-believers in Ephesus: a Textual Analysis of Early Christian Identity Formation in a Local Perspective*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2009. W. Letzner, *Ephesos: Eine antike Metropole in Kleinasien*, Mainz: Von Zabern 2010. Διαδικτυακή περιήγηση: <http://www.sailturkey.com/panoramas/ephesus/>.

349. D: Καὶ τῷ ἐπιόντι Σαββάτῳ.

350. D: Παρ' αὐτοῖς.

351. D: Πάντως τὴν ἑορτὴν (τὴν ἡμέραν) ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

352. 614: Τὸν δὲ Ἀκὼλαν εἶασεν ἐν Ἐφέσῳ. Αὐτὸς δὲ ἀνενεχθεὶς ἦλθεν εἰς Καισάρειαν.

²³ Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ ἐξῆλθεν διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

²³ Καὶ ἀφοῦ ἔμεινε ἐκεῖ λίγο χρόνο, ἀναχώρησε διερχόμενος μετὰ τὴν χώραν τῆς Γαλατίας καὶ τὴν Φρυγίαν, ἐπιστηρίζοντας ὅλους τοὺς μαθητές.

II. ΑΠΟΛΛΩΣ

²⁴ Ἰουδαῖος δὲ τις Ἀπολλῶς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς Γραφαῖς.

²⁴ Κάποιος δε Ἰουδαῖος ὀνομαζόμενος Ἀπολλῶς, Ἀλεξανδρινὸς ἐστὶν καταγωγῆς, ἀνὴρ λόγιος, ἐφθασε ἐπὶ τὴν Ἔφεσον ὄντας δυνατὸς ἐπὶ τὰς Γραφάς.

²⁵ Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου³⁵³ καὶ ζέων τῷ πνεύματι ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

²⁵ Αὐτὸς ἦταν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου καὶ ζέοντας ἐπὶ τὸ πνεῦμα λαλοῦσε καὶ δίδασκε με ἀκρίβεια τὰ σχετικά μετὰ τὸν Ἰησοῦ, ἀν καὶ γινώριζε μόνον τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννου.

²⁶ Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας προσελάβοντο αὐτὸν καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν ὁδὸν [τοῦ Θεοῦ].

²⁶ Αὐτὸς ἀρχισε νὰ κηρύττει μετὰ παρρησία ἐπὶ τὴν συναγωγῇ. Ὄταν τὸν ἀκούσαν ἡ Πρίσκιλλα καὶ ὁ Ἀκύλας, τὸν πῆραν κοντὰ τοὺς καὶ ἀκριβέστερα τοῦ ἐξέθεσαν τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ.

²⁷ Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν, ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσιν διὰ τῆς Χάριτος.³⁵⁴

²⁷ Καὶ ὅταν ἤθελε νὰ μεταβεῖ ἐπὶ τὴν Ἀχαΐαν, οἱ ἀδελφοὶ τὸν ἐνθάρρουν καὶ ἔγραψαν τοὺς μαθητές (τοὺς χριστιανούς) νὰ τὸν δεχθῶν. Ὄταν δὲ ἐφθασε ἐκεῖ, πολὺ βοήθησε ἐκείνους ποὺ εἶχαν πιστεύσει μετὰ τῆς Χάριτος.

353. D: ὃς ἦν κατηχημένος ἐν τῇ πατρίδι τὸν λόγον.

354. Ἀντὶ αὐτοῦ τοῦ ἡμιστιχίου ὁ D σημειώνει: Ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντες τινες Κορινθιοὶ καὶ ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συνγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν πολὺν συνεβάλλετο ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις.

²⁸ εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις
διακατηλέγγετο δημοσίᾳ
ἐπίδεικνυς διὰ τῶν Γραφῶν³⁵⁵
εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

²⁸ Διότι με δύναμη ἤλεγχε
τους Ἰουδαίους δημοσίως
αποδεικνύοντας διὰ των Γραφῶν
ὅτι ο Μεσσίας εἶναι ο Ἰησούς.

III. ΟΙ ΔΩΔΕΚΑ

ΚΕΦ. 19

¹ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλῶ
εἶναι ἐν Κορίνθῳ Παῦλον
διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη
[κατ]ελθεῖν εἰς Ἔφεσον καὶ εὐρεῖν
τινας μαθητὰς

² εἶπέν τε πρὸς αὐτούς· *Εἰ Πνεῦμα
Ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες;* οἱ δὲ
πρὸς αὐτόν· *ἀλλ' οὐδ' εἰ Πνεῦμα
Ἅγιον ἔστιν ἠκούσαμεν.*

³ εἶπέν τε· *εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε;*
οἱ δὲ εἶπαν· *εἰς τὸ Ἰωάννου
βάπτισμα.*

⁴ Εἶπεν δὲ Παῦλος· *Ἰωάννης
ἐβάπτισεν βάπτισμα μετανοίας
τῷ λαῷ λέγων εἰς τὸν Ἐρχόμενον
μετ' αὐτόν ἵνα πιστεύσωσιν,
τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸν Ἰησοῦν.*

⁵ Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς
τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ,

⁶ καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου
[τάς] χεῖρας ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ
Ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε
γλώσσαις καὶ ἐπροφήτευον.

⁷ Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ
Δώδεκα.

¹ Ὄταν δε ο Απολλῶς ἦταν στην
Κόρινθο, ο Παῦλος, αφού
περιόδευσε στα μέρη της
ενδοχώρας, ἐφθασε στην Ἐφεσο.
Και βρίσκοντας μερικούς μαθητές

² τους εἶπε: «Ἄραγε λάβατε Πνεῦμα
Ἅγιο, ὅταν πιστεύσατε;». Αὐτοὶ δε
του εἶπαν: «Ἄλλ' οὔτε εἰ Πνεῦμα
Ἅγιο ὑπάρχει ἀκούσαμε».

³ Τους εἶπε τότε: «Ἀλλά με τι
βάπτισμα βαπτισθήκατε;». Αὐτοὶ
δε εἶπαν: «Με το βάπτισμα του
Ἰωάννου».

⁴ Τότε ο Παῦλος εἶπε: «Ο Ἰωάννης
βάπτισε με βάπτισμα μετανοίας
λέγοντας στο λαό στον Ἐρχόμενον
ὑστερα απ' αὐτόν να πιστεύσουν,
τε. στον Ἰησοῦ».

⁵ Ὄταν δε ἀκουσαν, βαπτίσθησαν
με πίστη στο ὄνομα του Κυρίου
Ἰησοῦ.

⁶ Καὶ ὅταν ἔθεσε ἐπάνω τους ο
Παῦλος τα χέρια, ἦλθε το Πνεῦμα
το Ἅγιο σε αὐτούς, καὶ μιλοῦσαν με
γλώσσες καὶ προφήτευαν.

⁷ Ἦταν δε ὅλοι οἱ ἄνδρες δώδεκα.

355. E: Διαλεγόμενος. Καὶ κατ' οἶκον.

I. ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Η πανάρχαιη πόλις Έφεσος (μαρτυρείται από το 1020 π.Χ.) βρισκόταν στα παράλια της Λυδίας (Ικάριο πέλαγος) στις εκβολές του ποταμού Καΰστρου, κοντά σε δυο χαμηλά υψώματα, το Πρέον ή Λεπρή Ακτή και το όρος Πίον. Ο ίδιος ποταμός εξάγοντας τόνους λάσπης απομάκρυνε τελικά την Έφεσο από την ακτή. Με τη διαθήκη του Αττάλου Γ΄ του Φιλομήτορος το 133 π.Χ. προσαρτήθηκε στο ρωμαϊκό κράτος και έγινε η *πρώτη και μεγαλύτερη μητρόπολη* της ρωμαϊκής επαρχίας της ανθυπατικής Ασίας (Asia proconsularis). Ονομαζόταν το *Φως* (Πλίνιος, *Φυσική Ιστορία* 5.120) και το *κοινόν ταμείον της Ασίας* (Αριστείδης, *Ομ.* 23.24). Εκτός από το γεγονός ότι βρισκόταν σε στρατηγική θέση για τη ναυσιπλοΐα, σε αυτήν κατέληγαν κεντρικές εμπορές αρτηρίες: η *Κοινή Οδός* που προερχόταν από τον Ευφράτη (μέσω Αντιόχειας, Νύσσης, Τράλλεων) ενώ μέσω Σάρδεων και Γαλατίας είχε κάποιος πρόσβαση στην αρχαία περσική *Βασιλική Οδό* που κατέληγε στα Σούσα. Γι' αυτό και συνιστούσε τη βάση για το οικονομικό επιτελείο των *aerarium* και *fiscus* (= θησαυροφυλάκειο, δημόσια οικονομικά) αλλά και των *tabelarii* (= ταχυδρόμων)³⁵⁶. Σ' αυτήν και το λιμάνι

356. Με άριστο τρόπο περιγράφει τους παράγοντες ακμής της πόλης ο Δίων, *Ομ.* 35. 15-1735.13-17: *ἐγὼ δὲ ὁρῶ καὶ ταύτην τὴν πόλιν οὐδεμιᾶς ἐνδεεστέραν τῶν πρώτων, καὶ ζυνήδομα καὶ ἀγαπῶ. τῆς γὰρ ἠπειροῦ τὸ καρτερώτατον νέμεσθε καὶ πίοτατον, πεδίων δὲ καὶ ὀρῶν μεταξὺ καλλίστων ἴδρυσθε, καὶ πηγὰς ἀφθονωτάτας ἔχετε καὶ χώραν εὐκαρποτάτην ζύμπαντα μυρία φέρουσιν, πυρούς τε ζιὰς τ' ἠδ' εὐρυφῆς κρῖνον λευκόν, καὶ πολλὰς μὲν ἀγέλας, πολλὰς δὲ ποιμένας ποιμαίνετε καὶ βουκολεῖτε. τῶν τε ποταμῶν οἱ μέγιστοι καὶ πολυωφελέστατοι τὴν ἀρχὴν ἐνθένδε ἔχουσιν, ὃ τε Μαρσύας οὗτος, διὰ μέσης τῆς πόλεως ὑμῶν ῥέων, ὃ τε Ὀργᾶς, ὃ τε Μαϊάνδρος, πολὺ πάντων [τῶν] ποταμῶν θειότατος καὶ σοφώτατος, ὃς ἐλίττων μυρίας καμπὰς σχεδὸν τι τὴν ἀρίστην τῆς Ασίας ἔπεισιν. τῆς τε Φρυγίας προκάθησθε καὶ Λυδίας, ἔτι δὲ Καρίας, ἄλλα τε ἔθνη περιοικεῖ πολυανδρότατα, Καππαδόκες τε καὶ Πάμφυλοι καὶ Πισίδαι, καὶ τούτοις ἅπασιν ἀγορὰν ὑμεῖς καὶ ζύνοδον παρέχεσθε τὴν αὐτῶν πόλιν. καὶ τοῦτο μὲν πολλὰς τῶν ἀνωνύμων πόλεων, τοῦτο δὲ πολλὰς εὐδαιμόνας κόμας ὑπεκούς ἔχετε. σημεῖον δὲ μέγιστον τῆς δυνάμεως ὑμῶν τὸ πλῆθος τῶν φόρων. ὡς γὰρ οἶμαι τῶν ὑποζυγίων κράτιστα δοκεῖ τὰ πλεῖστον ἔλκοντα, οὕτω καὶ τῶν πόλεων εἰκὸς ἀρίστα εἶναι τὰς πλεῖστον ἀργύριον ὑποτελούσας. πρὸς δὲ τούτοις αἱ δίκαι παρ' ἔτος ἄγονται παρ' ὑμῖν καὶ ζυνάγεται πλῆθος ἀνθρώπων ἄπειρον δικαζομένων, δικαζόντων, ῥητόρων, ἠγεμόνων, ὑπηρετῶν, οἰκετῶν, μαστροπῶν, ὀρεοκόμων, καπήλων, ἑταιρῶν τε καὶ βαναύσων· ὥστε τὰ τε ὄνια τοὺς ἔχοντας πλείστης ἀποδίδοσθαι τιμῆς καὶ μηδὲν ἀργὸν εἶναι τῆς πόλεως, μήτε τὰ ζεύγη μήτε τὰς οἰκίας μήτε τὰς γυναῖκας. τοῦτο δὲ οὐ σμικρὸν ἐστὶ πρὸς εὐδαιμονίαν. ὅπου γὰρ ἂν πλεῖστος ὄχλος ἀνθρώπων ζυνίη, πλεῖστον ἀργύριον ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖ γίνεσθαι, καὶ τὸν τόπον εἰκὸς εὐθηνεῖν· ὥσπερ οἶμαι φασὶ τὴν χώραν, οὗ ἂν πρόβατα πλεῖστα αὐλίσθῃ, κρατίστην γίνεσθαι τοῖς γεωργοῖς διὰ τὴν κόπρον, καὶ πολλοὶ δέονται τῶν ποιμένων παρ' αὐτοῖς αὐλίξιν τὰ πρόβατα. τοιγαροῦν μέγιστον νομίζεται πρὸς ἰσχὺν πόλεως τὸ τῶν δικῶν καὶ πάντες ἐσπονδάκασιν ὑπὲρ οὐδενὸς οὕτω. μέτεστι δὲ αὐτοῦ ταῖς πρώταις πόλεσιν ἐν μέρει παρ' ἔτος. φασὶ δὲ νῦν ἔσεσθαι διὰ πλείονος χρόνου. τοὺς*

της σύχναζαν άνθρωποι *ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους*, δίνοντας ένα κοσμοπολίτικο, πολυπολιτισμικό και πολυθρησκευτικό χρώμα στην πόλη. Ήδη σύμφωνα με τον Ιώσηπο (*Απίων* 1. 176-182) ο Αριστοτέλης συναντήθηκε με Ιουδαίο προερχόμενο από την Κοίλη Συρία και συνομίλησε μαζί του στην Ιερουσαλήμ. Ο Σέλευκος Α΄ και ο Αντίοχος Β΄ (*Αρχ.* 12. 119. 125) παραχώρησαν δικαιώματα στους Ιουδαίους κατοίκους της Εφέσου και *ισονομία* (*Αρχ.* 16. 160) γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση της τοπικής κοινωνίας αφού εκτός των άλλων τα χρήματα των Ιουδαίων (οι οποίοι φέρουν και εθνικά θεοφορικά ονόματα όπως *Αρτεμίδωρος* ή *Αρτεμίων*) αντί να εξυπηρετούν την πόλη τους συλλέγονταν για το Ναό της Ιερουσαλήμ. Ο Ιούλιος Καίσαρ αναδιοργάνωσε την επαρχία της Ασίας και για να τον ανταμείψουν του ανέγειραν άγαλμα στην Έφεσο θεωρώντας τον ως απόγονο του Άρη και της Αφροδίτης. Το 41 π.Χ. εισήλθε στην Έφεσο ο Αντώνιος ως νέος Διόνυσος κατά τη διάρκεια βακχικής τελετής, απαιτώντας φόροι εννιά ετών να πληρωθούν σε δύο, ενώ το 33/32 π.Χ. πέρασε με την Κλεοπάτρα ολόκληρο το χειμώνα στην πόλη που μετατράπηκε σε κέντρο αντίστασης εναντίον του Οκταβιανού. Το 29 π.Χ. η Έφεσος αποτελεί την έδρα του ανθυπάτου διοικητή της επαρχίας της Ασίας αντικαθιστώντας την Πέργαμο. Ο Αύγουστος, που επέτρεψε τη μεταφορά της ένωσης των Κουρητών από το Αρτεμίσιο στην άνω πόλη, αύξησε τις προσόδους του Ιερού της Αρτέμιδος προσαρτώντας διάφορες γαίες στα βορειοανατολικά της πόλης, εγκαινιάζοντας μια περίοδο ειρήνης που διακόπηκε από τους σεισμούς του 17, 23 και 29 μ.Χ.³⁵⁷ Τον 1ο αι. μ.Χ. η Έφεσος είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της ανατολικής αυτοκρατορίας μετά την Αλεξάνδρεια με πληθυσμό που ανερχόταν σε 180.000 κατοίκους εκ των οποίων οι 40.000 ήταν πολίτες και σημαντικό τμήμα ξένοι (Σενέκας, *Επ.* 17.2.21). Σύμφωνα με τον P. Trebilco³⁵⁸ όταν επισκέφθηκε ο Π. την πόλη τα σημαντικότερα κτήρια της πόλης εκτός του Ναού της Αρτέμιδος, ήταν η Πύλη των Μαγνησίων, το Ηρώον (που σήμερα αποκαλείται ο τάφος του Αγ. Λουκά), η Άνω Αγορά όπου περιλαμβάνονται η βασιλική του Αυγούστου και το Χαλκίδειο, το Βουλευτήριο, ο Ναός της Θεάς Ρώμης και του θείου Ιουλίου, το Πρυτανείο, το μνημείο του

γὰρ ἄνθρωπος οὐχ ὑπομένειν ζυνεχῶς ἐλάυνεσθαι πανταχοῦ. καὶ μὴν τῶν ἱερῶν τῆς Ἀσίας μέτεστιν ὑμῖν τῆς τε δαπάνης τοσοῦτον ὅσον ἐκείναις ταῖς πόλεσιν, ἐν αἷς ἔστι τὰ ἱερά.

357. Οι πληροφορίες σχετικά με την Έφεσο κατά τα ελληνορωμαϊκά χρόνια λήφθηκαν από το Αθανάσιος Σίδηρης (επιμ.), *Έφεσος - Ιστορία και Αρχιτεκτονική*, Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2010, 28-29.

358. «Asia», *The Book of Acts in its First Century Setting. Volume 2. Graeco-Roman Setting.* (ed. D.W. Grill, C. Gempe), Michigan: Grand Rapids 1994, 292-362, εδῶ 307.

Μέμμιου, ο ναός της Ίσιδας ή του Αυγούστου, το μνημείο του Πολλίωνα, καταστήματα, το Οκτάγωνο, το Ηρώο, η Τετράγωνη Αγορά, ο Οίκος της Κρήνης, το Παλάτι του Ανθυπάτου (:), το Θέατρο, η Πέλη του λιμανιού, ο Ναός του Απόλλωνα, το Στάδιο και η Κορρεσιανή Πύλη.

Η *προεστῶσα* ανάμεσα στις 25 θεότητες που λατρεύονταν στην πόλη ήταν η *Μεγίστη*, *Πρωτοθρονία* παρθένος θεά Άρτεμις (< ἄρταμος = σφαγέας, ή < ἄρκτος) ή Άρτιμους στα λυδικά, κόρη της Λητούς και αδελφή του Απόλλωνα. Η ίδια η πόλη που βίωνε μια άμεση διαδραστική σχέση με την *προεστῶσα* και *ἀρχηγέτισσα* αυτής (αφού η κοινωνική και ιστορική ταυτότητα ήταν βαθιά ριζωμένη σε μια ιερή πραγματικότητα³⁵⁹), καυχόταν διότι χρημάτισε *τροφὸς τῆς ἰδίας θεοῦ τῆς Ἐφεσίας*. Μαρτυρείται ήδη από το 1200 π.Χ., ως *πότνια τῶν θηρῶν* (Ιλ. 20. 470-471), αλλά και ως *Λεχώ/Λοχεῖα* ή *Σωωδίνα* επειδή σώζει κατά τον τοκετό. Στην εφέσια εκδοχή της πιθανόν ήταν μία από τις χθόνιες ανατολικές θεές γονιμότητας και το πρωταρχικό της όνομα ήταν *Ἔπις/Ούπις* (Καλλίμαχος, *Ἕγνος Ἀρτ.* 240· Μακρόβιος, *Sat.* 5.22.4-6)³⁶⁰. Ενσωματώθηκε όμως από τους Ίωνες άποικους στο πάνθεό τους. Το ακαλαίσθητο για τα αττικά δεδομένα ξύλινο ξόανο της Αρτέμιδος θεωρούνταν ως αρχέγονο δώρο των Αμαζόνων, ενώ γινόταν αντικείμενο επίκλησης με τα ονόματα *Σώτειρα*, *αγία*... Η Εφέσια Άρτεμις στο κεφάλι φορά πόλο που κοσμεῖται συχνά με προτομές ζώων. Επίσης φέρει περιδέραια διαφόρων μορφών ενώ χαρακτηρίζεται από το πλήθος των μαστών (*πολύμαστος*) που μάλλον ήταν οι όρχεις των ταύρων που θυσιάζονταν χάριν της γονιμότητας³⁶¹. Το κάτω ήμισυ του σώματος καλύπτεται από *ἐπενδύτη* (γι' αυτό και ονομάζεται *κατεσταλμένη*) και φέρει ανάγλυφες μορφές σε ζώνες. Πιθανόν στο αρχικό λατρευτικό άγαλμα τα ανάγλυφα αυτά να ήταν κατασκευασμένα με χρυσό³⁶². Το ιερό της δέντρο ήταν η βελανιδιά και το ζώο της η μέλισσα,

359. Trebilco, *Asia*, 328.

360. Πανσανίας 4.31.8.9: *Ἐφεσίαν δὲ Ἄρτεμιν πόλεις τε νομίζουσιν αἱ πᾶσαι καὶ ἄνδρες ἰδία θεῶν μάλιστα ἄγουσιν ἐν τιμῇ· τὰ δὲ αἷτια ἐμοὶ δοκεῖν ἐστὶν Ἀμαζόνων τε κλέος, αἱ φήμην τὸ ἄγαλμα ἔχουσιν ἰδρύσασθαι, καὶ ὅτι ἐκ παλαιστάτου τὸ ἱερόν τοῦτο ἐποιήθη. τρία δὲ ἄλλα ἐπὶ τούτοις συνετέλεσεν ἐς δόξαν, μέγεθός τε τοῦ ναοῦ τὰ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις κατασκευάσματα ὑπερηκότος καὶ Ἐφεσίαν τῆς πόλεως ἡ ἀκμὴ καὶ ἐν αὐτῇ τὸ ἐπιφανὲς τῆς θεοῦ.*

361. Υπάρχει και η εκδοχή ότι πρόκειται για μέλισσες ή αυγά ή καρπούς από φοίνικες (πρβλ. Άσμα 7, 7). Βλ. σχετικά Maureen E. Duffy, *The Riot of the Silversmiths at Ephesus (Acts 19:23-40): A Synchronic Study Using Rhetorical and Semiotic Methods of Analysis*, Phd diss. St Paul University, 1994.

362. Π. Γαλιατσάτου—Α. Καμάρα, «Εφέσος(Αρχαιότητα), ΝαόςΑρτέμιδος», 2005, *Εγκυκλο-*

σύμβολο της αγνότητας. Και οι παρθένοι που διακονούσαν στη λατρεία της ονομάζονταν *μέλισσαι* ενώ ένας από τους τίτλους των ευνούχων κατά τον Στράβωνα (14.1.23)³⁶³ ιερέων της³⁶⁴ ήταν *έσσην* (που στην τοπική διάλεκτο σημαίνει το βασιλιά των μελισσών). Αντίγραφα του αγάλματος της εφέσιας Diana και ιερά της «ιδρύονταν» «παγκοσμίως»: στη Νεάπολη της Σαμάρειας, τη Μασσαλία, τη Ρώμη (το λόφο Αβεντίνη), το Augustodonum της Γαλλίας ακόμη και στο Ημεροσκοπείον της Ισπανίας στα νότια της Βαλεντίας (*Valencia*) (πρβλ. Στράβων, 4.1.4-8· Πausανίας 4.31.8). Αυτό προδίδει τη δημοτικότητά της αλλά και την αντίστοιχη με το Χριστιανισμό εξακτίωση της λατρείας της που οφείλεται στην άμεση επικοινωνία με τους λάτρεις της μέσω οραμάτων και επιφανειών αλλά και στις θεραπείες της.

Επίσης συνδεόταν με τη μαγεία αφού ταυτιζόταν με την Εκάτη (Τατιανός, *Κατά Ελλήνων* 8.2: *Άρτεμις μάγος*). Περίφημα ήταν στη λεκάνη της Μεσογείου τα *Φυλακτά/οι Επιστολές της Εφέσου* που αρχικά ήταν έξι μαγικοί όροι (πνεύματα κατά τη λαϊκή αντίληψη) με δύναμη να εξορκίζουν τον δαίμονα (Κλήμης, *Στρωματείς* 1.15· 5.8). Ο όρος *Εφέσιος* ίσως όμως προέρχεται από το *έφήμι* (= αποστέλλω εναντίον) ενώ η μαρτυρία του Πausανία του Λεξικογράφου (2ος αι. μ.Χ.) ότι λέξεις μαγικές ήταν χαραγμένες πάνω στο *άγαλμά* της δεν επιβεβαιώνεται από τις απεικονίσεις αλλά και από άλλες μαρτυρίες. Βεβαίως η Άρτεμις μνημονεύεται στους μαγικούς παπύρους ή χαρακτηριστικά της επίθετα όπως *Ίοχέαιρα* ή *Λυκώ/Λύκαινα* (αυτή που σκοτώνει τους λύκους προστατεύοντας το ποίμνιο ή συνδέεται με τη Λυκεία ή/και με τη λύκη το πρωινό ημίφως) ή *Φωσφόρος* σε συνδυασμό με το όνομα της Εκάτης και των επιθέτων της *Τριοδίτις*, *Τρικόρανος*, *Κυνώ* κ.ο.κ.

Ο ναός της, ο *Παρθενών* (όπως χαρακτηρίζεται από τον Σιδώνιο Αντίπατρο το 125 π.Χ. για να ανακληθεί η παραλληλότητα με το Ναό της Αθηνάς στην ομώνυμη πόλη), χτίστηκε από τον Χηρισίφωνα και το γιο του Μεταγήνη. Ήταν τόσο εντυπωσιακός ώστε ήταν το μοναδικό οικοδόμημα που

παιδεία Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία, http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=4351#noteendNote_20.

363. Κατά τον Πausανία (8.1.3) απλώς απείχαν από τις γενετήσιες σχέσεις όσο διακονούσαν στο Ναό. Ίσως αυτό συμβαίνει επειδή μεσολάβησε το διάταγμα του Αδριανού που απαγόρευε τον ευνουχισμό. G. Mussies, «Άρτεμις», *DDD* 91-97.

364. Οι ιερείς της ονομάζονταν *μεγάβυζοι*, ενώ οι ιέρειες είχαν τρεις βαθμούς *μελλίερα*, *ιεραί*, *παριέρα*. Στο ναό υπηρετούσαν οι Κουρήτες, οι Ακροαβάτες και οι Ιεροί. Εκτός από τους ιερείς στο ιερό διακονούσαν οι *νεοποιοί* που διεδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο κατά τη λιτανεία και οι *υμνωδοί*.

διαφυλάχθηκε από τον Ξέρξη. Το 356 π.Χ. κάποιος Ηρόστρατος τον πυρπόλησε για να μείνει το όνομά του στην ιστορία. Ίσως όμως αυτή η ενέργεια αποτέλεσε τέχνασμα του ιερατείου για να τον ανοικοδομήσουν εκ βάθρων. Όντως ξανακτίστηκε από τον Δεινοκράτη μεγαλοπρεπέστερος, κοινή δαπάνη όλων των ελληνικών πόλεων, και συγκαταλεγόταν στα επτά θαύματα του Κόσμου (Αντίπατρος 9.58). Περιστοιχισμένος από 127 ιωνικούς κίονες ήταν τέσσερις φορές μεγαλύτερος του Παρθενώνα και 1½ φορά μεγαλύτερος από τον καθεδρικό ναό της Κολωνίας ενώ χρειάστηκαν 127 έτη για να ολοκληρωθεί. Το συγκεκριμένο Ιερό δεν ήταν απλώς ένα θρησκευτικό τέμενος. Ο κόσμος όλης της έπαρχίας (I Eph. 17-19) περιελάμβανε άλσος-παράδεισο και αποτελούσε (α) περίφημο άσυλο εγκληματιών (Απολλώνιος Τυανεύς, *Επ.* 65. Αχιλλεύς Τάτιος 8.8.11), οφειλετών αλλά και της αριστοκρατίας σ' εποχές ταραγμένες. Αυτός ο θεσμός περιορίστηκε από τον Αύγουστο (Στράβων 14.1.23· πρβλ. επιγραφή *Αυτόκράτωρ Καῖσαρ Σεβαστὸς ὄρουρ Ἀρτέμιδι ἀποκατέστησεν IGLS 3239*) και τον Κλαύδιο (I Eph. 17-19). (β) Αποτελούσε πανίσχυρη χρηματοπιστωτική Τράπεζα (Δίων, *Ομ.* 31. 54· Νικόλαος Δαμασκ. *απ.* 65) με κεφάλαια που αντλούσε από δωρεές, αλλά και από τη διαχείριση των γαιών και των ιερών ποιμνίων. Δεν καταστράφηκε τελικά μαζί με την πόλη από τους Γότθους το 262/3 μ.Χ. αφού κατόπιν μεταβλήθηκε σε χριστιανικό ναό.

Στη θεά ήταν αφιερωμένος ολόκληρος μήνας, το *Αρτεμίσιον* (Μάρτιος-Απρίλιος) κατά τον οποίο κάθε δικαστική δραστηριότητα έπαυε καθώς όλες οι μέρες θεωρούνταν άγιες. Το πρόγραμμα των εορτών περιελάμβανε θυσίες, λιτανείες, αθλητικούς, θεατρικούς και μουσικούς αγώνες. Τα γενέθλια της θεάς εορτάζονταν την έκτη του μηνός Θεργηλίου (Μάιος-Ιούνιος) σε συνδυασμό με λιτανεία 31 χρυσών και ασημένιων εικόνων της στην πόλη (Ξενοφών Εφέσιος 1.2.2-4), συμπόσια και μυστικές θυσίες που διοργανώνονταν από τους έξι ή περισσότερους *Κουρήτες* στην Ορτυγία, όπου σύμφωνα με τους Εφέσιους γεννήθηκε, ή στο όρος Σολμισσό (Στράβων 14.1.20³⁶⁵). 45 πρόσωπα που βλασφή-

365. *Εἶτα λιμὴν Πάνορμος καλούμενος ἔχων ἱερὸν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος· εἶθ' ἡ πόλις. ἐν δὲ τῇ αὐτῇ παραλία μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης ἐστὶ καὶ ἡ Ὀρτυγία, διαπρεπὲς ἄλσος παντοδαπῆς ὕλης, κυπαρίττου δὲ τῆς πλείστης. διαρρεῖ δὲ ὁ Κέγγριος ποταμός, οὗ φασὶ νίμασθαι τὴν Λητώ μετὰ τὰς ὠδίννας. ἐνταῦθα γὰρ μυθεύουσι τὴν λοχεῖαν καὶ τὴν τροφὸν τὴν Ὀρτυγίαν καὶ τὸ ἄδυτον ἐν ᾧ ἡ λοχεία, καὶ τὴν πλησίον ἐλαίαν, ἣ πρῶτον ἐπαναπαύσασθαι φασὶ τὴν θεὸν ἀπολυθεῖσαν τῶν ὠδίνων. ὑπέρεται δὲ τοῦ ἄλσους ὄρος ὁ Σολμισσός, ὅπου στάντας φασὶ τοὺς Κουρήτας τῷ ψόφῳ τῶν ὄπλων ἐκπλήξαι τὴν Ἥραν ζηλοτύπως ἐφεδρεύουσαν, καὶ λαθεῖν συμπράξαντας τὴν λοχεῖαν τῇ Λητοῖ.*

μησαν και παραβίασαν τη λατρεία της θεάς στις Σάρδεις καταδικάστηκαν σε θάνατο (*I Eph. Ia, 2· 4ος αι. π.Χ.*). Χάρη στα ανωτέρω η νεοκόρος της θεάς κατέστη τον 1ο αι. μ.Χ. (μετά από μία εποχή απαξίωσης ένεκα των πολέμων, των πειρατών και της έντονης φορολόγησης) η *πρώτη και μεγίστη πόλη* της Ασίας, η οποία καυχόταν για τους ναούς της προς τιμή των αυτοκρατόρων Κλαυδίου και Νέρωνα. Εκτός των Ελλήνων σε αυτή την πόλη ζούσαν Ιουδαίοι με δική τους Συναγωγή και ιδιαίτερο ζήλο για τις πατρικές τους παραδόσεις.

Ο Π. και οι συνεπιβάτες του πλέοντας προς τη Συρία (εννοείται η Αντιόχεια και όχι ολόκληρη η επαρχία της Συρίας) αποβιβάστηκαν μετά ταξίδι δύο ή τριών ημερών στην Έφεσο. Εκεί ο Απόστολος των Εθνών αφήνει το ζεύγος (το οποίο ίσως διέθετε επαγγελματικούς δεσμούς με την πόλη) αξιοποιώντας όμως και την ευκαιρία να διαλεχθεί έστω και φευγαλέα (*διελέξατο*, σε αόριστο) στη Συναγωγή. Αυτό συμβαίνει παρά τα όσα συνέβησαν στην Κόρινθο και υποδηλώνει την επιμονή του να ευαγγελίζεται στο λαό του. Το γεγονός ότι μόλις είχε υποστεί κουρά πραγματοποιώντας την ευχή των Ναζιραίων ίσως μάλιστα να του προσέδιδε μεγαλύτερο κύρος στα μάτια των ομοεθνών του. Παρότι οι Ιουδαίοι της Εφέσου παραδόξως (εάν αναλογιστεί κάποιος τις αντιδράσεις τους στις μεγαλουπόλεις Θεσσαλονίκη και Κόρινθο) τον θέλουν κοντά τους, αυτός δεν συναινεί (*ούκ έπένευσεν, αλλά άποταξάμενος*) καθώς, όπως μόνο το Εκκλησιαστικό Κείμενο καταθέτει, θέλει να εορτάσει στα Ιεροσόλυμα χωρίς να προσδιορίζεται, όμως, ποια ακριβώς εορτή (Πάσχα; Πεντηκοστή; Σκηνοπηγία;). Προφανώς εάν εννοείται η κατεξοχήν εορτή, το Πάσχα, με δεδομένο το γεγονός ότι η ναυσιπλοΐα ξεκινούσε στις αρχές Μαρτίου, ο χρόνος που είχε στη διάθεσή του ο Απόστολος των Εθνών για να φθάσει στην Αγία Πόλη και να ολοκληρώσει την ευχή του είναι εξαιρετικά βραχύς. Το Πάσχα το 52 μ.Χ. «έπεσε» στις αρχές Απριλίου και το 53 μ.Χ. στις 22 Μαρτίου. Το ερώτημα είναι εάν ο Απόστολος των Εθνών μετά την προσαγωγή του στον Γαλλίωνα, τέλη καλοκαιριού με αρχές φθινοπώρου του 52 μ.Χ., παρέμεινε στην Κόρινθο άλλο ένα εξάμηνο, όπως υπονοεί μάλλον και ο Λουκάς με το *ήμερες ίκανες*.

Στη συγκεκριμένη ενότητα ο Λουκάς μετά από την παρατεταμένη «σκήνωση» του Αποστόλου των Εθνών στην Κόρινθο αποτυπώνει μια έντονη κινητικότητα με ρήματα που δηλώνουν συνεχή αλλαγή τόπου: *άνήχθη από τής Έφέσου, και κατελθών εις Καισάρειαν, άναβάς και άσπασάμενος την Έκκλησίαν, κατέβη εις Αντιόχειαν. Καί ποιήσας χρόνον τινά έξήλθεν διερχόμενος καθεξής την Γαλατικην χώραν και Φρυγίαν, έπιστηρίζων πάντας τούς μαθητάς.* Η σπουδή του Π. μεταδίδεται και με το πρωθύστερο σχήμα, με το διπλό *άποταξάμενος*, με την

«αναρχία» στη σύνταξη *κάκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν* (18, 19). Προφανῶς το *αὐτοῦ* θέλει να τονίσει το γεγονός ότι μετά από δεκαοκτὼ μήνες συνύπαρξης, ο Π. αποχωρίζεται εκούσια το ζεύγος χάριν της ιεραποστολής. Αὐτός (δηλ. ο Απόστολος των Εθνῶν), ὅπως δηλώνει και το Κείμενο, όπου αποκλειστικό υποκείμενο των ρημάτων είναι ο Π., θα κινηθεῖ κατωφερικά (προς την Καισάρεια και Ιερουσαλήμ) και ανωφερικά (Αντιόχεια, Γαλατία) μόνος.

Ἡ σύντομη επίσκεψη στη Συναγωγή της Εφέσου και η «εγκατάλειψη» δύο στενῶν του συνεργατῶν που ἐπὶ σχεδόν δύο χρόνια συγκατοίκησαν στην Κόρινθο, οφείλεται στο γεγονός ότι ο Απόστολος των Εθνῶν θέλει να βάλει τις βάσεις για μελλοντική σπορά σε μία πόλη-κέντρο της Μ. Ασίας, ὅπως ἦταν ἡ Ἐφεσος. Εντυπωσιάζει η χρήση ἄμεσου λόγου *πάλιν ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς* μετά από δύο ρήματα που δηλώνουν ἄρνηση (*οὐκ ἐπένευσεν, ἀλλὰ ἀποταξάμενος* 18, 20-21). Σε αὐτὴν ἄλλωστε πρόκειται να παραμείνει ἐπὶ τριετία, γεγονός το οποίο, ὁμως, ο ἴδιος ο Π. δεν γνωρίζει γι' αὐτό και καταλήγει τη φράση του με το *τοῦ Θεοῦ θέλοντος*. Σημειωτέον ότι κατά την ἀρχὴ της β' ιεραποστολικῆς πορείας το Πνεῦμα τον εἶχε αποτρέψει ἀπὸ το να κατευθυνθεῖ στην Ἀσία.

Παραδόξως ἐνῶ ο προορισμός του είναι ἡ Συρία και μάλιστα ἡ Αντιόχεια, το καράβι κατευθύνεται στην παραθαλάσσια Καισάρεια, πιθανόν διότι ἦταν το πρώτο που ἀπέπλεε ἀπὸ την Ἐφεσο. Κατέρχεται (= αποβιβάζεται) στην Καισάρεια (την πόλη λιμάνι που κτίσθηκε ἀριστοτεχνικά ἀπὸ τον Ἡρώδη για να ἔχει ἡ Ἰουδαία διέξοδο πρὸς τη Μεσόγειο) και *ανεβαίνει*³⁶⁶ μάλλον στα Ἱεροσόλυμα για να ασπασθεῖ την Εκκλησία, τη μητρόπολη των χριστιανῶν ἐξ Ἰουδαίας, με τους οποίους ὡς Απόστολος των Εθνῶν ἠθέλε να διατηρήσει τον ομφάλιο λώρο. Γι' αὐτό ἄλλωστε εἶχε ἤδη στην Αποστολικὴ Σύνοδο ἀναλάβει τη διοργάνωση της λογίας. Ακολουθῶς κατεβαίνει στην Αντιόχεια, ὅπου μένει λίγο χρόνο (*τινὰ*) για να ξεκινήσει κατόπιν την τρίτη περιοδεία του: *ἐξῆλθεν διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς*. Πιθανόν ἀπὸ την Αντιόχεια ἔφυγε μαζί με τον Τίτο, που δεν μνημονεύεται ὁμως ἀπὸ τον Λουκά, ο οποίος δεν τονίζει οὔτε και τη διέξοδο της λογίας/του εράνου, μάλλον διότι αὐτός τελικά δεν ἔγινε ἀποδεκτός ἀπὸ την Εκκλησία της Ιερουσαλήμ (των *Ἱεροσολύμων*, ὅπως προτιμᾷ ο Λουκάς). Προφανῶς αὐτό το ταξίδι σε μια ἑκταση πολλῶν χιλιομέτρων στα ἐνδότερα της Ασίας πραγματώθηκε την ἀνοίξη-καλοκαίρι του 53 μ.Χ. Αποδεικνύει, ὅπως ἤδη τονίσθηκε, ότι ο Π. δεν ἀναλωνόταν μόνο στο να ἰδρύει Εκ-

366. Ο ὅρος στα 3, 1· 8, 5· 11, 27 σε συνδυασμό με την Εκκλησία υποδηλώνει ἀνοδο στη μητέρα Σιών (πρβλ. 21, 15).

κλησίες αλλά και στο να τις στηρίζει αφού εκτός των άλλων κλονίζονταν από τη δράση Ιουδαιοχριστιανών. Ολοκληρώνεται έτσι ένας κύκλος που άνοιξε με τη φράση *ἐξῆλθεν* και την ενδυνάμωση των μαθητών της Κιλικίας. Κάθε περιοδεία ξεκινά από την Αντιόχεια και καταλήγει είτε στην Ιερουσαλήμ είτε πάλι στην Αντιόχεια. Σε κάθε μία εξ αυτών ακούγεται και μία Ομιλία. Είναι σημαντικό ότι η μετάβαση από τη β΄ στη γ΄ ιεραποστολική περιοδεία στο 18, 22-23 δεν παρουσιάζεται μέσω κάποιας τομής στις Πρ.

Π. ΑΠΟΛΛΩΣ

Ενώ μετά το Πρ. 15 κυριαρχεί η προσωπικότητα και η δυναμική του Π., για πρώτη φορά στη συγκεκριμένη περικοπή (η οποία συνιστά τον πρόλογο της παύλειας παρουσίας στην Έφεσο και θεωρείται από το μεγαλύτερο μέρος των Ερευνητών ως προλουκάνεια τοπική παράδοση της Εφέσου περί του Απολλώ) προβάλλει στο αφηγηματικό προσκήνιο μία μορφή που κινείται ανεξάρτητα από τον Απόστολο των Εθνών και μάλιστα δε συναντάται μαζί του πρόσωπο προς πρόσωπο. Πρόκειται για τον γνωστό και από την Α΄ Κορ. κήρυκα με το εθνικό όνομα *Απολλώς* (< Απολλώνιος D), ο οποίος σε κάποια χειρόγραφα ονομάζεται *Απελλής* (Σιναϊτικός· πρβλ. Ρωμ. 16, 10). Στην παύλεια μάλιστα επιστολή το συγκεκριμένο πρόσωπο έχει ασκήσει τέτοια επιρροή ώστε το όνομά του φιγουράρει μαζί με αυτά των Κηφά, Παύλου και του ίδιου του Χριστού: *ἕκαστος ὑμῶν λέγει· «ἐγὼ μὲν εἶμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ»* (1, 12). Από το *Ἰουδαῖος δέ τις* δεν μπορεί να συμπεράνει κάποιος ότι δεν ήταν γνωστός στους παραλήπτες θεόφιλους της Ρώμης το β΄ ἡμισυ της πρώτης εκατονταετίας, αφού έτσι εισάγεται από τον Λουκά και ο Ακύλας (18, 2), ο οποίος αποδεδειγμένα έζησε στη Ρώμη. Πάντως αυτή η αμφιλεγόμενη μορφή της Πρώτης Εκκλησίας δεν άφησε κανένα γραπτό κείμενο, κάποια σχολή ή άλλα ίχνη της παρουσίας του.

Σύμφωνα με τον Λουκά, ο Απολλώς παρότι έχει εθνικό όνομα (και μάλιστα σχετιζόμενο με τον θεό του ήλιου και της μαντικής Απόλλωνα³⁶⁷), είναι *Ἰουδαῖος*, το οποίο αν και μπορεί να σημαίνει τον Ιουδαιοχριστιανό, στη συγκεκριμένη περικοπή δηλώνει μάλλον την εθνότητα (πρβλ. 18, 2. 12. 14. 28). Επιπλέον προέρχεται από την πολιτιστική/πνευματική πρωτεύουσα του ελληνορωμαϊκού κόσμου, την Αλεξάνδρεια. Σημειωτέον ότι ο συγγραφέας των Πρ. όπως και οι άλλες πηγές του 1ου αι. μ.Χ. περιέργως σιωπούν για τη διάδοση και καθιέρωση του Χριστιανισμού στη σπουδαία αυτή μεγαλόπολη της Μεσο-

367. Αρχ. Απόλλων/δωρ. Απέλλων/θεσσ. Άπλου/κυπρ. Απειλων, αγν. ετύμου.

γείου, η οποία μελλοντικά θ' αναδειξεί μεγάλες μορφές της νέας πίστης. Έτσι ίσως ο Απολλώς στις Πρ. συνιστά *παράδειγμα*-εκπρόσωπο της αλεξανδρινής Εκκλησίας, καθώς, όπως θα διαπιστωθεί, συνδυάζει χαρακτηριστικά γνωρίσματα κατεξοχήν του Ωριγένη: (α) Είναι *άνηρ λόγιος* (άπαξ λεγόμενο), το οποίο πιθανότατα δεν σημαίνει απλώς τον ρήτορα που διαθέτει ευφράδεια στο λόγο, αλλά τον κάτοχο της ελληνικής εγκύκλιας δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας παιδείας³⁶⁸, την οποία δεν σπούδασε καμία άλλη μορφή από τους πρωταγωνιστές των Πρ., ούτε ο Π. ο οποίος ως έφηβος μαθήτευσε παρά τους πόδας του Γαμαλιήλ στα Ιεροσόλυμα. (β) Επιπλέον κινείται ιεραποστολικά στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου. Όπως ο Απόστολος των Εθνών έφθασε από την Κόρινθο στην Έφεσο, έχοντας ήδη περιέλθει την Ασία, τη Μακεδονία και την Αχαΐα, έτσι και ο Απολλώς δεν παραμένει στάσιμος ούτε ηγείται κάποιας Κατηχητικής Σχολής στην πατρίδα του, αλλά *κατήνησεν*³⁶⁹ (= κατέληξε, έφθασε < κατάντησ= κατωφερής, επικλινής < κατά + άντης) στον ίδιο προορισμό με τον Π., την πόλη του Ηρακλείου (ίσως διά πλοίου από τον τόπο καταγωγής του), ενώ εν συνεχεία ταξιδεύει και στο άστυ του Ισθμού³⁷⁰. Όταν ο Π. συγγράφει την Α΄ Κορ. ο Απολλώς βρίσκεται και πάλι στην Έφεσο (16, 12) και ίσως αργότερα μετέβη στην Κρήτη (Τίτ. 3, 13). Προφανώς αυτός ο πλάνης βίος του Απολλώ (ο οποίος σε αντίθεση προς τον Ακύλα δεν συνοδεύεται από γυναίκα), που μιμείται την έξοδο των προπατόρων του από την Αίγυπτο, οφείλεται στην έφεση που είχε στο Κήρυγμα. Γι' αυτό και στο Κείμενο το *κατήνησεν εις Έφεσον* παρεμβάλλεται μεταξύ του *άνηρ λόγιος και δυνατός ών έν ταϊς Γραφαϊς*, που συνιστά και το τρίτο ιδίωμα του Απολλώ. (γ) Η βιβλική κατάρτιση σε συνδυασμό με τη δήλωση της προέλευσης του πρωταγωνιστή αλλά και του γεγονότος ότι είναι λόγιος οδηγούν τον ακροατή στο πιθανό συμπέρασμα ότι ο Απολλώς εφήρμοζε την αλληγορική ερμηνεία βάσει της οποίας οι Αλεξανδρινοί γραμματικοί ερμήνευαν τους ομηρικούς και πλατωνικούς μύθους και οι Ιουδαίοι (όπως ο Αριστόβουλος και ο Φίλων) την Π.Δ. και ιδίως την Πεντάτευχο. Προφανώς, επειδή στο δίτομο έργο του Λουκά η χριστολογική ερμηνεία συνιστά το πλαίσιο στο οποίο κινείται ολόκληρο το έργο, πιθανόν ο Απολλώς,

368. Σύμφωνα με τον Τρεμπέλα είναι κατεξοχήν «ο της ιστορίας και αρχαιότητος έμπειρος».

369. Πρόκειται για αγαπητή φράση του Λουκά.

370. Στο Α΄ Κορ. 16, 12 ο Απολλώς βρίσκεται στην Έφεσο μαζί με τον Π.: *Περί δε Απολλώ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτόν, ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.* Στο Τίτ. 3, 13 βρίσκεται στην Κρήτη: *Ζηναῖν τὸν νομικὸν καὶ Απολλῶν σπουδαίως πρόπεμνον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.*

ο οποίος δεν αποκλείεται να ήταν και μαθητής του Φίλωνα, να γοήτευε ιδίως την πνευματική ελίτ επειδή αποδείκνυε τη μεσσιανικότητα του Ιησού εφαρμόζοντας όχι μόνο το σχήμα *προαναγγελία-εκπλήρωση* αλλά και την τυπολογία που είναι οικεία στους Κορινθίους (όπου αυτός μετέπειτα έδρασε) αφού χρησιμοποιείται ως τεκμήριο από τον Π.: *καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν βρῶμα ἔφαγον καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα· ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός* (Α΄ Κορ. 10, 2-4).

Στην επόμενη παράγραφο σημειώνεται ότι παρότι Ιουδαίος ήταν ήδη *κατηχημένος την Οδόν του Κυρίου (ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ· D)*. Ο όρος *η Οδός του Κυρίου* (την οποία προετοίμασε ο Ιωάννης ο Βαπτιστής [Λκ. 1, 76-77] του οποίου «οπαδός» ήταν ο Απολλώς) σημαίνει γενικά στις Πρ. το Χριστιανισμό, αφού αυτή είναι η κατεξοχήν μέθοδος διά της οποίας η Βουλή του Θεού πραγματώνει τη σωτηρία και την άφεση. Ήδη οι Εσσαίοι βρίσκονταν στην έρημο προκειμένου να ετοιμάσουν την οδό (dereck) εκπληρώνοντας την προφητεία του Ησαΐα 40, 3 (1QJes^a· 1QS 8.14³⁷¹) που η χριστιανική Κοινότητα θεώρησε ότι εκπληρώνεται στον Ιωάννη (Μκ. 1, 3). Στο Λκ. 3, 6 συμπληρώνεται μάλιστα και το *ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ*. Το ίδιο Ευαγγέλιο είναι εκείνο το οποίο ως μοντέλο πορείας προβάλλει το Οδοιπορικό του Ιησού στην *Ἐξοδο*, δηλ. στο Σταυρό, την Ανάσταση και την Ανάληψη (9, 51-19, 27). Συνεπάγεται το γεγονός ότι ο Χριστιανισμός δεν είναι μια απλή *αίρεση*, φιλοσοφική σχολή (όπως ονομάζεται στις Πρ. κατεξοχήν από τους μη χριστιανούς 24, 5. 14· 28, 22), αλλά σηματοδοτεί μια συγκεκριμένη καινούργια στάση και ορθή κατεύθυνση ζωής (halak· πρβλ. το Μτ. 7, 13-14 και τον γνωστό στους *νεοπυθαγόρειους μύθο του Πρόδικου για τον έφηβο Ηρακλή*³⁷²) που προϋποθέτει βιασμό (Λκ. 16, 16), απορρέει από την καινή πίστη και συνεπάγεται διαρκή πορεία-έξοδο *εἰς τὰ πέρατα της Οικουμένης* προκειμένου να γίνει γνωστή η μαρτυρία και να πραγματοποιηεί η σωτηρία του Κόσμου. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η ίδια Οδός, η οποία αναφέρεται στα *περὶ τοῦ Ἰησοῦ* (στ. 25· πρβλ. Ιω. 14, 6: *ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ*) συνοδεύεται στον επόμενο στ. 26 από τη γενική *τοῦ Θεοῦ*, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο Κύριος των Πρ., ο Χριστός, είναι ταυτόχρονα και Θεός.

371. Και το Μασοριτικό και τα συγκεκριμένα χειρόγραφα θεωρούν την έρημο ως το χώρο που ακούγεται η φωνή και όχι ως το αντικείμενο της ετοιμασίας όπως οι Ο΄ και τα Ταργκούμ.

372. Dunn, *Beginning from Jerusalem* 14.

Αν και ο Απολλώς, αρχικά δεν διδάχθηκε το Χριστιανισμό από τον Π. ούτε από τους άλλους αποστόλους-αυτόπτες μάρτυρες ολόκληρης της ζωής του Ι. Χριστού, *ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει και ἐδίδασκεν ἀκριβῶς*. Έτσι εξαιρείται το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος χαρισματούχος δεν είχε μόνο το πρόνομο να διαθέτει παιδεία και συνεπώς καλλιεργημένο νου αλλά και ζέση της καρδιάς (Ρωμ. 12, 11), παρότι δεν είχε δεχτεί το Πνεύμα *ἐν εἶδει πυρίνων γλωσσῶν*³⁷³. Επιπλέον παρά τον καρδιακό ζήλο (ο οποίος οδηγεί κάποιους σε υπερβολές) λαλούσε και δίδασκε *ἀκριβῶς*. Λόγος και θυμικό ήταν στρατευμένα στο Λόγο, παρότι ο Απολλώς δεν *γνώριζε* (= δεν είχε βιώσει) το βάπτισμα στο Όνομα του Ιησού το οποίο συνδέεται από τον Π. ιδιαίτερα με το συνθάπτεσθαι με τον Χριστό και την εξ αυτού απορρέουσα καινότητα ζωής (Ρωμ. 6). Με το γεγονός αυτό ίσως ο Λουκάς αποδεικνύει ότι πολλές φορές η Χάρις λειτουργεί «εξωθεσμικά» και εντελώς ελεύθερα. Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση του ίδιου του Ιησού προς τον «εκτός» εξορκιστή που χρησιμοποιεί το Όνομά Του: *Αποκριθείς δὲ Ἰωάννης εἶπεν· «ἐπιστάτα, εἶδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια και ἐκωλύομεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν».* *Εἶπεν δὲ πρὸς αὐτόν ὁ Ἰησοῦς· «μὴ κωλύετε· ὅς γὰρ οὐκ ἔστιν καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἔστιν»* (9, 49-50). Στις Πρ. (στην επόμενη περικοπή) αντιθέτως οι υιοί του Σκευά που εξορκίζουν παρόμοια καταδικάζονται, αφού οι προθέσεις τους είναι δόλιες.

Δεν νομίζω ότι η δοτική *τῷ πνεύματι* παραπέμπει στο Άγ. Πνεύμα. Σημαίνει την ψυχή, ἔστω κι αν η πυρπόληση ὄντως συνδυάζεται στο δίτομο ἔργο του ιατροῦ με την επενέργεια του Άγ. Πνεύματος (κατεξοχήν κατά την εορτή των απαρχών και της παράδοσης της Τορά Πεντηκοστής) και την ερμηνεία των Γραφῶν (ὅπως αυτή διενεργείται παραδειγματικά κατά την κάθοδο προς Εμμαούς· Λκ. 24, 13-35). Η παρουσία του Άγ. Πνεύματος στην καρδιά προϋποθέτει και στην ιστορική πορεία του Ιησού αλλά και σε αυτήν της Εκκλησίας τη διενέργεια του βαπτίσματος είτε διά του ὕδατος είτε και διά του πυρός. Είναι βέβαια απορίας ἄξιον ότι δεν περιγράφεται η βάπτισμα του Απολλώ, ὅπως ἀντιθέτως συμβαίνει εν συνεχείᾳ με τους Δώδεκα, γεγονός που συνδυάζεται και με εκδήλωση χαρισμάτων. Ίσως υπονοείται.

Η προσθήκη του Λουκά με τη χρήση εναντιωματικής μετοχής *ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου* παρουσιάζει ἕνα ἔλλειμμα στο *ἀκριβῶς* που χρησιμοποιεῖται προηγουμένως περί του χριστολογικῆς Κηρύγματος του Απολλώ. Με αυτό τον τρόπο ο Λουκάς (ο οποίος ἤδη με τον Πρόλογο

373. *Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί, τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες* (Ρωμ. 12, 11).

ολόκληρου του δίτομου έργου επαγγέλλεται *ακρίβεια*) ίσως διορθώνει με εύσχημο τρόπο τον ισχυρισμό οπαδών του Απολλώ περί απόλυτης *ασφάλειας* του κηρύγματός του. Ήταν φυσικό παρόμοιες μορφές όπως ο λόγιος και ζέων τω πνεύματι Αλεξανδρινός να είναι αγαπητοί (ένεκα και της παιδείας τους) στους θεόφιλους της Ρώμης, όπως ήταν και στο ελληνικό κοινό της Κορίνθου. Αυτοί δεν αρνούσαν τη μεσσιανικότητα του Ιησού ούτε τη Σταύρωση και Ανάστασή Του. Αρκούνταν όμως στο βάπτισμα του Ιωάννη το οποίο αποδέχθηκε και ο ίδιος ο Ιησούς. Δεν γνωρίζουμε εάν είχαν υιοθετήσει έναν αποκαλυπτισμό που πρέσβευε ότι το τέλος είναι εγγύς και εάν σ' αυτή την κοσμοθεωρία οφείλεται και το γεγονός της συνεχούς μετακίνησης προκειμένου να ακουστεί η μαρτυρία στην Οικουμένη και ν' ακολουθήσει η Συντέλεια. Σημειωτέον ότι και οι παραλήπτες του δίτομου έργου του Λουκά παρότι είχαν ήδη κατηχηθεί το Λόγο (ίσως και μέσω του Μκ.), χρίζουν της απόλυτης *ακρίβειας* και της *ασφάλειας*. Γι' αυτό άλλωστε συγγράφονται τα συγκεκριμένα βιβλία (Λκ., Πρ.).

Όταν ίσως σε μια δεύτερη φάση της δραστηριοποίησής του στην Έφεσο, ο Απολλώς διδάσκει *τὰ περὶ τοῦ Κυρίου* και στη Συναγωγή και μάλιστα με παρρησία (*παρρησιάζεσθαι*) που απορρέει από τη ζέση του πνεύματός του, μιμούμενος τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, τότε τον *προσλαμβάνει* το γνωστό από την Κόρινθο ζεύγος στο οποίο κατονομάζεται πρώτη η Πρίσκιλλα (ένεκα προφανώς της κατάρτισης αλλά και της παιδαγωγικής τέχνης που κατείχε) και μετά ο Ακύλας. Αυτοί *ἀκριβέστερον* (φράση η οποία χάριν εμφάσεως προηγείται ακολουθούμενη από το *αὐτῶ* το οποίο κανονικά έπεται του ρήματος) *ἐξέθεντο τὴν Ὁδὸν [τοῦ Θεοῦ]*. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο λόγιος και ταυτόχρονα ζηλωτής Απολλώς καταδέχεται να κατηχηθεί πλήρως και απόλυτα ασφαλώς την Οδό³⁷⁴, την πληρότητα της αλήθειας από ένα ζεύγος χειρωνακτων σκηνοποιών, το οποίο επιπλέον μάλλον δεν διαθέτει το ρητορικό χάρισμα της ευφράδειας αφού δεν κηρύττει στη Συναγωγή, και μάλιστα από μια γυναίκα, η οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν εξαγγέλλει την ανάσταση αλλά διευκρινίζει τα περί του χριστιανικού Βαπτίσματος ως αναδημιουργίας. Έτσι εμμέσως πλην σαφώς ο Λουκάς καταδεικνύει την εξάρτηση και του Απολλώ από το κήρυγμα του Π. εφόσον το ζεύγος συνιστούσε το alter ego του Αποστόλου των Εθνών.

Η ίδια προσωπικότητα θέλοντας να μεταβεί στην Κόρινθο (για την οποία

374. Η Οδός πλέον δεν συνοδεύεται από τη γεν. κτητ. *τοῦ Κυρίου* αλλά *τοῦ Θεοῦ* (λεπτομέρεια που αποδεικνύει ότι ο Κύριος των χριστιανών είναι και Θεός).

είχε ακούσει πιθανότατα από τον Ακύλα), πραγματοποιεί τη βούλησή της μόνο κατόπιν προτροπής και συστατικών γραμμάτων των μελών όλης της Εκκλησίας (Β΄ Κορ. 3, 3) που ονομάζονται *ἀδελφοὶ* ακριβώς ένεκα του κοινού βαπτίσματος (το οποίο ίσως δέχθηκε και ο Απολλώς). Ο D σημειώνει: *ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντες τινὲς Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συγκατανεύσαντες δὲ αὐτοῦ οἱ Ἐφέσιοι, ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα.* Σημειωτέον ότι ο Ακύλας δεν αποτρέπει τον Απολλώ από το να επισκεφθεῖ την Κόρινθο φοβούμενος την απώλεια «οπαδῶν» του Π. ή την «παρασυναγωγή». Έτσι έγινε αποδεκτός από τους μαθητές της Κόρινθου. Εκεί *παρευνόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσιν διὰ τῆς Χάριτος· εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν Γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.* Το *ἐπιδείκνυμι* (όπως και στο 9, 39) έχει την έννοια της ξεκάθαρης απόδειξης της μεσσιανικότητας του Ιησού. Ο Ι. Χρυσόστομος σχολιάζει: *Ἐντεῦθεν πῶς ἦν δυνατὸς ἐν ταῖς Γραφαῖς Ἀπολλῶς δεῖκνυσι. Τοὺς μὲν γὰρ Ἰουδαίους σφόδρα ἐπεστόμιζε (τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, «Διακατηλέγχετο»), τοὺς δὲ πιστεύοντας θαρρῆεῖν μᾶλλον ἐποίει, καὶ ἴστασθαι πρὸς τὴν πίστιν (PG. 60.283.33).*

Οι παραπάνω προϋποθέσεις (γνώση/εμπειρία του βαπτίσματος του Ιησού κατόπιν επιπλέον κατήχησης, συναίνεση στο ταξίδι όλης της Εκκλησίας) οδηγεί στο αποτέλεσμα η παρουσία του Απολλώ στη συγκεκριμένη πόλη να είναι εξαιρετικά γόνιμη, κάτι που δεν συμβαίνει στην Έφεσο. Ακόμη και οι Δώδεκα της επόμενης περικοπής δεν συνδέονται από τις Πρ. με τον Απολλώ. Στην Κόρινθο ισχυροποίησε πολύ αυτούς που είχαν πιστέψει και είχαν αισθανθεί ένα κενό μετά την έξοδο του Π. και του ζεύγους που τον φιλοξενούσε. Ταυτόχρονα *εὐτόνως* και *δημόσια* (όχι μόνο στη Συναγωγή) ασκούσε έλεγχο στους Ιουδαίους αποδεικνύοντας με επιχειρήματα επί τη βάσει των Γραφών ότι ο Ιησούς είναι ο Χριστός, ο αναμενόμενος Μεσσίας. Το *εὐτόνως* για το κήρυγμα του Απολλώ ίσως εκτός από την παρηρησία σημαίνει και τη ρητορική, την ποιότητα του λόγου που επιστράτευσε ο Απολλώς προκειμένου να *δια-κατ-ελέγχει* (άπαξ λεγόμενο), ν' ασκεί δριμύ έλεγχο στους ομοφύλους του αναδεικνύοντας ότι το ιστορικό Πρόσωπο Ιησούς είναι ο Μεσσίας, σε μια εποχή που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στο προσκήνιο διάφορα πρόσωπα που σφετερίζονταν την ιδιότητα του απελευθερωτή Χριστού.

Έτσι η παρουσία ενός λόγιου και ταυτόχρονα ζηλωτή Αλεξανδρινού Ιουδαίου που κινούνταν ανεξάρτητα από τον Π. για τους Έλληνες Κορίνθιους, οι οποίοι εκτιμούσαν υπερβολικά τη σοφία και τη ρητορική, επιβεβαίωσε το

Ευαγγέλιο που είχαν ακούσει από τον Π. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Λουκάς σημειώνει ότι η καθοριστική συμ-βολή του στους πεπιστευκότες τελικά ήταν έργο της Χάριτος (που σημαίνει δωρεά και στις Πρ. ουσιαστικά συνδυάζεται με την εξ ύψους Δύναμη)³⁷⁵ και όχι των ατομικών χαρακτηριστικών του Απολλώ. Αυτό σε συνδυασμό με την επισήμανση της εξάρτησής του από το παύλειο κήρυγμα και τις προτροπές και τις συστάσεις ολόκληρης της Εκκλησίας της Εφέσου³⁷⁶, αποσκοπεί στο να υπογραμμίσει το γεγονός ότι η Οδός του Κυρίου/Θεού δεν χαράσσεται από χαρισματικούς ανθρώπους. Αυτοί έστω κι αν έχουν κατηχηθεί τον Λόγο και διαθέτουν γνώση και ζήλο, χρήζουν υπακοής και καθοδήγησης για να κατακτήσουν το ακριβέστερο.

III. ΟΙ ΔΩΔΕΚΑ

Η τρίτη ενότητα της παρουσίας του παύλειου Χριστιανισμού στην Έφεσο, η οποία θεωρείται από την Έρευνα εξόχως αιγιματική, αναφέρεται σε μια

375. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Π. αντί του κλασικού *χαίρειν* (Ιακ. 1, 1) και *υγιαίνειν* (Γ' Ιω.), ανταποκρινόμενος και στις δύο εθνότητες των παραληπτών του, συνδυάζει τον ελληνικό χαιρετισμό *χαίρειν*, τον οποίο τροποποιεί όμως σε *χάρις*, με τον αντίστοιχο εβραϊκό *ειρήνη*. Έτσι με την καθιέρωση της ευλογίας *χάρις και ειρήνη, η μεγάλη σημιτική ευχή συνοδεύει το τυπικά ελληνικό ιδανικό*. Και οι δυο όροι, που έχουν σχέση αιτίας και αποτελέσματος (η ειρήνη αποτελεί καρπό της χάριτος) συμπυκνώνουν τα μεσσιακά αγιοπνευματικά δώρα της καινής χριστιανικής εποχής, τα οποία πρόσφερε ο Θεός (που αποκαλείται συνήθως στις εισαγωγικές παύλειες ευλογίες ως *Πατέρας*) διά του Ι. Χριστού, του *Κυρίου ημών*. Ιδίως ο όρος *χάρις*, που χρησιμοποιείται από τον Π. τόσο συχνά όσο ο όρος *Χριστός* και συμπυκνώνει όλο το απολυτρωτικό έργο, το οποίο συντελέσθηκε εκεί που υπερεπλεόνασε η αμαρτία και βιώνεται κατά τη θεία Λατρεία. Ενώ τα έργα των ανθρώπων οδηγούν στο θάνατο, ο Θεός τούς δίνει χάρη και τους λυτρώνει: *Ἄλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῶ μᾶλλον ἢ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῆ τοῦ ἑνὸς Ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσεισεν* (Ρωμ. 5, 15). Ο Θεός εκλέγει έναν εχθρό, δίνει χάρη σε έναν κατάδικο. Αυτή η χάρη δεν είναι μισθός τήρησης θρησκευτικών κανόνων (Ιουδαϊσμός), ούτε αποτελεί επίτευγμα της καλλιέργειας των έμφυτων σωματικών και νοητικών ικανοτήτων του ανθρώπου (Ελληνισμός). Στην πατερική παράδοση η Χάρη ταυτίζεται με τη βασιλεία και υποδηλώνει τις άκτιστες ενέργειες του Θεού που μεταμορφώνουν τον Κόσμο και την Ιστορία. Γενικότερα η εισαγωγική Ευλογία, η οποία ταυτόχρονα συνήθως κατακλείει την επιστολή, δίνει επίσημο χαρακτήρα στις επιστολές του Αποστόλου και τις εντάσσει στο Μυστήριο της Σύναξης, τη θεία Λειτουργία.

376. Παραδείγματα συστατικών επιστολών των ελληνορωμαϊκών χρόνων παραθέτει ο ο Peter Arzt-Grabner, «Neues zu Paulus aus den Papyri des römischen Alltags», *Early Christianity* 1 (2010), 131–157 (<http://biblicalpaths.wordpress.com/2010/05/20/early-christianity-journal>), εδώ 137-141.

«εναλλακτική» ομάδα Μαθητών και συνδέεται με την προηγούμενη (ενότητα) καθώς ως θέμα της έχει την ειδοποιό διαφορά μεταξύ του βαπτίσματος του Ιωάννη και αυτού *εἰς τὸ Ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ*. Στη συγκεκριμένη μάλιστα περικοπή έχουμε άμεσο λόγο, ο οποίος ζωντανεύει τη διήγηση και ουσιαστικά προκαλεί σε διάλογο και τους ακροατές. Καταρχάς ο Λουκάς σημειώνει ότι το συμβάν με τους αντι-Δώδεκα πραγματοποιήθηκε όταν ο Απολλώς βρισκόταν στην Κόρινθο. Δεν γνωρίζουμε εάν οι συγκεκριμένοι μαθητές συνδέονταν προηγουμένως με τον χαρισματικό δάσκαλο καθώς και οι δύο αγνοούν τη δυναμική του βαπτίσματος του Ιησού. Από το κείμενο ο ακροατής συμπεραίνει ότι ο Αλεξανδρινός έφθασε στην Έφεσο το μεσοδιάστημα μεταξύ της α' και της β' έλευσης του Π. Συνεπώς είναι αμφίβολο εάν είχε προλάβει να δημιουργήσει «σχολή». Επίσης ενώ ο Απολλώς πληροφορείται από τους συνεργάτες του Π. το νόημα και περιεχόμενο του Μυστηρίου, αυτοί παραμένουν (για άγνωστη αιτία) ακοινωνήτοι της χάρις του. Αυτό συμβαίνει μόνον όταν κατέφθασε ο Π. για δεύτερη φορά στην πόλη της Ιωνίας προερχόμενος από τα *ανωτερικά μέρη*. Δεν κατήλθε δηλ. την κοιλάδα του Λύκου και Μαιάνδρου (αφού ιδρυτής της Εκκλησίας των Κολοσσών είναι ο Επαφράς) αλλά κατηφόρισε από το βορρά. Ο D σημειώνει μάλιστα ότι ενώ ήταν άλλος ο προορισμός του Αποστόλου των Εθνών, στην Έφεσο τον οδήγησε το Πνεύμα το οποίο στη β' περιοδεία τον είχε αποτρέψει: *Θέλontos δὲ Παύλου κατὰ τὴν ἰδίαν βουλὴν πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα εἶπεν τῷ Πνεῦμα ὑποστρέφειν εἰς τὴν Ἀσίαν*.

Αποτελεί ερμηνευτικό σταυρό για την έρευνα αν ο όρος *μαθητές* και μάλιστα σε συνδυασμό με το *τινάς* υπονοεί οπαδούς του Ιωάννη (όπως πρώτος ο Ι. Χρυσόστομος υπογράμμισε· PG. 60. 283) ή του Ιησού, οι οποίοι όμως είχαν ατελή γνώση περί της νέας πίστης. Έστω κι αν απουσιάζει το οριστικό άρθρο, θεωρώ ότι συμβαίνει το δεύτερο διότι και ο όρος *μαθητής* στις Πρ. αφορά πάντα σε ακόλουθο του Ιησού και ο ίδιος ο Π. τους αποκαλεί *πιστεύσαντας*. Απλώς διαθέτοντας το προφητικό χάρισμα της διάκρισης των πνευμάτων, χωρίς να ενημερωθεί από κάποιον, ο Απόστολος των Εθνών διακρίνει ότι οι συγκεκριμένοι χριστιανοί δεν διαθέτουν το Αγ. Πνεύμα, η ύπαρξη του οποίου συναρτάται μάλιστα με το είδος του βαπτίσματος που έχουν δεχθεί οι συγκεκριμένοι άγιοι.

Εν προκειμένω αξιοσημείωτα είναι τα εξής:

α) Στη συγκεκριμένη περικοπή, ο ακροατής διαπιστώνει ότι ενώ ακόμη και η Δύση έχει αρδευθεί από τη *Μαρτυρία του Πνεύματος*, στην Έφεσο όπου ο Π. δεν έχει κηρύξει, υπάρχουν κάποιοι μαθητές οι οποίοι αγνοούν και την

ίδια την ύπαρξή Του. Είναι χαρακτηριστική η κορύφωση του διαλόγου, που προφανώς προκαλεί αμηχανία και απορία όχι μόνο στον Π. αλλά και στον ίδιο τον ακροατή: *ἀλλ' οὐδ' εἰ Πνεῦμα Ἅγιον ἔστιν ἠκούσαμεν*. Οι συγκεκριμένοι παρότι έχουν πιστεύσει και προφανώς ζουν στον κόλπο της Εκκλησίας, όχι μόνο δεν έλαβαν Πνεύμα αλλά δεν έχουν καν ακούσει (προφανώς από τους Κήρυκες και ταγούς της τοπικής Εκκλησίας) εάν Αυτό υπάρχει. Τούτο αποδεικνύει την ελληνική τους καταγωγή καθώς οι Ιουδαίοι αυτονόητα γνώριζαν την ύπαρξη του Πνεύματος (έστω κι αν θεωρούσαν ότι είχε πάψει να πνέει δημιουργικά στην Ιστορία) ή ότι αγνοούν την έκχυση του τρίτου Προσώπου της Αγ. Τριάδος που διαδραματίζεται στην Ιστορία και τον Κόσμο μετά από αιώνες πνευματικής ξηρασίας. Σημειωτέον ότι ζουν στα μικρασιατικά κλίματα που ήταν γνωστά για την τάση τους προς το μυστικισμό και την έκσταση, ενώ όπως θ' αποδειχθεί εν συνεχεία παροικούν σε ένα μέρος όπου ακμάζει το δαιμονικό πνεύμα μέσω της μαγείας. Δεν πρέπει ν' αγνοηθεί το γεγονός ότι ακολούθως με την Έφεσο συνδέθηκε και ο Ιωάννης με τον κύκλο του, στα έργα του οποίου ο Παράκλητος διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο. Είναι επίσης εκπληκτικό το γεγονός ότι αυτό που είχε αποτρέψει στη β' ιεραποστολική περιοδεία τον Απόστολο των Εθνών από το να επισκεφθεί την Ασία ήταν το ίδιο το Πνεύμα, το οποίο φαίνεται να «πνέει» με έναν ακαθόριστο, απρογραμμάτιστο για τα ανθρώπινα δεδομένα τρόπο. Ανθρωπίνως σκεπτόμενος ο αναγνώστης θεωρεί ότι εάν ο Απόστολος των Εθνών είχε εκπληρώσει το πρόγραμμά του να ξεκινήσει την πορεία του από την Έφεσο, τέτοια φαινόμενα δεν θ' απαντούσαν. Ίσως, όμως, ο ίδιος ο Π. στην αρχή της β' ιεραποστολικής περιοδείας δεν είχε ακόμη την ωριμότητα ν' αντιμετωπίσει την ποικιλομορφία των προβλημάτων που παρουσιάζει η συγκεκριμένη μεγαλόπολη.

β) Οι συγκεκριμένοι μαθητές δέχθηκαν μόνο τὸ *Ἰωάννου βάπτισμα*. Ακόμη και στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ., όπως αποδεικνύεται και από το *Κατά Ιωάννην* (το οποίο, όπως ήδη επισημάνθηκε, συνδέεται επίσης με την Έφεσο), ήταν διαδεδομένο το να υπάρχουν οργανωμένοι κύκλοι που ίσως μιμούμενοι και τον Ιησού υπέκειντο μόνο στο ιωάνναιο βάπτισμα το οποίο ως κατεξοχήν εκδήλωση μετάνοιας υποσχόταν σωτηρία από την επερχόμενη οργή και κρίση διά του πυρός (Λκ. 3, 17). Ο Λουκάς δεν αντιπαρατίθεται σ' αυτή τη νοοτροπία μόνο στην υπό εξέταση περικοπή. Αντιθέτως, αυτή με τον άμεσο λόγο που χρησιμοποιεί, συνιστά την αποκορύφωση μιας πολεμικής που αποκρυπτογραφείται ήδη από την αρχή του δίτομου έργου με το γνωστό Δίπτυχο. Σε αυτό η εκ της στείρας γέννηση του Ιωάννη περιγράφεται σε αντιθετικό παραλληλισμό προς την εκ Παρθένου γέννηση του Ιησού, στην οποία μάλιστα πρωταγωνιστεί η

έλευση και η επισκίαση του Πνεύματος, της Δυνάμεως του Υψίστου. Ήδη συνεπώς στην Εισαγωγή του Ευαγγελίου ο Ιωάννης προβάλλει ως Προφήτης του Υψίστου και *Πρόδρομος* (όχι μόνο της γέννησης, της δράσης αλλά και του θανάτου) του Μεσσία, της *Ανατολής* εξ' *Υψους* (1, 76-78· 3, 1-9). Μόνον ο δεύτερος στο Προοίμιο της δημόσιας δράσης Του παρουσιάζεται πληρωμένος με το Άγ. Πνεύμα (4, 1) να κατανικά τον διάβολο με τις ψευδομεσσιανικές προκλήσεις του και να διακηρύσσει κατά την προγραμματική Του Ομιλία στη Συναγωγή της Ναζαρέτ την εκπλήρωση της προφητείας του Ησαΐα (61, 1 = Λκ. 4, 18-19) αλλά και την απαρχή της καινής εποχής (Λευ. 25, 10). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Λουκάς στο τέλος της α' ενότητας της δημόσιας δράσης ανακυκλώνει το ίδιο θέμα παρουσιάζοντας τον Βαπτιστή να αποστέλλει δύο μαθητές του στον Κύριο και να υποβάλλουν το κρίσιμο ερώτημα: «*Σὺ εἶ ὁ Ἐρχόμενος ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;*» Ο Ιησούς απαντά με τη θεραπεία *πολλῶν ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν* και τη διακήρυξη της εκπλήρωσης προφητειῶν του Ησαΐα (29, 18· 35, 5-6· 42, 18) στις οποίες προστίθεται το «σημείο» *νεκροὶ ἐγείρονται*, αφού ήδη έχει προηγηθεί η Ανάσταση του γιου της Ναΐν. Με αυτό το γεγονός ο Έλληνας ευαγγελιστής κατακλείει την παρουσίαση του Ιησού ως του νέου Ηλία και Ελισσαίου. Αντιθέτως ο Βαπτιστής, αν και θεωρούνταν «ενσάρκωση» του Θεσβίτη, δεν πραγματοποίησε θαύματα και μάλιστα νεκραναστάσεις. Στην απάντηση του Ιησού προς τους μαθητές Ιωάννη προστίθεται η σημαντική φράση: *καὶ μακάριος ἐστὶν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῆ ἐν Ἐμοί*. Ακολουθεῖ Ὁ Ἐπαινος του Προδρόμου: *λέγω ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν Ἰωάννου οὐδεὶς ἐστίν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ Βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ μείζων αὐτοῦ ἐστίν· Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου· οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Νομικοὶ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ· Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι; Ὅμοιοὶ εἰσὶν παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις ἃ λέγει· «ἠυλήσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν καὶ οὐκ ἐκλαύσατε». Ἐλήλυθεν γὰρ Ἰωάννης ὁ βαπτιστής μὴ ἐσθίων ἄρτον μήτε πίνων οἶνον, καὶ λέγετε· «Δαιμόνιον ἔχει». Ἐλήλυθεν ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγετε· «ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἶνοπότης, φίλος τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν» (7, 28-34). Σ' αυτό το σημείο ο λαός και οι τελῶνες συνιστοῦν αντικείμενο επαίνου επειδή δέχθηκαν το ιωάνναιο βάπτισμα της μετανοίας σε αντίθεση προς τους Φαρισαίους και τους Νομικούς που αθέτησαν στη Βουλή του Θεού.*

Παράλληλα ο ίδιος ο Ιησούς στο Οδοιπορικό Του προς την Ιερουσαλήμ με τη σιβυλλική φράση προαναγγέλλει την έλευση του αγιοπνευματικού πυρός:

Πῶρ ἤλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως ὅτου τελεσθῆ; (Λκ. 12, 49-50). Κατὰ το μεσοδιάστημα μεταξύ Ανάστασης και Ανάληψης πάλι ο Κύριος *συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν Πνεύματι βαπτισθήσεσθε Ἀγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας* (Πρ. 1, 4-5· πρβλ. 13, 25). Κατὰ τὴν ἐκλογή του Μαθθία ο Πέτρος προτείνει: *Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῶν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ ᾧ εἰσῆλθεν καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήμφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ σὺν ἡμῖν γενέσθαι ἓνα τούτων* (Πρ. 1, 21-22).

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ὅτι ο Ἰησοῦς ὄντως δέχθηκε το ἰωάννειο βάπτισμα στην ἀρχὴ τῆς δράσης Του για να ἐπιδειχθεῖ στο ποικίλο κοινὸ του Βαπτιστῆ ὅτι Αὐτός εἶναι ὁ *Ερχόμενος*, ὁ Μεσσίας που ἐξήγγειλε ὁ Προφῆτης. Γι' αὐτὸ και ἡ Βάπτιση συνοδεύεται ἀπὸ τὴν Ουράνια Φωνὴ και τὴν κατάβαση του Αγ. Πνεύματος με το σωματικὸ εἶδος τῆς περιστερὰς που σηματοδοτεῖ τὴν «ἐκκρηξή» τῆς Αναδημιουργίας. Στην ἀφήγηση ἐπισυνάπτεται ἡ γενεαλογία που ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι *τοῦ Ἀδάμ, τοῦ Θεοῦ* (3, 27). Στην καινὴ ἐποχὴ δεν ἀρκεῖ το βάπτισμα τῆς μετάνοιας που προϋποθέτει τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν αὐτάρκεια τῆς ἀβρααμικῆς καταγωγῆς με σκοπὸ να ἐπιτελεστούν καρποὶ μετάνοιας ἀλλὰ αὐτὸ τῆς ἀφέσεως του Πνεύματος. Αὐτὸ ἐκπληρώνει τὴν προφητεία του Ἰωήλ (3, 1-5) και ἔχει ὡς συνέπεια τὴ γλωσσολαλία και τὴν προφητεία, τὴ διακήρυξη δηλ. τῶν μεγαλείων του Θεοῦ και του σχεδίου τῆς θείας Οικονομίας. Αξιοσημείωτη εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ ἐμφαση που δίνεται στη βάπτιση στην *Προς Εφεσίου* ἀφοῦ σηματοδοτεῖ τὴν κορυφαία ἐμπειρία τῶν παραληπτῶν τῆς που διαχωρίζει τὸ πάλαι ἀπὸ τὸ νυν: *ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἦν ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν συνεζωοποίησεν τῷ Χριστῷ, – χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, καὶ συνήγειρεν καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ* (2, 4-6).

γ) Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στην ὑπὸ ἐξέτασιν περικοπὴ που ἀφορᾶ στους Δώδεκα τῆς Εφεσσοῦ τα χαρίσματα δεν ἐκδηλώνονται ἀπλῶς με τὴ βάπτιση ἀλλὰ με τὴ χειροθεσία του Π.: *καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου [τὰς] χεῖρας ἤλθε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις καὶ ἐπροφήτεουν. ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ Δώδεκα*. Ἐν ἀντίστοιχα φαινόμενα τῆς Πεντηκοστῆς ἐκδηλώνονται με τοὺς 120 μαθητῆς (στοὺς ὁποίους προεξάρχουν οἱ «αὐθεντικοὶ» Δώδεκα) μετὰ τὴν ἐλευση του Πνεύματος με βίαιο πνεῦμα και πύρινες γλώσσες οἱ ὁποῖες ἐπικάθηνται στην κεφαλὴ (και ὄχι στο στόμα)

εκάστου μαθητή. Ήδη στην περίπτωση του ευαγγελισμού της Σαμάρειας δεν αρκεί το βάπτισμα στο Όνομα του Κυρίου Ιησού από τον Φίλιππο αλλά και η τοποθέτηση στην κεφαλή των Σαμαρειτών των χειρών των αποστόλων των Ιεροσολύμων για να έλθει το τρίτο Πρόσωπο της Αγ. Τριάδος: *Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην, οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν ὅπως λάβωσιν Πνεῦμα Ἅγιον· οὐδέπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπωκός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ Ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. τότε ἐπέθηκεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐλάβανον Πνεῦμα Ἅγιον* (8, 14-17). Στην περίπτωση του Κορνήλιου το φαινόμενο της Πεντηκοστής προκαλείται με το κήρυγμα του Πρωτοκορυφαίου: *ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπέπεσεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθαν τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχεται· ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη Πέτρος· «μήτι τὸ ὕδωρ δύναται κωλῦσαί τις τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔλαβον ὡς καὶ ἡμεῖς;» Προσέταξεν δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ Ὄνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ βαπτισθῆναι* (10, 44-48).

Στο σημείο αυτό ο Ευαγγελιστής εξαιρεί το γεγονός ότι ο Π. διαθέτει την αυθεντία των ιεροσολυμητών αποστόλων, αφού εκτός της επενέργειας που έχει η χειροθεσία του, πρώτη φορά στην Έφεσο διά των χειρών του εκδηλώνονται δυνάμεις και μάλιστα καταπληκτικές που είναι αντίστοιχες του Πέτρου (5, 15) και πιο εντυπωσιακές ίσως απ' αυτές που επιτέλεσε ο Ιησούς. Όπως μάλιστα στην προαναφερθείσα περικοπή συνδέεται με την πρόκληση του Σίμωνα του Μάγου έτσι και στην υπό εξέταση περικοπή η εκδήλωση των αγιοπνευματικών χαρισμάτων του Παύλου, τα οποία περιέργως δεν φανερώθηκαν κατά την ιεραποστολική του δράση στη Μακεδονία και την Αχαΐα, παρουσιάζονται σε αντιθετικό παραλληλισμό προς τους εξορκισμούς των επτά υιών του αρχιερέως Σκευά.

IV. Ο ΠΑΥΛΟΣ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΡΑΝΝΟΥ

⁸ Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν Συναγωγὴν³⁷⁷ ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων [τὰ] περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

⁹ Ὡς δὲ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπειθούσαν κακολογούντες τὴν Ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους³⁷⁸, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφόρισεν τοὺς μαθητὰς καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου³⁷⁹.

¹⁰ Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε³⁸⁰ πάντα τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλληνας.

⁸ Αφού δε εισήλθε στη Συναγωγή μιλούσε με παρρησία ἐπὶ τρεῖς μῆνες, συζητώντας καὶ διδάσκοντας για τη Βασιλεία του Θεοῦ.

⁹ Καὶ καθὼς μερικοὶ σκληρύνονταν καὶ ἀπειθούσαν κακολογώντας (δυσφημώντας) τὴν Οδο ἐνώπιον του πλήθους, ἀφού ἀπομακρύνθηκε ἀπ' αὐτούς, ἀπέσυρε τοὺς μαθητές, καθημερινῶς διαλεγόμενος στη Σχολή του Τυράννου.

¹⁰ Αυτό δε γινόταν ἐπὶ δύο ἔτη, ὥστε ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς (επαρχίας) Ἀσίας ν' ἀκούσουν το λόγο του Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἑλληνες.

V. ΘΑΥΜΑ ΚΑΙ ΜΑΓΕΙΑ

¹¹ Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ὁ Θεὸς ἐποίει διὰ τῶν χειρῶν Παύλου,

¹² ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἀποφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς

¹¹ Καὶ θαύματα ἀσυνήθη ὁ Θεὸς ἐπιτελοῦσε διὰ τῶν χειρῶν του Παύλου,

¹² ὥστε καὶ ἐπάνω στους ἀσθενεῖς να φέρονται καὶ να τίθενται ἀπὸ το σώμα του σουδάρια ἢ περιζώματα, καὶ να φεύγουν ἀπ' αὐτούς

377. D: ἐν δυνάμει μεγάλῃ.

378. D: Τῶν ἐθνῶν.

379. D: ἀπὸ ὥρας ε' ἕως ὥρας δεκάτης.

380. D: ἕως πάντες.

- νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐκπορεύεσθαι.
- ¹³ Ἐπεχείρησαν δέ τινες καὶ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ λέγοντες· *Ὀρκίζω³⁸¹ ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν Παῦλος κηρύσσει.*
- ¹⁴ ἦσαν δέ τινος Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ υἱοὶ τοῦτο ποιῶντες.
- ¹⁵ Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπεν αὐτοῖς· *τὸν [μὲν] Ἰησοῦν γινώσκω καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;*
- ¹⁶ Καὶ ἐφαλόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐπ' αὐτοὺς ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, κατακυριεύσας ἀμφοτέρων ἴσχυσεν κατ' αὐτῶν ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.
- ¹⁷ Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλήσιν τοῖς κατοικοῦσιν τὴν Ἔφεσον καὶ ἐπέπεσεν φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.
- ¹⁸ Πολλοὶ τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.
- οὐκ ἀσθένειες, καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα νὰ βγαίνουν ἀπ' αὐτούς.
- ¹³ Ἐπιχείρησαν δε μερικοὶ ἀπὸ τοὺς περιδεύοντες Ἰουδαίους ἐξορκιστὲς νὰ χρησιμοποιοῦν σε αὐτοὺς που εἶχαν τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντας: «Σας ἐξορκίζουμε στο ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Παῦλος κηρύττει».
- ¹⁴ Ἦταν δε κάποιου Σκευᾶ, Ἰουδαίου ἀρχιερέως, ἑπτὰ υἱοί, που ἔκαναν αὐτό.
- ¹⁵ Ἀλλὰ ἀφοῦ ἀποκρίθηκε τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸ καὶ εἶπε: «Τὸν Ἰησοῦ γινωρίζω καὶ τὸν Παῦλο ξέρω καλά. Ἀλλὰ σεις ποιοὶ εἰσθε;».
- ¹⁶ Καὶ εφορμώντας ὁ ἄνθρωπος πάνω τους, στὸν ὁποῖο ἦταν τὸ πονηρὸ πνεῦμα, τοὺς κατακυριεύσε καὶ τοὺς κακοποίησε, ὥστε γυμνοὶ καὶ τραυματισμένοι νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ σπίτι ἐκεῖνο.
- ¹⁷ Αὐτὸ ἐγίνε γνωστὸ σ' ὅλους τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἑλλήνες, που κατοικοῦσαν στὴν Ἔφεσο, καὶ ἐπεσε φόβος ἐπάνω σ' ὅλους αὐτούς, καὶ δοξαζόταν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.
- ¹⁸ Καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, που εἶχαν πιστεύσει, ἔρχονταν καὶ ἐξομολογούνταν καὶ ἀνέφεραν δημοσίως τὶς πράξεις τοὺς.

381. Εκκλ.: ὀρκίζομεν.

¹⁹ ἴκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα
πραξάντων συνενέγκαντες τὰς
βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον
πάντων, καὶ συνεπήφισαν τὰς
τιμὰς αὐτῶν καὶ εὗρον ἀργυρίου
μυριάδας πέντε.

²⁰ Οὕτως κατὰ κράτος τοῦ Κυρίου ὁ
λόγος ἠϋξάνεν καὶ ἴσχυεν.

¹⁹ Καὶ αρκετοὶ ἀπ' αὐτοῦς, ποὺ
ἐπράξαν τα μαγικά ἔργα,
συγκέντρωσαν τα μαγικά βιβλία
καὶ τα ἐκαίγαν μπροστὰ σε ὅλους.
Καὶ συνυπολόγισαν τὴν ἀξία τους
καὶ βρήκαν (ὅτι ἀξίζαν) πενήντα
χιλιάδες ἀργυρὰ νομίσματα.

²⁰ Ἔτσι θριαμβευτικά ο λόγος
τοῦ Κυρίου ἐξαπλωνόταν καὶ
ἐπικρατοῦσε.

VI. ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

²¹ Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο
ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι διελθὼν
τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν
πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα εἰπὼν
ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ δεῖ
με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

²² Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν
Μακεδονίαν δύο τῶν
διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ
Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχεν χρόνον
εἰς τὴν Ἀσίαν.

²¹ Ἀφοῦ δε ἐγίναν αὐτά, ο Παῦλος
αποφάσισε νὰ περάσει τὴ Μακε-
δονία καὶ τὴν Ἀχαΐα καὶ νὰ
μεταβῆ στὴν Ἱερουσαλήμ. Καὶ
εἶπε: «Ἀφοῦ μεταβῶ ἐκεῖ, πρέπει
νὰ ἐπισκεφθῶ καὶ τὴ Ῥώμη».

²² Ἔτσι ἐστείλε στὴ Μακεδονία
δύο ἀπὸ τοὺς βοηθοὺς του, τὸν
Τιμόθεο καὶ τὸν Ἔραστο, ἐνῶ
αὐτὸς ἔμεινε μερικὸ χρόνο στὴν
(ἐπαρχία) Ἀσία.

IV. Ο ΠΑΥΛΟΣ ΣΤΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΡΑΝΝΟΥ

Ο Π. ἀκολουθεῖ τὴν πάγια τακτικὴ του: εἰσέρχεται καὶ *παρρησιάζεται* στὴ
Συναγωγὴ ἐπὶ μῆνας τρεῖς κηρύττοντας πειστικά *τὰ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ
Θεοῦ* ἐνῶ στους προηγούμενους σταθμούς του τὸ ἀντικείμενο τοῦ Κηρύγ-
ματος ἦταν τὸ Πρόσωπο καὶ τὸ τέλος τοῦ Ἰησοῦ ὡς τοῦ ἀναμενόμενου Μεσ-
σίας. Στὸν Λουκά, ὁμως, ἡ Βασιλεία ταυτίζεται με τὴν Παρουσία τοῦ Ἰ. Χρι-
στοῦ: *Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων «πότε ἔρχεται ἡ Βασιλεία τοῦ
Θεοῦ» ἀπεκρίθη αὐτοῖς καὶ εἶπεν· «οὐκ ἔρχεται ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ πα-
ρατηρήσεως οὐδὲ ἑροῦσιν· ἰδοὺ ὧδε ἢ· ἐκεῖ, ἰδοὺ γὰρ ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός*

ὁμῶν ἔστιν» (17, 20-21· πρβλ. το γεγονός της Μεταμορφώσεως 9, 27 κε.). Η Βασιλεία, η οποία είναι ήδη ανάμεσα στους ανθρώπους, αποτελεί αντικείμενο διδασκαλίας και κατά την επίγεια ζωή του Ιησού αλλά και κατά το μεσοδιάστημα μεταξύ Αναστάσεως και Αναλήψεως. Τότε ο Κύριος *παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσεράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ* (1, 3).

Ενώ κατά την πρώτη σύντομη επίσκεψη του Π. στην Έφεσο, οι ακροατές του στη Συναγωγή τον παρακαλούσαν *πλείονα χρόνον μεῖναι*, εκείνος *οὐκ ἐπένευσεν, ἀλλὰ ἀποταξάμενος καὶ εἰπὼν· «πάλιν ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς τοῦ Θεοῦ θέλοντος», ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου* (18, 20-21), τη δεύτερη φορά μετά από τρεις μήνες διδασκαλίας *κάποιοι* (και όχι όλοι) και *μάλιστα* μετά από τρεις μήνες *σκληρύνονται και απειθούν* (ἠπειθουν = παρατατικός που δηλώνει διάρκεια και εμμονή). Αυτοί *κακολογούν*, δηλ. βλασφημούν-δυσφημούν την Οδό (το Χριστιανισμό)³⁸² στο πλήθος, τους κατοίκους της Εφέσου. Η όλη περικοπή είναι *μάλιστα* παράλληλη της κατακλείδας των Πρ. όπου καταγράφεται η αντίδραση των Ιουδαίων της Ρώμης προς το κήρυγμα του φυλακισμένου Π.

Γι' αυτό και ο Π. γίνεται *αποστάτης* της Συναγωγής και αφορίζει τους μαθητές χωρίς ούτε να κακολογεί ο ίδιος ούτε να τινάζει τη σκόνη από τα ιμάτιά του, προκειμένου μην *έκκαῶσαι αὐτῶν τὸν φθόνον* (Χρυσόστομος· PG. 60. 289). Το κήρυγμα της Βασιλείας βρίσκει στέγη στη Σχολή κάποιου *Τυράννου* (σχήμα οξύμωρο) ο οποίος μάλλον ήταν γνωστός στους ακροατές των Πρ. και ίσως έλαβε αυτό το όνομα ως προσωνύμιο (παρατσούκλι) από τους μαθητές του ένεκα του χαρακτήρα του. Βεβαίως δεν είναι σαφές εάν αυτό το Πρόσωπο με το χαρακτηριστικό όνομα ήταν ο ιδιοκτήτης του οικήματος (καθώς σχολή-schola αρχικά ήταν ο χώρος) που συνήθως βρισκόταν στο Γυμνάσιο της Πόλης δίπλα από τις παλαιότερες και το στίβο, ή ο φιλόσοφος που είχε δημιουργήσει σχολή³⁸³. Ο Π. είτε υπενουκίαζε το χώρο με πόρους που διέθετε και ο ίδιος (αφού σύμφωνα με την Ομιλία της Μιλήτου, παρότι στην Έφεσο διαλεγόταν καθημερινά, επιπλέον εργαζόταν νυχθημερόν) αλλά και οι Ακύλας και Πρίσκιλλα και άλλα ευκατάστατα μέλη. Σύμφωνα με τον D, ο Π. παρά

382. Το ρήμα δηλώνει στην Π.Δ. ύβρεις εναντίον του Θεού (Εξ. 22, 28· Α' Βασ. 3, 13).

383. Το *αὐδειτόριον* (auditorium) που ανακαλύφθηκε δίπλα στη Βιβλιοθήκη του Κέλσου (η οποία κτίστηκε τον 2ο αι. μ.Χ.) μάλλον αποτελούσε δικαστικό χώρο του ανθυπάτου. Βλ. σχετικά Trebilco, *Asia*, 312 υποσ. 87. Ο A. Malherbe, *Social Aspects of Early Christianity*, Philadelphia: Fortress 1983, εξέφρασε την άποψη ότι πρόκειται για αίθουσα συγκέντρωσης ομοτέχνων, η οποία έφερε το όνομα του πάτρωνα. Ο Π. ως χειρώνακτας είχε επαφή με τους ομοτέχνους του εργατές σχηματίζοντας έτσι τον πυρήνα της Εκκλησίας της Εφέσου.

τη χειρωνακτική εργασία διαλεγόταν από ώρας πέμπτης έως δεκάτης (11.00-16.00), όταν οι άλλοι κάτοικοι απολάμβαναν τον μεσημεριανό τους ύπνο, το Γυμνάσιο ησύχαζε από τις φωνές και ο Τύραννος *σχόλαζε* από τη Σχολή του. Αυτό συνέβαινε επί διετία, χρονικό διάστημα το οποίο συνιστά το μέγιστο (maximum) παύλειας παραμονής σε μια πόλη αφού υπερβαίνει και το χρόνο παραμονής στην Κόρινθο. Από το Πρ. 20, 31 συμπεραίνουμε ότι ο Απόστολος των Εθνών έμεινε συνολικά επί τριετία. Η συνέπεια αυτού του μακρόχρονου διαλόγου και μάλιστα σε μια φιλοσοφική Σχολή (παρότι γινόταν σε μεσημβρινές ώρες) είναι *πάντας τοὺς κατοικοῦντας* (όχι απλώς στην Έφεσο αλλά σε όλη) *τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλληνας*³⁸⁴. Μάλλον το *ἀκοῦσαι* (εκτός από πληροφόρηση) δεν σημαίνει και αποδοχή του λόγου.

V. ΘΑΥΜΑ ΚΑΙ ΜΑΓΕΙΑ

Η *ακοή* συμβαίνει διότι στη συγκεκριμένη πόλη σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στους άλλους σταθμούς της β' ιεραποστολικής περιόδου ο Θεός (και όχι ο Π.) πραγματοποιούσε (σε παρατατικό) διά του Αποστόλου των Εθνών δυνάμεις (σε πληθυντικό) και μάλιστα καταπληκτικές και σκόπιμες (*όχι τυχαίες* = σχήμα λιτότητας) *ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἀποφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ* (< χρώς = δέρμα) *σουδάρια* (= μαντίλι που φορούσαν γύρω από το λαιμό για να σκουπίζουν τα λερωμένα χέρια και τον ιδρώτα από το κεφάλι· Απουλήιος, *Απολογία* 53.3.39· 55, 3.7. 8. 16· 57) *ἢ σμικίνθια* (= ημιζώνιον, το σάλι, η σάρπα) *καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τὰ τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐκπορεύεσθαι*. Επίσης το *σουδάριο* ανήκε μάλλον στην ενδυμασία του ρήτορα όταν αυτός αγόρευε (Σουητ., *Νέρων* 25. 3. 51). Επειδή και οι χαρισματούχοι Ομιλητές και ο λόγος τους θεωρούνταν από τους ακροατές θείοι, γι' αυτό και ό,τι άγγιζε το δέρμα τους θεωρούνταν φορέας δύναμης. Και τα *σμικίνθια* επειδή περιέβαλλαν τη γενετήσια ζώνη εκλαμβάνονταν ως φορείς ενέργειας (Πλίνιος, *Φυσ. Ιστ.* 28. 9). Προσφέρονταν μάλιστα ως αφιερώματα στην Κυρία, Σώτειρα Αρτέμιδα³⁸⁵, το όνομα της οποίας σύμφωνα με τον Στράβωνα συνδέεται με το γεγονός ότι κάνει τους ανθρώπους *άρτεμέας* (Γεωγρ. 14.1.6), *υγιείς* (Αρτεμίδωρος, *Ονειρ.* 2. 35) αφού πάντα ήταν *ἐπήκοος* των ευχών τους (Αχιλλίος 4.1.4).

384. Πλέον δεν γίνεται λόγος για *Ελληνίδες*.

385. Rick Strelan, «Acts 19:12: Paul's "Aprons" Again», *Journal of Theological Studies* 54.1 (2003), 154-157. Holger Szesnat, «What Did the ΣΚΗΝΟΠΟΙΟΣ Paul Produce?» *Neotestamentica* 27.2 (1993), 391-402.

Στην περίπτωση του Αποστόλου των Εθνών δεν είναι σαφές εάν φορούσε τα προαναφερόμενα ενδύματα σε ώρα εργασίας, ή/και κατά τη διάρκεια της Ομιλίας του στη Σχολή του Τυράννου. Γεγονός είναι ότι *απάλασαν* (ιατρικός όρος *άπαξ* λεγόμενο) κατάκοιτους ασθενείς (που δεν μπορούσαν να μεταφερθούν ώστε να ιαθούν διά του αγγίγματος των χειρών, τα οποία επίσης θεραπεύουν στην Έφεσο) από τις νόσους και εξόρκιζαν τα πονηρά πνεύματα που τις είχαν προξενήσει. Στον «ιατρό» Λουκά η ασθένεια συνδέεται άρρηκτα με την επήρεια του διαβόλου (13, 10-17· Πρ. 10, 38), ενώ η θεραπεία διά του λόγου του Ιησού συνοδεύει το κήρυγμα της Βασιλείας (Λκ. 9, 2. 11) η οποία μετά από αρκετά κεφάλαια επαναμνημονεύεται στις Πρ. Βεβαίως στην περίπτωση του Πέτρου (του οποίου η σκιά θεραπεύει εκείνους που προφανώς τον ακολουθούν· Πρ. 5, 15) αλλά και του Π. (που απαλάσσει ακόμη και εκείνους που δεν έχουν το σθένος να βρεθούν πλησίον του) εκπληρώνεται το κυριακό λόγοι ότι αυτός που πιστεύει στον Ιησού *μείζονα τούτων* (= των σημείων Αυτού) *ποιήσει* (Ιω. 14, 12· πρβλ. Μκ. 16, 17).

Προκειμένου ο ακροατής να μη θεοποιήσει τον Απόστολο των Εθνών³⁸⁶ ο Λουκάς όχι μόνο θέτει ως υποκείμενο του *έποιεί* τον Θεό αλλά και στο επεισόδιο που επισυνάπτεται υπογραμμίζεται ότι ο εξορκισμός των πνευμάτων των πονηρών γίνεται στο *Όνομα του Κυρίου Ιησού*, τον οποίο ο Π. *κηρύσσει*. Αυτό διαφοροποιεί τους χριστιανούς από τους Ιουδαίους, οι οποίοι διαφημίζονταν ως κατεξοχήν εξορκιστές στον ελληνορωμαϊκό κόσμο ανάγοντας μάλιστα την τέχνη τους στον κατεξοχήν *Υιό του Δαβίδ*, τον Σολομώντα. Γι' αυτό και ο D σημειώνει: *ἔθος εἶχον τοὺς τοιοῦτους ἐξορκίζειν*. Στη συγκεκριμένη περικοπή πρωταγωνιστούν οι περιοδεύοντες επτά υιοί του Σκευά, που ονομάζεται *Ιουδαίος αρχιερέυς* παρότι δεν μνημονεύεται τέτοιος στις Πηγές. Ενώ λόγω εθνότητας δεν είναι δυνατόν να ήταν αρχιερέυς (Pontifex) της καισαρολατρίας, ο συγκεκριμένος όρος δεν σημαίνει αποκλειστικά τον «Πατριάρχη» των Ιεροσολύμων, αλλά τον ανήκοντα στο συγκεκριμένο γένος³⁸⁷. Δεν αποκλείεται βέβαια και το όνομα *Σκευάς* να μην είναι το επίσημο όνομα του συγκεκριμένου προσώπου αλλά *παρατίλιον* (παρατσούκλι) καθώς *σκευή* είναι

386. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι το δεξί πόδι του Πύρρου είχε ιαματική δύναμη (*Πύρρος* 3.4-5). Σύμφωνα με τον Αντάπανο (Ευσέβιος, *Ευαγγελική Προπαρασκευή* 9.27) παρόμοια δύναμη ενυπήρχε στο σώμα του Μωσή. Βεβαίως, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Trebilco, *Asia*, 313 υποσ. 92, ο ιατρός Λουκάς δεν ισχυρίζεται ότι αυτή η δύναμη ενυπήρχε μόνιμα στα ρούχα του Π.

387. Πρβλ. Ιώσ., *Πόλ.* 2.566· 4.574· 5.527. B.A. Mastin, «Scaeva the Chief Priest», *JTS* 27 (1976), 405-412.

ο οπλισμός του στρατιώτη (< *σκεύος αγν.* ετύμου) αλλά και η ενδυμασία των υποκριτών στο Θέατρο (Φίλων, *Νόμ.* 4.185· *Πρεσβεία* 1, 79. 96· *Περί Θυσ.* 1, 29). Προφανώς ο συγκεκριμένος αρχιερέυς ήταν γνωστός για την επιτυχία του στους εξορκισμούς και τη διαρπαγή του *καθοπλισμένου Ισχυρού* (Λκ. 11, 21-22). Το ίδιο συμβολικό είναι και το Όνομα του Ελύμα ως *Βαριησού* (= υιός του Ιησού) στο 13, 6. Και ο συγκεκριμένος «τρόφιμος» του συνετού Σέργιου Παύλου πιθανότατα δεν ήταν εθνικός μάγος (όπως αυτοί στην αυλή του Φαραώ), αλλά ανήκε στη Συναγωγή ίσως και στην Εκκλησία (πρβλ. Β΄ Τιμ. 4, 15). Χρησιμοποιώντας το όνομα του Ιησού διαστρέβλωνε τις οδούς του Κυρίου³⁸⁸. Όντως ηχεί παράδοξο στα αυτιά του ακροατή το γεγονός ότι οι γιοι του αρχιερέα ο οποίος ήταν κεχρισμένος με το Πνεύμα και σχετιζόταν με το ακοινώνητο Όνομα του Γιαχβέ περιόδευαν ως εξορκιστές έχοντας ίσως ως έδρα μία πόλη που (παρότι πατρίδα του Ηρακλείτου) ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη η μαγεία (πρβλ. *Εφέσια γράμματα*)³⁸⁹.

Όταν οι γόνοι του (ο όρος *υιοί* μπορεί να σημαίνει και τα πνευματικά του τέκνα) επιχειρούν να εξορκίσουν χρησιμοποιώντας το Όνομα του Ιησού (το οποίο στις Πρ. λειτουργεί αντίστοιχα προς το ακοινώνητο Όνομα του Θεού στην Π.Δ. και στην παρούσα περικοπή μνημονεύεται τρεις φορές), ο διάβολος όχι μόνο τους αποστομώνει (ενώ προηγουμένως τους υπήκουε) αλλά και τους εξευτελίζει και με το λόγο αλλά και με την επίθεσή του. Η περικοπή είναι η εξής:

*τὸν [μὲν] Ἰησοῦν γινώσκω καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;
καὶ ἐφαλόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐπ’ αὐτοὺς ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν,
κατακυριεύσας ἀμφοτέρων, ἴσχυσεν κατ’ αὐτῶν
ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.*

Εμμέσως πλην σαφώς ο Λουκάς ψέγει τη δράση Ιουδαίων εξορκιστών οι οποίοι όπως και ο Σίμων ο μάγος (στη Σαμάρεια και στη Ρώμη), επιχειρούσαν να χρησιμοποιήσουν το όνομα εκείνου που καταδίκασαν οι Αρχιερείς για να επιτύχουν αναγνωρισιμότητα και οικονομικά οφέλη. Μάλιστα, όπως και στους Φιλίππους, έτσι και στην Έφεσο ο διάβολος παρουσιάζεται να εκστομίζει αλήθειες. Όχι μόνον ο Ιησούς αλλά και ο Π. είναι γνωστός στον Σατανά προφανώς για τη δύναμη που διαθέτει ο λόγος και το κήρυγμά του (πρβλ.

388. «Who Was Bar Jesus (Acts 13,6-12)?», *Biblica* 85 (2004), 65-81.

389. Παρόμοια δράση θα ασκήσει λίγες δεκαετίες αργότερα ο Απολλώνιος ο Τυανεύς (Φιλόστρατος 4. 10-11).

εξορκισμός Πύθωνα), ενώ οι Ιουδαίοι που μέχρι τότε εξόρκιζαν ουσιαστικά ήταν παίγνια του πονηρού πνεύματος. Όντως ο Ιησούς και ο Π. που είναι το όργανό του έχουν υπόσταση, ενώ εκείνοι που διαφημιζόνταν ως τα παιδιά του Αρχιερέα (τα οποία γι' αυτόν το λόγο μπορούσαν να επιστρατεύσουν και το ακοινώνητο όνομα του Γιαχβέ) είναι «ανυπόστατοι».

Και επειδή το κακό είναι αυτοκαταστροφικό, ο δαίμων δεν περιορίζεται στο λεκτικό συμβάν αλλά ο άνθρωπος που κατεχόταν από το ένα πονηρό πνεύμα επιτίθεται, ίσως διότι συνειδητοποιεί και ο ίδιος ότι αποτελεί αντικείμενο εκμετάλλευσης όχι μόνον από το πνεύμα αλλά και από τους εξορκιστές. *Εφάλλεται*, δηλ. πηδά, εφορμά, τινάζεται πάνω σε όλους (όπως δηλώνει πιθανότατα το *ἀμφοτέρους*) και αφού κατακυριεύει και τους επτά (γεγονός που θα μπορούσε να σημαίνει και το δαιμονισμό τους), *ἰσχύει κατ' αὐτῶν*, το οποίο σημαίνει ότι τους εξουθενώνει ώστε *γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου*. Λειτουργεί δηλ. ο άνθρωπος όπως ενήργησε η «αστυνομία» των Φιλίππων στην περίπτωση των αποστόλων, όπου επίσης είχαμε εκγύμνωση και μαστίγωση. Η όλη εικόνα ανακαλεί τον γυμνό και πεπεδημένο δαιμονισμένο των Γερασηνών αλλά και την καταστροφή που προκαλεί η δαιμονική *legio-λεγιώνα* (8, 26 κε.). Η όλη περιγραφή, η οποία μέσω της χρήσης των μετοχών *ἐφαλόμενος καὶ κατακυριεύσας* γίνεται εξαιρετικά παραστατική, προκαλεί τη θυμηδία των ακροατών οι οποίοι μετά τον ξυλοδαρμό του Σωσθένη αντικρίζουν επτά παιδιά του αρχιερέως που ήταν γνωστός για την εξαιρετική του ενδυμασία να εξοστρακίζονται γυμνοί και τραυματισμένοι από την οικία που τους είχε προσκαλέσει για να τη λυτρώσουν από τη δαιμονική κατοχή.

Η αντίθεση με την προηγούμενη ενότητα είναι σαφής: Ενώ ο Θεός και ο Π. λειτουργούν ευεργετικά αφού (α) βαπτίζουν και «μεταγγίζουν» το Άγ. Πνεύμα σε εκείνους που δεν το γνώριζαν με αποτέλεσμα να γλωσσολαλούν και να προφητεύουν ως *χριστοὶ βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς* και (β) ευεργετούν αυτούς που μαστίζονται από νόσους και τα πονηρά πνεύματα, τα ίδια τα δαιμόνια λειτουργούν απόλυτα καταστροφικά ιδιαίτερα για εκείνους που χρησιμοποιούν μαγικά τα χριστιανικά θεραπευτικά μέσα και ιδίως *το ὑπὲρ πᾶν ὄνομα* για να επιτύχουν ιδιοτελείς σκοπούς. Ενώ ο Π. αν και ένας μαθητής (και μάλιστα όχι από το χορό των Δώδεκα) δοξάζεται και θαυματουργεί ακόμη και από απόσταση μέσω καλυμμάτων/ενδυμάτων που αγγίζουν το δέρμα του και ποτίζονται με τον ιδρώτα της δουλειάς ή του Κηρύγματός του, οι εξορκιστές, οι οποίοι σε αντιθετικό παραλληλισμό προς τους διακόνους είναι επτά και δεν «υπηρετούν» με αγάπη αλλά εκμεταλλεύονται το φόβο και τον πόνο προς ίδιον όφελος, εξευτελίζονται αφού και απογυμνώνονται από τα ενδύματα αλλά και

τραυματίζονται στο σώμα τους. Στην περίπτωση του Π. εκπορεύονται τα δαιμόνια, ενώ σε αυτήν των υιών Σκευά οι ίδιοι οι εξορκιστές και μάλιστα χρησιμοποιώντας το ίδιο μέσον (το Όνομα του Ι. Χριστού). Ενώ η Εκκλησία έχει ως πυρήνα της τον οίκο εκείνων που πνευματικά και σωματικά σώζει, αυτοί εκδράμουν από τον οίκο. Ενώ οι απόστολοι έστω κι αν πειράζονται τελικά κατανακούν μέσω της εξ ύψους Δύναμης, οι εξορκιστές (χωρίς να τιμωρηθούν άμεσα από τον Απόστολο των Εθνών) απογυμνώνονται, ευτελίζονται και τελικά καταστρέφονται από τα πνεύματα που δήθεν ήλεγχαν. Το πυρ συνιστά τον κοινό προορισμό των σατανικών δυνάμεων αφού μέσω του περιγραφόμενου γεγονότος πολλοί φοβούνται οδηγώντας στην πυρά τις *μαγικές βίβλους*, τους παπύρινους τόμους με τις μαγικές ρήσεις και τα Ονόματα της Αφροδίτης αλλά και του ίδιου του Γιαχβέ.

Ενώ μάλιστα θα ανέμενε κάποιος ότι ο Λουκάς εν συνεχεία θα κατέγραφε την επέμβαση του Π. και την αποκατάσταση του συγκεκριμένου ανθρώπου, ώστε μέσω της αντίθεσης να καταδειχθεί η απόλυτη ανωτερότητα των διακόνων του Πνεύματος, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Αυτό που σημειώνει είναι ότι όπως το Κήρυγμα του Π. στη Σχολή του «αλλοεθνούς» μάλλον Τυράννου έτσι και το πάθημα των γιων του Αρχιερέως λειτουργεί ως μέσον για να μεγαλυνθεί το Όνομα του Κυρίου μέσω του φόβου που προκλήθηκε από την επενέργειά του σε όλους τους Ιουδαίους και τους Έλληνες που κατοικούσαν όχι πλέον στην Ασία γενικά, αλλά στην Έφεσο, η οποία όπως ήδη προαναφέρθηκε ήταν παγκοσμίως γνωστή για τα *γράμματα*, τα εξορκιστικά της φυλακτά και κείμενα.

Πολλοί των ήδη *πεπιστευκότων ἤρχοντο* (σε παρατατικό) σε μια ιδιότυπη ιεραποδημία παρακινήμενοι καταρχάς από το συναίσθημα του φόβου (πρβλ. Λκ. 1, 12), ο οποίος συνοδεύει στο δίτομο έργο του Λουκά αποκαλυπτικά γεγονότα και οδηγεί στη δοξολογία του Ονόματος του Κυρίου Ιησού που διαθέτει και θεραπευτική και τιμωρητική επενέργεια. Δεν είναι σαφές από τη διατύπωση εάν οι ήδη πεπιστευκότες είχαν εμπλακεί στη μαγεία ή εάν κάποιιοί πίστευαν και κατόπιν ομολογούσαν τις πράξεις τους, όπως συμβαίνει με την ανταπόκριση στο ιωάνναιο βάπτισμα στο Μκ. (1, 5) και Μτ. (3, 6), όχι όμως και στον Λουκά. Η έλευση συνδυάζεται με την εξομολόγηση και την αναγγελία των πράξεων που συνδέονταν με τη μαγεία. Σε ικανές περιπτώσεις η εξαγγελία/η δημοσίευση των πράξεων συνοδεύεται με τη ρίψη στην πυρά των βιβλίων που υπαγόρευαν τη διάπραξη των *περίεργων* (< περί+έργο) *ενώπιον πάντων*, φράση που από τους Ευαγγελιστές χρησιμοποιεί μόνον ο Λουκάς (Λκ. 14, 10· Πρ. 27, 53). Πρόκειται επίσης για την πλέον έμπρακτη

εξομολόγηση. Ενώ τα περίεργα τελούνται ιεροκρυφίως, αυτή (η εξομολόγηση) είναι δημόσια διότι προϋποθέτει μετάβαση από το σκότος στο φως. Στην «καθολική» *Προς Εφεσίους* σημειώνονται τα εξής: *τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν αἰσχρὸν ἔστιν καὶ λέγειν, τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦνται, πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἔστιν. διὸ λέγει· «ἔγειρε, ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάνου σοι ὁ Χριστός» (5, 12-14). Σημειώ-
 τέον ὅτι ο Λουκάς δίνει μεγάλη ἔμφαση στο γεγονός των πράξεων που συνεπάγεται η ενασχόληση με τη μαγεία με τη διπλή επανάληψη του λεξήματος πράξ- (ἀναγγέλοντες τὰς **πράξεις** αὐτῶν ἴκανοὶ τῶν τε περίεργα **πραξάντων**). Η μαγεία χρησιμοποιεί τον λόγο (χρήση Ονόματος) και επιτέλεση πράξεων παράξενων και αλλόκοτων ακριβῶς αντίστροφα από τον Χριστιανισμό, ο οποίος προϋποθέτει μετάνοια που οδηγεί σε εξομολόγηση εν αγαλλιάσει του Κυρίου και εκδηλώσεις αγάπης και θεραπείας δωρεάν και άμεσα ευεργετικών προς τους αδελφούς. Προσδιορίζεται μάλιστα και η τιμή των μαγικών «Βίβλων» σε πέντε μυριάδες (= 50.000) αργύρια/ημερομίσθια. Αυτό το γεγονός προδίδει τη δημοφιλία της μαγείας στην κοσμοπολίτικη Έφεσο, αφού οι κάτοικοι δεν δίσταζαν να καταβάλουν την ουσία τους για την απόκτηση τέτοιων βίβλων/επιστολών προκειμένου να απαλλαγούν από τον ίδιο τον διάβολο που ενέπνεε τις βίβλους. Συνεπώς η τιμή δεν συνεπάγεται απαραίτητα ὅτι οι κάτοχοι ανήκαν στους οικονομικά εύπορους, αν και είναι βέβαιον ὅτι στα πλοκάμια της (μαγείας) είχαν εμπλακεί και θύματα των ανώτερων στρωμάτων, που συχνά αυτοεξαίρονται για τον «προοδευτισμό» τους. Δεν είναι ἄλλωστε τυχαίό ὅτι στο τελευταίο επεισόδιο της παρουσίας του Π. στην Έφεσο με το μέρος του Αποστόλου των Εθνῶν οι Ασιάρχες που διοργάνωναν την Καισαρολατρία και τους εορτασμούς της Αρτέμιδος τάσσονται με το μέρος του και επιχειροῦν να τον προφυλάξουν. Ταυτόχρονα φανερώνεται και το κέρδος που αποκόμιζαν οι διάφοροι περιοδεύοντες ἢ μη εξορκιστές και γόητες εμπορευόμενοι το θρησκευτικό συναίσθημα αλλά και το φόβο των δεισιδαιμόνων. Ενώ στη γραμματεία της εποχής μνημονεύονται αυτοκράτορες που κατέκαψαν δημόσια παρόμοια «μνημεία δεισιδαιμονίας» επειδή προφανῶς συνδέονταν και με προφητείες κατάλυσης της βασιλείας τους (Σουητ., *Αύγουστος* 31 13 π.Χ.· *Λίβιος* 39.16· 40.29.3-14· πρβλ. *Διογένης Λαέρτιος* 9.52 «βιβλία Πρωταγόρα»· *Λουκιανός, Αλέξανδρος* 47), στην περίπτωση των Πρ. οι ίδιοι εκούσια και ελεύθερα προοδευτικά (παρατατικός) παραδίδουν στη φλόγα (που θεωρούσαν ὅτι καθαίρει –Βιργίλιος-, *Αινειάς* 6. 742– αλλά και αποτελεί τον τελικό προορισμό του διαβόλου) αυτά τα «πολύτιμα» φυλακτά τους (τα εφέσια γράμματα· *Αθήναιος, Δειπνοσοφιστές* 12.548) και μά-*

λιστα ενώπιον όλων για να καταδείξουν την αλλαγή που συνέβη μετά την εξομολόγηση. Μάλιστα οι ίδιοι αθροίζουν και το ποσόν που κατέβαλαν για να φανερώσουν την ανοησία στην οποία τους είχε οδηγήσει η ειδωλολατρία τους. Σημειωτέον ότι δεν τις πωλούν ούτε τις ανακυκλώνουν, προκειμένου να μη μεταδοθεί η λύμη, έστω κι αν το χρήμα θα μπορούσε να διατεθεί στους φτωχούς (Τρεμπέλας).

Ενώ ο διάβολος κατακυριεύει και ισχύει πάνω στα όργανά του που χρησιμοποιούν ρήματα ιερά ως εξορκιστικά, ο παύλειος λόγος αυξάνει και ισχύει κατά κράτος (ολοκληρωτικά: *ένισχυσεν D*), γεγονός που ταυτόχρονα υπονοεί το θρίαμβο επί της βασιλείας του διαβόλου και όλων των αντίθεων δυνάμεων και μάλιστα μέσω εμφύλιας διαμάχης «στους κόλπους του Ισχυρού». Είναι η τελευταία φορά που στις Πρ. με «φόντο» την πυρά των δαιμονικών ρημάτων, σημειώνεται η εδραίωση του λόγου που είναι ενεργός, δημιουργικός και ανακαινιστικός. Άλλος εξορκισμός δεν θα περιγραφεί πλέον στο δίτομο έργο του Λουκά. Ο όρος *κράτος* (αρχ. σημασία ισχύς, δύναμη, ρώμη) είναι άπαξ λεγόμενο και συνδέεται με το παύλειο Κήρυγμα της *Βασιλείας* η οποία σε αντίθεση προς τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επεκτείνεται χάριν της ισχύος και εξουσίας που απορρέει από το λόγο και το Πνεύμα. Πραγματοποιείται έτσι το ριζοσπαστικό *Μεγαλυνάριο*-η Προφητεία της νεαρής Παρθένου: *Έποίησεν κράτος ἐν βραχίονι Αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοία καρδίας αὐτῶν· καθεῖλεν δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσεν ταπεινοὺς [...] καὶ πλουτοῦντας ἐξάπεστειλε κενοὺς* (Λκ. 1, 51-52). Στους πλουτούντες εντάσσονται και οι εμπορευόμενοι την «ανώνυμη» παιδίσκη των Φιλίππων με το Πνεύμα της Πυθίας, οι επτά υιοί του «ένθρονου» Αρχιερέως στην Έφεσο αλλά και το σινάφι του αργυροκόπου Δημητρίου που θα μνημονευθεί παρακάτω.

VI. ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Μόλις έρχεται το *πλήρωμα* του χρόνου, ο Π. δεν σκέφτεται να «κατασκηνώσει» στην Έφεσο προκειμένου να δρέψει τους καρπούς της ιεραποστολής του αλλά και της αναγνωρισιμότητάς του, αλλά προτίθεται *εν πνεύματι* να ξαναεπισκεφθεί τα Ιεροσόλυμα, αφού όμως πρώτα διέλθει τη Μακεδονία και την Αχαΐα προκειμένου να στηρίξει τις Εκκλησίες που ίδρυσε και κατόπιν, μετά και την ευλογία της μητέρας Σιών, να καταλήξει στη Ρώμη φυσικά όχι ως περιηγητής-τουρίστας (Ρωμ. 1, 11). Όπως ήδη διαπιστώσαμε, ο Απόστολος των Εθνών δεν ενδιαφέρεται επιτόλαιο να επεκτείνει το κράτος του Χριστιανισμού αλλά φροντίζει για την εις βάθος κατανόηση και καλλιέργειά του. Ήδη έχει αποσταλεί ο Απολλώς στην Κόρινθο από την Εκκλησία της Εφέσου (πρβλ. Α΄ Κορ.

16, 5). Ένα επιπλέον σοβαρό κίνητρο αυτής της πορείας, το οποίο δεν μνημονεύεται όμως περιέργως από τον Λουκά, είναι η διενέργεια της λογίας, της συλλογής δηλ. οικονομικής υποστήριξης για την Εκκλησία της Ιερουσαλήμ. Όπως ο Ιησούς κατά το Οδοιπορικό προς την Ιερουσαλήμ απέστειλε αγγέλους (9, 52), έτσι και ο Π. προετοιμάζει την πορεία του με δύο από τους διακόνους του, τον Τιμόθεο (Α΄ Κορ. 4, 17· 16, 10-11· Ρωμ. 16, 23) και τον Έραστο, ενώ ο ίδιος διάγει επιπλέον χρόνο στην Ασία (και όχι μόνο στην Έφεσο). Ο όρος διακονία συνδέεται με την οικονομική ενίσχυση στα χωρία 11, 29· 12, 25 (Β΄ Κορ. 8, 4· 9, 1· Ρωμ. 15, 31). Προφανώς, όπως οι περισσότεροι υπομνηματιστές επισημαίνουν, η μη αναφορά στη λογία οφείλεται στην τελική αποτυχία του Π. να εκπληρώσει το σκοπό για τον οποίο διενεργήθηκε: την πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων (ομόνοια) με τους Ιουδαιοχριστιανούς της Σιών.

VII. ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΓΥΡΟΚΟΠΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟ

²³ Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς Ὁδοῦ.

²⁴ Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος παρείχετο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν,

²⁵ οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας εἶπεν· Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῖν ἐστίν

²⁶ καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον λέγων ὅτι «οὐκ εἰσὶν θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι».

²⁷ Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἔλθεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς

²³ Εκείνο δε τον καιρό έγινε για την Οδό όχι λίγη ταραχή.

²⁴ Διότι κάποιος ονομαζόμενος Δημήτριος, αργυροκόπος, που κατασκεύαζε αργυρά ομοιώματα του ναού της Αρτέμιδος, έδινε στους τεχνίτες όχι λίγη εργασία.

²⁵ Και αφού συγκέντρωσε αυτούς και τους εργάτες, που ασχολούνταν με τέτοια έργα, είπε: «Άνδρες! Ξέρετε καλά, ότι απ' αυτή την εργασία εξαρτάται η ευημερία μας.

²⁶ Αλλά βλέπετε και ακούτε, ότι όχι μόνο της Εφέσου, αλλά σχεδόν όλης της (επαρχίας) Ασίας αυτός ο Παύλος έπεισε και μετέστρεψε αρκετό λαό, λέγοντας ότι δεν είναι θεοί οι χειροποίητοι.

²⁷ Όχι δε μόνον αυτός ο επαγγελματικός κλάδος μας κινδυνεύει να αχρηστευθεί, αλλά

*Ἀρτέμιδος Ἰερὸν εἰς οὐθὲν
λογισθῆναι μέλλειν τε, καὶ
καθαρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος
αὐτῆς ἦν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ
Οἰκουμένη σέβεται.*

²⁸ Ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι
πλήρεις θυμοῦ δραμόντες εἰς τὴν
ἄμφοδον³⁹⁰ ἔκραζον λέγοντες·
Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

²⁹ Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις τῆς
σύγχυσεως, ὥρμησάν τε
ὀμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον
συναρπάσαντες Γάιον καὶ
Ἀρίσταρχον Μακεδόνας,
συνεκδήμους Παύλου.

³⁰ Παύλου δὲ βουλομένου εἰσελθεῖν
εἰς τὸν δῆμον οὐκ εἶον αὐτὸν οἱ
μαθηταί·

³¹ τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν, ὄντες
αὐτῶ φίλοι, πέμψαντες πρὸς
αὐτὸν παρεκάλουν μὴ δοῦναι
ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

³² Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον·
ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη
καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος
ἕνεκα συνεληλύθεισαν.

καὶ ο ναός της μεγάλης θεάς
Ἀρτέμιδος ν' απαξιωθεί. Μέλλει
μάλιστα να γκρεμισθεῖ καὶ ἡ
μεγαλειότητά της (το ἄγαλμα της),
την οποία λατρεῦει ὅλη ἡ (επαρχία)
Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη».

²⁸ Ὅταν δε ἀκουσαν αὐτό, ἀφοῦ
εξοργίσθησαν καὶ τρέξαν
στο δρόμο (ἢ στο οικοδομικό
τετράγωνο) κραύγαζαν λέγοντας:
«Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις τῶν
Ἐφεσίων!»

²⁹ Καὶ γέμισε ὅλη ἡ πόλη ἀπὸ τῆ
σύγχυση καὶ ὄρμησαν ὅλοι μαζί
στο θέατρο ἀφοῦ ἀρπαξαν βιαίως
τον Γάιο καὶ τον Ἀρίσταρχο,
Μακεδόνες συντρόφους τοῦ
Παύλου στα ταξίδια (στην
εκδημία=ξενιτεία).

³⁰ Ἐνῶ δε ο Παῦλος ἠθέλε να
παρουσιασθεῖ στο πλήθος, δεν τον
ἀφηναν οἱ μαθητές (οἱ χριστιανοί).

³¹ Μερικοὶ δε καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχόντες
της (επαρχίας) Ἀσίας, που ἦταν
φίλοι του, ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν
καὶ παρακαλοῦσαν να μὴν
εκθέσει σε κίνδυνο τον εαυτό του
εισερχόμενος στο θέατρο.

³² Ἄλλοι δε φώναζαν τούτο καὶ
ἄλλο ἄλλο. Διότι το συγκεντρω-
μένο πλήθος βρισκόταν σε
σύγχυση, καὶ οἱ περισσότεροι
δεν ᾔξεραν για ποιο λόγο εἶχαν
συγκεντρωθεῖ.

³⁹⁰ Σύμφωνα με το λεξικογράφο Ησύχιο ἄμφοδα· αἱ ῥῥμαι ἀγνιαὶ δίοδοι (Ιερ. 17, 27· 30, 33 Ὁ· Ἰωσήφ καὶ Ἀσινέθ 2. 13).

- ³³ Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου συνεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασεΐσας τὴν χεῖρα ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.
- ³⁴ Ἐπιγνόντες δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστιν, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων· *Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.*
- ³⁵ Καταστεΐλας δὲ ὁ Γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησίν· *Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἀνθρώπων ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς;*
- ³⁶ *Ἀναντιρρήτων οὖν ὄντων τούτων δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν.*
- ³⁷ *Ἥγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους οὔτε ἱεροσύλους οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὸν ἡμῶν.*
- ³⁸ *Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται ἔχουσι πρὸς τινὰ λόγον, ἀγοραῖοι ἄγονται καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείωσαν ἀλλήλοις.*
- ³⁹ *Εἰ δέ τι περαιτέρω ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.*
- ³³ Μερικοὶ δε ἀπὸ τον ὄχλο ὠθησαν εμπρὸς τον Ἀλέξανδρο, διότι τον κατηγορούσαν ὡς ἐνοχο οἱ Ἰουδαῖοι. Ο δε Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἔκανε σημεῖο με την κίνηση του χεριοῦ (να σιωπήσουν), ἤθελε ν' ἀπολογηθεῖ πρὸς το λαό.
- ³⁴ Ἀλλ' ὅταν κατάλαβαν, ὅτι εἶναι Ἰουδαῖός, ὅλοι με μια φωνὴ κραύγαζαν ἐπὶ δύο περίπου ὥρες: «Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις των Εφεσίων!».
- ³⁵ Ἀφοῦ δε ο γραμματεὺς (ἀρχων της πόλεως) καθισῆχασε τον ὄχλο, εἶπε: «Ἄνδρες Εφεσίοι! Ποιος βεβαίως ἀνθρωπος ὑπάρχει, ο οποῖός δεν γνωρίζει, ὅτι ἡ πόλη των Εφεσίων εἶναι λάτρις καὶ φρουρός της μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος καὶ του ἀγάλματός της, που ἔπεσε ἀπὸ τον Δία;
- ³⁶ Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτὰ εἶναι ἀναντίρρητα, πρέπει σεις να εἰσθε ἡσυχοὶ καὶ να μην κάνετε τίποτε ἀπερίσκεπτο.
- ³⁷ Διότι φέρατε ἐδῶ τους ἀνθρώπους αὐτοῦς, ἐνῶ οὔτε ἱερόσυλοι εἶναι οὔτε βλασφημοῦν τη θεά σας.
- ³⁸ Εἴαν δε ο Δημήτριος καὶ οἱ συντεχνῖτες του ἔχουν διαφορά με κάποιον, γίνονται συνελεύσεις καὶ ὑπάρχουν ἀνθύπατοι (για να δικάζουν): ἀς καταγγέλλουν ο ἕνας τον ἄλλο.
- ³⁹ Εἴαν δε ζητεῖτε κάτι σχετικὸ με ἄλλες υποθέσεις, αὐτὸ θα λυθεῖ στη νόμιμη συνέλευση του δήμου.

⁴⁰ Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι
στάσεως περὶ τῆς σήμερον,
μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ
[οὐ] δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον
περὶ τῆς συστροφῆς ταύτης.

⁴¹ Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀπέλυσεν τὴν
ἐκκλησίαν.

⁴⁰ Διότι διατρέχουμε και τον κίνδυνο
να κατηγορηθούμε για στάση για
τα σημερινά πράγματα, αφού δεν
υπάρχει καμία αιτία, την οποία
θα μπορέσουμε να προβάλουμε
ως δικαιολογία γι' αυτή την ανα-
ταραχή».

⁴¹ Και αφού είπε αυτά, διέλυσε τη
συγκέντρωση.

Στο τέλος της παραμονής του και μετά το θρίαμβο του Κηρύγματός του προκαλείται *τάραχος* (αβέβαιου ετύμου που συνδέεται με το *θράσσω* ή και το επίθετο *τραχύς*) περί της Οδοῦ, της διδασκαλίας και του τρόπου ζωής του Χριστιανισμού. Αντίστοιχο συναίσθημα προκάλεσε στο 12, 18 η θαυμαστή απελευθέρωση του Πέτρου σε συνδυασμό με τη θανάτωση του θεοποιημένου Ηρώδη και την κραταίωση του λόγου. Στην Π.Δ. *ταραχή* στα έθνη προκαλεί η δυναμική παρουσία του Κυρίου (Δτ. 2, 25). Ο πολὺς *τάραχος* περί της Οδοῦ προκλήθηκε από κάποιον με το όνομα Δημήτριο και το *επάγγελμα* να κατασκευάζει αργυρούς ναούς, *αφιδρύματα* της Αρτέμιδος³⁹¹ που ίσως λιτανεύονταν³⁹² αλλά και χρησίμευαν είτε ως αφιερώματα, είτε ως ενθύμια από την επίσκεψη στο ναό προορισμένα για το προσωπικό οικογενειακό «εικονοστάσι» αλλά και σε τάφους είτε και ως μαγικά «εργαλεία». Με αυτούς ο συγκεκριμένος αργυροκόπος *νεωποιός* (ο Δημήτριος) εισέπραττε *αργύρια*. Αυτή (η Οδός) όπως διακηρύχθηκε και στην Ιερουσαλήμ (Απολογία Στεφάνου) αλλά και στον Άρειο Πάγο στη σκιά του Παρθενώνα και της Παλλάδος από τον Π. (που δεν είχε καν την επιθυμία του χρυσού και του αργύρου 20, 33· πρβλ. 3, 6) όχι μόνο δεν είχε τα χαρακτηριστικά της θρησκείας (ναό, θυσίες, ιερατείο) αλλά ήλθε για να τα καταλύσει³⁹³.

391. Δεν σώζονται αργυρά κιβώρια (καθώς το συγκεκριμένο μέταλλο ήταν εξαιρετικά πολύτιμο και χρησιμοποιήθηκε για άλλες χρήσεις) αλλά μεταλλικά και μάλιστα άλλων ναών. Σώζονται πήλινες και ασημένιες εικόνες της Αρτέμιδος, η οποία ενίοτε φέρει και ναό επί της κεφαλής της. Μία επιγραφή του θεάτρου, η λεγομένη *Σαλουτάρης*, από το 103-104 μ.Χ. πιστοποιεί τις σχέσεις της λατρείας της Αρτέμιδος με το ασήμι.

392. Ο Ιγνάτιος στο *Εφ.* 9.2 αποκαλεί τους Χριστιανούς *ναοφόρους*.

393. P. Lampe, «Acta 19 im Spiegel der ephesischen Inschriften», *BZMF* 36 (1992), 59-76. W. Thiessen, *Christen in Ephesus, Die historische und theologische Situation in vorpaulinischer und paulinischer Zeit und zur Zeit der Apostelgeschichte und der Pastorallbriefe* (TANZ

Η συγκεκριμένη περικοπή η οποία συνιστά το τελευταίο έργο της Παρουσίας του Π. στην Έφεσο, διακρίνεται για την έκτασή της αλλά και την κυριαρχία του άμεσου λόγου, τις Ομιλίες πρωταγωνιστών της οικονομικής και πολιτικής ζωής αλλά και τις διακηρύξεις-αναφωνήσεις που ακούγονται και μάλιστα παρατεταμένα από τη μάζα. Κατέχει σημαίνοντα ρόλο στο κείμενο των Πρ. καθώς περιγράφει το πώς ο Χριστιανισμός καθιερώνεται στο κατεξοχήν κέντρο της ειδωλολατρίας. Ο συνεκτικός κρίκος με την προηγούμενη περικοπή είναι το ασήμι/αργύριο. Ενώ ο απλός λαός ξοδεύει χρήματα στη μαγεία για να θεραπευθεί από τις μαστίγες και να αμυνθεί απέναντι στα πονηρά πνεύματα και κατόπιν κατακαίει τα «μνημεία της δεισιδαιμονίας του» χωρίς να υπολογίζει ουσιαστικά το «κόστος», υπάρχουν κι εκείνοι που θησαυρίζουν από την ειδωλολατρία και επιχειρούν να «πυρπολήσουν» το χριστιανικό Κήρυγμα και τους φορείς του. Ο Δημήτριος παρείχε πολλή εργασία σε τεχνίτες (όπως παρείχε η δαιμονισμένη των Φιλίππων ως αντικείμενο εκμετάλλευσης επίσης κέρδος) αλλά και άλλους εργάτες *περι τὰ τοιαῦτα*³⁹⁴. Προκαλεί στάση επειδή νιώθει ν' απειλείται από την παρουσία και το Κήρυγμα του Π. όχι η θεότητα αυτή καθεαυτή (για την οποία ουσιαστικά δεν ενδιαφέρεται άμεσα), αλλά ο Μαμωνάς στον οποίο ο ίδιος κατ' ουσίαν πιστεύει. Άλλωστε το ίδιο απειλητική για το ιερατείο της Ιερουσαλήμ αναδείχθηκε και η παρουσία του Ιησού στην Αγία Πόλη και το Ναό, ο οποίος (Ναός) είχε την αντίστοιχη σημασία με αυτόν της Αρτέμιδος για τους κατοίκους που κυριολεκτικά ζούσαν από τον θρησκευτικό τουρισμό. Ο Πλίνιος ο Νεότερος το 112 μ.Χ. (Επ. 10.96.10) επισημαίνει τη διάδοση του Χριστιανισμού στις πόλεις και την επαρχία της Βηθανίας καθώς και την οικονομική ζημιά που προκαλούσε η μη βρώση ειδωλοθύτων κρεάτων από τους χριστιανούς. Σημειωτέον ότι έναν αιώνα μετά τον Π. γνωρίζουμε από επιγραφή³⁹⁵ ότι στη Μαγνησία προκλήθηκαν στην αγορά της πόλης *ταραχή* και *θόρυβος* από ομάδες αρτοποιών

12; Tübingen. - Basel 1995), 107-108.234-235· R. Selinger, «Die Demetriosunruhen (Apg. 19, 23-40). Eine Fallstudie aus rechtshistorischer Perspektive», *ZNW* 88 (1997), 242-259· P. Trebilco, «The Early Christians in Ephesus from Paul to Ignatius» (*WUNT*166; Tübingen 2004), 104-107· S. Witetschek, «Artemis and Asiarchs. Some Remarks on Ephesian Local Colour in Acts 19», *Biblica* 90 (2009), 334-355. A. Weiss, «Der Aufruhr der Silberschmiede (Apg 19,23-40) und das Edikt des Paullus Fabius Persicus (I. Ephesös 17-19)», *SZJVF* 53 (2009), 69-81.

394. D: *Τεχνίτας. Ἄνδρες συντεχνεῖται*. Ο όρος δεν απαντά στην ελληνική γραμματεία παρά το 300-400 μ.Χ. Σε επιγραφή της πόλης γίνεται αναφορά στο *ἱερόν συνέδριον τῶν ἀργυροκόπων* (*I Eph.* 636.9-10).

395. Βλ. Trebilco, «Asia», 338-340.

ένεκα της απειλής των οικονομικών τους, οι οποίοι δικάστηκαν για *στάση*. Το ίδιο συνέβη και στην Ταρσό με τους λινουργούς (Δίων, *Ομ.* 34. 21-22).

Αυτό που εντυπωσιάζει στις Πρ. είναι ότι στη συνάφεια της περικοπής ο Απόστολος των Εθνών δεν στρέφεται άμεσα εναντίον του Ναού της Αρτέμιδος. Δεν γκρεμίζει με τον εξορκιστικό του λόγο το ξόανο ή κάποιο άλλο είδωλο όπως στις *Πράξεις Ιωάννου* (41). Ο ίδιος ο διάβολος, που θεωρούνταν από τον Ιουδαϊσμό ως το περιεχόμενο των ξοάνων (Αποκ. 9, 20) επίσης δεν φαίνεται να καταλαμβάνει ή να επηρεάζει τον Δημήτριο, ο οποίος ως πρόεδρος του συνδικάτου των τεχνιτών που ασχολούνταν με την κατασκευή ναών από ασήμι, μάρμαρο, ή και ημιπολύτιμους λίθους ομολογεί την *ευπορία* που παρέχει η συγκεκριμένη εργασία (γεγονός που όπως σημειώθηκε υπενθυμίζει την εκμετάλλευση της παιδίσκης με το πνεύμα Πύθωνα στη μικρή Ρώμη, τους Φιλίππους). Στον λιτό και άτεχνο από ρητορικής πλευράς λόγο του επισημαίνει ακόμη ότι οι ακροατές του *και βλέπουν και ακούν* ότι σχεδόν σε όλη την Ασία (εννοείται είτε η ανθυπατική από το 130 π.Χ. ρωμαϊκή επαρχία είτε όλη η ευρύτερη περιοχή της) ο Π. έχει *μεταστρέψει* όχλο και μάλιστα ικανό, κάτι που επιβεβαιώνεται και από το Α΄ Κορ. 16, 9. Όπως μάλιστα συνάγεται από το Κολ. 2, 1, σε κάποιες περιοχές της Ασίας ο ευαγγελισμός δεν έγινε από τον Απόστολο των Εθνών αυτοπροσώπως αλλά από μαθητές όπως ήταν ο Τυχικός και ο Επαφράς. Ο ακροατής ίσως διερωτάται γιατί άραγε δεν αντιδρά η ίδια η *μεγίστη, άγιωτάτη και έπιφανεστάτη* θεά, η οποία παρότι είχε τη φήμη ότι ήταν *έπήκοος* των προσευχών³⁹⁶, ως είδωλο, σύμφωνα με τους Ψαλμούς, ούτε βλέπει ούτε ακούει (Ψ. 113, 13· Ο΄).

Στο σημείο αυτό παρατίθεται με έμμεσο λόγο το γνωστό από τον Άρειο Πάγο παύλειο κήρυγμα *ότι ούκ είσιν θεοί οί δια χειρῶν γινόμενοι*³⁹⁷ από χρυσό ή ασήμι. Από το Κήρυγμα αυτό δεν κινδυνεύει μόνο το μέρος, ο χώρος ή ο επιχειρηματικός κλάδος (ο οποίος διέθετε συνήθως συγκεκριμένο μέρος στην Αγορά) που παρασκεύαζε *μικρούς και πολλούς ναούς* αργυρούς της Αρτέμιδος να έλθει *είς άπελεγμὸν* (άπαξ λεγόμενο που δεν απαντά ούτε στη θύραθεν γραμματεία· σημαίνει *αντικείμενο απαξιοτικού ελέγχου, αποδοκιμασίας και περιφρόνησης*³⁹⁸ ή και *εκμηδενισμού* σύμφωνα με την Πεσιτώ), αλλά

396. Αναφορικά με τις Πηγές όπου απαντούν οι συγκεκριμένοι τίτλοι βλ. Trebilco, Asia, 318.

397. Ανακαλεί το Ησ. 42 όπου γίνεται λόγος για λατρεία δημιουργημάτων χειρών (άνθρώπων, σύμφωνα με τον D-ομοιοτέλετο).

398. Non solum autem haec periclitatur nobis pars in redargutionem venire (Βουλγάτα). Ίσως ο Λουκάς ανακαλεί τον *ελεγμό*, την κρίση των εθνών (Ψ. 149, 7) αλλά και της μοιχαλίδας γυναίκας (Αρ. 5) αφού το είδωλο της Αρτέμιδος (παρότι δεν συνδεόταν με σαρκική πορνεία όπως αυτό της Κορίνθιας Αφροδίτης) έγινε αφορμή πνευματικής μοιχείας.

καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος Ἱερὸν εἰς οὐθὲν λογισθῆναι μέλλειν³⁹⁹ τε καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος αὐτῆς⁴⁰⁰ ἦν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ Οἰκουμένη σέβεται⁴⁰¹. Εἶναι χαρακτηριστική η διεύρυνση του χώρου των επιπτώσεων της παρουσίας αὐτοῦ του Παύλου (ὅπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Κείμενο) που ἔχει ὄντως το χάρισμα να μεθιστά ὄγλο ἰκανό: Αρχικά επισημαίνεται η σχετικοποίηση του μέρους των «εμπόρων του θρησκευτικού συναισθήματος», κατόπιν ὅλου του Ἱεροῦ στο Ἀρτεμίσιο και μετά «η αὐτῆς μεγαλειότητα», το ξόανο. Το τελευταῖο γεγονός θα ἀπο-γοητεύσει την Ἀσία και ολόκληρη την Οἰκουμένη η οποία ἔχει ἀναγάγει το εἶδωλο σε ἀντικείμενο σεβασμοῦ-λατρείας.

Στην Ομιλία του Δημητρίου ο εχέφρων ακροατῆς κατανοεῖ την ἐξῆς εἰρωνεία: εἴν ὄντως η θεά εἶναι μεγάλη και διαθέτει μεγαλειότητα, εφόσον κατόπιν ἐξυμνεῖται ἐπίσης με το ἴδιο ἐπίθετο (*Μεγάλη*), πῶς μπορεί να επιτρέψει να λογισθεῖ εἰς οὐθὲν (ἀντιθετικός παραλληλισμός) και να καθαιρεθεῖ; Πῶς ἔχει ἀνάγκη τον Δημήτριο και το «σινάφιν» του ως υπερασπιστές ἐκεῖνη που ἀποτελεῖ ἀντικείμενο παγκόσμιου σεβασμοῦ; Ὅπως, ὁμως, και σε ἄλλες περιπτώσεις οἱ πολέμοι του Π. ἀκούσια ἐκστομίζουν-προφητεύουν την ἀλήθεια: μέσω της λανθάνουσας γλώσσας ἀκούγεται η προφητεία της καθάρσεως της εἰδωλολατρίας και της οἰκουμενικῆς διάδοσης του Χριστιανισμοῦ που μεθιστά τον ἀνθρώπο ἀπὸ το σκότος και την ἀγνοία στο φως και την αἰώνια ζωῆ.

Συνήθως στις Πρ. ὅταν ο Χριστιανισμός κηρύττεται στα ἀστικά κέντρα της Μεσογείου κάποιοι που ἀπειλοῦνται ἀπὸ την παρουσία του κεντρίζουν το θυμό/θυμικό καταρχὰς των ακροατῶν τους και ἐν συνεχείᾳ της μάζας της πόλης. Αρχικά οἱ συν-τεχνίτες γινόμενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον (σε παρατατικό το ρ. κρᾶζω [προϊὸν ηχομιμήσεως] που χρησιμοποιεῖται μόνο για τους φωνασκούντες ἐχθροῦς του Χριστιανισμοῦ) λέγοντες: *Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων*. Κατόπιν

399. Ἀντί του ὀρθοῦ μέλλει, μάλλον ἐξ ἐπιδράσεως των προηγουμένων ἀπαρεμφάτων ἐλθεῖν, λογισθῆναι.

400. Σύμφωνα με τον Σωτηρόπουλο (*Ερμηνεία Δυσκόλων Χωρίων της Γραφῆς*. Τόμος Γ', Ἀθήναι 1994, 200) ὀρθή εἶναι η γραφή *τὴν μεγαλειότητα* του ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου και δὲν ἐννοεῖται η ἀφηρημένη ἐννοια, δηλ. το μεγαλεῖο της θεᾶς, ἀλλὰ το ἀγάλμα της θεότητας που οἱ εἰδωλολάτρες ταύτιζαν με τη θεότητα. Μέχρι σήμερα η αὐτοῦ μεγαλειότητα ταυτίζεται με τον βασιλέα.

401. Πρβλ. *αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν και ῥομφαῖαι δίστομοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς τοῦ δεῖσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις και τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειροπέδαις σιδηραῖς τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρίμα ἔγραπτον δόξα αὐτῆ ἐστὶν πᾶσι τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς* (Ψ. 149, 7).

ολόκληρη η πόλις των *Εφεσίων* (όπως με έμφαση τονίζεται για δεύτερη φορά) *πλήρης συγκύσεως* ορμά *ομοθυμαδόν* (λογοπαίγνιο με το *πλήρεις θυμού* του στ. 28) στο χωρητικότητα 20.000 θεατών θέατρο⁴⁰² (και όχι στην Αγορά όπως στις προηγούμενες περιπτώσεις, αφού στην Έφεσο εκεί γίνονταν οι δημόσιες συγκεντρώσεις και επιπλέον υπήρχαν εικόνες της Αρτέμιδος⁴⁰³) σέρνοντας όχι τον Π. που δεν βρίσκει (όπως συνέβη και στη Θεσσαλονίκη) αλλά τους *συνεκδήμους* του (άπαξ λεγόμενο που σημαίνει τους ακολούθους στην ξενητεία, στις περιοδείες). Πρόκειται για τον Γάιο που ο Π. βάπτισε στην Κόρινθο (Α΄ Κορ. 1, 14) και φιλοξενούσε στον οίκο του (Ρωμ. 16, 23). Ο Αρίσταρχος, γνωστός από το Κολ. 4, 10 και το Φιλήμ. 24, μνημονεύεται επιπλέον στα 20, 4 και 27, 2. Οι δύο που άγονται από τους Εφέσιους είναι *Μακεδόνες* (δύσκολη γραφή), αν και ίσως πρόκειται για διττογραφία αφού σύμφωνα με το 20, 4 η καταγωγή του Γάιου ήταν από τη Δέρβη, δηλ. από τη Γαλατία γι' αυτό και ο D προσθέτει *Δουβέριος*. Πρόκειται για μακεδονική πόλη μεταξύ Φιλίππων και Αμφίπολης. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η σύγκυση στις Πρ. προκαλείται στους αντιπάλους του Π. τόσο στην Έφεσο όσο και την Ιερουσαλήμ όπου και πάλι πρωταγωνιστές είναι Ιουδαίοι εκ της Εφέσου (21, 27. 31· πρβλ. 2, 6· 9, 22).

Ο Π. δεν λιποτακτεί από τη μάχη ούτε εγκαταλείπει τους συνεργάτες του στο έλεος των διωκτών τους αλλά θέλει να εισέλθει στον όγλο που ίσως και με μια δόση ειρωνείας αποκαλείται από τον Λουκά *Δήμος* (< μοιράζω, διανέμω) και στο τέλος *Εκκλησία* (< καλώ έξω, συγκαλώ για προκαθορισμένο σκοπό). Δεν τον αφήνουν (*έκώλυον* σύμφωνα με τον D) όμως οι αδελφοί αλλά και οι ασίαρχοι που τον παρακαλούν να μην αυτοπαραδοθεί στο θέατρο. Άλλοι ταυτίζουν τον ασίαρχο με τον αρχιερέα⁴⁰⁴ της Ασίας ή τον θεωρούν απλώς ως έναν αξιωματούχο της επαρχίας, καθώς ο Στράβων (14.1.12) την εποχή του Αυγούστου αναφερόμενος σε κάποιους από τις Τράλλεις τους ορίζει ως *οί πρωτεύοντες κατά την επαρχίαν*. Σε μία επιγραφή που χρονολογείται μετά το 29/27 π.Χ., οπότε καθιερώνεται η λατρεία του *Σεβαστού* στην Ασία, δύο κάτοικοι χωριών τιμούν τον ασίαρχο και σεβαστοφάνη Τι. Claudius Damas ως *σωτήρα* και *ευεργέτη* τους. Από τις υπόλοιπες επιγραφές συμπεραίνεται ότι περί τα τέλη του

402. Ήταν στη δυτική πλαγιά του όρους Πίων.

403. Trebilco, «Asia», 350.

404. Στην περίπτωση του *Μαρτυρίου του Πολυκάρπου Σμύρνης* ο ασίαρχος δεν αποτρέπει το πλήθος των Ιουδαίων που επίσης ομοθυμαδόν και εντός του σταδίου θανατώνουν τον επίσκοπο: *και ήρώτων τὸν Ἀσιάρχην Φίλιππον ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρπῳ λέοντα· ὁ δὲ ἔφη μὴ εἶναι ἐξὸν αὐτῷ ἐπειδὴ πεπληράκει τὰ κνηγέσια· τότε ἔδοξεν αὐτοῖς ὁμοθυμαδὸν ἐπιβοῆσαι ὥστε τὸν Πολύκαρπον ζῶντα κατακαῦσαι* (12. 2-3).

1ου αι. μετά την ίδρυση ναού προς τιμήν του Καίσαρα στην Έφεσο (89/90 μ.Χ.), όπου όμως ήδη ετιμάτο στο *Σεβαστήον* και στο *Πρυτανείον*, το αξίωμα του ασιάρχη αναβιώνει σχετιζόμενο με την Καισαρολατρία της Ασίας. Ο Πλίνιος ο νεότερος αναφέρεται σε κάποιον Εφέσιο Τι. Claudius Aristion που χρημάτισε αρχιερέυς (88/89 μ.Χ.) νεωκόρος (90/91 μ.Χ.), γραμματεύς και ασιάρχης (92/93 μ.Χ.), ενώ μια επιγραφή επιβεβαιώνει ότι αυτό συνέβη τρεις φορές χαρακτηρίζοντάς τον και ως *γυμνασίαρχον*. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Λουκάς αναφέρεται σε πολλούς ασιάρχες περισσότερους από τρεις που αντιστοιχούν στους ναούς προς τιμήν του αυτοκράτορα στην Πέργαμο 29 π.Χ., τη Σμύρνη 23 π.Χ. και την Έφεσο. Η άποψη ότι κάποιος κρατούσε τον τίτλο δεν έχει ερείσματα καθώς στις επιγραφές αναφέρεται ότι ασιάρχησε *τρεις φορές, τρεις ασιάρχης*⁴⁰⁵. Σε κάθε περίπτωση οι ασιάρχες διέθεταν οικονομική άνεση και κοινωνική επιφάνεια, ενώ όπως διαφαίνεται από το Κείμενο παρότι ήταν χορηγοί της καισαρολατρίας στην Έφεσο κατ' ουσίαν συμφωνούσαν με τον Π. τον οποίο προφανώς γνώρισαν όταν αυτός ρητόρευε στη σχολή του Τυράννου.

Ο Λουκάς κλιμακώνει την περιγραφή της σύγχυσης λέγοντας ότι (α) *ἄλλοι ἄλλο τι ἔκραζον*, (β) η Εκκλησία ήταν συγκεχυμένη (ανάκληση του *ομοθυμαδόν* της Βαβέλ = Σύγχυση· Γέν. 11, 9) ενώ (γ) και οι περισσότεροι δεν γνώριζαν καν το λόγο για τον οποίο συνήλθαν. Από τον όχλο *συμβιβάζουν* (< συν+βιβάζω «κάνω κάποιον να προχωρήσει»· *κατεβίβασαν* σύμφωνα με τον D- *προεβίβασαν*· Εκκλησ. Κείμενο), ωθούν και προβάλλουν οι Ιουδαίοι κάποιον που φέρει το όνομα του μεγάλου Μακεδόνα στρατηλάτη (Αλέξανδρο· Α' Τιμ. 1, 20;) όχι ως ιουδαιοχριστιανό αλλά ως εκπρόσωπό τους. Ήθελαν ίσως να πείσουν το πλήθος ότι ο Π. και η Οδός που κηρύττει δεν έχουν σχέση με την αρχέγονη εβραϊκή θρησκεία που σέβεται τους τοπικούς θεσμούς και θεούς (Φίλων, *Βίος Μωυσή* 2.203-5· *Περί των εν Μέρει Διαταγμάτων* 1.53· *Ιώσ.*, *Απίων* 1.34· 2.34). Αυτός (ο Αλέξανδρος του οποίου το όνομα σημαίνει αυτόν που απωθεί τους υπεναντίους άνδρες)⁴⁰⁶ παρότι *κατασειεί τὴν χεῖρα* θέλοντας ν' απολογηθεί στο Δῆμο, αυτοί μόλις κατανοούν ότι είναι Ιουδαίος συσπειρώνονται ακόμη περισσότερο από το *ομοθυμαδόν*. Γίνονται μία φωνή που *κράζει* (ζωηρή έκφραση) επί δύο συναπτές ώρες (όσο διαρκεί μια θεατρική τραγωδία· πρβλ. *Διαθ. Ιούδα* 3.4· *Διαθ. Βενιαμίν* 3.7) τη διακήρυξη που πλαισιώνει την υποενότητα: *Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων*. Είναι η δεύτερη φορά που παρατίθεται και αποτελεί παρα-

405. Stephan Witetschek, «Artemis and Asiarchs. Some Remarks on Ephesian Local Colour in Acts 19», *Biblica* (2009), 334-355.

406. Ίσως ο Αλέξανδρος τελικά να έγινε χριστιανός, γι' αυτό μνημονεύεται και το όνομά του.

φθορά του ψαλμικού *Τις Θεός μέγας* (Ψ. 76, 14· Ο΄) το οποίο στην Αποκ. (13, 4), που απευθύνεται κατεξοχήν στην Έφεσο, συνδέεται με τον Αντίχριστο: *τίς ὁμοίος τῷ θηρίῳ καὶ τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;* Με το στ. 34 ο Λουκάς μεταδίδει μοναδικά την συμφωνία, την ένταση και τη διάρκεια. Πρόκειται για την κορύφωση του ξεσπάσματος της εθνικής Εκκλησίας, η οποία από ὄργανο που σκέπτεται και αποφασίζει μετά από λογική διάσκεψη των επιχειρημάτων (ὅπως συνέβαινε στην κλασική Αθήνα) ἔχει μεταβληθεῖ σε μάζα που ομοθυμαδόν κράζει ἀκρίτα υποκινούμενη ἀπὸ το θυμικό και τα ελατήρια εκείνων που ἔνεκα των συμφερόντων την ποδηγετούν και την εκμεταλλεύονται.

Ο Γραμματεὺς, ο ἀρχων που ἦταν υπεύθυνος ἔναντι των ρωμαϊκῶν ἀρχῶν για την ευρυθμία της πόλης, καταστέλλει (= ανακόπτει την ορμή, αποδυναμώνει την επιρροή και ηρεμεί) τον ὄχλο, ἀρχίζοντας με ἓνα ρητορικό ἐρώτημα που απευθύνει σε ὅλους τους Εφέσιους ἀνδρες και ουσιαστικά ἀπαντᾷ στην Πρόκληση του Δημητρίου, ἀν και δεν ἐστιάζει το ενδιαφέρον του στο ζῶλο ἢ το Ἱερό ἀλλὰ στη φήμη της Εφέσου για την οποία και αυτοὶ κατ' οὐσίαν ἐνδιαφέρονταν (*ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων!*). Τους οδηγεί στο δέον (το οποίο ταυτίζεται με το να εἶναι *κατεσταλμένοι* και να μην κάνουν τίποτε *προπετές*) ἀφοῦ τους βεβαιώνει ὅτι κανεὶς (ἐννοεῖται στην Οικουμένη) δεν ἀμφιβάλλει (ὄχι για την Αφροδίτη ἀλλὰ) ὅτι η πόλις τους (που δύο φορές μνημονεύεται) εἶναι *νεωκόρος* (< κόρημα = σάρωμα) ἀφοῦ θεραπεύει τη μεγάλη Ἀρτέμιδα και το Διοπετές, το ἀχειροποίητο εἶδωλο, ἐκ του Διὸς πεσόν⁴⁰⁷, ἴσως κάποιον πεπτωκότα μετεωρίτη λίθο που θεωρούνταν ὅτι ἔχει προέλθει ἀπὸ τον Ουρανό και τον Δία, ὅπως το *παλλάδιο* της Τροίας (Απολλοδ., *Βιβλιοθήκη* 3.144) ἢ η εἰκόνα της Κυβέλης ἀπὸ την Πεσινούντα που λειτούργησε ἀποτροπαϊκά στη Ρώμη (Λίβιος 29.10.4-5). Η ἴδια η Εφέσια Ἄρτεμις (Πλίν., *Φυσ. Ἱστ.* 16.213-214) ἦταν ἓνα μαῦρο ζῶλο το οποίο σύμφωνα με τον Εὐριπίδη (*Ἰφ. Ταύρ.* 87-88. 977. 1044-1045) ἔπεσε ἀπὸ τον ουρανό και γι' αὐτὸ διέθετε ἰδιαίτερη δύναμη⁴⁰⁸. Η ἀναφορά στο προφανῶς ἀτεχνο Σύμβολο (το Διοπετές ἢ Διοσπετές D) βρίσκεται σε ἀντιθετικό παραλληλισμὸ πρὸς τους χειροποίητους ἀσημένιους ναοὺς του Δημητρίου και των λοιπῶν τεχνιτῶν.

Στο β' μέρος του λόγου του χρησιμοποιώντας νομικούς ὅρους ἀπενοχοποιεῖ τους συνοδοὺς του Π. ἀφοῦ δεν χρημάτισαν οὔτε ἱερόσυλοι (οὔτε μόλυναν οὔτε

407. Πρβλ. Εὐρ., *Ἰφιν. Ταύροις* 977, ἀναφορικά με την Ταυροπόλο Αφροδίτη· Ηρωδ. 1.11.1.

408. Ο Αθηναγόρας στην *Πρεσβεία* στον Μάρκο Αὐρήλιο ἀφιερώνει ἓνα κεφάλαιο στον τρόπο που κατασκευάστηκαν περίφημα ἀγάλματα και αὐτὸ της Ἀρτέμιδος ἀπὸ τον Ἐνδοιο του Δαιδάλου (17.4).

υφάρπασαν κάτι από το ναό ούτε διέπραξαν ασέβεια) ούτε βλάσφημοι *ὕβριζοντας τὴν θεόν*. Σύμφωνα με τον Φίλωνα (*Βίος Μωυσή* 2.205· *Νόμων Ιερών* 1.53) και τον Ιώσηπο (*Αρχ.* 4.8.10· Εξ. 22, 28 Ο') και ο ιουδαϊκός Νόμος απαγόρευε την προσβολή των ξένων θεοτήτων. Πολύ έξυπνα ο Γραμματεὺς δεν αναφέρεται καθόλου στον Απόστολο των Εθνῶν και το κήρυγμά του, αλλά στους συνεργάτες του οι οποίοι προφανῶς δεν ἦταν γνωστοί για το λόγο και τη μαρτυρία τους. Ενώ απευθύνεται σε β' πληθυντικό (*ἠγάγετε*) στους Εφεσίους, απομονώνει τον Δημήτριο και τους συντεχνίτες (που προφανῶς θα ἦταν γνωστοί και στους Εφεσίους για την «ιεροκαπηλία» τους, αφού η ευπορία τους από την εμπορία του θρησκευτικού συναισθήματος από πολλούς συντοπίτες τους θα θεωρούταν και ιεροσυλία και βλασφημία). Τους παραπέμπει στα αρμόδια ὄργανα της πόλης ὥστε να επιχειρηματολογήσουν χωρίς να υποθάλπουν τα ένστικτα της μάζας: *εάν ἔχουν πρὸς τινὰ λόγο, ἀγοραῖοι* (δηλ. τις ἡμέρες ἢ τις συνόδους τις δικαστικές στην Αγορά της πρωτεύουσας της επαρχίας-conventus) *ἄγονται καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν* (τον Οκτώβριο 54 μ.Χ. ἀνθύπατος ἦταν ο Marcus Julius Silanus⁴⁰⁹) ὅπου και *ἐγκαλείωσαν ἀλλήλοις* (= ας κάνουν υπόθεσιν κατηγορίας).

Οτιδήποτε *περαιτέρω* (ἀπαξ λεγόμενο· πρβλ. Πλάτων, *Φαίδων* 107β) επιζητούν οι Εφέσιοι και δεν αφορά σε δικαστική διευθέτηση, θα επιλυθεί στη νόμιμο – ἔννομη Εκκλησία που συνεδρίαζε μία φορά το μήνα και ἄλλες δύο μηνιαίως (Χρυσόστομος, *Ομ.* 42.2⁴¹⁰). Προφανῶς ο ακροατὴς συμπεραίνει ὅτι η Εκκλησία που υποκινεῖται ἐναντίον του Π. εἶναι παράνομη. Σε αὐτὴν προΐστατο ο Γραμματεὺς σε ἀντίθεση προς τους *ἀγοραίους* που ανῆκαν στην ἐπιστάσια του ἀνθύπατου. Ἀλλιῶς, σύμφωνα με τον ἴδιο (το Γραμματέα), ο οποίος δεν κατονομάζεται ἀπὸ τον Λουκά, ὅπως και οι ἀσιάρχες (που ἴσως τον συμβούλεψαν), ὑπάρχει ο κίνδυνος ἡ στάση ἀπέναντι στη διδασκαλία του Π. να γίνει μπουμέραγκ: να ἐγκληθεῖ ολόκληρη ἡ πόλη για στάση ἀναίτια και να μην μπορεῖ να δώσει λόγο για αὐτὴ τὴ *συστροφή*⁴¹¹. Ἐτσι κατ' οὐσίαν στην έξυπνη Ομιλία του Γραμματέα που τελικὰ ἀπολύει τὴν Εκκλησία το *Διοπετές* συνδύαζεται με *προπετές* (αρχ. σημασία = αὐτὸς που γέρνει προς τα εμπρός, ἐνῶ μεταφορ. το ἐσπευσμένο και ελαφρότητι γενόμενον). Ἐτσι για ἄλλη μία φορά ο Π. ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴ μανία τῆς μάζας με τὴν παρέμβαση ἐνὸς ἀξιωματοῦχου.

409. Ο πληθυντικός ἴσως ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι «υπάρχουν ἄνθρωποι, ὅπως οι ἀνθύπατοι», ἢ οφείλεται στο ταραγμένο interregnum που ἀκολούθησε τὴ δολοφονία του Silanus.

410. PG. 60.298.58: *διότι τρεῖς ἐκκλησίαι ἐγίνοντο κατὰ νόμον καθ' ἕκαστον μῆνα· αὕτη δὲ ἦν παράνομος.*

411. Τέτοιες περιπτώσεις βλ. Trebilco, «Asia», 344-347.

Η αναφορά του Π. στο Β΄ Κορ. 1, 8-11 σε υπερβολική θλίψη που τον έφευρε αντιμέτωπο με το θάνατο⁴¹² μάλλον δεν συνδέεται με το ανωτέρω επεισόδιο αφού σε αυτό δεν συνδέεται ο Π. ούτε και το ζεύγος του Ακύλα και της Πρίσκας *οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς του τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν* (Ρωμ. 16, 3-4): *Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ὑπὲρ δύναμιν ἐβαρήθημεν ὥστε ἐξaporηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχίκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγειρόντι τοὺς νεκρούς· ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς καὶ ρύσεται, εἰς ὃν ἠλπίκαμεν [ὅτι] καὶ ἔτι ρύσεται, συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.* Από την Έφεσο συνέγραψε σύμφωνα με τον Καραβιδόπουλο ο Π. και τις Επιστολές της Αιχμαλωσίας⁴¹³.

412. Συνοπτική θεώρηση των μέχρι τούδε υποθέσεων βλ. στο Στ. Χατζησταματίου, «Η θλίψις ἡμῶν ἢ γενομένη ἐν τῇ Ἀσίᾳ (Β΄ Κορ.1, 8): Μια ποιμαντική αποσιώπηση, Απ. Παῦλος και Κόρινθος», Παπαδόπουλος, Β΄, 846-857. Από τον ίδιο τον ερευνητή ο θάνατος από τον οποίο γλίτωσε δεν σχετίζεται με τον σκόλοπα ἢ την ασθένεια της σαρκός, τον ἄγγελο Σατανά (συγκεκριμένο πρόσωπο) ἢ κατάθλιψη, ἀλλὰ εἶναι σύμφωνα με τη συνάφεια ομοειδῆς με τα παθήματα των Κορινθίων καθώς και με ιουδαιοχριστιανούς ψευδαδελφούς. Σύμφωνα με τις ἀποκρυφες *Πράξεις Παύλου*, ο ἀπόστολος καταδικάσθηκε στην Έφεσο ἀπὸ τον ἀνθύπατο Ιερώνυμο σε θηριομαχία (κάτι που δεν μαρτυρεῖται ὅμως να γίνεται στην Έφεσο τον 1ο αι. μ.Χ.) ἀλλὰ διασώθηκε θαυματουργικά, κάτι το οποίο διασώζει κι ο Ιερώνυμος στο υπόμνημά του στον Δανιήλ. Αντιθέτως ο Peter Arzt-Grabner, «Neues zu Paulus aus den Papyri des römischen Alltags», *Early Christianity 1* (2010), 131-157 (<http://biblicalpaths.wordpress.com/2010/05/20/early-christianity-journal>), ἐδῶ 150 ἐπὶ τη βάσει ἀντιστοίχων διατυπώσεων σε παύρους υποθέτει ὅτι ο Π. για λίγο χρονικό διάστημα συνελήφθηκε παράνομα και κακοποιήθηκε θανάσιμα ἀπὸ τοπικές αρχές. Ελευθερώθηκε ὅμως με τη μεσολάβηση ἐνὸς υψηλά ἱστάμενου προσώπου. Βλ. Dunn, *Beginning from Jerusalem*, 777-780.

413. Ι. Καραβιδόπουλου, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαείς, Φιλήμονα*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 1981, 33-42. Οι Εφ., Φιλ., Κολ. και Φιλήμ. χαρακτηρίζονται ως επιστολές της *αιχμαλωσίας* ἢ των *δεσμών*. Ο Λουκάς στις Πρ. κάνει λόγο για τρεις φυλακίσεις: (α) μία νύχτα στους Φιλίππους, (β) δύο ἔτη (57-59) στην Καισάρεια της Παλαιστίνης και (γ) τέλος στη Ρώμη, ὅπου ο Π. ἐπίσης ἐπὶ διετία ἔμεινε σε μισθωμένο χώρο. Στη Β΄ Κορ. ο Π. ἀναφέρει ἐν φυλακαῖς *περισσότερας* (11, 23), ἐνὸς στην Α΄ Κλήμ. 5, 6 διαβάζουμε ὅτι ο Π. *ὑπομονῆς βραβεῖον ἔδειξεν ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας, φουραδευθεὶς, λιθασθεὶς, κήρυξ γενόμενος ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει*. Ὅσοι ἰσχυρίζονται ὅτι οι επιστολές προέρχονται ἀπὸ τη φυλάκιση στη Ρώμη προσκομίζουν τα ἐξῆς επιχειρήματα: (α) οι συνθήκες ἦταν εὐνοϊκές για τη συγγραφή, (β) ἡ μνεῖα του πραιτώρος και της οἰκίας του Καίσαρος στα Φιλ. 1, 13 και 4, 22 παραπέμπουν μάλλον στη Ρώμη, (γ) ἀπουσιάζει οποιαδήποτε ἀναφορά στη λογία και (δ) ἦταν φυσικό ο Ονήσιμος να βρήκε στη Ρώμη καταφύγιο ἀφού ἡ συγκοινωνία με τη πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας ἦταν πυκνή.

B. Ο ΠΑΥΛΟΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, (ΝΟΤΙΑ) ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΡΩΑΔΑ

ΚΕΦ. 20

- ¹ Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον μεταπεμψάμενος⁴¹⁴ ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ παρακαλέσας⁴¹⁵, ἀσπασάμενος ἐξῆλθεν πορεύεσθαι⁴¹⁶ εἰς Μακεδονίαν.
- ² Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῶ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα
- ³ ποιήσας τε μῆνας τρεῖς· γενομένης ἐπιβουλῆς αὐτῷ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν⁴¹⁷, ἐγένετο γνώμης τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.
- ⁴ Συνείπετο δὲ αὐτῷ⁴¹⁸ Σώπατρος Πύρρου Βεροιαῖος, Θεσσαλονικέων δὲ Ἀρίσταρχος καὶ Σέκουνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος, Ἀσιανοὶ

- ¹ Όταν δε ἔπαυσε ο θόρυβος και ἔστειλε ο Παῦλος τους μαθητές και τους παρηγόρησε, αφού τους ἀσπάστηκε ἀναχώρησε για να πάει στη Μακεδονία.
- ² Αφού δε πέρασε ἀπό τα μέρη ἐκεῖνα και τους παρηγόρησε με ομιλίες πολλές, ἦλθε στη (νότια) Ἑλλάδα.
- ³ Ὅπου κι ἔμεινε τρεῖς μῆνες. Ἐπειδὴ οἱ Ἰουδαῖοι τον ἐπιβουλεύτηκαν ἐνῶ ἐμέλλε να ἀποπλεύσει για τη Συρία, ἀποφασίσθηκε να ἐπιστρέψει (στην Ἀσία) διαμέσου της Μακεδονίας.
- ⁴ Τον συνόδευαν δε μέχρι την Ἀσία ο Σώπατρος του Πύρρου ἀπό τη Βέροια, και ἀπό τους Θεσσαλονικεῖς ο Ἀρίσταρχος και ο Σέκουνδος, και ο Γάιος ἀπό τη Δέρβη και ο Τιμόθεος, και ἀπό την Ἀσία

414. D: Προσκαλεσάμενος, μεταστειλάμενος.

415. D: Πολλά παρακελεύσας.

416. D: παραλείπεται.

417. D: ἠθέλησεν ἀναχθῆναι εἰς Συρίαν, εἶπεν δὲ τὸ Πνεῦμα αὐτῷ.

418. D: Μέλλοντος ἐξίεναι αὐτοῦ -ἄχρι τῆς Συρίας.

⁴¹⁹δὲ Τύχικος⁴²⁰ καὶ Τρόφιμος.
⁵ Οὗτοι δὲ προελθόντες⁴²¹ ἔμμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι,
⁶ ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἄζύμων ἀπὸ Φιλίππων καὶ ἦλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρι ἡμερῶν πέντε, ὅπου διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτὰ.

ο Τύχικος και ο Τρόφιμος.
⁵ Αυτοί αφού προπορεύθηκαν μας περίμεναν στην Τρωάδα.
⁶ Εμεῖς δε αποπλεύσαμε μετὰ τις μέρες των Ἀζύμων (του Πάσχα) ἀπὸ τους Φιλίππους και ἦλθαμε σ' αὐτούς και τους συναντήσαμε στην Τρωάδα σε πέντε ἡμερες. Εκεί μείναμε ἑπτὰ μέρες.

Ο Π., ὅπως ἐπισημαίνει ο Τρεμπέλας, δεν φεύγει με πανικό ἀλλὰ καλεῖ τους μαθητές κι αφού τους παρηγορεῖ και τους ἀσπάζεται, τότε ἀνεχώρησε. Ἦδη στον Εὔλογο της Α΄ Κορ., ὅπου στέλνει χαιρετισμούς ἀπὸ τον Ἀκύλα και την Πρίσκιλλα και συστήνει την οἰκογένεια Στεφανά⁴²², σημειώνει τα εξής: *Θα ἔλθω δε σε σας, αφού περάσω τη Μακεδονία. Διότι σε λίγο πηγαίνω στη Μακεδονία. Ἴσως δε κοντά σας να μείνω μερικό καιρό, ἢ και να περάσω ὅλο το χειμώνα, για να με προπέμψετε εσεῖς για ὅπου πρόκειται να πάω. Δεν θέλω δε τώρα να σας δω σαν περαστικός και διαβάτης. Ἀλλ' ἐλπίζω να μείνω μερικό χρόνο κοντά σας, εἴαν ο Κύριος ἐπιτρέψει. Θα παραμείνω δε στην Ἐφεσο μέχρι την Πεντηκοστή. Διότι μεγάλη θύρα μου ἔχει ανοιχθεῖ για αποτελεσματικό ἔργο, ἀλλά και πολλοί εἶναι πολέμιοι (16, 5-9)⁴²³.*

419. D: Ἐφέσιοι.

420. D: Εὔτυχος.

421. D: Προσελθόντες.

422. *Όταν ἔλθει ο Τιμόθεος, προσέχετε να αισθανθεῖ ἀνετα κοντά σας. Διότι ἐπιτελεῖ το ἔργο του Κυρίου, ὅπως και ἐγώ. Γι' αὐτό κανεῖς να μη τον περιφρονήσει. Ἀλλά να τον προπέμψετε με τιμές, για να ἐπιστρέψει σε μένα. Διότι τον περιμένο μαζί με τους ἀδελφούς. Ὅσο δε για τον ἀδελφό Ἀπολλώ, πολύ τον παρακάλεσα να ἔλθει σε σας μαζί με τους ἀδελφούς, ἀλλά με κανέναν τρόπο δεν θέλησε να ἔλθει τώρα, θα ἔλθει ὁμως ὅταν θα ἔχει ευκαιρία. Ν' ἀγρυπνεῖτε. Να μένετε στερεοί στην πίστη. Να εἴσθε ἀνδρείοι, δυνατοί. Ὅλα, ὅσα κάνετε, να γίνονται με ἀγάπη. Σας κάνω δε μία παράκληση, ἀδελφοί: Γνωρίζετε την οἰκογένεια του Στεφανά, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη οἰκογένεια που πίστευσε στην Ἀχαΐα και ἔταξαν τους εαυτούς τους στην υπηρεσία των πιστῶν. Παρακαλώ και σεις να θέτετε τους εαυτούς σας στη διάθεση των πολυτίμων αὐτῶν ἀνθρώπων και καθενός που ἐπίσης ἐργάζεται και κοπιάζει. Χαίρω δε για την ἐδώ παρουσία του Στεφανά και του Φουρτουνάτου και του Ἀγαϊκού, διότι αὐτοὶ ἀναπλήρωσαν το κενό που αισθανόμουν ἀπὸ τη δική σας στέρηση. Και ἀνέπαυσαν το δικό μου πνεῦμα, ἀσφαλῶς και το δικό σας. Γι' αὐτό να ἐκτιμάτε τέτοιους ἀνθρώπους.*

423. *Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς ὅταν Μακεδονίαν διέλθω· Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι, πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ ἢ και παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὐ εἴαν πορεύομαι. Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν, ἐλπίζω γὰρ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς εἴαν ὁ*

Στην ίδια επιστολή δίνει οδηγίες για τη διεξαγωγή της λογίας: *Ὡς προς τη συλλογή δε χρημάτων για τους αγίους (τους πιστούς), σύμφωνα με τις οδηγίες που έδωσα στις εκκλησίες της Γαλατίας, να πράξετε και σεις. Κάθε πρώτη μέρα της εβδομάδος (κάθε Κυριακή δηλαδή) καθένας από σας ας θέτει κατά μέρος ό,τι ευοδούται και ας συγκεντρώνει έτσι ένα ποσό, για να μη γίνονται συλλογές χρημάτων όταν έλθω. Και όταν έλθω, αυτούς που θα εκλέξετε θα τους στείλω με συστατικές επιστολές για να μεταφέρουν το δώρο σας στην Ιερουσαλήμ. Και αν αξίζει να πάω και εγώ, τότε θα πάνε μαζί μ' εμένα (16, 1-4).* Στο παραπάνω Κείμενο γίνεται αναφορά και στην *Προς Γαλάτας*, την οποία ίσως συνέγραψε στην Έφεσο απ' όπου ήταν εύκολο ο απόστολος να μάθει τα δυσάρεστα νέα για την κατάσταση σε αυτήν την περιοχή. Σημειωτέον ότι από το ίδιο μέρος έγραψε επίσης τουλάχιστον τρεις επιστολές *Προς Κορινθίους*: Η πρώτη επιστολή, που δεν σώθηκε, απέτρεπε τους Κορινθίους από τη συναναστροφή τους με ανήθικους (*Έγραφα υμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις*: Α' Κορ. 5, 9). Μετά συνέγραψε την Α' Κορ. πριν την Πεντηκοστή (του 55 μ.Χ.), η οποία όμως επιδείνωσε τις σχέσεις του με τις εκεί μερίδες. Ακολούθησε ένα ταξίδι/αστραπή στην Κόρινθο, οπότε κάποιος, ίσως απεσταλμένος από τους υπερλίαν αποστόλους, συμπεριφέρθηκε με τρόπο προσβλητικό στον απόστολο (*ἀδικήσας*: Β' Κορ. 7, 12). Ο Π. κατηγορήθηκε ότι με την αυθεντία του θέλει να καταδουλώσει τους Κορινθίους. Ακολούθησε η συγγραφή μιας επιστολής *διά πολλῶν δακρῶν (ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραφα υμῖν διὰ πολλῶν δακρῶν, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἦν ἔχω περισσοτέρως εἰς υμᾶς*: Β' Κορ. 2, 4· 7, 8-9), την οποία κόμισε ο Τίτος και πολλοί ερευνητές ισχυρίζονται ότι συμπεριελάμβανε τα Β' Κορ. 10-13, ένεκα της αλλαγής του ύφους, που παρουσιάζεται στα συγκεκριμένα κεφάλαια αυτά έναντι των προηγουμένων⁴²⁴.

Κατεχόμενος από άγχος για το πώς οι Κορινθιοί θ' απαντήσουν στην τρίτη κατά σειρά επιστολή του, πορεύθηκε στην Τρωάδα όπου δεν συνάντησε τον

Κύριος ἐπιτρέψῃ. ἐπιμενω δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς Πεντηκοστῆς· ἠθῶρα γὰρ μοι ἀνέωγεν μεγάλη καὶ ἐνεργῆς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.

424. Σε δύο λατινικά χειρόγραφα, οκτώ αρμενικά και στον κανόνα της αρμενικής εκκλησίας από τον 3ο-5ο αι. μ.Χ. και στις κοπτικές *Πράξεις Παύλου* αριθμείται και μια Γ' Κορ. που υπομνημάτισε ο Εφραίμ ο Σύρος. Αυτή αναφέρεται σε επιστολή των Κορ. σχετικά με δύο απατεώνες, τον Σίμονα και τον Κλεόβιο, που δεν δέχονταν την παντοδυναμία του Θ., τη δημιουργία του κόσμου, την εκ Μαρίας σάρκωση του Ιησού, τη σταύρωση και τη σωματική ανάσταση. Αυτή η Γ' Κορ. αποτελεί δείγμα της προσπάθειας συμπλήρωσεως της αλληλογραφίας Π. και Κορινθίων.

Τίτο, όπως προσδοκούσε για να ενημερωθεί σχετικά με την ανταπόκριση των Κορινθίων: *Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ θύρας μοι ἀνεωγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου τῷ μὴ εὔρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου, ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν* (2, 12-13). Γι' αυτό και κίνησε για τη Μακεδονία, όπου (πιθανόν στους Φιλίππους) τελικά συνάντησε τον απεσταλμένο του ο οποίος και τον καθησύχασε. Εκεί το 56 μ.Χ. συνέγραψε τη Β' Κορ. την οποία συνυπογράφει και ο *ἀδελφὸς Τιμόθεος*: Στο Β' Κορ. 8, 16-24 δηλώνει τη θέλησή του να ξαναστείλει πίσω τον Τίτο⁴²⁵, ο οποίος δεν αποκλείεται κατόπιν να πήρε το πλοίο για την Κρήτη και να έφτασε εκεί προς το τέλος της άνοιξης του 56 μ.Χ.

Ο ίδιος ο Π. δεν αποκλείεται να κατέβηκε στην Κόρινθο μέσω της δυτικής Ελλάδος. Στο Ρωμ. 15, 18-19, που συγγράφεται από την Κόρινθο (κατά τη δεύτερη επίσκεψή του), σημειώνει ότι έφτασε στο Ιλλυρικό (= μια περιοχή στο δυτικό μέρος της σημερινής βαλκανικής χερσονήσου, η οποία κατοικούνταν από τις φυλές των Ιλλυριών, οι οποίοι μιλούσαν τις Ιλλυρικές δια-

425. Μαζί με τον Τίτο ο Π. αποστέλλει και δύο ανώνυμους αδελφούς: *τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένη ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν [αὐτοῦ] τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ἡμῶν στελλόμενοι τοῦτο, μὴ τις ἡμᾶς μωμήσῃται ἐν τῇ ἀδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένη ὑφ' ἡμῶν· προνοοῦμεν γὰρ καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον πεποιοῦσιν πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς. εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινῶνός ἐμός καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ. τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν καὶ ἡμῶν καυχῆσεως ὑπὲρ ὑμῶν εἰς αὐτοὺς ἐνδεικνύμενοι εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν* (Β' Κορ. 8, 18-24· πρβλ. 9, 3-5· 12, 18). Οι ανώνυμοι αδελφοί είναι σύμφωνα με τον Σ. Σάκκο, ο Βαρνάβας που αντιπροσώπευε τις αποδέκτριες Εκκλησίες της Παλαιστίνης καθώς και της Συρίας και ο Σίλας που εκπροσώπουσε τις χορηγούσες Εκκλησίες. Ο Π. συμμετείχε έμμεσα στην επιτροπή με τον Τίτο καθώς δεν ήθελε ν' αναμειχθεί σε οικονομικά θέματα. Βλ. Σ. Σάκκου, «Οι Ανώνυμοι Αδελφοί στη Β' προς Κορινθίους Επιστολή», *Απ. Παῦλος καὶ Κόρινθος*, Παπαδόπουλος, Β' 641-656. Πρβλ. και του ίδιου «Η Λογία του Αποστόλου Παύλου στη Μακεδονία», *Β' Παῦλεια. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Ο Απόστολος Παῦλος καὶ ἡ Μακεδονία*, Βέροια 1996 221-235. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε στα επιχειρήματα του Σάκκου ότι ο Βαρνάβας ήταν γνωστός στην Πρώτη Εκκλησία επειδή πούλησε την περιουσία του χάριν αυτής, άρα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο αλλά και να είναι ανεπίληπτη η διακονία του. Και ο Σίλας συνδεόταν με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων και μάλλον μετά τον Π. προσκολήθηκε στον Πέτρο (Α' Πέ. 5, 12). Συνεπώς η συμμετοχή του στη λογία που ονομάζεται από τον Π. *λειτουργία* (Β' Κορ. 9, 12), *διακονία* (Β' Κορ. 8, 4), *εὐλογία* (Β' Κορ. 9, 5), *απλότης* (= γενναιοδωρία, δαψιλία· Β' Κορ. 8, 2. 9, 11) αποτελούσε συντελεστή της επίτευξης της ειρήνης με τους Ιουδαιοχριστιανούς που επικαλούνταν τον Κηφά.

λέκτους), κάτι που συνέβη προφανώς σε αυτή την κατάβαση (το 56 μ.Χ.): *Μπορώ λοιπόν, χάρη στον Ι. Χριστό, να καυχώμαι για την υπηρεσία μου προς τον Θεό. Δεν θα τολμήσω δε να ομιλήσω για κάτι που δεν έκανε ο Χριστός διαμέσου εμού για να πιστεύσουν τα έθνη. Τα πάντα έκανε ο Χριστός με λόγο και έργο, με δύναμη σημείων και καταπληκτικών θαυμάτων, με δύναμη του Πνεύματος του Θεού. Έτσι έχω κηρύξει το ευαγγέλιο του Χριστού από την Ιερουσαλήμ και γύρω με μεγάλο κύκλο περιοδειών μέχρι το Ιλλυρικό. Επιδιώκω δε να κηρύττω έτσι, δηλαδή όχι σε τόπους όπου κηρύχθηκε ο Χριστός, για να μην οικοδομώ πάνω σε ξένο θεμέλιο· αλλά να συμβαίνει όπως λέγει η Γραφή: «Εκείνοι, στους οποίους δεν αναγγέλθηκε γι' αυτόν (για τον Μεσσία), θα δουν. Και εκείνοι, που δεν έχουν ακούσει, θα καταλάβουν» (Ησ. 52, 15 Ο')⁴²⁶. Έτσι ενώ στη δεύτερη ιεραποστολική περιοδεία παρέκαμψε την Εγνατία και κατευθύνθηκε στη Βέροια ένεκα του διωγμού των ομοφύλων του, αυτή τη φορά κατευθύνθηκε ίσως και μέχρι το Δυρράχιο, συναντώντας πολλούς που ταξίδευαν από τη Ρώμη και προς αυτή. Φυσικά η αποστολή της λογίας τον ανάγκασε τελικά να στραφεί νότια και να μην πάρει το πλοίο με προορισμό την Αιώνια Πόλη. Αυτό σημαίνει ότι ίσως ταξίδεψε προς τη νότια Ελλάδα από τις δυτικές ακτές της Αδριατικής και όχι από τις ανατολικές διαγράφοντας μια πορεία που σύμφωνα με τον Riesner⁴²⁷ ίσως δήρκεσε 15-18 μήνες⁴²⁸: έτσι εάν*

426. οὐ γὰρ τολμήσω τι λαλεῖν ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ὑπακοὴν ἔθνων, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος [Θεοῦ]. ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκένας τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

427. *Paul's Early Period: Chronology, Mission Strategy, Theology*, Erdemans: Grand Rapids 1998.

428. Αυτή η πορεία συνήθως δεν σημειώνεται στους χάρτες με τις περιοδείες του Π. παρά μόνον από τον Walker, *In the Steps of Saint Paul* 11-13, ο οποίος λαμβάνοντας υπόψη και τη μαρτυρία των Ποιμαντικών Τιτ. και Α' Τιμ. ανασυνθέτει το εξής σενάριο στην Εισήγησή του στο συνέδριο της *British New Testament Society* (2009): «Personal "Management Memos": locating the Pastoral Epistles within the narrative of Acts», <http://www.bnts.org.uk/files/2009/acts-walker-relocating.pdf>. Επί τη βάσει της Α' Τιμ. ο Π. συνάντησε τον Τιμόθεο στη Μακεδονία, όπου τον είχε προαποστείλει και κατόπιν τον κατέυθινε στην Έφεσο, όπου σκόπευε να έλθει σύντομα: *Τιμοθέε γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει, χάρις ἔλεος εἰρήνῃ ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶν μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν (1, 2-3). Ο Τιμόθεος είναι νέος όταν λαμβάνει τη συγκεκριμένη επιστολή (4, 20) και χρειάζεται τη συμβο(υ)λή του Αποστόλου των Εθνών γεγονός που δεν δικαιολογείται εάν αυτή γράφτηκε το 65-67 μ.Χ. Ο ίδιος ο Π. σημειώνει ότι ελπίζει ἐλθεῖν πρὸς σὲ ἐν τάχει· ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεισθαι, ἣτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζώντος, στυλὸς καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας (3, 14-15). Καθ' οδὸν προς τη Νικόπολη της Ηπείρου προσκαλεῖ τον Τίτο που τον είχε στείλει στην Κόρινθο και κα-*

η αναχώρηση από την Έφεσο πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 55 μ.Χ. η άφιξη στην Κόρινθο ίσως έγινε το Δεκέμβρη του 56 ή τον Ιανουάριο του 57 μ.Χ., απ' όπου και αναχώρησε το Μάρτιο του ίδιου έτους.

Ο Λουκάς σημειώνει απλώς ότι από τα μέρη που διήλθε ο Π. *ενίσχυσε τους εκεί χριστιανούς με ομιλίες πολλές*. Τελικά ήλθε στη (νότια) Ελλάδα όπου έμεινε τρεις μήνες του χειμώνα το 56-57 μ.Χ. Φιλοξενούμενος από κάποιον Γάιο (Ρωμ. 16, 23), και ενώ μαζί του βρίσκονται οι Τιμόθεος και Σωσίπατρος ίσως το 57 μ.Χ. συνέγραψε την *Προς Ρωμαίους*. Γραμματέας του αποστόλου είναι ο χριστιανός δούλος Τέρτιος ενώ κομίστρια της επιστολής είναι η διάκονος των Κεγχρεών Φοίβη. Στον Επίλογό της σημειώνει τα εξής: *Γι' αυτό και εμποδίσθηκα πολλές φορές να έλθω σε σας. Αλλά τώρα, επειδή πλέον δεν έχω έργο σ' αυτά εδώ τα μέρη, έχω δε πόθο σφοδρό από πολλά έτη να έλθω σ' εσάς, όταν θα πηγαίνω στην Ισπανία θα έλθω σε σας. Ναι, ελπίζω περνώντας να σας δω και σεις να με προπέμψετε εκεί, αφού πρώτα σας απολαύσω για λίγο χρόνο. Τώρα πηγαίνω στην Ιερουσαλήμ διακονώντας τους αγίους (τους εκεί χριστιανούς). Διότι η Μακεδονία και η Αχαΐα είχαν την ευχαρίστηση να κάνουν κάποια προσφορά στους πτωχούς αγίους της Ιερουσαλήμ. Ναι, είχαν την ευχαρίστηση, αλλ' είναι και οφειλότες σ' αυτούς. Διότι, αφού οι εθνικοί είχαν συμμετοχή στα πνευματικά αγαθά τους, οφείλουν τότε να τους συνδράμουν στις υλικές τους ανάγκες. Αφού λοιπόν εκτελέσω αυτή την αποστολή, και παραδώσω σ' αυτούς με ασφάλεια αυτή την προσφορά, θα πάω στην Ισπανία περνώντας από σας. Είμαι δε βέβαιος ότι θ' ακούσετε το κήρυγμά μου με ζήλο, και έτσι ερχόμενος σε σας θα έλθω με πλούτο ευλογίας του ευαγγελίου του Χριστού. Σας παρακαλώ δε, αδελφοί, για τον Κύριό μας Ι. Χριστό και για την αγάπη του Πνεύματος, ν' αγωνισθείτε μαζί μου στις προσευχές προς τον Θεό για μένα για να γλιτώσω από τους απειθείς στην Ιουδαία, και οι άγιοι να δεχθούν ευχαρίστως τη διακονία μου. Έτσι θα έλθω με χαρά σε σας, με το θέλημα του Θεού, και θα αισθαν-*

τόπιν στην Κρήτη, αφού το *άπέλιπον* στη θύραθεν γραμματεία συνδέεται με την αυθεντία ενός που έχει την εξουσιοδότηση να «χειροτονεί εκπροσώπους και εντολοδόχους» και δεν προϋποθέτει το προσωπικό πέρασμα του υποκειμένου του ρήματος από έναν τόπο: *Τίτω γνησίω τέκνω κατά κοινήν πίστιν, χάρις και ειρήνη από Θεοῦ Πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Τούτου χάριν ἀπέλιπόν σε ἐν Κρήτη, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγὼ σοὶ διαταξάμην, (1, 4-5)*. Παράλληλα τον προσκαλεί στη Νικόπολη: *Ὅταν πέμψω Ἀρτεμῶν πρὸς σὲ ἢ Τύχικον, σπουδάσον ἐλθεῖν πρὸς με εἰς Νικόπολιν, ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι. Ζηῶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλῶν σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ (3, 12-13)*.

θώ ανάπαυση μαζί σας. Ο δε Θεός της Ειρήνης να είναι μαζί με όλους σας. Αμήν (15, 22-32)⁴²⁹.

Στον επισυναπτόμενο κατάλογο των χαιρετισμών του Παύλου⁴³⁰ σε 28 αγαπητά πρόσωπα (και μάλιστα 26 ονομαστικά)⁴³¹ είναι χαρακτηριστικά τα πολλά γυναικεία ονόματα της Εκκλησίας της Ρώμης (κεφ. 16), όπου υπογραμμίζεται η προέλευση, η δραστηριότητα, το αξίωμα των προσώπων αυτών, καθώς επίσης και η σχέση τους με τον απόστολο. Προφανώς τα περισσότερα πρόσωπα ήταν γνωστά στον Π. από τη δράση τους σε άλλες Εκκλησίες. Καταρχάς ο Π. συστήνει τη Φοίβη, η οποία δεν ανέλαβε απλώς το ρόλο του κο-

429. Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς· ²³νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ²⁴ὡς ἂν πορευόμην εἰς τὴν Σπανίαν· ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ ἔαν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ. ²⁵Νυνὶ δὲ πορευόμην εἰς Ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἀγίοις. ²⁶εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἀγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ. ²⁷εὐδόκησαν γὰρ καὶ ὀφειλέται εἰσὶν αὐτῶν· εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινωνήσαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσιν καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς. ²⁸Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς Σπανίαν· ²⁹οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς ἐν πληρώματι εὐλογίας Χριστοῦ ἐλεύσομαι. ³⁰Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, [ἀδελφοί,] διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος συναγωνίσασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν, ³¹ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ ἡ διακονία μου ἢ εἰς Ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος τοῖς ἀγίοις γένηται, ³²ἵνα ἐν χαρᾷ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ συναπαυάσωμαι ὑμῖν.

430. Το αρχαιότερο χειρόγραφο P⁴⁶ τελειώνει στο 15, 33, όπου και τοποθετεί τη δοξολογία 16, 25-7. Σε μερικά εκκλησιαστικά χειρόγραφα αυτή η δοξολογία παρατίθεται στο τέλος του κεφ. 14, ενώ ο κώδικας G την παραλείπει τελείως, όπως και τους στ. 1, 7.15. Συνολικά παραδίδονται στα χειρόγραφα τέσσερις επίλογοι (15, 33· 16, 20. 24. 27). Το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: αποτελεί άραγε το κεφ. 16 αυτοτελή επιστολή μόνο με χαιρετισμούς; Μήπως είναι η Ρωμ. μια Εγκύκλιος του Π. προς όλες τις Εκκλησίες (καθώς λείπει και ο προσδιορισμός *εν Ρώμη* σε μερικά χειρόγραφα) και επικράτησε στον Κανόνα ο τίτλος *Προς Ρωμαίους*; Θα περνούσε άραγε η κομίστρια Φοίβη από την Έφεσο και θα άφηνε εκεί ένα αντίγραφο της επιστολής, η οποία είχε ως συμπλήρωμα το κεφ. 16 μόνο για την Έφεσο; Χωρίς όμως το κεφ. 16 η Ρωμ. θα ήταν η μοναδική επιστολή χωρίς επιστολικό τέλος. Προφανώς ο Π. με την παράθεση όλων αυτών των ονομάτων προσπαθεί να τονίσει τους δεσμούς του με τα μέλη της Ε. που πρόκειται να επισκεφθεί και αναφέρεται στο 16, 17-20 σε εκείνους που προκαλούν διχοστασίες ή σκάνδαλα.

431. Διακρίνονται ομάδες προσώπων, που σχετίζονταν ίσως με επτά κατ' οίκον Εκκλησίες και συνολικά με έναν αριθμό 50-100 προσώπων. Το 70% έχουν ελληνικά ονόματα που υποδηλώνουν καταγωγή από σκλάβους. Μόνον τα ονόματα Ουρβανός, Ακύλας, Πρίσκα και Ρούφος ως προερχόμενοι από γένος ελευθέρων είχαν κοινωνική επιφάνεια και οικονομική άνεση. Το 1/3 εκ των 26 προσώπων είναι γυναίκες (συνολικά είναι δέκα εκ των οποίων οι έξι δέχονται τη φιλοφρόνηση του Π.). Βλ. D. Hecking, «Die Kommunikationssituation in Röm 16», *BiKi* 65 (2010), 137.

μιστή-ταχυδρόμου, αλλά πιθανότατα και της ανάπτυξης του θεολογικού περιεχομένου της κατεξοχήν «δογματικής» παύλειας επιστολής: *Σας συνιστώ δε τη Φοίβη την αδελφή μας, που είναι διακόνισσα της εκκλησίας στις Κεγχρεές, για να τη δεχθείτε στο όνομα του Κυρίου, όπως αρμόζει σε αγίους και να της συμπαρασταθήτε σ' ό,τι θα σας χρειασθεί. Διότι και αυτή έγινε πρωστάτις σε πολλούς, και σ' εμένα τον ίδιο* (16, 2). Δεν πρέπει να λησμονείται ότι αφορμή για τη συγγραφή και της Α΄ Κορ. έδωσαν (εκτός των άλλων και) οι άνθρωποι του κύκλου της Χλόης (1, 10-11). Η Φοίβη ονομάζεται αδελφή του Π. κάτι που προδίδει την προσωπική πνευματική σχέση που είχε ο απόστολος μαζί της, ενώ επιπλέον χαρακτηρίζεται *διάκονος*. Με αυτό τον τίτλο χαρακτηρίζει ο ίδιος ο Π. τον Αλεξανδρινό θεολόγο *Απολλώ* και τον ιδρυτή των Εκκλησιών της κοιλάδας του Λύκου *Επαφρά* (Κολ. 1, 7· 4, 12), ενώ έτσι ονομάζονται στα εξωβιβλικά κείμενα αξιωματούχοι της Πόλεως ή της Συναγωγής. Αυτό αποδεικνύεται και στο Φιλ. 1, 1 όπου ο όρος *διάκονος* δεν σχετίζεται απλώς με τη διεκπεραίωση του κοινωνικού έργου, αλλά με τη διοίκηση της Εκκλησίας, όπως συμβαίνει και στο Α΄ Τιμ. 3, 11 αλλά και στην περίφημη επιστολή του Πλινίου (10.96.8: *ministrae*). Προφανώς η Φοίβη κατείχε ηγετική θέση στην Εκκλησία που βρισκόταν στο λιμάνι των Κεγχρεών, επτά χλμ. νοτιοανατολικά της Κορίνθου. Εκτός αυτού χαρακτηρίζεται και ως *προστάτης*⁴³². Έτσι χαρακτηρίζεται στη ρωμαϊκή κοινωνία ο πάτρωνας, ο οποίος αναλάμβανε νομικά και πολιτικά την κηδεμονία υποδεέστερων κοινωνικά προσώπων.

Στον κατάλογο των χαιρετισμών δεσπόζει το γνωστό ζευγάρι που από την Κόρινθο, συνταξίδευσε με τον Π. στην Έφεσο για να βρεθεί κατόπιν και πάλι

432. Σε κάποια χειρόγραφα απαντά η παραλλαγή *παραστάτις*. Αντιστοίχως ως *προστάτης* λειτουργούσε και μία άλλη διάσημη κάτοικος της Κορίνθου και πάτρωνας η Ιουνία Θεοδώρα την οποία γνωρίζουμε από τιμητικά διατάγματα του Κοινού της Λυκίας και των πόλεων Μύρων και Πατάρων. *Ἡ καλὴ καὶ ἀγαθὴ καὶ εὖνους τῶ Λυκίων ἔθνει* που έζησε την εποχή του Νέρωνα, φιλοξενούσε κατοίκους της μικρασιάτικης περιοχής που για εμπορικούς/οικονομικούς λόγους περνούσαν από τον Ισθμό, *προστάτευε* εξορίστους, μεσίτευε στις πολιτικές αρχές (τους ηγεμόνες) και μάλιστα όχι μόνο της Κορίνθου αλλά και αξιωματούχους που βρίσκονταν καθ' οδόν προς την Ασία για χάρη τους, ζώντας *σωφρόνως*. Το παράδοξο με την Ιουνία είναι ότι έδρασε ως *εὐεργέτης* για περιοχή μακριά από την έδρα της, ενώ πάντοτε μνημονεύεται *μόνη* (χωρίς τον πατέρα ή το σύζυγο) επιτελώντας λειτουργίες όπως συνήθως έκαναν οι άνδρες. Ανάλογη περίπτωση είναι και η Μητροδώρα στη Χίο και την Έφεσο. Βλ. R.A. Kearsley, «Women in public Life in the Roman East: Iunia Theodora, Claudia Metrodora and Phoebe, Benefactress of Paul», *Tyndale Bulletin* 50 (1999), 189-211 (http://www.tyndalehouse.com/tynbul/library/TynBull_1999_50_2_03_Kearsley_WomenPublicLife.pdf). Τα διατάγματα μπορεί να τα αναγνώσει κάποιος στο http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bch_0007-4217_1959_num_83_2_5031.

στη Ρώμη μάλλον στην αρχή της βασιλείας του Νέρωνα (54 μ.Χ.): *Ἀσπάσασθε Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν, οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν Ἐκκλησίαν* (16, 3-5). Στο 16, 6 ο Π. ασπάζεται τη Μαριάμ ἣτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ὑμᾶς. Το ρῆμα *κοπιᾶν* χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τον Π. στις ἐπιστολές του γιὰ νὰ δηλώσει τὴ σκληρὴ καὶ ἐπίπονη ἐργασία του ἰδίου (Α΄ Κορ. 15, 12· Γαλ. 4, 11) καὶ τῶν συνεργατῶν του (Α΄ Θεσ. 5, 12· Α΄ Κορ. 15, 16) στὸν αγρὸ του Κυρίου (Ιω. 4, 38· Β΄ Τιμ. 2, 6). Ἐν συνεχείᾳ στὸ 16, 7 ἀπευθύνεται στὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὴν Ἰουνία τοὺς οὐοίους χαρακτηρίζει συγγενεῖς καὶ συναιχμαλώτους του καὶ *ἐπίσημους ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ καὶ πρὸ ἐμοῦ γέγοναν ἐν Χριστῷ* (16, 6). Κατὰ τὸ Μεσαίωνα ἡ Ἰουνιάς θεωρήθηκε ἄνδρας γιὰτὶ κανεῖς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ πὼς μὴ γυναικὰ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς *ἀπόστολος*, καὶ μάλιστα *ἐπίσημος*. Τέτοιο ἀνδρικό ὄνομα ὁμως στὴν ἀρχαιότητα δὲν ἀπαντᾷ, ἐνὼ καὶ ὅλοι οἱ μεγάλοι Πατέρες, ὅπως ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Χρυσόστομος⁴³³, δὲν εἶχαν πρόβλημα στὸ νὰ ἀποδεχτοῦν τὸ γυναικεῖο φύλο τῆς Ἰουνίας. Ἀκολούθως μνημονεῦνται καὶ ἄλλες γυναικες ὅπως ἡ μητέρα του Ρούφου, ἡ ἀδελφὴ του Νηρέα, ἡ Ἰουλία καὶ ἡ σύζυγος του Φιλολόγου. Γιὰ τὴν πρώτη (τὴ μητέρα του Ρούφου), ὁ Π. μάλιστα ἐπισημαίνει ὅτι χρημάτισε καὶ δικὴ του μητέρα: *ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἣτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ. ἀσπάσασθε Ροῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ. [...] Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἀγίους* (16, 12-15).

Ὁ Λουκάς δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὸ σχέδιο του Π. νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴ Ρώμη καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν Ἰσπανία. Σημειώνει ὅτι ἐνὼ ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἐμελλε (προφανῶς ἀπὸ τὶς Κεγχρεές) νὰ *ἀποπλεύσει γιὰ τὴ Συρία, ἐπειδὴ οἱ Ἰουδαῖοι σχεδίασαν νὰ τὸν φονεύσουν, ἀποφασίσθηκε νὰ ἐπιστρέψει (στὴν Ἀσία) διαμέσου τῆς Μακεδονίας*. Προφανῶς οἱ Ἰουδαῖοι ἠθέλαν ν' ἀξιοποιήσουν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Π. ἐν πλω δὲν θὰ εἶχε θύρα διαφυγῆς, οὔτε νομικὴ προστασία ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν ἠθικὴ συμπαράσταση τῶν πολυἀριθμῶν φίλων

433. Σημειώνει ὁ Ι. Χρυσόστομος με ἐκπληξῆ: *Καίτοι καὶ τὸ ἀποστόλους εἶναι μέγα, τὸ δὲ καὶ ἐν τούτοις ἐπίσημοι εἶναι, ἐννόησον ἡλικίον ἐγκώμιον· ἐπίσημοι δὲ ἦσαν ἀπὸ τῶν ἔργων, ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων. Βαβαί, πόση τῆς γυναικὸς ταύτης ἡ φιλοσοφία, ὡς καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἀξιώθη νὰ προσηγορίας* (PG 60. 670). Πρβλ. D.B.Wallace, «Was Junia really an Apostle?» NTS 47 (2001), 76-91.

του. Ήδη πάντως απαντά το πρώτο προανάκρουσμα του ξεσπάσματος των ομοφύλων του στην Αγία Πόλη. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το πρόβλημα δεν εντοπιζόταν στο γεγονός ότι ήταν επικίνδυνο το ποσόν της λογίας να μεταφερθεί με πλοίο ένεκα των πειρατών.

Όπως και στην περίπτωση της Δαμασκού, έτσι και εν προκειμένω ο Π. διαφεύγει και πορεύεται προς την Ασία, συνοδευόμενος αυτή τη φορά από μια σειρά επτά μαθητών, εκπροσώπων των τοπικών Εκκλησιών: *Τον συνόδευαν δε μέχρι την Ασία (α) ο Σώπατρος⁴³⁴ από τη Βέροια, και από τους Θεσσαλονικείς (β) ο Αρίσταρχος και (γ) ο Σέκουνδος, και (δ) ο Γάιος από τη Δέρβη και (ε) ο Τιμόθεος, και από την Ασία (στ) ο Τύχικος (D: Εΰτυχος) και (ζ) ο Τρόφιμος. Δεν συγκαταλλέγονται εκπρόσωποι της Κορίνθου και των Φιλίππων, αν και μετά την επίσκεψη στη συγκεκριμένη κολωνία προστίθεται και ο Λουκάς διά των ἡμεῖς-χωρίων: Αυτοί προπορεύθηκαν και μας περίμεναν στην Τρωάδα. Εμείς δε αποπλεύσαμε από τους Φιλίππους μετά τις ημέρες των Αζύμων (του Πάσχα), και φθάσαμε και τους συναντήσαμε στην Τρωάδα σε πέντε ημέρες. Εκεί μείναμε επτά ημέρες. Από αυτό το χωρίο συνάγεται ότι είτε όλος ο όμιλος των επτά μαθητών συνόδευσε τον Π. μέχρι τους Φιλίππους και από εκεί χωρισθέντες μετέβησαν στην Τρωάδα είτε αυτό έπραξαν μόνον οι δύο Ασιάτες Τύχικος και Τρόφιμος (οπότε και η αναφορική πρόταση αναφέρεται μόνο σ' αυτούς). Σύμφωνα με τον Χρυσόστομο (PG. 60.303), ο Π. σπούδαζε να γιορτάζει τις μεγάλες εορτές σε αστικά κέντρα. Αυτό συνέβη και με τις μέρες των Αζύμων που ξεκινούν το απόγευμα του Πάσχα και διαρκούν επί μια εβδομάδα. Ένεκα των αντίθετων ανέμων αυτή τη φορά το ταξίδι του Αποστόλου των Εθνών προς την Τρωάδα διήρκεσε πέντε μέρες, ενώ εκεί έμειναν επτά.*

434. D: Σωσίπατρος (Ρωμ. 16, 21).

Γ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗΝ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Ι. ΠΤΩΣΗ, ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΥΤΥΧΟΣ⁴³⁵

⁷ Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων
συναγμένων ἡμῶν κλάσαι ἄρτον,
ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς
μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον,
παρέτεινέν τε τὸν λόγον μέχρι
μεσονυκτίου.

⁸ Ἦσαν δὲ λαμπάδες⁴³⁶ ἱκαναὶ ἐν τῷ
υπερφῶ οὗ ἦμεν συναγμένοι.

⁹ Καθεζόμενος δὲ τις νεανίας
ὀνόματι Εὐτυχος ἐπὶ τῆς
θυρίδος⁴³⁷, καταφερόμενος ὑπνω
βαθεῖ διαλεγόμενου τοῦ Παύλου
ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ
ὑπνου ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστεγίου
κάτω καὶ ἦρθη νεκρός.

⁷ Κατὰ τὴν πρώτη μέρα τῆς
εβδομάδος (τὴν Κυριακὴν) κι ἐνώ
ἡμαστέ συγκεντρωμένοι γιὰ τὴν
κλάση τοῦ ἄρτου, ὁ Παῦλος τοὺς
μιλοῦσε. Καὶ ἐπειδὴ ἐπρόκειτο
ν' ἀναχωρήσει τὴν ἄλλη μέρα,
παρέτεινε τὸ λόγο μέχρι
τα μεσάνυχτα.

⁸ Ἦταν δε αρκετές λαμπάδες στὸ
ανώγειο τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ἡμαστέ
συγκεντρωμένοι.

⁹ Κάποιος δε νεαρός ὀνομαζόμενος
Εὐτυχος καθόταν πάνω στο
παράθυρο. Καὶ βυθιζόμενος σε
ὑπνο βαθύ, ἐπειδὴ ὁ Παῦλος
παρέτεινε τὸ λόγο, ἀφοῦ τελικὰ
καταβλήθηκε ἀπὸ τὸν ὑπνο ἔπεσε
ἀπὸ τὸν τρίτο ὄροφο κάτω καὶ
σηκώθηκε νεκρός.

435. Thomas Dörken-Kucharz, «Der heilige Eutychus oder Die Kunst der Unterhaltung», *Herzstücke*. 2008. - S. 38-47. Beate Kowalski, «Der Fenstersturz in Troas (Apg 20,7-12)», *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt* 30 (2005), 19-37. Hermann J. Stipp, *Vier Gestalten einer Totenerweckungserzählung* (1 Kön 17,17-24; 2 Kön 4,8-37; Apg 9,36-42; Apg 20,7-12) *Biblica* 80 (1999), 43-77. π. Ι. Σκιαδαρέσης, «Ἐνα Παράδειγμα Ευχαριστιακῆς Σύναξης ἀπὸ τὴν Κ. Διαθήκη (Πρ. 20, 7-12)», *Παύλειες Μελέτες Α΄*, Θεσσαλονίκη: Πουρ-γαρά 2005, 51-110.

436. D: ὑπολαμπάδες (= εἶδος θυρίδος ἢ φεγγίτη).

437. D: Τῇ θυρίδει κατεχόμενοι ὑπνω βαρεῖ.

¹⁰ Καταβάς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ καὶ συμπεριλαβὼν εἶπεν· μὴ θορυβεῖσθε, ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστίν.

¹¹ Ἀναβάς δὲ καὶ κλάσας τὸν ἄρτον καὶ γευσάμενος ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρι αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

¹² Ἦγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως⁴³⁸.

¹⁰ Τότε αφού κατέβηκε ο Παῦλος, ἔπεσε επάνω του, και αφού τον αγκάλιασε εἶπε: «Μην ανησυχείτε, διότι η ψυχὴ του μέσα του εἶναι».

¹¹ Ἐπειτα ανέβηκε και ἔκανε την κλάση του ἄρτου και αφού ἔφαγε και μίλησε ἀκόμη αρκετά μέχρι την αυγή, αναχώρησε.

¹² Παρουσίασαν δε το παιδί ζωντανό, και παρηγορήθηκαν πάρα πολύ.

Το συγκεκριμένο επεισόδιο εκτυλίσσεται στην Τρωάδα, όπου ο Π. πιθανότατα επίσης νύχτα στην αρχή της δεύτερης περιόδου είδε το γνωστό ὄραμα να μεταβεί στη Μακεδονία. Και στις δύο περιπτώσεις απαντά ἀ' πληθυντικός, γεγονός που υποδηλώνει τη συμμετοχή του συγγραφέως των Πρ. ως αυτόπτη μάρτυρα των σημαντικών γεγονότων που εν προκειμένω εκτυλίσσονται κατά το Οδοιπορικό του Αποστόλου των Εθνών προς την Ιερουσαλήμ του Πάθους. Ενώ μάλιστα στις υπόλοιπες πόλεις ο Π. συνήθιζε να κηρύττει το λόγο το Σάββατο στη Συναγωγή ή σε άλλους χώρους, στην Τρωάδα η Σύναξη πραγματοποιείται την πρώτη μέρα της εβδομάδος (η οποία στην Αποκ. ονομάζεται Κυριακή 1, 10) ὅποτε διαπιστώθηκε η Ανάσταση του Κυρίου (Λκ. 24, 1). Αντικείμενο του ρ. *συνέρχεσθαι* (που στις Πρ. σχετίζεται με τη συγκέντρωση των αγίων αλλά έχει και ευρύτερη ἔννοια 13, 44· 14, 27· πρβλ. Α' Κορ. 5, 4) εἶναι κατεξοχήν η κλάση του ἄρτου και ὄχι η ακρόαση της Ομιλίας του Π. Πρόκειται προφανώς για την τέλεση της θείας Ευχαριστίας και μάλιστα σε ὄροφο, ὅπως και η παράδοση του Μυστηρίου (*ἀνάγαιο* Μκ. 14, 15· Λκ. 22, 12) αλλά και η πυρφόρα εμπειρία της Πεντηκοστής (*ὑπερῶο* Πρ. 1, 13, 9). Ὅπως θα επεξηγήσει ο στ. 9, πρόκειται για *τρίστεγο*, τον β' ὄροφο ενός κτιρίου (αφού συνυπολογίζονταν και το ισόγειο), το διαμέρισμα-insula ὅπου συνήθως ἔμεναν και συναγελάζονταν σκλάβοι, αφού οι αριστοκράτες κύριοι της «πολυκατοικίας» ανακλίνονταν στο τρικλίνιο. Δεν αποδεικνύεται ἀπό το κείμενο ὅτι το *ὑπερῶο* ἔχει αλληγορικό χαρακτήρα σημαίνοντας την υπέρβαση της καθημερινότητας και την ἀνοδο της καρδιάς προς τον Θεό. Εν προκει-

438. D: ἀσπαζομένων δὲ αὐτῶν ἤγαγεν τὸν νεανίσκον.

μένω έχουμε μία από τις δύο αναφορές της Κ.Δ. (βλ. επίσης την αρχαιότερη μαρτυρία Α΄ Κορ. 16, 2) στην πραγματοποίηση της Σύναξης τη συγκεκριμένη ημέρα κατά την οποία οι Εθνικοί τιμούσαν τον ήλιο (Πλίνιος, *Επ.* 10.96) και οι χριστιανοί αποκαραδοκούσαν την έλευση της βασιλείας και ταυτόχρονα αναμνησκονταν ενεργά (βίωναν) τη θυσία του Ιησού (Λκ. 22, 18-20: «λέγω γὰρ ὑμῖν, [ὅτι] οὐ μὴ πῖω ἀπὸ τοῦ νῦν ἀπὸ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως οὗ ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ». καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· «τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» καὶ τὸ ποτήριον ὡσαύτως μετὰ τὸ δειπνήσαι, λέγων· «τοῦτο τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυννόμενον».) Στην προκείμενη περικοπή δεν μνημονεύεται το Ποτήριο καθώς ο όρος *κλάση του ἄρτου* χρησιμοποιείται μάλλον ως τεχνικός όρος που υποδήλωνε όλη την Τράπεζα. Επίσης δεν μνημονεύονται άλλα στοιχεία της ευχαριστιακής Σύναξης (ὕμνοι, αναγνώσματα, κ.ο.κ.) καθώς θεωρούνται γνωστά για τον ακροατή ήδη από το 2, 46-47 αλλά και την εμπειρία του.

Το κείμενο (το οποίο σύμφωνα με κάποιους ερμηνευτές αποτελεί προϊόν συρραφής δύο ανεξάρτητων περικοπών, μίας που περιέγραφε τη Σύναξη και άλλης με επίκεντρο το θαύμα) δίνει μεγάλη έμφαση στην παράταση του λόγου μέχρι το μεσονύχτιο μάλλον του Σαββάτου προς την Κυριακή (αφού από τη χριστιανική Εκκλησία, όπως συνέβη και σε άλλα λατρευτικά στοιχεία είχε υιοθετηθεί μάλλον η ιουδαϊκή συνήθεια να ξεκινά η ημέρα από το προηγούμενο εσπέρας) παρά της Κυριακής προς τη Δευτέρα (πρβλ. στ. 9: *διαλεγόμενου*). Προφανώς ο συγγραφεύς των Πρ. θέλει να δηλώσει ότι αυτή η μακρηγορία αποτέλεσε εξαίρεση στη ρητορική πρακτική του Π. και οφειλόταν στην αναχώρηση του Αποστόλου των Εθνών την επόμενη μέρα από την Τρωάδα μετά από παραμονή μιας εβδομάδος. Προφανώς είχε αποχαιρετιστήριο χαρακτήρα, όπως ακολούθως θα διαπιστώσει ο ακροατής από την αντίστοιχη Δημηγορία της Μιλήτου, όπου δηλώνεται ευθέως ότι ο Απόστολος των Εθνών δεν πρόκειται να ξαναδεί ποτέ τα πρόσωπα των πρεσβυτέρων (οι οποίοι δεν πρωταγωνιστούν στην αφήγηση της Τρωάδος). Ενώ μάλιστα οι Πρ. χρησιμοποιούν το *ἡμῶν* για το *συνηγμένων* (*σύνταγμα* που επαναλαμβάνεται και στο τέλος του στ. 8), κατόπιν σημειώνει *διελέγετο αὐτοῖς*. Ο διάλογος αφορά σε αυτούς και το μέλλον μιας Εκκλησίας που βρισκόταν σε στρατηγική θέση (αφού η Τρωάς συνιστούσε τη γέφυρα μεταξύ Ανατολής και Δύσης) για τη διάδοση και εδραίωση του Ευαγγελίου. Ο Π. ως ποιμένας που έδινε εξαιρετική σημασία στην κατήχηση και τον ευαγγελισμό με την παρατεταμένη Ομιλία του επιδεικνύει το ενδιαφέρον και την αγωνία του για τη στερέωση

της Εκκλησίας. Ο ίδιος ακολούθως θα σημειώσει προς τους πρεσβυτέρους της Εφέσου: *διό γρηγορείτε μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον* (20, 31). Δεν πρέπει να λησμονείται το γεγονός ότι κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στην Τρωάδα παρότι του είχε ανοιχθεί ευρύχωρη θύρα ευαγγελισμού, ο ίδιος έσπευσε να αναχωρήσει για τους Φιλίππους καθώς αγωνιούσε για να μάθει τα νέα από την Κόρινθο (Β΄ Κορ. 2, 12-13).

Αυτή όμως η παράταση της Ομιλίας προκάλεσε και τη θανατηφόρα πτώση του Εύτυχου. Είναι όντως τραγελαφικό μία δημηγορία που γίνεται την ημέρα της Ανάστασης και μετά τα άζυμα (συνεπώς την εαρινή χαρμόσυνη περίοδο της Πεντηκοστής), η οποία προφανώς έχει ως αφορμή το γεγονός της έγερσης του Κυρίου (που συνιστά κεντρικό μοτίβο των Πρ.) και ίσως εστιάζει και σε άλλα φλέγοντα εσχατολογικά θέματα (που συνήθως διεγείρουν το ακροατήριο) αλλά και προηγείται της θείας Ευχαριστίας (που εκσυγχρονίζει το Σταυρό και την Ανάσταση αλλά συνιστά το *φάρμακο αθανασίας* κατά τον Ιγνάτιο *Εφ.* 20. 2) να γίνεται αιτία ύπωσης και θανάτου και μάλιστα ενός νεανία. Είναι κάτι που δεν κολακεύει ούτε τον ίδιο τον Ομιλητή, ο οποίος σύμφωνα με τους κανόνες της Ρητορικής έπρεπε να κρατά αμείωτο το ενδιαφέρον.

Ο *Εύτυχος* (Felix)⁴³⁹ φάνηκε έτσι καταρχάς μάλλον ως δυστυχής. Προφανώς ο *νεανίας* (ηλικίας 22-40 ετών), που στο στ. 12 ορίζεται ως *παῖς*, ήταν σκλάβος που εργαζόταν σκληρά όλη την ημέρα αν και ο D τον συγκαταλέγει στους Ασιανούς συνοδούς του Π. (αντί του Τύχικου) μαζί με τον Τρόφιμο. Από το κείμενο δεν προκύπτει ότι διεδραμάτιζε κάποιον ιδιαίτερο ρόλο στην Κοινότητα, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με την Ταβιθά. Η δυστυχία του αποκορυφώνεται με την παταγώδη πτώση του από τον β΄ όροφο της οικίας, η οποία οφείλεται, όπως δύο φορές στον ίδιο στίχο 9 επισημαίνει ο συγγραφέας των Πρ., στον *βαθύ ύπνο*. Ο ίδιος λόγω απειρίας δεν προνόησε να αποφύγει το «μοιραίο». Χαρακτηριστικές είναι *μετοχές καταφερόμενος* (μετοχή ενεστώτος που ανάγλυφα παρουσιάζει τη νύστα να κατακυριεύει τον Εύτυχο ο οποίος όμως αγωνίζεται να παραμείνει εγρήγορος και δεν απομακρύνεται από τη Σύναξη) και *κατενεχθείς* (μετοχή αορίστου επίσης του *καταφέρομαι* που δηλώνει την ακαριαία πτώση που συμβαίνει όταν εντέλει παραδίδεται ο ήρωας στην αγκαλιά του Μορφέα για να «αναπαυθεί»). Σημειωτέον ότι ο ύπνος στην ελληνιστομαϊκή γραμματεία παραλληλίζεται με το θάνατο

439. Ο όρος *ευτυχία* δεν απαντά στην Κ.Δ.

(Κλήμ., *Στρωμ.* 4.22), ενώ και ο Λουκάς έχει παρουσιάσει τον Π. να κυριαρχεί επ' αυτού στη φυλακή των Φιλίππων όταν μετά από μια μαρτυρική ημέρα ο Απόστολος των Εθνών όχι μόνο δεν καταβάλλεται απ' αυτόν αλλά προκαλεί σεισμό με τη δοξολογία του (16, 25). Το ίδιο και οι ποιμένες καθώς *αγραινούνε* κατά τις φυλακές της νυκτός δέχονται τον ευαγγελισμό της Γέννησης (2, 8), ενώ και ο Ιησούς *ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ* (6, 12)⁴⁴⁰. Και στο *Κατά Ματθαῖον* ο Νυμφίος *έρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός* όταν οι Παρθένες *πᾶσαι ἐνύσταζαν καὶ ἐκάθευδον* (25, 5). Στη Γεθσημανή θα πει ο Κύριος στους μαθητές του: *τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμόν* (22, 46)⁴⁴¹.

Από τον ίδιο τον Λουκά ο ύπνος του Εύτυχου δεν συνδέεται με την κούραση της ημέρας αλλά ίσως με την παρουσία ικανών λαμπάδων (< λάμπω=< lar=καίω) από ζωικό λίπος ή/και λύχνων με έλαιο που συνήθως φώτιζαν κατά τη διάρκεια των συμποσίων. Προφανώς γι' αυτό κάθεται *ἐπὶ τῆς θυρίδος*, όχι μόνο διότι ο χώρος ήταν κατάμεστος αλλά για να εισπνέει οξυγόνο και να παραμένει «όρθιος». Σύμφωνα με τους περισσότερους ερμηνευτές η μνεία των λαμπάδων θέλει να υπογραμμίσει ότι η συκοφαντούμενη από τους Ιουδαίους και εθνικούς θεία Ευχαριστία των χριστιανών δεν τελεσιουργείται στο σκοτάδι ιεροκρυφίως (όπως κάποια μυστήρια εθνικών αλλά και Συνάξεις-Αγάπες αιρετικών· πρβλ. Ιούδα 12) αλλά μέσα σε άπλετο φως, το οποίο ταυτόχρονα ίσως συνδέεται με τη λάμψη της Ανάστασης και ανακαλεί τις φλόγες της Πεντηκοστής. Θεωρώ ότι η μνεία αυτών (των λαμπάδων) στις Πρ. αποσκοπεί στο να αιτιολογήσει απλώς γιατί ο Εύτυχος επέλεξε τη θυρίδα ως κάθισμα. Σημειωτέον ότι ο αναστημένος Κύριος αποκαλύφθηκε στους δύο οδοιπόρους προς τους Εμμαούς το δειλινό με την κλάση του άρτου αφού πρώτα είχε διερμηνεύσει τις Γραφές και είχε προκαλέσει καύση της καρδιάς (Λκ. 24, 13-35).

Χαρακτηριστική είναι η χρήση ρημάτων που προδίδουν εναλλαγή τόπου. Ο Εύτυχος *ἔπεσεν* (και μάλιστα όπως με έμφαση συμπληρώνει ο συγγραφέας) *κάτω* και *κατόπιν ἤρθη* (= σηκώθηκε) αλλά νεκρός (οξύμορο)! Αυτή η σημείωση του ιατρού συγγραφέα αποκλείει την πιθανότητα να ήταν απλώς λιπόθυμος ή σε κώμα. Ο Π. διακόπτοντας προφανώς την Ομιλία του κατεβαίνει ο ίδιος από το τρίστεγο και επιπλέον «πέφτει» ακόμη πιο χαμηλά πάνω στο πτώμα και το αγκαλιάζει (*ἐπέπεσεν αὐτῷ καὶ συμπεριλαβὼν* χωρίς όμως να προβεί

440. Ενώ μάλιστα ο Μάρκος παρουσιάζει τον Ιησού νύχτα να καθεύδει την ώρα που το πλοίο κινδυνεύει στο μέσον της αβύσσου (4, 35), στο Λκ. 8, 22 αυτό συμβαίνει ενώ είναι μέρα.

441. Πρβλ. την αντίθετη εικόνα στο Άσμα 5, 2: *ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυνεῖ*.

και σε ασπασμό· πρβλ. Γέν. 29, 13, 33, 4). Το θαύμα ανακαλεί αυτά του Ηλία (*Σαρεπτά της Σιδωνίας*) και του Ελισσαίου (*εἰς Σουμὰν 8 χλμ. νότια του Θαβώρ*), στους οποίους παρέπεμψε ο ίδιος ο Ιησούς αναφερόμενος στην αποδοχή του εαυτού Του (Λκ. 4, 25-27). Στο *Κατὰ Λουκάν* μάλιστα ο Ιησούς παραλληλίζεται με τους κορυφαίους θαυματοποιούς που έδρασαν στον βόρειο Ισραήλ χωρίς ν' αφήσουν κανένα γραπτό κείμενο. Ανακαλείται επίσης και αντίστοιχο θαύμα των Πρ. με πρωταγωνιστή τον Πέτρο και αντικείμενο τη φιλόνηρωτη Ταβιθά (Δορκάς=ζαρκάδι) στην Ιόπη. Τα παράλληλα κείμενα είναι τα εξής:

1. Γ' Βασ. 17, 17-24: ¹⁹καὶ εἶπεν Ἥλιος πρὸς τὴν γυναῖκα «δός μοι τὸν υἱόν σου» καὶ ἔλαβεν αὐτὸν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῆς καὶ ἀνήνεγκεν αὐτὸν εἰς τὸ ὑπερῶον ἐν ᾧ αὐτὸς ἐκάθητο ἐκεῖ καὶ ἐκοίμισεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ· ²⁰καὶ ἀνεβόησεν Ἥλιος καὶ εἶπεν «οἴμμοι Κύριε ὁ μάρτυς τῆς χήρας μεθ' ἧς ἐγὼ κατοικῶ μετ' αὐτῆς σὺ κεκάκωκας τοῦ θανατῶσαι τὸν υἱὸν αὐτῆς»· ²¹καὶ ἐνεφύσησεν τῷ παιδαρίῳ τρις καὶ ἐπεκαλέσατο τὸν Κύριον καὶ εἶπεν «Κύριε ὁ Θεός μου ἐπιστραφήτω δὴ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδαρίου τούτου εἰς αὐτόν»· ²²καὶ ἐγένετο οὕτως καὶ ἀνεβόησεν τὸ παιδάριον ²³καὶ κατήγαγεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὑπερώου εἰς τὸν οἶκον καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ εἶπεν Ἥλιος «βλέπε ζῆ ὁ υἱός σου»· ²⁴καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ πρὸς Ἥλιον «ἰδοὺ ἔγνωκα ὅτι ἄνθρωπος Θεοῦ εἶ σὺ καὶ ῥῆμα Κυρίου ἐν στόματί σου ἀληθινόν».
2. Δ' Βασ. 4, 32-36: ³²καὶ εἰσῆλθεν Ἐλισαιὲ εἰς τὸν οἶκον καὶ ἰδοὺ τὸ παιδάριον τεθνηκὸς κεκοιμισμένον ἐπὶ τὴν κλίνην αὐτοῦ· ³³καὶ εἰσῆλθεν Ἐλισαιὲ εἰς τὸν οἶκον καὶ ἀπέκλεισεν τὴν θύραν κατὰ τῶν δύο ἑαυτῶν καὶ προσηύξατο πρὸς Κύριον· ³⁴καὶ ἀνέβη καὶ ἐκοιμήθη ἐπὶ τὸ παιδάριον καὶ ἔθηκεν τὸ στόμα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ διέκαμψεν ἐπ' αὐτόν· καὶ διεθερμάνθη ἡ σὰρξ τοῦ παιδαρίου ³⁵καὶ ἐπέστρεψεν καὶ ἐπορεύθη ἐν τῇ οἰκίᾳ ἔνθεν καὶ ἔνθεν καὶ ἀνέβη καὶ συνέκαμψεν ἐπὶ τὸ παιδάριον ἕως ἐπτάκις καὶ ἤνοιζεν τὸ παιδάριον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ· ³⁶καὶ ἐξεβόησεν Ἐλισαιὲ πρὸς Γιεζὶ καὶ εἶπεν «κάλεσον τὴν Σωμανῖτιν ταύτην» καὶ ἐκάλεσεν καὶ εἰσῆλθεν πρὸς αὐτόν καὶ εἶπεν Ἐλισαιὲ «λαβὲ τὸν υἱόν σου»· ³⁷καὶ εἰσῆλθεν ἡ γυνὴ καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ἔλαβεν τὸν υἱὸν αὐτῆς καὶ ἐζήληθεν.
3. 9, 36-43: ³⁹ἀναστάς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον

ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῶον καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὕσα ἢ Δορκάς. ⁴⁰ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος καὶ θεὸς τὰ γόνατα προσήζατο καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα εἶπεν· «Ταβιθά, ἀνάστηθι». ἡ δὲ ἤνοιξεν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον ἀνεκάθισεν. ⁴¹δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἀγίους καὶ τὰς χήρας παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν⁴². ⁴²γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐπὶ τὸν Κύριον.

Στις ανωτέρω νεκραναστάσεις θα μπορούσε να συμπεριληφθεῖ και η ανάσταση του γιου της χήρας του Ναΐν που μαρτυρεῖται μόνον από τον Λουκά στο τέλος του Διπτύχου του Ευαγγελίου του όπου περιγράφονται παράλληλα ο Ιησούς με τον Ιωάννη τον Βαπτιστή: ¹⁴καὶ προσελθὼν ἤψατο τῆς σοροῦ, οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν, καὶ εἶπεν· «νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι». ¹⁵καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς καὶ ἤρξατο λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ. ¹⁶ἔλαβεν δὲ φόβος πάντας καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν λέγοντες ὅτι προφήτης μέγας ἠγέρθη ἐν ἡμῖν καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ (Λκ. 7, 14-16). Σημειωτέον ὅτι στις *Πράξεις Παύλου* (τέλη 2ου αι. μ.Χ.) καταγράφεται μία ἴαση που ἔχει επηρεαστεῖ ἀπὸ τὴν ἀνάσταση τοῦ Εὐτυχου. Κάποιος Πάτροκλος οἰνοχόος τοῦ Νέρωνα ἐνεκα δαιμονικῆς προσβολῆς πέφτει ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς σιταποθήκης ἔξω ἀπὸ τὴ Ρώμη ὅπου γινόταν ἡ διδασκαλία. Σε αὐτὸ καθόταν διότι προσήλθε ἀργὰ τὸ βράδυ καὶ δὲν μπορούσε νὰ πλησιάσει τὸν Π. ἐνεκα τοῦ πλήθους. Καὶ ἐνῶ πρόκειται νὰ εκπνεύσει, δὲν κατεβαίνει ὁ Π. ἀλλὰ τὸν φέρνουν ἐνώπιόν του. Ὁ θρήνος ὅλης τῆς Ἐκκλησίας τὸν σώζει. Ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς ἴασης εἶναι νὰ παραμείνει ἡ Ἐκκλησία ἀνενόχλητη ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς, κάτι ὅμως που τελικὰ δὲν ἀποτρέπεται⁴⁴³.

Στις ανωτέρω περικοπές παρατηροῦμε τὰ ἐξῆς στάδια στὴν ἐγερση τοῦ κε-

442. Καὶ ὁ Πλούταρχος, *Περικλῆς* 13.12-13 σημειώνει τὰ ἐξῆς: *Τὰ δὲ Προπύλαια τῆς ἀκροπόλεως ἐξειργάσθη μὲν ἐν πενταετίᾳ Μνησικλέους ἀρχιτεκτονοῦντος, τύχη δὲ θαυμαστῆ συμβᾶσα περὶ τὴν οἰκοδομίαν ἐμίγησε τὴν θεὸν οὐκ ἀποστατοῦσαν, ἀλλὰ συναφαπτομένην τοῦ ἔργου καὶ συνεπιτελοῦσαν. ὁ γὰρ ἐνεργότατος καὶ προθυμότατος τῶν τεχνιτῶν ἀποσφαλεῖς ἐξ ὕψους ἔπεσε καὶ διέκειτο μοχθηρῶς, ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ἀπεγνωσμένος. ἀθυμοῦντος δὲ τοῦ Περικλέους, ἡ θεὸς ὄναρ φανεῖσα συνέταξε θεραπείαν, ἣ χρώμενος ὁ Περικλῆς ταχὺ καὶ ῥαδίως ἴασατο τὸν ἄνθρωπον. ἐπὶ τούτῳ δὲ καὶ τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Ὑγιείας Ἀθηναῶν ἀνέστησεν ἐν ἀκροπόλει παρὰ τὸν βωμόν, ὃς καὶ πρότερον ἦν ὡς λέγουσιν.*

443. Ι. Καραβιδουπόλου, «Πράξεις Παύλου», *Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα Β΄*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2004, 147-197, ἐδὼ 190-1.

κοιμημένου που τις περισσότερες φορές είναι νεαρός: (α) αρνητική αντίδραση των συγγενών και φίλων (εμπλέκεται μάλιστα ενεργά το γυναικείο στοιχείο) στο θάνατο ενός εκλεκτού γι' αυτούς προσώπου, (β) ανάβαση σε υπερώο (Ηλίας, Πέτρος), (γ) αποκλεισμός των άλλων, (δ) Προσευχή προς τον Κύριο, (ε) χειρονομία (εμφύσηση, εναγκαλισμός), (στ) Κλήση (*έπιστραφήτω/άναστηθι*), (ζ) Πρόσκληση προς τους άλλους και (η) απόδειξη της αναστάσεως μέσω της κίνησης του τεθνεώτος. Στην περίπτωση του Εύτυχου δεν καταγράφονται άμεσα οι αντιδράσεις των παρευριστών και δεν δίνεται έμφαση στις αντιδράσεις κάποιας γυναίκας (μητέρας, χήρας). Τα συναισθήματα υπονοούνται όμως με το *μη θορυβεῖσθαι*. Προφανώς ο θόρυβος ήταν εσωτερικός και δεν εκδηλώνεται απεγνωσμένα προς τα έξω. Ο Π. δεν ανεβαίνει με το πτώμα και μάλιστα μόνος στο υπερώο αλλά ό,τι κάνει το πράττει παραμένοντας στο σημείο της πτώσης ενώπιον των μελών της Σύναξης. Δεν προσεύχεται αλλά *έπέπεσεν αὐτῷ καὶ συμπεριλαβὼν*. Προφανώς όσον αφορά στην ευχή προϋποτίθεται η δέηση και η ευχαριστία που είχε αναπέμψει ολόκληρη η Σύναξη στο τρίστεγο. Το άγγιγμα του Π. επίσης δεν αιφνιδιάζει τον προσεκτικό ακροατή αφού ήδη γνωρίζει ότι τα ιδρωμένα ενδύματά του έχουν ιαματικές ιδιότητες. Η κίνηση να επιπέσει και να συμπεριλάβει τον Εύτυχο δε νομίζω ότι ανακαλεί αντίστοιχες ιατρικές επεμβάσεις γι' αυτό και σκοπίμως ο ιατρός Λουκάς παραλείπει τον ασπασμό που θα μπορούσε να εκληφθεί ως «φιλή της ζωής» ή ως μαγική χειρονομία, παρότι θα μπορούσε να συμβολίσει την επένεργεια του λειτουργικού ασπασμού της αγάπης αλλά και να ανακαλέσει τη ζωοποίηση του ανθρώπου διά της εμφύσησης πνοής ζωής (Γέν. 2, 7). Το θαύμα επιτελείται χωρίς καμία ειδική πρόσκληση για έγερση/άνσταση (γεγονός που θα αποτελούσε το καλύτερο «υπόμνημα» της παρατεταμένης Ομιλίας και επιβεβαίωση αυτής) αλλά σε σιωπή. Απλώς ο Απόστολος διαπιστώνει ότι *ή γάρ ψυχή αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστίν*, άκουσμα που θα ανακαλούσε όντως ιατρική γνωμάτευση (π. Ι. Σκιαδαρέσης) εάν δεν είχε επισημανθεί ήδη το γεγονός ότι ήρθη νεκρός (χωρίς το *ως*). Σημειωτέον ότι στην Ανατολή πίστευαν ότι η ψυχή του ανθρώπου επί τρεις μέρες περιφέρεται γύρω από το σώμα του πριν καταλήξει είτε στον Άδη είτε στη χώρα των Μακάρων. Επίσης ο νεκρός δεν παρουσιάζει συμπτώματα ζωής ούτε εξάίρεται ο θεραπευτής ή/και το κήρυγμά του. Αντιθέτως ο Λουκάς σημειώνει ότι ο Π. ανέβηκε και πάλι στο τρίστεγο και τέλεσε τη θεία Ευχαριστία, την οποία και γεύθηκε ο ίδιος. Δίνεται έμφαση στη θεία Κοινωνία του Π. και όχι των υπολοίπων καθώς αποτελεί το καλύτερο εφόδιο για το οδοιπορικό του μαρτυρίου που πρόκειται να διανύσει. Το ρήμα *γεύομαι* χρησιμοποιείται και στο Λκ. 14, 24 για τη συμμετοχή

στο δείπνο και ίσως δεν υποδηλώνει απλώς τη γνωστή αίσθηση αλλά και την απόλαυση που προκύπτει εν προκειμένω από τη βρώση του ευχαριστιακού άρτου: *γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος* (Ψ. 33, 9 Ο΄· πρβλ. Εβρ. 6, 4-5). Στις Πρ. ο Π. παρουσιάζεται άλλη μια φορά να επιτελεί την κλάση του άρτου: κατά την οδύσσεια προς την Ρώμη, στο μέσον της αβύσσου (27, 35). Έτσι, όπως θα διαπιστωθεί κατά το σχολιασμό της συγκεκριμένης περικοπής, μεταγγίζει ελπίδα και θάρρος στο πολυφυλετικό και πολυθρησκευτικό κοινό.

Κι ενώ ο ακροατής αναμένει κατόπιν την απόλυση της Σύναξης για ανάπαυση, ο Απόστολος των Εθνών συνεχίζει να ομιλεί και μάλιστα *ἐφ' ἱκανόν ἄχρι αὐγῆς* (όταν δηλ. μετά την εμφάνιση του Εωσφόρου/*Αυγερινού*, του πλανήτη της Αφροδίτης βγαίνει το φως του ήλιου που καθιστά άχρηστες τις λαμπάδες). Τότε και εξέρχεται χωρίς να περιγραφούν εκδηλώσεις λατρείας προς το πρόσωπό του εκ μέρους των αγίων της Εκκλησίας και ιδιαίτερα του Εύτυχου. Μόνο στο τέλος της τρίτης ενότητας (όπου υποκείμενο των ρημάτων είναι αποκλειστικά ο Π.) σημειώνει ο συγγραφέας των Πρ.: *Ἦγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως*. Ο ακροατής θα ανέμενε η πρόταση αυτή να έπεται της πραγματοποίησης του θαύματος και να προηγείται της κλάσης, όπως επίσης θα προσδοκούσε το συγγραφέα να σημείωνε ότι όλοι γεύθηκαν τον άρτο και ιδίως ο *Εύτυχος* ως επισφράγιση της *ευτυχίας*. Προκειμένου να καλύψει κάπως την απορία του ακροατή ο D σημειώνει ότι αυτός που *ἤγαγεν τὸν νεανίσκον* ήταν ο Π. και μάλιστα κατά τη διάρκεια του ασπασμού της αγάπης ως από δείγμα της ενότητας της αγάπης της Εκκλησίας που υπερβαίνει το θάνατο. Πιθανόν ο Λουκάς θέλει να παρουσιάσει την ανάσταση ως κάτι το απολύτως «φυσιολογικό»-μη μαγικό στο πλαίσιο της Σύναξης κατά την οποία γνώριζαν οι ακροατές ότι βιώνεται η έγερση και του Κυρίου αλλά και αυτή των πιστών. Επιπλέον αυτός που διενεργεί την έγερση και προκαλεί την υπερβολική παράκληση σπεύδει προς την Ιερουσαλήμ του Πάθους χωρίς να φυγοπονεί (όπως ο Ιωνάς). Παρότι τον περιμένουν θλίψεις, τόσο με το λόγο όσο και με την πράξη του εξακολουθεί να στερεώνει και να παρηγορεί τις Εκκλησίες (και ιδίως τα νέα μέλη της, όπως ο Εύτυχος), αφού αυτές καλούνται να συνεχίσουν το έργο του.

II. ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΡΩΑΔΑ ΣΤΗ ΜΙΛΗΤΟ

20 ¹³ Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον ἀνήχθημεν ἐπὶ τὴν Ἄσσον ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον· οὕτως γὰρ διατεταγμένος ἦν μέλλον αὐτὸς πεζεύειν. ¹⁴ ὡς δὲ συνέβαλλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην, ¹⁵ κάκειθεν ἀποπλεύσαντες τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἄντικρυς Χίου, τῇ δὲ ἐτέρᾳ⁴⁴⁴ παρεβάλομεν εἰς Σάμον⁴⁴⁵, τῇ δὲ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον. ¹⁶ κεκρίκει γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ⁴⁴⁶. ἔσπευδεν γὰρ εἰ δυνατὸν εἶη αὐτῷ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

ΠΕΡΙΦΡΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

¹³ Εμεῖς δε φύγαμε πρωτύτερα και πήγαμε στο πλοῖο και αποπλεύσαμε για την Ἄσσο (20 μίλια/70 χλμ. μακριά). Και απ' ἐκεῖ ἐπρόκειτο να παραλάβουμε τον Παῦλο. Διότι ἔτσι εἶχε κανονίσει, ἐπειδὴ αὐτὸς ἐπρόκειτο να μεταβεί διὰ ξηράς (προκειμένου προφανῶς μακριὰ ἀπὸ τη φασαρία του πλοίου κι ἐκμεταλλευόμενος τη δημιουργικὴ μοναξιά να βάλει σε τάξη τις σκέψεις του⁴⁴⁷). ¹⁴ Και ὅταν μας συνάντησε στην Ἄσσο, τον παραλάβαμε και πήγαμε στη Μιτυλήνη, την πρωτεύουσα της Λέσβου⁴⁴⁸. ¹⁵ Και απ' ἐκεῖ αποπλεύσαμε την επομένη ημέ-

444. Ο Β σημειώνει *ἐσπέρα*.

445. Οι D και Εκκλησιαστικὸ κείμενο συμπληρώνουν: *Και μείναντες ἐν Τρωγυ(λ)λίῳ*. Πρόκειται για ακρωτήριο της δυτ. Μ. Ασίας μεταξύ της Σάμου και της Μιλήτου.

446. D: *Μήποτε γενηθῆ αὐτῷ κατάσχεσίς τις*.

447. Η συγκεκριμένη πόλη χρονολογείται ἀπὸ τον 6ο αι. π.Χ. και ἦταν στρατηγικῆς σημασίας για τους Ατταλίδες. Περιέπεσε σε παρακμὴ ὅταν αναπτύχθηκε η Τρωάς. Ο πλοῦς ἀπὸ την Τρωάδα δεν ἦταν και τόσο ευχάριστος διότι ἔπνεε συνήθως ἕνας ισχυρὸς βορειο-ανατολικὸς ἄνεμος, κάτι που ἴσως ἀπέτρεψε και τον Π. ἀπὸ το να μεταβεί με καράβι. Ἴσως ὁμως ἐπέλεξε να ταξιδέψει με ἄλογο (το *πεζεύειν* χρησιμοποιεῖται για κάθε εἶδους μετακίνηση διὰ ξηράς) κερδίζοντας χρόνο ἀφού το καράβι ἔπρεπε να περιπλεῦσει το Ακρωτήριο Lectum. Ἐτσι ἔμεινε περισσότερο στην Τρωάδα που εἶχε στρατηγικὴ σημασία για τη διάδοση του Κηρύγματος. Βλ. Trebilco, *Asia*, 359-360.

448. Σύμφωνα με τον Σπύρο Καρδακάρη, «Ἱστορία της Λέσβου», http://www.nisee.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=31: «Οι πρώτοι κάτοικοι της Λέσβου που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Θέρμης την 4η χιλ. π.Χ. ὑπὸ τον οἰκιστὴ Μάκαρα ἦταν Πελασγοί. [...] Το ὄνομα Λέσβος η μυθολογία το ἀνάγει στον ἀρχηγὸ των

ρα και φθάσαμε απέναντι της Χίου, (της πατρίδας του Ομήρου κειμένης δυτικά του κόλπου της Σμύρνης, κατέναντι της χερσονήσου Ερυθραίας περί τα 18 χλμ.) Και την άλλη ημέρα προσεγγίσαμε στη Σάμο⁴⁴⁹ και αφού μείναμε στο

Τυρηνών Λέσβο που ήταν γιος του Λαπίθου και γαμπρός του Μακαρέως. Επίσης ονομαζόταν Πελασγία, Ίσσα, νήσος Μακάρων, Ιμερτή, Λασσία Αιγείρα, Αιθιοπία, ακόμα και Μυτωνία και Μυτιλήνη, εξ' ου και οι κάτοικοι Μύτωνες και Μυτιληναίοι, όπως αναφέρει ο Στέφανος ο Βυζάντιος. [...] Ο Όμηρος κάνει λόγο για μια Λέσβο αρκετά πολιτισμένη, οι πόλεις της ήταν καλοχτισμένες, οι γυναίκες της όμορφες και οι κάτοικοι της ειδήμονες για έργα μεγάλα. Γύρω στον 11ο αιώνα ύστερα από τον Τρωικό πόλεμο η κατεστραμμένη Λέσβος αποικίζεται απ' τους Αιολείς που ιδρύουν πόλεις και ανακατασκευάζουν τις ήδη υπάρχουσες με φρούρια, λιμάνια, ακροπόλεις. [...] Απ' την εποχή αυτή είναι γνωστές οι πόλεις Μυτιλήνη, Μήθυμα, Άντισσα, Πυρρά, Αρίσβη, Πενθύλη, Μέταον, Ιερά, Αίγειρον, Νάπη κ.λ.π. Από τη Λέσβο κατάγονται ο σοφός Πιττακός και οι λυρικοί ποιητές Αλκαίος, Σαπφώ, Τέρπανδρος και Αρίων. Το 405 π.Χ. ο Λακεδαιμόνιος Ναύαρχος Λύσανδρος ύστερα από τη ναυμαχία στους Αιγός ποταμούς, στην οποία διαλύθηκε κυριολεκτικά ο αθηναϊκός στόλος, έρχεται με τα καράβια και καταλαμβάνει τη Λέσβο την οποία υπάγει στη Σπάρτιατική κυριαρχία. [...] Στα μέσα του 4ου αι. η Λέσβος αναγκάζεται να αναγνωρίσει την Περσική κυριαρχία και πάλι. Ύστερα από την μάχη στο Γρανικό θα επαναστατήσει για να πνίγει η επανάστασή της στο αίμα. Θα απελευθερωθεί τελικά από το στρατηγό του Μεγ. Αλεξάνδρου Αιγίλοχο λίγο αργότερα. [...] Οι Ρωμαίοι πάτησαν το πόδι τους στη Μυτιλήνη το 167 π.Χ. και το 88 γίνεται Ρωμαϊκή επαρχία από το Ρωμαίο στρατηγό Μάρκο Μινούκιο. [...] Ιδιαίτερη υπήρξε η αγάπη προς το νησί του Πομπήιου, ο οποίος το 62 π.Χ. ανακηρύττει το νησί αυτόνομο και ελεύθερο για να ευχαριστήσει τον επιστήθιο φίλο του σοφό Θεοφάνη το Μυτιληναίο. Την ίδια χρονιά ο Πομπήιος επισκέπτεται το νησί και του δίνεται θερμή υποδοχή. Γιορτές και αγώνες θα κάνουν οι Μυτιληναίοι προς τιμήν του. Τότε είδε και θεατρικές παραστάσεις στο αρχαίο θέατρο της πόλης και ενθουσιάστηκε τόσο ώστε όταν επέστρεψε στη Ρώμη ζήτησε να κατασκευασθεί εκεί πανομοιότυπο του. Το έτος 70 μ.Χ. η Λέσβος θα χάσει την αυτονομία της και θα ξαναγίνει απλή Ρωμαϊκή επαρχία».

449. Το όνομα Σάμος ετυμολογείται από την Σάμη της Κεφαλληνίας από την οποία λέγεται ότι προέρχονταν ο πρώτος οικιστής του νησιού ο Αγκαίος ο οποίος είχε πάρει μέρος στην Αργοναυτική Εκστρατεία ή από την Σάμον την κόρη του Αγκαίου. Κατοικήθηκε την 3η π.Χ. χιλιετία από Κάρες και Λέλεγες, ενώ το 900 π.Χ. εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι Ίωνες. Κατά την εποχή της διακυβέρνησης από τον τύραννο Πολυκράτη (532-522 π.Χ.) έγινε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα του Ιονικού Πολιτισμού. Ανάμεσα στα μνημεία είναι το *αμφίστομον ευπαλίνειο όρυγμα* (μια σήραγγα μήκους 1.036 μέτρων κοντά στο Πυθαγόρειο της Σάμου, η οποία κατασκευάστηκε κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. για να χρησιμεύσει σαν υδραγωγείο) το Ηραίο, ο ναός της σημαντικότερης θεάς της νήσου, της Ήρας, που κτίστηκε από τους πρωτοπόρους αρχιτέκτονες και χαλκουργούς Ροίκο και Θεόδωρο επί Πολυκράτη, η περίφημη βιβλιοθήκη με όλα τα σημαντικά έργα της εποχής και αυλή που είχε μετατραπεί σε ιδιαίτερα αξιόλογο πνευματικό κέντρο για να φιλοξενεί τους μεγαλύτερους διανοητές της εποχής. Από το νησί κατάγονταν ο περίφημος φιλόσοφος και μαθηματικός Πυθαγόρας, η κόρη του φιλόσοφος Δαμώ και ο διάσημος για την ηλιοκεντρική θεωρία του μαθηματικός και αστρονόμος Αρίσταρχος. Άλλα σημαντικά ονόματα ήταν ο σπουδαίος ζωγράφος Αγάθαρκος, ο διάσημος

(ακρωτήριο της μικρασιατικής ακτής σχηματιζόμενον υπό της δυτικής κορυφής του όρους Μυκάλη) Τρωγύλιο, την επομένη (συνεπώς τέσσερις μέρες μετά την Τρωάδα) φθάσαμε στη Μίλητο.¹⁶ Διότι ο Παύλος αποφάσισε να παρακάμψει την Έφεσο για να μη χρονοτριβήσει στην Ασία. Διότι έσπευδε, αν του ήταν δυνατό, την ημέρα της Πεντηκοστής να βρεθεί στα Ιεροσόλυμα.

Η συγκεκριμένη γιορτή το 57 μ.Χ. γιορτάστηκε στις 29 Μαΐου. Ο Ι. Χρυσόστομος επισημαίνει ότι δεν τον ενδιέφερε τόσο η εορτή όσο το πλήθος προκειμένου να κερδίσει ψυχές ή να ανασκευάσει κατηγορίες ότι είναι εχθρός του Μωυσή⁴⁵⁰.

Η Μίλητος⁴⁵¹ με τα τέσσερα φυσικά λιμάνια της στην εκβολή του Μαιάνδρου ποταμού, που προηγουμένως υπήρξε ένα ιδιαίτερα ακμάζον εμπορικό κέντρο των Μινωιτών και σύμμαχος των Αχαιών (Ahhiyawa) με το όνομα Milawanda, πρέπει να εποικίστηκε από Έλληνες αποίκους γύρω στο 1050 π.Χ. Σε ό,τι αφορά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αυτά ανήκουν ως επί το πλείστον στα τέλη της Γεωμετρικής περιόδου (700 π.Χ.). Η Μίλητος ανήκε στην ιωνική Δωδεκάπολη. Σύμφωνα με τις μυθολογικές παραδόσεις οι Ίωνες άποικοι ξεκίνησαν από την Αθήνα και είχαν επικεφαλής τον Νηλέα. Επειδή δεν είχαν μαζί τους γυναίκες, έσφαξαν όλους τους άρρενες κατοίκους που συνάντησαν εκεί (Κάρες και Κρήτες αποίκους από τη Μίλατο της Κρήτης) και νυμφεύτηκαν τις γυναίκες τους. Ο Νηλέας αναγνωριζόταν ως ο οικιστής της πόλης και μάλιστα έχει βρεθεί και το μνημείο που είχε ανεγερθεί προς τιμήν του έξω από την Ιερά Πύλη. Με βάση τις λιγοστές γραπτές μαρτυρίες, η Μίλητος αποτέλεσε, ήδη από τα τέλη του 8ου αι. π.Χ., σημαίνοντα παράγοντα στις διαμάχες μεταξύ των ελληνικών πόλεων. Σταθερή ήταν η εχθρότητα και ο ανταγωνισμός με τη γειτονική Σάμο. Έτσι, στον περίφημο πόλεμο μεταξύ Ερέτριας και Χαλκίδας για τον έλεγχο του Αηλαντίου Πεδίου (8ος αι. π.Χ.),

αρχιτέκτονας Θεόδωρος, ο περίφημος Αίσωπος με τους πασίγνωστους μύθους του, ο τολμηρός θαλασσοπόρος Κωλαίος που όπως λέγεται πρώτος τόλμησε και ταξίδεψε επιτυχώς στον Ατλαντικό Ωκεανό και τέλος το καμάρι της αρχαιότητας, ο Πυθαγόρας. Από τους Ρωμαίους κατελήφθη το 131 π.Χ.

450. PG. 60.304.48: *Τίς ἢ ἔπειξας αὐτῆ; Οὐ διὰ τὴν ἐορτὴν, ἀλλὰ διὰ τὸ πλῆθος. Ἄμα καὶ τούτῳ Ἰουδαίους ἐπήγετο, ὡς δὴ τιμῶν τὰς ἐορτάς· καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἐλεῖν βουλόμενος, ἅμα ἔσπευδε τὸν λόγον καθεῖναι. Ὅρα γοῦν οἶον γέγονε κέρδος, πάντων παρόντων. Ἄλλως δέ, ἵνα μὴ διὰ τοῦτο ἀμεληθῇ τὰ κατὰ τὴν Ἔφεσον, ᾧ κονόμησεν ἐτέρως.*

451. Ο πληροφορίες λήφθηκαν από Δ. Παλαιοδόωρος, «Μίλητος (Αρχαιότητα)», 2006, *Εγκυκλοπαίδεια Μειζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5354>.

οι Μιλήσιοι συντάχθηκαν με τους Ερετριείς, επειδή οι Σάμιοι ήταν σύμμαχοι των Χαλκιδέων. Η ιστορία της πόλης κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστη. Αναφέρονται ελάχιστα γεγονότα που σχετίζονται με την πόλη, η οποία ήταν σίγουρα υποδεέστερη σε σημασία και από την Πέργαμο, και από την Έφεσο, αλλά και από τη Σμύρνη, ή ακόμη τις Σάρδεις. Κατά τη διάρκεια του Μιθριδατικού πολέμου, η Μίλητος συνάντησε σοβαρές δυσκολίες μεταξύ 89 και 81 π.Χ. – αυτό τουλάχιστον φαίνεται από το γεγονός ότι ο θεός Απόλλων επελέγη επώνυμος στεφανηφόρος τέσσερις φορές. Μετά το 81 π.Χ. πάντως, η πόλη δεν συναντά ανάλογες δυσκολίες, αν και η αρχική σύμπραξή της με το βασιλιά του Πόντου την οδήγησε στη στέρηση της ελευθερίας της. Το 83 π.Χ., η πόλη εξαναγκάζεται από το Lucius Licinius Murena να στείλει ναυτικό απόσπασμα δέκα πλοίων, για τη συνέχιση του πολέμου ενάντια στον Μιθριδάτη. Τελικά, το ένα από τα πλοία το ιδιοποιήθηκε ο Verges, σε μια πράξη που θεωρήθηκε από τους Μιλησίους καθαρά πειρατική. Η προσπάθεια αυτή φαίνεται πως έδωσε το τελειωτικό χτύπημα στην άλλοτε κραταιή ναυτική δύναμη: όταν ο Ιούλιος Καίσαρ μετέβαινε στη Ρόδο το 75-74 π.Χ., συνελήφθη από πειρατές στη Φαρμακούσα, στα ανοικτά της Μιλήτου. Η πόλη αναγκάστηκε να καταβάλει η ίδια το ποσό των λύτρων που ζήτησαν οι πειρατές. Την ίδια περίοδο πάντως, ορισμένοι Μιλήσιοι, με προεξάρχοντα τον Αλέξανδρο Πολύστορα, κατόρθωσαν να αποκτήσουν την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη. Τελικά, η πόλη κερδίζει την αυτονομία της το 38 π.Χ., επί Μάρκου Αντωνίου χάρη στην αντίστασή της κατά των Πάρθων. Ο Τιβέριος (26 μ.Χ.) της αρνήθηκε την ιδιότητα της έδρας της αυτοκρατορικής λατρείας, την οποία κέρδισε η Σμύρνη. Ο διάδοχός του όμως, ο Καλιγούλας (37-41 μ.Χ.), αλλά και η σύζυγός του αποτέλεσαν αντικείμενο λατρείας στην πόλη. Η λατρεία αυτή δεν διήρκεσε πολύ, λόγω του θανάτου του Καλιγούλα και της *damnatio memoriae* που τον ακολούθησε. Το αρχαιότερο ιερό της πόλης ήταν ο Ναός της Αθηνάς αλλά η κυρίαρχη θεότητα της πόλης ήταν ο Απόλλων που διέθετε ναό στα Δίδυμα, 16 χλμ. νότια της πόλης και συνδεόταν μαζί της με Ιερά Οδό.

ΙΙΙ. ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΟΙΜΕΝΕΣ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ⁴⁵²

ΚΕΦ. 20

¹⁷ Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἐφεσον μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας.

¹⁸ Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν⁴⁵³ εἶπεν αὐτοῖς· Ὑμεῖς ἐπίστασθε⁴⁵⁴, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον⁴⁵⁵ ἐγενόμην,

¹⁹ δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ δακρῶν καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων,

²⁰ ὥς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μῆ⁴⁵⁶ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους,

²¹ διαμαρτυρούμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλησιν τὴν εἰς (τον Α, Ε) Θεὸν μετάνοιαν καὶ πίστιν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν.

¹⁷ Ἀπὸ τῆ Μίλητο ἐστείλε σὴν Ἐφεσο καὶ κάλεσε τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας.

¹⁸ Καὶ ὅταν ἦλθαν πρὸς αὐτόν, τοὺς εἶπε· «Σεῖς γνωρίζετε πῶς συμπεριφέρθηκα ἀπέναντί σας ὅλο τον καιρό, ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα, που πάτησα τὸ πόδι σὴν Ἀσία.

¹⁹ Ὑπηρέτησα τὸν Κύριο με κάθε ταπεινοφροσύνη καὶ με πολλὰ δάκρυα καὶ δοκιμασίες που μου συνέβησαν λόγω των ἐπιβουλῶν των Ἰουδαίων.

²⁰ Γνωρίζετε, ὅτι ἀπὸ τα συμφέροντα τίποτε δεν ἀπέφυγα ἀπὸ δειλία ὥστε να μη σας κηρύξω καὶ σας διδάξω δημοσίως καὶ κατ' οἶκον.

²¹ Καὶ σε Ἰουδαίους καὶ σε Ἑλληγες ἐντόνως κήρυττα τὴ μετάνοια ἀπέναντι στον Θεό, καὶ τὴν πίστη στον Κύριο μας Ἰησοῦ Χριστό.

452. Σχετικά με τὴ μέχρι τούδε ἐρευνα βλ. Hanna Kim, *Kerygma und Situation. Eine Rhetorische Untersuchung der Reden in der Apostelgeschichte*, Wuppertal 2003, 197-234. Βλ. ἐπίσης π. Ι. Σκιαδαρέσης, «Ὁ λόγος τοῦ Παύλου στους πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου. Παρατηρήσεις σὴν δομὴ καὶ τὴ θεματολογία του (Πρ. 20, 17-38)», *Παύλειες Μελέτες Α'*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2005, 111-150.

453. D: ὁμοσε ὄντων αὐτῶν, E: ὁμοθυμαδόν.

454. D: ἀδελφοί.

455. D: ὡς καὶ τριετίαν ἢ καὶ πλεῖον ποταπῶς μεθ' ὑμῶν ἦν παντὸς χρόνου. Σύμφωνα με τὸν X. Καραγκούνη (Acts 20: 17-21 in Codex Bezae [D] <http://www.lsn.se/2509/Textual.Criticism/Acts%2020%20in%20Bezae.pdf>) τὸ ὀρθό εἶναι μάλλον ποταπός (= τι εἶδους ἀνθρώπος) ἐνὸς τὸ ὡς μπορεῖ να σημαίνει περίπου (ὅπερ καὶ πιθανότερο) ἀλλὰ καὶ μέχρι.

456. Ἀπουσιάζει τὸ μῆ.

- ²² Καὶ νῦν ἰδοὺ δεδεμένος
ἐγὼ τῷ πνεύματι πορεύομαι
εἰς Ἱερουσαλήμ τὰ ἐν αὐτῇ
συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς,
²³ πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον
κατὰ⁴⁵⁷ πόλιν διαμαρτύρεται μοι
λέγον ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με
μένουσιν⁴⁵⁸.
²⁴ Ἄλλ' οὐδενὸς λόγου ποιῶμαι τὴν
ψυχὴν τιμίαν ἐμαυτῷ⁴⁵⁹
ὡς τελειῶσαι (τελειώσω Σιν) τὸν
δρόμον μου⁴⁶⁰ καὶ τὴν διακονίαν⁴⁶¹
ἦν⁴⁶² ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου
Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι⁴⁶³ τὸ
Εὐαγγέλιον τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ.
²⁵ Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι
ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς
πάντες ἐν οἷς διήλθον κηρύσσων
τὴν Βασιλείαν⁴⁶⁴.
²⁶ διότι μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ
σήμερον ἡμέρᾳ⁴⁶⁵ ὅτι καθαρὸς εἶμι
ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων·
²⁷ οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ
ἀναγγεῖλαι πᾶσαν τὴν Βουλὴν τοῦ
Θεοῦ ὑμῖν.

- ²² Καὶ τώρα ἰδοὺ ἐγὼ δεμένος
πνευματικῶς πηγαίνω στὴν
Ἱερουσαλήμ, χωρὶς νὰ γνωρίζω τι
θα με συναντήσει σ' αὐτή
²³ πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο ἀπὸ
πόλη σε πόλη μαρτυρεῖ σε μένα
εντόνωσ ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με
περιμένουν.
²⁴ Ἀλλὰ γιὰ κανένα λόγο δὲν
υπολογίζω οὔτε θεωρῶ τὴ ζωὴ
μου πολύτιμη, ἀλλὰ νὰ τελειώσω
τὸ δρόμο μου επιτυχῶς καὶ τὴ
διακονία που ἔλαβα ἀπὸ τὸν
Κύριο Ἰησοῦ νὰ διακηρύξω τὸ
εὐαγγέλιο τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.
²⁵ Καὶ τώρα ἰδοὺ ἐγὼ γνωρίζω ὅτι
δὲν θὰ δεῖτε πλέον τὸ πρόσωπό
μου εσεῖς ὅλοι, ἀπὸ τοὺς οἰοίους
πέρασα κηρύττοντας τὴ Βασιλεία
τοῦ Θεοῦ.
²⁶ Γι' αὐτὸ σας δηλώνω τὴ σημερινή
μέρα ὅτι καθαρὸς εἶμαι ἀπὸ τὸ
αἷμα ὅλων.
²⁷ Διότι δὲν φοβήθηκα ὥστε νὰ μὴν
κηρύξω ὅλο τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ
σε εσάς.

457. D: πᾶσαν.

458. D: σε μένουσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.

459. D: Οὐδὲν λόγον ἔχω οὐδὲ ποιῶ τὴν ψυχὴ μου.

460. Εκκλ.: μετὰ χαρᾶς.

461. D: τοῦ λόγου (πρβλ. 6, 6).

462. D: Τοῦ λόγου ὃν παρέλαβον.

463. D: Ἰουδαίοις καὶ Ἑλλῆσιν.

464. D: Τοῦ Ἰησοῦ ἢ τοῦ Θεοῦ.

465. D: ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας.

²⁸ προσέχετε ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ (Κυρίου Α. Ε), ἣν περιεποιήσατο⁴⁶⁶ διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου⁴⁶⁷.

²⁹ (ὅτι Β) ἐγὼ οἶδα ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου,

³⁰ καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα τοῦ ἀποσπᾶν⁴⁶⁸ τοὺς μαθητὰς ὀπίσω (ἐ)αὐτῶν.

³¹ Διὸ γρηγορεῖτε μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρῶν νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

³² Καὶ τὰ νῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς τῷ Θεῷ (Κυρίῳ Β) καὶ τῷ λόγῳ τῆς Χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ οἰκοδομῆσαι καὶ δοῦναι τὴν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν⁴⁶⁹.

³³ Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα·

³⁴ Αὐτοὶ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρεῖαις μου καὶ τοῖς οὖσιν μετ' ἐμοῦ ὑπῆρέτησαν αἱ χεῖρες αὐταί.

²⁸ Να προσέχετε λοιπὸν τοὺς εαυτοῦς σας καὶ ὅλο το ποῖμνιο, στο οποίο το Πνεῦμα το Ἅγιο σας ἔθεσε ἐπισκόπους για να ποιμαίνετε τὴν Ἐκκλησία του Κυρίου καὶ Θεοῦ, τὴν οποία ἀπέκτησε με το αἷμα το δικό Του.

²⁹ Διότι ἐγὼ γνωρίζω τούτο, ὅτι μετὰ τον δικό μου ἐρχομό θα εἰσβάλουν σε σας λύκοι φοβεροί, που δεν λυποῦνται το ποῖμνιο.

³⁰ Καὶ ἀπὸ σας τοὺς ἰδίους θα ἐμφανισθοῦν ἄνθρωποι, πού θα διδάσκουν διεστραμμένα, για ν' ἀποσποῦν τοὺς μαθητὲς πίσω τους.

³¹ Γι' αὐτό να ἀγρυπνεῖτε ἐνθυμούμενοι ὅτι ἐπὶ τρία ἔτη νύκτα καὶ μέρα δεν ἐπαυσα με δάκρυα να νουθετῶ τον καθένα ἀπὸ σας.

³² Καὶ τώρα, ἀδελφοί, σας ἀναθέτω στον Θεό καὶ στο λόγο, που ἐξαγγέλλει τὴ χάρι του, καὶ δύναται να σας ἐποικοδομήσει, καὶ να σας δώσει κληρονομία μεταξύ ὅλων των ἁγίων.

³³ Ἀργύριο ἢ χρυσίῳ ἢ ἱματισμῷ κανενός δεν ἐπιθύμησα.

³⁴ Σεις οἱ ἴδιοι γνωρίζετε ὅτι στις ἀνάγκες μου καὶ τις ἀνάγκες ὅσων ἦταν μαζί μου υπῆρέτησαν αὐτὰ τα χέρια.

466. D: ἑαυτῶ.

467. Εκκλ.: Διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

468. D: ἀποστρέφειν.

469. D: Τῶν πάντων.

³⁵ πάντα υπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτως κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ὅτι αὐτὸς εἶπεν· «μακάριόν ἐστιν μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν».

³⁶ Καὶ ταῦτα εἰπὼν θεῖς τὰ γόνατα αὐτοῦ σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

³⁷ Ἰκανὸς δὲ κλαυθμὸς ἐγένετο πάντων καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν,

³⁸ ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσιν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. Προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

³⁵ Πάντοτε⁴⁷⁰ υπέδειξα σε σας, ὅτι ἔτσι κοπιᾶζοντας πρέπει να βοηθάτε τους αδυνάτους και να θυμάσθε τα λόγια του Κυρίου Ἰησοῦ, διότι αὐτός εἶπε: «Ευτυχία εἶναι το να δίνει κάποιος και ὄχι το να παίρνει».

³⁶ Και αφού εἶπε αυτά, γονάτισε μαζί με ὄλους αὐτοῦς και προσευχήθηκε.

³⁷ Ὅλοι δε ξέσπασαν σε μεγάλο κλάμα, και αγκάλιασαν τον Παῦλο και τον καταφιλοῦσαν.

³⁸ Και αισθάνονταν οδύνη προπάντων για το λόγο, που εἶχε εἰπεῖ, ὅτι δεν πρόκειται πλέον να δουν το πρόσωπό του. Και τον προέπεμψαν μέχρι το πλοῖο.

Ο Απόστολος των Εθνῶν ἐπιείγεται να ἀνέβει στα Ἱεροσόλυμα για να γιορτάσει την Πεντηκοστή (την εορτή των ἀπαρχῶν και της παράδοσης του Νόμου). Παρά τη σπουδή, χρειάστηκαν τέσσερις με πέντε ἡμέρες μέχρι να συναντήσει ο Απόστολος των Εθνῶν τους πρεσβυτέρους, γεγονός το οποίο ἔχει προκαλέσει κάποια ερωτηματικά για την ιστορικότητα της συνάντησής του με τους πρεσβυτέρους της Ἐφέσου αφού αὐτή (ἡ συνάντηση) ἦταν δυνατό να πραγματοποιηθεῖ στη Σάμο η οποία βρίσκεται πιο κοντά στην πρωτεύουσα της Ἰωνίας⁴⁷¹. Εκφράζεται ἐπιπλέον και η υποψία ὅτι ο Π. φοβόταν να μεταβεῖ στην Ἰωνία για να μην κινδυνεύσει ὅπως παλιότερα. Ἴσως ο Π. θεώρησε ὅτι θα καθυστερήσει ἀκόμη περισσότερο μεταβαίνοντας ο ἴδιος στην Ἐφεσο αφού κατόπιν θα ἔπρεπε να βρεῖ ἄλλο πλοῖο προκειμένου, εἴαν ο καιρὸς ἦταν καλός, να

470. Ἄλλοι ερευνητές θεωροῦν το πάντα αντικείμενο του υπέδειξα και ἄλλοι το ἐξηγοῦν ως κατὰ πάντα, καθ' ὅλα. Το μεταφράζω πάντοτε. Στη μετάφραση ὅλου του στ. ακολουθῶ τον Ν. Σωτηρόπουλο, *Ἑρμηνεία Δυσκόλων Χωρίων της Γραφής*. Τόμος Γ', Αθήναι 1994, 201-3.

471. Το χρονοτριβέω ἴσως να σημαίνει ὅτι ο Π. ἐπισκεπτόμενος την Ἐφεσο θα απορροφούνταν στο ἔργο του ευαγγελισμοῦ, το οποίο σε μια τέτοια πόλη απαιτοῦσε χρόνο, ἐνῶ ἴσως ἐμποδιζόταν ἀπὸ πολλοὺς να ἀνέβαινε στα Ἱεροσόλυμα. Βλ. Trebilco, «Asia», 362.

συνεχίσει. Προφανώς στην Τρωάδα εισήλθε στο πρώτο καράβι που συνάντησε και είχε ως προορισμό τη Μίλητο, κερδίζοντας έτσι χρόνο.

Έτσι διάγει στη Μίλητο τουλάχιστον μια εβδομάδα. Ενώ στη συνάφεια παρατηρείται έντονη κινητικότητα διά της αναφοράς των ταξιδιωτικών σταθμών καθ' οδόν προς τα Ιεροσόλυμα, στη συγκεκριμένη αφήγηση ο ρυθμός επιβραδύνεται. Επίσης ενώ ο Π. συνοδεύεται επίσημα από εκπροσώπους Εκκλησιών της Ελλάδος και της Ασίας, ο φακός εστιάζει μόνο σε αυτόν αφού για πρώτη φορά αφηγείται την προσωπική του ιστορία και προοπτική και για τελευταία φορά ομιλεί ελεύθερος. Ουσιαστικά η συγκεκριμένη ενότητα κατακλείει αυτή των περιοδειών στις πόλεις του Αιγαίου που εγκαινιάστηκε με τον 15, 30 (στην οποία περιλαμβάνεται και η Παρουσία του Αποστόλου των Εθνών στην Έφεσο 18, 18-20, 38) και ταυτόχρονα εισάγει την τελευταία ενότητα των Πρ. όπου καταγράφεται η τελική περιπετειώδης πορεία του Π. και του Ευαγγελίου στην Αιώνια Πόλη. Αυτή (η πορεία) παραλληλίζεται προς την *Πορεία του Ιησού* προς την Ιερουσαλήμ και ειδικότερα τους αποχαιρετιστήριους λόγους στο Λκ. 22, 14-38 (στο πλαίσιο όμως Δείπνου του λεγόμενου *Μυστικού*) προς τους μαθητές Του, όπου εκτός των άλλων (πρβλ. *πορεύομαι, θεϊκό δεῖ, ο χρόνος μεθ' ὑμῶν, τελειώω*) δίνεται έμφαση στην αντιστροφή της εξουσιαστικής πυραμίδας και τη διακονία του άλλου, ενώ ακούγεται και η επαγγελία της μετοχής στη Βασιλεία: *Έγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· «οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν “εὐεργέται” καλοῦνται. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν γινέσθω ὡς ὁ νεώτερος καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν. τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; ἐγὼ δὲ ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμι ὡς ὁ διακονῶν. ὑμεῖς δὲ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου· καὶ γὰρ διατίθεμαι ὑμῖν καθὼς διέθετό μοι ὁ Πατήρ μου Βασιλείαν, ἵνα ἔσθητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ Βασιλείᾳ μου, καὶ καθήσεσθε ἐπὶ θρόνων τὰς δώδεκα φυλὰς κρίνοντες τοῦ Ἰσραὴλ»⁴⁷².*

472. Σύμφωνα με τον Don Felice Montagnini, «Luke 22:24-38: An Ecclesiological Issue», *Διακονία, Λειτουργία, Χάρισμα. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γ. Αντ. Γαλίτη* (επιμ. Ι. Γαλάνης κ.ά.), Αθήνα: Εν Πλω 2006, 413-423, στο α' στάδιο (στ. 24-30) εισάγεται η αρχή της ισότητας που συνδέεται άμεσα με το τελευταία και κατά προέκταση με το κυριακό δείπνο. Στο β' στάδιο (στ. 31-34) η μετονομασία του Σίμωνα σε Πέτρο συνδυάζεται με την πρόρρηση της άρνησης αποδεικνύοντας έτσι ότι η ηγεσία επί των αδελφών περνά μέσα από την πλήρη πίστη στον Ιησού. Το θέμα της γ' περικοπής (στ. 35-38) είναι η ιεραποστολή. Έτσι αποδεικνύεται ότι στο κυριακό δείπνο η χριστιανική κοινότητα βιώνει την ισότητα, την πίστη και το πνεύμα της ιεραποστολής.

Πρόκειται για την τρίτη από τις μεγάλες παραδειγματικές Ομιλίες του Π. μετά από αυτή προς τους Ιουδαίους στην Αντιόχεια της Πισιδίας (13, 16-41) και τους Έλληνες στον Άρειο Πάγο (17, 22-31). Προηγείται των Απολογιών στις ιουδαϊκές και ρωμαϊκές αρχές και έχει έντονο παύλειο ποιμαντικό χαρακτήρα. Έχει καταταχθεί από τον Dibelius στο επιδεικτικό είδος καθώς έχει παραλληλιστεί με τα βιογραφικά Εγκώμια των ηρώων (πρβλ. Λουκιανός, *Περί Περειγρ.* 32). Επίσης έχει χαρακτηριστεί ως *Αυτοαπολογία* (που απαντά στη μομφή ότι ο Απόστολος των Εθνών έγινε αφορμή να εισαχθεί ο Γνωστικισμός) ή ως *Συντακτικός Λόγος* (είδος *επιδεικτικής αποχαιρετιστήριας* Ομιλίας) που διαθέτει μάλιστα νομικό υπόβαθρο αφού έχει εκφραστεί και η άποψη ότι διατυπώνει το *Σύνταγμα της Εκκλησίας*. Αυτό απευθύνεται κατεξοχήν στους ηγέτες της ως παρακαταθήκη για τη μεταποστολική εποχή. Ο πυρήνας, όμως, της συγκεκριμένης Ομιλίας δεν έγκειται κατεξοχήν στη δικαίωση του Ομιλούντος (του ήθους και της θεολογίας του), ενώ και τα μέρη του λόγου (ιδίως η επιχειρηματολογία στους στ. 26-27) δεν συνηθίζονται σε επιδεικτικές Ομιλίες. Το θέμα της συνδέεται με τη διαφύλαξη της παύλειας παράδοσης στην Έφεσο κατά τη *μετά Παύλον* εποχή. Το ζητούμενο επίσης δεν είναι η καθιέρωση των ιερατικών αξιωμάτων, καθώς οι πρεσβύτεροι έχουν τοποθετηθεί από το Άγιο Πνεύμα⁴⁷³, ενώ ο όρος *επίσκοπος* κυριολεκτεί και σημαί-

473. Ήδη από την Α΄ Θεσ. συμπεραίνεται ότι η μόλις μερικών μηνών (αν όχι εβδομάδων) αρτισύστατη Εκκλησία έχει προϊσταμένους: *Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς, καὶ ἠγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν (ἐ)αυτοῖς* (Α΄ Θεσ. 5, 12· πρβλ. Ρωμ. 12, 8). Σημειωτέον ότι στην Κοινή Ελληνική το *προῖσταμαι* συνδέεται καταρχήν με το *παρίσταμαι* και *προστατεύω*. Στην Α΄ Κορ. 12, 28 γίνεται λόγος για *αντιλήψεις και κυβερνήσεις*. Και ο όρος *κυβέρνησις*, που είναι ειλημμένος από τη διακυβέρνηση του πλοίου και ήδη στον Πλάτωνα έχει πολιτική χροιά (*Πολιτ.* 6, 488β), και σημαίνει *την εξουσία που συνδυάζεται με την πρόνοια και τη φροντίδα των υπηκόων*. Η *Προς Φιλιπησίους* απευθύνεται ιδιαίτερα στους επισκόπους και διακόνους (1, 1), γεγονός που αποδεικνύει ότι κάθε τοπική Εκκλησία είχε από την ίδρυσή της μια συγκεκριμένη χαρισματική διοίκηση και ιεράρχηση. Άλλοι αναζήτησαν την προέλευση των επισκόπων στον Ιουδαϊσμό (Ναός: Επιμελητής Θυσιών· Συναγωγή: επιστάτης *rosch/chazan hakneset*· Κουμράν: *mebaqqer*) και άλλοι στον ελληνιστικό κόσμο και ιδίως τους κήρυκες της Δημόδους Φιλοσοφίας. Άλλοι βλέπουν την αποστολή τους σε διαχειριστικά (συλλογή χρημάτων, κοινωνική πρόνοια) και άλλοι σε λατρευτικά θέματα (τέλεση θείας Ευχαριστίας, ποιμαντική, κήρυγμα). Μάλλον μνημονεύονται στο Χαιρετισμό της Φιλ. όχι διότι πρωταγωνίστησαν στην αποστολή του βοηθήματος στον Π., καθόσον αυτή μνημονεύεται στην κατακλείδα της Επιστολής, ούτε διότι διώχθηκαν αλλά διότι στην Εκκλησία αυτή υπήρξε μια τάση εξάρσεως του ηγετικού τους αξιώματος, ίσως και έρις περί πρωτείων, οπότε σε αυτούς ιδιαίτερα αναφέρονται όσα ακολούθως λέει ο Π. περί της κένωσης του Ι. Χριστού. Στο Πρ. 20,17-18 εναλλάσσεται ο όρος *επίσκοπος* με τον όρο *πρεσβύτερος*.

νει την ποιμαντική μέριμνα. Το μήνυμα έγκειται (όπως προδίδει και ο Επίλογος) στη διατήρηση του θυσιαστικού πνεύματος της ελεημοσύνης που δίδαξε ο ίδιος ο Κύριος που προβάλλεται σε αντίθεση προς εκείνους που επιχειρούν να αποσπάσουν οπαδούς *όπίσω αὐτῶν*.

Κυρίως από Γερμανούς ερευνητές θεωρείται ως *αποχαιρετιστήρια Ομιλία* όπως αυτή του Ιακώβ στο Γέν. 49 (Ιησ. 23-24· Α΄ Βασ. 12· Ιω. 13-17· Α΄ Τιμ. 4, 1-16· Β΄ Τιμ. 3, 1-4, 8· *Ανάλ. Μουσέως· Διαθ. Δώδεκα Πατριαρχών*) που στις Πρ. (σε αντίθεση προς τη Β΄ Τιμ.) δεν απευθύνεται μόνο στον ένα «άγγελο της Εκκλησίας», τον επίσκοπό της *Τιμόθεο* ή τον επαινούμενο από τον Ιγνάτιο *Ονήσιμο*, αλλά ως αποχαιρετιστήρια Ομιλία σε πολλούς πρεσβυτέρους που εκπροσωπούν μάλλον τις κατ' οίκον Συνάξεις της Εφέσου. Τα κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία των συγκεκριμένων Ομιλιών που έχουν παραινετικό χαρακτήρα, είναι τα εξής: (α) η σύναξη των ακροατών, (β) η αυτοπαρουσίαση του Ομιλητή, (γ) οι Παραινέσεις και Προφητείες και (δ) ο Επίλογος (συνοδευόμενος με εκδηλώσεις/χειρονομίες αποχωρισμού και το θάνατο του πρωταγωνιστή). Σε αυτά τα κείμενα όπου συνδέεται η διδασκαλία με τη ζωή και η παρέκκλιση από την ορθόδοξη διδασκαλία προκαλεί συμφορές, ουσιαστικά αντικατοπτρίζεται η κατάσταση του συγγραφέα και αποτυπώνεται το πρόβλημα της ιστορικής συνέχειας: εν προκειμένω όπως αυτό προέκυψε και στο Χριστιανισμό κατά τη μετάβαση από τη β΄ στη γ΄ ιεραποστολική γενιά. Βεβαίως στην υπό εξέτασιν Δημηγορία δεν προαναγγέλλεται ούτε πολύ περισσότερο καταγράφεται ο θάνατος του πρωταγωνιστή, ο οποίος μάλλον θεωρείται επικείμενος (στ. 25). Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι οι Πρ. (όπως ήδη επισημάνθηκε στην Εισαγωγή) δεν καταγράφουν το μαρτυρικό τέλος του πρωταγωνιστή τους καθώς το «πνεύμα» και η μαρτυρία του εξακολουθούν να υφίστανται και να εμπνέουν συνεχιστές. Σημειωτέον ότι ενώ σύμφωνα με τους περισσότερους ερμηνευτές που βασίζονται στις Ποιμαντικές ο Π. Ξαναεπισκέφθηκε την Έφεσο και αποκεφαλίστηκε αφού έφτασε τελικά μέχρι τα πέρατα της Δύσης (Α΄ Κλήμ. 5.6-7⁴⁷⁴. *Κατάλογος Μουρατόρι*

474. Το κείμενο που γράφτηκε το 96 μ.Χ. είναι το εξής: *διὰ ζήλον καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ὑπέδειξεν ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας φηγαδευθεὶς λιθασθεὶς κήρυξ γενόμενος ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἔλθων καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸν ἅγιον τόπον ἀνελήμφθη ὑπομονῆς γενόμενος μέγιστος ὑπογραμμός. Σύμφωνα με τον Κλήμεντα το τέρμα της Δύσης μάλλον ταυτίζεται με τον τόπο του μαρτυρίου ενώ από όσα ακολουθούν η θυσία των δύο Κορυφαίων έγινε αφορμή για να τους συνοδεύσει *πολὸ πλῆθος ἀνδρῶν ὁσίως πολιτευσαμένων*, γεγονός που συνηγορεῖ ότι αυτό πραγματώθηκε πριν*

Ευσέβιος, *E.I.* 2.25.5), κατά τις Πρ. αυτή είναι η τελευταία συνάντηση με εκ-προσώπους της Εκκλησίας της. Σύμφωνα με τον Dunn⁴⁷⁵ μάλλον ο Νέρων την περίοδο μεταξύ 62 και 64 μ.Χ., οπότε «παρακαμάζει» η βασιλεία του, οδήγησε τελικά τον Π. στο μαρτύριο μετά από την παρατεταμένη αιχμαλωσία, με την οποία κατακλείονται οι Πρ.⁴⁷⁶. Εάν ισχύει η εκκλησιαστική παράδο-

την πυρπόληση της Ρώμης που επιχειρήθηκε τη 18η Ιουλίου του 64 μ.Χ. και όχι το 67 μ.Χ., όπως προϋποθέτει ο Ευσέβιος στο *Χρονικό* του. Προφανώς ο Νέρων μετά την πρώτη χρυσή πενταετία της βασιλείας του όταν τελικά ακρόαστηκε τον Π. (μετά από μακρά περίοδο αναμονής εκ μέρους του Αποστόλου) θα πληροφορήθηκε περί του Μεσσία και της Βασιλείας Του που εκείνος κήρυττε και τον καταδίκασε. Αυτό το γεγονός θα αποτέλεσε την αφετηρία της καχυποψίας απέναντι στους Χριστιανούς με αποκορύφωση το διωγμό του 64 μ.Χ.

475. *Beginning from Jerusalem*, 1057. *Οι Πράξεις Παύλου* 11 δεν ομιλούν για κήρυγμα στην Ισπανία ενώ και ο Ευσέβιος στηρίζεται σε παραδόσεις του Γάιου και του Διονύσιου Αλεξανδρείας (2.25.8).

476. Εάν αυτό ισχύει τότε η Β΄ Τιμ. γράφτηκε ή απηχέι την περίοδο μετά την πρώτη προκαταρκτική δίκη/ακρόαση κι ενώ πλησιάζει ο χειμώνας απηχώντας (α) ένα συναίσθημα απαισιοδοξίας που οφείλεται στο ναυάγιο που βίωσε τον προηγούμενο Νοέμβριο, (β) την αίσθηση μοναξιάς (Β΄ Τιμ. 4, 1) όταν μάλιστα κατά την προσαγωγή του στο κριτήριο δεν του συμπαραστάθηκαν οι εντόπιοι χριστιανοί (Β΄ Τιμ. 4, 11), και (γ) τους φόβους ότι το έργο του στην Ασία δεν θα είναι καρποφόρο (Β΄ Τιμ. 1, 15). Γι' αυτό ο Π. απευθυνόμενος στον Τιμόθεο γράφει τα εξής: *Φρόντισε να έλθεις σε μένα γρήγορα. Διότι ο Δημάς αγάπησε τον παρόντα κόσμο και με εγκατέλειψε και πήγε στη Θεσσαλονίκη. Ο Κρήσκης πήγε στη Γαλατία, ο Τίτος στη Δαλματία. Μαζί μου είναι μόνον ο Λουκάς. Να παραλάβεις τον Μάρκο και να τον φέρεις μαζί σου. Διότι μου είναι χρήσιμος για να βοηθήσει. Τον Τύχικο δε τον έστειλα στην Εφεσο. Ερχόμενος φέρε το πανωφόρι, πού άφησα στην Τρωάδα στον Κάρπο, και τα βιβλία, προπάντων τα γραμμένα σε μεμβράνες. Ο Αλέξανδρος ο κατεργαστής των μετάλλων πολλά κακά μου προξένησε. Ας του αποδώσει ο Κύριος κατά τα έργα του. Να φυλάγεις και συ απ' αυτόν διότι πολύ αντέδρασε στους λόγους μας. Στην πρώτη δίκη μου κανείς δεν μου συμπαραστάθηκε, αλλ' όλοι με εγκατέλειψαν. Ας μην τους καταλογισθεί. Ο Κύριος όμως παρουσιάστηκε σε μένα και με ενδυνάμωσε, για να βεβαιωθεί από μένα ως αληθινό το κήρυγμα και να μάθουν όλοι οι εθνικοί. Έτσι γλίτωσα από το στόμα του λέοντος. Και θα με γλιτώσει ο Κύριος από κάθε κακό έργο και θα με σώσει για τη βασιλεία του την επουράνια. Σ' Αυτόν ας είναι η δόξα στους απέραντους αιώνες. Αμήν. Δώσε χαιρετισμούς στην Πρίσκα και τον Ακύλα και την οικογένεια του Ονησιφόρου. Ο Έραστος έμεινε στην Κόρινθο, και τον Τρόφιμο άφησα στη Μίλητο ασθενή. Φρόντισε να έλθεις πριν το χειμώνα. Σου στέλνει χαιρετισμούς ο Εύβουλος και ο Πούδης και ο Λίνος και η Κλαυδία και όλοι οί αδελφοί. Ο Κύριος Ιησούς Χριστός να είναι μαζί με το πνεύμα σου. Η χάρι να είναι μαζί σας. Αμήν. Αργότερα έχοντας συναισθηματικά παρηγορηθεί και στηριχθεί από την έλευση του πολύτιμου γι' αυτόν Τιμοθέου συνέγραψε την *Προς Κολοσσαείς* στην οποία (όπως αποδεικνύεται από το εσχατόκολλο 4, 7-17) κοινοποιεί τα εξής: *ο Τύχικος ό αγαπητός αδελφός και πιστός διάκονος και σύνδουλος έν Κυρίω, όν έπεμψα προς ύμäs εις αυτό τοῦτο, ίνα γνώτε τὰ περι ήμῶν και παρακαλέση τās καρδιάς ύμῶν, σὺν Όνησίμῳ τῷ πιστῷ και αγαπητῷ αδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ύμῶν· πάντα ύμίν γνωρίσουσιν τὰ ὤδε.* Μαζί με τον Π. εκτός του τῷ αγαπητοῦ ἱατροῦ Λουκά βρίσκονται πλέον ο *Αρίσταρχος* ό συ-*

ση τότε ο Π. ως βροτός αστόχησε στην προφητεία που εξέφρασε στους πρεσβυτέρους της Εφέσου είτε ο Λουκάς απλώς διασώζει ένα κείμενο-Διαθήκη όπως αυτό εκφωνήθηκε από τον Απόστολο των Εθνών.

Η Δόμηση της Ομιλίας που συνιστά την *παύλεια Διαθήκη* έχει γίνει (1) επί τη βάσει της αναφοράς στο παρελθόν (στ. 18-21 *Ανάληψη*), το παρόν (22-24), το μέλλον (25-31 *Πρόληψη*) και με κατακλείδα που εμπεριέχει ευλογία και παραίνεση (στ. 32-35). (2) Από άλλους ερευνητές διαιρείται σε δύο μέρη: το προσωπικό (στ. 18-27) και το παραινετικό (στ. 28-35). (3) Βάσει του *ὕμεις/καὶ νῦν* και ενός λεξήματος που σχετίζεται με το κήρυγμα άλλοι (ερευνητές) διακρίνουν τρεις ενότητες: 18β-21, 22-24, 25-31, 32-35. (4) Άλλοι ως φράσεις-κλειδιά διακριτικές των ενιοτήτων θεωρούν τις *διότι* (26)/ *διό* (31) ή *καὶ νῦν ἰδοὺ* (22.25)/*καὶ τὰ νῦν* (32). Χαρακτηριστικός είναι επίσης ο χιασμός μεταξύ των (α) στ. 18-27 και (β) 28-35⁴⁷⁷. Το επίκεντρο εντοπίζεται στο στ. 28 και τις αναφορές στους πρεσβυτέρους και την Εκκλησία. Το α' μέρος αναφέρεται στον Π. και τη δράση του η οποία περιστοιχίζεται από τους στ. 20 και 27 (*Συμπερίληψη*). Στο β' μέρος κυριαρχεί η Εκκλησία και το μέλλον της. Σημειωτέον ότι ο Απόστολος των Εθνών δεν αναφέρεται ούτε στις επιτυχίες της ιεραποστολικής του δράσης ούτε στη δικαίωση που θα βιώσει μετά τις επερχόμενες θλίψεις.

ναιχμάλωτός μου και Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρναβᾶ (περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς, ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν) καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰουδῆος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, οὗτοι μόνον συνεργοὶ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία. Κοντά του βρίσκεται και ο Δημᾶς. Επιπλέον ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν, δοῦλος Χριστοῦ [Ἰησοῦ], πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα σταθῆτε τέλειοι καὶ πεπληροφορημένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ. μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει πολλὸν πόνον ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς καὶ Νύμφαν καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῆς Ἐκκλησίαν. καὶ ὅταν ἀναγνωσθῆ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέῳ ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῆ, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε. καὶ εἶπατε Ἀρχίππῳ· «Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πληροῖς». ¹⁸ Ὁ ἀσπασμὸς τῆ ἐμῆ χειρὶ Παύλου. μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἢ Χάρις μεθ' ὑμῶν. Εἰάν ισχύουν τα ανωτέρω δεν αποκλείεται το κύκνειο ἄσμα του Π. να εἶναι ἡ *Πρὸς Φιλιππησίους* και ιδιαίτερος ἡ πρόσκληση: *Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς! Μηδὲν μεριμνᾶτε, ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωρίζεσθω πρὸς τὸν Θεόν. [...] Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Ἡ Χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν.* (Φιλ. 4, 4-5. 23).Βλ. Walker, *In the Steps of Saint Paul*, 12.

477. στ. 18//34, 20//27, 21//23-24.

1. Πρόλογος (στ. 18-21)

Ο Πρόλογος αναφέρεται στο προσωπικό ήθος του Αποστόλου των Εθνών. Αυτό προβάλλει ως πρότυπο των πρεσβυτέρων οι οποίοι με τη σειρά τους καλούνται να λειτουργήσουν παρόμοια στο μέλλον. Στο Προοίμιο των ρητορικών Ομιλιών συνήθως επιχειρείται ο προσεταιρισμός του ακροατηρίου και πιστοποιείται το ήθος του ρήτορα αλλά και προαναγγέλλονται όσα θ' ακουστούν. Στην προκειμένη περίπτωση αυτός (ο προσεταιρισμός) δεν είναι απαραίτητος αφού οι πρεσβύτεροι είναι αυτόπτες και αυτήκοοι μάρτυρες της διακονίας του Π. Γι' αυτό, όπως και ο Πέτρος στην Ομιλία του κατά την Αποστολική Σύνοδο προς τους Αποστόλους και Πρεσβυτέρους (15, 7), έτσι και εν προκειμένω ο Απόστολος των Εθνών επικαλείται τη γνώση/εμπειρία εκείνων με τους οποίους συνδέθηκε ιδιαίτερα ένεκα της διαποίμανσης των κατ' Οίκων Εκκλησιών. Το *Υμεις επίστασθε* (= γνωρίζετε πολύ καλά) δεν είναι μόνον αγαπητή στο Λουκά φράση (Λκ. 10, 28· 15, 7· 19, 25) αλλά και παύλεια (Α' Θεσ. 1, 5) και αναφέρεται στην ανελλιπή χωροχρονικά εγγύτητα του Π. προς τους πρεσβυτέρους από τη στιγμή που αποβιβάστηκε όχι μόνο στην Έφεσο αλλά γενικότερα στην Ασία. Οι ακροατές λόγω της ιδιαίτερης σχέσης με τον Απόστολο έχουν πλήρη συνείδηση του τρόπου, του *πώς* αυτός βρισκόταν μαζί τους (*μεθ' ύμῶν*), καθώς στην Έφεσο δεν δίδαξε για εβδομάδες αλλά για τρία χρόνια και μάλιστα νυχθημερόν. Σημειωτέον ότι το *μεθ' ύμῶν* όπως και στην περίπτωση του Εμμανουήλ (Ησ. 8, 6-8) δεν υποδηλώνει μόνο την τοπική εγγύτητα αλλά και την υπαρξιακή συμπαράσταση.

Όλο αυτό το εκτενές χρονικό διάστημα (*τὸν πάντα χρόνον*), το οποίο υπερβαίνει και τη δημόσια δράση του Ι. Χριστού, ο Απόστολος των Εθνών εργάστηκε (και πνευματικά και σωματικά) μη *δουλεύοντας*-υπηρετώντας πρώτιστα τους ανθρώπους (ακόμη και τους πρεσβυτέρους που είχε απέναντί του) αλλά Εκείνον που ονομάζεται και είναι ο Κύριος. Και φυσικά όλα αυτά δεν τα πραγμάτωσε χάριν του εαυτού του, αφού ως *δούλος*/υπηρέτης του Κυρίου (πρβλ. το προοίμιο των *Επιστολών*⁴⁷⁸) παρουσίασε τα χαρακτηριστικά του

478. Στις παύλειες επιστολές, και μάλιστα σε εκείνες που απευθύνονται σε Εκκλησίες όπου αμφισβητείται η αποστολική ιδιότητα του Αποστόλου των Εθνών, προστίθενται στην εισαγωγή επίθετα τα οποία προσδιορίζουν το αξίωμά του (απόστολος, δούλος) και τη σχέση του προς τους παραλήπτες. Πρβλ. το χαρακτηριστικό: *Παῦλος ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπου ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρὸς τοῦ ἐγείραντος Αὐτὸν ἐκ νεκρῶν* (Γαλ. 1, 1). Εκτός του όρου *ἀπόστολος* χρησιμοποιείται και ο όρος *δούλος* Ι. Χριστού, κάτι που έστω και αν ήταν περιφρονητικό για την αυτοσυνειδησία του Έλληνα, αφού η δουλεία

προφήτη και του πάσχοντος παιδός (Ησ. 49, 1), οι οποίοι ενώ διώκονται από το λαό τους λειτουργούν χάριν αυτού και της οικουμένης. Ήδη στο Γαλ. 1, 15, ο Π. αμυνόμενος σε αυτούς που αμφισβητούσαν το αποστολικό του κύρος, εκφράζει αυτοσυνειδησία αντίστοιχη του Προφήτη του Πάθους Ιερεμία (1, 5): εξελέγη ήδη από τη μήτρα της μητέρας του για τη συγκεκριμένη αποστολή. Ο όρος *ταπεινοφροσύνη* και μάλιστα *πᾶσα* εκφράζει την εκούσια κένωση και δεν αφορά μόνον στο ήθος αλλά και στις ταπεινώσεις όπως την ευτελιστική για το ελληνικό περιβάλλον χειρωνακτική εργασία, στην οποία επίσης νυχθημερόν υπέβαλε τον εαυτό του, προκειμένου να μην επιβαρύνει τους άλλους αλλά και να διακονήσει επιπλέον και τους συνεργάτες του. Επίσης υπονοεί όλες τις *ταπεινώσεις* που υπέστη (όπως τους ραβδισμούς στους Φιλίππους), ενώ ταυτόχρονα προκαταλαμβάνει τους ακροατές για τα δάκρυα και τους πειρασμούς που έπονται. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από το γεγονός ότι ο Πρόλογος⁴⁷⁹ αντιστοιχεί στον Επίλογο της Ομιλίας (τεχνική Συμπερίληψη). Στο σημείο αυτό κατανοεί ο ακροατής των Πρ. γιατί ο Απόστολος των Εθνών δεν επιστράτευε την «ταυτότητα» του Ρωμαίου πολίτη αμέσως μόλις συλλαμβανόταν από τους Ρωμαίους ή τη ραβινική του ιδιότητα όταν αντιμετώπιζε Ιουδαίους.

Τα δάκρυα (τα οποία στο στ. 31 και στις *Ποιμαντικές* συνδέονται με την Ποιμαντική) ίσως οφείλονται στην αγωνία για την ωρίμανση των μελών αλλά και τις πτώσεις εντός της Εκκλησίας. Στο Β΄ Κορ. 2, 4 σημειώνονται τα εξής: *ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρῶν, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἦν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς*. Ἔτσι τα δάκρυα εκφράζουν την πατρική συνείδηση του Π. και τις ωδίνες που σαν μητέρα βίωνε προκειμένου αυτοί συνεχώς να αναγεννούνται και να μορφοποιηθεί τελικά μέσα τους ο Χριστός: *τέκνα μου, οὓς πάλιν ὠδίνω μέχρις οὗ μορφωθῆ Χριστὸς ἐν ὑμῖν*· (Γαλ. 4, 19· πρβλ. Α΄ Κορ. 4, 15). Οι *πειρασμοί* (< δοκιμάζω, προσπαθῶ < πείρα < per = προχωρῶ προς τα εμπρός, διεισδύω) *συμβαίνουν* (λουκάνειος όρος συν+βαίνω = συνοδεύω κάποιον στην πορεία) κατεξοχήν στον Π. και δεν συνδέονται με εσωτερικές προκλήσεις (όπως συμβαίνει με τη χρήση του όρου σήμερα που μιλούμε π.χ.

ήταν ίδιον των βαρβάρων, για τον Ιουδαίο ήταν τίτλος τιμής αφού τον τοποθετούσε στο επίπεδο του Μωυσή, του Δαβίδ και του Πάσχοντος Δούλου. Οι χριστιανοί έχουν εξαγοραστεί λυτρωθεί από τη δουλεία του διαβόλου διά του αίματος του Ι. Χριστού.

479. Χαρακτηριστικό είναι το εύρος της περιόδου του Προλόγου όπου χρησιμοποιούνται το πολυσύνδετο και μετοχές.

για σαρκικούς πειρασμούς) αλλά με εξωτερικές *επιβουλές* (λουκάνειος όρος που σημαίνει τα εχθρικά και ύπουλα σχέδια) προερχόμενες, όπως ο ίδιος επισημαίνει, από τους ομοεθνείς του. Στο σημείο αυτό δεν αναφέρεται καθόλου σε επηρεασμούς προερχόμενους από τους ψευδαδέλφους του όπως αντιθέτως συμβαίνει στα Α΄ Κορ. 15, 30-32· Β΄ Κορ. 1, 8-10⁴⁸⁰. Επίσης ο Π. δεν μνημονεύει τις *επιθέσεις* από Έλληνες, όπως τον Δημήτριο τον αργυροκόπο και τους περί αυτόν. Προφανώς ο Απόστολος των Εθνών, ένεκα και του ζήλου που είχε προκειμένου να σωθεί ο λαός του, επηρεάστηκε και ταπεινώθηκε περισσότερο από εκείνες (τις επιβουλές), οι οποίες προερχόμενες από τους κατά σάρκα αδελφούς του, είχαν επιπλέον το χαρακτήρα της ραδιουργίας. Ξεκίνησαν ήδη στη Δαμασκό (9, 25) ενώ στην Κόρινθο (κατά τη β΄ επίσκεψή του) άρχισαν πλέον να γίνονται θανάσιμες. Θα κορυφωθούν κατά την επίσκεψή του στα Ιεροσόλυμα όπου θα πρωταγωνιστήσουν Ιουδαίοι και μάλιστα εκ της Εφέσου.

Παρά τις αντιξοότητες δεν διαταράσσεται ούτε η κάθετη σχέση με τον Κύριο ούτε η οριζόντια σχέση ιδίως με τους πρεσβυτέρους αλλά αντιθέτως επιτείνεται. Αυτή η αίσθηση δίνεται και με τη χρήση του όρου *υποστέλλω* (που συνδέεται με τη σημαία ή τα ιστία του πλοίου, στοιχεία απαραίτητα για την πορεία μιας ομάδος αλλά και την ταυτότητά της), και με το επαναλαμβανόμενο σχήμα λιτότητας: δεν υπέστειλε από δειλία να μην αναγγείλει (= κοινοποιήσει) και διδάξει (= επιπλέον εμβαθύνει) ιδιαίτερα τους μελλοντικούς ποιμένες (*ὄμῖν, ὄμᾶς*) τίποτε από τα συμφέροντα (< συν+φέρω = φέρνω μαζί, επακολουθώ, συνεπάγομαι). Πρόκειται για τα όντως συμφέροντα σε αντίθεση προς εκείνα που κινητοποιήσαν εναντίον του τους εχθρούς του (όπως τους Ιουδαίους στις ελληνικές πόλεις και τον Δημήτριο στην Έφεσο). Το *οὐδὲν ὑπεστηλάμην* χρησιμοποιείται επίσης στο στ. 27 με αντικείμενο τη *Βουλή του Θεού* και μάλιστα *πᾶσαν*, καθώς ολόκληρο το σχέδιο της θείας Οικονομίας εν Χριστῷ είναι ζωτικής σπουδαιότητας για τη σωτηρία. Το παράδοξο εν προκειμένω είναι ότι παρότι ο ίδιος ο Απόστολος των Εθνών δεν βίωνε ούτε αποκόμιζε τα κατά κόσμον συμφέροντα (παρότι διέθετε τις προϋποθέσεις), με παρρησία τα μετέδωσε όλα (τα συμφέροντα) στους ακροατές και ιδίως τους συνεργάτες του. Είναι αξιοσημείωτο ότι η φράση *τα συμφέροντα* αν και αντι-

480. Σε κάθε περίπτωση ο όρος *πειρασμοί* στην περίπτωση του Π. δεν σημαίνει τις σαρκικές προκλήσεις αλλά το διωγμό κατεξοχήν από ομοεθνείς ή ψευδαδέλφους. Οι τελευταίοι μάλιστα δεν προέρχονταν ούτε από τον Σατανά ούτε από τους εθνικούς (τύπου Δημητρίου), όπως κατεξοχήν επισημαίνεται στην προηγούμενη ενότητα.

κείμενο των ρημάτων προηγείται *τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι καὶ διδάξαι* και δημιουργεί Συμπερίληψη με το στ. 21β.

Η μετάδοση των συμφερόντων, σύμφωνα με την Ομιλία, είχε τέσσερα χαρακτηριστικά: (α) Κήρυγμα και Διδασκαλία/κατήχηση, (β) δημόσια *αγγελία* (όπως στη σχολή Τυράννου) και ιδιωτική (κατ' οίκον) /προσωπική διδασκαλία, όπως είναι και η παρούσα Δημηγορία. (γ) Είχε ως αποδέκτες τους Έλληνες αλλά και τους επίβουλους διώκτες Ιουδαίους και (δ) αναφερόταν στην *προς (τον) Θεό μετάνοια* (πρβλ. *Παραβολή του Ασώτου* Λκ. 15· *επιστροφή* Α΄ Θεσ. 1, 9· Ρωμ. 2, 4) αλλά και την πίστη (με την έννοια της εμπιστοσύνης που συμπεριλαμβάνει και τη λογική) στον σταυρωθέντα, αναστάντα και αναληφθέντα/ενθρονισθέντα Ιησού ως Κύριο-Γιαχβέ της Π.Δ. και μάλιστα *ἡμῶν* (με ιδιαίτερη σχέση με εμάς, τους πιστούς). Τα δύο τελευταία στοιχεία βρίσκονται ακριβώς στο τέλος μιας μακράς περιόδου διότι συνιστούν την κορύφωση και δημιουργούν Συμπερίληψη με τη φράση *δουλεύων τῷ Κυρίῳ* που αναφέρεται στον Π. και προϋποθέτει τη δική του μεταστροφή από το σκότος στο φως. Αυτά αποτελούν τα όντως *συμφέροντα* για την ανθρώπινη ύπαρξη. Με τον τρόπο αυτό υπονοείται και η πραγματική αφορμή των επιβουλών των Ιουδαίων ενώ διευκρινίζεται και σε ποιον ακριβώς δουλεύει ο Π. Συνεπώς δεν θεωρώ ότι η πίστη σχετίζεται με τους Ιουδαίους ενώ η μετάνοια με τους Έλληνες (χιασμός), ούτε ότι η μετάνοια έχει δημόσιο ενώ η πίστη ιδιωτικό χαρακτήρα.

2. Αφήγηση (στ. 22-24)

Από το παρελθόν μεταβαίνει στο παρόν (*Καὶ νῦν*), όχι για να εξάρει τη σημασία της διδασκαλίας του ούτε για να υπογραμμίσει τους καρπούς των κόπων του. Σημαντικό είναι το *ἰδοὺ* το οποίο συνήθως στην Α.Γ. εισάγει αποκαλύψεις, όπως και το γεγονός ότι και αυτή η ενότητα εισάγεται με επισήμανση αλλαγής στον τόπο: από την Ασία, όπου προ τριετίας επιβιβάστηκε, ο Π. ο οποίος εμφαντικά χρησιμοποιεί στον παρόντα στίχο το *ἐγὼ, πορεύεται* (και δεν *αναβαίνει*) όπως συνέβη και με τον Ι. Χριστό προς την Πόλη των Ιεροσολύμων, τον πυρήνα της αγιότητας. Ενώ όμως ο Ιησούς γνώριζε τι τον αναμένει στην Αγία Πόλη, ο Π. αγνοεί *τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι*. Η πληροφορία του Αγ. Πνεύματος είναι ότι παρά την τοπική μετάβαση στη «Γη της Επαγγελίας» δεν επέρχεται αλλαγή στον τρόπο/την ποιότητα βιοτής, αλλά κορύφωση των θλίψεων. Ἦδη ο ακροατής γνωρίζει από το *Κατὰ Λουκάν* την «υποδοχή» των Προφητών υπό της Πόλης της «Ειρήνης»: *Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς*

προφήτας και λιθοβολούσα τούς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθέλησατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν (13, 34-35^a). Εἶναι αξιοσημείωτο ὅτι οἱ θλίψεις στην παρούσα Ομιλία δεν δικαιώνονται με αναφορά σε δοξασμό, ὅπως συνήθως συμβαίνει στις προφητείες του Ἰησοῦ σχετικά με την ἀνάβαση Του στα Ἱεροσόλυμα ὅπου τη Σταύρωση διαδέχεται ἡ Ἀνάσταση.

Εἶναι εντυπωσιακὸ το γεγονός ὅτι παρότι ο Π. (ο οποίος ἤδη χαρακτηρίστηκε δούλος του Κυρίου) ἤδη αισθάνεται δεδεδεμένος, συνειδητὰ πορεύεται στην Ἱερουσαλήμ, *βιαζόμενος* (=σπεύδοντας) μάλιστα ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τη συνάφεια. Το *δεδεδεμένος* αναφέρεται ἴσως (α) στα δεσμά τα οποία ἤδη αισθάνεται να τον περιτριγυρίζουν (κάτι που θα επιβεβαιώσει και ο Ἄγαθος) ἀλλὰ και (β) στην πνευματικὴ δέσμευση που βιώνει ὅτι οφείλει να τελειώσει το δρόμο παρότι διακηρύσσει ὅτι δεν γνωρίζει τι ακριβῶς θα *συναντήσῃ* (συν+αντώ, συμμετέχω). Ἐτσι για ἄλλη μια φορά ἀποδεικνύει ο Λουκάς ὅτι ο πρωταγωνιστὴς του δεν εἶναι θεῖος ἀνὴρ ἀλλὰ ἀπλὸς βροτὸς. Ἀπὸ την ἄλλη πλευρὰ το Πνεῦμα το Ἅγιο *κατὰ πόλιν* (ο D προσθέτει σε *κάθε πόλη*) που διέρχεται, ἔστω κι αν σε αὐτὴν ἐκεῖνος *ευαγγελίζεται* την Ἀνάσταση και ἐπιτελεῖ σημεῖα και τέρατα (ὅπως την ἀνάσταση του Εὐτύχου), του *διαμαρτύρεται* (ζωηρὰ του κηρύττει και υπενθυμίζει) ὅτι τον ἀναμένουν δεσμά και ἐπιπλέον θλίψεις (Πρ. 21, 4. 11· πρβλ. Ρωμ. 15, 30-32). Με τον ὄρο *δεσμά* (= οἱ αλυσίδες, τα ὄργανα με τα οποία ἔδεναν κάποιον) ἐννοοῦνται μάλλον *οἱ δεσμοί*, ἡ μακροχρόνια φυλάκιση που τον ἀναμένει και στην Καισάρεια και στη Ρώμη, γι' αὐτὸ και δεν τα μνημονεύει στην ἀνασκόπηση που κάνει στο παρελθόν (αφὸ ἐπρόκειτο για σύντομες φυλακίσεις, ὅπως αὐτὴ των Φιλίππων). Ἡ *θλίψη* σε ἀντίθεση προς τον ὄρο *κόπος* σημαίνει την ἐσωτερικὴ και ἐξωτερικὴ σύνθλιψη του πάσχοντος. Στη Γραφή συνδέεται με τις ἐσχατολογικὲς ωδίνες που κυφοροῦν τη λύτρωση (Δν. 12, 1· Μκ. 13, 19. 29), αν και εἶναι παράδοξο το γεγονός ὅτι ο Π. ἐν προκειμένῳ καμία ἀναφορά δεν κάνει στη συνάντησή του με τον Κριτὴ ὅπως ἀντιθέτως συμβαίνει στην ἄλλη Διαθήκη του, την Β' Τιμ. (4, 7)⁴⁸¹. Ο ἀκροατὴς βέβαια των Πρ. γνωρίζει *ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* (14, 22· πρβλ. 7, 10-11· 11, 19).

Παρά αὐτὰ τα «δυσοίωνα ευ-αγγέλια» (ἀλλὰ) ο ἴδιος δεν αισθάνεται ἄλλο λόγο που να καθιστὰ τιμιότερη (= *πολυτιμότερη*) την ψυχὴ του (την ὑπαρξή του) ἀπὸ το να *τελειώσει* (= πληρώσει/ολοκληρώσει και να φθάσει μέχρι τέ-

481. Ἀς σημειωθεῖ το γεγονός ὅτι ο Π. κατὰ την πρώτη ἐμπειρία δεσμών στους Φιλίππους συνοδευόταν ἀπὸ ευφοροσύνη.

λους) τον προσωπικό του δρόμο (Α΄ Κορ. 9, 24· Φιλ. 3, 14), ο οποίος για τον ακροατή του έργου των Πρ. συνδυάζεται και με την «επέκταση» του Χριστιανισμού ως της *Οδοῦ*. Πρόκειται για το δρόμο του Π. που ξεκίνησε μετά την εμπειρία που είχε στο τέλος της πορείας προς τη Δαμασκό. Τότε ο Ανανίας έλαβε την εντολή: *πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς ἐστίν μοι οὗτος τοῦ βασιτάσαι τὸ Ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων, υἱὸν τε Ἰσραήλ· ¹⁶Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ Ὄνοματός Μου παθεῖν* (9, 15-16· Ο΄). Ο ίδιος ο Π. θεωρεί ότι με την πορεία προς την Ιερουσαλήμ και τη Ρώμη πληρώνεται ο δικός του προσωπικός δρόμος και όχι η Οδός του Χριστιανισμού η οποία έχει ατελές τέλος. Επιπλέον πρόκειται για την προσωπική διακονία η οποία επεξηγεί τη φράση *δουλεύων τῷ Κυρίῳ*. Αυτή ελήφθη επίσης *προσωπικά* από τον Ιησού (διά του Οράματος της Δαμασκού, το οποίο δύο φορές θα μνημονευθεί και πάλι στα επόμενα τελευταία κεφ. των Πρ.!) που για άλλη μια φορά ονομάζεται *Κύριος*. Φυσικά η διακονία δεν αφορά αποκλειστικά στη λογία αλλά στο Κήρυγμα του Ευαγγελίου της Χάριτος του Θεού. Ενώ στη β΄ στροφή του Προλόγου ομιλεί για τα όντως συμφέροντα που ταυτίζονται με τη μετάνοια στον Θεό και την πίστη στον Ιησού, και ενώ στην προηγούμενη στροφή το αντικείμενο του *διαμαρτύρασθαι* είναι οι θλίψεις και δεσμά, εν προκειμένω υπογραμμίζεται το στοιχείο της ελπίδος: *Ευ-αγγέλιο* και μάλιστα της *Χάριτος του Θεού*. Η ουσία της Χάριτος (ως απαλλαγής από τα οφειλήματα και ενδυνάμωσης/κραταίωσης) είναι ότι Αυτός δεν μνημονεύει την άγνοια και τα σφάλματα/οφειλήματα του παρελθόντος αλλά προσκαλεί σε επιστροφή *εδῶ και τώρα* (17, 30). Έντονο είναι το στοιχείο της *διαμαρτυρίας*: ενώ το Άγ. Πνεύμα τον επιβεβαιώνει σε κάθε πόλη ότι τον αναμένουν δεσμά και θλίψεις, εκείνος δεν παύει να διαμαρτύρεται σε όλους την *εἰς Θεὸν μετάνοιαν* και το Ευαγγέλιον της Χάριτος, προκειμένου όπως θα διαπιστώσουμε ως γνήσιος φύλακας και προφήτης να είναι καθαρὸς ἀπὸ τὸ αἷμα.

3. Επιχειρηματολογία /πίστη (στ. 25-31)

Με τη φράση *Καὶ νῦν* συνοδευόμενη από το *ἰδοὺ* αναγγέλλεται ότι ὅλοι οι συνομιλητές του Π., που είχαν καθημερινή επαφή μαζί του ακούοντας το λόγο Του (στον οποίο δίνεται ιδιαίτερη ἔμφαση στην παρούσα Ομιλία), θα πάψουν πλέον να βλέπουν το πρόσωπό του. Ενώ οι ακροατές του *ἐπίστανται* τη συνύπαρξη του Αποστόλου των Εθνῶν στο παρελθόν και το παρόν κι ενώ ο ίδιος ο Π. δεν γνωρίζει τι τον αναμένει μελλοντικά στα Ιεροσόλυμα, αυτός διακα-

τέχεται από τη βεβαιότητα ότι πλέον *όλοι* οι Εφέσιοι πρεσβύτεροι δεν θα τον αντικρίσουν. Η βασική συνέπεια της απουσίας όρασης ενός προσώπου *σεσημασμένου* από τις θλίψεις θα σημάνει κατεξοχήν την απουσία της ακοής του κηρύγματος της Βασιλείας. Το *διέρχομαι* που συμπτκνώνει τις πορείες/περιοδίες του Π. δεν συνεπάγεται μόνον οριζόντια διάδοση στα κλίματα και τις κατ' οίκον Εκκλησίες της Ασίας αλλά και εις βάθος εισχώρηση προκειμένου το Κήρυγμα να ριζώσει και να μην υπάρξουν οι συνέπειες που περιγράφονται στην παραβολή του Σπορέως (Λκ. 8, 4-15). Επ' αυτής της βάσεως, ο Π. έχοντας προφητική συνείδηση επισήμως καταθέτει στους συνεχιστές του *έν τῇ σήμερον ἡμέρα* τη *μαρτυρία* του (που συνδυάζεται με το *δια-μαρτύρομαι*) ότι είναι καθαρός *ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων*. Αυτή η φράση, που έχει ακουστεί από τον Π. για πρώτη φορά στην Κόρινθο όταν εκείνος αποχωρίστηκε από τους Ιουδαίους, εκπλήσσει διότι εμμέσως πλην σαφώς μέσω του αίματος υπαινίσσεται επερχόμενα δεινά ή/και τιμωρίες που αναμένουν (α) και τους ακροατές του-ποιμένες αλλά (β) και όλους καθώς εν προκειμένω το *πάντες* δεν συνοδεύεται από το *ὅμως*. Ιδιαίτερα από το συλλογικό σώμα που έχει απέναντί του θα ξεπηδήσουν και κάποιοι που θα διδάσκουν (*λαλούν*) *διστραμμένο* (διαστρεβλωμένο) το Κήρυγμα της Βασιλείας που συνιστά το απόλυτα συμφέρον. Γι' αυτό *άλλωστε* εν συνεχεία τονίζει ο Π. ότι διακήρυξε όλη τη Βουλή (το συνολικό Σχέδιο της Οικονομίας του Θεού που συμπτκνώνεται στο ευαγγελικό *δεῖ*) και όχι μερικώς.

Εν προκειμένω, όπως ήδη σημειώθηκε κατά την εξέταση της περικοπής της Κορίνθου, ανακαλείται η προφητεία του εξόριστου στη Βαβυλώνα ιερέως προφήτη Ιεζεκιήλ στα κεφ. 33-34. Αυτός ως φρουρός καθίσταται υπεύθυνος για τη διάσωση ή την αιματοχυσία του λαού ενόψει των επερχομένων θανατηφόρων καταστροφών. Στο Ιεζ. 33, 14 ο καθένας κρίνεται ήδη στο παρόν ανάλογα με το πόσο σοβαρά θα λάβει την προειδοποίηση θανάτου από τον προφήτη και μετανοήσει, *επιστρέφοντας* στον καλό δρόμο και πράττοντας το καλό προκειμένου να σωθεί. Ο Π. ανήγγειλε στους πρεσβυτέρους που συνιστούν την αρχή της Εκκλησίας της Εφέσου όλη τη βουλή του Θεού (2, 23· 4, 28· 13, 36· Εφ. 1, 11· *θέλημα τοῦ Θεοῦ* Α' Θεσ. 4, 3· Α' Κορ. 1, 1· Γαλ. 1, 4), το σχέδιο δηλ. της Οικονομίας Του. Ίσως εν προκειμένω υπάρχει πολεμική εναντίον των Γνωστικών, οι οποίοι επαγγέλλονταν να παραδώσουν σ' έναν κλειστό κύκλο μυημένων διδασκαλίες που οι γνωστοί απόστολοι δεν μετέδωσαν στο ευρύ κοινό καθώς εκείνο δεν ήταν ώριμο πνευματικά.

Οι ακροατές της Ομιλίας του Π. διατάσσονται με τη σειρά τους να *προσέχουν* (= έχουν εστραμμένο το νου, να είναι προσηλωμένοι) (α) τους εαυτούς τους (β) και όλο το ποίμνιο. Σε αυτό το σημείο επίσης ο ακροατής παρα-

πέμπεται στο Ιεζ. 34 (πρβλ. 3, 17-21) όπου γίνεται λόγος για τους ποιμένες των Ισραηλιτών που δεν ενδιαφέρονται για το κοπάδι του Κυρίου (αλλά το εκμεταλλεύονται), ο οποίος πλέον προσωπικά αναλαμβάνει τη διαποίμανσή του. Σημειωτέον ότι αντικείμενο της προσοχής των ποιμένων είναι καταρχήν και καταρχάς ο εαυτός τους αφού και σύμφωνα με τον Γρηγόριο τον Θεολόγο *καθαρθῆναι δεῖ πρῶτον, εἶτα καθᾶραι· σοφισθῆναι, καὶ οὕτω σοφίσαι· γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι· ἐγγίσει Θεῶ, καὶ προσαγαγεῖν ἄλλους· ἁγιασθῆναι, καὶ ἁγιάσαι· χειραγωγήσαι μετὰ χειρῶν, συμβουλευσαι μετὰ συνέσεως* (Ομ. 35.480).

Στον πυρήνα της Ομιλίας οι πρεσβύτεροι της Εφέσου παρουσιάζονται να έχουν τοποθετηθεί από το Πνεῦμα τὸ Ἅγιον που κατευθύνει και τον Π. και όχι διά της χειροθεσίας – χειροτονίας του Π. ή κάποιας άλλης επίγειας αυθεντίας προκειμένου (α) να προσέχουν⁴⁸², (β) να ποιμαίνουν και (γ) ιδιαίτερα να ἐπισκοποῦν (34, 11 Ο΄) και μάλιστα όχι μια δική τους ιδιοκτησία, αλλά την Εκκλησία του Θεού (ἀπαξ λεγόμενο Α΄ Θεσ. 2, 14· Β΄ Θεσ. 1, 4)⁴⁸³. Με τον όρο αυτό δεν νοείται η οικουμενική Εκκλησία αλλά αυτή της Εφέσου. Αυτό το ποίμνιο (που απειλείται με αιματοχυσία) έχει γίνει προσωπικό κτήμα του Κυρίου⁴⁸⁴ διά του αχράντου και πολυτίμου Αίματος του Ιδίου. Ως *Ἴδιος* εννοείται ο εκλεκτός ή μονογενής ή πρωτότοκος Υἱός ο οποίος προηγουμένως έχει ονομαστεί Κύριος. Όπως συνέβη και με τον αντικαταστάτη του Ιούδα και όπως ο Π. έλαβε τη διακονία από τον Κύριο Ιησού, έτσι και οι ακροατές του ορίστηκαν από το Ἅγ. Πνεῦμα ως διαχειριστές της ἐμψυχης περιουσίας – των εικόνων του Κυρίου.

Ο Π., ο οποίος πάλι ομιλεί με το *Ἐγώ*, γνωρίζοντας ότι πλέον δεν θα τον δουν προσωπικά, έχει την επίγνωση ότι μετά την ἀφιξή του (φράση που υποδηλώνει και την έλευση αλλά και την αναχώρηση) (α) θα ἐπέλθουν λύκοι εναντίον των ακροατών του αλλά και (β) από αυτούς τους ίδιους θ΄ *αναστηθούν* (λουκάνεια φράση) άνδρες οι οποίοι θα λαλούν (= κηρύττουν) *διεστραμμένα* (μόνον εδώ και στο 13, 10) με σκοπό να αποσπάσουν από το ποίμνιο μαθητές που δεν θα ακολουθούν οπίσω του Ιησού Κυρίου αλλά των ίδιων. Τα *διεστραμμένα* αναφέρονται και σε θέματα πίστης (για παράδειγμα οι *Υμέναιος και Φίλητος, οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἡστόχησαν, λέγοντες [τὴν] ἀνάστασιν ἥδη*

482. Πρόκειται για αγαπητή στον Λουκά φράση ενώ απαντά μόνο στις Ποιμαντικές.

483. Πρόκειται για κλίμακα όπου ο τελευταίος όρος από κάθε κῶλον επεξηγείται κάθε φορά εγγύτερα. Βλ. Kim, *Kerygma und Situation*, 216.

484. Το *περιποιούμαι* (< περι+ποιώ) σημαίνει *διαφυλάσσω αποκλειστικά δι΄ εμαυτόν, αποταμείω, κτώμαι κέρδος*. Στον Δευτεροησαΐα αναφέρεται στην εκλογή του λαού Του Ισραήλ: *λαόν μου ὃν περιποιήσάμην τὰς ἀρετὰς μου διηγείσθαι* (43, 21).

γεγονέναι, Β΄ Τιμ. 2, 17-18) αλλά και ηθικής (πρβλ. Νικολαΐτες της Εφέσου· Αποκ. 2, 6), αφού αυτά τα δύο στοιχεία είναι αλληλένδετα. Δεν είναι σαφές εάν οι δύο επίβουλοι σχετίζονται μεταξύ τους. Ο λύκος εκφράζει στην Π.Δ. και στην Κ.Δ. τη βουλιμία των ισχυρών, τους ψευδοπροφήτες (Μτ. 7, 15) και άλλους κινδύνους (Μτ. 10, 16· Λκ. 10, 3· πρβλ. Ιω. 10, 12 κε.). Ίσως εν προκειμένω υπονοούνται εκείνοι οι περιοδεύοντες προφήτες που θα εκμεταλλεύονταν στο έπακρον τη φιλοξενία της τοπικής Εκκλησίας κηρύττοντας ίσως το επερχόμενο τέλος σε αντίθεση προς τον κήρυκα της Χάριτος Π. ο οποίος με τα ίδια του τα χέρια διακόνησε και τον εαυτό του και τους άλλους. Δεν σηματοδοτείται το πέρας μιας χρυσής εποχής, αφού ουδέποτε η Εκκλησία βίωσε το απόλυτα τέλειο, ούτε για σχίσμα αλλά για αποπλάνηση που αντικατοπτρίζεται στις *Καθολικές Επιστολές του Ιωάννη* και στις *Επιστολές της Αποκάλυψης*. Οι αιρετικοί ταυτίστηκαν είτε με Γνωστικούς είτε με Ιουδαιοχριστιανούς (όπως τους Φαρισαίους Χριστιανούς στο 15, 5) που κατέλυσαν την ενότητα και έθεσαν εν αμφιβόλω την ορθοδοξία, την αυθεντία και την πιστότητα του Π. Άλλοι επί τη βάση του Ρωμ. 16, 17 κε. ομιλούν γενικά για απειλή.

Γι' αυτό απαιτείται η εγρήγορση που επισημαίνεται και στη *Μικρή Αποκάλυψη* του Μκ. 13, 21-3 (το οποίο απουσιάζει από το *Κατά Λουκάν* 20, 45-21, 36) εξ αφορμής όμως της παρουσίας εκείνων που θα διακηρύσσουν την εγγύτητα της πραγμάτωσης της Β΄ Παρουσίας. Αυτή η νύξη και εγρήγορση (η οποία κυριολεκτικά αναφέρεται στον άνθρωπο που αγρυπνεί) θα επιτυγχάνεται όταν συνεχώς *μνημονεύουν* τη νουθεσία⁴⁸⁵ του που πραγματώθηκε (α) επί τριετία και μάλιστα νυχθημερόν (Α΄ Θεσ. 2, 9· Β΄ Θεσ. 3, 8), (β) με δάκρυα και (γ) προσωπικά (*ἕνα ἕκαστον*)⁴⁸⁶. Ενώ ο Π. με τον τρόπο αυτό λειτουργούσε ως προφήτης-φρουρός δουλεύοντας στον Κύριον και διακονώντας καθέναν ξεχωριστά, κάποιιο από τους ακροατές του μέσω του Κηρύγματος μελλοντικά θα λειτουργούν για τους εαυτούς τους.

4. Επίλογος (στ. 32-35)

Στον Επίλογο που παραλληλίζεται με το Α΄ Κορ. 9-10 (παύλεια βιοτή, κυριακό λόγο 9, 14· προτροπή για μίμησή του) και έχει το χαρακτήρα *Ευλογίας*, οι

485. Ο όρος *νουθετέω* σημαίνει *θέτω στο νου κάποιου, εφιστώ την προσοχή, συμβουλεύω, προτρέπω*.

486. Στη διατύπωση ενυπάρχει το στοιχείο της υπερβολής.

ποιμένες παρατίθενται στον Θεό (πρβλ. Λκ. 22, 32) και το λόγο της Χάριτος Αυτού⁴⁸⁷ (Δτ. 33, 3 κε.), ο οποίος μνημονεύθηκε σε συνδυασμό με το *Ευαγγέλιο* στο στ. 24. Αυτός (ο λόγος της Χάριτος) οικοδομεί και παρέχει κληρονομιά: Η οικοδομή δεν σημαίνει απλώς τη σταθερότητα αλλά παραπέμπει στο Ναό των Εσχάτων (Α΄ Κορ. 3, 9-14. 16 κε.· 8, 1. 10· 10, 23· Εφ. 4, 12), ενώ η κληρονομία στη Γη της Επαγγελίας που δεν είναι παρά μετοχή στη βασιλεία των ήδη αγιασμένων όπως και στο 26, 16-18. Η μετοχή όμως σ' αυτήν, όπως ήδη τονίσθηκε, προϋποθέτει *βιασμό*: *διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* (14, 22· Λκ. 16, 16). Μέσω του στ. *ἀργυρίου ἢ χρυσοῦ ἢ ἱματισμοῦ* (στοιχεῖα που σχηματίζουν κλίμακα με αποκορύφωση τα ενδύματα και βρίσκονται σε αντιθετικό παραλληλισμό προς τα επουράνια αγαθά της βασιλείας) δεν απαντά ο Π. σε αυτούς που τον κατηγορούν για τη συλλογή της λογίας. Προφανώς λαμβάνει αφορμή από το τι εκτιμά ο κόσμος ως κληρονομία. Οι πολύτιμοι λίθοι συνδέονται με τα ενδύματα που προδίδουν στην Ανατολή (Γέν. 24, 53· Έξ. 3, 21 κε.· 11, 2 [Ο΄]· 12, 35· Γ΄ Βασ. 10, 24 = Β΄ Παρ. 9, 23 κε.· Ζαχ. 14, 14· Ιησ. 7, 21), τον πλούτο και τη ματαιότητά του Μτ. 6, 19 κε.· Ιακ. 5, 2 κε.). Στο Α΄ Βασ. 12, 2-5 ο Σαμουήλ στον δικό του αποχαιρετιστήριο λόγο σημειώνει: *«ἰδοὺ ἐγὼ ἀποκρίθητε κατ' ἐμοῦ ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἐνώπιον χριστοῦ αὐτοῦ μόσχον τίνος εἴληφα ἢ ὄνον τίνος εἴληφα ἢ τίνα κατεδυνάστευσα ὑμῶν ἢ τίνα ἐξεπίεσα ἢ ἐκ χειρὸς τίνος εἴληφα ἐξίλασμα καὶ ὑπόδημα ἀποκρίθητε κατ' ἐμοῦ καὶ ἀποδώσω ὑμῖν»* καὶ εἶπαν πρὸς Σαμουήλ *«οὐκ ἠδίκησας ἡμᾶς καὶ οὐ κατεδυνάστευσας καὶ οὐκ ἔθλασας ἡμᾶς καὶ οὐκ εἴληφας ἐκ χειρὸς οὐδενὸς οὐδέν»* καὶ εἶπεν Σαμουήλ πρὸς τὸν λαόν *«Μάρτυς Κύριος ἐν ὑμῖν καὶ μάρτυς χριστὸς αὐτοῦ σήμερον ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ὅτι οὐχ εὐρήκατε ἐν χειρὶ μου οὐθέν»* καὶ εἶπαν *«μάρτυς»* (πρβλ. Αρ. 16, 5). Στην περίπτωση του Π. δεν έχουμε καν επιθυμία πολυτέλειας ή εκμετάλλευσης της πνευματικής του πατρότητας. Γι' αυτό προβάλλοντας ως μάρτυρες τους ακροατές του κάνει ένα λογοπαίγνιο των *χειρῶν* με τις *χείρες* που υπηρέτησαν τις πρώτες. Και μάλιστα οι δύο αυτές σκληραγωγημένες χείρες που πιθανόν ο Π. με μια ρητορική χειρονομία θα επέδειξε (*αἱ χεῖραι αὐται*), δεν εξυπηρετήσαν μόνον τον ιδιοκτήτη τους αλλά και τις ανάγκες όλων όσοι

487. Δεν παραθέτει σε αυτούς το λόγο της Χάριτος αλλά αυτούς στο λόγο. Πρβλ. 14, 20-23: *Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθεν σὺν τῷ Βαρναβᾶ εἰς Δέρβην. εὐαγγελισάμενοι τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ εἰς Ἰκόνιον καὶ εἰς Ἀντιόχειαν ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς κατ' ἐκκλησίαν πρεσβυτέρους, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.*

ήταν μαζί του, στοιχείο που για πρώτη φορά αναφέρεται στις Πρ. Και δεν εννοούνται μόνον οι συνοδοιπόροι του στις περιοδείες αλλά και αυτοί που βρίσκονταν κοντά του, όπως οι πρεσβύτεροι με τους οποίους όπως επισημαίνει ο Πρόλογος ήταν επί τριετία, νύκτα και ημέρα (3.500 ώρες) μαζί τους. Έτσι πάντοτε αλλά και πάντα (με κάθε τρόπο) και σε καθέναν ως πρότυπο υπέδειξε κατεξοχήν στους προϊσταμένους με το παράδειγμά του ότι οφείλουν *καταβάλλοντας κόπο και μόχθο να αντιλαμβάνονται-στηρίζουν τους ασθενούντας*. Ο όρος *κόπος* χρησιμοποιείται για πνευματική εργασία (Α΄ Θεσ. 5, 12· Α΄ Κορ. 1, 29· Ρωμ. 16, 12· Α΄ Τιμ. 5, 17) αλλά εν προκειμένω υπονοεί και το σωματικό εργόχειρο ή εργασία. Το *ασθενής* δεν αναφέρεται ούτε στην πίστη (Α΄ Κορ. 8, 7-12· 9, 22) ούτε υπονοεί τους Ιουδαιοχριστιανούς σε αντίθεση προς τους εξ Εθνικών (Ρωμ. 14, 1. 2. 21· 15, 1). Πιθανότατα σημαίνει τους οικονομικά και κοινωνικά αδύνατους ή/και τους ασθενείς που άλλωστε υπηρέτησαν και τα χέρια του Π.

Στην κατακλείδα (το φινάλε) της Ομιλίας σκοπίμως παρατίθεται η μνεία του λογίου του Κυρίου και όχι το παράδειγμα του Π. αφού το πρώτο υπερέχει σε σπουδαιότητα και κύρος έναντι του δευτέρου. Πρόκειται για άγνωστο από τα Ευαγγέλιο Μακαρισμό και ουσιαστικά συνιστά συμπύκνωση των εντολών του για ελεημοσύνη στην οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση ο Λουκάς. Αντίστοιχη εντολή απαντά ήδη στον Θουκυδίδη ως κανόνας στο περσικό βασιλείο (2.97.3 κε.) αλλά απηχείται και στον Σενέκα (*Ηθικές Επιστολές* 81, 17)⁴⁸⁸. Ο συγκεκριμένος Μακαρισμός διασπάει το νόμο του *δοῦναι και λαβεῖν* που ισχύει στη φύση και την κοινωνία αλλά και δίνει επιπλέον άλλη διάσταση στο *δοῦναι*, αφού ο Ιησούς θυσίασε την ύπαρξή Του. Το συγκεκριμένο φινάλε εξαιρεί το γεγονός ότι το παράδειγμα του Π. (ο οποίος μέσω της χρήσης του αποχαιρετιστήριου Λόγου κατατάσσεται στη σειρά των μεγάλων μορφών της Γραφής) ουσιαστικά παραπέμπει στον Ιησού αλλά και καταδεικνύει το γεγονός ότι ήδη στην εποχή του συγγραφέα των Πρ. κάποιος από τους πρεσβυτέρους της Εκκλησίας όχι μόνον είχαν λησμονήσει την πρώτη τους αγάπη (Αποκ. 2, 4) αλλά εκμεταλλεύονταν τη θέση τους για να αφαιμάζουν το ποίμνιο, όπως συνέβαινε και στον αρχαίο Ισραήλ.

488. Πρβλ. Σοφ. Σιρ. 4, 31· Α΄ Κλήμ. 2, 1· Διδ. 4, 5. Ο Λουκάς χρησιμοποιεί και άλλες φορές γνωστά μόττο της θύραθεν γραμματείας ως συστατικά του χριστιανικού Κηρύγματος. Πρβλ. Πρ. 4, 19· 5, 29 (Πλάτων, *Απολογία* 29d. Επίκτητος 1.30.1)· 17, 18 (Άρατος, *Φαινόμενα* 5)· 26, 14 (Αισχ., *Αγαμ.* 1624· Ευρ., *Βάκχες* 794 κε.· *Ιφίγ. Εν Ταύροις* 1396· Ψ. Σολ. 16, 4· Φίλων, *Δεκάλ.* 87). Βλ. επίσης Λκ. 4, 23· Πρ. 4, 19.

Μετά την Ομιλία έπεται προσευχή και κλιμάκωση του αισθήματος του πό-νου αφού πλέον δεν έχουμε δάκρυα αλλά κλαυθμό και οδύνη. Ο πρώτος συν-δυάζεται με επίπτωση στον τράχηλο του Π. και κατασπασμό. Πρόκειται για επιβεβαίωση της πατρικής και αδελφικής σχέσης που είχε αναπτύξει ο Από-στολος των Εθνών με τους πρεσβυτέρους της τοπικής Εκκλησίας, οι οποίοι συνειδητοποιούν ότι δεν θα δουν πλέον το πρόσωπό του, αντίστροφα προς τον Ιακώβ που ανακαλύπτει τον Ιωσήφ (Γέν. 45, 14, 46, 24) και του Πατέρα που υποδέχεται τον Άσωτο (Λκ. 15, 20).

IV. Ο ΠΑΥΛΟΣ ΣΤΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Παρακάτω θα παρατεθούν με συντομία τα Πρ. 21-25 με περιφραστική από-δοση στη Νέα Ελληνική (στην οποία όμως θα διατηρείται όσο είναι δυνατόν ο χαρακτήρας του πρωτοτύπου) προκειμένου ο αναγνώστης να έχει μια συ-νολική εικόνα των γεγονότων που μεσολαβούν μεταξύ των δύο περιοδειών και του περιπετειώδους ταξιδιού του μέσω Μελίτης (που κάποιοι ταυτίζουν με την Κεφαλληνία) στη Ρώμη. Τα κεφ. 21-25 έχουν ως αφορμή τον εορ-τασμό υπό του Π. της Πεντηκοστής στα Ιεροσόλυμα. Ο ακροατής παραλλη-λίζει τη συγκεκριμένη εορτή με την αντίστοιχη που εισάγει τις Πρ. και στην οποία δεν είχε συμμετάσχει ο Π. Εκεί κυριαρχεί η πραγμάτωση της συμφωνίας της δοξολογίας μέσω της εκδήλωσης του χαρίσματος των γλωσσών αλλά και ο διωγμός από τις ιουδαϊκές «εκκλησιαστικές» αρχές των Ιεροσολύμων. Στη συγκεκριμένη δεσπόζει η απόλυτη σύγχυση. Ο Π., ο οποίος σκοπίμως ανέ-βηκε την εορτή της Παράδοσης της Τορά για να προσφέρει τις απαραίτες των εθνών (και σε οικονομική βοήθεια και σε πρόσωπα), αντιμετωπίζεται βίαια, χωρίς να υπάρχει κανείς ακόμη και από την Εκκλησία της Μητέρας Σιών να τον υπερασπιστεί. Σημειωτέον ότι ο Λουκάς δεν έχει παρουσιάσει τους πρώτους Αποστόλους μετά την Πεντηκοστή να αναφέρουν παρόμοιες θυ-σίες στο Ιερό παρά μόνο να *προσκαρτερούν* (φοιτούν) και μάλιστα ομοθυ-μαδόν ενώ κατ' οίκον πραγματώνουν την κλάση του άρτου και μεταλαμβά-νουν τροφή με αγαλλίαση και παιδική αφελεια καρδιάς. Όταν επισκέπτεται ο Π. για τελευταία φορά την Αγία Πόλη οι Ιουδαιοχριστιανοί δεν είναι τρεις χιλιάδες αλλά μυριάδες. Ο ίδιος, όπως αμέσως παρακάτω θα διαπιστωθεί, ομιλεί τρεις γλώσσες, αραμαϊκά, ελληνικά και εβραϊκά, οι οποίες οφείλο-

νται στην προγενέστερη του φωτισμού παιδεία του. Οι δύο τελευταίες μάλιστα επιστρατεύονται για να εξάρουν στους εθνικούς Ρωμαίους (η Ελληνική) και στους Ιουδαίους (η Εβραϊκή) το κύρος που κατά κόσμον διέθετε ο Απόστολος των Εθνών, ο οποίος παρουσιάζεται απόλυτα μόνος απέναντι να διακινείται ανάμεσα στους δύο προαναφερθέντες πόλους. Έναντι των πρώτων (των Ρωμαίων) η αξία του προοδευτικά αναβαθμίζεται αφού μετά την έκπληξη που εισπράττει ο χιλίαρχος από τη χρήση της Ελληνικής⁴⁸⁹, πριν από τη στιγμή της μαстіγωσης που συνιστά άκρα ταπείνωση, συνειδητοποιεί ότι ο δέσμιος όχι μόνο δεν είναι λήσταρχος καταγόμενος από το Νότο και επιπολάζων στην έρημο, αλλά αντίθετα είναι ελεύθερος πολίτης και μάλιστα της διάσημης Ταρσού και δη εκ γενετής (χωρίς να έχει αγοράσει και μάλιστα ακριβά όπως ο χιλίαρχος το συγκεκριμένο προνόμιο). Αντιθέτως στους Εβραίους το μίσος και η βία που ασκείται απέναντι στον Απόστολο των Εθνών κλιμακώνεται. Αρχικά λιντσάρεται από το πλήθος χωρίς εκείνο να γνωρίζει την αιτία. Μετά στην αίθουσα του Συνεδρίου τύπτεται αναίτια από τους παρεστηκότες κατόπιν εντολής του Αρχιερέα, ενώ εν συνεχεία γίνεται αντικείμενο απόπειρας δολοφονίας συνευδοκούντος σιωπηρά επίσης του Πρώτου τη τάξει Ιουδαίου. Αυτό το σχέδιο δεν παύει μάλιστα να υφίσταται ακόμη και μετά την παρέλευση διετίας όταν αντί του Φήλικα ηγεμονεύει ο Φήστος. Πρόκειται για σαράντα Ιουδαίους, οι οποίοι ακολουθούν κάτι σαν τον όρκο των Ναζιραίων (που είχε ήδη υιοθετήσει ο Π.) προκειμένου να τον αφανίσουν από τη γη. Ίσως μάλιστα το σαράντα σχετίζεται με τον αριθμό των τεσσάρων χιλιάδων που ακολούθησαν σε στάση τον Αιγύπτιο.

Κι όλα αυτά ενώ ο Π. παρουσιάζει ήδη στο πλήθος τον άρρηκτο δεσμό που απέκτησε (α) με την Ιερουσαλήμ (αφού αν και γεννήθηκε στην Ταρσό *ανατράφηκε* στην ιερή Πόλη, όπου έμενε και η αδελφή του), (β) με το Νόμο, αφού ως ζηλωτής δεν δίσταζε όχι μόνο να πράττει αυτό που τώρα έκαναν σε αυτόν οι ομοεθνείς του αλλά και να εφορμά σε μακρινές πόλεις ξένων βασιλείων για να συλλάβει χριστιανούς, δαπανώντας χρόνο, κόπο και χρήμα, αλλά και (γ) με το Ναό. Ακόμη και μετά τη μεταστροφή του στη Δαμασκό, επέστρεψε στην «πατρίδα του» προκειμένου να προσευχηθεί σε αυτόν και δέχθηκε προφητική αποκάλυψη και κλήση αντίστοιχη αυτής του Ησαΐα που τον προέτρεπε να φύγει από τον πυρήνα του Ιουδαϊσμού, αφού η μαρτυρία

489. Αν και οι Αιγύπτιοι Ιουδαίοι ομιλούσαν την Ελληνική, ο συγκεκριμένος μάλλον δεν την χρησιμοποιούσε ένεκα βδελυγμίας αλλά και για να μη γίνεται κατανοητός από τους εχθρούς.

του δεν θα γινόταν αποδεκτή και το έργο του είναι προορισμένο για τα έθνη τα μακράν. Σημειωτέον ότι παρά τη βία που υφίσταται ο Απόστολος των Εθνών (ο οποίος στο παρελθόν είχε ασκήσει βία), εκείνος παρουσιάζεται να διαθέτει (α) εξαιρετική ευφυΐα/διαύγεια αλλά και (β) ασύλληπτα αποθέματα ψυχικής και σωματικής δύναμης (χωρίς να επιτελέσει κάποιο θαύμα) ώστε επί των αναβαθμών (όχι όμως των γνωστών του Ναού αλλά του Οχυρού) να διαλεχθεί με τον χιλιάρχο με τρόπο αποπλιστικό και να λάβει την άδεια να σταθεί (κατασειόντας μάλιστα, την αλυσοδεμένη χείρα του) και να αγορεύσει. Επίσης στον Αρχιερέα απαντά θαρραλέα κι ενώ αρχικά αποκαλύπτει την αληθινή ταυτότητα του Άνανου, κατόπιν επικαλούμενος άγνοια ευθυγραμμίζεται με το Νόμο. Επιπλέον ανακαλώντας τη φαρισαϊκή του ιδιότητα φανερώνει ότι το ιουδαϊκό Συνέδριο, μιμούμενο τον Αρχιερέα του, ουσιαστικά ήταν τοίχος κεκονιαμένος: εξωτερικά δηλ. είχε επιφάνεια λεία και λευκή αλλά εσωτερικά ήταν πλήρης ρωγμών (πρβλ. ρήξη των ιματίων του Αρχιερέα Μκ. 14, 63). Αυτό προαναγγέλλει ουσιαστικά και το μέλλον του Ναού και ολόκληρης της Πόλης. Είναι εντυπωσιακό ότι παρά τη μεταστροφή του ο Π. όχι μόνο δεν απεμπολεί την ιουδαϊκή του ταυτότητα αλλά εξακολουθεί να ισχυρίζεται ότι είναι Φαρισαίος και *περι έλπίδος και άναστάσεως νεκρών* κρίνεται. Από όλες τις επιβουλές των ομοεθνών του ο Π. σώζεται μέσω της επέμβασης των Ρωμαίων και μάλιστα του οργανωμένου στρατεύματος. Αυτοί τον φυγαδεύουν από το Ναό (και μάλιστα πάνω στους ώμους ή στα χέρια τους) αλλά και από την αγία Πόλη, την οποία και εγκαταλείπει επίσης συνοδεία χιλίων στρατιωτών αλλά και με βούλευμα το οποίο με επίσημο τρόπο διακηρύσσει την αθωότητά του. Το παράδοξο είναι ότι ο *Φήλιξ* όχι μόνον ευτυχής δεν καθίσταται (όπως σημαίνει το όνομά του) αλλά έμφοβος από το κήρυγμα περί *δικαιοσύνης και εγκρατείας και κρίματος*. Επιπλέον ο Π. δεν απολογείται απλώς για να βελτιώσει τη θέση του αλλά για να καταθέσει ταυτόχρονα τη μαρτυρία του ενώπιον κυρίως των Ρωμαίων αξιωματούχων με προοδευτικό τρόπο. Στην αρχή γίνεται γενικά λόγος για ελπίδα και ανάσταση νεκρών και μόνο στο τέλος περί της έγερσης του Ι. Χριστού. Ο επίλογος της τελευταίας Ομιλίας του Π. στις Πρ. γράφεται με τη φράση του βασιλέα Ηρώδη: *έν όλίγω με πείθεις Χριστιανόν ποιήσαι* (26, 28).

1. Προφητεία του Αγάβου

Κι αφού με δυσκολία και οδύνη αποχωρισθήκαμε τους πρεσβυτέρους της Εφέ-

σου, αποπλεύσαμε, και με κατευθείαν (εύδια) πορεία φθάσαμε στην Κω (μεταξύ των χερσονήσων Αλικαρνασσού και Κνίδης, όπου υπήρχε ιουδαϊκή αποικία ήδη από τα μακκαβαϊκά χρόνια· Α΄ Μακ. 15, 23· Ιώσ. Πόλ. 1, 21· 11· Αρχ. 14.7.2)⁴⁹⁰. Την άλλη ημέρα αγκυροβολήσαμε στη Ρόδο⁴⁹¹, και απ' εκεί στο μεγάλο λιμάνι της Λυκίας, ν.δυτικά της Μ. Ασίας, τα Πάταρα⁴⁹². 2 Και αφού

490. <http://www.kosisland.org/history/history1.htm>: Το όνομα της Κω προήλθε από το όνομα της κόρης του βασιλιά Τρίοπα Β΄ που λεγόταν Κόως. Άλλοι λένε πως η ονομασία οφείλεται στην καρική λέξη *κοίον* είτε επειδή το σχήμα του νησιού θυμίζει πρόβατο είτε γιατί στην Κω υπήρχαν άφθονα πρόβατα. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι το νησί ονομάστηκε έτσι από τη λέξη *κως* που σήμαινε ειρική. Στην αρχαία Κω λατρεύτηκαν ιδιαίτερα ο Ιητήρ Ασκληπιός και ο Ηρακλής. Οι αρχαίοι Κώοι για να τιμήσουν το θεό της ιατρικής οργάνωναν τελετές στις οποίες πρόσφεραν θυσίες. Φυσικά στην αρχαία Κω λατρεύτηκαν και άλλοι θεοί όπως: Δίας, Δήμητρα, Διόνυσος, Ήρα, Αφροδίτη. Το 6 ή 5 π.Χ. ισχυρός σεισμός καταστρέφει σημαντικό μέρος της Κω, χωρίς ωστόσο να ανιχνεύεται στα ανασκαφικά ευρήματα. Ο Αύγουστος απαλλάσσει το νησί από τον ετήσιο φόρο υποτελείας και καταβάλλει το ποσό στο Δημόσιο Ταμείο από την προσωπική του περιουσία. Σε άλλη περίπτωση ο Αύγουστος ζητά φόρο εκατό ταλάντων κι επειδή οι Κώοι δεν μπορούν να συγκεντρώσουν το ποσό, αντ' αυτού παίρνει από το Ασκληπιείο την Αναδυομένη Αφροδίτη, έργο του Απελλή.

491. <http://www.greekhotel.com/dodecane/rhodes/rhodes-history/home-gr.htm>: Η μυθολογική και αρχαία παράδοση του τόπου, σε συνδυασμό με την επιστημονική έρευνα, αναφέρει ως πρώτους κάτοικους τους Κάρες, τους Φοίνικες και τους μινωίτες Κρήτες. Οι τελευταίοι αποδεδειγμένα έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή της Ιαλυσού από τον 15ο π.Χ. αιώνα και έχουν οδηγήσει το νησί σε μεγάλη οικονομική και πολιτιστική ακμή. Η Ρόδος ακολουθεί την τύχη επίσης της Κρήτης και υποκύπτει για περισσότερα από 350 χρόνια στους Μυκηναίους Αχαιούς που την οδηγούν σε ψηλά επίπεδα ευημερίας. Το 1.100 π.Χ. έρχονται κατά κύματα οι Έλληνες Δωριείς που ιδρύουν τις τρεις μεγάλες και αργότερα φημισμένες πόλεις της Λίνδου, της Καμείρου και της Ιαλυσού. Ακολουθούν την τύχη των δωρικών πόλεων της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας και σε συμμαχία με αυτές φτάνουν πάλι σε υψηλά επίπεδα ανάπτυξης, γεγονός που φέρνει πλούτο και ευημερία στους κατοίκους του νησιού. Ονόματα πρώτης γραμμής αυτής της εποχής είναι ο τύραννος της Λίνδου Κλεόβουλος, ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας και ο φημισμένος πολυολυμπιονίκης Διαγόρας. Το 408 π.Χ. οι τρεις μεγάλες πόλεις ιδρύουν από κοινού μια καινούργια πρωτεύουσα του νησιού, τη Ρόδο που συνεχίζει να ακμάζει. Η τοπική παράδοση θεωρεί ότι ο Π. εισήλθε στην πόλη τους από την πύλη του τείχους που σήμερα φέρει το όνομά του και εν συνεχεία προσέγγισε τη Λίνδο, νότια της νήσου, όπου στο υψηλότερο σημείο, την ακρόπολη, ήταν αφιερωμένος ένας ναός στην Αθηνά Λινδία. Η συγκεκριμένη πόλη είχε αναπτυχθεί ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. όταν εξουσίαζε ο τύραννος Κλεόβουλος. Στη νήσο του ήλιου δέσποζε ο περίφημος Κολοσσός (που ανεγέρθηκε το 305 π.Χ. μετά τη νίκη επί του Δημητρίου του Πολιορκητή).

492. Ο D προτείνει και μία στάση ακόμη στα Μύρα (πρβλ. 27, 5· *Πράξεις Παύλου και Θέκλας*). Τα Πάταρα ή Πάτερα ή Πάτρατα βρίσκονταν στη Λυκία, 10 χλμ. νότια του Ξάνθου, στη θέση του σημερινού χωριού Kelemi Harabeleri. Επρόκειτο για λιμάνι κτισμένο κοντά στο δέλτα ενός παραποτάμου του Ξάνθου, ενώ τμήμα της πόλης εκτεινόταν και σε ένα χαμηλό λόφο στα ανατολικά. Η τοποθεσία αυτή ήταν εξαιρετικά εύφορη, λόγω των ποταμών της

βρήκαμε μεγάλο εμπορικό πλοίο, που ταξίδευε για τη Φοινίκη (η οποία ανήκε στη ρωμαϊκή επαρχία της Συρίας· 20, 3) επιβιβασθήκαμε και αποπλεύσαμε. 3 Αφού δε στ' αριστερά αντικρύσαμε (αντί *αναφανείσης, αναφάναντες/αναφανέντες*: ναυτικός όρος) την Κύπρο την οποία και αφήσαμε, πλέαμε προς τη Συρία. Καταπλεύσαμε δε στην πανάρχαια εμπορική πόλη Τύρο⁴⁹³, η οποία ήταν νήσος και κατόπιν έγινε χερσόνησος. Δεν ήταν αυτός ο προορισμός του πλοίου αλλά εκεί ξεφόρτωσε το φορτίο του (Αποκ. 18, 11). Από τη Μίλητο μέχρι την Τύρο το ταξίδι με ούρειο άνεμο διήρκεσε πέντε μέρες.

4 Εκεί αφού αναζητήσαμε και βρήκαμε (2, 16· Δ' Μακ. 3, 14) τους *μαθητές* (τους χριστιανούς), μείναμε μια εβδομάδα. Αυτοί, γνωρίζοντας από αποκάλυψη του Πνεύματος τι επρόκειτο να συμβεί, έλεγαν στον Παύλο να μη ανέβει στα Ιεροσόλυμα. 5 Αλλ' όταν συμπληρώσαμε τις μέρες (*έξαρτίσαι* [Β' Τιμ. 3, 17] τε. = *πληρῶσαι* [σύμφωνα με τον Ι. Χρυσόστομο]· πρβλ. *ἀπαρτίξιν*), αναχωρήσαμε συνεχίζοντας την πορεία. *Μας προέπεμπαν/ξεπροβοδούσαν* όλοι μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους έως έξω από την πόλη. Και γονατίσαμε στην ακρογιαλιά και προσευχηθήκαμε. 6 Έπειτα αποχαιρετισθήκαμε *αλλήλους (απασπαστήκαμε αλλήλους)* και επιβιβασθήκαμε στο πλοίο, ενώ εκείνοι επέστρεψαν στα σπίτια τους.

7 Εμείς δε, αφού τελειώσαμε το θαλάσσιο ταξίδι, από την Τύρο φθάσαμε στη ρωμαϊκή κολωνία Κλαυδίου Καίσαρος Πτολεμαΐδα (από τον Πτολεμαίο Σωτήρα· πρβλ. 11, 19). Πρόκειται για την αρχαία *Άκκο* (Κρ. 1, 13). Και χαιρετίσαμε τους αδελφούς και μείναμε κοντά τους μία μέρα. 8. Την άλλη μέρα αναχωρήσαμε και μετά από 41 χλμ. πορεία φθάσαμε για τρίτη φορά στην

περιοχής, ενώ το λιμάνι διέθετε φυσική προστασία, χάρη στη βραχώδη και απόκρημνη ακτή της Λυκίας. Το λιμάνι των Πατάρων αποτελούσε το επίνειο της πόλης του Ξάνθου, η οποία βρισκόταν στην ενδοχώρα της Λυκίας. Επί της βασιλείας του Κωνσταντίνου Α' (306-337), τα Πάταρα, ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της νότιας Μικράς Ασίας ήδη από την αρχαιότητα, αποτέλεσαν έδαφος της επαρχίας Λυκίας, που διαχωρίστηκε από την ενιαία επαρχία Λυκίας και Παμφυλίας. Θέατρο ελληνικού τύπου, εντός των ορίων της πόλης Πάταρα (σήμερα Kelemiş, Gelemiş) στην επαρχία Λυκίας στη νότια Τουρκία, κτίστηκε κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους (1ος-2ος αι. μ.Χ.) και έχει βορειοανατολικό προσανατολισμό. Διαθέτει μεγάλων διαστάσεων κοίλον και τριώροφη πεντάθυρη σκηνή, από την οποία σώζονται το ισόγειο και ο όροφος. Το κοίλον ήταν ενισχυμένο στα άκρα με γωνιακούς πύργους και διέθετε ναό στην κορυφή του. Η κατασκευή του ολοκληρώθηκε επί Τιβέριου (14-37 μ.Χ.). Το θέατρο υπέστη καταστροφές από σεισμό και ξαναχτίστηκε το 147 μ.Χ. από τον Quintus Velius Titianus και την κόρη του, οι οποίοι χρηγήσαν την εκ βάθρων ανακατασκευή του σκηνικού οικοδομήματος και της 11ης σειράς εδωλίων του άνω διαζώματος.

493. Λκ. 10, 13-14· Ησ. 23, 17.

Καισάρεια (9, 30· 18, 22), τη γνωστή στις Πρ. κατεξοχήν από τον εκατόνταρχο Κορνήλιο. Και επισκεφθήκαμε το σπίτι του Φιλίππου του ευαγγελιστού (περιοδεύοντος κήρυκος του Ευαγγελίου), όχι του αποστόλου αλλά ενός από τους επτά διακόνους (8, 12. 35. 40), και μείναμε σ' αυτόν⁴⁹⁴. 9. Αυτός δε είχε τέσσερις θυγατέρες παρθένες, που προφήτευαν (μιλούσαν με έμπνευση του Αγίου Πνεύματος παρακαλώντας/ παρηγορώντας το λαό αλλά και εξαγγέλλοντας μελλοντικά γεγονότα)⁴⁹⁵.

10 Στην Καισάρεια μείναμε αρκετές ημέρες, αφού ο Π. ήθελε να είναι ακριβώς την ημέρα της Πεντηκοστής στην Αγία Πόλη. Κατ' αυτό το διάστημα κατέβηκε από την Ιουδαία κάποιος προφήτης ονομαζόμενος Άγαβος, ό πάλαι τόν λιμὸν μὴνύσας (11, 27-28· Χρυσόστομος). 11 Και ήλθε σε μας, και αφού πήρε τη ζώνη του Παύλου, και έδεσε τα πόδια και τα χέρια του, είπε: «Αυτά λέγει το Πνεύμα το Άγιο (το οποίο ομιλεί ως ο Κύριος της Π.Δ.): Στον άνδρα, του οποίου ανήκει αυτή η ζώνη, οι Ιουδαίοι θα γίνουν αιτία έτσι να δεθεί στην Ιερουσαλήμ και να παραδοθεί στα χέρια εθνικών (των Ρωμαίων)» (Λκ. 9, 44· 18, 32).

12 Κι όταν ακούσαμε αυτά, παρακαλούσαμε και εμείς και οι εντόπιοι να μην ανέβει στην Ιερουσαλήμ. 13 Αλλ' ο Παύλος αποκρίθηκε: «Γιατί κλαίετε και προσπαθείτε να μου συντρίψετε την καρδιά; Εγώ είμαι αποφασισμένος όχι μόνο να δεθώ, αλλά και να πεθάνω στην Ιερουσαλήμ για το Όνομα του Κυρίου Ιησού». 14 Και επειδή δεν μεταπειθόταν, σιωπήσαμε /ειρηνεύσαμε λέγοντας: «Του Κυρίου το θέλημα ας γίνει» (Λκ. 22, 42). 15 Μετά δε από τις μέρες αυτές έπισκευασάμενοι (αφού ετοιμαστήκαμε και πήραμε τις αποσκευές) ανεβαίναμε στην Ιερουσαλήμ. 16 Ήλθαν δε μαζί μας και μερικοί μαθητές από την Καισάρεια, φέρνοντας κάποιον Κύπριο Μνάσωνα, παλαιό μαθητή (χριστιανό), που είχε ίσως προσηλυτισθεί από τον Βαρνάβα, στον οποίο (Μνάσωνα) και θα φιλοξενούμεθα στην Αγία Πόλη.

494. Ο χαρακτηρισμός απαντά για πρώτη φορά στις Πρ. (πρβλ. 8, 40). Προκειμένου να διακριθεί από τον ομώνυμο απόστολο σημειώνεται ότι ήταν ένας από τους επτά διακόνους (8, 12. 35. 40).

495. Στα πρόσωπά τους εκπληρώνεται η εισαγωγική των Πρ. προφητεία του Ιωήλ, ενώ ανακαλούν και την Άννα της γενέθλιας αφήγησης του Ιησού. Σύμφωνα με τον Ευσέβιο (E.I. 3.30.31, 39· Κλήμ., Στρωμ. 3.52) ο Φίλιππος μετοίκησε στην Ιεράπολη της Φρυγίας και δύο από τις θυγατέρες του παντρεύτηκαν.

2. Υποδοχή του Παύλου στην Ιερουσαλήμ

17 Κι όταν φθάσαμε στα Ιεροσόλυμα, οι αδελφοί μάς δέχθηκαν με χαρά. 18 Την άλλη μέρα ο Παύλος μαζί με μας (εμένα τον Λουκά και τους άλλους) επισκέφθηκε τον Ιάκωβο. Αυτή τη φορά ήλθαν και όλοι οι πρεσβύτεροι της μητέρας Σιών. 19 Κι αφού τους χαιρέτισε, τους διηγήθηκε ένα προς ένα (λεπτομερώς) όσα ο Θεός (και όχι ο ίδιος) ενήργησε στους εθνικούς μέσω της διακονίας του. 20 Όταν εκείνοι άκουσαν, δόξαζαν τον Κύριο και του είπαν: «Βλέπεις, αδελφέ, πόσες μυριάδες Ιουδαίων είναι που έχουν πιστεύσει εδώ στην Ιερουσαλήμ, κι όλοι αυτοί οι Ιουδαιοχριστιανοί επιδεικνύουν ζηλωτισμό για το Νόμο. 21 Πληροφορήθηκαν όμως για σένα, ότι σ' όλους τους Ιουδαίους της Διασποράς διδάσκεις ν' αποστατήσουν από το Νόμο του Μωυσέως, λέγοντας να μη περιτέμνουν τα τέκνα και να μη ζουν συμφώνως προς τα μωσαϊκά έθιμα. 22 Τι θα γίνει λοιπόν; Οπωσδήποτε [πρόκειται να συγκεντρωθεί πλήθος, διότι] θ' ακούσουν ότι ήλθες. 23 Κάνε λοιπόν αυτό που θα σου πούμε: Έχουμε τέσσερις άνδρες Ιουδαιοχριστιανούς, που έχουν αναλάβει τάμα για τον εαυτό τους (Αρ. 6, 1 κε.). 24 Αυτούς να παραλάβεις, και να συμμετάσχεις μαζί τους στο έθιμο του αγνισμού (επιτελώντας τις τυπικές καθάρσεις προ της εισόδου στο Ναό), και να πληρώσεις γι' αυτούς τις αυξημένες δαπάνες των προβλεπόμενων θυσιών (πρβλ. Ηρώδης Αγρίππας· Ιώσ. Αρχ. 19.6.1) για να ξυρίσουν το κεφάλι και να κατακαυθούν οι τρίχες στην ιερά πυρά. Έτσι να μάθουν όλοι ότι τίποτε δεν συμβαίνει απ' όσα έχουν πληροφορηθεί για σένα, αλλά βαδίζεις κι εσύ συμφώνως προς το Νόμο. 25 Όσο δε για τους εθνικούς που έχουν πιστεύσει, εμείς αποφασίσαμε και παραγγείλαμε με επιστολή να μην τηρούν κανένα τέτοιο έθιμο (τελετουργικό), παρά μόνο ν' απέχουν από το ειδωλόθυτο και το αίμα και το πνιγμένο ζώο και την πορνεία».

26 Τότε ο Παύλος, ο οποίος γίνεται *τοις πᾶσι τὰ πάντα*, αφού την επομένη ημέρα παρέλαβε τους άνδρες, υποβλήθηκε μαζί τους στις τελετές του αγνισμού (τις οποίες είχε πραγματώσει και στην Κόρινθο), και μπήκε στον ιερό περίβολο του Ναού και δήλωσε τότε θα συμπληρώνονταν οι μέρες του αγνισμού για να προσφερθεί η θυσία για τον καθένα απ' αυτούς. Δυστυχώς, όμως, το αποτέλεσμα ήταν ακριβώς το αντίθετο από ό,τι σκόπευε ο Ιάκωβος.

3. Αιντσάρισμα των Ιουδαίων και σύλληψη

27 Όταν επρόκειτο να συμπληρωθούν οι επτά ημέρες (των τελετών του αγνι-

σμού), οι Ιουδαίοι από την Ασία (που είχαν ζήσει τη συρροή κατόπιν της υποκίνησης των τεχνιτών του Ναού της Αρτέμιδος), βλέποντάς τον στην Αυλή του Ναού, ξεσήκωσαν όλο το λαό και τον συνέλαβαν 28 κραυγάζοντας: «Ισραηλίτες, βοηθείτε! Αυτός είναι ο άνθρωπος, που παντού διδάσκει όλους εναντίον (α) του λαού και (β) του Νόμου και (γ) αυτού του ιερού τόπου (του Ναού) [πολυσύνδετο και κλίμαξ]⁴⁹⁶. Ακόμη δε και εθνικούς εισήγαγε στον ιερό περίβολο του Ναού (την Αυλή των Ισραηλιτών) και μόλυνε αυτό τον άγιο τόπο». 29 Ας σημειωθεί ότι είχαν δει στην πόλη μαζί του τον Εφέσιο Τρόφιμο, τον οποίο υπέθεσαν ότι ο Παύλος εισήγαγε στην Αυλή των Ισραηλιτών παραβιάζοντας τον *τρύφακτον* και *περίβολο* (Πόλ. 5.193· Αρχ. 15. 417) που επί ποινή θανάτου απαγόρευε την είσοδο εθνικών στη συγκεκριμένη Αυλή και κατ'επέκτασιν στα ενδότερα του Ιερού. 30 Και ξεσηκώθηκε ολόκληρη η πόλη κι έγινε συρροή του λαού, αφού η βεβήλωση του Ιερού συνεπαγόταν άμεσο θάνατο προκειμένου να απαλλαγεί η πόλη από το μiasma. Κι αφού έπιασαν τον Παύλο, τον τραβούσαν έξω από την Αυλή του Ναού κι αμέσως ο προϊστάμενος ή ο *sagan* της αστυνομίας του Ιερού έκλεισε τις θύρες, ενέργεια συμβολική αφού πλέον από το προσκήνιο της αφήγησης βίαια εγκαταλείπεται και σφραγίζεται ο χώρος ο οποίος στο δίτομο έργο του Λουκά αποτέλεσε το σημείο αφετηρίας της θείας Οικονομίας και πυρήνα της δράσης και της Πρώτης Εκκλησίας.

496. Επαναλαμβάνεται η κατηγορία εναντίον του Στεφάνου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Προκειμένου ο αναγνώστης να κατανοήσει καλύτερα το κλίμα που συνάντησε ο Π. στην Ιερουσαλήμ παραθέτω το διαφωτιστικό κείμενο του Γ. Γνίλκα⁴⁹⁷:

Για να συνειδητοποιήσουμε καλύτερα την κατάσταση, πρέπει να φωτίσουμε λίγο το τεταμένο πολιτικό κλίμα που επικρατούσε εκείνη την εποχή στην Ιερουσαλήμ και στη χώρα. Ο Παύλος έφθασε στην Αγία Πόλη κατά την ηγεμονία του Προκουράτορα Φήλικα, ο οποίος ανέλαβε το αξίωμά του το 52 μ.Χ. και κυβέρνησε με ωμότητα. Σχετικά με αυτόν αναφέρει ο Τάκιτος (*Ιστ.* 5.9.3) ότι είχε ψυχή σκλάβου και ότι άσκησε τα βασιλικά του καθήκοντα με πρωτόγνωρη σκληρότητα και αυθαιρεσία. Έτσι κλιμακώθηκε το μίσος εναντίον της Ρώμης, οι Ζηλωτές έγιναν δημοφιλείς ενώ εμφανίστηκαν στο προσκήνιο οι Σικάριοι (< σίκα = εγχειρίδιο, στιλέτο), που δολοφονούσαν εν κρυπτώ – και ο αρχιερέας Ιωνάθαν έγινε θύμα τους. Σύμφωνα με τον Ιώσηπο (*Πόλ.* 2.252 κε.) ο αριθμός των εσταυρωμένων από τον Φήλικα ήταν τεράστιος.

Ο Παύλος έχει συνείδηση της δυσκολίας της καταστάσεως. Φοβάται για τη ζωή του, όταν παρακαλεί να προσεύχονται οι παραλήπτες στην Προς Ρωμαίους *ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ ἡ διακονία μου ἢ εἰς Ἱερουσαλήμ εὐπρόσδεκτος τοῖς ἁγίοις γένηται, ἵνα ἐν χαρᾷ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ συναναπαύσωμαι ὑμῖν* (15, 31-2). Διεξάγει όμως το ταξίδι. Το ερώτημα παραμένει και για τον ίδιο τον απόστολο των εθνών εάν η Εκκλησία της Ιερουσαλήμ είναι έτοιμη να αποδεχτεί τον έρανο των «εθνικών» παύλειων Εκκλησιών. Στις *Πράξεις* η αναφορά σχετικά με τη συνάντηση του αποστόλου με τον Αδελφόθεο Ιάκωβο αφήνει να αιωρούνται πολλά αναπάντητα ερωτήματα. Αν και θα έπρεπε στο

497. J. Gnilka, *Χριστιανισμός και Ισλάμ. Μια νέα προσέγγιση*, μτφρ. Σ. Σ. Δεσπότης, Αθήνα: Ουρανός 2009, 300-305.

επίκεντρό της να είναι η λογία, αυτή δεν μνημονεύεται καθόλου, αν και αναμφίβολα ο συγγραφέας τη γνωρίζει. Ο J. Roloff κάνει λόγο μεταφορικά για παρτιτούρα, όπου απουσιάζει η «πρώτη φωνή». Ο Παύλος μνημονεύει τη λογία παρεμπιπτόντως σε μία εντελώς διαφορετική συνάφεια, όντας φυλακισμένος στην Καισάρεια και αγορεύοντας ενώπιον του επάρχου Φίληκα (24, 17). Στην τόσο σημαντική συνάντηση του Παύλου με τον Ιάκωβο, ο τελευταίος ίσως διατυπώνει την εξής ένσταση: ο Παύλος είχε τη δυνατότητα να ιδρύσει στη Διασπορά Κοινότητες εξ εθνών, όπως συμφωνήθηκε στην Αποστολική Σύνοδο. Αυτός κατά παράβαση των αποφάσεων της Συνόδου δίδασκε, όμως, τους εξ Ιουδαίων που ζουν ανάμεσα στους εθνικούς την αποστασία από τον Μωσλή, αφού δεν απαιτούσε την περιτομή και τη ζωή σύμφωνα με τους κανόνες του Μωσαϊκού Νόμου. Η συμβουλή προς Παύλο να αναλάβει τα έξοδα για τις θυσίες των τελετών αγνισμού για τον εαυτό του και τους τέσσερεις άνδρες, που είχαν κάνει το τάξιμο των Ναζιραίων και είχαν ξυρίσει το κεφάλι τους, συνδέεται με τη λογία και υποσημαίνει την μη αποδοχή της. Από τον τρόπο παρουσίας στο Πρ. 21 συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα χρήματα δεν έγιναν αποδεκτά. Ο Παύλος είχε κατανοήσει τη λογία ως σημείο της ενότητας. Ο Ιάκωβος φοβόταν την όξυνση των σχέσεων της Εκκλησίας του προς τους Ιουδαίους της πόλης και μάλιστα τους αρχιερείς, τους Ζηλωτές και τους Σικάριους, κάτι που επιβεβαιώθηκε γρήγορα. Τα χρήματα που προέρχονταν από μη Ιουδαίους αποτελούσαν αντικείμενο βδελυγμίας και η αποδοχή τους απαγορεύεται στις δεκαοχτώ Χαλαχότ που προέρχονται από τη Σχολή του Σαμμάι και καταγράφηκαν πιθανόν στην αρχή του ιουδαιο-ρωμαϊκού πολέμου, αλλά αντικατοπτρίζουν μία αρχαιότερη νοοτροπία. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του ίδιου του Παύλου, πέντε φορές μαστιγώθηκε στη Συναγωγή, χωρίς να γνωρίζουμε τις ακριβείς αιτίες παρά μόνον ότι θεωρούνταν ένοχος (πρβλ. Β' Κορ. 11, 24).

Τι ακριβώς ένιωθε προσωπικά ο Ιάκωβος για τον Παύλο δεν γνωρίζουμε. Σίγουρα δεν ανακάλεσε την απόφαση της Αποστολικής Συνόδου που τον θεωρούσε ως απόστολο της ακροβυστίας. Όταν στο Πρ. 21, 20 ομιλεί για μυριάδες Ιουδαίων –συνεπώς έναν πολύ μεγάλο αριθμό– που έγιναν Χριστιανοί, δεν επεξηγεί πού συνέβη αυτό. Μάλλον εννοεί στην Διασπορά. Έτσι απλώνεται μια σκιά αναφορικά με την τελευταία συνάντηση Ιακώβου και Παύλου. Ανέμενε και τους δύο μια δύσκολη ανηφορική πορεία. Σχετικά με το τέλος του Αδελφοθέου, λαμβάνουμε πληροφορίες από τον Ιώσηπο (Αρχ. 20.197-203). Το κείμενο θεωρούνταν παλιότερα ως χρι-

στιανική παρέμβαση κυρίως διότι ο Ιάκωβος ονομάζεται από τον ιστορικό Ιώσηπο αδελφός του Ιησού, του *επονομαζόμενου Χριστού*. Σήμερα το κείμενο θεωρείται αυθεντικό από την πλειονότητα των ερευνητών καθώς η διατύπωση αποστασιοποιείται από τη χριστιανική οπτική. Ο Ιάκωβος, ο οποίος αργότερα έλαβε την προσωνυμία *Δίκαιος*, μαρτύρησε σε ένα κενό εξουσίας που προέκυψε ανάμεσα στο θάνατο του επάρχου Φήστου (διαδόχου του Φήλικα) και της ανάληψης του αξιώματος από τον Αλβίνο το 62 μ.Χ. Αυτό το κενό αξιοποίησε ο αρχιερέας Άνανος, γιος του επίσης αρχιερέα Άννα, που είναι γνωστός στα Ευαγγέλια από τη συμμετοχή του στην καταδίκη του Ιησού. Αυτός άδραξε την ευκαιρία να καλέσει το Συνέδριο και να επιβάλει τη θανατική ποινή. Ο Ιάκωβος και κάποιοι άλλοι που κατηγορήθηκαν για καταστρατήγηση του Νόμου λιθοβολήθηκαν. Αυτό το γεγονός είχε συνέπειες, καθώς ο αρχιερέας υπερέβη τις αρμοδιότητές του κατηγορήθηκε στον Αλβίνο από Ιουδαίους που ονομάζονται ως συνειδητοί τηρητές του Νόμου, εκείνος τον μεταχειρίστηκε με οργή και τον καθάίρεσε από το αρχιερατικό αξίωμα.

4. Σύλληψη από τους Ομοεθνείς

31 Κι ενώ επιχειρούσαν να τον σκοτώσουν, έφθασε είδηση (φάσις < φαίνω = μήνυμα, άγγελμα) ότι όλη η Ιερουσαλήμ έχει αναστατωθεί στο χιλίαρχο (tribunus cohortis) του Ρωμαϊκού τάγματος, τον αρχηγό δηλ. μιας βοηθητικής Κοόρτης χιλίων στρατιωτών, 240 ιππέων και 760 πεζών, που ήταν εγκατεστημένοι Β.Δ. του Ναού στο Οχυρό Αντωνία (όπου φυλάσσονταν και τα ενδύματα του Αρχιερέα), για να ελέγχουν και να επεμβαίνουν αστραπιαία στο Ιερό μέσω δύο κλιμάκων που οδηγούσαν σε αυτό (*Πόλ.* 5.243-4). Πρόκειται για τον Κλαύδιο Λυσία ο οποίος όμως ονομάζεται μόλις στο Πρ. 23, 26. 32 Αυτός αμέσως παρέλαβε στρατιώτες και τους εκατοντάρχους (centuriones) τους και επέδραμε οργανωμένα κατ' αυτών αφού αποκόμισε την εντύπωση ότι πρόκειται για σοβαρή αναταραχή. Εκείνοι, όταν είδαν το χιλίαρχο και τους στρατιώτες, έπαυσαν να κτυπούν τον Παύλο.

33 Ο χιλίαρχος πλησίασε και τον συνέλαβε και διέταξε να δεθούν τα χέρια του με δύο αλυσίδες με δύο στρατιώτες, όχι μόνο *παραμυθούμενος τον θυμόν του δήμου* (Ι. Χρυσόστομος) αλλά και υποψιαζόμενος στάση. Έτσι εκπληρώνεται μερικώς η προφητεία του Άγαβου, αφού είχε προαναγγείλει ότι οι ομοεθνείς του θα έδεναν τα χέρια και τα πόδια, στα οποία χρησιμοποιού-

νταν πέδες. Και ρωτούσε ποιος είναι και τι έχει κάνει. 34 Άλλοι δε από τον όγλο φώναζαν τούτο και άλλοι άλλο, αφού και εκείνοι δεν γνώριζαν επακριβώς γιατί χτυπούν τον Απόστολο των Εθνών (όπως συνέβη και στην Έφεσο με τον όγλο που παρασύρθηκε από τον Δημήτριο τον αργυροκόπο πάλι με την κατηγορία ότι διακυβεύεται η ύπαρξη και το μεγαλείο του Ναού της Αρτέμιδος). Κι επειδή λόγω του θορύβου δεν μπορούσε να πληροφορηθεί την αλήθεια, διέταξε να τον μεταφέρουν στο στρατόπεδο εντός του φρουρίου Αντωνία. 35 Όταν έφθασε στα σκαλοπάτια (που οδηγούσαν από το Ναό στο Οχυρό), λόγω της βιαιότητας του όγλου οι στρατιώτες αναγκάστηκαν να τον σηκώσουν (στα χέρια ή στους ώμους)⁴⁹⁸, όπως συνήθως συμβαίνει στους θριάμβους. 36 Ακολουθούσε (σε παρατατικό) το πλήθος του λαού κραυγάζοντας όπως και στην περίπτωση του Ιησού: «Θανάτωσέ τον!» (όπως και τον Ιησού· Λκ. 23, 18· Ιω. 19, 15· Πρ. 22, 22· *Μαρτ. Πολυκάρπου* 3. 9).

37 Κι όταν ο Παύλος έμελλε να εισαχθεί στο στρατόπεδο, είπε στο χιλιάρχο (στα ελληνικά): «Μου επιτρέπεται να σου πω κάτι;». Εκείνος δε είπε: «Ξέρεις ελληνικά; 38 Δεν είσαι λοιπόν συ ο Αιγύπτιος⁴⁹⁹, ο οποίος πριν από τις μέρες αυτές ξεσήκωσε και, μιμούμενος ομοιοπαθητικά τον Μωυσή, έβγαλε στην έρημο τους τέσσερις χιλιάδες άνδρες, οπλισμένους με δολοφονικά μαχαίρια⁵⁰⁰, ηττήθηκε αλλά εκείνος παραδόξως κατάφερε να δραπετέψει;». 39 Είπε δε ο Παύλος: «Εγώ είμαι Ιουδαίος (α) από την Ταρσό της Κιλικίας (την ελεύθερη κι ακμάζουσα πόλη των 500.000 κατοίκων και πατρίδα διάσημων Στωικών· πρβλ. Στράβων 14.5.13-15), κι επιπλέον (β) πολίτης με πλή-

498. Στο σημείο αυτό έχουμε ίσως Ειρωνεία.

499. Αυτό συνέβη το 54 μ.Χ. και σύμφωνα με τον Ιώσηπο τον Αιγύπτιο συνόδευαν τριάντα χιλιάδες: *Μείζονι δὲ τούτου πληγῆ Ἰουδαίους ἐκάκωσεν ὁ Αἰγύπτιος ψευδοπροφήτης παραγενόμενος γὰρ εἰς τὴν χώραν ἄνθρωπος γόης καὶ προφήτου, πίστιν ἐπιθείς ἑαυτῷ περὶ τρισμυρίους μὲν ἀθροίζει τῶν ἠπατημένων, περιαγαγὼν δὲ αὐτοὺς ἐκ τῆς ἐρημίας εἰς τὸ ἐλαιῶν καλούμενον ὄρος ἐκεῖθεν οἷός τε ἦν εἰς Ἱεροσόλυμα παρελθεῖν βιάζεσθαι καὶ κρατήσας τῆς τε Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ δήμου τυραννεῖν χρώμενος τοῖς συνεισπεσοῦσιν δορυφόροις φθάνει δ' αὐτοῦ τὴν ὁρμὴν Φῆλιξ ὑπαντήσας μετὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀπλιτῶν καὶ πᾶς ὁ δῆμος συνεφήματο τῆς ἀμύνης ὥστε συμβολῆς γενομένης τὸν μὲν Αἰγύπτιον φυγεῖν μετ' ὀλίγων διαφθαρῆναι δὲ καὶ ζωρηθῆναι πλείστους τῶν σὺν αὐτῷ τὸ δὲ λοιπὸν πλῆθος σκεδασθὲν ἐπὶ τὴν ἑαυτῶν ἕκαστον διαλαθεῖν (Πόλ. 2, 261-263· *Αρχ.* 20.171).*

500. *Καθαρθείσης δὲ τῆς χώρας ἕτερον εἶδος ληστῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπεφύετο οἱ καλούμενοι σικάριοι μεθ' ἡμέραν καὶ ἐν μέσῃ τῇ πόλει φονεύοντες ἀνθρώπους μάλιστα [δὲ] ἐν ταῖς ἑορταῖς μισγόμενοι τῷ πλήθει καὶ ταῖς ἐσθῆσιν ὑποκρύπτοντες μικρὰ ξιφίδια τούτοις ἔννυτον τοὺς διαφόρους ἔπειτα πεσόντων μέρος ἐγίνοντο τῶν ἐπαγανακτούντων οἱ πεφονευκότες διὸ καὶ παντάπασιν ὑπὸ ἀξιοπιστίας ἦσαν ἀνεύρετοι (Πόλ. 2, 254-255).*

ρη δικαιώματα αυτής της διάσημης (όχι άσημης) πόλεως. Και σε παρακαλώ να μου επιτρέψεις να μιλήσω στο λαό». 40 Αυτός κατανοώντας την κοινωνική επιφάνεια (*dignitas*) του Αποστόλου των Εθνών (που απεδείχθη ότι ήταν ανώτερη της δικής του) του επέτρεψε, και έτσι ο Παύλος στάθηκε στα σκαλοπάτια και με το αλυσοδεμένο χέρι του (το γνωστό στον ακροατή και από το ακάματο εργόχειρο) έκανε σημείο, νεύμα προς το λαό (για να σιωπήσει). Κι όταν έγινε αρκετή ησυχία, τους μίλησε στα εβραϊκά προκειμένου (όχι να μη γίνει κατανοητός από τον Λυσία αλλά) να καταδείξει την ιουδαϊκότητά του αλλά και το γεγονός ότι η κλήση και μεταστροφή του είναι αντίστοιχη των μεγάλων μορφών της Π.Δ. και είπε:

5. Απολογία

22, 1 Προοίμιο (*Exordium*): «Αδελφοί και Πατέρες! (προσεταιρισμός του ακροατηρίου-*captatio benevolentiae*). Ακούστε την απολογία μου, την οποία τώρα σας απευθύνω». 2 Όπως ο χιλιάρχος εξεπλάγη θετικά όταν άκουσε τον δέσμιο να ομιλεί στα ελληνικά, έτσι και οι υπεναντίοι (στους οποίους συγκαταλέγονταν και «πατέρες», δηλ. αρχιερείς και άλλα μέλη του Συνεδρίου), όταν άκουσαν ότι τους μιλούσε στην πατροπαράδοτη ιερή γλώσσα τους, τα εβραϊκά (αραμαϊκά με ιεροσολυμιτική χροιά:), έκαναν περισσότερη ησυχία.

Αφήγηση (*Narratio*): Και λέγει: 3 «Εγώ είμαι Ιουδαίος και, παρότι έχω γεννηθεί στην Ταρσό της Κιλικίας (και είμαι Ιουδαίος της Διασποράς), έχω γαλουχηθεί σ' αυτήν εδώ την Πόλη ως μαθητής του Γαμαλιήλ (*Gamliel I* από την Οικογένεια του Χιλέλ, 25-50 μ.Χ.). Έχω παιδευθεί όχι απλώς μέσω της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ανάγνωση της Τορά⁵⁰¹, αλλά έχω μαθητεύσει ακριβέστατα στο Νόμο/την Τορά των Πατέρων (26, 5), και επιπλέον είμαι μέχρι τώρα στην πράξη (παρότι μαθητής μετριοπαθούς δασκάλου· Πρ. 5) ζηλωτής του Θεού, όπως είσθε και όλοι σεις σήμερα (Γαλ. 1, 14· Φιλ. 3, 5· Φινεές Αρ. 25, 13· Ηλίας). 4 Και καταδίωξα αυτή την Οδό με θανάσιμο πάθος (πρβλ. Στέφανος· Πρ. 7-8), αλυσοδέοντάς και παραδίδοντάς στις φυλακές άνδρες και γυναίκες (Πρ. 9), 5 όπως μαρτυρεί/πιστοποιεί για μένα κι ο αρχιε-

501. *Οὐ μὴν οὐδ' ἐπὶ ταῖς τῶν παίδων γενέσεσιν ἐπέτρεψεν εὐωχίας συντελεῖν καὶ προφάσεις ποιῆσθαι μέθης ἀλλὰ σώφρονα τὴν ἀρχὴν εὐθὺς τῆς τροφῆς ἔταξε καὶ γράμματα παιδεύειν ἐκέλευσεν τὰ περὶ τοὺς νόμους καὶ τῶν προγόνων τὰς πράξεις ἐπίστασθαι τὰς μὲν ἵνα μιμῶνται τοῖς δ' ἵνα συντρεφόμενοι μὴτε παραβαίνωσι μὴτε σκῆψιν ἀγνοίας ἔχωσι (Απίων 2. 204).*

ρεύς εκείνης της περιόδου⁵⁰² και όλο το Συνέδριο. Απ' αυτούς έλαβα και (συστατικές και προτρεπτικές) επιστολές προς τους αδελφούς (τους ομοεθνείς μας) στη Δαμασκό του βασιλείου των Ναβαταίων, και πήγαινα για να φέρω και αυτούς που ήταν εκεί δεμένους στην Ιερουσαλήμ, για να κολασθούν (να υποστούν βασανιστήρια).

Επιχειρηματολογία (Probatio): 6 Αλλ' όταν πήγαινα και πλησίαζα στη Δαμασκό βίωσα μοναδική προφητική εμπειρία Κλήσης. Ξαφνικά, παρότι ήταν καταμεσήμερο άστραψε από τον ουρανό γύρω μου δόξα (kabod) φωτός (*Οραμα*). Δεν επρόκειτο για ψευδαίσθηση ούτε για όραμα όπως στην περίπτωση του Κορνήλιου (10, 9-16). 7 Γι' αυτό και σωριάστηκα χάμω στο έδαφος και άκουσα μια φωνή να μου λέγει: «Σαούλ, Σαούλ, γιατί με καταδιώκεις;» (Ακρόαμα). 8 Εγώ δε είπα: «Ποιος είσαι, Κύριε;». Και μου είπε: «Εγώ είμαι ο Ιησούς ο Ναζωραίος (Nazarja άπαξ λεγόμενο), τον οποίο εσύ καταδιώκεις». 9 Οι συνοδοί μου είδαν μεν το φως και κυριεύθηκαν από φόβο, αλλά τη φωνή Εκείνου, ο οποίος μου μιλούσε, δεν κατανόησαν⁵⁰³. 10 Είπα τότε: «Τι να κάνω, Κύριε;». Και ο Κύριος μου είπε: «Σήκω και πήγαινε στη Δαμασκό, και εκεί θα σου λεχθεί για όλα όσα σου έχουν ορισθεί να κάνεις». 11 Και επειδή δεν έβλεπα από τη εξαιρετική δόξα και λάμψη εκείνου του φωτός, οι συνοδοί μου μ' έπιασαν από το χέρι και μ' οδήγησαν και έτσι έφθασα στη Δαμασκό.

12 Κάποιος δε Ανανίας, άνθρωπος ευσεβής συμφώνως προς το Νόμο, και εκτιμώμενος απ' όλους τους ομοεθνείς μας Ιουδαίους που κατοικούσαν στη Δαμασκό, 13 ήλθε ως άγγελος του Κυρίου προς εμένα. Στάθηκε μπροστά μου και μου είπε: «Σαούλ αδελφέ! Απόκτησε ξανά το φως σου (ή/και κοίταξε άνω)»⁵⁰⁴. Και εγώ την ίδια στιγμή (και όχι μετά από κάποια διαδικασία) ανέκτησα το φως μου και κοίταξα σ' αυτόν. 14 Και αυτός είπε: «Ο Θεός των Πατέρων ημών των Ιουδαίων σε προχειροτόνησε (σε εξέλεξε και σε προόρισε) (α) να γνωρίσεις βιωματικά το θέλημά Του και (β) ν' αντικρίσεις τον κατεξοχήν Δίκαιο (τον Αγαθό, τον Άγιο· πρβλ. Λκ. 23, 47 εκατόνταρχος· Πρ. 3, 14· 7, 52) και (γ) ν' ακούσεις φωνή από το (ίδιο το) στόμα Του, 15 διότι θα Του είσαι μάρτυς προς όλους τους ανθρώπους (οι οποίοι δεν αναφέρονται ως *εθνικοί*, όπως στο Γαλ. 1, 16, και *βασιλείς* όπως στο Πρ. 9, 15 για να μην προκληθεί το ακροατήριο) για όλα όσα είδες και άκουσες (με τις βασικές αισθήσεις

502. Πρόκειται μάλλον για τον Καϊάφα (37-41 μ.Χ.) και όχι τον Θεόφιλο (26-36 μ.Χ.), ενώ εν ενεργεία ήταν ο Άνανος (47-53 μ.Χ.)

503. Δεν κατανόησαν το ακρόαμα ως λέξεις και νοήματα αλλ' ως ήχο και βοή.

504. Δεν μνημονεύεται άγγιγμα για να αποφευχθεί η μαγική προσέγγιση.

της όρασης και ακοής). 16 Και τώρα γιατί καθυστερείς; Σήκω και βαπτίσου και απολούσου από τις αμαρτίες σου, αφού επικαλεσθείς το Όνομα Αυτού (του Ιησού ο οποίος πλέον κατανοείται ως ο Κύριος)»⁵⁰⁵.

17 Όταν δε επέστρεψα στην Ιερουσαλήμ (9, 26) και προσευχόμενος στην Αυλή του Ναού (ίσως περί της σωτηρίας των ομοεθνών), περιήλθα σε έκσταση 18 και είδα Αυτόν να μου λέγει⁵⁰⁶: «Σπεύσε και φύγε γρήγορα από την Ιερουσαλήμ, διότι δεν θα παραδεχθούν Εσένα και τη μαρτυρία για Μένα. 19 Και εγώ είπα: Κύριε, αυτοί γνωρίζουν ότι εγώ ήμουν που φυλάκιζα και έδερνα στις Συναγωγές (τεσσαράκοντα παρά μίαν) τους έχοντες πίστη σ' Εσένα 20 κι όταν εκχυνόταν (ως θυσία;) το αίμα του Στεφάνου του μάρτυρά Σου (που κατέθετε τη μαρτυρία για σένα), και εγώ ήμουν παρών και επικροτούσα τη θανάτωσή του και φύλαγα τα ρούχα των φονέων του. (Γι' αυτό νομίζω, ότι θα με πιστεύσουν και θα μεταπεισθούν)⁵⁰⁷. 21 Αλλά μου είπε: «Πορεύου, διότι εγώ σ' έθνη μακρινά θα σ' εξαποστείλω» (13, 47· Ησ. 49, 6).

Αξιοσημείωτη η χιαστή δομή της Ομιλίας-Απολογίας:

A. Ο Π. έρχεται από τον κόσμο των εθνών στην Ιερουσαλήμ (22, 3)

B. Ο Π. κατεδίωξε τους χριστιανούς (22, 4-5^α)

Γ. Το ταξίδι του Π. από την Ιερουσαλήμ στη Δαμασκό (22, 5β)

Δ. Το Όραμα του Π. στις πύλες της Δαμασκού (22, 6-11)

E. Ο Ανανίας αποκαθιστά την όραση του Π. (22, 12-13)

Στ. Ο Ανανίας αναγγέλλει στον Π. την αποστολή του (22, 14-15)

Ε'. Ο Ανανίας προτείνει στον Π. να λάβει το βάπτισμα (22, 16)

Δ'. Το Όραμα του Π. στην Ιερουσαλήμ (22, 17-18^α)

Γ'. Ο Π. διατάσσεται να αφήσει την Ιερουσαλήμ (22, 18β)

Β' Ο Π. ανακαλεί τα έργα και τις ημέρες του ως διώκτης (22, 19-20)

A' Ο Π. απεστάλη από την Ιερουσαλήμ στα Έθνη (22, 21).

505. Δεν μνημονεύεται το Άγ. Πνεύμα.

506. Πρβλ. Ησ. 6· Α' Βασ. 3, 3-10· Γ' Βασ. 3, 4-5· Ακ. 2, 20-32.

507. Αξιοσημείωτο το πολυσύνδετο που αποτυπώνει τις πολλές δράσεις αλλά ίσως και την αγωνία του αυτόπτη μάρτυρα τη στιγμή της «σύλληψής» του. Και σ' αυτή και στην προηγούμενη σκηνή ο Απόστολος προσκαλείται σε αλλαγή στάσης (σήκω/βαπτίσου-αναχώρησε): πορεία εις βάθος (βαπτίσου) και οριζόντια (πορεύου) και μάλιστα χωρίς να ορίζεται ο ακριβής προορισμός.

6. Ο Παύλος επικαλείται την ιδιότητά του ως Ρωμαίου πολίτου

22 Τον άκουαν δε μέχρι αυτόν το λόγο (που είπε για τους εθνικούς). Και ύψωσαν τη φωνή τους λέγοντας: «Εξαφάνισε από τη γη αυτό το υποκείμενο! Και ήδη αυτός δεν έπρεπε να ζει!»⁵⁰⁸ 23 Και επειδή κραύγαζαν και πετούσαν τα ρούχα τους επάνω και σκόρπιζαν σκόνη στον αέρα (σκηνικό που ανακαλεί στον ακροατή την άρση-δολοφονία του Στεφάνου), ο χιλιάρχος διέταξε να οδηγηθεί στο στρατόπεδο. 24 Και εφόσον είχαν εξαντληθεί όλες οι μέθοδοι για να εξιχνιαστεί η υπόθεση, είπε να αναταχθεί (να τεντωθεί το κορμί του για το μαστίγωμα με το flagrum) για να μάθει για ποια αιτία φώναζαν έτσι εναντίον του. 25 Αλλά όταν τον προέτειναν με δερμάτινα λουριά, ρώτησε τον παριστάμενο εκατόνταρχο ο Παύλος: «έναν άνθρωπο που είναι Ρωμαίος πολίτης και επιπλέον δεν έχει καταδικασθεί σας επιτρέπεται να τον μαστιγώνετε;». 26 Όταν άκουσε ο εκατόνταρχος, πήγε και ανέφερε στο χιλιάρχο λέγοντας: «Τι πρόκειται να κάνεις; Διότι ο άνθρωπος αυτός είναι Ρωμαίος πολίτης» (Κικέρων, *Verr.* 2.5.170). 27 Τότε αφού προσήλθε ο χιλιάρχος του είπε: «Λέγε μου, εσύ είσαι Ρωμαίος πολίτης;» Αυτός δε είπε: «Ναι». 28 Αποκρίθηκε τότε ο χιλιάρχος: «Εγώ με πολλά κεφάλαια απέκτησα αυτό το πολιτικό δικαίωμα» (προφανώς διά του Καίσαρος Κλαυδίου 41-54 μ.Χ. με την ευκαιρία της απελευθέρωσης από την τάξη των σκλάβων [manumissio]: Δίων Κάσσιος 60. 17). Ο δε Παύλος είπε: «Εγώ όμως γεννήθηκα Ρωμαίος πολίτης». 29 Αμέσως τότε απομακρύνθηκαν απ' αυτόν αυτοί που θα τον βασάνιζαν χωρίς καν να τον έχουν ανακρίνει. Αλλά και ο χιλιάρχος φοβήθηκε όταν έμαθε ότι είναι Ρωμαίος πολίτης και διότι τον είχε δέσει.

7. Ο Παύλος αγορεύει ενώπιον του Συνεδρίου. Διχασμός του Συνεδρίου

30 Και την άλλη ημέρα, θέλοντας να πληροφορηθεί την αλήθεια (το ασφαλές), το γιατί δηλαδή κατηγορείται από τους Ιουδαίους, τον έλυσε από τα δεσμά που τον έδεναν με τον στρατιώτη-φύλακα, και διέταξε να έλθουν οι αρχιερείς και όλο το Συνέδριό τους. Κι αφού κατέβασε τον Παύλο (από το στρατόπεδο στο χώρο του Συνεδρίου νοτιοδυτικά του Όρους του Ναού, *Πόλ.* 5. 14), τον παρουσίασε σ' αυτούς, αφού ήθελε να εξαντλήσει όλα τα μέσα για να διαγνώσει την αιτία διωγμού του Π.

508. Σχετικά με τον Σωκράτη αντίστοιχες αντιδράσεις βλ. Πλάτων, *Απολογία* 22^ε-23^α. Διογένης Λαέρτιος 2. 21.

23, 1. Ατενίζοντας ευθυτενώς αλλά και διορατικώς ο Παύλος το Συνέδριο αγόρευσε:

Προοίμιο: «Ἄνδρες ἀδελφοί⁵⁰⁹! Εγώ μέχρι την ημέρα αυτή έχω πολιτευθεῖ⁵¹⁰ ἀπέναντι στον Θεό με ἀγαθή συνείδηση σε ὅλα (Α΄ Τιμ. 1, 15. 19· Εβρ. 13, 18· Α΄ Πέ. 3, 16)». 2 Μόλις ἀκουσε αὐτή την εἰσαγωγική πρόταση ο ἀρχιερεὺς Ἀνανίας, γιος του Νεδεβαίου, που διορίστηκε ἀπὸ τον ἀδελφὸ τοῦ Ἡρώδη Ἀγρίππα Α΄ (με τὸ ὄνομα Ἡρώδης Χαλκίς) (47-59 μ.Χ.)⁵¹¹, διέταξε τους ευρισκομένους πλησίον του Π. να κτυπήσουν τὸ στόμα του, καὶ ἐνεκα τῆς ετυμηγορίας που ξεστόμισε γιὰ τον εαυτό του (καὶ ἀκούστηκε ὡς ὕβρις) ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος (ὁ ἀρχιερέας) εἶχε υιοθετήσει τὴν ἀσκήση βίας γιὰ τὴν ἐξαγωγή ὁμολογίας. ³ Τότε ὁ Παύλος του εἶπε: «Θα σε κτυπήσει ὁ Θεός (Δτ. 28, 22), τοῖχε ἀσβεστωμένε (Ιεζ. 13, 10· Μτ. 23, 27· CD 8, 12)! Εσύ κάθεσαι στὴ δικαστικὴ ἐδρα γιὰ νὰ με κρίνεις συμφώνως πρὸς τὸ Νόμο, καὶ παρανομώντας διατάσεις νὰ κτυπηθῶ; (Λευ. 19, 15)». ⁴ Οἱ παριστάμενοι εἶπαν τότε: «Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ υβρίζεις;». ⁵ Εἶπε δε ὁ Παύλος: «Δεν ἤξερα, ἀδελφοί, ὅτι ἓνα τέτοιο πρόσωπο εἶναι ἀρχιερεὺς. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι εἶναι γραμμένο: “Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου νὰ μὴ κακολογήσεις”» (Εξ. 22, 28 Ο΄).

⁶ Επειδὴ δε κατάλαβε ὁ Παύλος, ὅτι τὸ ἓνα μέρος εἶναι Σαδδουκαῖοι καὶ τὸ ἄλλο Φαρισαῖοι, φώναξε δυνατὰ μέσα στο Συνέδριο: «Ἄνδρες ἀδελφοί! Εγώ εἶμαι Φαρισαῖος καὶ μάλιστα υἱὸς Φαρισαίου (Φιλ. 3, 5-6). Εγώ δικάζομαι διότι ἐλπίζω στὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν. 7 Κι ὅταν εἶπε αὐτό, ἐγινε φιλονικία μεταξύ τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων καὶ διχάσθηκε τὸ πλήθος (τῶν Συνέδρων). ⁸ Διότι οἱ μὲν Σαδδουκαῖοι λέγουν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάσταση, οὔτε ἄγγελος καὶ πνεῦμα (ψυχὴ), ἐνῶ οἱ Φαρισαῖοι παραδέχονται ἀμφοτέρα. ⁹ Κραύγαζαν δε με κραυγὴ μεγάλη. Καὶ οἱ Γραμματεῖς (οἱ νομοδιδάσκαλοι), που ἀνήκαν στὴν παράταξη τῶν Φαρισαίων, σηκώθηκαν καὶ λογομαχοῦσαν με πάθος καὶ ἔλεγαν: «Κανένα κακό δὲν βρῖσκουμε σ’ αὐτό

509. Ἀπουσιάζουν οἱ Πατέρες, παρότι ἀπευθύνεται σε ἡγέτες τοῦ ἔθνους. Σε κάθε περίπτωση θεωρεῖ τους Ἰουδαίους ἀκόμη ὡς ἀδελφούς, ὑπὸ ἄλλη ἴσως ἔννοια ἀπὸ ὅ,τι τους ἀδελφούς Χριστιανούς.

510. Ὁ Ρωμαῖος πολίτης Π. *πολιτεύεται* σύμφωνα κατεξοχὴν με τὸ θεῖο θέλημα (Φιλ. 1, 27· 3, 20· Β΄ Μακ. 6, 1· Ἰώσ., *Βίος* 12).

511. Φίλος τῶν Ρωμαίων που δολοφονήθηκε κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ Πολέμου, τὸ 09.66 ἀπὸ τὸ Μενάχημο καὶ τους Ζηλωτές (Πόλ. 2.441) διότι σφετεριζόταν τὴν περιουσία τῶν ἀπλῶν ἱερῶν· ἦταν βίαιος (δολοφόνησε Σαμαρείτες) καὶ παραθεωροῦσε τὰ χρηστά ἤθη (*Αρχ.* 20. 131. 205-207).

τον άνθρωπο. Εάν του μίλησε ο Αναστάς ως πνεύμα (Λκ. 24, 36-43) ή άγγελος (Πρ. 12, 15), ας μη θεομαχούμε (πρβλ. Γαμαλιήλ· Πρ. 5, 38-39: *ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ ἄφετε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ἦ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται· εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστίν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτούς, μήποτε καὶ θεομάχοι εὕρεθῆτε*)».

¹⁰ Και επειδή έγινε μεγάλη στάση (έχοντας γίνει οι ίδιοι κομμάτια), ο χιλιάρχος φοβήθηκε μήπως κάνουν κομμάτια τον Παύλο και διέταξε τους στρατιώτες να κατέβουν και να τον αρπάξουν από ανάμεσά τους και να τον οδηγήσουν στο στρατόπεδο. ¹¹ Και την επόμενη νύκτα παρουσιάστηκε σ' αυτόν ο Κύριος που του είχε εμφανιστεί και στο Ναό και στην Κόρινθο (σε στιγμές εξαιρετικά κρίσιμες για τον ίδιο και την ιεραποστολική του μαρτυρία) και του είπε: «Έχε θάρρος, Παύλε! Όπως έδωσες μαρτυρία για μένα στην Ιερουσαλήμ, έτσι πρόκειται να καταθέσεις μαρτυρία και στη Ρώμη».

8. «Συστροφή» κατά του Παύλου

¹² Κι όταν ξημέρωσε, μερικοί από τους Ιουδαίους συγκεντρώθηκαν με εμπάθεια και ορκίσθηκαν για τους εαυτούς τους λέγοντας να μη φάγουν και να μη πιουν (ιδιότυπη νηστεία), μέχρι να σκοτώσουν τον Παύλο. ¹³ Κι ήταν περισσότεροι από σαράντα αυτοί που έκαναν αυτή τη συνωμοσία. ¹⁴ Και πήγαν στους αρχιερείς και τους πρεσβυτέρους και είπαν: «Ορκιστήκαμε αυστηρά για τους εαυτούς μας να μη βάλουμε τίποτε στο στόμα μας, έως ότου σκοτώσουμε τον Παύλο. ¹⁵ Τώρα λοιπόν εσείς μαζί με το Συνέδριο προβείτε σε παράσταση ενώπιον του χιλιάρχου για να τον κατεβάστε αύριο σ' εσάς με την πρόφαση να εξετάσετε και μάθετε ακριβέστερα την υπόθεσή του. Κι εμείς προτού αυτός φθάσει, είμαστε έτοιμοι να τον σκοτώσουμε».

¹⁶ Αλλά έχοντας ακούσει ο γιος της αδελφής του Παύλου (ο οποίος εμπλεκόταν προφανώς σε ζηλωτικούς κύκλους) πήγε και μπήκε στο στρατόπεδο και ειδοποίησε τον Παύλο. ¹⁷ Τότε ο Παύλος κάλεσε έναν από τους εκατοντάρχους και είπε: «Οδήγησε αυτόν το νεανία (ηλικίας 22-28 ετών) στο χιλιάρχο, διότι κάτι έχει να του πει». ¹⁸ Εκείνος τον πήρε και τον οδήγησε στο χιλιάρχο, και είπε: «Ο κρατούμενος Παύλος αφού με προσκάλεσε, με παρακάλεσε να φέρω σε σένα αυτόν το νέο που κάτι έχει να σου πει». ¹⁹ Τότε ο χιλιάρχος τον έπιασε από το χέρι και πήγε σε ιδιαίτερο μέρος και τον ρώτησε: «Τι είναι αυτό, που έχεις να μου πεις;». ²⁰ Και είπε: «Οι Ιουδαίοι συμφώνησαν να σε παρακαλέσουν να κατεβάσεις αύριο στο Συνέδριο τον Παύλο, διό-

τι δήθεν πρόκειται να κάνουν ακριβέστερη ανάκριση γι' αυτόν.²¹ Αλλά εσύ να μη πεισθείς σ' αυτούς. Διότι περισσότεροι από σαράντα άνδρες απ' αυτούς του στήνουν ενέδρα. Και ορκίσθηκαν για τους εαυτούς τους να μη φάγουν και να μη πιουν έως ότου τον σκοτώσουν. Και τώρα είναι έτοιμοι και περιμένουν την αναγγελία σου». ²² Ο χιλιάρχος τότε άφησε το νέο να φύγει, αφού του επέστησε την προσοχή λέγοντας: «Να μην πεις σε κανένα ότι κατήγγειλες αυτά σε μένα».

9. Μεταγωγή του Παύλου στην Καισάρεια στον ηγεμόνα Φήλικα

²³ Έπειτα κάλεσε δύο από τους εκατοντάρχους και διέταξε: «Από ώρα εννέα τη νύκτα να έχετε έτοιμους διακόσιους στρατιώτες και εβδομήντα ιππείς και διακόσιους δεξιολάβους (λογχοφόρους [Βουλγάτα] ή εκσφενδονιστές [Πεσιτώ]), για να πάνε μέχρι την Καισάρεια. ²⁴ Να φέρουν και ζώα για να επιβιβάσουν τον Παύλο (ένα για τον ίδιο και άλλο για τις αποσκευές του ή για να εναλλάσσονται κατά την μεταφορά του και να ολοκληρωθεί το ταξίδι το δυνατόν συντομότερο) και να τον μεταφέρουν σώο⁵¹² στον Φήλικα τον ηγεμόνα». ²⁵ ⁵¹³ Έγραψε δε επιστολή (elogium), πού είχε αυτό τον τύπο (τη διατύπωση που ήταν θετική για τον Παύλο): ²⁶ «Ο Κλαύδιος Λυσίας προς τον κράτιστο (εξοχότατο) ηγεμόνα Φήλικα. Χαίρει! ²⁷ Τον άνδρα αυτό που συνελήφθη από τους Ιουδαίους και επρόκειτο να τον σκοτώσουν, κατέφθασα με το στρατεύμα και τον έσωσα επειδή έμαθα ότι είναι Ρωμαίος πολίτης. ²⁸ Θέλοντας δε να μάθω την αιτία, για την οποία τον εγκαλούσαν, ²⁹ διαπίστωσα ότι κατηγορείται για ζητήματα του Νόμου τους, και δεν κατηγορείται για τίποτε άξιο θανάτου ή φυλακίσεως. ³⁰ Αλλ' επειδή μου γνωστοποιήθηκε ότι επρόκειτο να γίνει δολοφονική ενέδρα κατά του ανδρός από τους Ιουδαίους, αμέσως τον έστειλα σε σένα, αφού παρήγγειλα και στους κατηγορούς να πουν ενώπιόν σου όσα έχουν εναντίον του. Υγίαινε».

³¹ Οι στρατιώτες λοιπόν, σύμφωνα με τη διαταγή που έλαβαν, παρέλαβαν τον Παύλο και τη νύκτα τον μετέφεραν στην Αντιπάτριδα, 62 χλμ. μακριά στα σύνορα Ιουδαίας και Σαμαρείας (ίσως το σημερινό Kulat Ras el Anin)³² Την άλλη δε ήμερα άφησαν τους ιππείς να συνεχίσουν μαζί του την πορεία

512. Πόλ. 2. 228· Αρχ. 20. 113.

513. D: Έφοβήθη γάρ μήποτε έξαρπάσαντες αυτόν οί Ιουδαίοι άποκτείνωσιν και αυτός μεταξυ έγκλημα έχη ως είληφώς άργύρια.

των 40 χλμ. (αφού πλέον ήταν εκτός της περιοχής του υψηλού κινδύνου) κι αυτοί επέστρεψαν στο στρατόπεδο. ³³ Εκείνοι δε (οι ιππείς), όταν έφθασαν στην Καισάρεια, εγχείρισαν την επιστολή στον ηγεμόνα και του παρέδωσαν και τον Παύλο. ³⁴ Όταν δε ο ηγεμόνας διάβασε την επιστολή, ρώτησε από ποια επαρχία είναι (όπως συνέβη και με τον Ιησού που παραπέμφθηκε στον Ηρώδη που βρισκόταν όμως στην Ιερουσαλήμ· Λκ. 23, 6-13). Και όταν έμαθε ότι είναι από την Κιλικία, ³⁵ είπε: «θα σε ακούσω προσεκτικά όταν έλθουν και οι κατηγοροί σου». Και διέταξε να κρατείται στο Πραιτώριο (παλάτι) του Ηρώδη.

10. Κατηγορία κατά του Παύλου

24, ¹ Και μετά πέντε μέρες κατέβηκε ο αρχιερέας Ανανίας μαζί με τους πρεσβυτέρους και κάποιον δικηγόρο Τέρτυλλο και έκαναν καταγγελία στον ηγεμόνα κατά του Παύλου. ²³ Κι όταν αυτός κλήθηκε, άρχισε ο Τέρτυλλος (μάλλον Ρωμαίος πολίτης *φοβούμενος τον Θεό*) ν' απαγγέλλει την Κατηγορία λέγοντας: «Εξοχότατε Φήλιξ! Πολλή ειρήνη απολαμβάνουμε εξαιτίας σου και μεγάλα έργα γίνονται σ' αυτό το έθνος με την πρόνοιά σου (*captatio benevolentiae*). Αυτό και πάντοτε και παντού αναγνωρίζουμε με όλη την ευγνωμοσύνη. ⁴ Αλλά για να μη σε κουράζω περισσότερο, παρακαλώ ν' ακούσεις με την καλοσύνη σου όσα συντόμως θα πούμε. ⁵ Λοιπόν διαπιστώσαμε ότι αυτός ο άνθρωπος (α) είναι πληγή και λοιμικό (πανούκλα που εξαπλώνεται). Παρακινεί σε εξέγερση (στάση/*seditio*) όλους τους Ιουδαίους σ' ολόκληρη τη ρωμαϊκή Οικουμένη. Είναι μάλιστα ο πρωτοστάτης της μερίδος/της αιρέσεως των Ναζωραίων. ⁶ (β) Αυτός και το Ναό αποπειράθηκε να βεβηλώσει. Γι' αυτό και τον συλλάβαμε. ⁸ Απ' αυτόν, αφού ο ίδιος ανακρίνεις, θα μπορέσεις να μάθεις την αλήθεια για όλα αυτά για τα οποία εμείς τον κατηγορούμε». ⁹ Επιτέθηκαν δε μαζί και οι Ιουδαίοι (οι άρχοντες), ισχυριζόμενοι ότι έτσι έχουν τα πράγματα.

Σημειωτέον ότι από την Ομιλία του Τέρτυλλου, η οποία έχει χαρακτηριστεί είτε ως έντεχνη είτε ως εντελώς αδόκιμη, απουσιάζει η πολύ βασική για ένα δικανικό λόγο επιχειρηματολογία (*probatio*) είτε επειδή απλώς δεν υπήρχαν ούτε πίστεις τεκμήρια ούτε μάρτυρες παραβίασης του ασύλου του Ναού (πρβλ. 25, 7) είτε επειδή πρόκειται για διαδικασία *extra ordinem*. Γι' αυτό ίσως και κάποια χειρόγραφα όπως και το Εκκλησιαστικό κείμενο προσθέτουν τους στίχους 6β-7: *και θελήσαμε να τον δικάσουμε*

συμφώνως με το Νόμο μας. ⁷ Αλλά ήλθε ο Λυσίας ο χιλίαρχος και τον άρπαξε από τα χέρια μας με πολλή βία, και διέταξε να έλθουν οι κατηγοροί του σε σένα Σε κάθε περίπτωση ρίχνει στον Π. τις κατηγορίες που είχε εκτοξεύσει ο Κλαύδιος εναντίον των Ιουδαίων, οι οποίοι όπως και στην περίπτωση του Αιγυπτίου θέλουν να παρουσιαστούν συνεργάτες των Ρωμαίων κατακτητών.

II. Απολογία του Παύλου

¹⁰ Ακολούθως δε ο Παύλος, αφού ο ηγεμών του έκανε νεύμα να μιλήσει, είπε:

Προίμιο (Exordium): «Γνωρίζοντας, ότι από πολλά έτη είσαι δικαστής σ' αυτό το έθνος, εκθύμως απολογούμαι για τον εαυτό μου». Αφήγηση (Narratio) Α [Ανακατασκευή της κατηγορίας περί διατάραξης της κοινής ειρήνης]: ¹¹ αφού δύνασαι να εξακριβώσεις ότι δεν είναι περισσότερες από δώδεκα μέρες, αφότου ανέβηκα να προσκυνήσω στην Ιερουσαλήμ. ¹² Και ούτε στο Ναό με βρήκαν να συζητώ με κάποιον ή να παρακινώ τον όχλο σε στάση, ούτε στις Συναγωγές, ούτε στην πόλη, Β ¹³ ούτε μπορούν να αποδείξουν αυτά, για τα οποία τώρα με κατηγορούν. Γ ¹⁴ Σου ομολογώ δε τούτο, ότι σύμφωνα με την Οδό, που αυτοί ονομάζουν “αίρεση”, έτσι λατρεύω τον Θεό των Πατέρων μου, πιστεύοντας σε όλα όσα είναι γραμμένα στο Νόμο και στους Προφήτες, ¹⁵ ελπίζοντας στον Θεό για ό,τι και αυτοί περιμένουν, ότι δηλαδή θα γίνει ανάσταση νεκρών, και καλών και κακών. Β' ¹⁶ Γι' αυτό δε και εγώ αγωνίζομαι να έχω πάντοτε καθαρή συνείδηση απέναντι στον Θεό και τους ανθρώπους. Α' [Ανακατασκευή της κατηγορίας περί του Ναού] ¹⁷. Ύστερα δε από πολλά έτη ήλθα για να κάνω ελεημοσύνες και προσφορές στο έθνος μου, ¹⁸ οπότε με βρήκαν στο Ναό να έχω τελέσει αγνισμό, ούτε με όχλο ούτε με θόρυβο, ¹⁹ μερικοί Ιουδαίοι από την Ασία. Αυτοί θα έπρεπε να είναι παρόντες ενώπιόν σου και να κατηγορούν, εάν θα είχαν κάτι εναντίον μου. ²⁰ Ή αυτοί εδώ ας πουν ποιο αδίκημα βρήκαν σε μένα όταν παρουσιάσθηκα ενώπιον του Συνεδρίου ²¹ εκτός και αν είναι αδίκημα ένας λόγος, που φώναξα δυνατά, όταν στεκόμουν ενώπιόν τους: “επειδή πιστεύω στην ανάσταση των νεκρών, εγώ δικάζομαι σήμερα από σας”». (Απουσιάζει ο Επίλογος- Peroratio).

²² Τότε ο Φήλιξ ανέβαλε την υπόθεσή τους για να μάθει ακριβέστερα για την Οδό και είπε: «Όταν κατέβει ο Λυσίας ο χιλίαρχος, θ' αποφασίσω για την υπόθεσή σας». ²³ Έδωσε δε διαταγή στον εκατόνταρχο να φρουρείται ο Παύλος αλλά ταυτόχρονα να διευκολύνεται και να μην εμποδίζει κανένα από

τους δικούς του να τον υπηρετεί και να τον επισκέπτεται (*custodia libera*).

²⁴ Μετά δε από μερικές μέρες ήλθε ο Φήλιξ μαζί με τη Δρουσίλλα, την τρίτη κατά σειρά γυναίκα του που ήταν Ιουδαία και την είχε χωρίσει βίαια από το βασιλιά Άζιζο της Εμέσης (Ιώσ., *Αρχ.* 20.160-181), και κάλεσε τον Παύλο και άκουσε απ' αυτόν για την πίστη στον Χριστό. ²⁵ Καθώς όμως αυτός διαλεγόταν για δικαιοσύνη (*iustitia*) και εγκράτεια (*continentia*) και τη μέλλουσα Κρίση (*iudicium futurum*), ο Φήλιξ (το όνομα του οποίου σημαίνει *ευτυχής*) κυριεύθηκε από φόβο (διότι προφανώς η ζωή του δεν ανταποκρινόταν σε αυτές τις αρετές που ήταν εν μέρει και ρωμαϊκά ιδεώδη) και είπε: «Προς το παρόν πήγαινε, και όταν θα έχω πάλι καιρό, θα σε καλέσω». ²⁶ Συγχρόνως είχε και την ελπίδα (όχι αυτή που ο Παύλος επαγγελλόταν αλλά) ότι θα του δοθούν χρήματα από τον Παύλο για να τον απολύσει. Γι' αυτό και τον καλούσε και του μιλούσε συχνά.

²⁷ Όταν δε συμπληρώθηκαν δύο έτη (φυλακίσεως του Παύλου στην Καισάρεια), τον Φήλικα διαδέχθηκε το 59/60 μ.Χ. ο Πόρκιος Φήστος, που βασίλευσε μέχρι το 62 μ.Χ. (*Πόλ.* 2. 271-2· *Αρχ.* 20. 182-196). Θέλοντας δε ο Φήλιξ να κάνει χάρη (*gratia*) στους Ιουδαίους για να τους υποχρεώσει, άφησε τον Παύλο φυλακισμένο.

12. Η επίκληση (*Provocatio*)⁵¹⁴ του Καίσαρα

25, ¹ Ο Φήστος τρεις μέρες μετά την επιβίβασή του στην επαρχία (της Συρίας) από την Καισάρεια ανέβηκε στα Ιεροσόλυμα. ² Εμφανίστηκαν δε σ' αυτόν οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι των Ιουδαίων κατά του Παύλου και τον παρακαλούσαν ζητώντας ως χάρη εναντίον του να στείλει να τον φέρουν στην Ιερουσαλήμ, διότι σχεδίαζαν ενέδρα για να τον σκοτώσουν στο δρόμο (εμμένοντας στο σατανικό σχέδιο που είχαν συλλάβει μια διετία νωρίτερα και αποδεικνύοντας και το μίσος και τη ραδιουργία τους). ⁴ Αλλ' ο Φήστος απάντησε ότι ο Παύλος θα κρατείται στην Καισάρεια και ότι ο ίδιος πρόκειται σύντομα να φύγει. ⁵ «Οι δυνατοί ανάμεσά σας», απαντά, «ας κατεβούν μαζί μου κι αν υπάρχει κάτι αξιόποιο (άτοπο) σ' αυτόν τον άνθρωπο ας τον κατηγορήσουν». Αφού δε έμεινε στον τόπο τους περισσότερες από δέκα μέρες (παρότι προηγουμένως αναφέρθηκε σε άμεση φυγή), κατέβηκε στην Καισάρεια και την άλλη μέρα αφού κάθησε στη δικαστική έδρα διέταξε να προσαχθεί ο

514. Δεν πρόκειται για *appellatio*.

Παύλος. ⁷ Και όταν ήλθε, τον περικύκλωσαν οι Ιουδαίοι που είχαν κατεβεί από τα Ιεροσόλυμα, και εκσφενδόνιζαν πολλές και βαριές αιτιάσεις εναντίον του Παύλου, τις οποίες δεν μπορούσαν ν' αποδείξουν. ⁸ Αυτός απολογούνταν: «Ούτε απέναντι στο Νόμο των Ιουδαίων, ούτε απέναντι στο Ναό, ούτε απέναντι στον Καίσαρα διέπραξα κάποιο σφάλμα». ⁹ Θέλοντας δε ο Φήστος να κάνει χάρη στους Ιουδαίους (όπως ο προκάτοχός του), είπε τότε στον Παύλο: «Θέλεις ν' ανέβεις στα Ιεροσόλυμα και να δικασθείς εκεί γι' αυτές τις κατηγορίες από μένα (και όχι από το Συνέδριο);». ¹⁰ Αλλ' ο Παύλος απάντησε: «Στο δικαστήριο του Καίσαρος στέκομαι κι εδώ πρέπει να δικασθώ. Στους Ιουδαίους κανένα κακό δεν έκανα, όπως και εσύ πολύ καλά γνωρίζεις. ¹¹ Εάν μεν πραγματικώς βαρύνομαι με αδίκημα και έχω διαπράξει κάτι άξιο θανάτου, δεν ζητώ να αποφύγω το θάνατο. Αλλ' εάν δεν υπάρχει τίποτε απ' όσα αυτοί με κατηγορούν, κανείς δεν μπορεί να με χαρίσει σ' αυτούς. Τον Καίσαρα επικαλούμαι!». ¹² Τότε ο Φήστος, αφού συζήτησε με τους συμβούλους του, αποφάνθηκε: «Τον Καίσαρα επικαλέσθηκες, στον Καίσαρα θα πας».

13. Ο Παύλος ενώπιον των βασιλέων Φήστου και Αγρίππα

¹³ Αφού δε πέρασαν μερικές μέρες, έφθασαν στην Καισάρεια ο βασιλεύς Μάρκος Ιούλιος Αγρίππας Β' (27-100 μ.Χ.)⁵¹⁵, ο οποίος ήταν ηγεμόνας στη Γαλιλαία και Περαία αλλά και επιμελητής (curator) του Ναού και η νεότερη αδελφή του Βερνίκη (με την οποία υπήρχαν φήμες ότι διατηρούσε παράνομη σχέση: *Αρχ.* 20. 145) για να χαιρετίσουν τον Φήστο. ¹⁴ Καθώς δε έμεναν εκεί πολλές ημέρες, ο Φήστος εξέθεσε στο βασιλέα την υπόθεση του Παύλου λέγοντας: «Ο Φήλιξ άφησε κάποιον άνδρα φυλακισμένο. ¹⁵ Γι' αυτόν, όταν πήγα στα Ιεροσόλυμα, οι αρχιερείς και οι πρεσβύτεροι των Ιουδαίων παρουσιάσθηκαν και διατύπωσαν κατηγορίες εναντίον του και ζητούσαν άμεσα την καταδίκη του. ¹⁶ Σ' αυτούς απάντησα ότι οι Ρωμαίοι δεν συνηθίζουν να παραδίδουν χαριστικώς σε θάνατο κάποιον άνθρωπο, προτού ο κατηγορούμενος έλθει σε αντιπαράσταση με τους κατηγορούς και λάβει την ευκαιρία ν' απολογηθεί για ό,τι κατηγορείται. ¹⁷ Αφού δε αυτοί ήλθαν μαζί μου εδώ, καθόλου δεν ανέβαλα, αλλά την επόμενη μέρα κάθησα στη δικαστική έδρα και διέταξα την προσαγωγή του ανδρός. ¹⁸ Αλλ' οι κατήγοροι, όταν παρουσιάσθηκαν, δεν διατύπωσαν εναντίον του καμιά κατηγορία απ' αυτές που υποπτευόμουν εγώ.

515. *Πόλ.* 2. 220-33. 247. 252· *Αρχ.* 20. 104. 138. 159.

¹⁹ Αλλ' είχαν μ' αυτόν μερικές διαφορές για τη δική τους θρησκεία-δαισιδαιμονία (superstitio) και για κάποιον Ιησού που είχε πεθάνει και ο Παύλος έλεγε ότι αναστήθηκε. ²⁰ Και επειδή εγώ δεν ήξερα πώς να εξετάσω αυτό το ζήτημα, είπα εάν ήθελε να πάει στα Ιεροσόλυμα και εκεί να δικασθεί γι' αυτά. ²¹ Αλλ' επειδή ο Παύλος ζήτησε να κρατηθεί για να δικασθεί από τον Σεβαστό (= Augustus, εννοείται ο Νέρων), διέταξα να κρατείται έως ότου τον στείλω στον Καίσαρα». ²² Τότε ο Αγρίππας είπε στον Φήστο: «Θα ήθελα και εγώ ν' ακούσω αυτό τον άνθρωπο». Εκείνος δε είπε: «Αύριο θα τον ακούσεις».

²³ Την άλλη λοιπόν μέρα ήλθε ο Αγρίππας και η Βερνίκη με πολλή φαντασία (πομπή) και επίδειξη και μπήκαν στην αίθουσα του δικαστηρίου μαζί με τους χιλιάρχους και τους προύχοντες της πόλεως. Και ο Φήστος διέταξε και προσήγαγαν τον Παύλο. ²⁴ Λέγει τότε ο Φήστος: «Βασιλεύ Αγρίππα και όλοι οι παριστάμενοι! Βλέπετε αυτό τον άνθρωπο, για τον οποίο όλο το πλήθος των Ιουδαίων διατύπωσαν κατηγορίες σε μένα, στα Ιεροσόλυμα και εδώ, και φώναζαν ότι δεν πρέπει πλέον αυτός να ζει. ²⁵ Αλλ' εγώ επειδή κατάλαβα ότι αυτός δεν έχει πράξει τίποτε άξιο θανάτου και επειδή αυτός ο ίδιος επικαλέστηκε τον Σεβαστό, αποφάσισα να τον στείλω εκεί. ²⁶ Δεν έχω, όμως, να γράψω τίποτε βέβαιο γι' αυτόν στον Κύριο (τον αυτοκράτορα). Γι' αυτό τον έφερα ενώπιόν σας, και μάλιστα ενώπιόν σου, βασιλεύ Αγρίππα, για να γίνει η ανάκριση και να έχω κάτι να γράψω. ²⁷ Διότι μου φαίνεται παράλογο, στέλλοντας κάποιον κρατούμενο να μην εκθέσω και τις εναντίον του κατηγορίες (πρβλ. litterae dimissoriae siue apostoli [Digest. 49.6.1])».

14. Η έσχατη απολογία του Παύλου

26, ¹ Κατόπιν τούτου ο Αγρίππας (και όχι ο Φήστος) είπε στον Παύλο: «Σου επιτρέπεται ν' απολογηθείς». Τότε ο Παύλος σήκωσε το χέρι και απολογούνταν:

«[Προοίμιο (Exordium)]: ² Για όλα όσα κατηγορούμαι από τους Ιουδαίους, βασιλεύ Αγρίππα, θεωρώ τον εαυτό μου μακάριο (ευτυχί), διότι θ' απολογηθώ σήμερα ενώπιόν σου, ³ αφού εσύ είσαι καλός γνώστης όλων των εθίμων και ζητημάτων των Ιουδαίων. Γι' αυτό σε παρακαλώ να με ακούσεις με υπομονή.

[Πρόθεση (Propositio)]: ⁴ Τη μεν βιοτή μου από τη νεότητά μου που από την αρχή πραγματώθηκε στο έθνος μου στα Ιεροσόλυμα τη γνωρίζουν όλοι οι Ιουδαίοι ⁵ αφού με γνωρίζουν από πριν κι από την αρχή, εάν θέλουν να ομολογήσουν ότι σύμφωνα προς την αυστηρότατη παράταξη της θρησκείας μας έζησα ως Φαρισαίος. ⁶ Και τώρα στέκομαι εδώ και δικάζομαι για την ελπί-

δα στην εκπλήρωση της επαγγελίας την οποία ο Θεός έδωσε στους Πατέρες μας, ⁷ στην οποία (εκπλήρωση) οι δώδεκα φυλές μας ασκώντας εκτενώς τη λατρεία νύχτα και μέρα ελπίζουν να φθάσουν. Γι' αυτή την ελπίδα κατηγορούμαι, βασιλεύ Αγρίππα, από τους Ιουδαίους.

[Επιχειρηματολογία (Probatio)]: ⁸ Γιατί άραγε θεωρείται απίστευτο από σας ότι ο Θεός ανασταίνει νεκρούς; ⁹ Και εγώ βεβαίως θεώρησα ότι όφειλα να πράξω πολλά εναντίον του Ονόματος του (του Προσώπου και της Παρουσίας του) Ιησού του Ναζωραίου. ¹⁰ Και το έκανα στα Ιεροσόλυμα. Και έτσι πολλούς από τους αγίους (τους χριστιανούς) εγώ στις φυλακές τους κατέκλεισα με την εξουσία των αρχιερέων, και όταν φονεύονταν, ψήφιζα *υπέρ* (ή τους επιδοκίμαζα). ¹¹ Και σ' όλες τις Συναγωγές πολλές φορές βασανίζοντας αυτούς προσπαθούσα να τους αναγκάσω ν' ασεβήσουν (να βλασφημήσουν λέγοντας *ανάθεμα*). Και επειδή η μανία μου εναντίον τους ήταν περίσσια, τους καταδίωκα μέχρι και τις πόλεις έξω από τη χώρα.

¹² Οπότε πηγαίνοντας και στη Δαμασκό με εξουσία και άδεια (*επιτροπή*) που είχα πάρει από τους αρχιερείς, ¹³ το μεσημέρι στο δρόμο είδα, βασιλιά, από τον ουρανό ισχυρότερο από τη λάμψη του ηλίου ένα φως να λάμπει γύρω από μένα και τους συνοδοιπόρους μου. ¹⁴ Όλοι τότε απότομα πέσαμε στη γη. Και άκουσα φωνή, η οποία απευθυνόταν προς εμένα και έλεγε στα εβραϊκά: “Σαούλ, Σαούλ, γιατί με καταδιώκεις (κυνηγώντας τους μαθητές Μου άρα κι Εμένα); Είναι σκληρό για σένα να κλοτσάς στα καρφιά” (φράση γνωστή και στα ελληνικά κείμενα: Αισχ., *Αγαμ.* 1624· Ευρ., *Βάκχες* 794 κε.· *Ιφιγ. Εν Ταύροις* 1396· Ψ. Σολ. 16, 4· Φίλων, *Δεκάλ.* 87). ¹⁵ Εγώ δε είπα: “Ποιος είσαι, Κύριε;”. Εκείνος δε είπε: “Εγώ είμαι ο Ιησούς, τον οποίο εσύ καταδιώκεις” (χιαστό σχήμα). ¹⁶ “Αλλά σήκω και στάσου στα πόδια σου (Ιεζ. 1, 2), διότι γι' αυτό παρουσιάσθηκα σε σένα για να σε καταστήσω υπηρέτη και μάρτυρα αυτών που είδες και αυτών που θα δεις όταν θα σου εμφανισθώ στο μέλλον. ¹⁷ Θα σε *εξαιρώ* (σώζω· Γέν. 3, 7) από το λαό και από τα έθνη στα οποία εγώ σε αποστέλλω, ¹⁸ ώστε να επιστρέψουν από το σκότος στο φως (Λκ. 2, 32· Β' Κορ. 3, 6) και από την εξουσία του Σατανά στον Θεό, για να λάβουν άφεση αμαρτιών και κληρονομιά μεταξύ των αγιασμένων διά της πίστεως σε Μένα” (Ησ. 42, 6-7· 49, 6 = Πρ. 13, 47).

¹⁹ Κατόπιν τούτου, βασιλεύ Αγρίππα, δεν απείθησα στην ουράνια οπτασία. ²⁰ Αλλά πρώτα σ' αυτούς στη Δαμασκό, και έπειτα σ' αυτούς στα Ιεροσόλυμα και σ' όλη τη χώρα της Ιουδαίας και στους εθνικούς κηρύττω να μετανοούν και να επιστρέφουν στον Θεό, και να κάνουν έργα μετάνοιας. ²¹ Γι' αυτούς τους λόγους οι Ιουδαίοι με συνέλαβαν στο Ναό και επιχειρούσαν να με σκοτώσουν».

²² Αλλά έχοντας τη βοήθεια του Θεού μέχρι σήμερα ζω και δίνω μαρτυρία σε μικρούς και σε μεγάλους χωρίς να λέγω τίποτε εκτός εκείνων, τα οποία και οι προφήτες είπαν ότι έμελλαν να γίνουν, και ο Μωυσής, ²³ ότι δηλαδή (α) ο Μεσσίας ήταν παθητός (έπρεπε να πάθει), (β) ότι πρώτος θ' ανασταίνονταν εκ νεκρών (όντας όχι μόνο χρονικά πρώτος αλλά και το θεμέλιο, η αιτία της αναστάσεως των άλλων) και (γ) φως έμελλε να εξαγγείλει στο λαό και στα έθνη».

²⁴ Ενώ έλεγε αυτά απολογούμενος, ο Φήστος φώναξε δυνατά: «Μαίνεσαι (Είσαι τρελός), Παύλε! Τα πολλά γράμματα (η εμπάθυνση στα γράμματα ή η μελέτη των Γραφών) σε τρέλαναν!».

[Ανασκευή]: ²⁵ Εκείνος δε είπε: «Δεν είμαι τρελός, εξοχότατε Φήστε. Αλλά λέγω λόγια αληθινά και λογικά. ²⁶ Γνωρίζει δε καλά γι' αυτά τα πράγματα ο βασιλεύς στον οποίο και και έχω την την τιμή να ομιλώ με παρρησία⁵¹⁶. Και δεν πιστεύω ότι διαφεύγει την αντίληψή του ούτε ένα απ' αυτά. Διότι αυτό δεν έχει γίνει σε κάποια απόμερη γωνία (πρβλ. Πλάτων, *Γοργίας* 482δ· Επίκτ. 2.12.17).

[Επίλογος (Peroratio)]: ²⁷ Πιστεύεις, βασιλεύ Αγρίππα, στους προφήτες; Ξέρω ότι πιστεύεις!». ²⁸ Τότε ο Αγρίππας είπε στον Παύλο: «Σε λίγο (μικρό διάστημα/ με μερικά ακόμη επιχειρήματα) θα με πείσεις να γίνω χριστιανός!». ²⁹ Ο δε Παύλος είπε: «Θα ευχόμουν στον Θεό, και σε λίγο και σε πολύ χρόνο, όχι μόνο συ αλλά και όλοι όσοι με ακούουν σήμερα να γίνουν όπως είμαι και εγώ, εκτός από τα δεσμά αυτά».

³⁰ Και αφού είπε αυτά, σηκώθηκε ο βασιλεύς και ο ηγεμών και η Βερνίκη και όσοι κάθονταν μαζί τους, ³¹ και φεύγοντας συζητούσαν μεταξύ τους και έλεγαν: «Τίποτε άξιο θανάτου ή φυλακίσεως δεν έπραξε ο άνθρωπος αυτός». ³² Ο Αγρίππας είπε στον Φήστο: «Θα μπορούσε να είχε απολυθεί αυτός ο άνθρωπος, εάν δεν είχε επικαλεσθεί τον Καίσαρα».

516. Χωρία όπου η *παρρησία* σημαίνει την τιμή, βλ. Ν. Σωτηρόπουλο, *Ερμηνεία Δυσκόλων Χωρίων της Γραφής*. Τόμος Γ', Αθήναι 1994, 208. 375 (Παρ. 13, 5 Ο').

III. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΡΩΜΗ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΣΤΗ ΜΕΛΙΤΗ⁵¹⁷

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το περιπετειώδες ταξίδι του Παύλου (Π.) από την Ιερουσαλήμ στη Ρώμη, το οποίο κατακλείει το δίτομο έργο του Λουκά και εκπληρώνει την εισάγουσα το βιβλίο των *Πράξεων* προφητεία του Αναστάσιου (άλλα λήμψεσθε δύναμιν έπελθόντος του Αγίου Πνεύματος έφ' ύμᾶς και έσεσθέ μου μάρτυρες εν τε Ιερουσαλήμ και [έν] πάση τῇ Ιουδαία και Σαμαρεία και έως έσχάτου τῆς γῆς· 1, 8), βρέθηκε την τελευταία δεκαετία στο προσκήνιο του επιστημονικού ενδιαφέροντος, όχι τόσο για αυστηρά θεολογικούς λόγους, όσο κυρίως αναφορικά με το εάν η νήσος *Μελίτη*, όπου ναυάγησε ο Παύλος, πρέπει να ταυτιστεί με την Κεφαλληνία⁵¹⁸. Αφορμή για τον επαναπροσδιορισμό του τόπου του ναυαγίου του Αποστόλου των Εθνών έδωσε η διδακτορική διατριβή του H. Weirnecke (W.) με τίτλο *Die Tatsächliche Romfahrt des Apostels Paulus* (= Το αυθεντικό ταξίδι του αποστόλου Παύλου στη Ρώμη) Stuttgart 1989. Η επιστημονική αυτή εργασία από ένα μη θεολόγο επιστήμονα και ο τρόπος με τον οποίο προβλήθηκε από τα μέσα ενημέρωσης της πατρίδας του, έδω-

517. Το επιλογικό κεφάλαιο αποτέλεσε αυτόνομη Εισήγηση που εκφωνήθηκε στο Θεολογικό Συνέδριο της Εκκλησίας της Κρήτης με θέμα: «Παύλος, ο Απόστολος των Εθνών», 13-15.11, 2008. Δημοσιεύθηκε στο *Απόστολος Τίτος* Επίσημο Δελτίο της Εκκλησίας της Κρήτης Γ', τεύχος 10, Αύγουστος 2008, 199-225.

518. Κλασικό παραμένει μέχρι σήμερα το σχετικό έργο του J. Smith, *The Voyage and Shipwreck of St. Paul*, London 1866. Λεπτομερή βιβλιογραφία σχετικά με τη συγκεκριμένη περικοπή βλ. P. Dominic Mendonca, *Shipwreck and Providence. The Mission Programme of Acts 27-28*, (Dissertation) München 2004. http://edoc.ub.uni-muenchen.de/6517/1/Mendonca_Dominic.pdf, 374 κε.· Jens Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch. Zur lukanischen Verwendung eines literarischen Topos in Apostelgeschichte 27,1-28,6*, (WUNT II 274), Tübingen: Mohr 2010.

σε αφορμή για διθυράμβους αλλά και οξεία κριτική⁵¹⁹. Στην Ελλάδα τα εντυπωσιακά όντως πορίσματα της εργασίας του W. προβλήθηκαν κυρίως από τον Καθηγ. Πρωτ. Γεώργιο Μεταλληνό και εξετάστηκαν με νηφάλιο κριτικό πνεύμα σε τρία συνέδρια τα οποία οργανώθηκαν από την Ιερά Μητρόπολη Κεφαλληνίας⁵²⁰.

Η εργασία του W. έδωσε παράλληλα την αφορμή να επανέλθει στο επιστημονικό προσκήνιο ο προβληματισμός σχετικά με το εάν το ταξίδι αυτό του Π. προς τη Ρώμη, το οποίο περιγράφεται από τον Λουκά με μοναδική λεπτομέρεια, πολλούς τεχνικούς / ναυτικούς (άπαξ λεγόμενους) όρους και μάλιστα σε μερικά σημεία σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, αποτελεί καταγραφή ιστορικού γεγονότος ή προϊόν της γόνιμης φαντασίας (μυθιστόρημα)⁵²¹ ενός Ευαγγελιστή, ο οποίος στην εισαγωγή του έργου του υπόσχεται προς τον κράτιστο Θεόφιλο *πᾶσιν ἀκριβῶς καθεξῆς σοι γράψαι, [...] ἵνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν* (Λκ. 1, 3-4).

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει καταρχάς μια αποτίμηση των θέσεων που έχει εκφράσει ο W. και κατόπιν θα δοθεί έμφαση στη φιλολογική και κυρίως στη θεολογική σημασία αυτής της περικοπής.

519. Πρωταγωνιστής αυτής της κριτικής ήταν ο J. Wehnert, *Gestrandet*. «Zu einer neuen These über den Schiffbruch des Apostels Paulus auf dem Wege nach Rom (Apg 27-28)», *ZThK* 87 (1990), 67-99· του ίδιου «...und da erfuhren wir, daß die Insel Kephallenia heißt. Zur neuesten Auslegung von Apg 27-28 und ihrer Methode», *ZThK* 88 (1991), 169-80. Στην κριτική του Wehnert προσπάθησε να απαντήσει καταρχήν ο A. Suhl, «Gestrandet! Bemerkungen zum Streit über die Romfahrt des Paulus», *ZThK* 88 (1991) 1-28 (πρβλ. του ίδιου «Zum Seeweg Alexandrien-Rom», *TZ* [1991] 208-13) και κατόπιν οι H. Weirnecke/Th. Schirrmacher, *War Paulus wirklich auf Malta?*, Neuhausen-Stuttgart 1992.

520. Πρωτ. Γεωργίου Μεταλληνού, *Ο Απ. Παύλος στην Κεφαλληνία. Ο Δρ. H. Weirnecke απέδειξε ότι η Κεφαλληνία είναι η Μελίτη των Πράξεων*, Αθήνα 1990· του ίδιου (επιμ.), *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Ταύτισις της Κεφαλληνίας με τη Μελίτη των Πράξεων»*, Αργοστόλι-Ληξούρι Κεφαλληνίας 1-2 Ιουνίου 1993, Αθήνα 1996· του ίδιου (επιμ.), *Πρακτικά «Συναντήσεως 1996»*, *Κεφαλληνία-Μελίτη*, Αθήνα 1999.

521. Σχετικά με τη συζήτηση γύρω από την ιστορικότητα της διηγήσεως πρβλ. C.K. Barrett, «A Critical and Exegetical Commentary on the Acts of the Apostles», *ICC Volume II*, Edinburgh, 1178-1180.

Β. ΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΟΥ ΤΑΞΙΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

α. Η πρώτη φάση του ταξιδιού (27, 1-8)

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τὸν τε Παῦλον καὶ τινὰς ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχη ὀνόματι Ἰουλίῳ σπειρῆς Σεβαστῆς. ²ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῶ μέλλοντι πλεῖν εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους ἀνήχθημεν ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνοιο Θεσσαλονικέως. ³τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα, φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος ἐπέτρεψεν πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντι ἐπιμελείας τυχεῖν. ⁴κάκειθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους, ⁵τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας. ⁶Κάκει εὐρών ὁ ἑκατοντάρχης πλοῖον Ἀλεξανδρινὸν πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. ⁷ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην, ⁸μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοῦς Λιμένας ᾧ ἐγγὺς πόλις ἦν Λασαία.

Το ταξίδι ἐγένε μετὰ τὴ μεγάλη νηστεία τοῦ Εξιλασμοῦ, ἡ ὁποία τὸ ἔτος 59 μ.Χ. συνέπεσε στὶς 5 Οκτωβρίου. Ἡ ἐπταήμερη εορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας σηματοδοτοῦσε στὸν ἰουδαϊκὸν κόσμον τὸ τέλος τῶν ποντοπόρων ταξιδίων. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἀκροατὲς τῶν Πρ. κατανοοῦν περὶ ποίας νηστείας ομιλεῖ ὁ Λουκάς, γεγονός που ἀποδεικνύει τὴ συνάφεια που εἶχαν με τοὺς ἰουδαϊκοὺς θεσμούς. Ἦδη ἀπὸ τῆς φθινοπωρινῆς ἡμερῆς (23/24.09) ἡ ναυσιπλοΐα θεωροῦνταν επικίνδυνη καὶ ἀπαγορευόταν ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὶς 11 Νοεμβρίου μέχρι τὶς 10 Μαρτίου (*mare clausum*)⁵²² ὄχι μόνο ἐνεκα τῶν ἰσχυρῶν ἀνέμων,

522. Μερικοὶ ερευνητὲς θεωροῦν ὅτι τὸ καὶ στὸ 27,9 (διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν) ἔχει υπερ-

αλλά ιδίως ένεκα της έλλειψης ορατότητας⁵²³. Ο Παύλος υπό την εποπτεία του εκατοντάρχου Ιουλίου από τη στρατιωτική μονάδα *Σπείρα Σεβαστή* (= Λόχος του Αυγούστου, αυτοκρατορικός⁵²⁴) συνοδευόμενος από τον εκ Θεσσαλονίκης Μακεδόνα Αρίσταρχο⁵²⁵, ο οποίος δεν μνημονεύεται μετά την αλλαγή πλοίου στα Μύρα, και τον Λουκά, επιβιβάστηκε στην Καισάρεια σε ένα πλοίο από το Αδραμύτιο (λιμάνι στη Μυσία, βορειοδυτικά της Μ. Ασίας που απέχει 50 χλμ. από την Πέργαμο). Αυτό είχε κατεύθυνση τα μέρη της Ασίας⁵²⁶. Αυτό το μικρασιατικό πλοίο αγκυροβόλησε την επόμενη μέρα εβδομήντα ναυτικά μίλια βορειότερα στη φοινικική πόλη Σιδώνα προκειμένου προφανώς να δεχτεί επιπλέον φορτίο. Εκεί δόθηκε στον Π. η ευκαιρία από τον *φιλόανθρωπο* εκατόνταρχο να επισκεφθεί κάποιους φίλους του για να τον περιποιηθούν (πρβλ. Ευσέβιος, *E.I.* 8.13.3). Υποθέτω ότι αυτό το γεγονός προκάλεσε μεγάλη παράκληση και χαρά στον Π., ο οποίος παρότι είχε συνηθίσει στις πορείες και την κοινωνία με τοπικές Εκκλησίες είχε επί διετία υποχρεωθεί να μείνει περιορισμένος στην Καισάρεια. Συνεπώς η υποδοχή των φίλων και μάλιστα σε Εκκλησία που δεν ίδρυσε ο ίδιος μετά από τόσο χρονικό διάστημα αποτέλεσε επιβεβαίωση ότι αυτός και το κήρυγμά του παραμένουν αγαπητά. Βεβαίως το γεγονός μνημονεύεται για να εξαρθεί η φιλανθρωπία του εκατόνταρχου και η ιδιαίτερη σχέση που αναπτύσσει με τον Απόστολο των Εθνών, η οποία και θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη διήγηση που έπεται. Τα κίνητρα αυτής της συμπάθειας δεν καταγράφονται από τον Λουκά. Προφανώς θα συγκίνησαν τον εθνικό στρατηλάτη η μορφή και το ήθος του δέσμιου καθώς και το γεγονός ότι συνοδευόταν από μαθητές του οι οποίοι εγκατέλειψαν το επάγγελμα και τον οίκο τους χάριν του διδασκάλου.

θετική έννοια. Σημαίνει ότι είχε ήδη παρέλθει όχι μόνον η φθινοπωρινή ισημερία αλλά ακόμα και η Εορτή του Εξιλασμού. Πρβλ. Barrett, *ό.π.*, 1188.

523. Η ευνοϊκότερη περίοδος για ταξίδια ήταν από 24 Μαΐου μέχρι 14 Σεπτεμβρίου. Φυσικά και το χειμώνα η θάλασσα δεν παρέμενε «κλειστή» καθώς κάποιοι καπετάνιοι ανέλαμβαναν το ρίσκο της μεταφοράς εμπορευμάτων για να αξιοποιήσουν αυτοκρατορικά διατάγματα όπως αυτά του Κλαυδίου (Σουητ. *Κλαύδιος* 18.2), ο οποίος προκειμένου να προμηθευθεί η Ρώμη σιτάρι ανελάμβανε τα έξοδα σε περίπτωση ζημιών.

524. Δεν συνδεόταν απαραίτητα με το αυτοκρατορικό ταχυδρομείο ούτε ήταν η προσωπική φρουρά του Αυτοκράτορα. Βλ. Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 348, υποσημ. 6.

525. Πρβλ. Φιλήμ. 24.

526. Σε μια μικρασιατική τελωνειακή επιγραφή που βρέθηκε από το 62 μ.Χ. διευκρινίζονται ποιοι είναι *οί κατά την Ασίαν τόποι*. Πρβλ. C.K.K. Thornton, *Der Zeuge des Zeugen. Lukas als Historiker der Paulusreisen*, *WUNT* 56, Tübingen 1991, 328.

Από τη Σιδώνα λόγω ενάντιων βορειοδυτικών ανέμων (που συνιστούν προμηνύματα της οδύσσειας που θα επακολουθήσει), το πλοίο παραπλέει την ανατολική πλευρά της Κύπρου (και όχι τη δυτική, όπως προφανώς θα ήθελε ο κυβερνήτης του) και διασχίζοντας κατόπιν το πέλαγος το οποίο απλώνεται κατά μήκος των απόκρυμων παραλιών της Κιλικίας και της Παμφυλίας αγκυροβολεί στο λιμάνι *Ανδριάκη* των Μύρων της Λυκίας⁵²⁷. Το λιμάνι αυτό, που απείχε περίπου τρία χλμ. από την πόλη αποτελούσε σταθμό ανεφοδιασμού για τα πλοία που ταξίδευαν από την Αλεξάνδρεια για τη Ρώμη.

Την ίδια περίπου διαδρομή ακολούθησε και το γνωστό από την αφήγηση του Λουκιανού πλοίο *Ισις* (Λουκιανός, *Πλοίων ή Ευχαί* 7-9), το οποίο περίπου εκατό χρόνια αργότερα απέπλευσε στις αρχές του φθινοπώρου από την Αλεξάνδρεια με προορισμό τη Ρώμη, εκμεταλλευόμενο τους βορειοδυτικούς ανέμους οι οποίοι πνέουν τις τελευταίες έξι εβδομάδες του καλοκαιριού και έχουν το όνομα *Ετησίαι*⁵²⁸. Σημειωτέον ότι όταν έπνεαν τέτοιοι άνεμοι, το ταξίδι Ρώμη-Αλεξάνδρεια διαρκούσε 10-20 ημέρες και η ωριαία ταχύτητα του πλοίου ανερχόταν στους έξι ναυτικούς κόμβους. Η αντίστροφη πορεία χρειαζόταν, όμως, το διπλάσιο χρονικό διάστημα, αφού ένεκα και των δυτικών υποθαλάσσιων ρευμάτων η ταχύτητα δεν μπορούσε να υπερβεί τους 2,5 κόμβους και η πορεία του πλοίου ήταν αναγκαστικά τεθλασμένη μέσω Μ. Ασίας, Κρήτης, Μάλτας και Σικελίας ή κατά μήκος της Δ. Πελοποννήσου⁵²⁹.

Στα Μύρα ο εκατόνταρχος και ο δέσμιος του Παύλος μαζί με τους συνοδούς του τελευταίου μετεπιβιβάζονται σ' ένα αλεξανδρινό πλοίο με το πολύτιμο για τη διατήρηση της οικονομικής και κοινωνικής ισορροπίας της Ρώμης σιτάρι και προορισμό την Ιταλία. Επί αρκετές ημέρες, πλέοντες αργά και με μεγάλη δυσκολία, έφθασαν κοντά στην Κνίδα, στις παραλίες της Καρίας.

527. A. Ackworth, «Where Was St.Paul Shipwrecked? A Re-Examination of the Evidence», *JTS* 24 (1973), 190-2.

528. *Πλοίων ή Ευχαί* 7-10. Ταξιδεύοντας μέσω Κύπρου κατέφθασε στη Σιδώνα. Από εκεί, πλέοντας ανατολικά της Κύπρου, περιέπεσε σε μεγάλη θαλασσοταραχή και τελικά έφθασε στην Αθήνα: *καί τινα λαμπρὸν ἀστέρα Διοσκούρων τὸν ἕτερον ἐπικαθίσει τῷ Καρχησίῳ καὶ κατευθῆναι τὴν ναῦν ἐπὶ τὰ λαιὰ ἐς τὸ πέλαγος ἤδη τῷ κρημνῷ προσφερομένην. τὸν τεῦθεν δὲ ἄπαξ τῆς ὀρθῆς ἐκπεσόντας διὰ τοῦ Αἰγαίου πλεύσαντας ἑβδομηκοστῆ ἀπ' Αἰγύπτου ἡμέρα πρὸς ἀντίους τοὺς ἐτησίαις πλαγιάζοντας ἐς Πειραιᾶ χθὲς καθορμίσασθαι τοσοῦτον ἀποσυρέντας ἐς τὸ κάτω, οὓς ἔδει τὴν Κρήτην δεξιὰν λαβόντας ὑπὲρ τὴν Μαλέαν πλεύσαντας ἤδη εἶναι ἐν Ἰταλίᾳ.* Πρβλ. L. Casson, *The Isis and her Voyage*, *TPAPA* 81 (1950), 43-56. Βλ. επίσης την πορεία που ακολούθησε ο Ηρώδης το χειμώνα του 40 π.Χ. (Ιώσ., *Πόλ.* 1.280).

529. B.M.Rapske, «Acts, Travel and Shipwreck», *The Book of Acts in Its Greco-Roman Setting*, D.W.J. Gill-C. Gempf (ed.), Michigan: Grand Rapids 1994 1-48, 36.

Και επειδή ο άνεμος δεν ήταν ευνοϊκός, το πλοίο με τους 276 επιβάτες παρέπλευσε την Κρήτη, κατά μήκος του βορειοανατολικού ακρωτηρίου της, τη *Σαλμώνη* (σημερ. *Σιδηρός*), και αγκυροβόλησε στο μέσον περίπου της νότιας πλευράς της Μεγαλονήσου⁵³⁰, στους *Καλούς Λιμένες*, κοντά στην πόλη *Λασσαία* ανατολικά του ακρωτηρίου *Λίθινον* (*Μάταλα*). Δεν καθίσταται σαφές από το κείμενο εάν ο όρος *Καλοί Λιμένες* για ένα χώρο που δεν προσφέρεται για ξεχειμώνασμα συνιστά ειρωνεία, οπότε και έχει δοθεί μόνον κατ' ευφημισμόν.

β. *Ο Φοίνικας* (27, 9-12)

⁹Τκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοῦς διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι παρήγει ὁ Παῦλος ¹⁰λέγων αὐτοῖς· ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν. ¹¹Ὁ δὲ ἑκατοντάρχης τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ μᾶλλον ἐπέειπε ἢ τοῖς ὑπὸ Παύλου λεγομένοις. ¹²ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν οἱ πλείονες ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι ἐκεῖθεν, εἴ πως δύναιτο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον⁵³¹.

Ο εκατόνταρχος, αγνοώντας τις προειδοποιήσεις του Παύλου και υπακούοντας στους πλοιοκτῆτες⁵³², συναίνεσε στο να αποπλεύσουν για να παραχειμάσουν στο *Φοίνικα*, λιμάνι της Κρήτης, το οποίο, όπως σημειώνει ο Λουκάς, βλέπει προς το νοτιοδυτικό και βορειοδυτικό άνεμο. Η ένσταση ότι ο Π. ως δέσμιος είναι απίθανον να προέβη σε μια τέτοια παρέμβαση ανατρέπεται από το γεγονός ότι δεν ήταν κατάδικος, είχε τη ρωμαϊκή ιθαγένεια και επιπλέον συνοδευόταν από μαθητές, κάτι που του προσέδιδε ιδιαίτερο κύρος και στα μάτια των συνεπιβατών του και στον εκατόνταρχο Ιούλιο, ο οποίος όπως διαπιστώσαμε τον μεταχειριζόταν ευνοϊκά. Είναι εντυπωσιακό ότι σύμφωνα

530. Η Κρήτη περιήλθε στη ρωμαϊκή κυριαρχία το 67 π.Χ. από τον Q. Metellus και μαζί με την Κυρηναϊκή έγινε συγκλητική επαρχία.

531. Ο *χώρος* αποτελεί την ελληνική απόδοση του λατιν. *Caurus*.

532. Δεν είναι απολύτως σαφές ποιους ακριβώς χαρακτηρίζει ο Λουκάς ως κυβερνήτη και ναύκληρο: τον καπετάνιο και τον σημερινό κυβερνήτη ή τον καπετάνιο και τον ιδιοκτήτη/εκμισθωτή του πλοίου. Για τη σχέση ναυκλήρου, καπετάνιου και πληρώματος βλ. Πλούταρχος, *Πολιτ. Παραγγέλματα* 807b.

με το *Ναυτικό Νόμο των Ροδίων* η απόφαση για τον απόπλου και τον ελλιμενισμό ενός πλοίου λαμβανόταν με τρόπο δημοκρατικό/πλειοψηφικό. Παρόμοιο περιστατικό με αυτό των *Πράξεων* περιγράφει άλλωστε και ο Αριστείδης (*Ιεροί Λόγοι* 2.617 κε.). Σε αντίθεση βέβαια προς τους ήρωες αντίστοιχων αφηγημάτων, ο Π. δεν δέχεται παθητικά τη χάραξη πορείας του πλοίου αλλά επεμβαίνει δυναμικά.⁵³³ Το εντυπωσιακό είναι ότι τον τελευταίο λόγο στην πορεία έχει ο εκατόνταρχος Ιούλιος (και όχι ο καπετάνιος), ο οποίος αντίθετα από ό,τι αναμένει ο ακροατής δεν ακολουθεί τη συμβουλή του Π.

Ο Λουκάς ως αιτία του απόπλου παραθέτει την εξής: *άνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν*. Οι *Καλοί* Λιμένες, παρά το επίθετο *καλός*, δεν προσφέρονταν για το ξεχειμώνασμα του αλεξανδρινού πλοίου. Ο Thornton⁵³⁴ θεωρεί ότι αυτό το λιμάνι δεν ήταν κατάλληλο για ογκώδη πλοία. Εάν κάποιος, όμως, αναλογιστεί ότι το πλοίο *Ισις* με διαστάσεις 55 (μήκος) X 13,75 (πλάτος) X 13,25 μέτρα (ύψος) διέθετε μια *στρατιά* πληρώματος, και αυτό στο οποίο επέβαινε ο Ιώσηπος είχε εξακόσιους επιβάτες (*Βίος* 15-16), τότε προφανώς το αλεξανδρινό πλοίο, στο οποίο είχε μετεπιβιβαστεί ο Π. ήταν μεσαίου μεγέθους⁵³⁵. Οι ακριβείς αιτίες για την ανικανότητα του λιμένος *πρὸς παραχειμασίαν* του συγκεκριμένου πλοίου δεν είναι δυνατόν να εξιχνιασθούν. Το βέβαιον είναι ότι ο απόπλους δεν έγινε με προορισμό τη Ρώμη, κάτι που θα ήταν δυνατόν εάν ο ιδιοκτήτης και ο κυβερνήτης του πλοίου ήθελαν να εκμεταλλευθούν τις ευνοϊκές ρυθμίσεις που προέβλεπε το διάταγμα του Κλαυδίου για εκείνα τα πληρώματα που, αγνοώντας τα καιρικά φαινόμενα, προμήθευαν τη Ρώμη με το ζωτικότατο γι' αυτήν σιτάρι (Σουητ., *Κλαύδιος* 18 κε.).

Ερμηνευτικό πρόβλημα αποτελεί ο προσδιορισμός του προορισμού του πλοίου. Ο Στράβων (64 π.Χ.-19 μ.Χ.) (10.475) προσδιορίζει το Φοίνικα *των Λαμπαίων* ως το νοτιότερο άκρο του ισθμού της Κρήτης, ο οποίος, έχοντας μήκος εκατό σταδίων, αρχίζει βόρεια από την Αμφιμάλια. Στο σημείο αυτό (σημ. *Πλακιάς*) υπάρχει μέχρι σήμερα μια τοποθεσία με το όνομα *Φοινικιές*. Σύμφωνα με τον Πτολεμαίο (100-170 μ.Χ.: 3.17.3), από δυτικά προς ανατολικά προηγείται στη νότια Κρήτη ο λιμνήν *Φοινικός* (δυτικά του ακρωτηρίου

533. Βλ. παράλληλα Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 355.

534. *Ο.π.*, 335-6.

535. Το ελάχιστο βάρος σιταριού για να εκμεταλλευθεί κάποιος τα κρατικά προνόμια ήταν 10.000 μόδι δηλ. 68 τόνοι σιταριού, το οποίο έπρεπε να παραμείνει σε κλίμα δροσερό και πάντα ξερό. Πρβλ. Rapske, «Acts, Travel and Shipwreck», 35.

*Μούρος*⁵³⁶) και έπεται η πόλις *Φοίνιζ*. Σύμφωνα με τον Ogilvie⁵³⁷, ο *Φοίνιζ* των Πρ. δεν πρέπει να εντοπιστεί στην ανατολική πλευρά αυτού του ακρωτηρίου, όπου εντοπίζεται σήμερα το χωριό *Λουτρό Σφακίων*, αλλά στη δυτική, η οποία ακόμη ονομάζεται *Φοινικιές*. Το γεγονός ότι σήμερα η περιοχή αυτή είναι ακατοίκητη και δεν υπάρχει καν λιμάνι αποτελεί συνέπεια των γεωλογικών αλλαγών, που έχουν επέλθει εκτός των άλλων και από τις συχνές σεισμικές δονήσεις.

Ο W. επισημαίνει ότι όλα τα λιμάνια, τα οποία φέρουν το όνομα *Φοίνιζ* στα νότια της Κρήτης, επειδή είναι εκτεθειμένα στον σφοδρό άνεμο Σιρόκο, θεωρούνται ακατάλληλα για ξεχειμώνιασμα, ενώ κανένα από αυτά δεν κοιτά βορειοδυτικά και νοτιοδυτικά. Αυτή η άποψη τεκμηριώνεται και από σύγχρονες Ναυτικές Οδηγίες χωρών, όπως οι ΗΠΑ⁵³⁸, οι οποίες θεωρούν συνολικά το νότιο τμήμα της Κρήτης επικίνδυνο για παραχειμασία. Τι νόημα θα είχε, ερωτά ο W., να απομακρυνθεί το πλοίο από τους Καλούς Λιμένες, οι οποίοι απείχαν μόλις 25 χλμ. από την πρωτεύουσα της Κρήτης *Γόρτυνα* (όπου ασφαλώς θα παρεχόταν πλήρης υποστήριξη σε στέγη και τροφή στο πλήρωμα και τους επιβάτες του), για να μεταβεί σε ένα σημείο μόλις λίγα χλμ. δυτικότερα; Το πρόβλημα, όμως, προφανώς που απασχολούσε ιδίως τον κυβερνήτη και το ναύκληρο, είναι πρώτιστα η ασφάλεια του πλοίου και του πολύτιμου γι' αυτούς φορτίου του, που διακυβεύονταν στο συγκεκριμένο λιμάνι. Ήδη σημειώθηκε ότι οι γεωλογικές μεταβολές και αλλοιώσεις δεν μας επιτρέπουν σήμερα να έχουμε ακριβή εποπτεία της ακριβούς κατάστασης των λιμένων της Κρήτης στα ελληνορωμαϊκά χρόνια.

Ο W., απορρίπτοντας την ταύτιση του Φοίνικα με λιμάνι της Μεγαλονήσου, θεωρεί ότι η γενική *της Κρήτης* δεν είναι κτητική αλλά επιθετική. Έτσι ο όρος *λιμὴν τῆς Κρήτης* δεν σημαίνει το λιμάνι πάνω στην Κρήτη, αλλά αυτό για την εξυπηρέτηση της Κρήτης. Ταυτίζει έτσι ο Γερμανός ερευνητής τον Φοίνικα με τους *Φοινικούς* νότια της Μεσσήνης (Παυσ. 4.34.12)⁵³⁹. Επειδή,

536. Αυτό το ακρωτήριο, το οποίο διαθέτει τέσσερις πηγές πόσιμου νερού, αποτελεί μια πετρώδη χερσόνησο μήκους ενός μιλίου η οποία είναι πλούσια σε μεσαιωνικά ευρήματα. Μια επιγραφή-αφιέρωση ενός πλοιοκτήτη από την εποχή του Τραϊανού αποδεικνύει ότι εκείνη την εποχή χρησιμοποιούνταν ως ναυτική βάση.

537. R.M. Ogilvie, «Phoenix», *JTS* 9 (1958), 308-14. Ο Ιεροκλής μάλιστα ταυτίζει τον Φοίνικα με την πόλη *Αραδένα* (*Συνεκδοχ.* 651), η οποία βρίσκεται τρία μίλια βορειοδυτικά του ακρωτηρίου *Μούρος*.

538. Πρβλ. Thornton, «Der Zeuge des Zeugen» 332.

539. Η πορεία (ρότα) που χάραξε, σύμφωνα με τον W., το πλήρωμα του πλοίου που έφε-

όμως, ούτε το λιμάνι αυτό βλέπει *κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον*, γι' αυτό και ο ίδιος αναγκάζεται τελικά να μεταθέσει τον τόπο της παραχειμασίας του αλεξανδρινού πλοίου στο σημερινό λιμάνι του Ναυαρίνου/της Πύλου, το οποίο απέχει επτά χλμ. από το *Φοινικούς* και αποτελούσε κομβικό σημείο για τα πλοία που ταξίδευαν από την Ιταλία στην Ανατολή. Εκτός από το γεγονός ότι δεν μπορεί απροϋπόθετα να ταυτισθεί ονομαστικά ο *Φοίνιξ των Πράξεων* με τον *Φοινικούντα* της Ν. Πελοποννήσου, ήδη επισημάνθηκε ότι και το συγκεκριμένο λιμάνι δεν «βλέπει» βορειοδυτικά και νοτιοδυτικά. Επιπλέον η χρήση γενικής επιθετικής δεν μαρτυρείται ούτε στον Λουκά, ούτε στην Κ.Δ. ούτε στην ελληνιστική γραμματεία. Εάν ο Λουκάς ήθελε να εκφράσει κάτι αντίστοιχο προς το παράδειγμα του *Bremenhafen*, θα το επεξηγούσε προσδιορίζοντας τον λιμένα της Κρήτης. Ο Thornton⁵⁴⁰, προκειμένου να λύσει το ερμηνευτικό αίνιγμα του 27, 12, θεωρεί ότι το αρχικό κείμενο ανέφερε ένα λιμένα *βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον τῆς Κρήτης*. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι ο Λουκάς εννοεί το λιμάνι *Φοινικούς* στη νοτιοανατολική ακτή των Κυθίων, το οποίο απέχει μία ή δύο ημέρες ταξίδι από τους Καλούς Λιμένες. Και αυτή, όμως, η εκδοχή δεν υποστηρίζεται από τη χειρόγραφη παράδοση του Κειμένου.

Από τα παραπάνω θεωρώ ότι δεν πρέπει να αποκλεισθεί η κλασική εκδοχή ότι πρόκειται για λιμάνι της Κρήτης⁵⁴¹, καθώς το *παραλέγοντο τὴν Κρήτην* του στ. 13, όπως αποδεικνύεται σαφέστατα από τον στ. 8, δεν δηλώνει ότι το πλοίο απομακρύνθηκε εντελώς από το νησί. Βεβαίως στο στ. 27, 21 ο Π. επισημαίνει στο πλήρωμα και τους συνεπιβάτες του ότι είχε ήδη προφητεύσει πριν από δέκα τέσσερις ημέρες ότι η *αναγωγή* του πλοίου *από την Κρήτη* θα προκαλούσε *ύβριν* (= δεινά· πρβλ. Β' Κορ. 12, 10) και *πολλή ζημία* (= μεγάλες απώλειες)⁵⁴². Η φράση *ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης* προφανώς σημαίνει ότι

ρε τον Παύλο στη Ρώμη ήταν η εξής: Φοίνιξ – Κυλλήνη – Νικόπολις – Κέρκυρα – Απολλωνία – Βρινδήσιο. Για να επιτευχθεί αυτό, όμως, έπρεπε να περάσουν τα αφιλόξενα και χειμαζόμενα απότομα δυτικά παράλια της Κρήτης και να διασχίσουν 200 χλμ. πέλαγος σε εποχή εξαιρετικά επικίνδυνη για τη ναυσιπλοΐα.

540. «Der Zeuge der Zeugen», 334-5.

541. Mendonca, *Shipwreck*, 89.

542. Το *θεωρεῖν* στο 27, 10 με υποκείμενο τον Π. σύμφωνα με τον Börstinghaus, *Sturm-fahrt und Schiffbruch*, 356, δεν σημαίνει *απλώς παρατηρῶ ή κατανοῶ* αλλά προϋποθέτει οραματική εμπειρία. Αυτός ο ισχυρισμός, όμως, δεν τεκμηριώνεται στο Κείμενο. Από τη συνάφεια αποδεικνύεται ότι εκφράζει τη διορατικότητα που διέθετε ο Απόστολος των Εθνών ένεκα και της σχέσης του με το Άγ. Πνεύμα.

οι κυβερνήτες του πλοίου αποσκοπούσαν στην ολοκληρωτική απομάκρυνση από το νησί, και όχι στην αναγωγή απλώς του πλοίου στο πέλαγος της Κρήτης, προκειμένου αυτό να περάσει το ακρωτήριο των Ματάλων. Το αίνιγμα σχετικά με τον ακριβή προορισμό του πλοίου παραμένει.

γ. *Ο Ευρακύλων (27, 13-20)*

Τα σχέδια του πληρώματος, τα οποία φάνηκαν καταρχάς να ευδοκιμούν από τον ούρειο Λευκονότο, ανατράπηκαν μόλις το πλοίο βγήκε στα ανοιχτά από το ακρωτήριο των Ματάλων και άρχισε να παραπλέει την Κρήτη. Το κείμενο των *Πράξεων* περιγράφει τη θαλασσοταραχή ως εξής:

¹³Υποπνεύσαντος δὲ νότου δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἄσσον⁵⁴³ παρελέγοντο τὴν Κρήτην. ¹⁴μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλεν κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς ὁ καλούμενος Εὐρακύλων⁵⁴⁴. ¹⁵συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες⁵⁴⁵ ἐφερόμεθα. ¹⁶νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμενον Καῦδα⁵⁴⁶ ἰσχύσαμεν μόλις περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης, ¹⁷ἦν ἄραντες βοηθείαις ἐχρῶντο ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον, φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσιν, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο. ¹⁸σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν τῇ ἐξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο ¹⁹καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἔρριψαν. ²⁰μήτε δὲ ἡλίου μήτε ἄστρον ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιηρεῖτο ἐλπίς πᾶσα τοῦ σφῆζεσθαι ἡμᾶς⁵⁴⁷.

¹³ Όταν άρχισε να πνέει ούρειος νότιος άνεμος (Λευκονότος), νομίζοντας ότι

543. Το ἄσσον είναι συγκριτικό του ἄγχι και σημαίνει ὅσο πιο κοντά γίνεται. Οι λατινικές μεταφράσεις, μη αναγνωρίζοντας τη λέξη, σημειώνουν: de Assos.

544. Το Εκκλησιαστικό κείμενο σημειώνει *Ευροκλύδων*. Ο σύνθετος αυτός όρος σημαίνει τον νοτιοανατολικό άνεμο (Αριστοτ., *Μετεωρολ.* 2.6.363β-5), ο οποίος εγείρει κλύδωνες-κύματα: *Τυφῶν γάρ ἐστὶν ἡ τοῦ ἀνέμου σφόδρα πνοή, ὃς καὶ εὐροκλύδων καλεῖται.*

545. Ο D συμπληρώνει *ἐπιδόντες τῷ πνεόντι και συστειλαντες τὰ ἰστία.*

546. Το Εκκλησιαστικό κείμενο προτιμά *Κλαύδην* και μερικά χειρόγραφα *Κλαῦδα* ή και *Γαύδην*. Ταυτίζεται με την ομηρική Ωγυγία (<ωγυγίη = το νησί που βρίσκεται μακριά από τον άλλο κόσμο). Διαθέτει το αρχαιότερο κεδροδάσος της Ευρώπης.

547. Μεταφράζουμε τα επόμενα κείμενα επειδή χρησιμοποιούνται άπαξ λεγόμενα και όρους που χρήζουν ερμηνείας.

πέτυχαν του σκοπού τους, αφού ανεχώρησαν (ή σήκωσαν την άγκυρα)⁵⁴⁸ παρέπλεαν την Κρήτη. ¹⁴ Αλλά έπειτα από λίγο ξέσπασε εναντίον αυτής (της Κρήτης)⁵⁴⁹ θυελλώδης άνεμος, ο οποίος καλείται Ευρακύλων. ¹⁵ Και επειδή το πλοίο συμπαρασύρθηκε και δεν μπορούσε να πλεύσει με πρόσωπο προς τον άνεμο (όπως θα έπρεπε, αφού με παράπλευρη κίνηση θα τσακίζονταν οι πλευρές του), όταν ανοιχτήκαμε στο πέλαγος, παραδοθήκαμε στη φορά του ανέμου. ¹⁶ Αφού δε περάσαμε κάτω από κάποιο νησάκι ονομαζόμενο Κ(λ)αύδη (Γαύδος), με μεγάλη δυσκολία καταφέραμε να γίνουμε κύριοι της σωσίβιας λέμβου. ¹⁷ Και αφού την τράβηξαν επάνω, χρησιμοποιούσαν βοηθητικά μέσα (σκοινιά) και έζωναν κάτω από το πλοίο σφικτά (για να μην ανοίξει) επειδή φοβούνταν μήπως εξωκείλουν στη Σύρτη,⁵⁵⁰ κατέβασαν το πανί και έτσι άφησαν το πλοίο να φέρεται από τα κύματα⁵⁵¹. ¹⁸ Και επειδή δοκιμάζονταν από τη σφοδρή θαλασσοταραχή, την επομένη μέρα έβγαζαν και έριχναν στη θάλασσα μέρος του φορτίου ¹⁹ Και την τρίτη ημέρα με τα ίδια τους τα χέρια έριζαν στη θάλασσα τον εξοπλισμό του πλοίου (τα κατάρτια)⁵⁵². ²⁰ Επί πολλές δε ημέρες ούτε ο ήλιος ούτε τα άστρα φαίνονταν και βαριά κακοκαιρία μας πλάκωνε και έτσι πλέον χανόταν κάθε ευκαιρία να σωθούμε.

Ήδη ο R. Bentley (1662-1742)⁵⁵³ είχε επισημάνει ότι η λ. Ευρακύλων, ο οποίος έσυρε το πλοίο στην κατεύθυνση της Σύρτης, είναι σύνθετη λέξη («υβριδική σύνθεση») από το ελληνικό όνομα *Εύρος* (= ανατολή)⁵⁵⁴ και το

548. Στο Ιώσ., *Αρχ.* 13.86, το ρήμα σημαίνει ακριβώς την *αναχώρηση*.

549. Το *κατά* +γενική συναντάται επίσης στο Λκ. 8, 33 (πρβλ. Κρ. 4, 14) και μπορεί να σημαίνει όχι μόνον *εναντίον*, αλλά και *κάτω από*.

550. Έτσι ονομάζονται δύο εξαιρετικά επικίνδυνοι για τη ναυσιπλοΐα αβαθείς κόλποι με κινούμενη αμμώδη μάζα στη Β. Αφρική, κοντά στην Κυρήνη (πβλ. Ιώσ., *Πόλ.* 2.381). Η *Μεγάλη* είναι ανατολικά και ονομάζεται σήμερα *κόλπος της Σίδρας*, 375 μίλια νότια της Γαύδου. Η *Μικρή* κείται δυτικά στα χωρικά ύδατα της Τυνησίας και της Κυρηναϊκής.

551. Σχετικά με το παραδιδόμενα βλ. *Börstinghaus, Sturmfahrt und Schiffbruch*, 361.

552. Πρβλ. *Ιωνάς* 1,5.

553. Οι θέσεις του παρατίθενται στο έργο του J. Smith, *ό.π.*, 263-265, και πρόσφατα υποστηρίζονται εκ νέου από τον M.Reiser, «Von Caesarea nach Malta. Literalischer Charakter und historische Glaubwürdigkeit von Act 27, Das Ende des Paulus. Historische, theologische und literaturgeschichtliche Aspekte», F.W. Horn (επιμ.), *Beihefte zur Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, Berlin, New York: Walter de Gruyter 2001, 49-74.

554. Παράγεται από το *εΰω* = ξηραίνω. Πρβλ. C.J. Hemer, «Euroaquilo and Melita», *JTS* 26 (1975) 100-111.

λατινικό *Aquilo* (= βορράς) και προσδιορίζει τον άνεμο ο οποίος πνέει από ανατολικά-βορειοανατολικά. Ο όρος μάλλον ανήκε στο καθημερινό λεξιλόγιο (την αργκό) των ναυτικών, καθώς δεν συναντάται σε γραπτά κείμενα εκτός των *Πράξεων*. Σημειωτέον ότι στα ελληνορωμαϊκά χρόνια δεν ήταν απόλυτα καθορισμένες οι ονομασίες των ανέμων. Στις αρχές του 20ού αι. στις ανασκαφές της βορειοαφρικανικής πόλης Θούγγα ή Δούγγα (στη βόρεια Τυνησία) βρέθηκε χαραγμένο πάνω σε πλάκα από ασβεστοκονίαμα σε ανασκαφή ανάμεσα στην Αγορά και στο Ναό του Ερμή ένα ανεμολόγιο, γνωστό ως *Ρόδο των Ανέμων*⁵⁵⁵. Αυτό το κυκλικό σχεδιάγραμμα από τον 3ο αι. π.Χ. με διάμετρο οκτώ μέτρων απεικονίζει την προέλευση δώδεκα ανέμων. Σε αυτό το ανεμολόγιο, με σημείο εκκίνησης το Βορρά σημειώνονται διαδοχικά οι εξής άνεμοι: septentrio, aquilo, euroaquilo, vulturnus, eurus. Ο *Ευρακύλων* απαντά ακριβώς στη θέση που είχε προσδιορίσει ετυμολογικά ο Bentley. Έτσι αποδείχτηκε ότι αυτός ο άνεμος, όπως και ο αντίστοιχος Ευροβορέας, ο οποίος από τον Vegetius τοποθετείται 30° βόρεια της Ανατολής, πρέπει να ταυτιστούν με τον άνεμο Καικία. Είναι σύνηθες, όπως σημειώνει ο Hemer⁵⁵⁶, ο νότιος άνεμος να στρέφεται στον γνωστό Γρηγάλη.

Σύμφωνα με τον W., το πλοίο ευρισκόμενο δυτικά της Κρήτης (α) ωθήθηκε δυτικά από τον Ευρακύλωνα, οποίος στρεφόταν από Β.Ανατολικά-Ανατολικά και κατόπιν (β) έλαβε κατεύθυνση προς το βορρά ωθούμενος από *Τυφώνα*, τον οποίο ταυτίζει με τον εκ νότου πνέοντα θερμό και υγρό Σιρόκο⁵⁵⁷. Φιλολογικά, όμως, αυτή η διάκριση, στην οποία στηρίζεται κατά βάση όλη η συλλογιστική της έρευνάς του, δεν είναι ορθή, καθώς ο Λουκάς ταυτίζει τους δύο ανέμους⁵⁵⁸. Παραθεωρεί ο W. το γεγονός ότι το *τυφωνικός*⁵⁵⁹ είναι επιθετικός προσδιορισμός του Ευρακύλωνα και σημαίνει τη βιαιότητα που είχε ο συγκεκριμένος άνεμος. Το ότι όντως ο Ευρακύλων φυσούσε από ανατολικά-βορειοανατολικά συνάγεται και από το ότι το πλοίο άρχισε να φέρεται προς την επικίνδυνη ναυσιπλοϊκά Σύρτη. Το πλήρωμα επιχειρεί να αποφύγει αυτή

555. C. Poinson, «Les Inscriptions de Dougga», *Nouvelles archives des missions scientifiques et littéraires* 13 (1906), 297-304 (Nr 158).

556. «Euroaquilo and Melita», 106.

557. Ο Σιρόκος, ο οποίος προκαλεί βροχές και ομίχλη, προέρχεται από το αραβ. Sargi= ανατολικός < sarq=ανατολή.

558. Η παρατήρηση ανήκει στον Reiser, «Von Caesarea nach Malta».

559. Προέρχεται από το *Τυφών*, θεωνύμιο του μυθικού πατέρα των ανέμων. Η σύνδεση με το ρ. *τύφω* = σηκώνω καπνό οφείλεται σε παρετυμολογία όπως φαίνεται από τη διαφορετική ποσότητα του υ. Βλ. Γ.Δ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998, 1841.

την παρέκκλιση με τις εξής κινήσεις:⁵⁶⁰ (α) Μεταφέρεται στο πλοίο η σωσίβια λέμβος, η οποία ήταν απαραίτητη για την επικοινωνία του με την ξηρά και πολλές άλλες ναυτικές εργασίες (όπως π.χ. την αγκυροβόληση), αφού υπήρχε επιπλέον κίνδυνος πρόσκρουσής της στο πλοίο. (β) Το πλοίο περιζώνεται με σκοινιά⁵⁶¹ για να είναι πιο συμπαγές όχι μόνο εξωτερικά έναντι των ορμητικών κυμάτων, αλλά επιπλέον γιατί εσωτερικά το φορτίο το οποίο μετέφερε, το σιτάρι, ήταν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Rapske⁵⁶², «ζωντανό». Με την υγρασία ο όγκος και το βάρος του αυξανόταν κατά τέτοιον τρόπο ώστε να είναι επικίνδυνο για τη διατήρηση της αρτιότητας του πλοίου. (γ) Το πλοίο εκκενώνεται. Δεν είμαστε βέβαιοι εάν ρίχνονται στο νερό το *σκεῦος*⁵⁶³, η άγκυρα ή το κατάρτι, το οποίο εάν έπεφτε στο κατάστρωμα θα προκαλούσε θανατηφόρα πλήγματα στους ναυτιλομένους (Αχίλ. Τάτιος 3.4.3) και ο εξοπλισμός των ναυτών ή μέρος του φορτίου (*η σκευή*). Χαρακτηριστική είναι η παραλληλότητα με το Ιωνά 1, 5: *καὶ ἐφοβήθησαν οἱ ναυτικοὶ καὶ ἀνεβῶν ἕκαστος πρὸς τὸν Θεὸν αὐτῶν καὶ ἐκβολὴν ἐποιήσαντο τῶν σκευῶν τῶν ἐν τῷ πλοίῳ εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ κουφισθῆναι ἀπ' αὐτῶν*. Στο 27, 38 εκβάλλεται και ο σίτος⁵⁶⁴.

560. Τις περιγράφει ανάγλυφα στο έργο του ο ειδικός στην ιστοπλοΐα G. Kettenbach, *Das Logbuch des Lukas. Das antike Schiff in Fahrt und vor Anker*, Frankfurt a.M. 1997. Πρβλ. επίσης A. Göttlicher, *Die Schiffe im Neuen Testament*, Berlin 1999, 226-249.

561. Δεν είναι σαφές εάν το *βοηθείαις* σημαίνει τα μέτρα που λήφθηκαν γενικά ή τα μέσα για να προφυλαχθεί το πλοίο. Από κάποιους ερμηνευτές μάλιστα συνδέεται η περιζώση με την ανέλκυση της σκάφης. Ο Naber διαγράφει τον όρο *πλοῖο* και διαβάζει: *ἦν* (εννοείται η σκάφη) *ἄραντες βοείαις* (αντί *βοηθείαις*) *ἐχρῶντο ὑποζωννύντες*. Τα *ὑποζώματα* μαρτυρούνται όμως στην ελληνική γραμματεία για πολεμικά πλοία. Δεν είναι επίσης σαφές εάν πρόκειται για κάθετο δέσιμο γύρω από την καρίνα του πλοίου ή οριζόντια γύρω από όλο το καράβι. Επιπλέον υπάρχει και η δυνατότητα αυτή η περιζώση να μη γίνει εξωτερικά αλλά εσωτερικά κάτω από το κατάστρωμα είτε οριζόντια από την πλώρη μέχρι την πρύμνη είτε με τέτοιο τρόπο ώστε να στερεώνονται οι πλευρές του πλοίου. Βλ. τη σχετική συζήτηση Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 365-370.

562. «Acts, Travel and Shipwreck», 34-5.

563. Συνήθως το κατάρτι λεγόταν *κεραία* ή *κέρας*. Ως *σκεῦος* και μάλιστα *ἱερὸν* ονομάζεται στον Πλούταρχο (*Ἠθικά* 812C, 815C) η μεγάλη άγκυρα στο κατάστρωμα του πλοίου η οποία έχει αυτόν τον επιθετικό προσδιορισμό διότι επιστρατεύεται σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις: *νεὸς μὲν γὰρ ἀρπαγείσης ὑπὸ πνεύματος ἐπιλαμβάνονται σπεύρεις καὶ ἀγκύραις τὸ τάχος ἀμβλύνοντες* (Πλούταρχος, *Ἠθικά* 507A-B). Φυσικά δεν εκκενώθηκε πλήρως το πλοίο που πάντα χρειαζόταν αντίβαρο. Το *χαλᾶν τὸ σκεῦος* με βεβαιότητα δεν ταυτίζεται με τη συστολή των ιστίων ή τη χρήση ενός ειδικού ιστίου για την αντιμετώπιση του ανέμου ή του αρτέμωνα. Βλ. Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 368-379.

564. Από τον Nabel διορθώνεται σε ιστός. Βλ. Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 396.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμισθεί το γεγονός ότι η εμφάνιση του Ευρακύλωνα δεν θα έπρεπε να ήταν απόλυτα φυσιολογική για την εποχή του απόπλου του αλεξανδρινού πλοίου, όπως προϋποθέτει ο W. Αποτέλεσε μάλλον έκτακτο ή πρώιμο καιρικό φαινόμενο. Αλλιώς δεν δικαιολογείται η άγνοια της εμφάνισής του από τους εμπειρότατους, όπως με έμφαση σημειώνει ο Φίλων στο *Φλάκκο* (26)⁵⁶⁵, αλεξανδρινούς κυβερνήτες, οι οποίοι αποδεικνύουν τη ναυτική δεινότητά τους και στις Πρ. με τον ελιγμό του πλοίου στο απάνεμο μέρος της δυτικής Γαύδου και όλα τα άλλα μέτρα, τα οποία λαμβάνουν για να σώσουν καταρχήν το πλοίο και μετά τους επιβάτες του και να μην καταλήξουν στη Λιβύη. Και αυτό το επιτυγχάνουν, έστω και αν περιπλανώνται στην Αδριατική, έχοντας χάσει προφανώς τη ρότα τους.

δ. Ο Αδρίας (27, 27-44)

²⁷Ως δὲ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ νύξ ἐγένετο διαφορομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρία, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν. ²⁸καὶ βολίσαντες εὗρον ὄργυιὰς εἴκοσι, βραχὺ δὲ διαστήσαντες καὶ πάλιν βολίσαντες εὗρον ὄργυιὰς δεκαπέντε· ²⁹φοβούμενοί τε μὴ που κατὰ τραχεῖς τόπους ἐκπέσωμεν, ἐκ πρύμνης ρίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας ἤρχοντο ἡμέραν γενέσθαι. ³⁰Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν προφάσει ὡς ἐκ πρῶρης ἀγκύρας μελλόντων ἐκτείνειν, ³¹εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχη καὶ τοῖς στρατιώταις· ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. ³²τότε ἀπέκοψαν οἱ στρατιῶται τὰ σχοινία τῆς σκάφης καὶ εἶασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

²⁷ Όταν κατόπιν των περιπλανήσεων μας στην Αδριατική έφθασε η 14η νύχτα, κατά τα μεσάνυχτα οι ναύτες έχοντας την υποψία ότι βρίσκεται κοντά η στεριά ²⁸ έριξαν βολίδα και βρήκαν ότι το βάθος της θάλασσας ήταν 20 οργιές (36μ.) και λίγο κατόπιν 30 οργιές (27μ.). ²⁹ Και επειδή φοβόντουσαν μήπως εξωκειλουμε σε ανώμαλους τόπους έριξαν από την πρύμνη τέσσερις άγκυρες και περι-

565. Μέλλοντι δ' ἀπαίρειν συνεβούλευσεν ὁ Γάιος τὸν μὲν ἀπὸ Βρεντεσίου μέχρι Συρίας πλοῦν μακρὸν ὄντα καὶ καματηρὸν παρατήσασθαι, χρῆσθαι δ' ἐπιτόμῳ τοῦς ἐτησίας ἀναμείναντι τῷ διὰ τῆς Ἀλεξανδρείας τάς τε γὰρ ἐκεῖθεν ὀκτάδας ταχυναντεῖν ἔφρασκε καὶ ἐμπειροτάτους εἶναι κυβερνήτας, οἱ καθάπερ ἀθλητὰς ἵππους ἡνιοχοῦσιν ἀπλανῆ παρέχοντες τὸν ἐπ' εὐθείας δρόμον. ὁ δὲ πειθαρχεῖ ὡς δεσπότη τε ἅμα καὶ τὰ δοκοῦντα συμφέρειν παραγγέλλοντι.

μεναν να ξημερώσει.³⁰ Επειδή οι ναύτες επιχειρούσαν να φύγουν από το πλοίο και κατέβασαν τη σωσίβια λέμβο στη θάλασσα με την πρόφαση ότι επρόκειτο να ρίξουν άγκυρες σε απόσταση από την πλώρη,³¹ ο Παύλος είπε στον εκατόνταρχο και τους στρατιώτες: «εάν αυτοί δεν μείνουν στο πλοίο σεις δεν μπορείτε να σωθείτε». ³² Τότε οι στρατιώτες απέκοψαν τα σχοινιά της λέμβου και την άφησαν να φύγει.

Ο W. στηρίζει την ταύτιση Μελίτης και Κεφαλληνίας στο γεγονός ότι η Αδρία⁵⁶⁶ στη στενότερη εκδοχή της εκτείνεται κατά μήκος της Ανατ. Ιταλίας και της Ιλλυρίας μέχρι τον κόλπο της Υδρούντας (σημ. Οτράντο), ενώ στην ευρύτερη εκδοχή της περιλαμβάνει και το Ιόνιο Πέλαγος από τους Λοκρούς μέχρι και το βορειοδυτικό τμήμα της Κρήτης. Η δεύτερη εκδοχή στηρίζεται στον Στράβωνα ο οποίος σημειώνει: *ὁ δ' Ἴόνιος κόλπος μέρος ἐστὶ τοῦ νῦν Ἀδρίου λεγομένου* (Γεωγρ. 2.5.20). Ο Πτολεμαίος (3.41.17,1) διακρίνει το Αδριατικό πέλαγος από τον Αδριατικό κόλπο, ο οποίος είναι γνωστός σήμερα ως Αδριατική. Οι παραπάνω αντιφατικές μαρτυρίες σχετικά με την οριοθέτηση του Αδρία αποδεικνύουν πόσο ρευστά ήταν στα ελληνορωμαϊκά χρόνια τα θαλάσσια όρια.

Συμφωνώ με τον J. Wehnert⁵⁶⁷ ότι από το στ. 27, 27 το μόνο που μπορεί κάποιος αβίαστα να συμπεράνει είναι ότι το πλοίο από τη στιγμή που ξεκίνησε από τους Καλούς Λιμένες μέχρι τη στιγμή της προσέγγισής του στην άγνωστη χώρα βρισκόταν εντός του Αδρία. Δεν εισήλθε συνεπώς τη 14η νύκτα στον Αδρία, αλλά έπλεε ολόκληρο το χρονικό διάστημα σε αυτόν. Οι ναύτες και οι επιβάτες, έχοντας χάσει κάθε μέσον προσανατολισμού γνώριζαν απλώς ότι πλέουν στην κεντρική Μεσόγειο. Άρα θεωρώ και εγώ ότι ο Παύλος χρησιμοποιεί τον Αδρία υπό ευρεία έννοια. Υπό αυτή την έννοια φαίνεται να χρησιμοποιείται ο όρος και από τον Ιώσηπο, ο οποίος σημειώνει στην αυτοβιογραφία του: *ἀφικόμην εἰς τὴν Ρώμην πολλὰ κινδυνεύσας κατὰ θάλασσαν. Βαπτισθέντος γὰρ ἡμῶν τοῦ πλοίου κατὰ μέσον τὸν Ἀδριαν, περὶ ἑξακοσίους τὸν ἀριθμὸν ὄντες δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐνηζάμεθα, καὶ περὶ ἀρχομένην ἡμέραν ἐπιφανέντος ἡμῖν κατὰ Θεοῦ πρόνοιαν Κυρηναϊκοῦ πλοίου, φθάσαντες τοὺς ἄλλους ἐγὼ τε καὶ τινες ἕτεροι περὶ ὀγδοήκοντα σύμπαντες ἀνελήφθημεν εἰς τὸ πλοῖον. Διασωθεὶς δ' εἰς τὴν Δικαιάρχειαν, ἣν Ποτιόλους Ἴταλοὶ καλοῦσιν,*

566. Αρχικά ήταν λιμάνι της Ιταλίας στην περιοχή της Βενετίας, που έδωσε το όνομά του στο Mare Adriaticum.

567. *Gestrandet*, 78.

διὰ φιλίας ἀφικόμην Αλιτύρω (Βίος 15-16)⁵⁶⁸. Στην περικοπή του Ιωσήπου μπορεί να μην προσδιορίζονται τα όρια του Αδρία. Γίνεται λόγος, όμως, για τους ναυαγούς, οι οποίοι περισυλλέχτηκαν από πλοίο προερχόμενο από την Κυρήνη, κάτι το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το ναυάγιο έγινε μεταξύ των παραλίων της Αφρικής και Ποτιόλων⁵⁶⁹.

Εκείνη την κρίσιμη νύκτα οι ναύτες, αισθανόμενοι ότι προσεγγίζουν την ξηρά, καταρχάς βόλησαν για να διαπιστώσουν το βάθος της θάλασσας και κατόπιν έριξαν από την πρύμνη, η οποία αποτελούσε το βασικότερο μέρος ενός πλοίου, τέσσερις άγκυρες για να μη συρθεί το καράβι σε τραχείς τόπους. Κατόπιν με την πρόφαση ότι θα ρίξουν από την πλώρη άγκυρα, προκειμένου να ασφαλίσουν ακόμη περισσότερο το πλοίο, *χάλασαν τη σκάφη*, έριξαν στη θάλασσα τη σωσίβια λέμβο προκειμένου σύμφωνα με τον Λουκά να δραπετεύσουν από το πλοίο. Οι στρατιώτες (που δεν διέθεταν την εμπειρία των ναυτικών) προέβησαν στην απερίσκεπτη ενέργεια να αφήσουν να φύγει η λέμβος, η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσον ανίχνευσης του κόλπου, όπου θέλησαν κατόπιν να οδηγήσουν το πλοίο, καταλήγοντας τελικά σε ναυάγιο στο νησί Μελίτη.

ε. Η Μελίτη (27, 39 – 28, 13)

³⁹Ότε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον, κόλπον δὲ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν εἰς ὃν ἐβουλεύοντο εἰ δύναιτο ἐξῶσαι τὸ πλοῖον. ⁴⁰καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἶων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμωνα τῇ πνεύσῃ κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν. ⁴¹περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον ἐπέκειλαν τὴν ναῦν καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας [τῶν κυμάτων]. ⁴²Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσιν, μὴ τις ἐκκολυμβήσας διαφύγη. ⁴³ὁ δὲ ἑκατοντάρχης βουλόμενος διασωᾶσαι τὸν Παῦλον ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέλευσέν τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν ἀπορίμαντας πρῶτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι ⁴⁴καὶ τοὺς λοιποὺς οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπὶ τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντα διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν. 28, 1 Καὶ διασωθέντες τότε ἐπέγνωμεν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται. ²οἱ τε βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιланθρωπίαν ἡμῖν,

568. Όσα αναφέρει διαδραματίζονται το 63 μ.Χ.

569. Έτσι ο Thornton, «Der Zeuge des Zeugen», 325.

ἄπαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφροσῶτα καὶ διὰ τὸ ψῦχος. ³Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων τι πλῆθος καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιθνα ἀπὸ τῆς θερμῆς ἐξελθοῦσα καθῆψεν τῆς χειρὸς αὐτοῦ. ⁴ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον· πάντως φονεύς ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἶσεν. ⁵ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ ἔπαθεν οὐδὲν κακόν, ⁶οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκῶντων καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον μεταβαλόμενοι ἔλεγον αὐτὸν εἶναι θεόν. ⁷Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχεν χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν. ⁸ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίῳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι, πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν καὶ προσευξάμενος ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ ἰάσατο αὐτόν. ⁹τούτου δὲ γενομένου καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἔχοντες ἀσθενείας προσήρχοντο καὶ ἐθεραπεύοντο, ¹⁰οἱ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὰς χρείας. ¹¹Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ παρακεχειμακότη ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις. ¹²καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς, ¹³ὅθεν περιελόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον. καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου δευτεραῖοι ἦλθομεν εἰς Ποτιόλους,

³⁹ Ὅταν εξημέρωσε δεν αναγνώριζαν την ξηρά, διέκριναν όμως κάποιον κόλπο με αμμώδη ακρογιαλιά. Και σ' αὐτόν σκέφθηκαν εἰάν μπορούσαν να προσαράξουν το πλοίο. ⁴⁰ Ἐλυσαν τις ἀγκυρες και τις ἀφησαν να πέσουν στη θάλασσα. Συγχρόνως δε ἔλυσαν τα σκοινιά με τα οποία εἶχαν δέσει τα πηδάλια κι αφοῦ ὑψωσαν το ιστίο της πλώρης προσπαθοῦσαν να κατευθύνουν το πλοίο στον αἰγιαλό με την πνοή του ανέμου. ⁴¹ Ἀλλ' ἐπειδή ἔπεσαν σε μέρος που στο μέσον εἶχε ξηρά, που ἔκοβε τη θάλασσα στα δύο, ἐρίζαν ἐξω το πλοίο. Και η μεν πλώρη κόλλησε κάτω στην ξηρά και ἔμεινε ἀκίνητη, η δε πρύμνη διαλυόταν ἀπὸ τη σφοδρότητα των κυμάτων. ⁴² Τότε οι στρατιῶτες αποφάσισαν να φονεύσουν τους κρατούμενους, μήπως κάποιος διαφύγει κολυμπώντας. ⁴³ Ἀλλ' ὁ εκατόνταρχος θέλοντας να διασώσει τον Παῦλο, τους ἐμπόδισε ἀπὸ την ἀπόφαση και διέταξε, ὅσοι μπορούσαν να κολυμπήσουν, να ριφθοῦν πρώτοι στη θάλασσα και να βγουν στη στεριά. ⁴⁴ Οι δε ὑπόλοιποι να βγουν ἄλλοι πάνω σε σανίδες, ἄλλοι πάνω σε ἄλλα αντικείμενα ἢ ἀνθρώπους⁵⁷⁰ ἀπὸ το πλοίο. Και ἔτσι ἐφθασαν ὅλοι στη στε-

570. Δεν εἶναι σαφές ἀπὸ το πρωτότυπο κείμενο τι σημαίνει το ἐπὶ τινῶν.

ριά και διασώθηκαν. 28, ¹ Και όταν σώθηκαν τότε έμαθαν ότι το νησί ονομάζεται Μελίτη. ² Οι δε βάρβαροι μας έδειξαν όχι τυχαία φιλόανθρωπη συμπεριφορά. Αναψαν φωτιά και μας πήραν όλους κοντά λόγω της βροχής και του ψύχους. ³ Όταν ο Παύλος μάζεψε φρύγανα και τα έριξε στη φωτιά μια οχιά (νίπερα αποποδυτες) εξαιτίας της θερμότητας πετάχτηκε και προσκολλήθηκε στο χέρι του. ⁴ Όταν δε οι βάρβαροι είδαν το θηρίο να κρέμεται από το χέρι του έλεγαν μεταξύ τους: σίγουρα αυτός ο άνθρωπος είναι φονιάς, διότι αν και σώθηκε από τη θάλασσα, η Δίκη δεν τον άφησε να ζήσει. ⁵ Αλλ' αυτός τίνιζε από πάνω το θηρίο στη φωτιά και δεν έπαθε κακό. ⁶ Εκείνοι δε περίμεναν ότι θα πρηζόταν ή θα έπεφτε κάτω αμέσως νεκρός. Αλλ' αφού πολλή ώρα περίμεναν και έβλεπαν ότι κανένα κακό δεν του συνέβαινε, μεταβάλλοντας γνώμη έλεγαν, ότι αυτός είναι θεός. ⁷ Στη δε περιοχή του τόπου εκείνου είχε κτήματα ο άρχων του νησιού, ονόματι Πόπλιος (Publius), ο οποίος μας παρέλαβε και μας φιλοξένησε φιλοφρόνως τρεις ημέρες. ⁸ Ο πατέρας δε του Ποπλίου ήταν κατάκοιτος, πάσχοντας από πυρετούς και δυσεντερία. Ο δε Παύλος τον επισκέφθηκε, προσευχήθηκε, έθεσε πάνω του τα χέρια και τον θεράπευσε. ⁹ Μετά από αυτό και άλλοι με ασθένειες έρχονταν στον Παύλο και θεραπεύονταν. ¹⁰ Και πολλές περιποιήσεις μας έκαναν αυτοί και όταν φεύγαμε μας φόρτωσαν με τα απαραίτητα.

Το όνομα Μελίτη (ή Μελίτα), το οποίο έχει σημιτική (φοινικική) προέλευση και σημαίνει κατά μια εκδοχή *καταφύγιο*, *απόδραση*⁵⁷¹, χαρακτήριζε στην αρχαιότητα κατεξοχήν δύο νησιά: τη Μάλτα⁵⁷² (Melite Africana) και το νησί Mjlet (Melite Illyrica) στις νοτιοδαλματικές ακτές. Εάν το πλοίο είχε ακούσια προσαράξει στη δαλματική Μάλτα, τότε η διαδρομή που ακολούθησε το τρίτο πλοίο με κατεύθυνση τη Ρώμη μέσω Συρακουσών, Ρηγίου, Ποτιόλων (1.000 περίπου χιλιομέτρων) είναι αδικαιολόγητη. Θα ήταν φυσικότερο να μεταβεί από την Αυλώνα στο Οτράντο. Εάν το πλοίο προσάραξε στην αφρικανική Μελίτη, πάλι δεν εξηγείται το γεγονός γιατί έπρεπε ο Π. και οι σύντροφοί του να παραχειμάσουν εκεί επί τρεις μήνες, τη στιγμή που η διαδρομή από εκεί στη Σικελία είναι μόλις μία ημέρα. Ο W., βασιζόμενος στο ότι ο όρος *Νήσος* σήμαινε εκτός της συνήθους έννοιας τη *χερσόνησο* και το *ακρωτήριο* ή τον *κάβο*, ισχυρίζεται ότι ως *Μελίτη* ονομαζόταν η χερσόνησος του

571. Εάν ο Λουκάς, ο οποίος δεν χρησιμοποιεί την αλληγορική μέθοδο, χρησιμοποιούσε τον όρο Μελίτη «συμβολικά», υπό την έννοια ότι βρήκαν καταφύγιο σε αυτήν οι ναυαγοί, θα το δήλωνε με μια επεξήγηση.

572. Η Μάλτα ήταν από το 218 π.Χ. ρωμαϊκή επαρχία και κατόπιν εντάχθηκε στην επαρχία της Σικελίας. Βλ. E.Honigmann, W.Ruge, «Melite», *PRE* (1931), 540-548.

Αργοστολίου. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι το αλεξανδρινό πλοίο βρέθηκε τη 14η νύκτα στην είσοδο του κόλπου του Λιβαδιού (Αργοστολίου) της Κεφαλληνίας κοντά στο νησάκι *Βαρδιάνοι*. Αυτός ο μήκος 13 χλμ. κόλπος χωρίζει το δυτικό μέρος του νησιού, την Παλική, από το ανατολικό δίνοντας την ψευδαίσθηση ενός πορθμού και είναι ο μεγαλύτερος και κλειστότερος τόπος της Μεσογείου ενώ στο στόμιό του έχει πλατύ αβαθές. Είχε χρησιμοποιηθεί ήδη από τους Φοίνικες (Οδ. 15, 404-84) και αποτελούσε γνωστό καταφύγιο του ρωμαϊκού στόλου καθώς η Κεφαλληνία κυριαρχούσε στον θαλάσσιο δρόμο από τη Σικελία προς την Ανατολή. Οι ναύτες επηρεασμένοι από τον Σιρόκο, ο οποίος καλύπτει το νότιο μέρος του νησιού με πυκνή ομίχλη, δεν διέκριναν αυτόν το βάθος μερικών χιλιομέτρων κόλπο, αλλά κάποιον πολύ εγγύτερα προς αυτούς αιγιαλό σε μια από τις αμμόδεις ακρογιαλιές της χερσονήσου του Αργοστολίου. Κοντά στο σημείο αποβιβάσεως, στη χερσόνησο του Αργοστολίου, εκτείνεται η επίπεδη περιοχή της *Κράνης*, στην είσοδο της οποίας βρισκόταν ανέκαθεν ή πρωτεύουσα αυτού του νησιού. Στο άκρο αυτής της εύφορης γης οι Ρωμαίοι Διοικητές και ως εκ τούτου και ο Πόπλιος διατηρούσαν τις ιδιωτικές και διοικητικές τους έδρες. Εκεί φιλοξενήθηκε ο Π. και οι ναυαγοί.

Τον ισχυρισμό ότι η Μελίτη ταυτίζεται με τη χερσόνησο του Αργοστολίου προσπαθεί να τεκμηριώσει ο W. βασιζόμενος στα *Αργοναυτικά* του Απολλώνιου Ρόδιου (3ο αι. π.Χ.), όπου σημειώνονται τα εξής: *αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπὶ τῆσι παραὶ Κέρκυραν ἴκοντο, ἔνθα Ποσειδάων Ἀσωπίδα νάσσατο κούρην, ἠύκομον Κέρκυραν, ἐκὰς Φλειουντίδος αἴης, ἀρπάξας ὑπ' ἔρωτι· μελαινομένην δέ μιν ἄνδρες ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῆ πάντοθεν ὕλη δερκόμενοι, Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν· τῆ δ' ἐπὶ καὶ Μελίτην, λιαρῶ περιγηθέες οὔρω, αἰπεινήν τε Κερωσσόν, ὕπερθε δὲ πολλὸν ἐοῦσαν Νυμφαίην παράμειβον, ἵνα κρείουσα Καλυψὼ Ἄτλαντις ναίεσκε. τὰ δ' ἠεροειδέα λεύσσειν οὔρεα δοιάζοντο Κεραύνια· καὶ τότε βουλὰς ἀμφ' αὐτοῖς Ζηνός τε μέγαν χόλον ἐφράσαθ' Ἥρη, μηδομένη δ' ἄνυσιν τοῖο πλόου, ὄρσεν ἀέλλας ἀντικρῦ· τοὶ δ' αὖτις ἀναρπάγδην φορέοντο νήσου ἐπὶ κранаῆς Ἥλεκτρίδος. αὐτίκα δ' ἄφνω ἴαχεν ἀνδρομέη ἐνοπῆ μεσσηγῶν θεόντων αὐδῆεν γλαφυρῆς νηὸς δόρυ, τόρρ' ἀνὰ μέσσην στεῖραν Ἀθηναίῃ Δωδωνίδος ἤρμοσε φηγοῦ* (4.566-573). Ο W. ταυτίζει την *Κέρκυρα Μέλαινα* με την ανατ. Κεφαλληνία, τη μόνη «νήσο» του Ιονίου, η οποία έχει δάσος μαύρης ελάτης ορατό από μακριά, καθώς στολίζει την οροσειρά του Αίνου (υψόμ. 1.628 μέτρα) και τη *Μελίτη* με τη χερσόνησο του Αργοστολίου. Ο ίδιος ο Απολλώνιος, όμως, θεωρεί τα νησιά ως *λιβουρνικά* δηλ. δαλματικά (4.564), όπως και ο Σκύλακας, ο οποίος καθορίζει την απόσταση της Μέλαι-

νας από τη Μελίτη σε είκοσι στάδια / τέσσερα χιλιόμετρα. Επιπλέον οι Πλί- νιος (3.152· 4.54) και Στράβων (2.5.20) μνημονεύουν ως ξεχωριστά νησιά τη Μέλαινα Κέρκυρα και την Κεφαλληνία. Το σπουδαιότερο είναι ότι σε κα- μιά φιλολογική, νομισματική ή επιγραφική πηγή δεν μαρτυρείται ολόκληρη η Κεφαλληνία ούτε κάποιο από τα τέσσερα μέρη της ως Μελίτη. Αυτό πρα- κτικά σήμαινε ότι όταν κάποιος ακροατής άκουγε στα ελληνορωμαϊκά χρό- νια το όνομα *Μελίτη*, ανακαλούσε στη σκέψη του άμεσα τις δύο προαναφερ- θείσες περιοχές και ότι ο ακριβέστατος στους προσδιορισμούς του Λουκάς, εάν ήθελε να σημάνει κάποιαν άλλη Μελίτη από τις δύο γνωστές, προφανώς θα προσδιόριζε τον τόπο της διάσωσης εγγύτερα.

Ένα άλλο επιχείρημα του W. είναι ότι οι δεκατέσσερις ημέρες ταξιδιού αντιστοιχούν στα οκτακόσια χλμ. απόστασης της Κρήτης από την Κεφαλλη- νία όταν η μέση ωριαία ταχύτητα είναι 1,5 κόμβοι / 2,8 χλμ. ανά ώρα. Εάν, όμως, ο άνεμος, ο οποίος έπνευσε ήταν όντως ABA και με το δεδομένο ότι το πλοίο με τα μέτρα που ελήφθησαν μπορούσε να έχει κλίση μέχρι και 80° προς την κατεύθυνση του ανέμου (ο οποίος φυσικά δεν θα είχε την ίδια ισχύ όλες τις ημέρες), τότε δεν είναι απίθανο το πλοίο να παρασύρθηκε ακούσια στη Μάλτα, η οποία επίσης απέχει από την Κρήτη γύρω στα 1.000 χλμ. Το ακού- σια πρέπει να υπογραμμισθεί διότι οι *Πράξεις* δεν ομιλούν για έναν προσχε- διασμένο συνηθισμένο πλου προς ένα ασφαλές λιμάνι, αλλά για ένα έκτακτο περιστατικό, το οποίο αιφνιδίασε το έμπειρο πλήρωμα του πλοίου.

Σύμφωνα με τον W., το κλίμα της Κεφαλληνίας είναι αρκετά διαφορετικό από αυτό της Μάλτας: το φθινόπωρο είναι συνήθεις τόσο οι σφοδρές συνε- χείς βροχοπτώσεις, των οποίων ο κατακλυσμιαίος όγκος ύδατος αφήνει κα- τάπληκτους ακόμη και Κεντροευρωπαίους, όσο και οι περίοδοι ψύχους, που σχετίζονται με αυτές. Η μετοχή *έφεστώτα*, όμως, που προσδιορίζει τον νετό, σημαίνει μάλλον ότι η κατακλυσμιαία βροχή αποτέλεσε έκτακτο περιστατι- κό (πρβλ. Α΄ Θεσ. 5, 3· Πολύβιος 18.20.27)⁵⁷³. Στη νήσο, όπως αναφέρουν οι *Πράξεις* δύο φορές κατηγορηματικά, οι ναυαγοί συνάντησαν βαρβάρους (28, 2. 4), πράγμα το οποίο στους αρχαίους καιρούς σήμαινε ανθρώπους με ακα- τανόητη ομιλία, αμόρφωτους και τραχείς στο ήθος. Είναι αδύνατο αυτό, σύμ- φωνα με τον W., να αφορούσε στους Μαλτέζους, οι οποίοι μετά τη δολοφο- νία του Ιουλίου Καίσαρα απέκτησαν τη ρωμαϊκή υπηκοότητα, αφού η νήσος τους ευημερούσε κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο Ρωμαίος εκατόνταρχος Ιούλιος θα μπορούσε κάλλιστα να συνεννοηθεί με τους λατινό-

573. Barrett, *Acts of the Apostles*, 1221.

φωνους κατοίκους της Μάλτας. Από τις επιγραφές, όμως, που βρέθηκαν στο νησί την ελληνιστική περίοδο οι κάτοικοι της Μάλτας καταλάβαιναν, ομιλούσαν και διάβαζαν τη μητρική τους καρθαγενειακή/φοινική γλώσσα⁵⁷⁴. Ως βάρβαροι επιπλέον δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν οι Κεφαλλήνες, παρόλο που ομιλούσαν μια νοτιο-ιλλυρική διάλεκτο, διότι είναι γνωστοί ως Έλληνες ήδη από τα ομηρικά χρόνια.

Ο Παύλος συνάντησε βάρβαρους νησιώτες, οι οποίοι λάτρευαν τη Δίκη, μια ελληνική θεότητα της δικαιοσύνης συμπάρεδρο του Διός και της Θέμιδος, για την οποία δεν υπάρχει ρωμαϊκή αντίστοιχη θεότητα (πρβλ. Β΄ Θεσ. 1, 9· Ιούδα 7). Στα ελληνορωμαϊκά χρόνια η Δίκη είχε λάβει μάλλον εκδικητικό χαρακτήρα και σε συνδυασμό με τα δαιμονικά κολαστήρια πνεύματα του υποκόσμου, τις Ερινύες και τα κατεξοχόν όργανα, τους όφεις (αλλά ενίοτε και άλλα ζώα) που εκπροσωπούν επίσης χθόνιες θεότητες τιμωρούσε τους εγκληματίες και μάλιστα τους φονείς. Προφανώς οι ιθαγενείς της νήσου θα θεώρησαν ότι ο Π. είναι τέτοιος (φονέας). Αντίστροφα η κυριαρχία πάνω στους όφεις και τους σκορπιούς αποτελούσε στην αρχαιότητα αλλά και στον Ιουδαϊσμό χαρακτηριστικό των θείων ανδρών⁵⁷⁵. Ο ίδιος ο Ιησούς στο Λκ. 10, 19 διακηρύσσει: *ἴδου δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφρων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήση*. Βεβαίως στην περίπτωση του Π. ισχύει το Μκ. 16, 18 [*καὶ ἐν ταῖς χερσὶν*] *ὄφεις ἀροῦσιν* που προφανώς είναι επηρεασμένο από την παρουσία περικοπή. Σύμφωνα με τον W., αυτό αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο για το γεγονός ότι ο Παύλος δεν αποβιβάστηκε στη Μάλτα, άλλα στη δυτικοελλαδική νησιωτική περιοχή. Είναι αμφίβολο, όμως, εάν ο Λουκάς αναφέρεται στη θεά Δίκη ή τη θεία δίκη γενικότερα, η οποία σύμφωνα με την κοινή πεποίθηση όλων των λαών τιμωρεί την αδικία.⁵⁷⁶

Οι 276 ναυαγοί βρήκαν καταφύγιο και τροφή στην έδρα του Ποπλίου, του κυβερνήτου της νήσου, όχι μακριά από το χώρο προσαράξεως. Ο Πόπλιος χαρακτηρίζεται από τις *Πράξεις* ως *Πρῶτος τῆς Νήσου*. Στη Μάλτα συναντάται η εξής επιγραφή: Λ. ΚΑΣΤΡΙΚΙΟΣ ΚΥΡ(ΕΙΝΑΙ) ΠΡΟΥΔΗΝΣ ΡΟ(ΜΑΙΩΝ), ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΛΙΤΑΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΤΡΩΝ, ΑΡΞΑΣ ΚΑΙ ΑΜΦΙΠΟΛΕΙΣΑΣ ΘΕΩΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩΙ (IG XIV 601). Από την εποχή του Αυγούστου η Μάλτα είχε διαχωρισθεί από τη Σικελία και μαζί με τη νήσο Γαύλο (Gozo) είχε τεθεί υπό την επο-

574. Hemer, «Euroaquilo and Melita», 108

575. Βλ. τεκμηρίωση στο Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 408 κε.

576. Το ερώτημα ετέθη από τον Ι. Καραβιδόπουλο, *Πρακτικά Συνεδρίου 1993*, 65.

πτεία ενός αυτοκρατορικού επιτρόπου, ο οποίος αντικατέστησε τον συγκλητικό αξιωματούχο. Αντίθετα, η Κεφαλληνία, η οποία αποτελούσε ανεξάρτητη πολιτική μονάδα (*Civitas Libera*) στη συγκλητική επαρχία της Αχαΐας (Ελλάδος), διοικείται από έναν αξιωματούχο της πρώτης βαθμίδος (Λεγάτο)⁵⁷⁷. Ο W. θεωρεί το *Πρώτος* ως τίτλο του Ρωμαίου αξιωματούχου και μάλιστα συνώνυμο του Λεγάτου, κάτι το οποίο όμως δεν μαρτυρείται από άλλη πηγή. Το *Πρώτος της Νήσου των Πράξεων*, δεν φαίνεται, όμως, να αποτελεί χαρακτηρισμό αξιώματος. Οδηγεί αυθόρμητα τον αναγνώστη στο να θεωρήσει τον Πόπλιο απλώς ηγέτη των κατοίκων της νήσου.

Δηλητηριώδεις έχιδνες τής άμμου (*Vippera ammodytus*) δεν συναντώνται στη Μάλτα, αλλά υπάρχουν ευρύτατα στην Κεφαλληνία, στην οποία ζούνε είκοσι είδη φιδιών. Ο Hemer⁵⁷⁸ επισημαίνει ότι η ανυπαρξία σήμερα δηλητηριωδών φιδιών δεν αποδεικνύει ότι το ίδιο φαινόμενο ίσχυε και τότε, τη στιγμή μάλιστα κατά την οποία σύμφωνα με τον Πλίνιο (*Nat. Hist.* 7.35.85) όλα τα φίδια θεωρούνταν στην αρχαιότητα δηλητηριώδη. Παρ' όλα αυτά θεωρώ ότι αυτό το επιχείρημα θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στην επιστημονική συζήτηση σχετικά με τον προσδιορισμό της Μελίτης.

ς. Συμπεράσματα

Εάν ο Ευρακύλων (και όχι τα υποθαλάσσια ρεύματα), ο οποίος σύμφωνα με το κείμενο των *Πράξεων* κατεξοχήν ευθύνεται για την κατεύθυνση του πλοίου, ήταν όντως άνεμος ανατολικός - βορειοανατολικός, όπως αποδεικνύει η επιγραφή της Δούγγα, εάν ο Αδρίας στις *Πράξεις* σημαίνει ολόκληρη την κεντρική Μεσόγειο και εάν η νήσος Μελίτη χωρίς κάποιον άλλον εγγύτερο προσδιορισμό ήταν πολύ δύσκολο έως απίθανον να ταυτιστεί από τον ακροατή του έργου με τη χερσόνησο του Αργοστολίου, τότε η ταύτιση της Μελίτης με την Κεφαλληνία δεν θα πρέπει να αποτελεί ακόμα επιστημονικό δεδομένο.

577. Παραθέτει την *Επιγρ.335 από την Ολυμπία* Publius Alf (=Alfius Alfessus) Primus.

578. «Euroaquilo and Melita», 109.

Γ. Ο ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΔΙΗΓΗΣΕΩΣ

Όπως αποδεικνύεται από τα παραπάνω, το μόνο που μπορεί κάποιος από την ακρόαση ή την ανάγνωση του κειμένου με ασφάλεια να συμπεράνει, είναι ότι ο Λουκάς θέλει να καταγράψει αυτό το ποντοπόρο ταξίδι του Παύλου με κάθε δυνατή λεπτομέρεια. Όπως το Οδοιπορικό του Ιησού από τη Γαλιλαία στα Ιεροσόλυμα κατέχει εξέχουσα θέση στο Ευαγγέλιό του και καταλαμβάνει έντεκα σχεδόν κεφάλαια σε αυτό (9, 51 - 18, 34), έτσι και το ταξίδι του Παύλου από την Ιερουσαλήμ στη Ρώμη (εάν συνυπολογιστούν οι δίκες του Παύλου στην αγία Πόλη και την Καισάρεια, οι οποίες αποτέλεσαν την αφορμή της επίκλησης του Καίσαρα) καταλαμβάνει σχεδόν το 1/3 των *Πράξεων* (κεφ. 21-28). Η περιπετειώδης αυτή οδύσσεια του αποστόλου είναι σπουδαιότατη, διότι εκπληρώνει πανηγυρικά την προφητεία του Αναστάσιου στην εισαγωγή των *Πράξεων* (1, 7-8) και τον ενδόμυχο πόθο του Π. να κηρύξει το Ευαγγέλιο στην πρωτεύουσα της Pax Romana.

Η περιγραφή του ταξιδιού από τον Λουκά είναι απόλυτα ρεαλιστική και λεπτομερής. Ο M. Reiser⁵⁷⁹ συνέκρινε τη μοναδική περιγραφή του ναυαγίου από τον Λουκά (από τα πολλά που έζησε ο Π.· πρβλ. Β' Κορ. 11, 25) με άλλες απεικονίσεις θαλασσοταραχής από αυτόπτες μάρτυρες της ελληνιστικής περιόδου⁵⁸⁰. Αυτή η σύγκριση αποδεικνύει τη λιτότητα και την ακρίβεια με

579. «Von Caesarea nach Malta», 51-61.

580. Ως συγκριτικά κείμενα κομίζονται τα εξής: ένα ανάλογο επεισόδιο από τη βιογραφία του Πλουτάρχου, *Δίων και Βρούτος* (ed. K. Ziegler), Leipzig: Teubner²1964 25. 1-11 (πρβλ. *Καίσαρ* 38.2-6), το οποίο συνέβη το 357 π.Χ. κατά τον πλου από τη Ζάκυνθο στην ανοικτή θάλασσα, οι αυτοβιογραφικές σημειώσεις του *Αριστείδη (Ιεροί Λόγοι Β' 293-294)* σχετικά με το ταξίδι του από τη Ρώμη με προορισμό τη Μίλητο το 144 μ.Χ. μέσω του Κορινθιακού κόλπου και μια αναφορά του *Αρριανού του ανθυπάρχου της Καπαδοκίας (Περίπλους Ευξείνου Πόντου, 3.2-4)* σχετικά με μια θαλασσοταραχή στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας το καλοκαίρι του 131-132 μ.Χ. Βλ. επίσης Mendonca, *Shipwreck*, 37 κε. Ο Bör-

την οποία περιγράφει ο Λουκάς τα γεγονότα, χωρίς φανταστικές και υπερβολικές περιγραφές των κυμάτων, των αστραπών και των βροντών.

Η ακρίβεια αυτή στην περιγραφή οφείλεται στο γεγονός ότι ο Λουκάς προφανώς υπήρξε *αυτόπτης μάρτυρας* των γεγονότων. Γι' αυτό και στα κεφ. 27-28 ο «Έλληνας» ευαγγελιστής εναλλάσσει το τρίτο με το πρώτο πρόσωπο. Σημειωτέον ότι εκτός της περιγραφής του ταξιδιού του Π. από τα Ιεροσόλυμα στην «αιώνια Πόλη», τα *ημείς-χωρία* αναφέρονται επίσης σε θαλάσσια ταξίδια του Π. από την Τρωάδα στη Μακεδονία (16, 10-17), από την Τρωάδα στη Μίλητο (20, 5-15) και από τη Μίλητο στην Καισάρεια (21, 1-18). Αρκετοί ερευνητές⁵⁸¹ υπέθεσαν ότι προέρχονται από μίαν αυτοτελή Πηγή. Το γεγονός, όμως, ότι η φρασεολογία και το ύφος αυτών των εδαφίων είναι του Λουκά, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είτε οι ενότητες αυτές αποτελούν συνθέσεις του Ευαγγελιστή, είτε ότι αυτός έχει επεξεργαστεί πλήρως μια τέτοια Πηγή. Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι το πρώτο πρόσωπο χρησιμοποιείται για να προσδώσει την ιστορική αξιοπιστία ενός αυτόπτη στα γεγονότα ιδίως του σεισμού στη φυλακή των Φιλίππων (16, 16-40), της αναστάσεως του Εύτυχου (20, 7-12) και της διάσωσης των 276 ναυαγών και του Παύλου.

stinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 445-454 συγκρίνοντας τη συγκεκριμένη αφήγηση με πολλά ακόμη κείμενα συμπεραίνει ότι η θεματική του ναυαγίου αν και απαντά στη λεγόμενη φιλολογία της αναψυχής (Unterhaltungsliteratur), σε ερωτικά δηλ. περιπετειώδη αφηγήματα-Romans (πρβλ. τα έργα Χαρίτωνος, *Χαιρέας και Καλλιρόη*· Αχιλλέα Τάτιου, *Λευκίπη και Κλειτοφών*· Λόγγου, *Δάφνης και Χλόη*) που περιγράφουν τις περιπέτειες ζευγαριών, δεν αποτελεί αποκλειστικότητα αυτών. Απαντά και σε δραματοποιημένες περιγραφές ποντοπόρων ταξιδιών όπως στην τέταρτη επιστολή του Συνέσιου από την Κυρήνη (370-413 μ.Χ.) ή και στην ιστοριογραφία. Ως παράλληλα στην π.διαθηκική και ιουδαϊκή γραμματεία επιλέγει τον *Ιωνά*, το Ιεζ. 27, τον Ψ. 107 και τις *Διαθήκες των Δώδεκα Πατριαρχών*. Ερευνά επίσης αντίστοιχες αφηγήσεις στις απόκρυφες *Πράξεις Πέτρου* και *Πράξεις Ιωάννη* (Πρόχορος) αλλά και στα Ψευδοκλημένεια (12, 16 κε.). Συνεπώς η χρήση του συγκεκριμένου μοτίβου δεν είναι ενδεικτική του φιλολογικού γένους της διήγησης. Το επίκεντρο στην αφήγηση του Λουκά εντοπίζεται στον τρόπο που προκαλούν τα συμβάντα και την απώλεια που σκορπά το ναυάγιο. Ο Λουκάς αντίθετα εστιάζει στα ανθρώπινα συναισθήματα πάνω στο κατάστρωμα και το ρόλο του Π., ο οποίος όμως δεν αντιστοιχεί σε αυτόν των ηρώων των διαφόρων ρομάντζων ή επών (πρβλ. το πολυμήχανο του Οδυσσέα ή τον Απολλώνιο τον Τυανέα στην ομώνυμη Βιογραφία του Φιλόστρατου 4.13· 5.18· 7.41). Ο Π. υπακούει στη θεϊκή βουλή και πρόνοια η οποία προκαλεί την «εις το εναντίον των πραττομένων μεταβολή» (όπως ορίζει ο Αριστοτέλης την *περιπέτεια* στο *Περί Ποιητικής*, στ. 1452 α). Το πρώτιστο είναι η αποστολή η οδός-πορεία και η μαρτυρία του Αποστόλου των Εθνών: *δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρησαί.*

581. Σύνοψη όλων των απόψεων σχετικά με τα *ημείς-χωρία* βλ. D.R. Macdonald, «The Shipwrecks of Odysseus and Paul», *NTS* 45 (1999), 88-107· Börstinghaus, *Sturmfahrt und Schiffbruch*, 281-336.

Άλλοι συνδέουν τη χρήση των *ημείς-χωρίων* με το αίσθημα *συμπάθειας* του συγγραφέα προς τους χριστιανούς ηγέτες. Δεν εξηγούν, όμως, γιατί ο Λουκάς δεν είχε την ίδια ανάγκη καθ' όλη την αφήγηση των *Πράξεων*. Ο D.R. Macdonald⁵⁸² πρόσφατα επανέλαβε μια παλιότερη άποψη ότι ο μόνος «Έλληνας» συγγραφέας της Κ.Δ., χρησιμοποιώντας το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, αποσκοπεί στη μίμηση του δημοφιλούς κατά τα ελληνιστικά χρόνια έπους της *Οδύσσειας*. Βασίζεται στο γεγονός ότι ο Λουκάς χρησιμοποιεί στο Πρ. 27, 41 την ομηρική φράση *ἐπέκειλαν τὴν ναῦν*⁵⁸³, που απαντά έξι φορές κυρίως στις ραψωδίες *Οδ.* 9-12 (θ-λ), όπου ο πρωταγωνιστής (Οδυσσεάς) ομιλεί σε πρώτο πρόσωπο. Μια φράση, όμως, του συγκεκριμένου δημοφιλούς έπους, που ήταν ίσως τυποποιημένη στα ελληνορωμαϊκά χρόνια, δεν μπορεί να τεκμηριώσει την παραλληλότητα της *Οδύσσειας* με τα Πρ. 27-28, όπου εναλλάσσεται το πρώτο με το τρίτο πληθυντικό πρόσωπο.

Ο ίδιος ερευνητής επισημαίνει επίσης ότι και οι τέσσερις ενότητες των Πρ. με τα *ημείς-χωρία* συνδέονται με την Τρωάδα/Τροία. Ως τέτοιο συνδυαστικό κρίκο της υπό εξέταση περικοπής με την πόλη των ομηρικών επών ανακαλύπτει το γεγονός ότι το πρώτο πλοίο που μετέφερε τον Π. ήταν Αδραμυττηνό· προερχόταν δηλ. από μια περιοχή κοντά στην Τροία! Μόνο τα θεολογικά συμπεράσματα του Macdonald μπορεί να υιοθετήσει κάποιος, καθώς το ταξίδι του Π. σίγουρα δημιούργησε κάποιους συνειρμούς με αυτό του Οδυσσέα ή ακόμα και του Αινεία στο μυαλό των ακροατών των *Πράξεων*, δεδομένου ότι τα έργα του Ομήρου ήταν ιδιαίτερα προσφιλή στα ελληνορωμαϊκά χρόνια. Ενώ στην *Οδύσσεια* ο Δίας προκαλεί το ναυάγιο για να τιμωρήσει προσωπικά τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του (5.282-90· 12.384-8.405-25), στις περικοπές των Πρ. το ίδιο γεγονός αποτελεί φυσικό φαινόμενο και ο Θεός επεμβαίνει λυτρωτικά. Ο Οδυσσεάς, ο οποίος θεοποιείται από τους κατοίκους τού νησιού των Φαιάκων, τελικά πανικοβάλλεται (5.299-312), ενώ ο Παύλος, ο οποίος επίσης θεοποιείται από τους κατοίκους της Μελίτης, με τις παρεμβάσεις του παρέχει ελπίδα. Αυτά τα στοιχεία, όμως, δεν μπορούν να τεκμηριώσουν την υπόθεση ότι ο Λουκάς χρησιμοποιεί ψευδώς τα *ημείς-χωρία* για να μιμηθεί τον Όμηρο. Απορώ γιατί οι περισσότεροι ερμηνευτές απορρίπτουν την πιο φυσιολογική λύση, να ήταν ο Λουκάς όντως αυτόπτης μάρτυς των

582. Ο.π.

583. Είναι η μόνη φορά όπου αντί της λ. *πλοίων* χρησιμοποιείται στην αφήγηση ο όρος *ναῦς*. Ομηρική φράση είναι και το *ἐρείδειν* για την πλώρα στον ίδιο στίχο 27, 41. Προφανώς ο Λουκάς γνώριζε τα ομηρικά έπη.

γεγονότων. Κατά το ξυράφι του Όκκαμ, «την αρχή της οικονομίας» – η πιο απλή εξήγηση είναι η αληθινή!

Το ότι ο Λουκάς καταγράφει ιστορικά γεγονότα, αυτό δεν σημαίνει ότι η περιγραφή του πρέπει να είναι ξηρή-«δημοσιογραφική». Στα ελληνορωμαϊκά χρόνια ο ιστορικός είχε ένα καθήκον παρόμοιο με του τραγικού ποιητή. Κατά τον Αριστοτέλη, ο τραγικός ποιητής έπρεπε να συγκινήσει, να προκαλέσει έλεον και φόβο, συνθέτοντας καλλιτεχνικά και αναπαριστώντας πλαστικά τα συναρπαστικά γεγονότα⁵⁸⁴. Γι' αυτό και η περιγραφή αυτού του ταξιδιού του Π. στην αιώνια Πόλη είναι όντως επική και δραματική. Οι ενάντιοι άνεμοι, οι οποίοι εμποδίζουν το πρώτο αδραμυττηνό πλοίο να ακολουθήσει την πορεία του και να υποπλεύσει την Κύπρο, συνεχίζουν με περισσότερο μένος να εναντιώνονται στη βούληση του Π. να φθάσει στην αιώνια Πόλη ακόμη και όταν εκείνος επιβαίνει σε δεύτερο αλεξανδρινό πλοίο, το οποίο υποπλέει την Κρήτη. Μετά από μια *παύση* στους Καλούς Λιμένες και την ευνοϊκή για τα σχέδια των κυβερνητών πνοή του Λευκονότου, η ένταση και η αγωνία κλιμακώνεται με την εμφάνιση του τυφωνικού ανέμου Ευρακύλωνα και την κλιμακούμενη εκκένωση του πλοίου. Πρέπει μάλιστα να υπογραμμισθεί ότι, σε αντίθεση προς την ιστορία του *Ιωνά*, στις *Πράξεις* δεν υπάρχει ενοχοποίηση, ρίψη και απώλεια κάποιας ανθρώπινης *ψυχής* (ύπαρξης) στη θάλασσα. Η αγωνία κλιμακώνεται με το στίχο 27, 20: *μήτε δὲ ἡλίου μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιηρεῖτο ἐλπίς πᾶσα τοῦ σῶζεσθαι ἡμᾶς.*

Ακολουθεῖ πάλι μια *δεύτερη παύση*. Με τη διαβεβαίωση του Παύλου ότι δεν θα υπάρξει αποβολή καμίας ψυχής και την προσταγή *εὐθυμεῖτε*, η ένταση των επιβαινόντων και των ακροατῶν μειώνεται. Η ψευδαίσθηση ενός αίσιου τέλους (*happy end*) επιτείνεται με τη διαπίστωση της εγγύτητας σε μιαν άγνωστη χώρα-γη και τη συμμετοχή όλων των εθνικῶν και χριστιανῶν στο κοινό δείπνο, του οποίου ηγείται ο Παύλος. Και ενώ οι ακροατές, συμπάσχοντες και αγωνιῶντες μαζί με τους επιβάτες του πλοίου, εύχονται να ανατεῖ-

584. T. Hägg, *To Αρχαίο Μυθιστόρημα* (μτφρ. Τ. Μαστοράκη), Αθήνα 2000, 147. Ο Α. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, Muenchen: Deutsche Taschenbuch Verlag 1993, 856-7, αναφέρει μάλιστα ότι ο Πολύβιος (2, 56) επιτίθεται εναντίον του Φύλαρχου επειδή ο μοναδικός του στόχος ήταν μέσω της ιστορίας *ἐκπλήξαι καὶ ψυχαγωγῆσαι*. Αυτό σημαίνει ότι στα ελληνορωμαϊκά χρόνια υπήρχαν ιστορικοί οι οποίοι αποσκοπούσαν αποκλειστικά στη *δραματοποίηση* των γεγονότων και όχι στην αντικειμενική καταγραφή τους. Στηρίζονταν σε ένα γνωστό χωρίο της *Ποιητικής* του Αριστοτέλη (1451 b 5 κε.) ότι η ποίηση αποδίδει *μᾶλλον τὰ καθόλου*, ενώ η ιστορία *μᾶλλον τὰ καθ' ἕκαστον*.

λει η ημέρα και να έλθει η λύτρωση, το πλοίο τη στιγμή που εγγίζει στον αιγιαλό, προκειμένου να δοθεί οριστικό τέλος στην οδύσσεια των επιβαινόντων σε αυτό, προσκρούει σε *τόπον διθάλασσο* και καταστρέφεται ολοκληρωτικά. Μαζί με αυτό το τραγικό συμβάν αναγγέλλεται και η σφαγή όλων των δεσμοτών (συμπεριλαμβανομένου και του Π.), κάτι που αποτρέπεται την τελευταία στιγμή από τον εκατόνταρχο Ιούλιο. Τελικά όλοι οι επιβαίνοντες δέχονται τη στοργή και τη φιλοξενία των φιλόνητων βαρβάρων. Απρόσμενα με το περιστατικό της καθάψεως της χειρός του Παύλου από την έχιδνα η ένταση και πάλι κλιμακώνεται. Ο Π., ο οποίος στα μάτια των συνεπιβαινόντων και των ακροατών είναι ο *άνθρωπος του Θεού*, θεωρείται από τους κατοίκους της νήσου ως ένας μισητός από τον Θεό εγκληματίας-φονιάς. Τα συναισθήματα και πάλι ανατρέπονται όταν μετά από μερικά λεπτά αναμονής ο Π. λατρεύεται ως θεός, αφού παραμένει αλώβητος από το *θηρίον*. Μετά την περιπέτεια ακολουθεί η θριαμβευτική πορεία του δεσμώτη Παύλου στην *Αιώνια Πόλη*, τη *Ρώμη*, με τρίτο πλοίο το οποίο ως έμβλημα έχει τους «υιούς του θεού Διός» Διοσκούρους μέσω των Συρακουσών, του Ρήγιου και τέλος των Ποτιόλων. Δύο ομάδες αδελφών προΐπαντούν τον Π. στο *Φόρο του Αππίου* και στις *Τρεις Ταβέρνες*, όπως υποδέχτηκαν και τον Ιησού τα πλήθη στην Ιερουσαλήμ (Λκ. 19, 37-38).

Από τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτή η μοναδική εναλλαγή των αισθημάτων, η οποία οδηγεί τελικά τον ακροατή στην κάθαρση από το αίσθημα του φόβου μπροστά στις αντιξοότητες που συναντά το ταξίδι του στον κόσμο χάριν του Ευαγγελίου. Εκτός από τη δραματική πλοκή του ναυαγίου, άξιο επισημάνσεως είναι το γεγονός ότι στην αφήγηση δεσπόζει η τριάδα⁵⁸⁵. Τρία πλοία «επιστρατεύονται» για να μεταφέρουν τον Π. από την Παλαιστίνη στη Ρώμη. Τρεις Λόγους (27, 10. 21-26. 33-34) αγορεύει ο Απόστολος των Εθνών μπροστά στο πλήρωμα και τους επιβάτες των τριών αυτών πλοίων και ένα μόνο προς τον εκατόνταρχο και τους στρατιώτες (27, 31), ενώ καμιά Ομιλία δεν εκφωνεί στη Μελίτη. Τρεις ημέρες εκκενώνουνε οι ναύτες το πλοίο, τρεις μήνες παραμένουν στη Μελίτη και τρεις ημέρες στις Συρακούσες. Τρεις φορές συναντάται το ρ. *διασώζω* στους στίχους 27, 43-28, 1 και τρεις φορές γίνεται αναφορά στην ευθυμία ως αποτέλεσμα των παραινήσεων του Π. και της παρέμβασης του Θεού (27, 22. 25. 36). Τρεις φορές επίσης γίνεται αναφορά στη φιλοφροσύνη ανθρώπων εθνικών και βαρβάρων (27, 3· 28, 2. 8).

Ένα επιπλέον δραματικό στοιχείο το οποίο συναντά κάποιος στην αφήγηση των Πρ. είναι και το εξής: Η κορύφωση της αγωνίας του αναγνώστη στο

585. Η παρατήρηση ανήκει στον Kettenbach, *Das Logbuch des Lukas*, 160-166.

έπος, στο δράμα και στο μυθιστόρημα γίνεται με μια τεχνική εντελώς διαφορετική από εκείνη που χρησιμοποιούν τα σημερινά ελαφρά αναγνώσματα ή οι κινηματογραφικές ταινίες κυρίως ως προς τούτο: συχνά ο αρχαίος αφηγητής αποκαλύπτει προκαταβολικά –στην περίπτωση του έπους εκ προοιμίου– τι πρόκειται να συμβεί και πώς θα τελειώσει η ιστορία. Έτσι ο αναγνώστης ανυπομονεί να μάθει, όχι τι θα συμβεί, αλλά πώς θα συμβεί, και η προσοχή του συγκεντρώνεται κυρίως στην εκτύλιξη γεγονότων, και όχι στην τελική τους έκβαση⁵⁸⁶. Στις Πρ. ήδη με τις προφητείες του Π. στο 27, 10 και 27, 21-26 ο ακροατής γνωρίζει το τέλος του ταξιδιού. Το Ευαγγέλιο θα φθάσει σίγουρα στη Ρώμη. Το δραματικό ερώτημα έγκειται στο πώς θα πραγματοποιηθεί αυτό το σχέδιο του Θεού που καταλαμβάνει το finale του μοναδικού ιστορικού βιβλίου της Κ.Δ. Η πορεία του Π. και του ευαγγελίου του προς το κέντρο του κόσμου δεν είναι θριαμβευτική. Στο παραδειγματικό για την πορεία του Χριστιανισμού ταξίδι εναντιώνονται φυσικοί και ανθρώπινοι παράγοντες, οι οποίοι απειλούν να το ματαιώσουν⁵⁸⁷. Ακόμη, όμως, και οι Ιουδαίοι με το να οδηγήσουν τον Π. στο δικαστήριο και στο θάνατο συντελούν ακούσια στο να φθάσει ο Π. στο στόχο του και να πραγματοποιήσει το όνειρο της ζωής του.

Το ταξίδι του Παύλου προς την Αιώνια Πόλη αποδεικνύεται ότι αποτελεί ένα όλον, έχοντας αρχή, μέση και τέλος, όπως και το αρχαίο Δράμα. Εάν ήθελε κάποιος να σχηματοποιήσει τη δραματική πλοκή του, θα μπορούσε να προτείνει την εξής δομή⁵⁸⁸:

27, 1-8: Ταξίδι από την Καισάρεια στους Καλούς Λιμένες της Κρήτης

A. 27, 9-12: Προφητεία του Παύλου σχετικά με το Ναυάγιο – Πλειοψηφική απόρριψη της πρότασής του.

B. 27, 13-20: Οι τρεις πρώτες μέρες μετά την αναχώρηση του πλοίου από την Κρήτη (*Κλιμάκωση απελπισίας*).

Γ. 27, 21-25: «Ευαγγέλιο» – Προφητεία του Παύλου.

B´. 27, 27-38: 14η νύκτα: Προσέγγιση Μελίτης – Κοινό Δείπνο (*Κλιμάκωση ευθυμίας*).

A´. 27, 39- 28, 10: 14η ημέρα: Ναυάγιο – Θαυμαστή διάσωση, των δεσμοτών και του Παύλου, Θεραπεία πατέρα Ποπλίου και λοιπών βαρβάρων.

28, 11-15: Ταξίδι από τη Μελίτη στη Ρώμη

586. *Ο.π.*, 143

587. Σημειωτέον ότι στο τελευταίο ταξίδι του Π. δεν γίνεται κανένας λόγος για κάποια πειρασμική δράση του Σατανά.

588. Άλλη εναλλακτική δόμηση βλ. P. Dominic Mendonca, *Shipwreck*, 111.

Εάν ισχύει η παραπάνω δομή, τότε στο κέντρο της διηγήσεως εντοπίζεται η παρακλητική Ομιλία του Π. στο μέσον όλων των επιβαινόντων στο σκάφος, ακριβώς τη στιγμή κατά την οποία κυριαρχούσε το αίσθημα της πείνας και χανόταν κάθε ελπίδα σωτηρίας ενώπιον του αβυσσαλέου Χάους: *Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης κερδήσαι⁵⁸⁹ τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν. Καὶ τὰ νῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν πλὴν τοῦ πλοίου. Παρέστη γάρ μοι ταύτῃ τῇ νυκτὶ τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι [ἐγώ] ὧ καὶ λατρεύω, ἄγγελος λέγων· «Μὴ φοβοῦ, Παῦλε! Καίσαρί σε δεῖ παραστήναι, καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ». Διὸ εὐθυμεῖτε, ἄνδρες! Πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληται μοι εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖ.* Αυτή η Ομιλία συνεχίζεται άμεσα με τους στ. 33-38, όπου περιγράφεται η πρόσκληση και η πραγματοποίηση του κοινού δείπνου. Ο Π. φροντίζει και για την ψυχική και για τη σωματική ενδυνάμωση των ταλαιπωρημένων συνταξιδιωτών του. Η παρεμβολή των στ. 27-32 αποσκοπεί στο να αποδείξει την πραγματοποίηση της προφητείας.

Με αυτήν ακριβώς την Ομιλία στο μέσον του φουρτουνιασμένου πελάγους ο χριστιανός ηγέτης αποδεικνύεται ότι τη στιγμή κατά την οποία κυριαρχεί το χάος και χάνεται η ελπίδα της οικουμένης, εκείνος γίνεται (α) φορέας προφητείας, (β) αφορμή ευθυμίας και (γ) μέσον σωτηρίας. Σε αρκετά παράλληλα έργα της αρχαιότητας έχουμε ανάλογες Ομιλίες⁵⁹⁰ στο σημείο «μηδέν», τη στιγμή κατά την οποία η θαλασσοταραχή φθάνει στο ζενίθ και η ελπίδα για σωτηρία στο ναδίρ. Σε κανένα, όμως, από αυτά δεν ακούγεται ελπιδοφόρο ευαγγέλιο σωτηρίας αντίστοιχο με αυτό των Πρ. Σε όλα τα άλλα κείμενα διαπιστώνεται απλώς η έλευση του μοιραίου και μακαρίζονται εκείνοι που έπεσαν στα πεδία των μαχών, αφού με τον τρόπο αυτόν απέκτησαν τουλάχιστον τη δυνατότητα να κηδευθούν έντιμα. Ο Π. με την «αποκαλυπτική» προφητεία περί καταστροφής όχι μόνο του φορτίου και του πλοίου, αλλά και των ψυχών (27, 10), θεωρήθηκε ίσως από τους συνεπιβάτες του καταστροφολόγος. Την ίδια αντιμετώπιση είχαν και οι χριστιανοί ακροατές των Πρ. από το πολυεθνικό περιβάλλον στο οποίο ζούσαν. Όπως σημειώνει ο Τάκιτος, οι χριστιανοί (οι οποίοι σημειωτέον ανέμεναν την οσονούπω Παρου-

589. Μερικοί ερμηνευτές δεν μεταφράζουν το ρήμα με τη συνήθη έννοια αλλά ως αποφυγή, σημασία για την οποία παραδίδει κάποια χωρία ο Bauer.

590. Τα παράλληλα κείμενα έχει συλλέξει και αξιολογήσει ο S.M. Praeder, «Acts 27:1-28:16: Sea Voyages in Ancient Literature and the Theology of Luke-Acts», *CBQ* 46 (1984), 683-706.

σία του Κυρίου Ιησού) θανατώνονταν επί Νέρωνα με την κατηγορία ότι ήταν εχθροί του ανθρωπίνου γένους (Χρον. 15.44).

Τα γεγονότα βέβαια επιβεβαιώνουν τη χριστιανική προφητεία, η οποία αποσκοπεί πάντα στο *κερδῆσαι τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν*. Το σημαντικό στοιχείο είναι ότι την κρίσιμη στιγμή τῆς καταστροφῆς ο Π., αντί να δρέψει ο ίδιος τους καρπούς της επαλήθευσης της προφητείας και να εξουθενώσει τους συνεπιβάτες του για την ειδωλολατρία και την ανυπακοή τους, δεν προσκαλεί σε μετάνοια με «αποκαλυπτικά» κηρύγματα, αλλά εξαγγέλλει το χαρμόσυνο *ευαγγέλιο* της σωτηρίας, το οποίο του κόμισε ο ἄγγελος του Θεοῦ που εκείνος λατρεύει και υπηρετεῖ. Αυτό το ευαγγέλιο περιστοιχίζεται από δυο παραινέσεις όχι προς οδυρμούς και δάκρυα αλλά προς *ευθυμία*⁵⁹¹. Αυτή η αισιοδοξία για το μέλλον αντλείται από την ακλόνητη προσωπική πίστη του αποστόλου που διατυπώνεται με τη φράση: *Πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι*.

Το σημαντικότερο είναι ότι ο ίδιος ο Π. γίνεται η αιτία και η αφορμή της σωτηρίας του περιβάλλοντός του. Ο πυρήνας του λόγου του ἔγκειται στην παράκληση-επαγγελία που λαμβάνει διά οράματος⁵⁹²: *Μὴ φοβοῦ, Παῦλε! Καίσαρι σε δεῖ παραστῆναι, καὶ ἰδοὺ κεχάρισται σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλεοντας μετὰ σοῦ*. Ὅπως αποδεικνύεται και από το Γέν. 18, 27-33, η παρουσία ενός (και μόνο) δικαίου λειτουργεῖ λυτρωτικά για ολόκληρη την κοινωνία. Ενώ στην περίπτωση του Ιωνά, η φυγή του προφήτη από την υποχρέωσή του να κηρύξει το ευαγγέλιο στη μεγάλη Νινευί λειτουργεῖ καταγιγιστικά για ολόκληρο το πλοίο που τον μεταφέρει, στην περίπτωση του Π. η υπακοή στο *δεῖ* του θεϊκού σχεδίου και η πίστη του αποβαίνουν σωτήρια για όλες τις *ψυχές* του πλοίου ανεξάρτητα φυλῆς ἢ θρησκείας. Αυτό αποδεικνύεται περίτρανα και στον *Επίλογο* του κεφ. 27. Το σχέδιο των στρατιωτῶν να αποκτείνουν όλους τους δεσμώτες ανατρέπεται από τη βούληση του εκατοντάρχου Ιουλίου να διασώσει αποκλειστικά και μόνο τον Π.

Εκτός από τον παρακλητικό λόγο, το στοιχείο το οποίο δίνει τελικά την απόλυτη αισιοδοξία και ευθυμία δεν είναι ο λόγος του αποστόλου αλλά το *δεῖ-*

591. Σημειωτέον ότι την πρώτη φορά η πρωτοβουλία του Π. απορρίπτεται (στ. 9-12), στη δεύτερη περίπτωση δεν υπάρχει καμία αντίδραση (στ. 21-26) και μόλις στην τρίτη γίνεται δεκτή.

592. Σχετικά με τη σπουδαιότητα των οραμάτων του Π. στις πύλες της Δαμασκού (9, 1-9· 26, 12 κε.), στην Τρωάδα (16, 9), στην Κόρινθο (18, 9) και στην Ιερουσαλήμ (23, 11) βλ. Mendonca, *Shipwreck*, 172 κε.

πνο, στο οποίο προσκαλεί ο Π. τους πεινασμένους συνεπιβάτες του ως εξής: *Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς μεταλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει, οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θριξὶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται. Εἴπας δὲ ταῦτα καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησεν τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν. Εὐθυμοὶ δὲ γενόμενοι πάντες καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.* Παρόμοια πρόσκληση σε συνεστίαση στο μέσον του μαινομένου πελάγους δεν συναντάται σε κανένα άλλο κείμενο της ελληνικής γραμματολογίας⁵⁹³. Φυσικά το γεύμα αυτό δεν είναι ευχαριστιακό⁵⁹⁴, αφού απουσιάζει η κοινωνία από το κοινό ποτήριο και τα ιδρυτικά λόγια του Μυστηρίου. Δεν θα μπορούσε άλλωστε να είναι τέτοιο γιατί δεν είχε τελεσθεί το κοινό βάπτισμα όλων των ψυχών στο όνομα του Χριστού, παρά μόνον η βάπτισή τους στο Χάος. Παραπέμπει, όμως, με το επίσημο τελετουργικό του (*λαβὼν ἄρτον εὐχαρίστησεν τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν*) στα γεύματα εκείνα, τα οποία παρέθεσε στην έρημο ο Ιησούς και επαναλάμβανε η πρώτη Εκκλησία σε κλίμα εσχατολογικής αγαλλίασης και ενθουσιασμού (Λκ. 9, 16· 22, 19· 24, 30· Πρ. 2, 42. 46· 20, 7. 11). Σημειωτέον ότι αυτά αποτελούσαν την κατεξοχήν αφορμή κατασυκοφάντησης εκ μέρους του εθνικού περιβάλλοντος με τις γνωστές μομφές περί οιδιπόδειων μίξεων και θυέστειων δείπνων⁵⁹⁵. Με τη συχνότητα μάλιστα με την οποία χρησιμοποιείται το *πᾶς* (στ. 24. 35. 37) στην υπό εξέταση διήγηση, αποδεικνύεται η παγκοσμιότητα της σωτηρίας, η οποία προκαλείται με τη θεία Ευχαριστία και τη χριστιανική αγάπη.

Με έμφαση σημειώνει ο Λουκάς μετά την αφήγηση του δείπνου και ενώ έχουν ήδη παρέλθει δέκα τέσσερις ημέρες παραμονής στο ίδιο πλοίο, σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο *ἡμεθα δὲ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἐν τῷ πλοίῳ διακόσται ἐβδομήκοντα ἕξ*⁵⁹⁶. Μέσω του δείπνου επέρχεται η ενότητα 276 ψυχών με διαφορετική γλώσσα, θρησκεία και εθνικότητα. Η μόνη παρόμοια αρίθμηση ψυ-

593. Ο.π., 697.

594. Σχετικά με το χαρακτήρα του δείπνου και τις ποικίλες απόψεις που έχουν διατυπωθεί βλ. Mendonca, *Shipwreck and Providence*, 186 κε.

595. Πρβλ. Αθναγόρας, *Πρεσβεία περί Χριστιανών* 3. Βλ. Κ. Σιαμάκης, *Εξωχριστιανικές Μαρτυρίες για το Χριστό και τους Χριστιανούς*, Θεσσαλονίκη 1995, 79, υποσ. 3: «Τα θυέστεια δείπνα ισοδυναμούν με καννιβαλισμό (βλ. Ευρ., *Ιφ.* Τ. 812· Ορ. 1008· Σχόλια Πausανία 2.18.1) λόγω του ότι στην θεία Ευχαριστία οι Χριστιανοί θυσιάζουν το Χριστό και τρώγουν τη σάρκα και πίνουν το αίμα του. Οι οιδιπόδειες μίξεις ταυτίζονται με τις αιμομιξίες επειδή οι Χριστιανοί τις γυναίκες τους τις είχαν και αδελφές (εν Χριστώ)».

596. Ο Β κώδικας έχει ως 760 (Ος) ψυχές αντί για 276 (Σος). Αυτή η ανάγνωση οφείλεται στο ΠΛΟΙΩΣΟΣ πλοιωωΣος.

χών στις Πρ. είναι στο στ. 2, 41 (*ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλια*) όπου και συγκροτείται η πρώτη Εκκλησία⁵⁹⁷. Ένα επιπλέον στοιχείο, το οποίο εκπλήσσει στην αφήγηση του Ναυαγίου και αιτιολογεί κατ' ουσίαν την παγκοσμιότητα της σωτηρίας, είναι ότι ο Π. δεν παρουσιάζεται από τον Λουκά να κηρύσσει το Ευαγγέλιο της Βασιλείας του Θεού στη Μελίτη, όπως συνέβη στο παράλληλο περιστατικό στα Λύστρα όπου αντιστρόφως (από τη Μελίτη) πρώτα θεοποιήθηκε και μετά κατακρίθηκε (14, 8-18). Η επιστροφή στον ζώντα Θεό δεν συνιστά ούτε προϋπόθεση ούτε και συνέπεια της τέλεσης των θαυμάτων στο νησί των βαρβάρων. Προφανώς ο Λουκάς θέλει με αυτό τον τρόπο να αναδείξει την όχι τυχαία φιλανθρωπία των βαρβάρων (όπως σημειώνει με έμφαση στην εισαγωγή της αφήγησης της παραμονής στη Μελίτη), η οποία αντιστοιχεί στη φιλανθρωπία του εκατοντάρχου Ιουλίου (27, 3), ως το στοιχείο εκείνο το οποίο κάποτε υποκαθιστά ακόμα και αυτή την πίστη στον ζώντα Θεό και προκαλεί το θαύμα. Σε αντίθεση προς τους βαρβάρους, οι μονοθεϊστές Ιουδαίοι στα τελευταία δέκα κεφάλαια των Πρ. επιδεικνύουν εξαιρετική μισανθρωπία πριν το ταξίδι του στη Ρώμη και τελικά κατά την παραμονή του εκεί τη γνωστή από το Ευαγγέλιο σκληροκαρδία (Πρ. 28, 29).

Είναι σημαντικό ότι μέσω της δράσης του Π., το πρόσωπό του δεν ηρωοποιείται ούτε μυθοποιείται, αφού και ο ίδιος αισθάνεται φόβο μπροστά στην επερχόμενη καταστροφή (στ. 24) και λαμβάνει θάρρος-*θάρσος* όταν συναντά στο Φόρο Αππίου και τις Τρεις Ταβέρνες τους αδερφούς του. Η σωτηρία και η θεραπεία τελούνται κατ' ουσίαν από τον Θεό, τον Οποίο αυτός λατρεύει. Προφανώς, όμως, η συμπεριφορά του Π. στο κλυδωνιζόμενο σκάφος στο μέσον ενός πολυπολιτισμικού και πολυθρησκευτικού περιβάλλοντος που καταρρέει από την αγωνία του θανάτου προβάλλεται από τον Λουκά ως το κατεξοχήν παράδειγμα και υπόδειγμα του καταλυτικού ρόλου του Χριστιανισμού και κάθε χριστιανού προσωπικά σε κάθε σαλευόμενη από την απελπισία πολυεθνική-πολυσυλλεκτική κοινωνία. Ο ρόλος αυτός είναι προφητικός, παρακλητικός, ευαγγελικός και σίγουρα όχι καταστροφολογικός.

Όπως αποδεικνύεται από τα παραπάνω, η λεπτομερής αφήγηση του τελευταίου ταξιδιού του Π. προς την Αιώνια Πόλη δεν αποσκοπεί απλώς στην ενημέρωση των ακροατών. Μέσω αυτής της δραματουργικής περιγραφής του τελευταίου στις *Πράξεις* ταξιδιού του Π. στον ομφαλό της οικουμένης, ο

597. Στο Λκ. 9, 14 επίσης με την ευκαιρία του θαύματος της τροφοδοσίας στην έρημο (που είναι μέγεθος παράλληλο του χάους της θάλασσας) επισημαίνεται: *ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι*.

κάθε *θεόφιλος* ακροατής διαπιστώνει ότι, παρ' όλες τις αντιξοότητες οι οποίες κλιμακώνονται και φαίνονται να ματαιώνουν την πραγματοποίηση του θεϊκού σχεδίου της επέκτασης του χριστιανικού μηνύματος στην υφήλιο, αυτό τελικά θριαμβεύει. Παράλληλα *ψυχαγωγείται* διότι κατανοεί το ρόλο του χριστιανισμού και προσωπικά του χριστιανού στο μέσον κάθε πολυσυλλεκτικής κοινωνίας, η οποία παρά τα δίκτυα επικοινωνίας κλυδωνίζεται από τα τρομερά αισθήματα της μόνωσης, της απελπισίας και του φόβου ενώπιον του θανάτου που καθιστούν ζωτικό το αίτημα της σωτηρίας και της ευθυμίας. Αυτά τα βιώματα δεν μπορεί να τα κατασιγάσει η λεγομένη Ρωμαϊκή Ειρήνη και Ασφάλεια. Επιπλέον με το ταξίδι αυτό, το οποίο κατακλείει το δίτομο έργο του Λουκά, που διακρίνεται για το «ανοικτό του τέλος»⁵⁹⁸, ο Ευαγγελιστής με άριστο τρόπο συμπυκνώνει και ανακαλεί μοτίβα τα οποία κυριάρχησαν καθ' όλη την αφήγηση του βίου του Ιησού και των *Πράξεων* των αποστόλων Του. Αυτά είναι ο ευαγγελισμός του αγγέλου, το κήρυγμα, οι κοινές τράπεζες και οι θεραπείες του Ιησού και των αποστόλων Του πριν και μετά την Πεντηκοστή, η σκληροκαρδία των Ιουδαίων και η φιλανθρωπία των Σαμαρειτών/εθνικών, τα κωλύματα της Ιερουσαλήμ και το «ακωλύτως» της Ρώμης όσον αφορά στη διάδοση του κηρύγματος, η αντίστοιχη με το δήγμα της έχιδνας πάλη του Ιησού και της Εκκλησίας με τον «όφι τον αρχαίο, τον Σατανά» (Απ. 12) και η Ανάσταση.

Τελικά ο ακροατής μαθαίνοντας το πώς της διάδοσης του Ευαγγελίου καθάιρεται από το φόβο του μαρτυρίου και της αποτυχίας και προσκαλείται σε *μίμηση* μιας κατεξοχήν *σπουδαίας και τελείας* πράξεως· του Ευαγγελισμού και της Σωτηρίας της Οικουμένης. Γι' αυτό άλλωστε και το τέλος των Πρ. είναι ανοικτό: Κάθε αναγνώστης καλείται να συνεχίσει στους αιώνες τη μαρτυρία του Ιησού και τις πράξεις των αποστόλων Του.

598. Σχετικά με το τέλος των Πρ. βλ. Mendonca, *Shipwreck and Providence*, 336-337, η οποία στις σελ. 346 κε. κάνει και ιδιαίτερες αναφορές στις παραλληλότητες με το Λκ. 10.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

- 1π.Χ.-
2 μ.Χ. Γέννηση του Παύλου (στο Φιλήμ. 9 χαρακτηρίζεται ο Π. ως πρε-
σβύτης, δηλαδή γύρω στα 50). Χαρακτηριστικά της «ταυτότη-
τάς» του: Ισραηλίτης (Ρωμ. 11, 1, Β΄ Κορ. 11, 22, Φιλ. 3, 5) από
το γένος Βενιαμίν (Ρωμ. 11, 1, Φιλ. 3, 5). Σύμφωνα με τον Λουκά:
Τόπος γέννησης Ταρσός Κιλικίας: Πρ. 21.39, 22.3, Ρωμαίος πολί-
της εκ γενετής: Πρ. 16.37, 22.25-29, 23.27, 25.10-12.
- 12-26 Σπουδές στην Ιερουσαλήμ.
- 30 Σταύρωση Ιησού (Παρασκευή 14. Νισάν).
- 31 Διωγμός των Ελληνιστών- λιθοβολισμός του Στεφάνου (Πρ.6.8-
8.3). Ο Παύλος διώκτης της Κοινότητας: Α΄ Κορ. 15.9, Γαλ.
1,13.23, Φιλ. 3.6, πρβλ. Πρ. 8.3, 9,1.21, 22,4.19, 26,10 κε. Ο Παύ-
λος ζηλωτής του Νόμου Φαρισαίος: Γαλ. 1.14, Φιλ. 3.5 κε.
- 32 Κλήση του Παύλου (Γαλ.1.15 κε. πρβλ. Πρ. 9.1 κε. , 22.6 κε.,
26,12 κε.). Φυγή στην Αραβία και επιστροφή στη Δαμασκό (Γαλ.
1.17: οὐδὲ ἀνήλθον εἰς Ἱεροσόλυμα). Απόδραση από τη Δαμασκό
επί της βασιλείας του Ναβαταίου Αρέθα Δ΄ (9 π.Χ.-39/40 μ.Χ. Β΄
Κορ. 11.32 κε.).
- 35 Πρώτη Επίσκεψη του Παύλου στην Ιερουσαλήμ (τρία χρόνια
μετά την Κλήση γνωρίζεται με τον Κηφά και τον αδελφόθεο Ιά-
κωβο Γαλ. 1,18 κε.).
- 35-44 Ο Παύλος στη Συρία και την Κιλικία (Γαλ. 1.21). Χρόνια «σιωπής».
- 43-44 Εκτέλεση του Ζεβεδαίου Ιακώβου από τον Ηρώδη Αγρίππα Α΄ [που
απεβίωσε το 44] (Πρ. 12, 1-23). Ο Πέτρος εγκαταλείπει την Ιε-
ρουσαλήμ (Πρ. 12, 17).

- 44-48 Πρ. 13, 4-14, 25: η επονομαζόμενη Πρώτη ιεραποστολική περιο-
δεία στην Κύπρο, Παμφυλία, Πισιδία, Λυκαονία – αμνημόνευτη
από τον Παύλο.
- 48 Επίσκεψη στην Ιερουσαλήμ: Αποστολική Σύνοδος (Γαλ. 2, 1-10·
Πρ.15).
Επεισόδιο στην Αντιόχεια μεταξύ Παύλου και των Πέτρου και
Βαρνάβα (Γαλ. 2, 11 κε.)
- 48-52 Η επονομαζόμενη Δεύτερη ιεραποστολική περιοδεία: Πρ. 15, 36-
18, 22: Επίσκεψη στη νότια επαρχία της Γαλατίας. Ταξίδι μέσω
της Φρυγίας και Γαλατίας στην Τρωάδα. Ίδρυση Κοινότητας
στους Φιλίππους (Φιλ. 4, 15 κε.), στη Θεσσαλονίκη (Α΄ Θεσ. 2, 1
κε.), στη Βέροια, στην Αθήνα (Α΄ Θεσ. 3, 1).
- 50-51 Πρώτη Διαμονή στην Κόρινθο (Πρ.18, 1-18: Ο Παύλος ενώπιον
του Γαλλίου [καλοκαίρι του 51]). Σύμφωνα με το Πρ. 18, 11
έμεινε στην πόλη τουλάχιστον επί 1 ½ χρόνο, Α΄ + Β΄ Θεσσαλο-
νικείς, Γαλάτας (;). Επιστροφή στην Αντιόχεια μέσω Εφέσου/Ιε-
ρουσαλήμ (Πρ. 18, 18-23).
- 52-56 Η επονομαζόμενη Τρίτη ιεραποστολική περιοδεία: Πρ. 18, 23-21,
14: Γαλατία, Φρυγία, Έφεσος... (βλ. παρακάτω)
- 52-55 Ο Παύλος στην Έφεσο επί τριετία (Α΄ Κορ. 16, 8· Β΄ Κορ. 1,
8-11· 2, 12 κε· Πρβλ. Πρ. 19.1-20.1). Α΄ Κορ. (άνοιξη 54 ή 55. Α΄
Κορ. 16, 8) – Ενδιάμεση επίσκεψη στην Κόρινθο (Α΄ Κορ. 16, 8·
Β΄ Κορ. 2, 5-11· 7, 12· 12, 14· 13, 1), πίσω στην Έφεσο: Επιστο-
λή Δακρύων. Ο Παύλος μετά από θανάσιμη επιβουλή και φυλάκι-
ση (Επιστολές Αιχμαλωσίας;) εγκαταλείπει την Έφεσο και μέσω
Τρωάδος φθάνει στη Μακεδονία (Β΄ Κορ. 1, 8-11· 2, 12 κε. · 7, 5
κε. · πρβλ. Α΄ Κορ. 15, 32· Πρ. 19, 23).
- 55 Ο Παύλος στη Μακεδονία, φθινόπωρο του 55 (Πρ. 20, 1 κε.), Β΄
Κορ. (1-8). Ιλλυρικό (;) και μέσω Νικόπολης στην Κόρινθο.
- 56-57 Τελευταία διαμονή στην Κόρινθο, χειμώνας 56-57 (Πρ.20, 2 κε.).
Επιστολή προς Ρωμαίους (Ρωμ. 15, 25 κε. · 16, 1.23). Ταξίδι μέσω
Μακεδονίας (Φιλίππων), Τρωάδος, Μιλήτου, Καισάρειας στην
Ιερουσαλήμ, για προσκόμιση του εράνου (Ρωμ. 15, 25-27.31·
Πρ.20, 3-21.15· πρβλ. για τον έρανο Γαλ. 2, 10· Α΄ Κορ. 16, 1-4·
Β΄ Κορ. 8 και 9· Πρ. 24, 17).

- 57 Σύλληψη του Παύλου στην Ιερουσαλήμ Πεντηκοστή του 57 (Πρ. 20, 16· 21, 15-23, 21).
- 57-59 Αιχμαλωσία στην Κασάρεια, βλ. Πρ. 23, 23-26, 32 (γύρω στο 58 αντικατάσταση του ανθυπάτου Φήλικα [52/53-59/60] από τον Φήστο [59/60-62· πρβλ. Πρ. 24, 27]).
- 59-60 Περιπετειώδες ταξίδι προς τη Ρώμη μέσω Μελίτης, χειμώνας 59/60 (Πρ. 27, 1-28, 16),
- 60-62 Αιχμαλωσία στη Ρώμη (Πρ. 28, 17-31), Επιστολές Αιχμαλωσίας (:).
- 62-64 Μαρτύριο στη Ρώμη υπό Νέρωνος.

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

Βλ.: Βλέπε

Ε.Ι.: Εκκλησιαστική Ιστορία

κ.ά.: και άλλα, και άλλοι

κε.: και εξής

κ.λπ.: και τα λοιπά

κ.παρ.: και παράλληλα, στην περίπτωση των Συνοπτικών Ευαγγελίων

ό.π.: όπου παραπάνω

πρβλ: παράβαλε, σύγκρινε

στ.: στίχος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ

ΒΙΒΛΙΩΝ ΠΑΛΑΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

1. Γέν.

2. Έξ.

3. Λευ.

4. Αριθ.

5. Δτ.

6. Ιησ.

7. Κριτ.

8. Ρουθ

26. Ψ.

27. Παρ.

28. Εκκλ.

29. Άσμ. Ασμ.

30. Σοφ. Σολ.

31. Σοφ. Σιρ.

32. Ωσ.

33. Αμ.

9. Αφ Βασ.	34. Μιχ.
10. Βφ Βασ.	35. Ιωήλ
11. Γφ Βασ.	36. Οβδ.
12. Δ' Βασ.	37. Ιωνάς
13. Α' Παρ.	38. Ναούμ
14. Β' Παρ.	39. Αββ.
15. Α' Έσδρ.	40. Σοφ.
16. Β' Έσδρ.	41. Αγγ.
17. Νεεμ.	42. Ζαχ.
18. Τωβίτ	43. Μαλ.
19. Ιουδίθ	44. Ησ.
20. Εσθήρ	45. Ιερ.
21. Α' Μακ.	46. Βαρ.
22. Β' Μακ.	47. Θρ. Ιερ.
23. Γ' Μακ.	48. Επιστ. Ιερ.
24. Δ' Μακ.	49. Ιεζ.
25. Ιώβ	50. Δν.

ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

1. Μτ.	14. Β' Θεσ.
2. Μκ.	15. Α' Τιμ.
3. Λκ.	16. Β' Τιμ.
4. Ιω.	17. Τίτ.
5. Πρ.	18. Φιλήμ.
6. Ρωμ.	19. Εβρ.
7. Α' Κορ.	20. Ιακ.
8. Β' Κορ.	21. Α' Πέ.
9. Γαλ.	22. Β' Πέ.
10. Εφ.	23. Α' Ιω.
11. Φιλ.	24. Β' Ιω.
12. Κολ.	25. Γ' Ιω.
13. Α' Θεσ.	26. Ιούδα
	27. Αποκ.

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΣΕΙΡΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

Στις συντομογραφίες ακολουθείται ο διεθνής οδηγός συντομογραφιών, ο οποίος παρατίθεται στο: S. M. Schwertner, IATG², *Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1991. Για την

ελληνική Βιβλιογραφία ακολουθείται ο οδηγός συντομογραφιών, ο οποίος παρατίθεται στο: Ι. Δ. Καραβιδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 20ού Αιώνα (1900-1995)*, Βιβλική Βιβλιοθήκη 10, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 1997, 9-11. Ενδεικτικά παραθέτω τις σπουδαιότερες:

ANRW: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt

ΒΕΠΕΣ: Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος 1957

Bib: Biblica

BiLi: Bibel und Liturgie

BZ: Biblische Zeitschrift

CBQ: Catholic Biblical Quarterly

ΔΒΜ: Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν, Αθήνα: Άρτος Ζωής

DDD: Dictionary of Deities and Demons in the Bible, van der Toorn (etc) Leiden: Brill 1999.

EKK: Evangelische Katholische Kommentar

ΕΠΕ: Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη: Γρηγόριος ο Παλαμάς 1986

ExpTim: Expository Times

EWNT: Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament

GCS: Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte

ΘΗΕ: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία. Αθήνα: Μαρτίνοσ 1962

ΙΕΕ: Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1974

JBL: Journal of Biblical Literature

JTS: Journal of Theological Studies

ΛΒΘ: Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας, Αθήνα: Άρτος Ζωής 1980

NovT: Novum Testamentum

NTS: New Testament Studies

PG.: J.-P. Migne (ed.), Patrologiae cursus completus, series Graeca

PL.: J.-P. Migne (ed.), Patrologiae cursus completus, series Latina

SVF: Stoicorum Veterum Fragmenta, Λειψία 1902-1925.

ThWNT: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament

ZNW: Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

- * *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, επιμ. K. Elliger - W. Rudolph 1990
- * *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο΄*, επιμ. A. Rahlfs, Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος 1981
- * *Η Παλαιά Διαθήκη. Μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα, Ελληνική Βιβλική Εταιρεία* 1997
- * *Novum Testamentum Graece*²⁷, επιμ. B. και K. Aland, C.M. Martini, J. Karavidopoulos, B.M. Metzger, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1993
- * *The Greek New Testament*⁴, ed. B. και K. Aland, C.M. Martini, J. Karavidopoulos, B.M. Metzger, Stuttgart 1993
- * *Η Καινή Διαθήκη με νεοελληνική δημοτική μετάφραση των έξι καθηγητών* (Σ. Αγουρίδη, Π. Βασιλειάδη, Ι. Γαλάνη, Γ. Γαλίτη, Ι. Καραβιδόπουλου, Β. Στογιάννου), Αθήνα ²1989
- * *Η Καινή Διαθήκη, μετ. Π. Τρεμπέλα*, Αθήνα: Σωτήρ ⁴⁷1997
- * *Η Καινή Διαθήκη, μετ. Ν.Ι. Σωτηροπούλου*, Αθήνα 2001
- * *Τα Απόκρυφα της Παλαιάς Διαθήκης, τόμ. Ι-ΙΙ* (Κείμενα – Εισαγωγαί – Σχόλια), επιμ. Σ. Αγουρίδη, Αθήνα: Άρτος Ζωής 1980
- * *The Apokrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English with Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books I, II*, ed. R. H. Charles, Oxford 1913.
- * *Neutestamentliche Apokryphen, I - II*, ed. W. Schneemelcher, Tübingen: Mohr, 1987-1989⁵
- * *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae I-II*, ed. W. Dittenberger 1903-1905
- * *Sylloge Inscriptionum Graecarum I-IV*, ed. W. Dittenberger 1915-1924
- * *Der Talmud, Ausgewählt, übersetzt und erklärt von Reinhold Meyer*, München: Goldmann 1980

- * *Τα Χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας*, επιμ. Γ. Γρατσέας, Κέντρο Βιβλικών Μελετών, Αθήνα: Άρτος Ζωής 1991²
- * *Χριστιανικοί Πάπυροι*, επιμ. Κ. Σιαμάκη, Θεσσαλονίκη 1992
- * *Die Apostolischen Väter* (Διδαχή, Επιστ. Βαρνάβα, Ιγνατίου Επιστολές, Κλήμεντος Ρώμης Επιστολές, Μαρτύριο Πολυκάρπου, Παπία Αποσπάσματα, Πολυκάρπου Επιστολή, Ποιμήν Ερμά, Προς Διόγνητον), Griechisch - Deutsche Parallelausgabe von A. Lindemann, H. Paulsen, Tübingen: Mohr 1992
- * *Αριστείδη, Απολογία*, P.G. 5, 1261 κ.ε.
- * *Διαταγαί των αγίων Αποστόλων διά Κλήμεντος εις βιβλία οκτώ*, P.G. 1, 556-1156
- * *Διόδωρος Σίκουλος, Ιστορική Βιβλιοθήκη* (40 Βιβλία), ed. F. Vogel, C. T. Fischer 1880-1906
- * *Ειρηναίου Επισκόπου Λουγδούνου, Έλεγχος και Ανατροπή της Ψευδωνύμου Γνώσεως*, Εισαγωγή-Μετάφρασις-Σχόλια υπό αρχμ. Ειρηναίου Χατζηεφραιμίδη, Θεσσαλονίκη 1991
- * *Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία*, ΒΕΠΕΣ, τόμ. 19-20
- * *Ιουστίνου, Απολογία Α'-Β'*, ΒΕΠΕΣ, τόμ. 3
- * *Ιππολύτου, Εις Δανιήλ, Λόγοι Α'-Δ'*· *Περί Χριστού και Αντιχρίστου*, ΒΕΠΕΣ, τόμ. 6
- * *Ιωσήπου, Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, ed. B. Niese, Flavii Iosephi Opera I-IV, Berlin, 1885-1892
- *Ιστορία Ιουδαϊκού Πολέμου προς Ρωμαίους*, ed. B. Niese, Flavii Iosephi opera IV, Berlin 1990, 321-389
- * *Κασσίου Δίωνος, Ρωμαϊκή Ιστορία*, ed. U. P. Boissevain, Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt, I-III, Berlin 1895-1901
- * *Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Παιδαγωγός, Στρωματείς*, P.G. 8-9
- * *(Ψ.)Κλήμεντος· των του Πέτρου επιδημίων κηρυγμάτων επιτομή εις Ομιλίας είκοσι*, P.G. 2, 57-468
- * *Πλάτωνος, Έργα*, ed. J. Burnet 1900-1907
- * *Πλουτάρχου, Ηθικά*, ed. C. Hubert, M. Pohlenz, W. R. Plato, 1925
- * *Statius P.P., Έπη*, ed. J. H. Mozley τόμ. II, 1928
- * *Σουητώνιος, Η Ζωή των Καισάρων, μετ. Π. Ροδάκη*, Αθήνα: Παρασκήνιο 1991
- * *Tacitus, Annales Historia*, ed. C. D. Fisher, SCBO
- * *Φίλωνος Αλεξ., Έργα*, ed. B. Niese, τόμ. 1-8, Berolini 1887-1895

B. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πατερικά Υπομνήματα στις Πρ.

Αμμώνιος *PG.* 85.1523-1608

Catena in Acta (Catena Andreae), Cramer, J.A. (ed.), Hildesheim 1967⁵⁹⁹.

Δίδυμος, *PG.* 39.1653-78

Ευσέβιος Εμεσηνός, *PG.* 86, I, 557-62

Ησύχιος *PG.* 93.1387-90

Θεόδοτος *PG.* 77.1431-2

Θεόδωρος Μοψ. *PG.* 66.785-86

Θεόδωρος Πρόδρ. *PG.* 1209-20

Θεοφύλακτος *PG.* 125.483-848; 849-1060; 1061-1132

Ιω. Χρυσόστομος *PG.* 60.13-384

Κύριλλος Αλέξ. *P.G.* 74.757-74

Οικουμένιος *PG.* 118.43-308

Ωριγένης, *PG.* 14.1829-32

2. Βιβλιογραφία (κατ' επιλογήν)

Ascough, R.S., *The Formation of Pauline Churches?* New York: Paulist 1998

Barrett, C.K., *Acts*, ICC 1/2, Edinburgh 1998

Bauernfeind, Otto, «Die Apostelgeschichte», *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament* 5, Leipzig 1939

Bruce, Frederick F., *The Book of the Acts*, NIC, Michigan 1988 (Revised Edition)
– *The Acts of the Apostle Greek Text with Introduction and Commentary*, Michigan 1990 (Third Revised and Enlarged Edition)

Γαλίτη, Γ. *Παύλος ο Απόστολος των Ελλήνων. Οδοιπορικό στην Ελλάδα και στην Κύπρο*, φωτογραφίες Λ. Έβερετ, Αθήνα 2000

Cadbury, Henry J./Lake, Kirsopp, *The Acts of the Apostles*, (BC Part I Vol IV), London 1933, repr. 1965

Conzelmann, Hans, *Die Apostelgeschichte*, HNT 7, Tübingen 1963
– *The Acts of the Apostles*, Philadelphia: Fortress 1987

Elliger, Winfried, *Paulus in Griechenland*, SBS 92/93, Stuttgart 1978

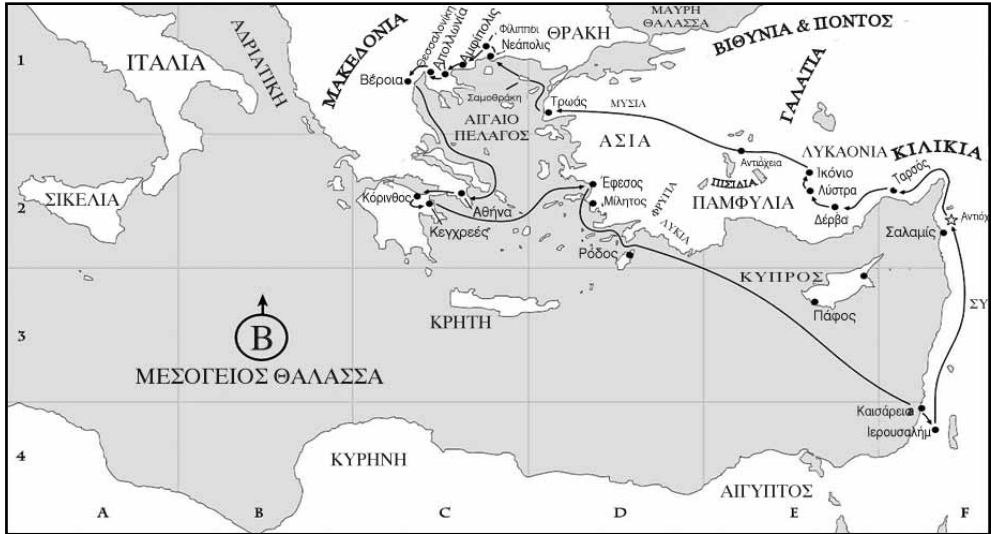
599. Όπως αυτό είναι αποθηκευμένο στο ηλεκτρονικό *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG), CD ROM Πανεπιστήμιο Irvine California. Από την ίδια «τράπεζα» προέρχονται κατά βάση όλα τα κείμενα της ελληνικής και πατερικής γραμματείας.

- Dunn, James D.G., *The Acts of the Apostle*, Epworth Commentaries, Peterborough 1996
- Dunn, J.D.G., *Beginnings from Jerusalem*, Michigan Eedermans 2009
- Fitzmyer, Joseph A., *The Acts of the Apostles*, AnChB, New York/London/Toronto/Sydney/Auckland 1998
- D.W. Gill/ C. Gempf, *Graeco-Roman Setting II* Michigan: Eerdman 1994
- Haenchen, Ernst, *Die Apostelgeschichte*, ¹⁴KEK, 3.Abt., Göttingen 1956 (5¹⁹⁶⁵)
- Holzner, J., *Παύλος*, Μτφρ. αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερωνύμου, Αθήναι 1973
- Jervell, Jacob, *Die Apostelgeschichte*, ¹⁷KEK 3, Göttingen 1998
- Kennedy, George A., *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, Chapel Hill/London 1984.
- Kim Hanna, *Kerygma und Situation. Eine Rhetorische Untersuchung der Reden in der Apostelgeschichte*, Wuppertal 2003.
- Marshall, I. Howard, *The Acts of the Apostles*, TNTC, Leicester 1980
- Μαυροματάκη, Μ., *Παύλος. Ο Απόστολος των Εθνών. Οι Περιοδείες του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Χαϊτάλης 2003
- Μελέτη, Κ., *Η Παρουσία των Εβραίων στις Ελληνικές Πόλεις της Β' Ιεραποστολικής Περιοδείας του απ. Παύλου κατά τους Ελληνιστικούς και Πρώιμους Ιεραποστολικούς Χρόνους. Αρχαιολογική και Ιστορική Προσέγγιση*, Αθήνα 2009.
- Μπαρτζουλιάνου, Η., *Τα Ταξίδια του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Explorer 2004
- Pesch, Rudolf, *Die Apostelgeschichte I/II*. EKK V, 2Bd., Neukirchen-Vluyn/ Zürich/ Einsiedeln/ Köln 1980/81
- Roloff, Jürgen, *Die Apostelgeschichte*, NTD 5, Göttingen 1981
- Schmithals, Walter, *Die Apostelgeschichte des Lukas*, ZBK NT 3/2, Zürich 1982
- Schneider, Gerhard, *Die Apostelgeschichte*, HThK 5, 2 Bd., Freiburg 1980/1982
- Σιαμάκη, Κ., *Εξωχριστιανικές Μαρτυρίες για το Χριστό και τους Χριστιανούς*, Θεσσαλονίκη 1995.
- Stahl Gustav/Strathmann, Hermann, *Das Evangelium nach Johannes / Die Apostelgeschichte*, ¹⁰NTD 2, Göttingen 1962
- Steimle, C., *Religion im römischen Thessaloniki*, (Studien u. Texte zu Antike und Christentum 47), Tübingen: Mohr Siebeck 2008.

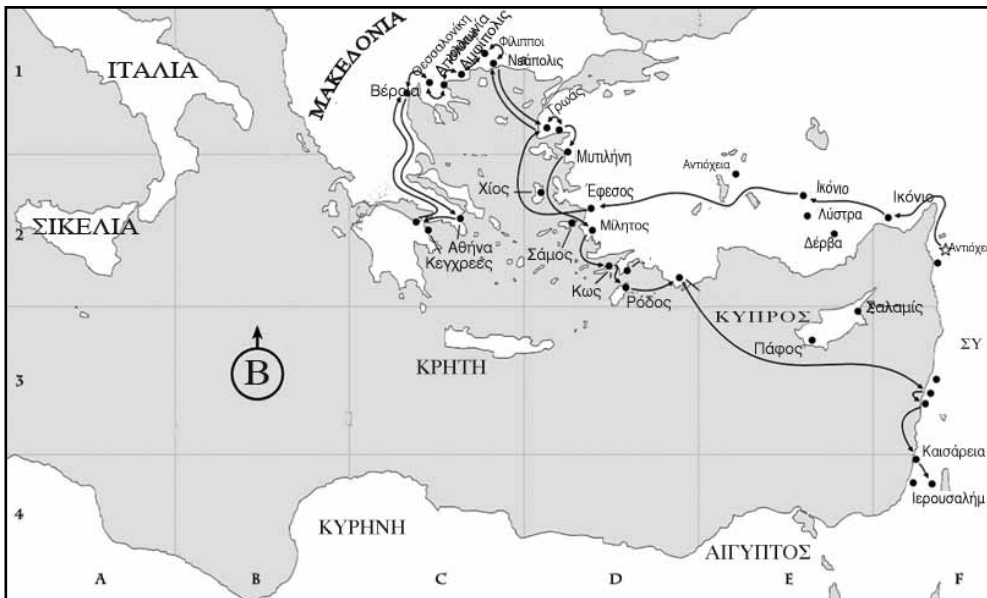
- Τρεμπέλα, Π.Ν., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Σωτήρ: Αθήναι, 1983
- Τσαλαμπούνη, Α., *Η Μακεδονία στην Εποχή της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002
- Weiser, Alfons, *Die Apostelgeschichte*, OTBK 5, 2 Bd., Gutersloh 1981/1985
- Wikenhauser Alfred, *Die Apostelgeschichte*, RNT 5, Regensburg 1961
- Witherington, Ben, *The Acts of the Apostle. A Socio-Rhetorical Commentary*, Michigan/Cambridge (UK) 1998
- Zmijewski, Josef, *Die Apostelgeschichte*, RNT 5, Regensburg 1994
- Walker, P., *In the Steps of Saint Paul. An Illustrated Guide to Paul's Journeys*. Oxford: Lion 2008

ΧΑΡΤΕΣ

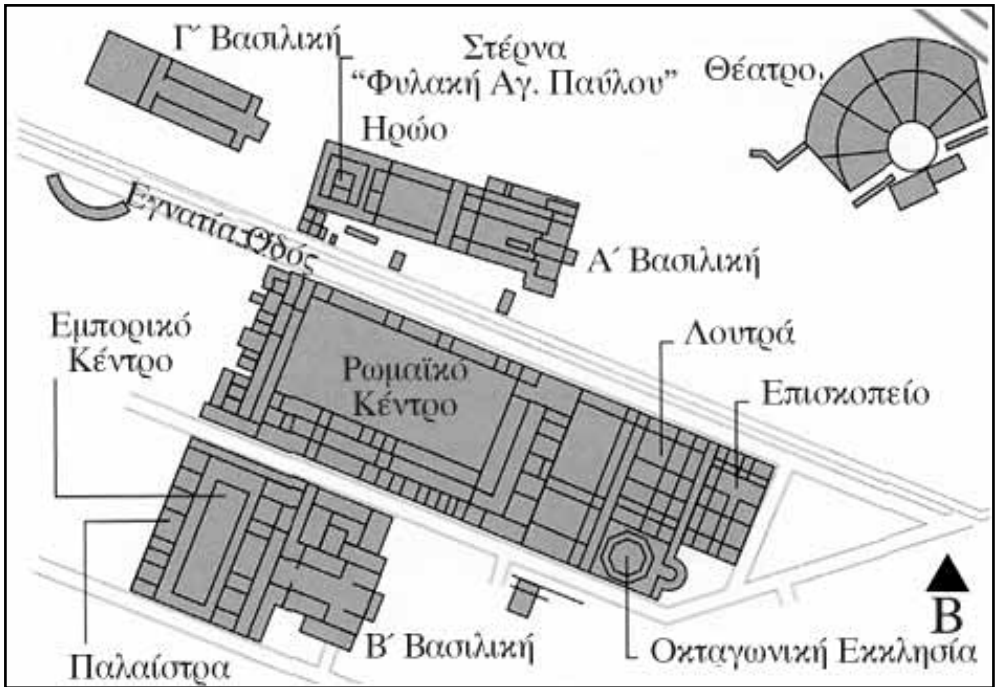
Β' ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

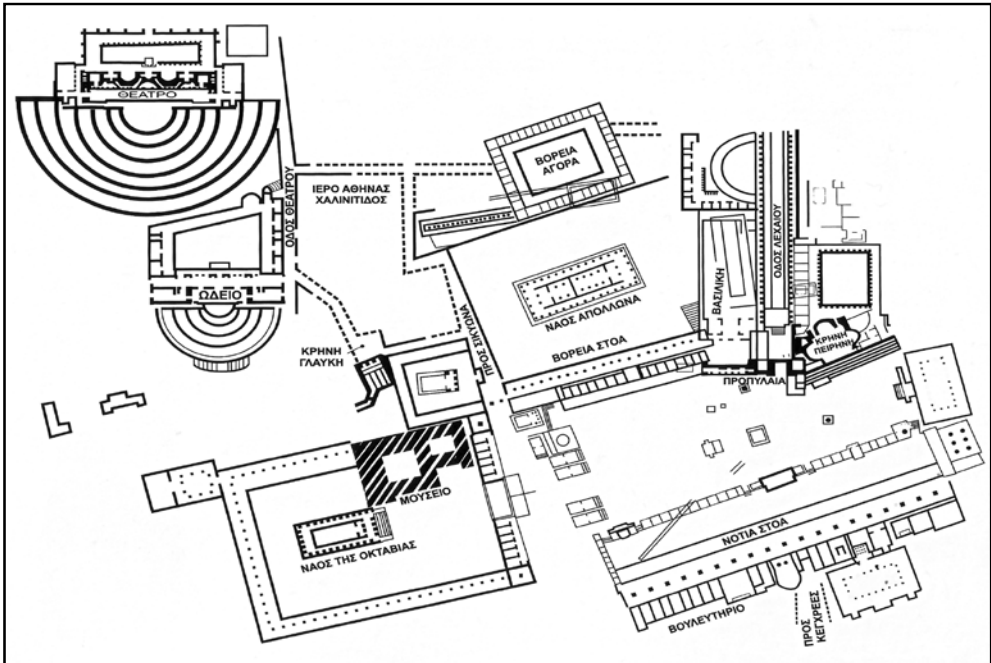
Γ' ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

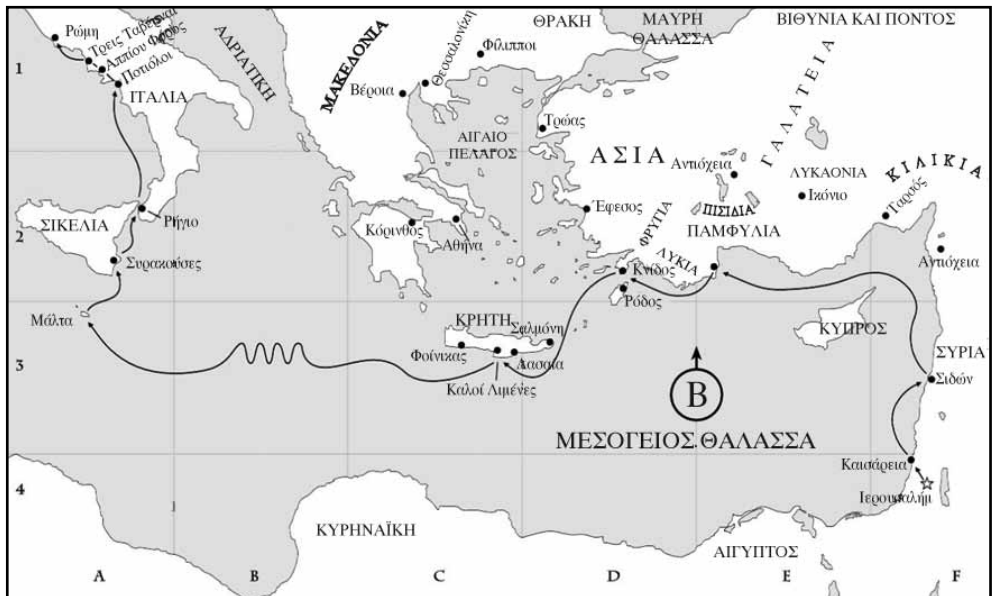
ΚΑΤΟΨΗ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

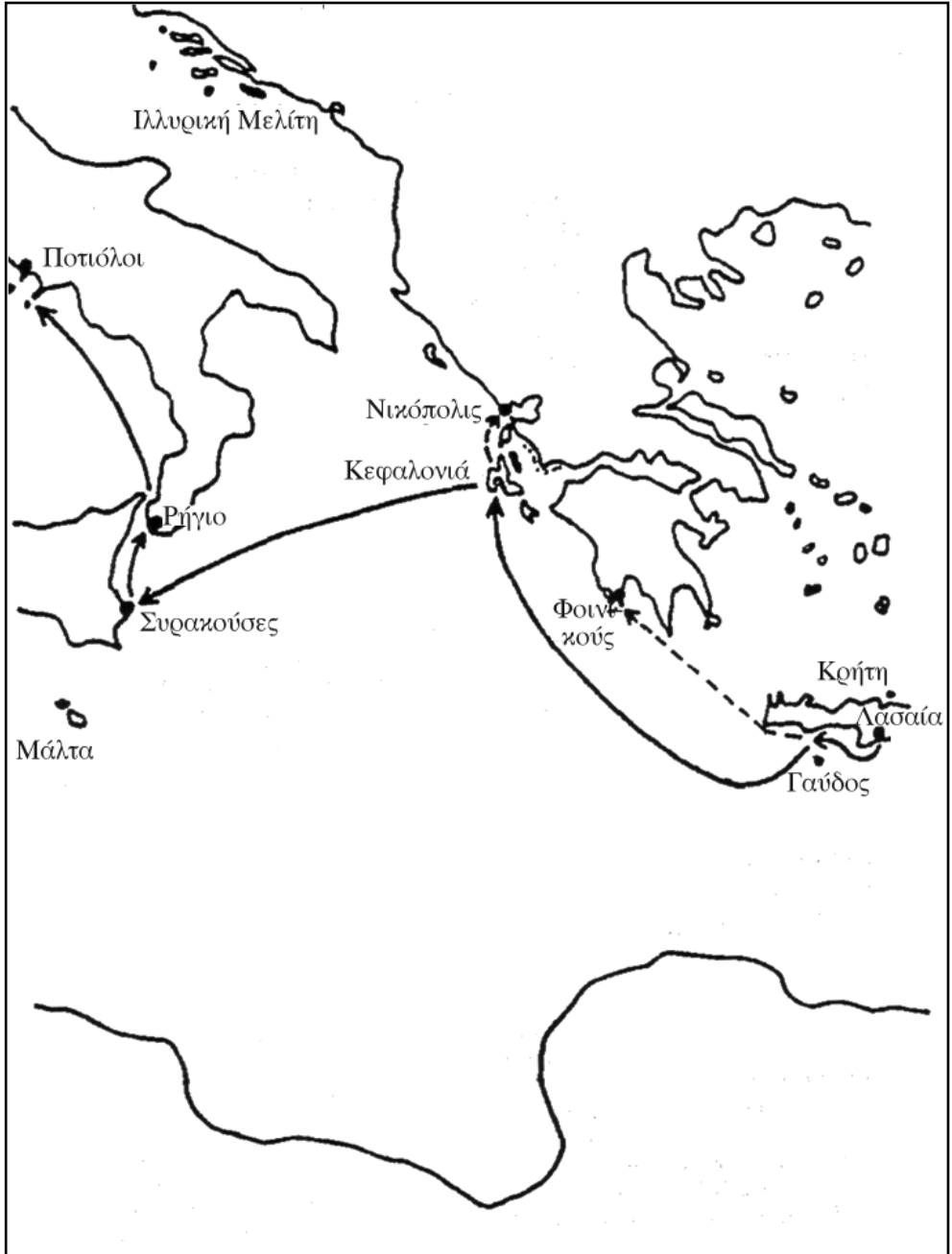
ΚΑΤΟΨΗ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗ ΡΩΜΗ

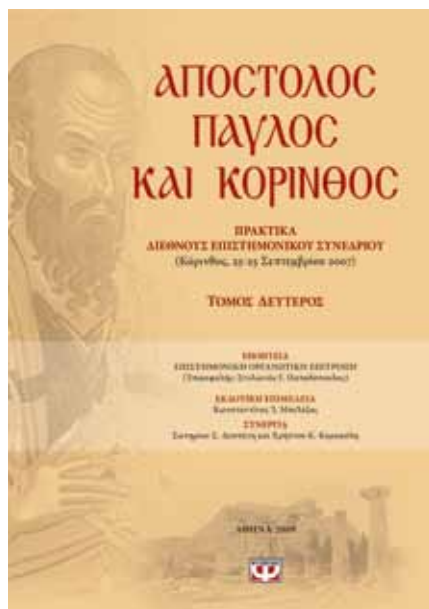
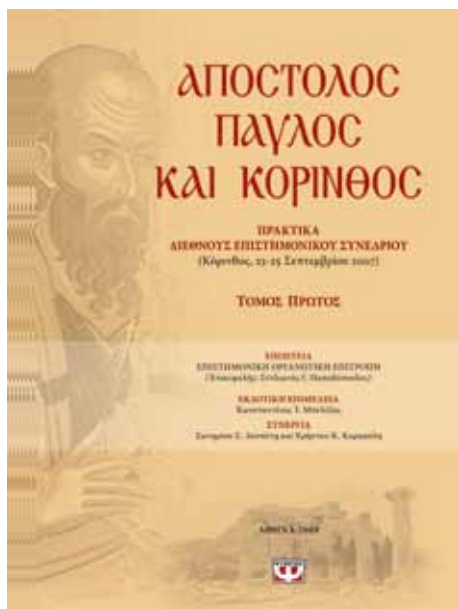

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ Η. WEIRNECKE

Περισσότεροι χάρτες στο <http://www.sotdespo.blogspot.com>

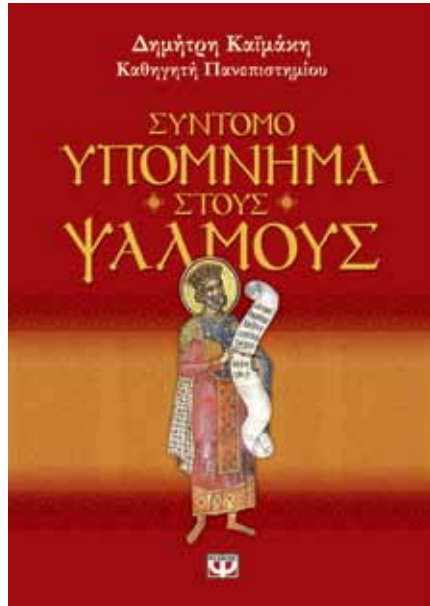
*Διαβάστε
επίσης...*

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ – ΤΟΜΟΙ 1 & 2 ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Εποπτεία: Στυλιανός Γ. Παπαδόπουλος
Εκδοτική επιμέλεια: Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος,
Σωτήριος Σ. Δεσπότης, Χρήστος Κ. Καρακόλης

Ένα δίτομο έργο, απαραίτητο για κάθε επιστήμονα αλλά και απλό αναγνώστη που ενδιαφέρεται να εντυφλήσει στο έργο του Αποστόλου Παύλου και ιδιαίτερα στις Επιστολές προς Κορινθίους. Περιλαμβάνει τα πρακτικά των 96 εισηγήσεων του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα «Απόστολος Παύλος και Κόρινθος: 1.950 χρόνια από τη συγγραφή των Επιστολών προς Κορινθίους» (Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2007).

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΪΜΑΚΗΣ
ΣΥΝΤΟΜΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΣΤΟΥ ΨΑΛΜΟΥΣ

Το ψαλτήρι είναι η συλλογή θρησκευτικών ύμνων του αρχαίου Ισραήλ. Ο Χριστός και οι Απόστολοί του το χρησιμοποίησαν στις προσευχές τους, ενώ η Εκκλησία, λόγω του πνευματικού του πλούτου, το δέχτηκε χωρίς καμιά αλλαγή στη λατρεία της. Κρίθηκε σκόπιμο να προχωρήσουμε στην ανάλυση όλων των ψαλμών σε μια πιο σύντομη μορφή. Ως βάση πήραμε το κείμενο που χρησιμοποιεί η Εκκλησία στη λατρεία της, δηλαδή τη μετάφραση των Ο΄. Τα ελληνικά του κειμένου αυτού είναι ιδιαίτερα και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται όσον αφορά τη σωστή κατανόησή τους είναι πολλές. Μια μετάφραση από το εβραϊκό πρωτότυπο είναι σχετικά εύκολη, επειδή η βοήθεια που προσφέρει η πληθώρα των υπομνημάτων σ' όλες τις γλώσσες είναι σημαντική. Για τη μετάφραση των Ο΄ η βοήθεια περιορίζεται σ' ελάχιστες προσπάθειες, που έγιναν κυρίως προσφάτως. Όλες οι εργασίες που έγιναν μέχρι τώρα για την απόδοση του κειμένου στα νέα ελληνικά δεν είναι μεταφράσεις, αλλά ελεύθερες αποδόσεις. Η προσπάθεια που κάνουμε εμείς είναι να αποδώσουμε το κείμενο σε μια μορφή που βρίσκεται όσο γίνεται πιο κοντά στο πρωτότυπο.

HANS KÜNG
Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΠΑΝΤΩΝ
Φυσικές επιστήμες και θρησκεία
*Μετάφραση: Ευάγγελος Θεοδώρου, ομότιμος καθηγητής,
πρώην πρύτανης Πανεπιστημίου Αθηνών*

Σε μια εποχή όπου η πίστη και οι φυσικές επιστήμες φαίνεται να έρχονται συνεχώς σε αντιπαράθεση, αναρωτιέται κανείς αν οι θεολόγοι και οι επιστήμονες μπορούν να βρουν κοινά σημεία συμφωνίας. Ναι, απαντάει ο επιφανής θεολόγος Χανς Κινγκ, καθώς υποστηρίζει ότι η θρησκεία και η επιστήμη δεν αποκλείουν η μία την άλλη αλλά αλληλοσυμπληρώνονται.

Ο Κινγκ επικεντρώνεται στην αρχή όλων των πραγμάτων –του χρόνου, του κόσμου, του ανθρώπου– και, από το Μπιγκ Μπανγκ μέχρι τη Θεωρία της Σχετικότητας, εξετάζει τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς σχετικά με τις απαρχές του σύμπαντος και της ζωής. Επιχειρεί να συμφιλιώσει τη θεολογία με τις πιο πρόσφατες επιστημονικές ανακαλύψεις και ισχυρίζεται ότι είναι πλέον αναχρονιστικό το μοντέλο σύγκρουσης μεταξύ τους. Ενώ δέχεται την εξέλιξη όπως την περιγράφουν οι επιστήμονες, είναι υπέρμαχος του ρόλου που είχε ο Θεός στη θέσπιση των νόμων της Φύσης και στη διευκόλυνση της περιπέτειας της Δημιουργίας.

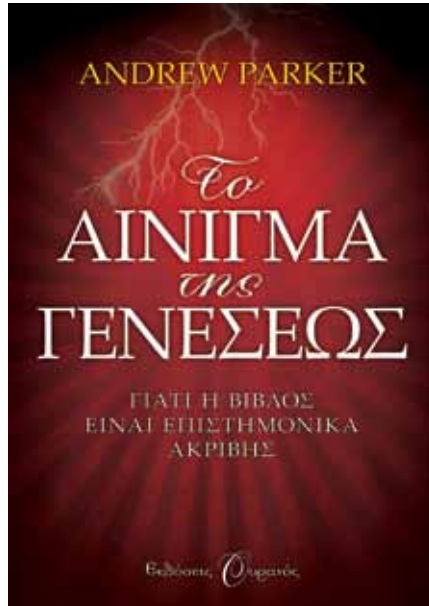
JOACHIM GNILKA
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ & ΙΣΛΑΜ – ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Μετάφραση: Σωτήριος Σ. Δεσπότης

Η καταστροφή των Δίδυμων Πύργων στις αρχές της τρίτης χιλιετίας έφερε και πάλι στο προσκήνιο με δραματικό τρόπο το φαινόμενο «θρησκεία», και ιδιαίτε-
τως τη σχέση Χριστιανισμού και Ισλάμ. Πολλοί έσπευσαν τρομοκρατημένοι να
υιοθετήσουν το ιδεολόγημα «υιοί του φωτός» της Δύσης εναντίον των «υιών του
σκότους» της Ανατολής.

Οι καταστρεπτικές πολιτικοστρατιωτικές συνέπειες αυτού του πολέμου
απέδειξαν ότι αυτή η πανάρχαιη υπεραπλουστευμένη διάκριση του κόσμου σε
καλό-κακό, ιερό-βέβηλο, καθαρό-ακάθαρτο δεν «ερμηνεύει» και, κυρίως, δεν θε-
ραπεύει την πολυσύνθετη πραγματικότητα.

Στο παρόν πόνημα, το οποίο συνιστά σύνθεση δύο βιβλίων του διάσημου Γερ-
μανού ρωμαιοκαθολικού Καινοδιαθηκολόγου Γιοακίμ Γνίλκα, επιχειρείται μια σύ-
γκριση της Αγίας Γραφής και του Κορανίου πάνω σε μια ποικιλία θεμάτων πίστεως
και ήθους, ενώ ο αναγνώστης συνειδητοποιεί την αξία βασικών σημείων της δικής
του πίστης, τα οποία προηγουμένως απλώς «προσπερνούσε» ως ακατανόητα
δόγματα. Επίσης, ανιχνεύονται οι επιδράσεις που ασκήθηκαν στον Μωάμεθ και
στο Κοράνιο από τον Ιουδαϊσμό αλλά και από μία μερίδα χριστιανών των οποίων
τα ίχνη χάνονται μετά την πρώτη χιλιετία.

ANDREW PARKER
ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ
ΓΙΑΤΙ Η ΒΙΒΛΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΚΡΙΒΗΣ
Μετάφραση: Μαρτίνα Κόφφα

Οι τελευταίες ανακαλύψεις της σύγχρονης επιστήμης αποδεικνύουν άραγε ότι το βιβλίο της Γενέσεως είναι αληθινό;

Η Βίβλος, σε μία μόνο σελίδα, περιγράφει τη δημιουργία του σύμπαντος, της Γης, του ουρανού, της θάλασσας και της ζωής στον πλανήτη μας. Μια πιο προσεκτική ανάγνωση αποκαλύπτει ότι τα γεγονότα δεν αναφέρονται με μια λογική σειρά. Το φως αναφέρεται δύο φορές: «γενηθήτω φῶς» και «γενηθήτωσαν φωστῆρες... τοῦ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός». Οι φάλαινες εμφανίζονται πριν από τα πουλιά και η βλάστηση αφού έγινε φως αλλά προτού διαχωριστεί η ημέρα από τη νύχτα.

Στο ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ, ο Άντριου Πάρκερ ισχυρίζεται ότι ο λόγος που τα γεγονότα παρουσιάζονται με περιέργη σειρά είναι επειδή αντικατοπτρίζουν ακριβώς τη σειρά όπως την καταλαβαίνουμε εμείς. Οι πιο πρόσφατες αναλύσεις των πετρωμάτων της Γης και η σύγκριση μεταξύ απολιθωμάτων και ζώων που απαντάμε σήμερα συμβάλλουν στην κατανόηση της ιστορίας της Γης. Συγκρίνοντας τα επιστημονικά δεδομένα με τις λέξεις και φράσεις της Γενέσεως 1-11, οι παραλληλισμοί είναι ξεκάθαροι. Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο συγγραφέας θα φέρουν την επανάσταση στο διάλογο μεταξύ επιστήμης και θρησκείας και θα θέσουν ένα εύλογο ερώτημα: σ' έναν κόσμο όπου κυριαρχεί η επιστήμη υπάρχει θέση για τον Θεό;

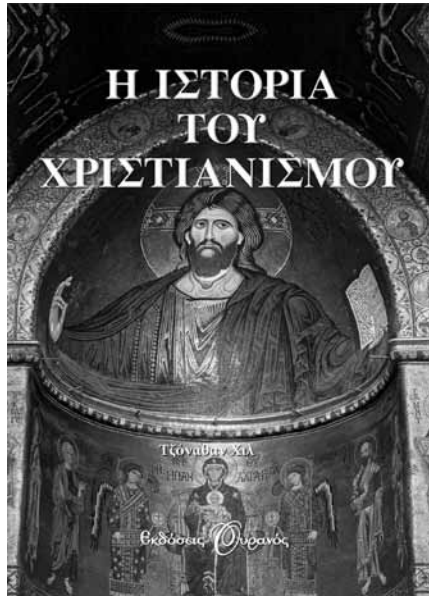
SHIMON GIBSON
ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΗΜΕΡΕΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

Μετάφραση: Σωτήριος Σ. Δεσπότης σε συνεργασία με την Ιωάννα Γρηγοράκη

Από την εποχή που γράφτηκαν τα Ευαγγέλια τέθηκαν ερωτήματα σχετικά με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα τις τελευταίες ημέρες της ζωής του Ιησού.

Ο Σίμον Γκίμπσον, με πολυετή πείρα στο χώρο της βιβλικής αρχαιολογίας και ιδιαίτερα στις ανασκαφές της Ιερουσαλήμ, απεικονίζει με «ανάγλυφο» τρόπο τους χώρους στους οποίους βάδισε ο Ιησούς κατά την τελική Του πορεία προς το Πάθος και την Ανάσταση.

Περιγράφοντας χρονολογικά τα γεγονότα, από την είσοδο του Ιησού στην Ιερουσαλήμ μέχρι την Ταφή Του έπειτα από τη Σταύρωση, ο Γκίμπσον δίνει μια παραστατική εικόνα της Ιερουσαλήμ του 1ου αιώνα: τα μνημεία της, τους δρόμους και τα σπίτια της, και, κυρίως, το Ναό της, το διαμάντι της πόλης. Ο Ιησούς που αναδύεται μέσα από τις σελίδες είναι ένας δάσκαλος και θεραπευτής που λατρεύεται από τα πλήθη. Προέρχεται από μια αρκετά εύπορη αγροτική οικογένεια και έχει βαπτιστεί από τον Ιωάννη τον Βαπτιστή. Το κήρυγμα και η διδασκαλία Του τρομάζουν τις εβραϊκές και ρωμαϊκές Αρχές σε τέτοιο βαθμό, ώστε αποφασίζουν να Τον θανατώσουν. Ο Γκίμπσον αποκαλύπτει πώς τα αρχαιολογικά ευρήματα μπορούν να βοηθήσουν στη σωστή μελέτη των Ευαγγελίων αλλά και στην κατανόηση του προσώπου του Ιησού μέσα στον κόσμο όπου έζησε.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Μετάφραση: Βασίλης Αδραχτάς

Πώς μια ομάδα διασκορπισμένων χωρικών από μια απόμακρη περιφέρεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μία χούφτα σπαδοί ενός καταδικασμένου σε θάνατο εγκληματία έγιναν οι απόστολοι της μεγαλύτερης θρησκείας στον πλανήτη; Η μεταμόρφωση του Χριστιανισμού από μια παράνομη σχέση σε μια θρησκεία αυτοκρατόρων, βασιλέων και προέδρων, καθώς και η διάδοσή του σε όλο τον πλανήτη, είναι απίστευτα συναρπαστική. Το βιβλίο αυτό προσφέρει μια ανασκόπηση αυτών των εκπληκτικών δύο χιλιάδων χρόνων. Πρόκειται για μια αφήγηση όχι μόνο σχετικά με το πώς ο Χριστιανισμός άλλαξε τον κόσμο, αλλά και το πώς ο κόσμος άλλαξε τον Χριστιανισμό.

Αγαπητές αναγνώστριες, αγαπητοί αναγνώστες,

Ευχαριστούμε για την προτίμησή σας και ελπίζουμε το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας να ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες σας. Στις Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ, όταν κλείνει ένα βιβλίο, ανοίγει ένας κύκλος επικοινωνίας.

Σας προσκαλούμε, κλείνοντας τις σελίδες του βιβλίου αυτού, να εμπλουτίσετε την αναγνωστική σας εμπειρία μέσα από τις ιστοσελίδες μας. Στο **www.psichogios.gr** και στις ιστοσελίδες μας στα κοινωνικά δίκτυα μπορείτε:

- να αναζητήσετε προτάσεις βιβλίων αποκλειστικά για εσάς και τους φίλους σας·
- να βρείτε οπτικοακουστικό υλικό για τα περισσότερα βιβλία μας·
- να διαβάσετε τα πρώτα κεφάλαια των βιβλίων & e-books μας·
- να ανακαλύψετε ενδιαφέρον περιεχόμενο & εκπαιδευτικές δραστηριότητες·
- να προμηθευτείτε ενυπόγραφα βιβλία των αγαπημένων σας Ελλήνων συγγραφέων·
- να αποκτήσετε εντελώς δωρεάν βιβλία ή e-books της επιλογής σας, λαμβάνοντας μέρος στο διαγωνισμό Βιβλιοφιλίας, όπου κερδίζουν όλοι όσοι συμμετέχουν! Πληροφορίες στο **www.psichogios.gr/vivliofilia**·
- να λάβετε μέρος σε άλλους συναρπαστικούς διαγωνισμούς·
- να συνομιλήσετε ηλεκτρονικά με τους πνευματικούς δημιουργούς στα blogs και τα κοινωνικά δίκτυα·
- να μοιραστείτε τις κριτικές σας για τα βιβλία μας·
- να εγγραφείτε στα μηνιαία ενημερωτικά newsletters μας·
- να λαμβάνετε προσκλήσεις για εκδηλώσεις και avant premières·
- να γίνετε δωρεάν συνδρομητές στο εξαμηνιαίο περιοδικό μας στο χώρο σας.

Εγγραφείτε τώρα χωρίς καμία υποχρέωση στη Λέσχη Αναγνωστών & την κοινότητα αναγνωστών μας στο **www.psichogios.gr/site/users/register** ή τηλεφωνικά στο **80011-646464**. Μπορείτε να διακόψετε την εγγραφή σας ανά πάσα στιγμή μ' ένα απλό τηλεφώνημα.

Τώρα βρισκόμαστε μόνο ένα «κλικ» μακριά!

Ζήστε την εμπειρία – στείλτε την κριτική σας.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
Εσείς κι εμείς πάντα σ' επαφή!

www.psichogios.gr

